SC
SOCIAL CONGRESS

I3S 2018

International Symposium on Social Sciences

USBS 2018

Uluslararası Sosyal Bilimler Sempozyumu

SEMPOZYUM TAM METİN KİTABI

FULL TEXT BOOK

4-6 EKİM 2018
Ürgüp / NEVŞEHİR

ISBN
978-605-81180-1-0

söylem FİLOLOJİ DERGİSİ
Günce Yayınları
Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi
Journal of Social Sciences Institue
Old Town Stone House
RISING BALLOON Travel Agency

USBS 2018

Uluslararası Sosyal Bilimler Sempozyumu

I3S 2018

International Symposium on Social Sciences

04-06 Ekim 2018 Ürgüp/Nevşehir

Kitap içeriğinin tüm sorumluluğu yazar(lar)ına aittir.

©socialcongress 2018

ISBN
978-605-81180-1-0

https://socialcongress.org

Yayına hazırlayan: Oğuz Mustafa KÖPRÜLÜ

Sempozyum Onursal Başkanı

Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi Rektörü

Prof. Dr. Mazhar Bağlı

Sempozyum Düzenleme Kurulu

Prof. Dr. Ali Akar	Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi
Doç. Dr. Oktay Yivli	Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi
Doç. Dr. Sevtap Günay Köprülü	Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi

Bilim Kurulu

Prof. Dr. Abdullah Şengül	Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi
Prof. Dr. Ali Akar	Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi
Prof. Dr. Ali Meydan	Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi
Prof. Dr. Ali Osman Gündoğan	Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi
Prof. Dr. Ali Tilbe	Tekirdağ Namık Kemal Üniversitesi
Prof. Dr. Alper Aslan	Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi
Prof. Dr. Çetin Pekacar	Gazi Üniversitesi
Prof. Dr. Çiğdem Pala Mull	Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi
Prof. Dr. Hatice Nur Erkızan	Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi
Prof. Dr. İsmail Doğan	Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi
Prof. Dr. Juliboy ELTAZAROV	Semerkant Devlet Üniversitesi (Özbekistan)
Prof. Dr. Medine Sivri	Eskişehir Osmangazi Üniversitesi
Prof. Dr. Mehmet Naci Önal	Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi
Prof. Dr. Mehmet Temel	Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi
Prof. Dr. Muammer Tuna	Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi
Prof. Dr. Muharrem Dayanç	İstanbul Medeniyet Üniversitesi
Prof. Dr. Mustafa Argunşah	Erciyes Üniversitesi
Prof. Dr. Muzaffer Demir	Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi
Prof. Dr. Nevzat Özkan	Erciyes Üniversitesi
Prof. Dr. Pervin Çapan	Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi
Prof. Dr. Serdar Öztürk	Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi
Prof. Dr. Şevki Kömür	Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi

Prof. Dr. Tahsin Aktaş	Başkent Üniversitesi
Prof. Dr. Yunus Balcı	Pamukkale Üniversitesi
Doç. Dr. Abdullah Acehan	Dumlupınar Üniversitesi
Doç. Dr. Aysun Erginger	Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi
Doç. Dr. Aziz Gökhan Özkoç	Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi
Doç. Dr. Ekrem Ayan	Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi
Doç. Dr. Ergin Erginer	Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi
Doç. Dr. Fatma Şahan Güney	Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi
Doç. Dr. Gökben Ayhan	Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi
Doç. Dr. Gulnaz Fayzulla	Ahmet Yesevi Üniversitesi (Kazakistan)
Doç. Dr. Hacer Tokyürek	Erciyes Üniversitesi
Doç. Dr. Hatice Fırat	Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi
Doç. Dr. Hasan Gültekin	Aydın Adnan Menderes Üniversitesi
Doç. Dr. Hasan Şen	Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi
Doç. Dr. Kemale Umudova	Devlet Pedagoji Üniversitesi (Azerbaycan)
Doç. Dr. Liubovi Chimpoesh	Moldova Bilimler Akademisi (Rusya)
Doç. Dr. Marija Djindjic	Belgrad Üniversitesi (Sırbistan)
Doç. Dr. Metin Duyar	Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi
Doç. Dr. Mustafa Gökçe	Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi
Doç. Dr. Oğuz Öcal	Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi
Doç. Dr. Oktay Yivli	Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi
Doç. Dr. Orhan Oğuz	Hatay Mustafa Kemal Üniversitesi
Doç. Dr. Osman Doğanay	Aksaray Üniversitesi
Doç. Dr. Sefa Yüce	Gazi Üniversitesi
Doç. Dr. Sevtap Günay Köprülü	Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi
Doç. Dr. Sibel Turhan Tuna	Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi
Doç. Dr. Yasemin Mumcu	Aydın Adnan Menderes Üniversitesi
Doç. Dr. Yunus İnce	Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Ali Bostancıoğlu	İskenderun Teknik Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Aydın Kırman	Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Aysun Dursun	Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi
Dr. Bagdagül Musa	Ürdün Üniversitesi (Ürdün)

Dr. Öğr. Üyesi Baki Bora Hança	Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Bengü Aksu Ataç	Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Berna Akyüz Sizgen	Aydın Adnan Menderes Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Cafer Gariper	Süleyman Demirel Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Derya Oğuz	Marmara Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Ebru Özgün	Anadolu Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Ercan Kaçmaz	Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Erkan Hirik	Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Emine Zehra Turan	Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi
Dr. Herri Mulyono	UHAMKA Üniversitesi (Endonezya)
Dr. Öğr. Üyesi Hanzade Aslan	Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Lokman Tanrıkulu	Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi
Dr. Maha B. Alghasab	PAAET (Kuveyt)
Dr. Öğr. Üyesi Mahmut Babacan	Marmara Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Metin Akyüz	Abant İzzet Baysal Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Mustafa Karataş	Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Nagehan Uçan Eke	Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Nilüfer Tanç	Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi
Dr. Rowena Eloise Kasprowicz	York Üniversitesi (İngiltere)
Dr. Öğr. Üyesi Sevim Şermet	Sinop Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Ufuk Çörtük	Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Ümral Deveci	Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Ünal Bozyer	Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Vedat Aktepe	Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Veli Uğur	Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi
Dr. Öğr. Görevlisi Erkan Yüce	Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi

*Bilim kurulu alfabetik sıraya göredir.

PROF. DR. ALİ MEYDAN

AÇILIŞ KONUŞMASI

Konuya “Bilim Nedir?” sorusuyla başlamanın doğru olacağı kanaatindeyim. Malumdur ki, hepimizin bir bilim tanımı, bilime bakış açısı ve yorumlayışı olması da son derece doğaldır. Bilimi kısaca “evrenin, evrendeki olguların ve olayların bir bölümünü ele alıp birtakım yöntem ve deney yolları kullanarak ve gerçeğe, gerçekliğe dayanarak birtakım yasalara ulaşan bilgi yolu, düzenli ve tutarlı bilgi” olarak tanımlamak mümkündür. Yani kısaca bilinenler üzerine söylenmiş kurallı cümleler bütünü olarak da ele alınabilir. Kurallı cümleler olarak ise bir mantık çerçevesinde ‘giriş, gelişme, sonuç’ ya da bilimle uğraşanlar açısından da hipotezi, yöntemi, bulguları, sonucu olan bir sistematikten söz etmekteyiz. Buradaki vurgu da yöntem üzerinedir ki, yöntem olmadan bilimden söz edilemeyeceği ya da ne kadar sistematik de kullansak bilim yapamayacağımız ortadadır.

Konu sosyal bilimler olunca, herkesin kendine, çalışma alanına göre bir bilim tanımı ya da yönteminin olması son derece doğaldır. Aslında yıllar boyunca bilim denilince akla fen bilimleri gelmiş, ülkemizde adında bilimsel olan ve 1963 yılında kurulan TÜBİTAK, yaklaşık 2000’li yıllara kadar fen bilimlerine destek vermiştir. Bu algının yavaş yavaş kırılmasında sosyal bilimler alanında çalışan akademisyenlerin gayretlerinin yanı sıra, gene TÜBİTAK tarafından desteklenen projelerle, bilimin toplumun farklı kesimlerine ve farklı yaş gruplarında yaygınlaştırılmayı çalışılmasının da etkisi vardır.

Şu bir gerçektir ki, antik dönemlerden günümüze ülkelerin kaderini belirleyen, dünya gündemine ve siyasetine yön veren hep sosyal bilimciler olmuştur. Aristo, Martin Luther, Marks, Kant, Kuhn, Popper ya da Hacı Bektaş Veli, Mevlana, Yusuf Has Hacip, Ali ŞirNevai gibi süreç içinde bakmak gerekirse Ortaçağ, Rönesans, Aydınlanma ve modern çağın oluşmasında ve tarihte ve günümüzde toplumun geleceğine yön veren her türlü hareketin oluşturulmasında toplumun kanaat önderi diyebileceğimiz kanaat önderleri vardır. Ancak burada amacımızın sosyal bilimler, fen bilimleri kıyaslaması yapmak olmadığının, her birinin amaç yöntem ve etkilerinin ve öneminin farklı olmasının bilinmesi gerekir.

Sosyal bilimler geleneğinin oluşturulması ve geliştirilmesinde önemli katkıları olan ulusal düzeydeki kongre, sempozyum ve çalıştayların artık uluslararası düzeyde de yapılıyor olması bir yandan uluslararası etkileşimlerin, gelişmeleri takip etmenin yolunu açarken, bir yandan da ülkemizin bilimsel alanda da tanıtımı açısından son derece önemlidir. Bu programlar kapsamında dünyanın farklı ülkelerinden ülkemize

gelen bilim insanlarının, zaman zaman dünya gündeminde yer alan olumsuz propagandaların, yanlış algıların da yıkılmasında;güvenli, tarihi, kültürü ve doğasıyla eşsiz, bilimsel gelişmelerin yakından takip edildiği ve bilimsel çalışmaların önemli bir yer tuttuğu gerçeğinin de propagandasının yapılabileceği programlar olarak görmek gerekir.

Bilimsel toplantılar, sempozyumlar, çalıştaylar, kongreler bilim, bilimsel yöntemlerle elde edilmiş bilimsel bilginin yaygınlaştırılmasında, bu durumda bilim toplumu olma yolunda önemli adımlardır. Bilim toplumlarında ise küçük yaşlardan itibaren öğrencilerde bilimsel bilginin kazandırılması ve geliştirilmesi son derece kolaydır. Bu bakımdan tür çalışmaların Türkiye'nin bilim toplumu olması yolundaki önemli adımlar olarak görmek gerekmektedir.

Emeği geçen herkese en içten teşekkürlerimi sunarım. Saygılarımla.

İÇİNDEKİLER

Necip Fazıl Kısakürek'in Yazılarında Sanat ve Sanatçı
Prof.Dr. Abdullah ŞENGÜL.....3

Bir Söz Ölümü Türü: Kavram Alanı Boşalması
Prof.Dr. Ali AKAR.....15

Gündelik Yaşamın Tarihinde Delilik
Prof.Dr. Mehmet Naci ÖNAL.....22

Paul Valéry'ninPoetikası
Doç. Dr. Oktay YİVLİ, Arş. Gör. Gizem Ece GÖNÜL.....40

"Dünya Titriyor" Popüler Romanı Üzerine Bir Alt Tür İncelemesi
Erhan GÜRPINAR.....49

An Analysis Of Marriage As An ElizabethanTraditionInShakespeare's Romeo AndJulietAnd The Merchant Of Venice
Dr. Kenan YERLİ.....63

İbnRüşd Felsefesinde Erdemli Şehir ve Erdemli Olmayan Devlet Anlayışları
Dr. Öğr. Üyesi Mehmet Murat KARAKAYA.....70

İslâm Hukukunda Hz. Peygamberin Fiillerinin Mubahlığa Delalet Etmesi
Doç. Dr. İbrahim YILMAZ.....89

İslam Aile Hukukunda Çok Eşliliğin Sınırlandırılması Bağlamında Hz. Peygamber'in, Kızı Hz. Fatıma Üzerine Hz. Ali'nin İkinci Bir Kadınla Evlenmesini Yasaklaması
Doç. Dr. İbrahim YILMAZ.....108

Mağripli Sûfî Licâî'de İlah Tasavvuru
Doç. Dr. Adem ÇATAK.....132

Atûfî'nin Hayatı ve Risâle Fî Necâti'l-Ukubât Adlı Eseri
Doç. Dr. Adem ÇATAK.....146

İslam Hukuk Usülündeki İstisna Bağlamında Ardışık Cümlelerden Sonra Gelen İstisna Edatının Hükme Etkisi
Uğur KURU.....155

Görsel-İşitsel Çeviride Replik Ekleme
Doç. Dr. Sevtap GÜNAY KÖPRÜLÜ.....168

Yabancılara Türkçe Öğretimi Ders Materyallerinde Yer alan Yazınsal Metinlerde Anatomik İsimlerin Kullanım Bağlamları
Doç. Dr. Sevtap GÜNAY KÖPRÜLÜ, Tuğcihan GÜVENDİK.....177

Demokratik Devlet De Siyasal Şiddet Doğurur Mu?
Doç.Dr. Ferihan POLAT, Ayşegül DURMUŞ.....189

Amasya İli Örneğinde Kentsel Dönüşüm Kavramı
Dr. Öğr. Üyesi Demet CANSARAN.....201

Kentsel Suçlar Sorunsalına Yönelik Değerlendirmeler
Dr. Öğr. Üyesi Demet CANSARAN.....207

Etik Liderlik Özelliğinin Rekabet Stratejileri Üzerindeki Etkisi: Kayseri Lojistik Firmaları Üzerinde Bir Araştırma
Dr. Öğr. Üyesi Mualla AKÇADAĞ, Doç. Dr. Ebru AYKAN.....212

Hizmetkâr Liderlik Davranışlarının çalışan Sesliliğine Etkisini Belirlemeye Yönelik Bir Araştırma
Prof. Dr. Tahir AKGEMCİ, Arş. Gör. Serap KALFAOĞLU.....225

Otel İşletmelerinde Örgüt İklimine Etki Eden Yönetsel Güç Kaynaklarının Belirlenmesi
Ahmet AKDEMİR, Doç. Dr. Aziz Gökhan ÖZKOÇ, Dr. Öğr. Üyesi Ebru KEMER.....244

Gözetimin Yeni Çağdaş Halleri: Dijital Teknolojiler ve Kategorik Şüphe
Dr. Öğr. Üyesi Serdar ÜNAL.....262

Nüfusa Dair Ekonomik, Sosyal ve Siyasal Kaygılar: Türkiye'nin Gelecek Projeksiyonları
Dr. Öğr. Üyesi Serdar ÜNAL.....274

Fiyatlar Genel Seviyesi (Enflasyon) ile Piyasa Faiz Oranları Arasındaki İlişki
Öğr. Gör. Ömer Faruk ASLAN.....285

Türkiye'deki İşsizlik Oranları ile Enflasyon Arasındaki İlişki Türkiye Örneği 2007:01-2018:01
Öğr. Gör. Ömer Faruk ASLAN.....298

Bilgi Ve İletişim Teknolojilerinin İşsizlik Üzerindeki Etkisinin İncelenmesi: G7 Ülkeleri Örneği
Lütfi BİÇİMVEREN, Doç.Dr. Serap ÇOBAN, Arş. Gör. Cumali MARANGOZ.....308

Kemaliye Uluslararası Kültür Ve Doğa Sporları Festivali ile İlgili Yerel Halkın Görüşlerinin İncelenmesi
Prof.Dr. Ali MEYDAN, Aslı ÖZYÜREK.....324

Fyodor Dostoyevskinin "Şeytanlar" Romanı "Zəmençilik" Kontekstində
Doç. Dr.Umudova Kəmalə Aydınqızı.....336

A Study on the Communication Patterns of the Non-verbal "Hand Gestures" of Arab Jordanian People ---Focusing on the contrast with Communication Patterns of Koreans ---
Dr. LEE JUNG AE.....345

Selim'in Öyküsü, Kemal'in Romanı: Dostlukların Son Günü
Doç.Dr. Oktay YİVLİ.....352

Hidrellezden Kasıma Kadar: Gagauz Hayvancılık Takvimine Bağlı Bazı Adetler Ve Folklor Unsurları
Doç.Dr.Liubovi ÇİMPOEŞ.....358

Çağdaş Kipçak Dillerindeki Zarflarin İncelenilmesi
Doç.Dr.Gulnaz Fayzulla.....359

Kazak Öğrencilerin Türkçe Öğrenimi Sırasında Yaptıkları Sentaktik Yanlışlıklar
Asst.Prof. Bagdagul MUSA.....360

Orta Asya Türk Uygarlığıyla Anadolu Türk Uygarlığının Tarihsel İlişkileri
Prof.Dr. Juliboy ELTAZAROV.....361

Teaching Listening Skills In High Schools In Turkey:
English As A Foreign Language Teachers' Perspective
Darya BOSTANCIOĞLU.....363

Alman Eğitim Sisteminde Göçmen Çocukların Eğitim İmkanları
Serap GÜNAY.....364

İlkokul Öğretmenlerinin Ders İçerisinde Kullandığı Disiplin Stratejilerinin Disiplin Kuramları Bakımından İncelenmesi
Öğr.Gör. Arzu SALDIRAY.....365

NECİP FAZIL KISAKÜREK'İN YAZILARINDA SANAT VE SANATÇI (ART AND ARTIFICER IN NECIP FAZIL KISAKUREK'S TEXTS)

Prof. Dr. Abdullah ŞENGÜL
Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi
Fen-Edebiyat Fakültesi, TDE Bölümü
asengul@nevsehir.edu.tr

Özet

Sanat ve sanatçı kavramı, gerçek anlamda Türk edebiyatının gündemine Recaizade Mahmut Ekrem'le girdi. Sonraki yıllarda, bu konuda, çok fazla olmamakla birlikte bazı yazarlar düşüncelerini açıkladı. Bunlardan biri de Necip Fazıl Kısakürek'tir. Şair, birçok vesileyle bu konudaki düşüncelerini açıklama gereği duyar.

Necip Fazıl Kısakürek'in sanat ve sanatçı anlayışı devrindeki birçok yazardan farklıdır. Onun sanat anlayışını belirleyen temel düşünce dünyaya ve hayata bakışıdır. Yani sanatı ve sanatçıyı kendi ideolojisinin penceresinden değerlendirir.

1940'dan 1980'lere uzanan süreçte çeşitli vesilelerle kaleme aldığı yazıları, bir milletin kültürel hayatının esasını oluşturan sanat ve sanatçı konusuna -belli bir düşünce penceresinde de olsa- bakışını ortaya koyması açısından önemlidir. Özellikle Cumhuriyetle birlikte ortaya çıkan yeni entelektüel kuşağın önemli bir temsilcisi olan Necip Fazıl'ın bu konuda yazdıkları sadece kültürel hayatımızın değil; siyasî ve sosyal hayatımızın yansımaları açısından da önemlidir.

Bugün ismi etrafında birçok dedikodu üretilen Necip Fazıl'ın sanat ve sanatçı algılaması yeni nesil üzerinde etkili olmuştur. Bu çalışmanın sınırları içinde Necip Fazıl'ın sanat ve sanatçı terimlerini ele alışını sosyal, siyasî ve kültürel hayatımıza yansımaları etrafında değerlendirmeye çalışacağız.

Anahtar Kelimeler: Sanat, sanatçı, Necip Fazıl Kısakürek, Türk Kültürü

Abstract

Notion of art and artificer entered with Recaizade Mahmud Ekrem in real terms. In following years, some authors (not too much) explained their ideas. One of those is Necip Fazıl. The poet thinks it necessary to explain his ideas. Necip Fazıl Kısakürek's sense of art and artificer differs from many authors in his period. The main idea, designated his sense of art is his view of world and life. In other words he evaluate art and artificer on his ideology.

His texts which was wrote in various opportunity in process from 1940 to 1983 are important. Because these texts present his perspective of art and artificer which form the basic cultural life of a nation. Necip Fazıl who is representative of new intellectual generation which has especially come up with Cumhuriyet and his texts are very important. Because his texts project not only our cultural life but also political and social life reflections.

Today Necip Fazıl's sense of art and artificer, on his name a lot of gossip is done, has influenced new generation. In this work we will try to evaluate Necip Fazıl's handing of term of art and artificer on of our social, cultural and political life.

Key Words: Art, artificer, Necip Fazıl Kısakürek.

***

"Ben o kutsî nefesin üflediği kamışım;
Ses onun, ben imzamı atmışım, atmamışım..."

I. Giriş

Sanat ve sanatçı terimleri, farklı bakış açılarına göre çok değişik şekilde yorumlanabilen kavramlardır. Batı'da aydınlanma dönemiyle birlikte birçok bilim insanı, sanatın temelini oluşturan "estetik yaratma"dan dolayı sanatçıyı Tanrı ile ilişkilendirmiş, sanatçılığı Tanrı mesleği olarak yorumlamıştır. Şüphesiz böyle bir bakış, her iki kavramın yüceltilmesi ile ilgilidir. Bu düşünceye göre sanat eseri bir deha ürünüdür ve deha, tanrısallığı Tanrı'dan ödünç alan kişidir (Soykan 1995:21).

Skolastik dönemin sona ermesinde diğer bir ifadeyle aydınlanmanın başlamasında sanat, estetik, felsefe ve ilmin rolü büyüktür. Bugünkü Modern Avrupa'nın temel dayanaklarından biri, bu rolü hala çok güçlü bir şekilde oynamasıdır.

Bizde ise "ehl-i hüner" olarak isimlendirilen bu kesim, zevk-i selim sahibi, görünenin arkasındakiyle ilgilenen, onları birer birer ortaya çıkaran ve insanların istifadesine sunan imtiyazlı bir kesim şeklinde algılana gelmiştir. Ancak imtiyazları yaratılışları ile ilgilidir.Ferîd Kam'ın Süleyman Nazif için söylediği şu dörtlük, imtiyazın dünyevî olmadığını gösterir:"*Sağlığında nice ehl-i hünerin / Bir tutam tuz bile yoktur aşına./ Öldürüp onu evvel açlıktan, / Sonra bir türbe yaparlar başına*."Sanat ve sanatçı, bünyesinde araştırma, mukayese, soru, düşünce ve güzellik kavramlarını barındırdığı için mensup oldukları toplumun bir adım önünde olmak durumundadır. Bu yüzden çoğu zaman varlıkları ve söyledikleri, etraflarında rahatsızlık uyandırır. Öldürülmeleri, hapse atılmaları, sürgüne

gönderilmeleri kendilerinden ziyade toplum adına sayıklamanın uyandırdığı rahatsızlıkların birer neticesidir.

Bilindiği gibi, ülkelerin kültürel anlamda kalkınmışlığını belirleyen bazı kıstaslar vardır. Dijital çağa girmeden önce genelde bu ölçü kişi başına tüketilen kâğıt miktarı olarak kabul edilirdi. Ancak, elektronik haberleşme, elektronik gazete, dergi, kitap ve benzer gelişmeler bu ölçünün geçerliliğini tam olarak kaldırmadıysa da oldukça zayıflattı. O halde insanları yanıltmayacak ve geçerliliği uzun süre devam edecek yeni kıstaslara ihtiyaç hâsıl oldu. İnternet kullanımı, belli konuların ne kadar sıklıkla araştırıldığı veya en çok başvurulan konu türü, kişi başına düşen iletişim ve bilgilendirme araçlarının sayısı gibi yeni kıstas arayışlarına girildi. Kanaatime göre bu ölçülerden biri, toplumlardaki kültürel kalkınmışlığın insanları yanıltmayacak olan belki de en önemlisi göstergesi, o toplumdaki sanat ve sanatçı algılamasıdır.

Günümüzde geri kalmışlığın birçok tanımı yapılıyor ve bunların tamamına yakını maddi göstergeler çerçevesinde açıklanıyor. Bir kültürün derecesini bu iki kavaram etrafında tespit ve tahlil son derece önemlidir. Bu yüzden sanat ve sanatçı kavramları üzerine düşünen, yaptığı işi izah etmeye çalışan insanların düşünceleri kültür tarihimiz açısından da değerlidir. İşte bunun için söyledikleri bugünkü insanın kabullerinden kısmen farklı olsa da Necip Fazıl'ın 1930'lu yılların sonundan ölümüne kadar çeşitli vesilelerle anlattığı bu iki kavram etrafındaki düşüncelerini önemsiyoruz.

Sadece bir tespit yapmak için söylüyorum. Bugün ülkemizde, herhalde hiç emek sarf etmeden sahip olunabilecek en kolay meslek sanatçılıktır. Maalesef birçoğumuz, bu ismi kullanacak olanda bulunması gereken asgari şartları tespit etmekten ne yazık ki uzağız. Sanat ile sanat olmayanı, sanatçı ile sanatçı olmayanı ayırt etmek her şeyden önce bir kültür meselesidir ve belli bir birikimi gerekli kılar.

En kısa tanımıyla estetik üretim yapan kişiye verilmesi gereken bu isim, başka kavramlarla karıştırıldığı gibi, sanatla uğraşma anlamında da kullanılmaktadır. Zanaatkâr, icracı, taklitçi veya toplumun kabullerinden farklı bir yaşam tarzını böyle bir maskenin arkasında sürdürenlerin de sanatçı şeklinde isimlendirilmesi ve toplumdan kabul görmesi sosyal ve kültürel hayatımızın çok farkında olamadığımız bir başka yarası olarak varlığını devam ettirmektedir.

On altıncı asrın ilk çeyreğinde yazıldığı düşünülen Fuzuli'nin *Türkçe Divanı*'nın önsözünde "Şairlik Allah tarafından verilen bir lütuftur ve herkese verilmemiştir" mealinde, sanat yeteneğini tamamen yaratılıştan getirilen bir özellik olarak gösteren bir bilgi mevcuttur. Şiirle

çok iç içe olmamıza rağmen şiir bilgisi olarak değerlendirebileceğimiz çok fazla bilgi yoktur. Sözlü geleneğin ve klasik edebiyatın şiirin içine serpiştirilmiş bu tip bilgiler açısından incelenmesine ne çok ihtiyacımız var.

Günümüzde sanatı, çok statik, dogmatik ve dış tesirlerden uzak sadece kendi kuyusuyla izah edenler olduğu gibi, yaratılışla ilişkilendiren hatta zaman zaman kutsî özellikler atfeden anlayışlar da vardır. Bir halk şairi, geçtiğimiz asırda söylediği bir şiirde; "*Onun lütfu keremindir söyleten; / Ne söyler âşıklar ondan izinsiz*" derken, Necip Fazıl'da yine aynı asırda; bu çalışmanın başına epigraf olarak koyduğumuz müfrette;"*Ben o kutsi nefesin üflediği kamışım;/ Ses onun, ben imzamı atmışım, atmamışım*..."diyor. Her iki yaklaşımda da, biraz önce bahsettiğimiz Batıdaki sanatçı algısını çağrıştıran bir dikkatin olduğunu görüyoruz. Sanatçılar, bunu geleneğin ve bu konudaki lügatin imkânları ölçüsünde ancak bu şekilde ifade edebiliyorlar. "*Ete kemiğe büründüm, / Yunus gibi göründüm*" dizelerini de aynı çerçeveden görebiliriz. Demek ki bizim toplumumuzda sanat ve sanatçı algılamasının kaynağında din, önemli bir yer tutar. Böyle bir algının sadece bize ait değildir. Başka toplumlarda da benzer algılamalar mevcuttur.

Sosyal hayatımız içinde zaman zaman sanatın olmasa bile, sanatçının uhrevî olanla ilişkilendirildiği bilinen bir gerçektir. Pir elinden bade içmek, rüyada dilin çözülmesi, ilahi sırların uykuda öğretilmesi gibi inanışlara bağlı olarak, sanatçının "ermiş inşan" şeklinde isimlendirilmesi veya adı etrafında birçok menkıbenin oluşturulması böyle bir yaklaşımın neticesidir.

Elbette niyetimiz sanat felsefesi yapmak değildir. Biz, bu kısa tespitlerden sonra Necip Fazıl Kısakürek'in yazılarında bu iki kavramın ele alınış şekline bakacağız.

Necip Fazıl'ın1940'lardan 1980'lere uzanan süreçte çeşitli vesilelerle kaleme aldığı yazıları, bir milletin kültürel hayatının esasını oluşturan sanat ve sanatçı konusuna -belli bir düşünce penceresinde de olsa- bakışını ortaya koyması açısından önemlidir. Özellikle Cumhuriyetle birlikte ortaya çıkan yeni entelektüel kuşağın önemli bir temsilcisi olan Necip Fazıl'ın bu konuda yazdıkları, sadece kültürel hayatımızın değil; siyasî ve sosyal hayatımızın yansımaları açısından da önemlidir.

II. Sanat ve Din

Necip Fazıl'ın sanat ve sanatçı konusundaki görüşlerine geçmeden önce onun birçok yazısında yer alan ve sanata bakışının esasını oluşturan, -geleneğin sanat algısıyla kısmen örtüşen- sanat ve din konusundaki düşüncelerine bakarak işe başlayalım.

Necip Fazıl, 5 Nisan 1939'da *Haber* gazetesinde kaleme aldığı bir yazısında Burhan Toprak'ın Fransızcadan tercüme ettiği *Din ve Sanat* isimli kitap üzerine düşüncelerini açıklarken, İslam mistisizminin Yunan felsefesinden aşılama olduğu yönündeki fikirlere karşı çıkar ve "*İslam, kendisiyle doğmuş yeni ve büyük bir tefekkür dünyasıdır. İslam sanatları da şiiri, musikisi, mimarisi, halıcılığı, minyatürleriyle aynı metafiziğe bağlı keskin bir vakıadır*" der. (2010:45-46). Moryak'ın "*Allah'ı olmayan cemiyetin romanı olmaz*" sözünü hatırlatarak, dinî ögelerle süslenmiş bir sanatın hayatın özünü yansıtacağını, dini olmayanın ise dümdüz ve kaskatı olduğunu hatırlatır ve Türk sanat ve fikir adamlarını bu çerçevede eserler vermeye davet eder.

Necip Fazıl, bazı çevrelerce ileri sürülen İslam'ın güzel sanatlara karşı olduğu düşüncesine katılmaz. Ona göre İslam, başta edebiyat olmak üzere gerçek zeminini bulmuş, bütün güzel sanatların en kuvvetli himayecisidir (2009:107). Musiki, tiyatro, sinema veya diğer güzel sanatlar dinin yasakladığı unsurları barındırmadığı müddetçe bu sanatlara dinin hiçbir itirazı olmadığını belirtir.

1977'de kaleme aldığı bir müfrette, bütün hayatı boyunca sanatın ona öğrettiği mutlak gerçeği şöyle anlatır: "*Neye yaklaşsan, sonu uzaklık ve kırgınlık; / Anla ki, yok, Allahtan başkasıyla yakınlık"* (2004:49). Aslında bu düşünce, sanat algısı yönünden son derece önemlidir ve onun söz konusu kavramlara bakışının genel çerçevesini oluşturur. *Çile*'de yer alan *Poetika*'sında, Allah'ı bulamamacasına ve ebediyen arayan şiir, ilk dayanak ve çıkış noktası olarak din temeline muhtaçtır der (2004:490).Resim ve musikiyi din noktasından hareketle değerlendirir: "*Resim, hürmet makamında olmadıkça caizdir. Musiki de ilâhî tefekküre yardım ettiği nispette helale, kötülüğe yardım ettiği nispette de harama yakındır*" (2009:98). Bu düşüncelerini benzer cümlelerle 1983'de kendisiyle yapılan son mülakatta da tekrarlar. Musikinin asla yasak olmadığını söyler (2009:255). Hülasa *Poetika*'nın "Şiir ve Din" bahsinde, bütün bu anlattıklarımızı özetleyecek şekilde şöyle der: "*Dinin olmadığı yerde hiçbir şey yoktur; yokluk bile yok... Şiir ve san'atsa hiç yok…*" (2004:489).

Batıda birçok teorisyen, dinden hiç söz etmedikleri halde, dinin ahlâk ve hayat görüşünü paylaşan edebi eserleri daha fazla önemserler. Edebiyatın maksatlı olarak bir dinin propaganda aracı olmasını doğru bulmazlar. Mesela T.S. Eliot, "*Gerçekten büyük diyebileceğim bir yazar, belli bir din şuuru içinde bulunduğu halde, onu vaz etmeyendir"* (Eliot 1990:99) diyor. Necip Fazıl'ın sanat-din ilişkisinde kullandığı dil, dinî terminoloji ağırlıklı görünse de aslında dini yarım yamalak tebliğ eden sanata karşıdır. Bu işi herkesin layıkıyla yapamayacağını düşünür. Mesela, şiirlerinde tebliğ hali gördüğü için Mehmet Akif'i

eleştirir. Onun bu şekilde söyleyişiyle "*İslâm'ın telkini gerçekleşmez*" der (2009:254). Dini yarım-yamalak tebliğ eden şiir gibi, fikirlerini bekçi davulu gibi kullananlara da karşı çıkar. Ziya Gökalp'i bu noktadan eleştirirken, "*Hor bir tebliğ işinde şiiri, büyüsüne saygı duymadan kullanmış olmasını mazur göremediğim için onu şair, hem de çok fena şair telâkki etmeye mecburum*" der (2010a:138). Her şeye rağmen kendisini dünyevî bir ahlâk anlayışıyla sınırlayan sanat, öncelikle kendine sınır çizer. Bu tip yaklaşımlar modern çağın prk hoş görmediği yaklaşımlardır. Necip Fazıl'ın "telkin" noktasındaki din-sanat yaklaşımı, bu çerçeveden bakıldığında tartışmaya açıktır. Ancak hemen belirtelim ki, dini hayatın esası kabul ettiği için, sanat-din ilişkisinde mümkün olduğu kadar geniş bir çerçeve çizer.

III. İnsani Bir Değer Olarak Sanat

Sanatın yaşının insanın yaşı kadar eski olduğu fikri kabul gören bir anlayıştır. İnsanın mitolojik dönemde, üstün güçlere karşı kendini ifade ederken geliştirdiği lisanın, sanatın kaynağını oluşturduğu ve insanın ana problemlerinden biri olan anlatma probleminin, sanatın varlık sebepleri arasında olduğu kabul gören bir düşüncedir.

Sanatı, insanoğlunun doğanın gücüne boyun eğerek, onun üstesinden gelmenin bir neticesi olarak görenlerde mevcuttur. Bu anlayışa göre sanat ilkel olandan ideal olana doğru sürekli bir akış halindedir.

Sanat kendi kendine yeten veya kendi kendini idare eden bir şey değildir (Collingwood 2011:104). Malzemesini insanlığın ortak mirasından seçerek alır. İnsanın ortak mirasının başında yine insanın değişmeyen problemi olan inanma vardır. Yani din vardır. Demek ki sanat hiçbir zaman dinden bağımsız değildir. Şartlarını sınırlarını tek başına belirleyen bir tarafı da yoktur.

Necip Fazıl Kısakürek'in sanat konusundaki düşüncelerinin çıkış noktası din üzerinden olmakla birlikte, insanın bu asli problemleri çerçevesinde ele alınmıştır.

Sanat üzerine kafa yoranlar, sanatı meydana getiren altı temel ögenin varlığından bahsederler. Bunlar; poetik, lirik, epik, dramatik, mistik ve rüstik (pastoral) ögelerdir (Altar1996:27-54). Bu ögelerin birçoğu farklı boyutlarıyla Necip Fazıl'ın yazılarında yer alır. Poetik, lirik ve dramatik ögeler onun yazıları içinde daha fazla yer verdiği konulardır.

Sanatı sadece "güzellik" ekseninde gösterenlere karşı Necip Fazıl, 13 Şubat 1939'da kaleme aldığı bir yazısında güzelliğin tek ve ferdi olduğunu belirterek (2010:17) ferdi olan güzellikler, ancak kolektif olanla aynı iklim birliğinde yoğrulduğu zaman sanatın özünü ve

maksadını belirleyen ”güzellik” ortaya çıkar der. Necip Fazıl, anlatmayı, insan ruhunun ana ihtiyaçlarından biri olarak kabul eder (2009:24).

Geçmişten günümüze sanat ve edebiyat bu işleviyle her dönemde ilim ve endüstriye nazaran daha önde olmuştur. Çünkü fert ve cemiyet çerçevesinde her şeyin sırrını izah edecek olan sanat, özellikle edebiyattır (Kısakürek 2009:27-28). Bu sıralamanın değişmesinin insanlığı mutsuz ettiği görülmüştür. Necip Fazıl'a göre sanat, zannedildiği gibi halkı peşine takıp götüren bir şey değildir. Halkı idare edenlere hitap eden bir şeydir (2009:38). Ona göre sanat, ekonomi, iktisadi, siyasi, hukuki hiçbir cemiyet hallerinden bağımsız değildir (2009:68). Büyük sanatçıların güçlü ekonomi ve güçlü siyaset dönemlerinde ortaya çıkması tesadüf de değildir.

Necip Fazıl'ın öldüğü yıl olan 1983'de kendisine yöneltilen, "Sanat anlayışınızı öz olarak tespit edebilir misiniz?" şeklindeki bir soruya, 1939 yılında kaleme aldığı ve *Sonsuzluk Kervanı* kitabında bulunan;"*Anladım işi, sanat, Allah'ı aramakmış, / Marifet bu, gerisi yalnız çelik çomakmış*" müfredini hatırlatarak, sanatın ilahi sırları arama faaliyeti olduğunu söyler. İlahi sır, mutlak hakikat olan Allah'tır (2009:253-254).

Necip Fazıl'a göre sanat, sıradan olanı ve bayağılığı kaldırmaz. Sinemadan, tiyatroya, şiirden romana, resimden musikiye ve plastik sanatlara varıncaya kadar sanatı meydana getiren her zerrenin bir zevk, heyecan ve güzellik emaresi taşıması gerekir. İdealler, ideolojiler ve menfaatler, sanatın bu nahif tarafını herkesten daha fazla kullanabilmekte, kendi kusur ve noksanlarını, sanatın güzellik örtüsüyle kapatabilmektedir. Böyle bir sanat anlayışı reelde kalan, ideale ulaşamayan menfaatçi bir anlayıştır. Oysa gerçek sanat reelden ideale akış halindedir (Soykan 1995:21). Bu akışı, sanatın sahip olduğu değerler manzumesi sağlar.

1940'da kaleme aldığı "Nakarat" isimli şiirinde bu akışın gerçekleşmesinin kaçınılmaz olduğunu belirtir. Belki de bunun için maddi gölgesinin topraktan çekilmesi gerekecektir:

Böylece sanat vasıtasıyla peşine düştüğü mutlak hakikatin vuslatına erişmesinde de: "*Doğar bir gün benim günüm, / Çoğu gitti, azı kaldı. / Kırk gün, kırk gece düğünüm, / Çoğu gitti, azı kaldı."* (2004:269). Bunun için ömrünü adadığı ve son nefesine kadar mücadelesine devam ettiği mücadele anlam kazanacak ve o zaman sanat da sanatçı da daha doğru anlaşılacak, verilen emeklerin karşılığı alınacaktır: *"Ektik, ektik, yetişecek, / Çoğu gitti, azı kaldı. / Bütün yollar bitişecek, / Çoğu gitti, azı kaldı."* (2004:269).Necip Fazıl, beklediği günlerin yakında olduğu fikrindedir. O zaman kendi ifadesiyle şiir, ekmek gibi azizleşecektir:*"Bir gün anlaşılır şiir; / Çoğu gitti, azı kaldı. / Ekmek gibi azizleşir, / Çoğu gitti, azı kaldı..."* (2004:269)

Necip Fazıl, modern ve milli sanatlar konusunda da düşüncelere sahiptir. Daha 1931'de sanatta modernliğin nasıl algılandığını şiir üzerinden şu şekilde açıklıyor: "*Modern sanat, klasik ve müspet şiirin geçtiği yoldan geçen, "eskiyi" cesedinden atarak bir ruh halinde süzen onu arkasında bırakan ve eski unsurlarla yeni bir terkip yapan telâkkidir*" (2009:7). Çağdaşı sanatçıların modernlikten anladıklarının geleneksel olanı terk etmek, vezin, kafiye nazım birimi ve şekli gibi şiire ait şekilsel değerleri yok saymak olduğunu belirterek, böyle kıt bir anlayışı doğru bulmaz. Ona göre modernlik, eskiyi yok saymak veya yıkmak değildir; eskiden hareketle yeni terkiplere ulaşmaktır.

Tıpkı modernlik gibi milliliğin de yanlış algılandığını düşünür. Geleneksel kalıplardan taviz vermeden icra edilen bir sanatın milli olamayacağını; milletin ruhunu, duyuş tarzını ve şahsiyetini temsil eden eserlerin milli olacağını söyler (2009:13).

Necip Fazıl, bütün sanatlar içinde tiyatroyu göstermeyi esas alan bir edebi tür olduğu için önemser. Tiyatroları ve senaryoları bu yaklaşımının bir neticesi olarak düşünülmelidir. 1935'de kendisiyle yapılan bir mülakatta, sahneyi, bir büyücünün toprak üzerine tebeşirle çizdiği esrarlı bir dört köşeye benzeten Necip Fazıl, bu dört köşenin içine dış dünyanın gerçeğini değiştirmeden sığdırmanın mümkün olduğunu söyler(2009:9). Tiyatroyu bu şekilde açıkladıktan sonra onu, sanatkârın içine akması şart olan en sihirli kalıplardan biri olarak görür.

Necip Fazıl Kısakürek'in her şeyden önce bir ideolog olması, düşüncelerini kitlelere ulaştırmada tiyatronun avantajlarını fark etmesini sağlar. Ona göre tiyatro, "*Hayatın dondurulmuş anlarıdır*" (2009:98). Özellikle yeni insan arayışında tiyatro pınarı, insanın susuzluğunu giderecek yegâne kaynaktır. Osmanlının son döneminde ve Cumhuriyetin ilk yıllarındaki her türlü ekonomik ve siyasi sıkıntılara rağmen tiyatronun devletin gündeminde olması bu yüzdendir.

"Poetika"da o güne kadar gündeme pek fazla getirilmeyen devlet-sanat ve devlet-sanatçı ilişkisindeki hassasiyetin korunmasının önemini anlatır ve bu hassasiyet sınırlarının aşılması durumunda sanatın ve sanatçının düşeceği kötü duruma dikkat çeker. Ancak, diğer düşüncelerinde olduğu gibi burada da sanatçının devletten para alması ve bunun karşılığında kendisine, "devletin milli kitaplığını zenginleştirmek" sorumluluğunun yüklenmesi, modern sanatın kabul ettiği bir düşünce değildir (2004:493-494).

IV. Sanatçı

1962'de yayınlanan *Çile*'nin sonuna aldığı "Poetika" isimli yazısı, Necip Fazıl'ın şiir üzerinden sanat ve sanatçı konusunda düşüncelerini açıkladığı en geniş yazısıdır. Burada sanatın cemiyet, hayat, devlet, din ve diğer müspet ilimlerle ilişkisi üzerinde durduğu gibi, sanatçı kavramını da ele alır ve bu konuda toplumumuzun gündemine birçok sorunu taşır. Bir kere ona göre sanatçı, "*Ne yaptığının yanı sıra, niçin ve nasıl yaptığı ilmine muhtaç ve üstün marifetin sırrına müştak bir tılsım ustasıdır*" (2004:472). Necip Fazıl'a göre, "*Allah'ın sır hazinesi Arş'ın altındadır ve anahtarı şairin diline verilmiştir*" (2004:477). Elbette böyle bir yaklaşım, "Şiirin bir kısmı da hikmettir"* düsturunu akla getirir. Nitekim şiiri bu çerçeveden gören Ahmet Yesevi'nin şiirlerinin toplandığı kitabın adı *Divan-ı Hikmet*'tir. Şüphesiz Necip Fazıl'ın şiire yüklediği bu görev, şiire din ve tasavvuf penceresinden bakışının bir neticesidir. Bu yüzden şairi, "*Allah'ın mahrem ülkesi meçhuller âleminin derbeder seyyahı*" (2004:490) şeklinde isimlendirir. 1939'da kaleme aldığı bir müfrette ; "*Ben şairim, gaibi kurcalayan çilingir*" şeklinde veciz bir ifadeyle bu düşüncesini ölümsüzleştirir (2004:90).

Poetika'nın "Şiir ve Cemiyet" isimli bölümünde şairin cemiyete karşı sorumluluğunun olduğunu söyler: "*Cemiyet, iç ve gizli hayatiyle uyur ve rüyasını şair görür ve sayıklamalarını şair zapt eder"* (2004:484) der. Ona göre şiir, bir cemiyetin his ve fikir hayatını "tefahhus ve murakabe" eden başlıca rasat merkezidir ve bu durumda sanatçının ruh ve fikir dimağından süzüldüğü halde ferdi değil; içtimai bir gayrettir. Bu düşünceleri sanat kavramıyla yan yana getirdiğimizde, sanatın cemiyete karşı sorumluluğu kaçınılmaz olur ve bu görevi sanatçı marifetiyle yerine getirir.

Sanatçının kıymet derecesi, topluma ve hayat karşı bu görevini yerine getirmekle eşdeğerdir. Sanat ve sanatçı müspet bilimlerle donandığında insanlığa hizmet edebilir. Bütün müspet bilimlerin kaynağını ise "Mutlak Hakikat" oluşturur. Bu yüzden sanat ve sanatla uğraşan herkes bilerek veya bilmeyerek bu amaca hizmet eder.

Tarihte varlıkları bilinen ve bugün unutulan birçok kavim, şairleri olmadığı için unutuldular. Necip Fazıl, 6 Temmuz 1939'da kaleme aldığı "Şairsiz Devir" isimli yazısında, şairlerin her türlü zenginliği kanatlarına yükleyerek sonraki zamanlara taşıdığını söyler. Ona göre sanatkârı olamayan devir fethedilememiş devirdir. Osmanlıdaki Fetret devrini sanatkârı olmadığı için tanımıyoruz. Nedim sayesinde Lâle devri çizgisi çizgisine içimizde yaşıyor. Kanuni'nin dünya durdukça yıkılmayacak türbesi Baki'nin onun için yazdığı "Mersiye"dir. Atlarına ve ahırlarına kadar aklımızda olan IV. Murat bunu Nefi'ye borçludur (2010:85-86). Sanatçıların

* "Beyanın bir kısmı sihir (gibi büyüleyici)dir. Şiirin bir kısmı da hikmettir." Hz. Muhammed Mustafa (s.a.v)

ortaya koyduğu eserler, güç sahiplerinin iktidarından daha uzun solukludur. Sesleri, çizgileri, kokularıyla bir devri sonraki devirlere taşıyan sanat ve sanatçıdır. Yeryüzü bunun örnekleriyle doludur.

Necip Fazıl'a göre, geriye böyle bir miras bırakabilmek için sanatkârın yaşadığı cemiyette etkin rol oynaması gerekir. Mesela bir sanatçının hiç olmasa bir polis memuru kadar cemiyette rol üstlenmesini ister. "Sanatkâr nasıl olmalı?" sorusunu, "Kalaycı ile sanatçı arasındaki farkı bilmeyen toplumların" sormaya hakkının olmadığını düşünür. 1969'da verdiği bir mülakatta, bizdeki sanat adamını, "*Kavruk, içi boş, her türlü derinliğine seziş ve duyuştan yoksun, hiçbir düzene bağlı olmayan*" şeklinde tanımlar ve gerçek sanatçının, "*Cemiyetin istikbale açılmış anteni*" olduğunu söyler (2004:62).

Necip Fazıl, 20 Nisan 1339'da kaleme aldığı "Sanatkârın İmtiyazı" isimli yazısında, sanatkâr, yaşadığı toplumu tek kelimeyle "eser bina eden" işçisidir der. Bu işi oturarak değil; beyniyle yaptığını söyleyen Necip Fazıl, buna rağmen bizde sanatkârın, "yol amelesi, tarla rençperi ve gemi miçosu"ndan hem daha az kazandığı, hem de daha az saygı gördüğü kanaatindedir. (2010:53). Oysa sanatkâr, "*Sevmediği işi yapmaktansa açlıktan ölmeyi tercih eden ulvî bir egoizmin sahibidir*" (2010:63). Kendisine 1939'da niçin artık şiir yazmadığı yolundaki serzenişlere verdiği cevapta, "Ben sanatkârım, mevsimleri kendim seçerim" şeklinde cevap vererek benzer bir yaklaşımı kendi nefsinde de gösterir. Batı düşüncesinde sanatçının aynı zamanda dahi kabul edildiğini söylemiştik. Necip Fazıl bu yaklaşımıyla Batıdaki sanatçı algısına yaklaşır. Çünkü dahi sanatçılar kendi yasasını kendileri koyar. Onlar otonomdur ancak bunu bilmezler, Çünkü sanatçı bilmek için değil, yaratmak için vardır. Bilmek filozofların işidir (Soykan 1995:21). Necip Fazıl, yukarıda bahsettiğimiz düşüncesiyle sanatçı olmanın sınırını zorlar. "*Ver cüceye onun olsun şairlik, / Şimdi gözüm büyük sanatkârlıkta*" der. O, sanatı vasıtasıyla bilmek isteyen biridir. Hayatı boyunca bunun çilesini yaşar. Çağdaşı sanatçılardan da bu yönüyle ayrılır.

Elbette böyle bir yaklaşım her türlü tenkide açıktır. Nitekim Batılı teorisyenler, sanatçının insanlık sorumluluğunu yüklenmemesinin kınanacak bir durum olmadığı fikrindedirler. Ama sanatçının "ben sanatçıyım" diye insanlık sorumluluğuna sahip olmamasını da doğru bulmazlar. Jean-Paul Sartre, estetik yargıyı anlatırken karşıdakinin yani okuyucunun özgürlüğünü, Tanrının özgürlüğü olarak ifade eder. Yazarın karşısındaki nesneyle ilişki kurması ise, sanatçının kendi özgürlüğüdür. Sartre, bir sanat eserini, bir özgürlüğün bir başka özgürlüğe hitabı olarak yorumlar (tarihsiz:27). Çağdaş sanat anlayışına göre sanatçı, aynı şartlardaki başka insanlarında özgürlüğünün olduğunu bilen insandır. Necip Fazıl'ın sanatçı

algısı, bu noktadan bakıldığında okuyucu özgürlüğü, kendi özgürlüğü ve sanatçı özgürlüğü açısından tartışmaya açıktır.

V. Sonuç

Sanat algısı, tıpkı sanat eseri gibi üzerinde oluşan düşünce ve yargılar açısından zaman içerisinde değişebilir. Sanat ve sanatçıyı edebiyat ve özellikle şair üzerinden anlatmaya çalışan Necip Fazıl bugün yaşasaydı, muhtemelen söylediklerine ilaveten yeni şeyler söyleyebilirdi. Bu tip çalışmalar, düşünce insanlarının fikirlerini tekrar etmek yerine sanat ve sanatçı algısının bizdeki seyrini anlama ve anlatma ve bu konularda düşünme fikrine hizmet eder.

Günümüz Türkiye'sinde sanat ve sanatçı algısının çağdaş boyuta ulaşamaması, bu tip çalışmaların yeterince yapılamamış olmasıyla ilgilidir. Bu konuları konuşacak bir lügatimizin olmayışı, düşüncelerin ifadesinde birçok zorluğu beraberinde getirmektedir. Oysa Recaizade Mahmut Ekrem'den itibaren Batıda düşüncesinde yazılıp çizilenler ciddi anlamda haberdar olmaya başlayan bir edebiyatımız var. Bu insanlar okudukları üzerinden bizde de benzer tartışmalara kapı aralamış ve zayıf da olsa teorik anlamda fikir beyan etmişlerdir. O tarihten bugüne yaklaşık bir buçuk asır geçmiş. Necip Fazıl'ın 1969'da söylediği, "*Kalaycı ile sanatçı arasındaki farkı ayırt etme*" konusunda ne kadar yol aldığımızı takdirlerinize bırakıyorum.

Sadece bu konuları insanımızın gündemine yeterince taşıyamadığımızı söylemekle yetinelim. İnsanımız ve geleceğimiz açısından son derece önemli olan bu tip konuların daha yoğun bir şekilde gündemde tutulması gerekiyor. İletişimin çok kolaylaştığı bir çağda yaşıyoruz. Ancak bir o kadarda bilgi kirlenmesi yaşıyoruz. Bu yüzden Necip Fazıl gibi sanatı üzerinde düşünen isimler kültür tarihimiz açısından özeldir. Onun özel oluşu, sanat ve özellikle şiiri algıla şekliyle kendi içinde yaptığı kavgayı, cemiyetin şahsına taşımayı başarmış olmasıyla da ilgilidir (Şengül 2015: 114). Bu yüzden çok miktarda Necip Fazıl'a ihtiyaç vardır. Ne yazık ki bu konuda yazılan ve çizilenler zaman zaman düşünce genişliği ile Batıdaki teorilere yaklaşsa da, hatta Necip Fazıl, bir ideolog iyimserliği ile, şiir üzerinden sanatın ve sanatçının kıymetinin anlaşılacağı günlerin yakın olduğunu söylese de, şimdilik onlardakine benzer bir aydınlanmayı sağlayacak genişlikte ve yoğunlukta olmadığı kanaatindeyiz.

Kaynaklar

Altar, Cevat Memduh (1996). *Sanat Felsefesi Üzerine*. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.

Collingwood, R. G. (2011). *Kısaca Sanat Felsefesi*. (Çeviri: Talip Kabadayı), Ankara: BilgeSu Yayıncılık.

Eliot, T.S. (1990). *Edebiyat Üzerine Düşünceler*. (Çeviri: Sevim Kantarcıoğlu), Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.

Kısakürek, Necip Fazıl (2004). *Çile*.İstanbul: Büyük Doğu Yayınları.

Kısakürek, Necip Fazıl (2009). *Konuşmalar*.İstanbul: Büyük Doğu Yayınları.

Kısakürek, Necip Fazıl (2010). *Çerçeve 1*. İstanbul: Büyük Doğu Yayınları.

Kısakürek, Necip Fazıl (2010a). *Çerçeve 2*. İstanbul: Büyük Doğu Yayınları.

Sartre, Jean-Paul (tarihsiz). *Denemeler*. (Çeviri: Sabahattin Eyupoğlu-Vedat Günyol), İstanbul: Say Yayınları

Soykan, Ömer Naci (1995). *Kuram-Eylem Birliği Olarak Sanat –Schelling Felsefesinde Bir Araştırma*. İstanbul: Kabalcı Yayınları.

Şengül, Abdullah (2015). *Gaibi Kurcalayan Çilingir, Necip Fazıl Kısakürek, Şiir*. İstanbul: Kesit Yayınları.

BİR SÖZ ÖLÜMÜ TÜRÜ: KAVRAM ALANI BOŞALMASI

Prof. Dr. Ali AKAR
Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi
Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü
akar@mu.edu.tr

ÖZET

Kelimeler, gerçek dünyadaki nesne, olay, olgu ve hareketlerin dildeki karşılıklarıdır. Gerçek dünyadaki nesneleri adlandırma ihtiyacı olmasa dil olmazdı. Nesne, kavram, olay ve olgular, insanlık tarihine koşut olarak zamanla değişmekte veya yerini daha gelişmiş başka şeye/şeylere bırakmakta veya büsbütün yok olmaktadır.

Nesneler dünyasındaki bu gelişme ve değişmelere koşut olarak dilde de birtakım farklılaşmalar meydana gelmektedir. Kimi kelimeler işlev değiştirmekte, kimilerinin anlamı daralmakta, kimilerinin anlamı genişlerken kimileri de unutulup gitmektedir.

Dillerin tarihi ve gelişmesi ile onların konuşurlarının yaşam tarzları arasında doğrudan bağlantılar vardır. Tarihleri boyunca Avrasya coğrafyasında göçebe olarak yaşayan Türklerin yaşam tarzları çeşitli kültür ve uygarlıklarla karşılaştıkça değişmiş, dönüşmüştür, başkalaşmıştır. İşte bu değişme sürecinden dil de etkilenmiş ve Türk dili ses, yapı ve söz varlığı bakımından değişmiş, gelişmiştir. Sosyal hayattaki değişikliklerin dile yansıması sonucu bu alanda bazı nesne, kavram ve hareketlerin dildeki karşılıkları boşalmıştır. Kelime dilde yaşamasına rağmen onun hayattaki karşılığı yok olmuştur. İşte dildeki kavramsal alanın yaşamdaki nesnel/öznel karşılıkların yok olması sonucu dilde, hayatta karşılığı olmayan kelimeler görülmektedir. Böyle durumlar için "kavram alanı boşluğu" terimini öneriyoruz.

İşte bu yazıda gerçek dünyada karşılığı kalmayan, yalnızca dilsel bir gösterge durumunda kalan kelimelerin "kavram alanı boşluğu"na düşerek dilden yok olmaları çeşitli dönemlere ait Türkçe sözlüklerdeki leksik veriler ışığında ele alınacaktır.

ANAHTAR SÖZCÜKLER: Türkçe – Dilbilim - Dil Değişimi – Leksikoloji - Kavram Alanı

A KIND OF WORD DEATH: CONCEPTUAL FIELD DISCHARGİNG

ABSTRACT

Words are correspondings of the things, events, facts and motions of real-world in language. But for the need of naming the words in real-world, language wouldn't exist.

Things, notions, events and motions are changing over time in parallel to history of humanity or giving its place to more developed things or completely disappeared.

In parallel to these developments and interchanges in the world of things, the language is also becoming different. Some of words change their functions, some of them narrow their meanings, some of them widen their meanings and some of them are forgotton.

There is a direct connection between the history, development of languages and the life style of their speakers. The life styles of Turkish people who lived in Eurasia region as nomad during their history, changed transformed and altered after they had met different cultures and civilizations. The language was also affected in these transforming process and Turkish language transformed and developed as phonetically, morphologically and in the point of vocabulary. Because of changes in social life were reflected to language, the correspondings of some things, notions and motions in langauge discharged. Although the word lives in language, its correspond in life disappared. We can see words which hasn't got correspondes in life because of dissapparence of objective/subjective correspondences of conceptual field in a language. We offer the term of "conceptual field gap" for such circumstances.

In this article, we will deal with the disappearence of words which has no correspondance in real-world and just are linguistic signs and falling into conceptual field gap in the light of leksic datas from the Turkish dictionaries belong to different periods.

KEY WORDS: Turkish-Linguistics-Linguistic Change-Leksicology-Conceptual Field

GİRİŞ

Dünyayı dilbilimsel olarak gerçek dünya ve dil dünyası olarak ikiye ayırabiliriz. Gerçek dünya fiziki nesneler ile olgu, olay ve hareketlerden oluşur. Nesneler *taş, kapı, at*… gibi somut varlıklardır. Bunların yanında gerçek dünyada fiziki olmayan soyut olay ve olgular da bulunurlar. *duygu, güzellik, ahlak, kötülük*… gibi sözcükler de gerçek dünyanın kavramlarıdır. Bunlar yanında nesne ve kavramların hareketlerini bildiren fiiller de "soyut" sözcükler grubuna girerler. Bunlar, varlıkların "hareketlerinin adı"dırlar (Ergin 2003: 280). İşte gerçek dünyadaki bütün bu nesne, kavram ve hareketleri zihinde dedil aracılığıyla temsil eden ona koşut bir "dil dünyası" bulunmaktadır. Dil dünyasının özelliği, gerçek dünyayla gerçek bir bağlantıya sahip olmasıdır. Dil ile onun göstergeleri aracılığıyla temsil ettiği gerçek dünyadaki varlık ve kavramlar, birbirleriyle özdeşik hâle gelmişlerdir. Bunun en iyi örneğini sövgü sözlerinde görürüz. Çoğu zaman, sövgü sözünü temsil eden sözcük, sövgü eylemine konu olan nesnenin yahut nesne-özne ilişkisinin bizatihi kendisi olarak algılanmaktadır. Bu

yüzden, sövgü sözleri nesnel gerçeklikle bir bağlarının olmamasına karşın hukukta ve törede suç sayılmaktadır.

Söz ile kavramın birbirine bağlılığı nesnel dünya merkezlidir. Sözün toplumsal görünümü olan dil, gerçek dünyanın zihne yansımasıdır. Bu yüzden gerçek dünyada bulunmayan "şey"lerin dilde karşılığı olmaz. Bunun en iyi örneğini yeni bulunan yıldızlara verilen isimlerde görmek mümkündür. Yeni yıldız veya galaksilere dünyada herhangi bir nesneyi temsil etmeyen daha önce hiçbir şeye ad olmamış PGC 1000714 şeklinde isimler verilmektedir. Çünkü yeni keşfedilen bu varlıkların bizim dünyamızdaki herhangi bir varlık veya kavramla ilişkisi bilinmemektedir. Bu yönüyle dilsel adlandırma varlık merkezli bir düşünsel süreçtir. Bu yüzden, var olmayan veya yok olmuş nesne ve olguların isimleri olmaz. Nesnel dünya devingendir. Özellikle uygarlığın gelişmesiyle insanın çevresi ve dünyanın çehresi hızla değişmekte, dönüşmektedir. Bu nesnel devingenlik dil dünyasına da yansıdığı için diller sürekli gelişme içindedir. Dünya dil tarihi incelendiğinde ilkel dillerin kelime sayıları ve kavram alanları ile bugünküler arasında inanılmayacak derecede farklılıklar olduğu ortaya çıkar. Eski çağlarda yaşayan insanlar, kendilerini çevreleyen küçük dünyalarını adlandırdıkları sınırlı bir söz varlıklarına sahiplerdi. Bu dünya, nesnel varlıklar ile mitler ve inançlardan oluşan bir dünyaydı. Dil, o çağlarda bu nesnel yönü küçük, mitik yönü büyük dünyayı ifade etmekte yeterli bir araçtı. Yüzyıllar içinde insanlık hem yaşadığı yeryüzünü tanıdı, hem de bilişsel ve nesnel sınırlarını genişletti; evreni keşfetmeye başladı. Uzaktaki yıldızları, okyanus diplerini, mikropları… keşfetti. Bunun yanında kendi yaşam sürecinde bilgi ve deneyimleri de arttı. Bütün bunlara bağlı olarak ilgi odakları değişti. Yeni araç ve gereçler keşfetti. Gerçek dünyanın bu derece büyüyüp insanı kuşatması onun zihinsel dünyasına da yansıdı ve dil dünyası da buna koşut olarak gelişti, genişledi.

Dilin gelişmesiyle modern uygarlığın ortaya çıkışı arasında ilişki vardır. Bilindiği gibi modern uygarlık, eski uygarlıkların üzerine kurulmuştur. Eskilerin geliştirdikleriyle yeniye ulaşılmıştır. Bu bakımdan uygarlık, birden, aniden değil aşamalı olarak gelişmiştir. Bunun en iyi yansımasını dilde görmek mümkündür. Dilde yeni kavram alanları, mevcut göstergelere farklı anlamlar yükleyerek oluşturulmuştur. Söz gelimi, Türk dilinde, dağın zirve noktasını belirtmek için farklı ve yeni bir kelime bulmak mümkün olmamıştır. Bunun yerine, dilde mevcut hazır kelime kadrosundan faydalanılmış ve dağın bu bölümüne benzetme yoluyla insan organı olan *baş* ismi verilmiştir. Böylece, isimlendirme sürecinde dilin hazır söz malzemesinden yararlanılmıştır. Benzer bir örneği, bilgisayarda imleci hareket ettirme aygıtının İngilizce isminde görmekteyiz. Bu aygıt fareye benzediğinden *mause* olarak

adlandırılmıştır. Bu tip adlandırmada gizli veya açık amaç, yeni nesne ile eski varlık / nesne arasında insan zihninin daha kolay ilişki kurmasından yararlanmaktır. Bu bakımdan dünyada yeni bulunan bütün araç-gereçler ve varlıkların adları daima öncelikle çağrışım bağlantısı sağlanarak yapılır. Benzerlik ilişkisi, nesne yahut kavramın daha kolay hatırlanmasını, dolayısıyla dilde yerleşmesine yardımcı olmaktadır.

Dilde kelimelerin kavram alanı boşluğunun doğmasına hazırlayan etkenler arasında dilin yeni söz yapma imkanları da vardır. Eğer bir dilin yeni sözler oluşturma imkanları yeterli ise bu dillerde kavram alanı boş kalan sözler yerine yenilerini koymak daha kolay olmaktadır. Örneğin, Türk dilinde yeni söz yapmak gerektiğinde fiil ve isim yapım ekleri kendi görev kategorileri içinde sistematik olarak çalışırlar. Söz gelimi, ağızlarda, faaliyet yerine *işlengü* bir diye bir kelime bulunmaktadır. Bu kelimeyi üreten insan zihnindeki dil yetisi, Türkçe dil formatına uygun olarak çalışır ve bunun için şöyle bir süreç işletir: *iş* sözüne isimden fiil yapmada sıkça kullanılan *+la-(n)* eki getirilir. Daha sonra da fiillerden geçici isimler yapan sıfat-fiil eki *–gü* ile kelime tamamlanır ve "yapılacak olan iş" anlamında yeni bir söz üretilmiş olur. Dil bu tür adlandırmalarda "kendiliğinden" refleks olarak çalışır. Bunun önceden tasarlanmış, kurgulanmış bir aşaması yoktur. Dil, canlıların diğer hareket tarzları gibi organik olarak çalışan sistemli bir makinedir.

Türkçe de Kavram Alanı Boşluğu

Dilde yeni adlandırmaların yanında bir de kavram alanı boşlukları oluşmaktadır. Bu olay, diğerinin tam tersine işlemektedir. Yeni kavram alanlarına dil havuzunda mevcut isimler verilmesine karşın, kavramsal yahut nesnel olarak gerçek dünyaya ait varlıklar dilde "boşluklar" oluşturmaktadır. Nesne veya kavram gerçek dünyada kullanılmaz olmasına rağmen söz konusu kelimeler sözlüklerde yer almaya devam etmektedir. Kavram alanı, (Alm. *Begrifffeld*). "birbiriyle ilişkili ve birbirine yakın kavramların, eşanlamlıların, içinde düşünüldükleri alan" olarak tanımlanır (Aksan 1971).

Dilin tarihî gelişim süreci içinde yeni oluşan kavram alanları kadar boşalan kavram alanları da vardır. Dil araştırmalarında daha çok yeni kavram alanları üzerinde çalışmalar yapıldığı için ikinci tip kavram alanları hakkında incelemeler yapılmamıştır. Oysa bu alan, yeni oluşan kavram alanları kadar önemlidir. Çünkü dilde yeni kavram alanı oluşmasının temel gerekçelerinden biri de kavram alanlarında oluşan boşluklardır. Yeni yapılar, çoğu zaman boşalmış eski kavram alanlarında oluşan yapı boşluklarını tamamlamak için meydana getirilirler.

Kavram alanı boşalmasının birkaç şekli vardır.

a) Kavram alanının kısmen boşalması

Bu tür dil değişmesinde kelimeler, dildeki asıl anlamlarını kaybederek yan anlam kazanırlar. Kelimelerin asıl işaret ettiği gösterge yok olunca kelimenin yan anlamı asıl anlamının yerine geçer. Asıl anlam sınırlı bir bölgede yahut grup içinde bir süre daha yaşamaya devam eder. Bunun en iyi örneğini *boyunduruk* ve *üzengi* kelimelerinde görmek mümkündür. *boyunduruk* Türkçe Sözlük'te "Çift süren veya arabaya koşulan hayvanların birlikte yürümelerini sağlamak için boyunlarına geçirilen bir tür ağaç çember" anlamına gelen bir gereçtir. Bu söz, tarım toplumunda, kağnının bir araç olarak kullanıldığı dönemlerde, bir araç ismi idi ve o zamanlar, dil toplumunun tamamı tarafından bilinmekteydi. Fakat zamanla kağnı, yerini traktör vb. tarım araçlarına bırakınca *boyunduruk* sözünün bu anlamı da unutulup gitti. Diğer yandan kelimenin ikinci anlamı olan "zulüm ve zorbalık baskısı, esaret" anlamı kullanılmaya devam etmektedir. Çünkü dilde, sözcüğün karşıladığı bu kavram alanında herhangi bir değişiklik olmadı. *üzengi* kelimesi de "eyerin iki yanında asılı bulunan ve hayvana binildiğinde ayakların basılmasına yarayan, altı düz demir halka" anlamına gelir. Fakat bu kavram alanı da dilde yok olunca, kelimenin ikinci anlamı "orta kulakta üzengiye benzeyen küçük bir kemik" dilde yaşamaktadır.

b) Kavram alanının tamamen boşalması

Bu tür kavram alanı boşalmasının oluşması ise kavramın nesneler dünyasından tamamen yok olması sonucu dilde yok olmasıdır. Bu tür sözcükler yan anlam kazanmazlar. Dilde varlıklarını bir süre devam ettirdikten kaybolurlar. Bununla ilgili olarak *apsut* kelimesi verilebilir. Bu kelime "kağnı tekerleğinin ağaç parçaları" anlamına gelir. Kağnı, nesnesi dilde yok olunca onun bölümlerini, parçalarını taşıyan isimleri de yok olmuştur. Bu tür kavram alanı boşalmasında sözcükler bir süre sözlüklerde varlıklarını sürdürürler daha sonra da sözlükler de yer almazlar. Türkçenin tarihî dönemdeki metinlerinde bu tür birçok sözcük vardır. Bir kavramı veya olguyu taşıdıkları dönemdeki metinlerde yer alan bu sözcükler, kavram alanları boşaldığı için dilden düşerler. Kendi dönemlerinden sonraki çağların metinlerinde ve sözlüklerinde kavram alanı boşluğuna düşerek kaybolurlar.

Uzun tarihi boyunca Türk dilinde de çeşitli dönemlerde ve lehçelerde bu tip kavram alanı boşalması yoluyla söz ölümleri meydana gelmiştir. Dilin sözlüksel düzeyde değişmesi, gelişmesi ve başkalaşmasının altında yatan temel sebep budur. Türklerin, uygarlık değiştirmeleri, farklı kültür ve coğrafyalara göç etmelerine koşut olarak Türk dilinde hızlı bir kavram alanı değişmesi olmuştur. Asya bozkırlarından Afrika içlerine kadar büyük bir coğrafi

alanda yayılan Türkçe bu yüzden söz konusu alanda en büyük verilere sahip olan dillerden biri, belki de birincisidir.

Türkçenin ilk metinleri olan *Orhun Yazıtları*nda kavram alanının tamamen boşalmasına örnek olarak *irkin* "bir askeri unvan" (KT D 34, BK G 14) (Tekin 2008: 144), *kiş* "samur" (BK G 12) (Tekin 2008: 152) kelimeleri daha sonra temsil ettiği kavram alanları boşalınca Uygur döneminde dilden kaybolmuşlardır (Cafeoğlu 2011). Uygurcadan Karahanlı Türkçesine geçişte de kavram alanı boşalmasıyla birçok söz ölümü meydana gelmiştir. Uygur metinlerindeki özellikle dinî kavram alanındaki *bodistav, namo, şrmiri, şuriti*… gibi pek çok Sanskritçe, Çince ve Hintçe sözcük, bu kavramların karşılıkları boş kaldığı için ölmüş ve dilden kaybolmuşlardır. Diğer taraftan Karahanlı dönemini metinlerinde rastlanan birtakım kelimelerinde Harezm-Çağatay metinlerinde aynı sebeplerden dolayı kullanımdan düştüklerini görmekteyiz. Söz gelimi Karahanlı Türkçesinde yer alan *konak* "bir çeşit darı", *oktam* "ok atımı yer", *oktamak* "ok atmak" sözcükleri Harezm Türkçesinin en kapsamlı metni olan *Nehcü'l-Ferâdis*'te yoktur (Ata, 1998).

Kavram alanı boşluğu ile ilgili verilere en açık olarak rastlayacağımız lehçelerden biri de Türkiye Türkçesidir. 13. yüzyılda ilk yazılı metinlerine rastladığımız bu lehçenin yedi yüz yıllık uzun tarihi boyunca çeşitli ses, yapı ve sözcük değişmeleri ve buna bağlı olarak söz ölümleri meydana gelmiştir. Türkiye Türkçesinin en kapsamlı tarihî sözlüklerinden olan *Tarama Sözlüğü*'nde bununla ilgili yüzlerce örneğe rastlanır. 13-20. yüzyıllar arasında meydana gelen çeşitli sosyal, kültürel, ekonomik ve askerî gelişme ve değişmeler dil üzerinde de çok etkiler göstermiştir. Bu dönemde kavram alanın tamamen boşalması sonucu kavram alanına düşen *bagurdak* "beşik bağı", *balcak* "kılıç sapı", *beñ* "hayvanları avlamak için tuzağa konulan yem", *besirek* "tüylü ve besili erkek deve", *biti* "yazılmış şey, mektup, kitap", *borlak/bozlak* "sürülmemiş tarla", *bozdoğan/bozdağan* "demir topuz", *buğur* "erkek deve, iki hörgüçlü deve", *bukagu* "hayvanın ayağına vurulan köstek", *burunduruk* "deveyi idare etmek için burnuna takılan halka"…(Dilçin, 1983) gibi sözleri örnek göstermek mümkündür.

Daha sonraki yüzyıllarda oluşan Türk lehçelerinde de böyle birçok kelime kavram alanı boşluğu oluşması sebebiyle yok olmuştur. Bunların tek tek tespit edilip yok oluş sebepleri ve süreçleri hakkında yapılacak çalışmalar Türk dilinin sözlük bilimi tarihini aydınlatmada önemli katkılar sağlayacaktır.

Kaynaklar

Aksan, Doğan, (1971), "Kavram Alanı-Kelime Ailesi İlişkileri ve Türk Yazı Dilinin Eskiliği Üzerine", *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı Belleten,* Türk Dil Kurumu Yayınlar, Ankara.

Ata, Aysu, (1998), *Nehcü'l-Ferâdis Uştmahlarıng Açuk Yolı-Cennetlerin Açık Yolu*, III Dizin-Sözlük, TDK Yayınları, Ankara.

Caferoğlu, Ahmet, (2011), *Eski Uygur Türkçesi Sözlüğü*, TDK Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara.

Dilçin, Cem, (1983), *Yeni Tarama Sözlüğü*, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara.

Divanü Lügati't-Türk Dizini, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara, 1972

DS: *Türkiye'de Halk Ağzından Derleme Sözlüğü I*, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara, 1993

Ergin, Muharrem, (2003), Türk Dil Bilgisi, Bayrak Yayınları, İstanbul.

Tekin, Talat, (2008), *Orhon Yazıtları*, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara.

GÜNDELİK YAŞAM TARİHİNDE DELİLİK

Prof.Dr. Mehmet Naci ÖNAL
Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi
Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü öğretim üyesi
onaci@mu.edu.tr

ÖZET

Deli olmak aklını kalıcı veya geçici olarak yitirmek demektir. Deliler insanlık tarihinin Batı'sında başka Doğu'sunda başka bir muamele görmüşlerdir. Doğu'da delilere sahip çıkılırken Batı'da deliler dışlanır. Avrupa tarihinde deliler kapatılır. Toplumsal kabullerin çılgınlığı Erasmus'la kendine yeni bir yol açar. Kilisenin bağnazlığından Hümanizm'e geçişi ve "Deliliğe Methiye"yi doğurur.

Doğu dünyasında deliler veli yerine de konur. Kamların esrime teknikleri deli gibi davranışları son derece doğal karşılanır. Türk dünyasında deliliğin kökenleri buralarda aranır. Delilik Türk kültür tarihinde önemli bir yekun oluşturur. Bu tarih içinde Deli Dumrul, Deli Karçar, Deli Dündar öne çıkan isimlerdir. Deliler hakkında şifahanelerin kurulduğu bir Osmanlı ile karşılaşırız.

Rüzgara verilen "Deli Mehmet" adından, Tuzsuz Deli Bekir'e, deliyi anlatan deyimlerden atasözlerine, Mecnun'lara, halk hikâyelerinden şiirlere yansıyan bir kültür zenginliği vardır. Günlük yaşamın delileri nasıldır, bu delilere halkın bakış açısı nedir, soruları üzerinde durulmuştur.

Anahtar kelimeler: deli,Batı-Doğu, günlük yaşam

ABSRACT

Madness means being lost permanently or temporarily. It has been treated differently in the history of mankind in the West when we compare it with the East. Mad people are excluded in the West whereas they are included in the East. Mad people are closed in the history of Europe. Erasmus opens a new path to social acceptance fanatically. Passing through the bigotry fanaticism of the church to Humanism leads to the birth "Praise of Folly"

They are accepted as the saints in the Eastern world rather than mads. For Shamans their crazy behaviours are extremely natural. The origins of insanity are searched in Turkish world. Madness generates a substantial sum in Turkish cultural history. Dumrul Deli, Deli Karcar, Deli Dündar are prominent names of that time. We are faced with an ottoman

Stablishment of Şifahane (heal building) about madness.

There is a wealth of culture from the wind "Mehmet Mad" named to Unsalted Deli Bekir, the sayings of the statement describing the insane, Majnun, reflected in the poetry of folk narratives. It is focused on the questions: How is the madness in daily life, what is the point of view of it in the public?

Key words: mad, East-West, daily life

1. Giriş

Klinik psikologları ve psikiyatristler, halk arasında “deli” olarak adlandırılan durumu genel olarak mental bozukluk (mental disorder), davranış bozukluğu (behavior disorder) ve psikiyatrik bozukluk(psychiatric disorder) olarak tanımlarlar. Bir davranışın o davranışı sergileyen bireye rahatsızlık hissi veriyor olması ve günlük yaşamın akışını bozması, uzmanlarca ana ölçüt olarak kabul edilir (Plotnik 2007).

Sözlüklerde deli: “1. Akli dengesini kaybetmekten ötürü kendisine ve çevresine karşı zararlı davranışlarda bulunan, intibakını yitirmiş, aklını kaçırmış, çıldırmış kimse, mecnun, divâne; 2. Sözlerinde ve hareketlerinde pervâsız, aklını yerinde ve gereği gibi kullanmayan, davranışları taşkın ve aşırı (kimse), çılgın; 3. Şaşkın, çılgın; 4. Normal sınırı aşan, sınır tanımayan, coşkun, azgın, ölçüsüz; 5. Bir şeye aşırı derecede düşkünlük gösteren kimse; 6. XV. ve XVI. yüzyıllarda Rumeli’de ve daha sonra Anadolu’daki vezir ve beylerbeylerinin maiyetindeki süvâri askeri (Bunlara devlet dilinde deli denmiştir). Halk, gözlerini budaktan sakınmayan düsturları, “yazılan gelir başa” olup fevkalâde cesur ve pervasız davranan bu askere delice cesaretinden ötürü “deli” demeye devam etmiştir” (Ayverdi 2011: 264).

Yaşamı doğrudan ilgilendiren rahatsızlıklar, özelde bireyin genelde toplumun sorunudur. İnsanlar belirli davranışları toplumsal yapıya bağlı olarak öğrenirler ve bunlara göre hareket ederler. Sosyalleşmek çok karmaşık bir süreçtir. Diğer insanlarla olumlu ilişkiler kurmak, onlar üzerinden nasıl davranılacağını öğrenmek, insan yaşamının en önemli parçasıdır. Deli olarak nitelen kişilerin pek çoğu, normal insanlarla yaşamak ve etkileşim içerisine girmekte sorun yaşarlar.

Alman felsefeci W. Dilthey (1833-1911) hayat deneyimlerinin kişisel yapıp etmelerinden geçen yaşamın (kalıcı ve geçici)farklı yüzlerini aydınlatmak gerektiğini belirtir (Aytaç 2005:25). Yaşamın kimi yüzleri umulmadık deneyimlerden oluşur. Kimi insanlar bu eşiği aşamaz. Halkın deli tanımı kuşku götürmesine rağmen, toplumdan kopuk veya yarı kopuk yaşam süren kişiler, genel olarak normun dışına düşerler. Kimileri doğuştan kimileri

talihsiz bir vakadan sonra farklılaşır; kalıcı veya geçici delilere dönüşür. Toplumun anormal kabul ettiği bu kişiler, yaşamın başka bir yüzünü yansıtır. Halkın deli dediği kişiler ve onların öyküleri toplumun yitik bir parçasını oluşturur. Delilerin başından geçenlerin günlük yaşamda karşılığı vardır. Çoğu zaman saklanan veya kutsanan öyküleri üzerinden özel bir algı oluşturulur. Deli tanımları, çoğu zaman delinin kendisinden çok öte bir algıyı beraberinde getirir. Delilik kalıcı ve geçici olabilir. Kalıcı delilik doğal olarak kabul görür. Her insanın başına gelebilecek ibretlik bir durum olarak algılanır. İnsanlık yönümüzün bir parçası olur.
Geçici delilik çılgınlık anlarımızda oluşur. Öfke kontrolünün yitirilmesi, akıl tutulmaları, tarafgir sapmalar bu türden deliliklerdir. Bireysel veya toplumsal katliamlar, acımasızca cana kıymalar, geçici delilikler arasında yer alır.

Sigmund Freud (1856-1939), aşk uğruna yapılan hiçbir işte vicdanın yeri olmadığını ileri sürer. Aşkın gözünün körlüğü içinde insan, amansız suç aşamalarına varabilir. Nesne, ego idealinin yerine geçer. Aşık olmakla "cazibe" veya "kölelik" arasında aşırı gel-gitler yaşanır. Aşıklık bir bakıma aklın geçici olarak ötelenmesidir (Freud 1997: 143; Lauster 2000: 134-136,144-147). Aşk konusunda, insanların sevme yeteneklerinin tutuk ve engellenmiş olduğu sürekli olarak öne çıkan bir gerçekliktir. Aşk bir anlamda kişinin kendini tanıma ve yüreklendirme çabasıdır. Aşk akılla değil, duygularla ilgili bir konu olduğundan yaşam aşkla anlam kazanır. Aşkın olmadığı ortamda acı, korku ve güvensizlik söz konusudur. Sevgiyle ilgili sorunların çözülmesi, tüm sorunların çözülmesi anlamına gelir. Çözülmemesi gibi tersi bir durum kopuşları beraberinde getirir (Lauster 2000: 11-84).

Alfred Adler (1870-1937), yaşamın mücadele olduğunu, dış dünyadaki olumsuzlukların veya tersliklerin karşısında savaşmadan geri durulmadığını, ruhun teslim olmadığını, bedenin ve ruhun mücadele ettiğini anlatır. Ruhsal engelli (halk dilinde deli) kişiler, bu mücadelelerden yenik düşmüş kişiler olarak kabul edilir (Adler 1996: 27-49).

Erich Fromm (1900-1980) insanın kaosla dolu dünyada yalnız, izole ve korumasız kaldığı bilincinde olduğunda delirdiğini belirtir. Normal, nevrotik veya psikolojik yapıdaki insanın tüm tutkuları, hırsları, aslında kendi içinde yatan temel çelişkileri çözme yönünde yaptığı denemelerdir. Deli ise, kendi dışında kurulmuş bir dünyada başkalarıyla paylaşmak zorunda kaldığı yerini ve konumunu kaybeden kişidir (Fromm 1998: 61-78). Ruhsal rahatsızlık yaşayan, zihinsel özürlü grubun içinde aşka yenik düşen kişilerin oranları hatırı sayılır ölçüdedir.

Bir amaca ulaşmak adına toplum normlarının ötelendiği ortamların klasik eserlere de yansıdığı görülür. Yaşama ayna tutan sanat eserleri arasında N. V. Gogol (1809-1852)'un "Bir

Delinin Hatıra Defteri" adlı tiyatro eseri sayılabilir. Eserde, insanların fayda sağlama süreçlerinde, kendisinden nasıl uzaklaştıkları dile getirilir. Yakın arkadaşlarının bile kendisini terk edişi, kahraman en sonunda delirmesine neden olur (Gogol 1996).

Kültür farklılıkları göz önüne alındığında Batı ve Doğu dünyasında delilik algısının da farklığı göze çarpar. İki ayrı dünyanın kendi delilerini nasıl nitelediği ve onlara nasıl davrandığı, akıl ve merhamet arasındaki tavırları, kültürel dokular bakımından önem arz eder. Bu araştırmada kültürel değerler üzerinden deli denen kişilere nasıl bakıldığı üzerinde durulacak, kültür tarihi üzerinden geçmişten günümüze günlük yaşamın içindeki izler takip edilecektir.

2. Batı Dünyası

Kendi kültür çerçevesinin normları dışına düşen kişiler, deli olarak etiketlendirilir. Toplum normlarının dışına düşmek, günlük yaşamın tarihinde her zaman için var olagelmiş bir gerçekliktir. Deli öyküleri, insanlık tarihinde derin izler bırakmıştır. Avrupa'nın karanlık dönemlerinde kilise kanunlarına uymayanların deli ilan edildiği ve yakılarak cezalandırıldığı bilinmektedir. Kendi zamanın kabulleri içinde acaba yakanlar mı çılgındır, yoksa yakılanlar mı delidir? Dahası delilik kendi zamanının algıları üzerinden geçici dışlanma veya esrimemidir? Bu dışlamaların geçici deliliklerini ne kadar sıklıkta yaşıyoruz?

XV. - XVI. yüzyılda İspanya ve Portekiz'in yaşadığı engizisyon mahkemeleri toplumsal çılgınlığın üst sınırlarını oluşturur. Dönemin gözü dönmüşlüğü içinde, yakılanların suç kayıtları, batıl inanış ansiklopedisine (*Malleus Maleficarum*)dönüşen hazin hatıralardır. XVI.-XVII. yüzyıllarda Avrupa'daki Protestan hareketleri, benzer görüntülere sahne olur. Protestanlar'ın kazığa bağlayıp yakılmaları konusunda, Papa ve Katoliklerin haz duymalarından söz edilir (Tilly 1995: 213-219).

Pek çok bilim ve sanat insanı tarihin çeşitli dönemlerinde, insanlığın delirdiği dönemlere işaret ederler. Kimileri ise kişinin hangi ortamlarda delirdiği üzerinde dururlar. Çıldırma doruklarının ideolojik olabildiği, hoşgörüsüzlüğün nasıl yaralar açabildiği, yararcılığının insanları nasıl ötelediği, kendini aşma gayretinde olan kişilerin bunu her zaman başaramadığı gibi sorunlar üzerinde durulmuştur. Toplumsal kabullerin bağnazlaşması ötekileştirmeleri ve hoşgörüsüzlükleri hızlandırır, geçici deliliklere yol açar.

Batı dünyasında Erasmus (1466-1536) Kilise ile Hümanizm arasındaki köprüleri atan kişidir ve dinin yeniden gözden geçirilmesi gerektiğine inanır. 1511'de "Deliliğe Methiye" adlı eserinde kilise geleneğini ve yolsuzlukları şiddetle eleştirir. Bir bakıma deliliğin normlara dönüşebileceği ve toplumların kendi normlarının derin psikolojilerini ne kadar zor

aşılabildiği, günlük tarih içinde görülür(İnalcık 2002: 13-39). Avrupa'nın çılgınlığı birkaç yüzyıl sürmüştür. Batı dünyasında günlük yaşamın deneyimleri insanlık tarihinin talihsiz dönemleridir.

Ortaçağda ve Rönesans'ta deliler, toplum tarafından dışlanmamışlar, köyün delisi olarak nitelendirilmişlerdir. Başkaları tarafından bakılmış, çalışmamış, evlenmemiş, rahatça bir şehirden diğerine gezebilmişlerdir. Sanayi toplumunda işler değişir, iş gücüne yaramayan herkes deli olarak kapatılır. Kapatılanlar tedavi edilmek yerine çalışmaya zorlanılırlar (Foucault 2011: 83).Shakespeare (1564-1616)'in dünyasında boş gezenler, işsizler deli olarak nitelendirilir, tutuklanır ve kapatılırlar. Bu süreç XVIII. yüzyılın sonları ve XIX.yüzyılın başlarından itibaren kapitalist sistemin değişen ihtiyaçları doğrultusunda yeniden düzenlenir ve aynı yere kapatılan gruplar ayrıştırılarak, akıl hastaları tımarhaneye gönderilmeye başlanır (Foucault 2007: 13-16; 21-33).

İnsanlığın içine düştüğü rahatsızlıklardan birini de "imz"ler oluşturur. Bertrand Russell (1872-1970) "Aylaklığa Övgü" adlı eserinde "izm"leri toplum çatışmaları üzerinden yorumlar. Toplumun çıldırdığı veya ayrıştığı noktaları ele alır. Hoşgörüsüzlüğün ve bağnazlığın toplumu nereye götürdüğü üzerinde durur. "İzm"lerin peşinden gidilirken ötekileştirmelerin sonunda toplumsal çılgınlıklar yaşanır (Russell 1977: 92-101). Bu çılgınlıklar yok ediş üzerine kurulur. Nazi Almanya'sı için, geçici ama uzun süreli bir delilik süreci denmelidir.

XX. yüzyıl Avrupası'nda kendi başına bırakılmış çocukların uzak ormanlarda yaşama savaşı verdikleri gözlenmiştir. Bu çocukların davranışlarının birbirlerine çok benzediği, yarım akıllı, vahşileşme durumunda oldukları ve etraflarında olan biten hiçbir şeye aldırış etmedikleri gözlenmiştir. Hayvanat bahçesindeki hayvanlar gibi bir ileri bir geri sallanan, paçavralar içinde dondurucu soğuğa dayanan, kaynar suda haşlanmış patatesleri hiçbir acı belirtisi göstermeden alabilen haldedirler. Bu çocuklar, bebekliklerinde kendi başlarına bırakılmış çocuklardır (Benedict 2003: 34). Vahşi doğa ile iç içe yaşayan insan kendi türünden uzaklaşır.

3. Doğu Dünyası

"Deli" ifadesinin halk arasındaki karşılığı her zaman bir kişinin ruhsal sağlığının bozuk olduğu anlamına gelmez. Toplum katında kimi zaman deli olmak gereklidir. Kimi zaman cesur, yürekli, gerektiğinde herkesin çekindiği işi yapan, tepki veren kişi olarak bilinir. O, herkesin yapamadığı işi yapan çılgın kimsedir. Kimi zaman kendini toplumdan dışlayan, toplum normlarını reddeden kişiler deli olarak anılır. Kimi zaman da toplumla ilişkilerini,

yaşadığı bir olay sonrası koparan ve artık sorumluluk almayan kişilerdir. Halk arasında delilerin kendi başlarına konuşmaları, gülmeleri, saldırmaları, kaçıp gitme gibi davranışları söz konusudur. Bu tür insanlar toplum tarafından hasta / deli olarak nitelenirler.

Deliliğe sapma tarihini, Türk kültür tarihinde kamlara kadar götürmek mümkündür. Kamların özel yeteneklerini kazanmaları belli bir sapma süreci gerektirir. Çeşitli deneyimler bu sapmalar içinde yol alır. Kendinden geçme sonucu elde edilen deneyimler, esrimeler kamlığın ilk öğretileridir. Toplumun dengesiz, değişken üyesi olan kam, çeşitli dini törenleri idare eder (Benedick 2003: 59). Hastalık nöbetlerine tutulan kam adayı yavaş yavaş kendini farklı hissetmeye başlar. Yalnız kalmaya çalışır. Gaipten haberler verir, düşleri yorumlar. Topluma ilgisiz kalır. Hastalık nöbetleri, rüyalar, saralar ile esrime tekniklerini gerçekleştirir. Esrimeler, kendinden geçmeler sonrası büyüsel, dinsel güçler kazanır (Eliade 1999: 57-58). Davranış farklıkları kamları toplum dışı, üstün bir varlık yapar. Farklılıkları ile kabul gören bir deli gibi davranırlar. Bu delilik aşkın bilgilerin de habercisi olur. Yer altından ve yer üstünden haberler getirir. Aracı kişi olarak bu dünya ve öte dünya arasında bilinmeyenleri bilen kişi olur. Kam için artık delilik bir bilgeliktir.

Sözlü tarih bağlamında halk hikâyeleri kendi dönemlerinin gerçek veya sembolik izlerini taşırlar. Deli Dumrul, Türk halk hikâyelerinin ve destanlarının ortak bir metnidir. Kendisinden beklenmedik bir iş yapan yiğit bir kişiliğe sahip olan kahraman, yaptığı delilik yüzünden bu sanını almış olmalıdır. O kadar delidir ki, kuru bir dere üzerine bir köprü yapar ve geçenden 40, geçmeyenden 33 akçe alır. Sembolik olan rakamlar Gök-Tanrı inanışından İslamiyet'e geçişi anlatır. Geçiş döneminin kahramanı bu geçişlere ve dolayısıyla Azrail'e meydan okur. Henüz Gök-Tanrı inanışına mensup olduğu ve Azrail'i bilmediği anlaşılan ve delice işler yapan Dumrul, Azrail'in gazabına uğradığında aklı başına gelir. Sıfatı "Deli" olarak kalır. Deli Dumrul'un şahsında yaptığı işler, bir dönemin Müslümanlaşan obaların gerçek durumlarına göndermeler yapar (Saydam 1997: 109-147). Bu hikâyelerde "deli" kelimesi "kendi gücüne aşırı şekilde güvenen ve korkusuzca hareket eden kahramanlara verilen bir unvan olarak karşımıza çıkar. Deli Dumrul ve Deli Karçar örneklerinde görüldüğü üzere onların maddî güçleri, kendilerini aşan bir manevî güç tarafından denetim altına alınır (Kocakaplan 2004: 18-24).

Aynı hikâyelerde Deli Karçar yanında, Deli Dündar, Deli Budak, Deli Evren gibi deliler olağandışı davranışları ile bu ayırt edici lakapları veya unvanları kazanırlar (Koçak 2006: 280-289).

Osmanlı kayıtlarında Nevşehir Kazası (Niğde Sancağı), Kırşehir Sancağı yerleşimyerlerindeki oymakların adları "Delüler Oymağı"dır (Türkay 2005: 34). Osmanlı padişahı Sultan Murat Han, Fatih unvanını alacak olan oğlu Mehmet'e bıraktığı vasiyetnamesinde, delinin kimler olduğundan söz eder ve şöyle der: "Tez canlı davranan kişiye "delü", akılla fikirle davranan kişiye bahadır derler ve bu kişi yararlı kimsedir" (Sultan Murat Han 2007: 30). Deliliğe, gözü kara, gözünü budaktan esirgemeyen, haddini bilmeyen, sözünün ve yaptığı işlerin sınırları aştığının farkında olmayan gibi farklı anlamlar yüklenmiştir. Deli İbrahim, Deli Halit Paşa gibi unvanlar yakın döneme kadar gelen kişilerin özelliklerini ortaya koyan sıfatlar olur.

"Deli" Osmanlı Devletinde maiyet askerlerinden bir kısmının adıdır. Mecazi olarak korkusuz, gözü pek, atılgan anlamında kullanılır. XV. -XVI. yüzyılda istihdam edildikleri sanılmaktadır. Gazi Hüsrev Bey'in emrinde Mohaç Savaşında 10.000 kişilik bir deli kuvvetinin bulunduğundan söz edilir. Akıncılar gibi eyalet askerî statüsünden olan "Deliler" seferde ordunun önünde giderler, savaş sırasında gözlerini budaktan sakınmadan düşman üzerine saldırıp taburları delerler. Delilerin her birinin "bayrak denilen elli altmış kişilik ocakları bulunur. Birkaç bayrak birleştirilerek bir delibaşının emrine verilir. Deli olmak isteyen, kuralları çerçevesinde ocağa girer ve törenle başına "deli kalpağı" giydirilir. Eğer verdiği sözü tutmaz, ocağın erkânı dışına çıkarsa, kalpağı başından alınıp keçe külah giydirilir. II. Mahmut deli teşkilatını lağvedecektir (Özcan 1994, IX: 1132-135).

Padişah çocuklarının sünnet düğünlerini anlatan "sûrname"lerde geçen "zorbaz" (zûrbâz), dayanıklı hünerler gösteren kişidir. Acıya dayanıklı olan zorbaz, vücutlarının çeşitli yerlerine kılıç, bıçak, şiş sokar ve kendilerine eziyet eder, dayanıklılık gösterir. Kaya kaldırır, kendini zincire bağlatıp taşlatır, göğsünde taşlar kırdırır, dişleriyle at nalı kırar. Bunlara "deliler" denir (Arslan 1999: 243).

Osmanlı öncesinden başlayarak delilerin ıslahı ve tedavileri için kurulan "Bimarhaneler" önemli bir yere sahiptir. İslam dünyasında bimarhaneler Hz. Peygamber döneminden başlanarak kurulur. Emevî ve Abbasîler döneminde şifahane olarak devam eder. Selçuklu döneminde dârulâfiye, dârüşşifâ tabirleri kullanılır, Osmanlı döneminde dârüssıhha, şifâhâne, bimârhâne, tımarhâne kuruluşları görülür. Günümüze dek gelen pek çok Selçuklu ve Osmanlı dönemi bimarhanesi bulunmaktadır. Mimar Sinan'ın inşa ettiği İstanbul'daki Haseki Hastanesi (1538-1550), Süleymaniye Külliyesindeki şifahane ve tıp medresesi (1550-1557), Atike Valide Hastanesi (1583-1587), her türlü hastanın yanı sıra akıl hastalarının da tedavi edildiği hastanelerdir. İstanbul dışında, Edirne'deki II. Beyazıt Dârüşşifası (1484-1488),

Manisa'daki Hafsa Hatun Dârüşşifası günümüze dek gelen örnek ruh hastalıkları merkezlerinden bazıları olmuş, buralarda musiki ve suyla tedaviler yapılmıştır (Terzioğlu 1992: VI, 163-178).

Delileri veli kabul etmek, Türk kültür tarihinin kökenlerine doğru giden belleğin tazelenmesi demektir. Budizm, Manihaizm ve Kamlık öğretileri ile Melametiler, Kelendiriler hakkındaki bilgiler arasında benzerlikler vardır. Dervişlerin ayıplarını açık etme gayretleri, meczupça tutumları ile velilik makamı bir insanın ikili yapısına uygundur. Dervişler bir zamanlar (XVII yy.) esrar içen vecde gelen yersiz yere kahkaha atan, hıçkırıklara boğulan delice hareket eden kimselerdir. Kalenderi dervişleri İslam'ı yayma bahanesiyle İran'dan Moğolistan'a Çin'e kadar casusluk yaparlar (Ocak 1992: 112).

Kalenderi dervişleri yarı uryan dolaşan İslam dışı davranan mezarlıklarda ikâmet eden halleriyle bulundukları şehirlerden meczup kabul edilip kovulurlar. Şeyh Cemâlü'd-Din (öl. 1233) Şam/Dımaşk'tan dışlanır, Dimyat'a gider. Burada önce tepkiyle karşılanır, sonra veli olduğu anlaşılır, itibar görür, zamanla pek çok müridi olur (Ocak 1992: 24, 28).

XIII. yüzyılda Barak Baba ve dervişleri Dimaşk'tan kovulur. Arap şehirlerinde rahat edemez, Anadolu'da kabul görür. Konya gibi kültür merkezi olan bir şehirde, tepki göstermek yerine, Kalenderi dervişlerine saygı gösterilir. Onlar evliya olarak görülür (Ocak 1992: 219). Önemli İslam memleketlerinden Şam'da ve Mısır'da hoş görülmeyen ve birer deli muamelesi gören Kalenderi dervişleri Anadolu'da hüsnü kabulle karşılanırlar. Mevlana'nın "Mesnevisi"nde, Yunus Emre'nin şiirlerinde Kalenderi dervişleri olumlu intibalarla karşımıza çıkarlar.

4. Edebiyata Yansıyan Delilik

Edebiyata yansıyan yaşam delilik gündelik yaşamın tarihine ışık tutar. Normların dışına düşüşün yaşanmışlıkların çeşitli yönleri toplumsal bellekte sözlü tarihe dönüşür. Yaşanmış kültürün açıklanmasına, dönemin yorumlanmasına yardımcı olur: Bir aşk öyküsü, bir başkaldırı öyküsü, aşırı kabulleniş veya isyanın öyküsü, kişiliğin bir şeklide sapması, aklını artık ötekilerin istediği gibi kullanmamasının öyküleri olarak karşımıza çıkar.

Halk kültüründe deliliğin sadece aklın yitirilmesi şeklinde kullanılmadığı, kalıcı olanın yanında geçici ve geniş bir delilik halleri olduğu görülür. Aklın geçici yitirilmeleri üzerinden söylenenler, yaşamın tam ortasında yer alır. Şaşılan, hayret edilen aklın ötelenmesi durumları günlük yaşamın birer parçası olur. Diğer yandan aykırı davranışlar tarihi denebilecek bir süreç yaşanır. Dışarıda kalan şüpheyle izlenir. İnsanlık hallerinin kalıcı ve geçici oluşu üzerinden yaşanan deneyimler, sıfat olur, isim olur, şiirlere ve hikâyelere konu oluşturur.

Klasik edebiyatta günlük hayatımıza yansıyan ipuçları elde ederiz. Mesela Yenişehirli Avnî'nin eserinin adı "Mirât-ı Cünun" (Delilik Aynası)'dur. Eserdeki tipler arasında deliler yer alır. Nizam-ı Âlem Delisi: Çok fakirdir ve kendi haline bakmadan dünyayı değiştirmeye kalkar. Neme Lazımcı Delisi: rahatına düşkün ve etrafına kayıtsız kişidir. Nasihat Delisi: İki yüzlü, maskeli bir tiptir. Cehaletin en üst mertebesini temsil eder. Keramet Delisi: İçlerinde oldukları mahiyetin sırrını keşfetmeden, etrafa sırrın hikmetlerini ifşa etmeye çalışır. Mal Delisi: Havadis delisidir. Zalim, aceleci, haset, geveze, kılıbık, kuruntulu, inatçı, obur, ayyaş gibi hallerde zavallılık ifade eder (Erkal 2009: 815-855). Burada delilik insanlık halleriyle özdeş kılınır. Günlük yaşam içinde kendini bilmezler, boş vermişler, karşıdakini düzeltmeye çalışanlar, velilik peşinde koşanlar, mal mülk edinirken pek çok değeri kaçıranlar, dedikodu edenler, aklını öteleyenler sınıfına dâhil edilirler.

Öyküler arasında akla ilk gelen deli ve veli ilişkisinin kamlık ritüellerinin bir hatırası olduğunu ve günümüze dek geldiğini belirtmiştik. Halk arasında çeşitli delilerin veli olduğu görüşü yaygındır. Bu yönde anlatılan öyküler çeşitli savaşlarda karşımıza çıkar. Kıbrıs, Kore, İstiklal harplerinde, cephede delilerin veli sıfatıyla görüldükleri ve olağanüstü yardımlarda bulundukları anlatılır (Önal 2005: 90-93).

Yunus Emre'nin şiirlerinde, delilik dervişlik ilişkileri yer alır. Buradaki delilik dünya nimetlerinden vazgeçmek, kendi nefsinin delisi olmak üzerine inşa edilir:

"Derviş olan kişiler deli olağan olur
Işk neydügin bilmeyen ana güleğen olur."

Şiirde deli ifadesi kendinden ve dünyadan vazgeçmiş kişileri anlatır. Dünyaya sarılmış kişilerin bu yüzden, dervişleri kendi normlarının dışında görerek onlara deli dediklerini belirtir. Aşkı bilmeyenlerin dervişler üzerine deli diye güldüklerini anlatır.

Bir başka şiirinde.

"Bencileyin gören kişi ben sevdüğün yüzini
Delü ola tağa düşe yavu kıla kendi özini."

Yunus'un idrakiyle sevdiğinin yüzünü benim gibi görenler, kendi varlığına düşman olur, deli olur da dağa düşer. Ayrılık ateşiyle yanar, deli olur, seyyah olurlar (Tatçı 1990, II: 109, 262, 359). Yaratılışın sırrına erenler hayretler içinde derin bilgiyi anlayanlar deli olur.

Leyla ile Mecnun hikâyesi, aşkın aşamalarını konu edinirken sapmalarla karşılaşılır. Aşk uğruna yapılan yolculuk ruhsal bir süreçtir. İnsan aşkının ilâhî aşka dönüşümünde cünun (deli) olan aşığın davranışları, toplum tarafından aykırı olarak değerlendirilir. Toplum aşkı, geçici bir delilik olarak görür.

Köroğlu Destanı'nda Azeri, Kafkas ve Doğu Anadolu varyantlarında silah arkadaşlarının adları"deli" olarak geçer. Köroğlu ve delilerinin haksızlıklara, bozuk düzene başkaldırıp direnmelerinin hikâyeleri dillerden dillere söylenmiş, onların yaptıkları maşeri vicdanda karşılık bulmuştur (Bayat 2018: 85-92).

Tekerlemelerde geçen deli ifadesi, mizahla karışık olmaz işlerin edebi alanda nasıl olduğunu anlatır:

(…)
Bir atım vardı, satıcı oldum, almadılar
Dorudur diye,
Üçlük beşlik verdiler beğenmedim
İridir diye,
Sade Osmanlı lirası verdiler almadım
Sarıdır diye,
Beni aldılar tımarhaneye götürdüler
Delidir diye,
İki adam geldi şahitlik etti
Veli oğlu velidir diye,
Tımarhaneyi dürdüm katladım sırtladım
Halıdır diye,
Beş on sopa vurdular
Yeridir diye,
Beni padişaha bildirdiler
Delidir diye,
Padişahtan ferman çıktı,
Bırakın onun eski huyudur diye,
(…) (Boratav 1992: 60-61).

Tekerlemelerde günlük yaşamın tarihi izleri yer alır. Padişahlık döneminden başlayan deli veli ilişkisi Cumhuriyet'te de devam eder. Tımarhane, ferman, Osmanlı lirası, günlük yaşamın sözlü tarihinden izler taşır.

Halk hikâyelerinde, türkülerde, ağıtlar da delilik günlük yaşamın bir parçasıdır. Yedi yıldır bebek bekleyen yedi yılın sonunda bebeğini kucağına alan bey hanımı, kervan yolunda bebeğini mayanın üzerine koyduğunda, kartalın yavrusunu kaptığını görünce delirir. Yakılan

Ağıt her şeyi anlatan bir öyküye dönüşür:

"Elmalı'dan çıktım yayan
Dayan hey dizlerim dayan
Dayım atlı emmim yayan
Bebek beni deli eyledi
Yaktı yıktı kül eyledi.
Ala kilime sardığım
Yüksek mayaya koyduğum
Yedi yılda bir bulduğum
Bebek beni deli eyledi
Yaktı yıktı kül eyledi.
Havada kuzgunlar dolaşır
Kargalar üleş bölüşür
Kara haber dolaşır
Bebek beni deli eyledi
Yaktı yıktı kül eyledi.
Tabancamın ipek bağı
Baban bir aşiret beyi
Kanlı mı oldun Çiçekdağı
Bebek beni deli eyledi
Yaktı yıktı kül eyledi."(Demircioğlu 1932: 103-114).

19. yüzyılın sonları veya 20. yüzyılın başlarında yaşandığı tahmin edilen gerçek bir öykü, ninnilerle günümüze taşınır. Annenin aklını yitirmesi, ağıta dönüşen ninni, kalıcı sözlü belge niteliği kazanır.

Tabiatın çılgınlığına tanıklık eden Karacaoğlan hayretini gizleyemez. Tabiatın renklerinin güzelliği karşısında deli olur.

"Coştu deli gönül coştu
Seni kimler eğler şimdi
Sarı çiçek mor menevşe
Giydi bizim dağlar şimdi."
(…)(Esen 2016: 187).

Gönül coşarken normal halinden uzaklaşır, deliye döner. Doğanın güzelliği içinde çiçekler, mor menekşeler açarken aynı zamanda güzellerin elbiselerini giyerek dağlarda

dolaştıkları ima edilir. Karacaoğlan'ın yüreği iki kere yerinden oynar, güzellikler karşısında aklı başından gider.

Gölge oyunu Karagözdeki başat kahramanlar yanında, yaklaşık üç bin figür yer aldığı bilinmektedir. Bunlar arasında "Tuzsuz Deli Bekir" önemli bir tasvirdir. Tuz ve tuz hakkı halk kültüründe "hatır" anlamına gelir. Tuzsuz Deli Bekir, Karagöz perdesinde halk temaşasına nasıl bir renk katıyorsa, gerçek yaşamda da benzer bir durum söz konusudur. Türk kültüründe komşudan gelen tabak geri verilirken boş verilmez. Tabağa hiçbir şey koyamayanlar evden tuz koyar. Tuzsuz olmak aykırı davranmak, tadı olmamak anlamına gelir. Bu tipler hatırsız, gönül hakkı gözetmeyen, safdil kimselerdir. Karagöz perdesinin delisi olan Tuzsuz Deli Bekir, kültür tarihinde simgesel bir değer taşır (Koçak 2012: 121-129).

Halk arasında deli fıkraları, fıkra türünün özel bir bölümünü oluşturur. Deli fıkraları üzerinden insan, kendi hallerinin diğer yüzlerini görür. Aklın kabulcü yanı ile norm dışı davranışlar, ani bir şaşkınlığa tanıklık eder, böylece gülme oluşur. Ötekine veya ötekileştirilene gülmek, komiğin temellini teşkil eder. Böylece gülme teorileri ile üstünlük sağlanmış, aykırılıklar görülmüş, rahatlama psikolojisi sağlanmış olunur. Özel bir kişi yanında, Karatepeli, Sivrihisarlı gibi yöre halkının saflıkları üzerinden aklın şaşkınlığı sonucu çeşitli fıkralar üretilir (Artun 1995: 19-55).

Deliliğe yüklenmiş olan anlam dünyası, kültür tarihi içinde oldukça yaygın ve özel bir öneme sahiptir. Delilik kavramı sadece insanlara değil, tabiat unsurlarına da yüklenir. Deli incir, deli kestane, deli armut ile kastedilen anlam, insan üzerinden göndermelerle doludur. Muğla'nın Akyaka beldesinde, yazın sıcak esen rüzgâra "Deli Memet" denir. Sıcak havada beklenen serin rüzgâr yerine, sıcak bir rüzgârın esmesi "deli" olarak tanımlanır. Olmayacak işlerin olması, üzerine tuz biber ekilmesi, beklenmedik bir şeyin gerçekleşmesi anlamıyla kullanılır.

Halk arasında delilik sembolik olarak günlük yaşamın tadı ve tuzu olur. Yine halk arasında birine bir söz söyletilecekse deli aracı kılınır. Atasözünde yerini bulan " akıllı sözünü deliye söyletir" ifadesi sosyal yapıya da işaret eder. Deli ifadesi ve deli çağrışımları halk arasında sosyal bir yapının derin izleri taşır. Atasözleri ve deyimler içinde, deli ve delilikle ilgili pek çok örnek bulunmakta, deli ve deliliğin çeşitli boyutlarına yer verilmektedir. Bunlardan bazıları: Atın dorusu, yiğidin delisi. Yiğidin delisi makbul olur. Al deliden uslu haberi. Deli ağlamaz, akıllı gülmez. Deli alacayı sever. Deli arlanmaz soyu sopu arlanır. Deli deli akanı bura bura tıkarlar. Delice doğan kuş tuttu. Deliden korkmayan adam delidir. Deli kısmı kendi söyler kendi işitir. Delidir ol ki zengindir ve lakin fukara gibi geçinir. Deli Deliyi

görünce çomağını saklar. Deli dolu söyler. Deli kazanmış akıllı yemiş; deli kızın çeyizi, deli lala, tülbent salla, deli fişek, deli boncuğu, deli pazarı, deli saçması.

5. Yerel Araştırmalar

Muğla'ya bağlı çeşitli köylerde yapmış olduğumuz alan araştırmalarında deli ve delilik hakkında derlemeler yapılmıştır. Yedi örnek üzerinden yapılan araştırmada zihinsel engellilerin dördünün anadan dogma, üçünün sonradan zihinsel engelli oldukları tespit edilmiştir. Köylerde deli olarak ifade edilen zihinsel engellilere köy halkının sahip çıkması, müşvik davranmaları, hatır saymaları söz konusudur. Herkesin tolare ettiği bir deliden söz edilir. Hemen herkes kendi köyünün delisine sahip çıkar. Her birinin birer öyküleri vardır. Tutum ve davranışları köylüler tarafından kabul görür, deliyi bütün kusurlarıyla kabul ederler. Davranışları, zihinsel engellilere toplumdan bağımsız, özgür alanlar oluşturur. İstedikleri gibi bağırır, kendi kendilerine konuşur, çeşitli hareketleri tekrar edip dururlar. İnsanlara bir zararları dokunmaz.

Bu köylerin, köydeki delinin ve anlatıcının isimleri verilememiş, saklı tutulmuştur. Bunun yerine Zihinsel engellinin köyü (ZE01) ve zihinsel engelli kişi (X01 gibi) sıra numaraları verilmiş, kaynak kişilerin konuşmalarında düzeltmeler yapılmıştır. Ağız özellikleri azaltılmış, cümleler daha anlaşılır kılınmıştır. Yedi örnek çalışma ile deliler hakkında yapılan araştırma şöyledir:

5.1.ZE01 köyü / Zihinsel Engelli X01:

Evlilikte bir akrabalık yok, X01 adlı kişi, anadan doğma deli değil, bedenen özrü yok, zihinsel özrü var. 45-46 yaşlarındadır. İnsanlara zararı yok, sözle saldırganlığı yok. Anne ve babası, komşular bakar. Köylü ona hoşgörü ile bakar. Akrabalarının yanında durur. Çok çalışır, tarım işinde odun kesmede çok gayretlidir. Konuşmaları mantıksız olup kendi kendine telefon açar, ben muhtarım der. Kafası çalışıyor, ama bir sonuç yok, kafasını toplayamaz.

5.2 ZE02 köyü / Zihinsel Engelli X02:

X02 adlı kişi üç yıl öncesine kadar öğrencidir. Hal hareketi değişir. Sürekli gezinip durur. Gidip gelir, öğrenci iken bir âşıklık yaşar ve sürekli kendi kendine konuşur. Hanım hocaya âşık olmuştur. O yüzden deli olup okulu bırakır. Çevre ile ilişkisi zararsızdır. Sürekli konuşur. Kahve içinde oturur ve kendine konuşur. Hepsini keseceksin, bunları götüreceksin, der. Kimseye sataşmaz. Biz söylemezsek dışarıdan kim geldi demez, merak etmez. Dışarıdan deliliği bilinmez, kolay anlaşılmaz. Köyde herkes sahip çıkar. Ailesi zamanında çok dövermiş. Babası, kardeşi eğitimcidir.

5.3.ZE03 köyü / Zihinsel Engelli X03:

X03 adlı kişi Üniversiteye gitmiştir. Kimseye zararı yoktur. Kendi halinde biridir. Bir kızla nişanlanır. Kız tarafından babası kızı vermekten vazgeçer. Bundan sonra on beş yirmi sene İstanbul'da gezer. Bir daha kendinden haber alınmaz. Ailesiyle irtibatı koparır. İstanbul'da çalışır, bir kahvede kendi başına yaşar. Yedi sekiz sene içinde Bakırköy hastanesinde yatar. İyi adamdır. Sigortasını da yatırır. Malulen emekli olur. Bir daha hiç evlenmez. Lokantada yer içer ve parasını verir. Köy halkı ve bütün çevre ona yardımcı olur.

5.4. ZE04 köyü / Zihinsel Engelli X04:

X04 adlı kişi delinin amcası olur. Evvelden menenjit geçirmiş ve deli olmuş. Yemeğini yeğenlerinde yer.

5.5. ZE05 köyü / Zihinsel Engelli X05:

X05 adlı bir deli var. Anadan doğma bir delidir. Of çekip bağırır. Kimseye bir zararı olmaz. Kendi halinde yaşar. Sulama işleri yapar. Babasının dövmüş olduğu söylenir. Köy halkı koruyup kollar.

5.6. ZE06 köyü / Zihinsel Engelli X06:

X06 adlı bir deli vardır. Tahminen belki on-on beş sene önce ölmüştür. Elli, atmış yaşına kadar yaşar. Anneden doğma delidir. Özelliği kendi halinde gezmesidir. Taş arayıp bulur. Ak çakmaktaşını çok severmiş. Çay kıyılarına gider. Ak çakmak taşı toplar, kimselere zararı dokunmazmış. Kendi halinde bağırırmış. Akrabalarını tanımaz. Dede, dayı bilmezmiş. Aklı dengesi kayıp olduğundan akrabalarının ellerini öper, bellediği bir yer varsa her zaman oraya gider. Komşulara gider: "Deyzeeee, deyze ben acıkdımbe, komşuluğa geldim" derdi. Kendi halinde zararsız bir delidir.

Şişenim içine, çam şişenin içine su doldurur, çakmak taşlarını küçük küçük kırıp şişeye tıkar, onu elinde taşırdı her zaman. Öyle bir şişeyi taşırdı. Başka bir zararı yoktur. Saldırganlığı yoktur. Köyün insanları umursamazlardı, hoş karşılarlardı. Severlerdi zaten sevilecek bir insandı. Erkekleri çok severdi, sarılıp hemen elini öperdi. Dayı deyip el öperdi. Gençlere pek yanaşmazdı. Bir yabancıyı gördüğünde onun yabancı olduğunu bilir, elini öpmek isterdi. O yabancı da korkardı. Kaçmak isterdi, çekinirdi. Millet uyarırdı, o sana bi şey yapmaz. İyi davran denirdi. Bazı çocuklar onu kızdırırlardı, onları taşlardı. Koşturup taşlardı. Yiyeceğini içeceğini ailesi verirdi. Annesi çok küçük yaşda ölmüş, yengesi bakardı. Anası babası ölmüş. Abisinnen kalırlar, iki kardeş. Abisiniñ hanımı onun her şeyine bakmıştı. Yiyeceği, çamaşırı hep baktı. Erkek kardeşi öldükten sonra da yengesi baktı. Allah hayrını kabul etsin. Ölünceye kadar yengesi baktı.

5.7. ZE07 köyü / Zihinsel Engelli X07:

Ben bi tane biliyorum. Doğuştan olmuş, sonradan değil. Biz öyle biliyoz. Bunların soyunda vardı. Bu evin torunudur, gelin geldiği evin. X07 adlı bir kadındı. Bu, güzel bi hanım, güzel bi kız gördü mü unun yanından ayrılmazdı. Orada otururdu unun yanında durur, o nereye giderse arkasından giderdi. Çok güzel, hani kendi beğendiği kızı. Aslında kendi kız. Hani kendi. Onu öbüründen ayırmazsın, kattiyen ayıramazsın. Çok severdi.

Bir de giderdin kahvede bütün erkeklerin içinde, kaç sene eveli, erkekleriñ içine otururdu. Sigarasını, kahvesini içer gelirdi. Hani hiç kimseden çekinmezdi. Oturudu. Camiyi de terk etmez, namazını da hiç geçirmezdi. Yalnız tek başına gidemezdi. İlle bizi de götürürdü yanında. Camiye gidiyoz namazımızı kılalım gelelim derdi. Yalvarır gayri, oturup yalvarırdı. Giderdik. Hani bizim işimiz var. Biz tarlaya gideceğiz anlamazdı. Giderdik.

Ne bilin ööööff bağırırdı köyü işlerinde. Dolaşırdı. Herkes karnını doyururdu, herkes ekmeğini verirdi. Acırlardı. Ailesi öldüydü ben geldiğimde. Kardeşleri sahip çıkmadı. Oğlan gardeşleri o da buranın sayılı zeki insanlarından biridir. Komşuları idare ettiler. Bütün herkes çok güzel bakardı. Kardeşlerinin yanına gitmezdi. Kardeşleri de pek sahip çıkaları gelmezdi. Zaten kardeşlerinin yanında durmazdı. Hep konu komşu idare ederdi. Sigara izmariti içerdi. Sigara bulamadı mı öyle atıntıları toplardı, kâğıda sarardı, onu içerdi. Bayağı bir deliydi.

Bildiğime göre öleli kırk sene olmuşdur. Ölürken yine orta yaşa vamışdı. Kırk beş yaşlarında vardı. Komşuları onu idare etdiler işte. Herkes onu çok severdi. Herkes yemeğini verirdi. Yemek götürüverirdin veya çağırırdın. Köyün işlerinde bağırırdı. Kimse ondan kaçmazdı. Kimsiye de bir zararı yoktu. Erkekler hanım olduğu için ona zarar vermezlerdi. Hiş bi zarar iş duymadım. Vermezlerdi. Herkes sahip çıkardı. Herkes kendi kardeşi gibi bakardı, severlerdi, sayarlardı, heni yine kardeş gibi, evlat gibi. Çok sahip çıkarlardı.

6. Sonuç

Halk arasında “deli” olarak tanımlanan insanların kaderleri belli bir zamana kadar Batı’da ve Doğu’da birbirine benzerdir. Sanayileşme aşamasında Batı’da delilere eski musamahalar gösterilmezken Doğu’daki bakış açısı pek değişmez. İşe yarayan ve yaramayan sınıflandırması, Doğu’da söz konusu değildir. Doğu’da insanı mekeze alan bir yaklaşım söz konusu iken Batı’da insan zamanla nesneleştirilir. Onun bir işe yarayıp yaramaması akıllılığını veya deliliğini belirler.

Kalıcı delilik yanında, geçici akıl tutulmaları da bir tür delilik sayılır. Aşık olmak, belli bir saplantı içinde olmak, bir şeyleri olduğundan fazla büyütmek, ilahlaştırıp hiçbir zaman sorgulamamak, şaşakalmak, bu tür akıl tutulmaları, bir tür delilik sayılır. Hem Doğu’da hem

Batı'da tarih içinde yaşanmış örnekleri vardır. Batı'da mezhep savaşları bir başka deliliğin görünümüdür. Doğu'da Alamut kalesinin sakinleri olan İsmaililer, İslam tarihi içindeki ilk suikastçılar olarak bilinirler. Dini afyonla birlikte algılar, kendileri dışındakileri ölüme layık görürler. Üst aklın veya aklıselimin bir bahane / öfke üretilmesi sonucu, yerini bir çılgınlığa bırakılır.

Halk edebiyatı içinde deliliğin türleri insanı şaşırtan zenginliktedir. Vahdete ulaşma gayreti ile ayrılığın acısını çeken dervişler, deli gibidirler. Tabiatın güzelliği karşısında deli olan gönüller, toplum adına delilik yapan yiğitler, akıllarını kaçıran analardan tabiat hadiselerinden, günlük yaşamı tanımlayan ifadelere, deyimlere, atasözlerine, halk hikâyelerine dek insanlık halleri, geçici deliliğin çeşitliliğine şehitlik ederler.

Geçmişten günümüze deliliğin biçimleri değişmiştir. Kalıcı delilere saygı gösterilir, onlar korunup kollanır. Geçici delilikler günlük yaşamın yoğun bir parçasını oluşturur. Sabit bir düşünceyle aklı ötelemek, bir kişiye veya nesneye yüksek anlamlar yüklemek de bir tür deliliktir. Günlük yaşamın tarihinde "akıl tutulması," "aklın emanet edilmesi" gibi ifadeler sıkça kullanılır. Bu tür durumlar kişinin kendiyle barışıklık sorunu yaşanmasından, kendini yeterince tanımamasından kaynaklı geçici bir deliliğe dönüşür.

Kalıcı değerleri bir kenara iterek kendi özel değerlerini merkeze koyan insan, geçici akıl tutulmaları sonrasında canlara kıyacak kadar delirebilir. Mistik dünyanın bilgeleri bu ayrıntıları görmüşlerdir. Kendilerini dünyanın geçici deliliğine kaptıranlar, dünyaya mesafeli yaklaşanlara deli gözüyle bakmışlardır.

Teknolojik yenilikler ve sosyal bilimlerin gelişimi ile "geçici akıl tutulmaları" organize edebilmekte, genel değerlerin yerine geçici değerler alabilmekte, yaygın ve planlı şekillerde bire veya toplum yönlendirebilmektedir. Bunların sonuçları sahtecilikten, hırsızlıklara, ihanete dek geniş bir yelpazede akıl tutulmalarına sebep alabilmektedir.

Akletmek, fikretmek, muhakeme etmek, kalıcı değerlerden vazgeçmemek, genel değerlere ve akla uygun davranmak; aklı sürekli diri tutmak ve aklı kullanma becerisini elden bırakmamakla ancak"akıl tutulmasaldırıları"na karşı konabilir.

Halkın deliliğe bakışı, onlara sağduyuyla yaklaşımı, mutedil davrandığının bir göstergesidir. "Dağ başına kış, insan başına iş gelir" atasözü insanlık hallerinin doğallığını tasdik eder. Edebiyata yansıyan delilik, insanın başına ne denli geçici delilikler gelebildiğini anlatır. Günlük yaşamın deneyimleri, insanın insanlığını unutmamasını, aklını kimselere emanet etmemesini salık verilir.

Kaynakça

ADLER, Alfred (1996),*Yaşama Sanatı*, (çev. Kamuran Şipal), Say Yay., İstanbul.

ARTUN, Erman (1995), "Yaşayan Adana Karatepeli Fıkraları," *İpek Yolu Uluslararası HalkEdebiyatı Sempozyumu Bildirileri,* Kültür Bakanlığı Yay., Ankara, 19-55.

ARSLAN, Mehmet (1999), *Türk Edebiyatında Manzum Surnameler (Osmanlı Sarayında Düğünler ve Şenlikler,* AKM Yay., Ankara.

AYTAÇ, Gürsel (2005), *Edebiyat ve Kültür*, Hece Yay., Ankara.

AYVERDİ, İlhan (2011), *Misalli Büyük Türkçe Sözlük*, Kubbealtı Yay., İstanbul.

BAYAT, Fuzuli (2018), *Türk Kültüründe Deli ve Delilik*, Ötüken Yay., İstanbul.

BENEDİCT, Ruth(2003),*Kültür Kalıpları*, (çev. Nilgün Şarman), Payel Yay., İstanbul.

BORATAV, Pertev Naili, (1992), *Zaman Zaman İçinde*, Adam Yay.,İstanbul.

DEMİRCİOĞLU, Yusuf Ziya (1932), *Boş Beşik ve Akkuş*, Milliyet Matbaası, İstanbul.

ELİADE, Mircea (1999),*Şamanizm İlkel Esrime Teknikleri*, (çev. İsmet Birkan),İmge Yay., Ankara.

ERKAL, Abdulkadir(2009),"Yenişehirli Avni'nin "Mir'ât-ı Cünun" Adlı Eseri", *Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları, Enstitüsü Dergisi*, S.39, 815-855.

ESEN, Ahmet Şükrü (2016), *Anadolu Âşıkları - I Karacaoğlan*, (hzl. İsmail Görkem), Türkiye İş Bankası Kültür Yay., İstanbul.

FOUCAULT, Michel (2007), *İktidarın Gözü*, 2. bs., Ayrıntı Yayınları, İstanbul.

FOUCAULT, Michel(2011), *Büyük Kapatılma*, 3. bs., Ayrıntı Yayınları, İstanbul.

FROMM, Erich (1998), *Toplumsal Bilinçaltının Araştırılması*, (çev. Aydın Arıtan), ArıtanYay., İstanbul, 61-69.

GOGOL, Nikolay Vasilyeviç(1996), *Bir Delinin Hatıra Defteri*, (çev. Nihal Yalaza Taluy), Varlık Yay., İstanbul.

İNALCIK, Halil(2002),"Hermenotik, Oryantalizn, Türkoloji,"*Doğu-Batı Dergisi*, S.20,13-41.

KOCAKAPLAN, İsa(2004), "Dede Korkut'un Delileri", *Millî Folklor*, S.64, 18-24.

KOÇAK, Aynur(2002), "Karagöz Oyunlarındaki Tuzsuz Deli Bekir Tipi Üzerine Bazı Değerlendirmeler," *Millî Folklor*, C.7, S.56, 121- 129.

KOÇAK, Aynur(2006), "Halk Anlatılarında Deli Tipi Üzerine Bazı Tespitler," *Mitten Meddaha Uluslararası Sempozyum Bildirileri*, Gazi Üniversitesi THBMER Yay., Ankara, 280-289.

LAUSTER, Peter (2000), *Aşk ve Aşkın Psikolojisi*, (çev. Nurettin Yıldıran) Doruk Yay., Ankara.

PLOTNİK, Rod(2007),*Psikolojiye Giriş*, Kaknüs Yay., İstanbul.

RUSSELL, Bertrand(1977),*Aylaklığa Övgü*, (çev. Mete Ergin), Cem Yay., İstanbul,.

SAYDAM, Bilgin(1997),*Deli Dumrul'un Bilinci*, "*Türk-İslam Ruhu" Üzerine Bir Kültür Psikolojisi Denemesi,* Metis Yay., İstanbul,

Sultan Murat Han, (2007), *Fatih Sultan Mehmed'e Nasihatlar*, (haz. Abdullah Uçman), 3F Yay., İstanbul.

TATÇI, Mustafa(1990), *Yunus Emre Divanı*, Kültür Bakanlığı Yay., Ankara.

TERZİOĞLU, Aslan(1992),"Bîmarhane, Bîmâristan," *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, İstanbul, VI, 163-178.

TILLY, Charles (1995), *Avrupa'da Devrimler 1492-1992*, (çev. Özden Arıkan), Afa Yay.,İstanbul.

OCAK, Ahmet Yaşar (1992), *Osmanlı İmparatorluğunda Marjinal Sufilik: Kalenderiler (XIV-XVII. Yüzyıllar,* TTK Yay., Ankara.

ÖNAL, Mehmet Naci(2005), *Muğla Efsaneleri (Araştırma İnceleme)*, Muğla Üniversitesi Yay., Muğla.

ÖZCAN, Abdulkadir(1994), "Deli", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, İstanbul, C.9, 132-135.

PAUL VALÉRY'NİN POETİKASI

Doç. Dr. Oktay Yivli
Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi
Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü
oktayyivli@hotmail.com

Arş. Gör. Gizem Ece Gönül
Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi
Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü
gizemecegonul@gmail.com

Özet

Paul Valéry'nin şiir hakkındaki görüşleri belirli kavramlar çevresinde toplanmaktadır. Onun önemsediği temel kavram öz şiirdir. Buna göre düşünce, dolaysız biçimde ve duyguyla dile getirilmelidir. Böylece farkında olmadığımız bir dünya bize sezdirilmiş olacaktır. Bu şiirin ana sorunsalı; düşünce, imge ile anlatım yolları arasında yaratılacak ideal uyumdur. Bu başarılabilirse ortaya bir sistem konabilir.

Eğer öz şiir, saf şiir aranacaksa yapılması gerekenlerden biri, bu saflığı bozacak ögelerin şiirden temizlenmesidir. İlkin didaktizm ve ideoloji ile bu saflaştırmaya başlanabilir. Bu bir ideal çaba olsa da şairin bu uğurda yürümesi gereklidir.

Şiir parçalardan oluşur. Belki de şiirin en saf ögesi güzel bir dizedir. Bu noktada güzellik ve saflık birleşmiş olur. Valéry'nin kastettiği ahlaki bir saflık değil, dille şiirde yaratılan saflıktır. Buna mutlak şiir de denebilir. İlişki yalnızca dil ile insan arasında değil, dil ile dil arasında aranmalıdır. Bu arayışın sonunda keşfedilecek olan dilin egemenliği altındaki duyarlılık alanıdır.

Valéry üç kavramı birbirinden ayırır. Şiirsel, tikel şiir ve tümel şiir (şiir sanatı). Şiirsel olan irademiz dışında fizik dünyadaki görüntü ve olguların bizde uyandırdığı heyecanları kapsar.

Tikel ya da tümel şiir ise dilsel araçlarla yapay bir heyecanı insan üzerinde uyandırır. Bu duygu mimariyle ve müzikle yaratılabilse de ona göre gerçek anlamıyla dil bunu gerçekleştirebilir.

Oysa müzisyen için sesler tanımlanmışken, yani icra edildiğinde gürültüler dünyasından ayırt ediliyorken aynı durum şiir/şair için geçerli değildir. O, herkesin kullandığı malzemeyi kullanmak zorundadır ve bu konuda onu yönlendirecek yönergeler yoktur.

Bir düşünce yalnızca ifadeden oluşmaz. Şiir başka türlü ifade edilemeyeni çeviren bir dildir. Şiirin yaptığı bir düşünceyi aktarmak değil, bir duyguyu okurlara duyumsatmaktır. Şiirin tüm

amacı anlam değildir zira şiirin tek bir anlamı da yoktur. Bununla birlikte uzun süreler şiir, düzyazıya göre değerlendirilmiştir.

Anahtar sözcükler: Paul Valéry, poetika, öz şiir

"Söz büyüymüş o zamanlar;
insan ruhunun güçleri
varmış,
rasgele söylenen bir söz
garip sonuçlar doğurur,
canlanırmış o anda"[*]

Poetika, anlamı"yapmak, üretmek, yaratmak" olan "poiein" fiiline bağlı bir sözcüktür (Sumer, 1996, s. 36). Aslı Yunanca olan poetika, ilk kez aynı ismi taşıyan bir eseri (MÖ 344) de olan Aristoteles tarafından kullanılmıştır. Türkçeye bu eserden hareketle, dar anlamıyla "şiir sanatı" şeklinde çevrilen poetika kavramı, bir şairin şiir sanatı hakkındaki görüş, anlayış, fikirlerini içeren yazı veya eseri olarak anlaşılmıştır. Aristoteles'ten günümüze kadar sanat, felsefe, estetik ve edebiyatın ortak olarak ilgilendiği konuları ele alan, pek çok kuramcı tarafından tartışılan geniş anlamıyla tüm güzel sanatları kapsayan ve yaratma hakkında çıkarımlarda bulunan poetikanın bir amacı da edebiyat söyleminin yapısı ve işleyişine dair teoriler sunmak, yapıtı üreten genel yasaları saptamaktır. Dahası poetikanın ana malzemesi sanattır ve amacı da sanatın oluşumu, yapısı hakkında teoriler üretmektir. Bu teoriler bir dönem veya akımın çerçevesinde incelenebileceği gibi bir sanatkâr özelinde de değerlendirilebilir. Türk edebiyatı tarihi araştırıldığında çeşitli dönemlerde farklı poetikaların geçerli olduğu görülmektedir ki bunlardan bir kısmının kaynağı Fransız edebiyatına dayanır. 20. yüzyılda yapısal olarak derinlikle incelenen bu kavram, modern poetika, özellikle Fransız sembolistlerinin katkılarıyla yeni bir bakış kazanır (Sarı, 2006, s. 14).

Türk şiirini etkileyen poetika yazarlarından biri olan Paul Valéry (1871-1945)'nin şiir üzerine düşünceleri Ahmet Haşim'den başlayarak Yahya Kemal'e, Ahmet Hamdi Tanpınar'a uzanır ve Valéry, özellikle 1920-1940 arası Türk şiir neslinin yaşadığı çağa göre son poetika yazarı olmasıyla, bu neslin "ihtirasla" bağlandığı (Okay, 2013, s. 173) bir figür olmasıyla önemlidir. Öyle ki onun görüşleri "öz/saf şiir" adıyla bir ekolü değil ama Türk şiirinde etkisi

[*] Eskimo şiiri: Sait Maden, *Şiir Tapınağı*, Adam Yayınları, İstanbul, 1985.

uzun yıllar sürecek olan bir anlayışı doğurmuştur. Özgün diliyle "poésiepure", "Valéry'nin şiir ve şiir dili üstüne geliştirdiği düşünce ve uygulamalardan ortaya çıkmıştır." (Yivli, 2017, s. 251) Bu anlayış etrafında anılan ilk örneklerden sonra Necip Fazıl Kısakürek, Asaf Halet Çelebi, Ahmet Muhip Dıranas, Cahit Sıtkı Tarancı, Behçet Necatigil gibi isimleri saymak mümkündür. Bahsi geçen isimlerin kimi düzyazılarında, mektuplarında, günlüklerinde, röportajlarında sık sık Valéry'e atıf yaptıkları görülmektedir. Türk edebiyatında "poésiepure", pek çok tartışmayı da beraberinde getirmiştir. Dönemin edebiyat dergilerinde bir yandan şiir, edebiyat, sanat üzerine yazılar yayımlanıyor, çeviriler yapılıyor bir yandan da bu kavramın karşılık geldiği şiir görüşü tartışılıyordu. Dahası "öz/saf/mutlak/hâlis şiir" gibi farklı terimler bu görüşten miras kalan kimi adlandırmalar olarak çözümlenmeyi hâlâ beklemektedir.

Türk şairler, on dokuzuncu yüzyılın ortalarında ilgi uyandıran Baudelaire'den başlayarak Fransız şiirini aslından okumuşlar ve ondan yararlanmışlardır. Bu konuda geniş araştırmaların bulunmadığını belirten İnci Enginün, "Yahya Kemal'in parnaslardan hareketle kendi şahsi şiir anlayışını geliştirmesi, Ahmet Haşim'in sembolistleri tanıtması, şiirimizde kuvvetli bir Valéry tesirine yol açmıştır" diyerek birbirine yakın iki akımı, iki şairi ve Valéry üzerine yapılabilecek çalışmaları işaret etmiştir. Ahmet Haşim'in "Şiirde Mana" adlı müstakil bir yazı olarak kaleme aldığı ve sonrasında *Piyale* isimli eserinin girişinde "Şiir Hakkında Bazı Mülahazalar" başlığıyla yer verdiği metin, kendisini etkileyen öz şiirle ilgili görüşlerini içerir. Valéry'nin şiirde sözcükler arasındaki çağrışıma, ritme, ahenge verdiği önem; adı geçen yazıda Haşim'in ifade ettiği şiirde kelimelerin anlamı değil cümledeki seslerinin önemli olduğu görüşüyle örtüşür. Benzer düşünce "şiirin nesirden başka bir hüviyette, musikiden başka bir musiki" olduğunu savunan Yahya Kemal'de ve Valéry'den aldığı ilhamla şiiri "en uyanık bir gayret ve çalışma ile dilde rüya hâlini kurma" şeklinde tanımlayan Tanpınar'da da karşımıza çıkar. Ses, imge, lirizm şiirin ilk unsurlarıyken didaktik tavır, ideoloji, nesir anlayışı tıpkı Valéry'de olduğu ismi geçen şairlerde şiirin dışında tutulur. Görülmektedir ki üç şair hem öz şiir hem de birbirleriyle olan ilişkileri bağlamında ortaklaşmaktadır.

Cumhuriyet dönemi edebiyat dergilerine bakıldığında poetik düşünceyle ilgili pek çok çevirinin yapıldığı, şiir tarifiyle ilgili vecizelere yer verildiği görülür (Can, 2012, s. 131). Bu örneklerde sık karşılaşılan, kimi yazıları çevrilen isimlerden biri de Valéry'dir. Doğrudan poetika ismiyle yayımlanmış bir eseri olmasa da o; günlüklerinde, çeşitli yazarlarla mektuplaşmalarında, ruh-esin-yaratım-şiir üzerine yazdığı pek çok eserinde şiir türüne, edebiyata, sanata, yaratma edimine dair görüşlerini kaleme almıştır. Türkiye'de 1935-1945 yılları arasında edebiyat dergilerinde kimi yazılarının çevirisi yapılmış ve Valéry odağındaki

bazı meseleler bu ilk çeviriler üzerinden tartışılmıştır. Onu özgün dilinde okuyan ve yukarıda ismi geçen kimi şairlerden sonra Valéry'den önemsenip tercüme edilen ilk örnekler, sanatçının poetikasının Türkiye'deki izdüşümleri olması bakımından önemlidir.

Valéry, poetika kavramını anlamlandırmada sözcüğün etimolojisini dayanak kabul etmenin ön koşul olduğunu belirtir, "[poetikanın] şiire dair estetik akideler, kurallar toplamı demek olan dar anlamıyla değil, dilin hem töz hem de araç olduğu yapıtların yaratılması ya da kurulmasıyla ilgili olan her şeye verilen ad olarak" (aktaran Todorov, 2014, s. 38) anlaşılması gerektiğini söyler. Bu yüzden onun görüşleri nihai olarak yaratım ve süreçleri üzerinde şekillenir. Sanat yapıtının ne olduğunu, onu oluşturan ögeleri arayan Valéry, *Cahiers*isimli, yaşamı boyu tuttuğu günlüklerinde yapmayı, üretmeyi sorgular. Bahsettiği yaratım, basit bir eylem değil; hiçten bir şey yapmak, sonucu benzersiz bir sanat yapıtı olan, etkileri sonsuz bir heyecan yaratan, içinde arzuyu tekrar yaratma gücünü barındıran bir edimdir (Yılmaz, 1990, s. 571). Sanat eserinin bitişi, tamamlanması ise kurallardan ve işlemlerden hiçbir iz kalmadığı, tekniğin tamamen eridiği, onun yapılışını gösteren her şeyin yok olduğu kertededir (576). Valéry'e göre bu süreçte sanat yapıtı, yaratıcısının tasarladığı şekilde ortaya çıkmaz, bir noktadan sonra ürün kendi kurallarını kabul ettirip yaratıcısına karşı çıkar (575). Diğer yandan, eseri oluşturan ne sadece üretici ne ürünün kendisidir, tüketici de inşada önemlidir (576).Onun değeri, kalıcılığı ve tekrar tekrar heyecan uyandırabilmesi hem kendi dinamiğiyle hem de okurla etkileşime girmesiyle ilişkilidir. Genelde sanat eserinin özelde şiirin yaptığı bir düşünceyi aktarmak değil, bir duyguyu okurlara duyumsatmaktır ki Valéry tarafından şu şekilde tanımlanır:

"Şiir, çığlıkların, gözyaşlarının, okşayışların, öpüşlerin, iniltilerin gizlice anlatmaya çalıştığı ve eşyanın görünürde malik olduğu hayat ve tahmin edilen maksadında ifade etmek ister göründüğü bu şeyleri veya bu şeyi konuştuğumuz dil vasıtasıyla tasvir veya aslına irca etmek tecrübesidir. Bundan başka türlü tarif edilemez; olana cevap vermek yolunda harcanan enerji cinsindendir." (1936, s. 284)

Şiirin tüm amacının anlam olmadığını vurgulayan hatta tek bir anlamın ya da herhangi bir anlamın imkânsızlığı üzerinde duran Valéry (284), şiirin ifade etmeye çalıştığı kısacık bir zamana sıkışan evreni mümkün olduğunca soyutlar çünkü duygu, görünüş ve tahmin dünyası hissedilen bu evreni algılamaya da anlatmaya da ket vurur. Hiçbir araç yoktur ki yukarıda anılan unsurları şeffaf bir şekilde iletebilsin. Kaldı ki tüm bu unsurları "gizlice" anlatmaya, görüngüler dünyasını dillendirmeye çalışmanın önünde bazı engeller vardır. Bunlardan biri, şairin anlatma edimi için tek aracı olan "konuşulan dil"dir. Bu bağlamda dili de ikiye ayıran

sanatçı, "şiire her nevi idole'ler, realist hayaller, 'gerçek'in diliyle 'yaratma'nın dili arasındaki équivoques'lar sokuldu. Bir şiirin mevzuu bir insanın adı kadar kendisine yabancı ve kendisi için o kadar mühimdir" (284) diyerek şiirin her çeşit görüntü, put, nesne ve en önemlisi de realist hayallerle dolmasına karşı çıkıp bunların "yaratmanın dili"yle beraber ikircikli bir yapı oluşturduğunu, belirsizlik yarattığını dile getirir. Bu bağlamda gerçek ve yaratma arasında iki ayrı kutup çizen ve belli ki gerçeğin dilinin koşutluk yaratacak derecedeki varlığını kırmaya çalışan Valéry, şiirde fikrin de benzer şekilde gizli, "meyvadaki besleyicilik hasleti gibi saklı olma[sı] gerektiğini" (284) düşünür. "Birmeyva gıdadır fakat sade lezzet görünür. İnsan yalnız haz duyar, fakat bir gıda almış olur. Mahzuziyet, beraberindeki getirdiği bu hissedilmez gıdayı örter" (284) sözleriyle düşünceyi gizler. Kendini görünür kılmayan düşünce, şiirin özüne sinmiş olabilir, dönüştürülebilir ancak ilk elden kendisini sunmaz. Ondan önce zevk, haz alma gelir. Öyleyse mısranın asıl amacı kendisidir. O, bünyesine aldığı her unsuru kendi bütünlüğünde eriterek yekpare bir biçim hâlini almalıdır. Valéry, dönüştürülmek şartıyla şiirdeki fikrin aleyhinde değildir. Hatta ona besleyicilik sıfatını vermesi şiir için önemine inandığını gösterir. Esas olan, fikrin şiirde eritilebilmesidir. Fikrin işlevi, şiiri görünmeksizin besleyen öz olmasıdır. O, şiirdeki fikre karşı değil, fikrin şiirde açıkça ifadesine, herhangi bir fikrin savunulmasına, şiirin fikir için yazılmasına karşıdır.

Paul Valéry'e göre düşünce dolaysız biçimde ve duyguyla dile getirildiğinde alışılmışın dışında bir dünyayı duyumsatır, sezdirir. Bu gibi durumlarda yakalanan öz, şiiri oluşturur (98). Bu tanımda Schopenhauer ve Bergson'un felsefesindeki sezginin yeri görülmektedir. Yetiştirilmeye, geliştirilmeye elverişli olan, sanatın varlığını ortaya koyan şiiri oluşturan özden "soylu ve güçlü" sıfatlarıyla bahseden sanatçı, kendisiyle anılan "poésiepure"e de buradan hareketle ulaşır. Arı, saf bir şiir yaratma bu özü korumakla gerçekleşir. Şiirin kendisine yabancı olan tarih, ahlak, fikir gibi unsurlardan arındırılması; ruhun saf bir dili hâline getirilmesi gerekliliği Valéry'nin şiir sisteminin temel bileşenleridir (Tanpınar, 2014, s. 472). Dil, onun şiir hakkındaki görüşlerinde en çok anılan ögedir. Çünkü dil herkesin kullanımına açık olan, kaba bir araçtır. Buna karşın şair, bu yaygın araçtan özüne herkesin ulaşamayacağı bir yapıt yaratmak durumundadır. Zira onun yapması gereken bütün insanlığın içinde bulunduğu düzenle ilgisi olmayan bir nesneler ve ilişkiler düzeni oluşturabilmektir. Şiirsel dünyayı meydana getirme, onu yeniden oluşturma, zenginleştirme araçlarının en eskisi ve karmaşığı dildir. Dil denen kaba aracın herkes tarafından kullanıldığını biliyoruz buna rağmen şair, herkesin bildiği kaba malzemeyle ideal bir düzen kurmak zorundadır(Valéry, 2012, s. 104). Valéry "şair için söz konusu olan, herkesin

uyguladığı düzen ile hiçbir bağıntısı bulunmayan bir dünya ya da bir nesneler düzeni, bir ilişkiler dizgesi yaratmaktır" (102) derken onun benzersizliğine vurgu yapar. Bu âdeta gizemli ve büyülü bir rüya âlemidir. Stéphane Mallarmé, "Bir duygu uyandırmak; gerçek düş işte budur. Bir nesneyi nitelendirmek, açıkça belirlemek şiirden alınacak hazzın dörtte üçünü yok etmektir. Simgeyi oluşturan şey, gizemin en yetkin bir biçimde kullanılmasıdır"(Alkan,2005, s. 208) derken de benzer noktayı işaret eder. Şiir sanatının sağladığı, kendisi tarafından oluşturulan dünyanın bildik dünyadan farklı olduğu yanılsamasıdır. Çünkü bu yapılırken nesneler ve varlıklar, duyarlılığımızla uyum içinde karşılıklı yankılanmaktadır. Bu nedenle şiir dünyası düş olgusuyla benzerlik gösterir(Valéry, 2012, s. 102). Şiir hâli ile rüya birbirine benzer biçimde gelişir ancak şair bu anları iradesiyle ve her ne kadar zor olsa da dil aracılığıyla var edebilir. Zordur çünkü dilin içinde şiir ve düzyazı gibi farklı söylemler, ölçü ve ritim gibi farklı kategoriler, mantıksal ve anlamsal yönler, retorik, söz dizimi gibi meseleler olduğu için şair, bütün bunların karşısında bir çatışma hâli içindedir ve şiirsel heyecanı bundan elde etmek zorundadır (103).

Şiirsel dünyayı meydana getirme, onu yeniden oluşturma, zenginleştirme araçlarının en eskisi ve karmaşığı dildir (101). Örneğin müzisyen için sesler tanımlanmışken, ölçülebilirken ve icra edildiğinde tanınabilirken yani gürültüler dünyasından ayırt edilmişken aynı durum şair için geçerli değildir. O, herkesin kullandığı bir malzemeyi kullanmak zorundadır ve bu konuda belirlenmiş yönergeleri yoktur (102-3). Eğer şairin kullandığı malzeme düzyazıdan uzak, müziksel akışın hiçbir zaman kesilmeyeceği, sözcük oyunlarının kişisel gerçekliği anlatabileceği bir şiir dili olsaydı o zaman saf şiirden söz edilebilirdi. Oysa genel kullanımdan ötürü dil bunu yapamaz ancak ideal ya da düşsel durumlar şiirin değerlendirilmesinde yararlı olabilir (104). "Saf şiir düşüncesi, ulaşılamayan bir örneği, şairin çabalarının, gücünün ve arzularının gelip dayandığı son noktayı gösterir" (105)tümcesiyle Valéry, saf şiirin ideal bir çaba olduğunu işaret eder. Şiirsel söylemi, anlatımı yücelten, estetik yönün kuvvetle vurgulandığı öz şiir anlayışı, anlamı geri planda bırakır ve şiiri ideolojiden, didaktik olmaktan uzak tutup dilin faydacılık işlevini ortadan kaldırır(Yivli, 2017, s. 251). Onun yerine ses, müzik, imgecilik, lirizm onanır (251). Bunlarla beraber ruh, zekâ önemlidir çünkü ona göre "şiir, zekânın bir bayramı olmalı"dır (Valéry, 1936, s. 284). Ruh ve zekâyı bir arada kullanma ihtiyacı zannediyoruz Fransızca "esprit" sözcüğünün tam olarak karşılık bulamamasından kaynaklanıyor. Bu sözcük akıl, zekâ, tin, ruh, düşünüş hatta niyet anlamlarına gelir. Tanpınar da *Edebiyat Üzerine Makaleler*'de Paul Valéry'den bahsederken bu kelimeyi ruh olarak çevirir ancak zekâ demenin daha yerinde olacağını da söyler (472).

Şiirin zekânın, ruhun bir bayramı olması noktasında da müziğe işlev yükler. Bütün araçlar şiire musikiyi temin için çalışmalıdır. Bununla beraber Valéry, bu hususta tam bir başarının imkânsızlığını da dile getirir. Şiiri, şiirsel söylemi yücelten Valéry, şiirin kavramsal tartışmalarını ilahiyatın kimi konularıyla aşkın bir amaca yönelik olmaları bakımından benzetmektedir (2012, s. 100). Mükemmeliyet, mükemmeli yaratmak ya da aramak; tılsımlı söylemler, anlar iki öğretinin de ortak noktaları olmaları sebebiyle aynı paydada buluşturulur.

"Bir Konferans İçin Notlar" başlığıyla Türkçeye aktarılan yazısında Valéry, saf şiirin temel hedefinin düşünceler, imgelerle anlatım yolları arasında mükemmel bir uygunluk yaratmak ya da bu uyumu yaratan sistemi aramak olduğunu söyler. Anlatım yollarıyla düşünce uyum içinde olunca bir sistemin ortaya çıktığını dile getiren bu satırlarda şiirin saflığını bozacak ögelerin ayıklanması gerektiği (99) sık tekrarlanır ki sanatçının şiirde düşünce hakkındaki görüşleriyle ele alındığında ayıklamaya didaktizm ve ideolojiden başlanacağı söylenebilir. Saf şiirin, gerek pek çok unsurdan tecrit edilmesi gerek kısacık anlardaki duyuşların ifadesi, sezgiyle iç içe olması gibi özellikleriyle her ne kadar ulaşılamayacak bir amaç olsa da Valéry'ye göre bu uğurda çaba sarf edilmelidir. Şiire idealist bir tutumla yaklaştığı anlaşılan sanatçı, şiirin parçalardan oluştuğunu, en saf ögesinin güzel bir dize olduğunu (99) ileri sürmesiyle güzelliği ve saflığı birleştirir. Valéry'nin de belirttiği üzere dile getirilen, ahlaki bir saflık değildir. Saf şiir, dil ile yarattığı etki arasındaki ilişki üzerine gözlemlerimizden doğan bir kurgudur. Eseri yeniden yaratma konusunda okura görev veren yazar, bu noktada bir kez daha etki kuramına yaklaştığı için alımlama estetiğini muştulamaktadır. Dil ile yaratılan bu etkiye mutlak şiir de denebilir, bu kez sözcüklerin kendi arasındaki araştırılması anlamına gelecekti. Böylesi durumda dil ile insan arasındakine değil, dil ile dil arasındaki kapalı bir ilişkiye dikkat etmemiz gerekecekti. Bu durumda dilin egemenliğindeki duyarlılık alanının keşfedilmesi söz konusu olacaktır. Şiirseli, tikel şiiri ve tümel şiiri (şiir sanatı) birbirinden ayıran kuramcı, ilkini irademiz dışında dış dünyadaki görüntü ve olguların bizde uyandırdığı heyecan olarak tanımlar. Tikel olsun tümel olsun şiir ise dilsel genellikle dil aracılığıyla yapay bir heyecanın uyandırılmasıdır. Bu heyecan mimariyle, müzikle yaratılabilse de Valéry'e göre gerçek anlamıyla şiirin özünü dil araçları verebilir (100). "Onun görüşüne göre seçilen sözcükler arasındaki zengin ilgi ve çağrışımlar, ritim ve ahenk şiirde vazgeçilmez bir konuma sahiptir. Bu anlayışta dile özel bir anlam, özel bir işlev yüklenir." (Yivli, 2017, s. 251) Bu özel anlam,"duymak başka şey, duyurmak başka şey ve güzel duyurmak ise büsbütün başka şeydir" (Valéry, 1936, s. 268) tümcesinde görüldüğü üzere epeyce filtrelendikten, süzüldükten sonra elde edilebilir.

Şiir ve düzyazının dilini birbirinden ayıran Valéry'e göre şair, sözcükleri başka türlü kullanır. Sözcükler aynıdır ama yüklendikleri değerler farklıdır. Onun işi söylenmeyeni söylemektir. Kullanılan uyaklar, sözcük oyunları, imgeler düzyazı eğilimine karşı koymanın simgeleridir. Bu yüzden şiiri, düzyazı olarak söylemenin imkânsız olduğu belirtir (Valéry, 2012, s. 292-293).Onun şiir ve şiir dili üzerinde ayrıntılı bir şekilde düşündüğü, şiirin her bileşenini sezmeye, tanımlamaya çalıştığı şu ifadelerinde de açıkça görülür:

"Ne 'vesikalar', ne de ince buluşları eksik olmayan bu tahlilleri dinlerken, bir cümle'nin bile daha ne olduğunu bilmediğimi düşünmekten kendimi alamıyorum… Bir mısra'dan ne anladığımı da bir türlü kestiremiyorum, ahenk'in belki yirmi türlü 'tarif'ini okudum, veya yaptım, ama hiçbirini benimseyemedim… Evet! Kendi kendime bir sessiz harfin ne olduğunu uzun uzadıya sorup soruşturuyorum; sağa sola başvuruyorum! Yine de birbirini tutmayan yirmi türlü kanaate bürünmüş, sözde açık bilgilerden başka bir şey edinemiyorum." (295)

Sonuç

Türk edebiyatında çeviriler aracılığıyla ulaştığımız Valéry'nin Türk diline aktarılan poetik metinleri sınırlı sayıda olmakla birlikte onun şiire bakışını yeterince anlayabileceğimiz niteliktedir. Bu metinlerden anladığımız kadarıyla Valéry'yi post-sembolist bir şair olarak tanımlamak mümkündür ve kendisinin tanımladığı anlamda poésiepure anlayışını Fransız edebiyatında ve Türk edebiyatındaki yol açıcısıdır. O, poetikasında sembolistler gibi düşünceye yer açmakla beraber fikrin görünür olmasını olumlamaz. Düşünce bir anlamda şiirde erimiş olarak yer almalıdır. Bu özellik aynı zamanda şiiri düzyazıdan ayıran önemli bir ögedir. Öz şiiri elde etmenin yolu metinden önce verili olarak bulunan her şeyi paranteze almayı tavsiye eder ve şiirin amacının yine kendisi olması gerektiğini söyler. Herkesin iletişim için kullandığı dille çalışmak zorunda olan şair, kendi ruhundan ona bir parça ekleyerek dilden türeyen ama genel dile benzemeyen kendine özgü bir söze dönüştürür. Anlamı olumlamakla beraber şiirin ilk hedefinin anlam olduğunu düşünmez. Söyleyiş anlamdan önce gelir. Ona göre şiir, düzyazı gibi yürüyüşü değil dansı arzular. İdeoloji ve didaktizmi ise öz şiir örseleyen dışsal belirlenimler olarak görür. Onun poetik görüşlerine yakından baktığımızda hemen ilk elde Ahmet Haşim, Yahya Kemal ve Tanpınar'la bir çeşit sanatsal yakınlığının olduğu somut biçimde ortadadır.

Kaynaklar

Alkan, Erdoğan (2005). *Şiir Sanatı*. İstanbul: İnkılap Yayınları.

Can, Adem (2012). *Cumhuriyet Devri Şiir Poetikası*. Ankara: Kurgan Edebiyat.

Maden, Sait (1985).*Şiir Tapınağı*.İstanbul: Adam Yayınları.

Necdet, Sumer (1996). "Poetika Klasik Çağ". *Şiir ve Şiir Kuramı Üstüne Söylemler*. İstanbul: Düzlem Yayınları, s. 7-38.

Okay, Orhan (2013). *Poetika Dersleri*. İstanbul: Dergâh Yayınları.

Sarı, Ahmet (2006). *Türk ve Alman Poetikasının Kitabı*. Konya: Salkım Söğüt Yayınevi.

Tanpınar, Ahmet Hamdi (2014). *Edebiyat Üzerine Makaleler*. İstanbul: Dergâh Yayınları.

Todorov, Tzvetan (2014). *Poetikaya Giriş*. İstanbul: Metis Yayınları.

Valéry, Paul (1936). "Şiir Meseleleri".*Kültür Haftası*. S. 13, 14, 15.

Valéry, Paul (2012). "Saf Şiir Bir Konferans İçin Notlar, 1927" (çev. Cengiz Ertem). *Şiir Sanatı*(haz. Yaşar Nabi Nayır-Salih Bolat). İstanbul: Varlık Yayınları, s. 98-105.

Valéry, Paul (2012). "Nesirden Kaçmak", çev. Lütfi Ay, Şiir Sanatı,Yaşar Nabi Nayır, Salih Bolat. İstanbul: Varlık Yayınları, s. 292-293.

Valéry, Paul (2012). "Şiiri Öğretenler", çev. Lütfi Ay, *Şiir Sanatı*, Yaşar Nabi Nayır, Salih Bolat. İstanbul: Varlık Yayınları, s. 292-293.

Yılmaz, Gönül (1990) "Paul Valery'nin Defterlerine Göre Sanat Yapıtı". Erişim adresi: http://dtcfdergisi.ankara.edu.tr/index.php/dtcf/article/view/3274.(1.10.2018)

Yivli, Oktay (2017). "Cumhuriyet Dönemi Türk Şiiri".*Modern Türk Edebiyatı*. İzmir: Günce Yayınları, s. 244-295.

"DÜNYA TİTRİYOR" POPÜLER ROMANI ÜZERİNE BİR ALT TÜR İNCELEMESİ

Erhan Gürpınar
Muğla Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü
Doktora Öğrencisi
erhan7gurpinar@gmail.com

ÖZET

Bizim edebiyatımızda kanon dışı olan eserler genellikle popüler edebiyat olarak değerlendirilmiştir. Popüler romanlarımız, yansıtmacı edebi anlayış ve kanoncu zihniyet nedeniyle gerek yazarlar gerekse akademik çevrelerce eğlencelik ve basit kurgulu eserler olarak görülmüştür. Buna karşın halkı rahatlatan ve halkın istediği dünyalar yaratan popüler romanların üretimi devam etmiştir/devam etmektedir. Horlanan ve küçük görülen ama halk tarafından çok okunan popüler romanlar üzerine yapılan akademik çalışmalar da azdır. Akademik çalışmaların azlığı nedeniyle popüler roman incelemelerinde gerekli bilgiler genellikle çeviri edebiyattan karşılanmıştır. Az olan popüler roman çalışmalarında ise birçok sorun gündeme getirilmiştir. Bu sorunlar popüler romanların alt tür özellikleri kadar, alt türlerin neler olduğu ya da bizim edebiyatımızda bu alt türlerin var olup olmadıklarıdır. Batılı kaynaklardan çeviriler yoluyla elde edilen bilgiler ışığında, alt tür sınıflandırılma çalışmaları yapılmaktadır. Fakat kültürel ve ülkeler arası teknolojik farklılıklar alt tür çalışmalarında sıkıntılar oluşturmaktadır. Batı'nın Hıristiyan inancı ve ileri gelişmiş teknolojisi bilhassa bilim kurgu ve korku romanları gibi alt türlerin sınıflandırılmalarını zorlaştırmaktadır. Diğer yandan popüler roman yazarları eserlerini belli bir okuyucu kitlesi oluşturmak ve bu kitlenin istekleri doğrultusunda eserler yazmak için alt tür özelliklerini karma bir şekilde kullanmaktadır. Bu anlayış alt tür sınıflandırılmalarını zorlaştıran diğer bir nedendir. Bir eserin hem polisiye hem de korku ögelerini barındırması eserin hangi türe dâhil edileceğini zorlaştırmıştır. Roman yazarları okuyucunun ilgisini arttırmak için tür özelliklerini aşarak diğer türlerin özelliklerini kullanmışlardır. Polisiye romanlarda korku ögeleri de, bilim kurgusal ögeler de bulunabilmektedir. Roman yazarı okuyucunun okuma zevkini arttırmak için aşk romanlarının melodram ögesini, polisiye romanların merak ögesini, korku romanlarının gerilimli korku ögelerini çok satmak ve çok okunmak adına kullanmıştır. Günümüzde de hem sinemada hem de romanlarda türlerin melezlenmesi görülmektedir. Bir roman hem polisiye hem de korku romanı olarak ayrı ayrı incelenebilmelidir. *Dünya Titriyor* romanı bilim kurgu ögeleri içermesi bakımından bilim kurgu romanı olarak

değerlendirilmesine rağmen bilimin ve teknolojinin yarattığı korku ögelerini içermesi bakımından da korku romanı olarak değerlendirilmelidir.

Anahtar sözcükler: Bilim kurgu, korku ögeleri, melez türler, H.G Wells, Jules Verne

ABSTRACT

A SUB-GENRE ANALYSIS ON THE "DÜNYA TİTRİYOR" POPULAR ROMAN

In our literature, non-canonical works are often considered popular literature. Because of our popular novels, reflective literary understanding, and canonical mentality, writers have been seen as fun, simple edited works in academic circles. In contrast, the production of popular novels that comforts the people and creates the worlds that the people want is continuing / continuing. There are also few academic studies on popular novels which are seen as snoring and small but widely read by the public. Because of the lack of academic studies, the necessary information in popular novel reviews has usually been met by the translation literature. In the less popular novels, many problems have been brought to mind. These problems are as much as the subspecies of popular novels, whether they are subspecies or whether they exist in our literature. In the light of information obtained through translation from western sources, subclass classification studies are being carried out. However, technological differences between cultures and countries create difficulties in subspecies studies. The West's Christian belief and advanced technology make it difficult to classify subspecies, especially science fiction and horror novels. On the other hand, popular novel writers use their subspecies characteristics in a mixed way to create a certain mass of readers and to write works in accordance with the wishes of this mass. This understanding is another reason that makes sub-typing difficult to classify. The inclusion of both scrolls and scarecrows of a work made it difficult for which type of work to be included. Roman writers have used the features of other genres in order to increase the readership's interest by surpassing species properties. In the crime novels, there are fears and science fiction. In order to increase the readability of the novel writer's readers, he has used the melodrama of love novels, the curiosity of the novels, the horror stories of horror novels to sell and read much. Nowadays, hybridization of species is seen both in cinema and in novels. A novel must be examined separately as both a detective and a horror novel. Although the World Titrarian novel is regarded as a science-fiction novel in terms of science fiction, it should be regarded as a novel of horror in terms of the sciences created by science and technology.

Key words: Science fiction, elements of horror fiction, hybrid species, H.G Wells, Jules Verne

1.Giriş

Popüler kültür Tanzimat devri modernleşme sürecinde halk kültürünün Batılı eksende dönüşümüdür. Kolay anlaşılır, basit, ucuz, çoğunluğun kabulü ile varlığını devam ettiren bu kültürün edebiyata yansıması popüler romanlarla başlamıştır. Batılı romanların çevirileri ile başlayan popüler roman yazma süreci Ahmet Midhat Efendi'nin popüler romanların polisiye, bilim kurgu, macera ve korku alt türlerinde ilk telif romanları yazmasıyla çeviri roman yazma anlayışını telif roman yazma anlayışına dönüştürmüştür. İthal, transfer ve icat süreçlerinden geçen telif roman yazma anlayışı halkın istekleri ve piyasa koşulları doğrultusunda kendi politika ve poetikasını oluşturmuştur. (Gürçağlar 2018, s.37)

Şehnaz Tahir Gürçağlar *Türkiye'de Çevirinin Politikası ve Poetikası* adlı eserinde çeviri incelemelerinde popüler roman çevirilerinin dikkate alınmadığını savunmuştur. Gürçağlar'a göre popüler edebiyatın kanon edebiyat poetikasına karşı etkin bir direnişi vardır. 1920-1950 yılları arasında başlayan bu etkin direniş, Türk kitap yayım piyasasını kanon edebiyatın ön gördüğü gerçeklerin tersine işletmiştir. Bu durum 1950'li yıllarda kanon edebiyat çevrelerinde hoşnutsuzluk yaratmıştır. Çünkü ulusal kanon bu eserleri basit kurgulu, kısa hacimli, fikri alt yapısı olamayan eğlencelik metinler olarak değerlendirmiştir. Fakat "Refik Halit Karay'ın *Yeraltında Dünya Var* popüler romanı iki hafta içinde 70 000 adet basılmıştır." Gürçağlar (2018, s.209) Ayrıca kanon edebiyatına uygun saygın eserler yazan Refik Halit, Peyami Safa, Nazım Hikmet, Aziz Nesin gibi yazarların popüler romanları vardır.

Gürçağlar yine aynı kitabında 1923- 1960 dönemindeki Popüler Türk edebiyatı için yaptığı değerlendirmede üç okuyucu kitlesi belirlemiştir. "İlk grupta kentli eğitimli sınıf, ortaöğretim ve yükseköğretim kurumlarının öğrenci ve öğretmenleri yer alır. Bu gruptaki okurlar çeviri ve telif saygın kitapları, ayrıca yarı-saygın diye nitelenebilecek bazı popüler edebiyat ürünlerini oku(muşlardır). İkinci grup, halk hikâyelerinin yeniden yazılmış versiyonlarını okuyan kırsal kesim ahalisinden oluş(muştur). Üçüncü grup okurlar ise, esas olarak polisiye ve macera eserlerinden oluşan popüler romanları oku(muşlardır)." Gürçağlar (2018, s.175) Toplumsal gerçekçilik etrafında şekillenen kanon edebiyat eleştirisi birinci grup okur kitlesinin okuduğu saygın eserleri dikkate almış, diğer yarı-saygın ve saygın olmayan eserleri görmezden gelmiştir. Görmezden gelmek ve bu eserler hakkında değerlendirme yapmamak da popüler edebiyat ürünlerinin zamanla unutulmalarına neden olmuştur. Bu anlayış uluslaşma

sürecindeki bir milletin kanon oluşturarak ulusal stratejisi doğrultusunda yaptığı edebi bir seçimdir.

Gürçağlar'ın popüler edebiyat ürünlerini değerlendirdiği yazının devamında popüler edebiyatın üç ana özelliğini belirlemiştir. "İlki popüler (romanların) çok satması ve okurlardan talep görmesidir. İkinci özellik (kanon edebiyatının) poetikasına aykırı bir duruş sergilemesidir. Üçüncü özellik de (kanon edebiyatının) popüler edebiyata ilgisiz ve açıkça düşman olmasıdır." Gürçağlar (2018, s.176)

1923-1950 yılları arasında saygın eser olarak görülmeyen bu romanlar 16 ile 20 şer sayfalık on paralık roman şeklinde yayımlanmış, okurların kolayca ulaşabileceği şekilde gazete bayilerinde bile satışa sunulmuştur. Erişiminin kolaylığı ve ucuz olması nedeniyle geniş halk kitlelerinin okuma ihtiyacını gidermiştir. Bu romanlar dizi formatında ana kahramanın maceraları şeklinde günlük, haftalık, aylık olarak yayımlanmıştır. Pire Necmi, Amanvermez Avni, Fakabasmaz Zihni bu dizi formatında on paralık romanlara birkaç örnektir.

Popüler romanların kapak sayfalarında genellikle romanın türünü belirleyen illüstrasyonlar bulunur. Bu illüstrasyonlar romanın türünü belirlediği için okuyucu daha okumadan nasıl bir roman okuyacağını bilmiştir. Okuyucunun macera ve aksiyon isteğini karşılayan, melodram ağırlıklı gerilim ve korku ögeleri bulunan bu romanlarda amaç okuyucunun psikolojik tatminini sağlamaktır.

1940'lı yıllarda Amerikan ve İngiliz edebiyatlarından çevrilen eser sayılarında artış görülmüştür. (Gürçağlar 2018, s.200). Bu artışın sebebi resimli roman dergileri yayımlanması ve Hollywood film endüstrisinin yavaş yavaş Türk kültürünü etkisi altına almasıdır. 1954-1955 yıllarında Çağlayan Yayınevi tarafından *Yeni Dünyalarda Serisi* adıyla bilim kurgu eserleri yayımlanmıştır. Seride Wilson Tucker, Roger Lee ve Isaac Asimov gibi dönemin bilim kurgu yazarlarının kaleme aldığı Necati Kanatsız ile A. Kahraman'ın çevirdiği 10 kitap çıkmıştır." (Gürçağlar 2018, s.210)

Bilim kurgu romanları popüler romanların alt türlerinden biridir. Bu romanlar gündelik hayattan kaçan okuyucuya alternatif dünyalar oluşturmuştur. Bu alternatif dünya bilimsel ve teknolojik gerçekler veya ön görüsel gerçeklerle kurulmuştur. Gelecekte var olacağı düşünülen bu dünyada her şey günümüzdeki dünyadan olumlu veya olumsuz manada çok farklıdır. Ya insanların gündelik yaşamdaki tüm zorlukları bilim ve teknoloji sayesinde giderilmiş ya da insanların gündelik yaşamdaki tüm zorlukları aşırı bilimsel ve teknolojik gelişmenin zararlarından oluşmuştur. Bu romanlarda ütopik veya distopik dünyalar oluşturulduğu için bilim kurgu tanımlarında genellikle ütopya, distopya kavramlarına

değinilmiştir. Ütopya, distopya bilim kurgu romanlarında alternatif dünya yaratmada kullanılmıştır. Bilim kurgu romanları gündelik bilimsel ve teknolojik gerçekliklerle veya ön görüsel bilimsel ve teknolojik gerçekliklerle alternatif bir dünya yaratmıştır. Ütopik veya distopik romanlarda bilimsel ve teknolojik gerçeklikler bulunmayabilir.

Science-fiction(bilim kurgu) kelimesini ilk kullanan Hugo Gernsback, kendinden önce var olan bir türün ismini koymuştur. Aynı isimle çıkardığı dergisinde Jules Verne ve H.G Wells gibi türün birçok yazarın yazılarını yayımlamıştır. (Uyanık 2013, s.38)

Türk edebiyatına bilim kurgu rüya kavramıyla girmiştir. Ütopyanın rüya kavramı ile özdeşleştirilmesiyle Batı'nın bilimsel ve teknolojik gelişiminin Osmanlı'ya nasıl getirileceği veya Osmanlı bilim ve teknolojisinin Batı bilim ve teknolojisinin önüne nasıl geçebileceği konusunda bu romanlarda politik rüyalar oluşturulmuştur. Bu rüyalarda ya İslami bir Amerika yaratılmış ya da aşırı teknolojik gelişmenin toplumsal veya bireysel zararları anlatılmıştır. (Uyanık 2013,s.29)

Türk edebiyatında Jules Verne ve H.G Wells'in eserlerinin fenni romanın oluşumundaki büyük katkıları vardır. Jules Verne'in *Kaptan Hatras'ın Sergüzeşti* adlı tercüme eserinin basılmasıyla başlayan fenni edebiyat Rıza Duru'nun 1973 yılındaki bir makalesinde science-fiction kelimesini birebir çevirdiği bilim kurguya dönüşmüştür.

12 dizi formatında yayımlanan *Dünya Titriyor,* "büyük gezi, serüven, havacılık ve fen romanı(dır)." "M.Fatih Andı *Fenni Roman* makalesinde fenni romanı şöyle tanımlar:

Konusunu fenni olaylardan, keşif ve icatlardan alan, ileride olması tahayyül edilen teknolojik gelişmelere yer veren, aya, gezegenlere, uzak kıta ve denizlere yapılan heyecanlı seyahatlerden bahseden roman türü"(Uyanık 2013, s.43). Fenni roman tanımına uyan bu romanda farklı olan, yazarın romanı yazarken mekânların işlevselliğini kullanarak korku atmosferleri oluşturması, gotik korku ögelerinden farklı olarak kaynağı bilim olan korku ögelerini kullanarak okuyucuyu korkutan bir eser yazmış olmasıdır. Bu roman 1920-1950 arasındaki bilim kurgu romanı furyasına uygun olarak yazılmak istenmiştir. Tüm dünyada olduğu gibi, bu dönemde etkisini kaybetmiş gotik korkulara artık bilimin yarattığı fantastik ögelerle dolu yeni korku ögeleri eklenerek korku romanı yelpazesi genişletilmiştir. Türk edebiyatında Batılı folklorik veya mitolojik korku ögelerine Frankenstein gibi kaynağı bilimsel ve teknolojik yeni korku ögeleri eklenmiştir. Bu romanla yazar, telif yeni bir alt tür denemesi yapmıştır.

2.İnceleme

"Her hafta, 24 sahifelik bir kitap halinde ve bir arada baştanbaşa dört renkli" olarak çıkan dizi roman dergilerinde *Dünya Titriyor* romanına ek olarak üç hikâye ve Amerika'da Bir Türk Pehlivanı Kara Ali, Maskeli Boksör adlı çizgi roman serisi de yer almıştır. Derginin 12. sayısında Oğuz Turgut takma adıyla Cemil Cahit Cem'e ait *Yıkık Yalının Esrarı* ismiyle korku hikâyesi vardır. Dişi gotik ögeli bu hikâyede masum bir kadın kocası tarafından haksız bir kıskançlık sonrası penceresiz bir odaya hapsedilmiş, kadın hapsedildiği bu yerde açlıktan ve susuzluktan korkunç bir şekilde ölmüştür. Bir kadına haksız yere yapılan bu işkence, ataerkil bir toplumda yaşanan korkunç bir olaydır. Dizi roman dergilerin 4. ve 8. sayılarında isimsiz, *Ölüm Dakikaları, Hayırsız AdadakiDefine* adlarıyla yayımlanan iki korku hikâyesi vardır. *Ölüm Dakikaları* adlı hikâye Medine ve karşı kıyısında geçmektedir. Medine'nin tek askeri komutanı olan bir Türk subayın yaşadığı korkunç bir hikâye anlatılır. Anlatılan bu hikâyede korku ögesi canavar olarak nitelendirilen bir gergedandır. Korkunç ölüm dakikaları yine bir Türk subayının müthiş kahramanlığıyla zararsız atlatılmıştır. Bu dönemde Afrika ve vahşi hayvanlar hem korkulandır hem de merak edilendir. Bunu bilen yazar mekân olarak Afrika'nın doğusunu seçmiştir. *Hayırsız Adadaki Define* hikâyesi ise bir anı hikayesi şeklindedir. Hikâyeyi yazan yazar, büyük dayısının başından geçenleri ironik şekilde anlatır. Hikâye Bizanslılardan kalma bir şato harabesinin mahzeninde bulunan definenin bulunma hikâyesidir. Burada yaşanan korkunç olaylardan dolayı büyük dayının saçları beyazlamıştır. Bu hikâyelerin korku hikâyeleri olması "*Dünya Titriyor*" adlı romanın da hikâyelerdeki gibi korku okuru kitlesine seslenmek istediğinin bir göstergesidir.

Dünya Titriyor romanı bilim kurgu ile korkunun iç içe geçirildiği melez bir korku romanıdır. Jules Verne ve H.G. Wells çizgisinde yazılmak istenen bu romanda olaylar uzak diyarlarda geçer. Filipin adalarından Alaba adasının esrarlı bir şekilde batmasıyla başlayan olaylar, git gide esrarını arttırarak devam eder. "Büyük ve heyecanlı, fen, gezi, havacılık ve serüven romanı" olarak yazılan bu romanın roman dergilerinin kapak sayfalarında şöyle bir tanıtım metni yazılmıştır.

DÜNYA TİTRİYOR!

Şimdiye kadar okumadığınız güzellikte, dünyanın beş bucağında korkunç düşmanlar karşısında ve yırtıcı hayvanlar, vahşiler ve yamyamlar arasında, bin bir çeşit serüven, ölüm tehlikeleri ve dehşetli maceralar içinde, her dakika heyecandan heyecana koşarak okuyacağınız eşsiz bir romandır. Bu tanıtım yazısından yazarın korkunç, esrarengiz bir maceraya dayalı bilim kurgu romanı yazmak istediği anlaşılmaktadır. 12 roman dergisi

halinde yayımlanan bu roman 22 bölümden oluşmaktadır. Her bölüm bir muamma ve esrar barındırır. Roman dergilerinin başlıkları o roman dergisindeki muammaların oluşumu ile ilgilidir. Örneğin ilk dergi olan *Okyanusun Esrarı* adlı roman dergisinde okyanusta oluşan garip olaylar anlatılır.

Roman ilk önce Celal Sarp adlı maden mühendisinin Amerika'daki tahsilini bitirip Türkiye'ye dönme macerası ile başlar. Zaman 2.Dünya Savaşı zamanıdır. Okyanus, düşman denizaltıları ve gemileriyle doludur. Celal Sarp'ın Türkiye'ye dönmesi çok tehlikelidir. Fakat Celal Sarp her ne olursa olsun Türkiye'ye dönmek istemektedir. General Waşington adlı bir Amerikan yük gemisiyle Mısır'a gitme fırsatı çıkar. Uzun deniz yolculuğundan sonra Mısır ve Suriye üzerinden ülkesine trenle dönecektir. Yolculuk normal yolculuk zamanlarından farklı bir şekilde başlar. Çünkü savaş zamanıdır. Bu yüzden yük gemisi tümüyle askeri mühimmatla doludur. Gemi hareket eder. Yolculuk sırasında Celal Sarp kamara arkadaşı milyoner Con Rokfeller ile tanışır ve onunla dost olur. Türk dostu olduğu anlaşılan milyoner iş adamı Con Rokfeller Celal Sarp'a kendisiyle çalışmasını ister. Ülkesine hizmet etmek idealiyle yolculuğa çıkan Celal Sarp ilk önce teklifi geri çevirir. Fakat daha sonra gizemli olayların ortaya çıkması ve yolculuğun seyrinin değişmesi nedeniyle Celal Sarp bu teklifi kabul eder.

İlk muamma Filipin takımadalarından biri olan Alaba adasının batmasıdır. Bu olay gazetelerde geniş yer bulur. Bu olay daha çok milyoner iş adamı Rokfeller'i ilgilendirmektedir. Çünkü milyoner iş adamının maden mühendisi Hikmet Dağ, Kap maden yataklarından elde edilen değerli taşları sandıklar içinde Amerika'ya (Rokfeller'e) götürmek için yola çıkmış fakat bazı aksiliklerden dolayı Filipin takımadalarından biri olan Alaba adasına kadar gelmiştir. Adanın batmasıyla Hikmet Dağ'ın öldüğü ve değerli taşların olduğu sandıkların battığı sanılmaktadır. Bu olaylardan biz Celal Sarp ve Con Rokfeller'in ne amaçla yolculuğa çıktıklarını öğreniriz. Gemi yolculuğu ile başlayan kader birliği diğer maceralarda da devam edecektir.

Romanda tekinsiz ortam ilk önce savaş zamanının anlatımıyla başlar. Böyle bir korku ortamında gemi ile yolculuk yapmanın güvensizliğini hissettiren yazar, okuyucuyu beklentilerin dışında garip bir olayla şaşırtır. Tüm önlemlere rağmen bu yolculukta geminin başına tuhaf ve anlaşılamaz olaylar gelir. Yolcuların yüzleri gerilir ve sararır. Herkeste gittikçe artan bir heyecan sezilir. Korkulacak düşman denizaltıları ve tayyareleri varken ve şimdiye kadar bunların hiçbiri görülmemişken birdenbire ortaya ne idüğü belirsiz bir hava hadisesi çıkar. (Safkan 1942, s.11) Bu hava hadisesi normal bir hava sirkülâsyonu değildir. Sakin bir denizde gemi anlaşılamayacak bir şekilde hızlanır. Yolculuğun birden anormal bir

yolculuğa dönüşmesi okuyucuyu heyecanlandırır ve şaşırtır. Mantıklı bir açıklamasının yapılmaması nedeniyle romanın gerçeklik düzlemi doğaüstü gerçekliğe doğru kayar.

Korku ve bilim kurgu romanları genellikle savaş gibi toplumda yaşanan büyük travmalardan sonra yazılmışlardır. Korku romanlarında savaşlarda yaşanan vahşetler, mecazi korku ögeleriyle anlatılmıştır. Bilim kurgu romanların da ise toplumda yaşanan büyük travmalardan sonra yaşanan dünyaya alternatif bir dünya yaratılmıştır. Bu romanda yazar alternatif bir dünya yaratmaz. Bunun yerine bilinmeyen Uzakdoğu denizlerini seçer. Romanda dünya savaşından daha büyük bir tehlike karşısındaki mücadele anlatılmaktadır. Bu tehlike bilim ve teknolojide o günkü bilim ve teknolojiden çok üst seviyeye ulaşmış, geçmişten gelen ölümsüz bir mumyanın dünyayı fethetme tehlikesidir.

Gemi rotası dışına çıkar. Tam da bu esnada düşman torpiline hedef olur. Sandallar ve sallarla yolcular şans eseri başka bir Amerikan destroyeri tarafından kurtarılır. Kurtarılan Celal Sarp ve Rokfeller bu destroyerle Manilla'ya gelirler. Burada Manilla Valisi Albay Vilyım Smit ile tanışırlar. Bu tanışmadan sonra Albay Smitt akşam yemeği ziyafeti verir. Türk gemisi Mete de denizde Waşington gemisi gibi aynı akibete uğramıştır. Fakat Hüseyin Fırtına'nın üstün yeteneği ile batmadan Manilla'ya gelirler. Mete gemisini güç bela kurtaran Ali Yalçın ve Hüseyin Fırtına akşam yemeğine olaylı bir şekilde yemeğe dâhil olurlar. Yazar bu tanışma ile roman kahramanlarını tanıtır. Beş kişilik bu kadrodan Hüseyin Fırtına çıkar bunun yerine Şerlok Holmes dâhil olur. Şerlok Holmes'ün dâhil olması, romanı polisiye bir roman havası verir. Oluşan bu beş kişilik kadro romanın bütün olaylarında beraber olacaklardır.

Şerlok Holmes'ün dahil olması popüler romanlarda metin üretme ve pazarlama stratejisinin bir sonucudur. İthal kahramanların romanlara dâhil edilmesiyle romanın daha hoşa gidecek bir roman olacağı kanaati yaygındır. Çeviri romanların bu yıllarda revaçta olması ithal kahramanların telif, sözde çeviri veya vülgarizasyon romanlarında kullanılmasını satış politikası gereğince zorunluluk haline getirmiştir. Ayrıca yabancı özel isimler bu romanda söylendiği şekliyle yani fonetik şekliyle yazılmıştır. Böyle bir yazımda satış politikası gereğidir. Çünkü yabancı isimlerin yabancı yazım kuralarına uygun yazılması yazar ile okuyucu arasında soğukluk yaratacağı nedeniyle tercih edilmemiştir. (Gürçağlar 2018, s.246)

Felakete uğrayan gemiler garip bir şekilde çok hızlı yol almaktadır. Deniz dümdüz ve hiçbir fırtına yokken gemilerin kendilerinden beklenmeyecek bir şekilde hızla yol almalarının mantıkla açıklanacak bir yanı yoktur. Waşington gemisi rotasından çok uzaklara kısa bir sürede gelmiş, bir torpilin isabet etmesi sonucu batmıştır. Fakat torpille batmasına rağmen ortada bir düşman gemisi veya denizaltısı yoktur. Bu durum General Waşington gemisinin

batışını daha esrarlı hale getirir. Mete adlı Türk gemisi Panama'dan askeri mühimmatı Türkiye'ye götürmek için yola çıkmış o da Waşington gemisiyle aynı akibete uğramış ve Filipinlere istemeyerek gelmiştir. Ayrıca Mete gemisinin içindeki uçaklar garip bir şekilde yok olmuştur.

Olayların gelişimi hep muamma üstüne kuruludur. Gemilerin felaketleri, limandaki fenerlerin geceleri görünmemesi, balık fabrikasının soyulması, Labuan adasının bombalanması, denizin dibinde iki üç adam büyüklüğünde bir elin dalgıçların üstüne gelmesi, Tonkindeki Hung Yen baruthanesinin soyulması gibi tuhaf ve anlaşılmaz olaylar halkta korku havası yaratır. Halk bu olayları cinlerle ilişkilendirir.

Tamamen güvensiz bir ortamda gelişen bu olayların akla mantığa sığmayışı yaşanan olayları hem ilginç hem de korkunç hale getirir. Gelişen olaylardan yerliler kadar medeni insanlar da korkmaktadır.

Olayların çığırından çıkması bütün dünyayı ilgilendirir hale gelir. Amerikan müstemlekesi olan Filipin adalarındaki bu olaylar artık tüm dünyanın konuştuğu ve merak ettiği olaylardır. Dünya Savaşı zamanında yaşanan bu olaylar savaş korkusunun önüne geçer.

Frankenstein romanı ile başlayan bilim ve teknoloji korkusu bu romanda da yer alır. Frankenstein romanında doğanın kurallarına karşı gelme vardır. Frankenstein'a can veren bilimle insan, içinde yaşadığı doğaya aykırı gelmiş, bunun acısını çekmiştir. Bu romanda da bilim var olan bir kuralı bulmuş, insan bunu kötü amaçla kullanmıştır. Hermansium madeni kendi kendini mıknatıs gibi çekme özelliğine sahip bir maddedir. Bunu keşfeden bilim ki bu eskiden bilinmektedir, onu kötü amaçla kullanan insanların eline geçmiştir.

Bu garip olayların ilginçliği roman kahramanlarını birtakım olmaya götürür. Böylelikle bir suç araştırma grubu oluşur. Üç Türk ve iki yabancıdan oluşan bu araştırma grubundan Hüseyin Fırtına çıkacak yerine Şerlok Holmes girecektir. Bu ünlü polis hafiyesinin katılımıyla oluşan araştırma grubu; iki Türk genci, bir Amerikalı milyoner, bir Amerikalı sömürge valisi ve meşhur İngiliz hafiyesi Şerlok Holmes'dan oluşur. Bu grupta aklı ve yeteneği ile Ali Yalçın öne çıkar, böylelikle döneme uygun Türk milliyetçiliği savunusu yapılır.

Bu araştırma grubu yaşanan tüm garip olayların olduklara yerlere gider ve bir polis hafiyesi gibi araştırma yaparlar. "Bütün bu işler(in), insan elinin yaptığı şeyler ol(madığı). Bilakis, iç yüzünü anlıyamadığımız birtakım tabiat olayları karşısında." (Safkan 1942, s.28) oldukları sonucuna ulaşır. Böylelikle romanın seyri metafizik gerçekliğe doğru kaymaya devam eder. Romanda mekânlar çok çeşitlidir. Olaylar Pasifik Okyanusu, Hint Okyanusu, Filipin adaları, Avustralya, Amerika gibi yazarının deyimiyle beş bucak yerde geçer. İlk önce okyanusta

yaşanan gariplikler, daha sonra Filipin adalarında görülür. Alaba adasının batması, Bolineo adasındaki balık fabrikasının soyulması, balta girmemiş Borneo ormanlarında delil arama çalışmaları, denizin dibinde kocaman bir elin görülmesi ve en sonunda uçan ada gibi yerler korku atmosferlerinin oluşumunda işlevsel bir önemdedir. İlginçlikle beraber yerlerin bilinmezliği okuyucu için şaşırtıcı ve korkutucudur. Uçan adada cehennem laboratuvarı, susuz sahiller, adanın ikiye bölünmesi, dev süvari, şimşek çıkararak binaları yıkan anten teknolojinin yarattığı korkulardır.

Adanın uçması var olan gerçekliğin değiştirilmesidir. Gerçekte masal olarak görülebilecek bir olay bilim sayesinde gerçeğe dönüşmüştür. Uçan halı motifi değiştirilerek uçan adaya dönüştürülmüş, bilimsel dayanaklarla okuyucuya inandırıcı hale getirilmiştir. Roman halk edebiyatında halk masallarındaki uçan halı ile metonimik bir bağlama sokulmuştur.

Mekânsal işlevselliğin yanında teknolojik bir takım bilinmeyen silah ve teçhizatların kullanımı da korku atmosferinin oluşumunda etkendir. Görünmeyen adam, insanları donduran silahlar, gümüş elbiseli maskeli haydutlar, dev süvarinin bir görüntü yanılsaması olması (hologram gibi), cehennem laboratuvarı sayesinde adanın uçması, kasırga çıkaran büyük pervane, adanın bu laboratuvar sayesinde istediği gibi alçalıp yükselmesi, adadaki muhteşem binalar teknolojinin geldiği bu seviye tüm insanlık için korkutucudur.

Jules Verne'in *Denizler Altında 20000 Fersah* romanındaki Kaptan Nemo benzeri Tevfik İsmail Paşa tiplemesi yaratan yazar, diğer taraftan H.G Wells'ten görünmez adam korku ögesini kullanır. Bilim kurgu romanlarındaki gelecek algısını şimdi ve geçmişle anlatan yazar bilim kurgu romanı çizgisinden zaman bakımından uzaklaşır. Geçmişin gizeminin günümüze aktarımı ile Lovecraft çizgisine yaklaşır. Hermansium madeninin özellikleri daha önceden bilinmektedir. Lut gölünün oluşum esrarını bu madenle açıklayan yazar, geçmişin gizemini günümüze taşımıştır. Bilimsel bilgi gelecekten değil geçmişten gelir. Tevfik İsmail Paşa'nın ölümsüz olduğunu iddia etmesi ve kendini firavunun ölümsüz oğlu olarak görmesi geçmişin diğer gizemli esrarıdır.

Romanın bölümlerinin hepsi birbirine bağlı esrarengiz olaylar zinciridir. Her bölümde okuyucuyu daha da meraklandıracak olaylar anlatılır. Olaylar gemilerin uğradıkları facialar ile başlar, Uçan Ada'nın sonu ile biter.

Gerçek üstü olaylar gibi gözüken olayların son iki bölümde açıklamaları yapılır. Hermansium maddesi sadece kendini mıknatıs gibi çekme özelliğine sahiptir. Spirala kuyruklu yıldızının kütlesi de bu madde ile doludur. Alaba adası da bu madde ile dolu olduğundan Spirala kuyruklu yıldızı Alaba adasını iki yüz on yedi gün boyunca mıknatıs gibi çekme özelliği ile

havaya kaldıracak ve uçuracaktır. Böylelikle fantastik bir öge olan uçan ada motifine bilimsel bir açıklama getirilir.

Bu romanın kötü kahramanı Tevfik İsmail Paşa, Mısırlı zengin bir iş adamıdır. Kendini Firavun Tut-Ka Meneh'in oğlu Ka-Tih-Mon olarak görür. Babası gibi kendi de ölümsüzdür. Babası insanlardan ve dünyadan o kadar bezmiştir ki ölmek istemiştir. Fakat oğlu Ka-Tih-Mon hala yaşamaktadır. Çılgın bir bilim adamı olduğu anlaşılan bu kötü tipin amacı dünyaya hâkim olmaktır. Kendini tanrı gibi görür. Dizi romanların 10. Sayısında İsmail Tevfik Paşa ile Ali Yalçın arasında geçen konuşmada İsmail Tevfik Paşa kendisini geçmişten gelen ölümsüz bir tanrı olarak görür. Geçmişten gelen tanrı korku ögesi ile Lovecraft'ın Ctulhu mitolojisini anımsatır. Geçmiş zamanlarda dünyadan bir şekilde başka bir boyuta hapsedilen bir tanrının boyutsal hapisten kurtularak tanrısal bir korku ögesine dönüşmesinin anlatıldığı hikâye ile Lovecraft kozmik korkunun öncüsü olmuştur.

İki Türk gencinin olağanüstü çabalarıyla dünyayı kurtarması zamanın milliyetçilik duygularıyla yazıldığını göstermektedir. Bilhassa Ali Yalçın tiplemesi Şerlok Holmes'ü bile gölgede bırakacak akıl ve yetenektedir.

Bu romanın macera kurgusu Hollywood filmi kurgusu gibidir. İlk başlarda başarılı bir Türk gencinin yurda hizmet etme aşkıyla dönme isteği anlatılır. Daha sonra kamarada Jon Rokfeller ile tanışır. Bu milyoner kişi daha önce Hikmet Dağ adlı başarılı Türk maden mühendisinin patronudur. Türkleri iyi bilen bu milyoner hiç kuşku duymadan Celal Sarp'a iş teklif eder. O günlerin idealist Türk milliyetçiliği anlayışına uygun olarak seyreden roman daha sonra sanki bir Hollywood filmi kurgusu gibi macera dozu yüksek bilimkurgu, korku, macera gibi popüler roman alt türlerinin karması şekline bürünür. Her nedense Filipin adalarındaki saldırılar Amerika'nın sinema merkezi olan Los Angeles şehrine uzanır. Amerikan saldırısı her nedense başkentten değil de Amerikan sinema merkezi üzerinden saldırıya geçer.

Ali Yalçın daima atak, yetenekli ve korkusuz on yedi, on sekiz yaşlarında bir Türk gencidir. Şerlok Holmes'a oyunlar oynayacak kadar üstün zekâya sahiptir. Firavun'un oğlu Ki-Tah Mon'dan korkmayacak kadar cesurdur. Borneo ormanlarında korkusuzca gezer. Uçan adada korkusuzca sorunların üstesinden gelir. İşkencelere maruz kalır; fakat yılmaz ve sonunda tüm dünyayı bu beladan kurtarır.

Celal Sarp, Albay Vilyım Smit, Şerlok Holmes sadece Ali Yalçın'a yardım eden tiplerdir. Bu uçan ada ile savaşan ülke yine teknolojik gücü yüksek olan Amerika'dır. Bu ülkede icat edilen "mıhladızlı göz" ve "jeplinler" sayesinde uçan ada ile savaşılır. Fakat bunlarla üstesinden gelemezler. İsviçreli bir bilim adamı Pikar, icat ettiği ve adı "Stratops" olan kanatsız uçan bir

nesneyle Amerika'ya gelir. Kendi ülkesinde yeterli desteği göremediği için Amerika'ya gelen bu bilim adamı Amerika tarafından desteklenir. Bu bilim adamının asistanı da Doğan adında bir Türk fen adamıdır. Bu buluşla Uçan Ada ile savaşılır. Pikar'ın geliştirdiği "Stratops" adlı icat İsviçre hükümetini korkutmuştur, icadın denenmesine hükümet bu yüzden izin vermemiştir. Amerika o dönem için geliştirilen her türlü icat ve keşiflere kapısını açan ve bilim adamlarına her türlü desteği veren ülkedir. Böylelikle Amerikan rüyası oluşmakta, bu rüyanın etkisiyle her ülkeden bu ülkeye beyin göçü olmaktadır. Bu durumda Türkiye'de vardır. Celal Sarp ülkeye dönmeye karar vermiş, fakat daha sonra Amerikan milyoner iş adamının iş teklifini kabul etmiştir. Aynı şekilde Hikmet Dağ'da bu iş adamının çalışanıdır. Bu gençler Türklere özgü hasletlerden dolayı tüm dünyada başarılıdırlar. Türk gençlerinin dünyanın her tarafında bulunması ve başarılı olması o dönemin ideallerinde biridir. O dönem Türkiye'sinde Türk gençleri Avrupa'ya ve Amerika'ya eğitim görmeleri için gönderilmiş, oralarda başarılı olmaları istenmiştir. Eğitimleri bittiklerinde yurda dönüp ülkenin eğitim ve teknolojisinin kalkınmasına öncülük etmeleri beklenmiştir. Bu romanda da Celal Sarp Amerika'da eğitim gören, bu eğitiminde çok başarılı olan ve hatta gitmemesi için Amerika tarafından istenen fakat geri dönmeyi her ne şekilde olursa olsun isteyen vatansever bir Türk gencidir. Fakat zamanın şartları gereği yurda dönemez, milyoner iş adamının bir çalışanı olur. Bu o zamanın genç Türk bilim adamlarının yaşadıkları sıkıntılardır. Bu gençler dönemin şartları gereği ülkelerine dönememekte Amerika ve Avrupa'da çalışmaktadır. Bunun en iyi örneği Hikmet Dağ'dır. Amerika'da eğitim görmüş "Mişigan Üniversitesini" birincilikle bitirmiş, Amerikalı milyoner Rokfeller'in Kap maden yataklarında çalışan başarılı bir Türk gencidir. Hikmet Dağ yurda dönmemiş, Amerika'da çalışma yolunu seçmiştir. Patronuna sadık bir maden mühendisidir. Elinde içinde değerli taşlar ve radyoaktif madde bulunan sandıklar uğruna ölmeyi tercih etmiştir. Kendisine emanet edileni canı pahasına koruyan, emanete hıyanet edilmez düsturunu benimseyen genç bilim adamı örneğidir. Celal Sarp da Türkiye'de Raman petrol aramalarına katılmak için yurda dönmek ister. Fakat o da Amerikan milyoner iş adamının bir çalışanı olur. Doğan da İsviçreli bilim adamının asistanıdır. Bu gençler iyi eğitim almış ama yurtlarına dönemeyen başarılı Türk gençleridir.

Romanda sandıkların içinde ne gibi radyoaktif maddeler olduğu açıklanmamaktadır. Fakat dikkatli bir okur şu çelişkiyi sezebilir. Hikmet Dağ'ın sandıklarının içindeki radyoaktif madde Hermansium madeni olabilir mi? Bu çıkarıma bağlı olarak Hikmet Dağ Uçan Ada'nın uçmasının bilimsel keşfedicisi olabilir mi? Tevfik İsmail Paşa'nın denizin dibinde araştırma yapması bu sandıkları bulmak için olabilir mi? Hikmet Dağ adlı genç Türk maden mühendisi

dünyayı ayağa kaldıracak bir keşif yapmış olabilir mi? Bu sorular ve çelişkiler yazarın o dönemin ülke kalkınması idealinin görüntüsüdür.

Yazar bu Amerikan müdahalesini, sömürgesinde oluşan sorunu halletmek olarak gösterse de romanın konusunun nereden mülhem olduğuna dair bir kanıttır. O dönemde resimli roman dergileri yayımlanmaktadır. Bu resimli roman dergileri izlenen bir filmin ya özeti ya da değiştirilmiş, uyarlanmış şeklidir. Bu romanın konusu da bir Amerikan filminin uyarlanmış şekli olabilir. Lakin her ne kadar uyarlanmış bir roman izlenimi verse de yazarı Türk olan korku bilim kurgu (horror science fiction) romanıdır. O zamanlar bu tür kurgu anlayışıyla yazılan popüler korku romanlarının çoğu ya çeviri ya da konusu dışarıdan mülhem kurguları uyarlanmış romanlardır.

Oğuz Eren bu romanı "gerçekte ne yazacağına karar verememiş bir yazarın tek romanı" olarak belirtmiştir Eren(2012, s.16) Kurgusunun dağınık, konusunun uydurma, uçuk bir bilim kurgu romanı olarak gördüğü bu romanın kurgusunun dağınıklığını tefrika olmasına bağlamıştır. "Romanı, uçuk bir bilim kurgu eseri olarak, popüler edebiyat tarihimizin özgün bir parçası olarak düşün(müştür). Özellikle Firavunun, kendi elemanının öldürülmesinin hışmı ile tüm dünyaya 'Titreyiniz! Titreyiniz" (Eren, 2012, s.16) haykırışlarının okurun belleğinden silinmeyeceğini belirtmiştir. Diğer bir yazısında bu romanı, korku ögesi mumya olan korku romanı olduğunu belirtmiş, Tut-Ka Meneh'in oğlu Ka-Tih-Mon'u dirilen bir mumya olarak mumya korku ögelerini kullanan korku romanı olarak değerlendirmiştir. (Eren, 2009, s.36)

SONUÇ

"Noel Carroll tipik korku romanlarında üç aşamanın olduğunu belirtir." (Uğur, 2013, s.264) Bu aşamalar keşif, doğrulama ve karşılaşmadır. *Dünya Titriyor* romanında keşif aşaması yaşanan muammaları bulma ve bunların nedenlerini araştırmadır. Okyanusta yaşanan gariplikler, gemilerin anlaşılamayacak şekilde hızlı bir şekilde sürüklenmeleri gibi yaşanan garipliklerin nedenlerini araştırma çalışmalarıdır. Doğrulama Uçan Ada'yı bulma ve buradaki teknolojik mucizeleri görmedir. Karşılaşma yaşanan bu garip durumların İsmail Tevfik Paşa tarafından yapıldığının anlaşılması ve onunla girilen mücadeledir. Bu aşamalara uyan bu roman Türk edebiyatının ilk telif korku bilim kurgu romanı olarak kabul edilmelidir. Ayrıca romanı yazan A.T. Safkan adlı bir yazar yoktur. Bu roman, içinde korkunç hikâyeleri de olan Cemil Cahit Cem'e ait olabilir. Bildiğimiz kadarıyla Cemil Cahit Cem kendi adının dışında Oğuz Turgut, Yavuz Turgut ve Behçet Rıza takma adlarını kullanmıştır.

Kaynakça

Eren, Oğuz (2009). Romanımızda 'korku' *(1912- 74)*. Virgül Kitap ve Eleştiri Dergisi,126: 35-39

Eren, Oğuz (2012). Fantastik Alla Turca. Gölge e Dergi, 58:10-18

Gürçağlar, Şehnaz Tahir (2018). Türkiye'de Çevirinin Politikası ve Poetikası 1923-1960, Çeviren Tansel Demirel, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları

Safkan, A.T. (1942). *Dünya Titriyor*. İstanbul: Cumhuriyet Matbaası

Uyanık, Seda (2013). *Osmanlı Bilim Kurgusu: Fenni Edebiyat*. İstanbul:İletişim Yayınları

Uğur, Veli (2013). 1980 Sonrası Türkiye'de Popüler Roman. İstanbul: Koç Üniversitesi Yayınları

AN ANALYSIS OF MARRIAGE AS AN ELIZABETHAN TRADITION IN SHAKESPEARE'S *ROMEO AND JULIET* AND *THE MERCHANT OF VENICE*

Dr. Kenan Yerli
Sakarya University, Department of Foreign Languages
kenanyerli@gmail.com

Abstract

Elizabethan England had different marriage traditions than our age. Arranged marriage and early marriage were highly popular and common thingsin those years. As a playwright who lived in Elizabethan period, Shakespeare reflected marriage conventions of his time in his *Romeo and Juliet* and *The Merchant of Venice*very well. Therefore, it is possible to see these two plays as mirrors which reflect the social traditions of Elizabethan period. Analysis of *Romeo and Juliet* and *The Merchant of Venice* in terms of patriarchal marriages,marriage traditions and the position of women in Elizabethan England constitute the main idea of this paper.

Keywords: *Romeo and Juliet, The Merchant of Venice, Marriage in Elizabethan England*

INTRODUCTION

The position of women in the Elizabethan Era was more different than it is today. The dominance of patriarchy gave priority to men, restricted the position of women in social life, and influenced the relation and marriage conventions in Elizabethan England. Different marriage conventions like arranged marriage, early marriage and marriage contract were among the common marriage traditions of the sixteenth century England that we are not accustomedto today. Mary Lyndon Shanley (1979) describes the role of the woman in those years as the obedient follower of the man, and contracting a marriage as a kind of assent "to a status which in its essence was hierarchical and unalterable" (p. 4).Married women were of lower status than menin a marriage. However, owing to religious factors, the status of married women was of higher than unmarried women. Alan Anderson and Raymond Gordon (1978) state that "Puritan sects gave to married woman a status and rights they had not previously possessed" (p. 180).In spite of the fact that women rarely had the right of saying any words about their marriages, many women saw marriage as the only way to survive a comfortable and respectable life, and as a way of getting wealth and social status.Given that, in some

cases, being an unmarried woman or a widow was a sufficient reason to be blamed as a witch in those years, marriage had the function of a vital shield for women.

Fathers usually took decisions about the marriages of their daughters, and they usually attempted to arrange marriage considering the status, prestige, wealth of the grooms, even in some cases remote kin like uncle and aunt influenced the marriage decision of a woman. In other words, "influence over marriage choice was not always confined to parents"(Ingram, 2003, p. 139).From this point of view, it can be possible to argue thatto a certain extent, theinitial concern of the family was not the feeling of their daughters. As the law gave a husband full rights over his wife, women were seen as the property of men. Many couples used to meet their spouses for the first time on their wedding, and in most cases, marriagemight have been considered as a way of getting rich or richer.

Today the minimum age limit is 16 as declared in the Marriage Act of 1929, butin Elizabethan period, early marriage was legal for the boys to marry at 14 and for the girls at 12 with a parental permission (Phelps, 1939, p. 2). According to William Lyon Phelps (1939) "the age of consent was 21 and boys would generally not marry until this age" (p. 2).We understand from Phelps' explanation that the age of consent was higher than it is today, but the legal marriage age was lower in Elizabethan England. Therefore, early marriage was more common in those years than it is today.

Marriage in *Romeo and Juliet* and in *The Merchant of Venice*

It is difficult to be a woman in a patriarchal society. But this does not mean that all women consent to their position. Romance, love and feelings have always been among the central themes of human relations. Both in *Romeo and Juliet* and *The Merchant of Venice*we see the superiority and the holiness of love. Jessica and Juliet are two figures standing up against the common rituals of their patriarchal communities. They both represent the individuality. We witness a deep and strong love in both plays. Both Juliet and Jessica do not listen to their families and they disregard all conflictions between the families. Juliet secretly marries Romeo who is the member of a feuding family. She does not care her family and their decision. Similarly, as a Jewish girl Jessica runs away with a Christian boy Lorenzo. Both Juliet and Jessica do not listen to their families since they have felt trapped among the norms, traditions and rituals of their societies.

In *Romeo and Juliet*, while talking to Juliet's father Mr Capulet at the masked ball, Paris, who is a relative of the Prince of Verona, expresses his intention of marrying Juliet.

Initially, Mr Capulet rejects this proposal by reasonof Juliet's age. He underlines the fact that Juliet is younger than fourteen years old and he cannot accept this proposal before she grows up to be sixteen years old. However, he soon changes his mind and accepts the marriage proposal of Paris.

PARIS.Monday, my lord.

CAPULET.Monday, ha ha! Well, Wednesday is too soon.

O' Thursday let it be. – O' Thursday, tell her,

She shall be married to this noble earl.-

Will you be ready? Do you like this haste?

We'll keep no great ado: a friend or two.

For hark you, Tybalt being slain so late,

It may be thought we held him carelessly,

Being our kinsman, if we revel much.

Therefore we'll have some half a dozen friends,

And there an end. But what say you to Thursday?

PARIS.My lord, I would that Thursday were tomorrow.

CAPULET.Well get you gone. O'Thursday be it, then.

(To Lady Capulet.) Go you to Juliet ere you go to bed.

Prepare her, wife, agains this wedding day.-

Farewell, my lord.- Light to my chamber, ho!-

Afore me, it is so very late that we

May call it early by and by.- Good night. (Shakespeare, ed. 1992, 3.5. 22-38)

Though earlier in Act 1 Scene 2 at the masked ball Mr Capulet says to Paris that he will agree to the marriage of Paris and Juliet only if Juliet agrees, now he changes his decision and it is an example of his arbitrary behaviours. As a father, he may think about the feelings and the future of his daughter, but he appears more concerned with the status and the wealth his family is going to get with the marriage of Juliet. He decides about the marriage of his daughter. As a typical representative of the patriarchal men, Mr Capulet is sure that Juliet shall obey his patriarchal desires and marry Paris. Disregarding the possible unwanted and serious outcomes of his arbitrary decision, he tries to arrange a marriage for his little daughter. Paris agrees to the arrangements and Lady Capulet goes to tell the developments to Juliet.

Juliet, on the other hand, is a romantic girl who pays attention to the feelings. She is not interested in the wealth or the social status of Paris. She wants to marry the man whom she loves. From this perspective her desire is so humanly. She wants to decide about the person whom she is going to marry. But, Mr Capulet doesn't care. He cares his prestige, wealth and power. Shakespeare's Juliet rejects this patriarchal authority. As a young girl, she is just interested in real love. But in the hands of patriarchal oppression it is not that easy. She has to stand on her feet. She just tries to do so and when she thinks Romeo killed himself, she thinks there is no meaning of life for her anymore. For this reason, she prefers dying at the age of thirteen. Though she is a child, Juliet takes a strong decision and rejects this patriarchal imposition.

Here we witness the oppression of a young girl by a patriarchal system. It is fact that it was legal to marry at the age of 12 for the girls with parental permission in those years, but Mr Capulet forgets does not pay any attention to the feelings of Juliet.

When we analyse the situation of Jessica in *The Merchant of Venice* it is easy to realize that she lives with her father and there is no problem between them. There is one certain thing that Shylock never wants Jessica to marry a man other than their Jewish community. This is the another example of patriarchy. This is the patriarchal example from the Jewish Community. There might be some differences between the behaviours of Mr Capulet and Shylock in principle. Mr Capulet compels Juliet to marry Paris, but Shylock does not force Jessica to marry anybody. But this does not mean that Shylock would allow Jessica to marry the person she wants to marry. Jessica loves her father. However, she knows that his father will not allow her to marry Lorenzo, so she runs away with him. Sheis a real individual and disregard the idea of her father and runs away with a Christian man Lorenzo. As a Jewish girl she cannot marry a Christian man. So, she changes her religion to marry Lorenzo. Shakespeare simply mirrors this tradition of Renaissance England in his play. In the Christian habitus of Renaissance England, an Englishman cannot marry a Jewish girl on condition that she does not change her religion.

She is simplya victim of patriarchal system. It is easy to conclude from her soliloquy that she feels sorry for escaping and marrying in such a way. But it is not difficult to figure out the fact that she did not have more options:

JESSICA.Alack, what heinous sin is it in me
To be ashamed to be my father's child!
But though I am a daughter to his blood,

I am not to his manners. O Lorenzo,

If thou keep promise, I shall end this strife,

Become a Christian and thy loving wife. (Shakespeare, ed. 2003, 2.3.16-21)

She is a Jewish. It is a matter of discussion if changing the religion for marrying someone is correct or not, but both Jessica and Juliet show great challenge to take a self decision and marry the men they have selected and love. Both Juliet and Jessica take the risk of not seeing their family anymore for the sake of their love. This shows the power of their personalities.

It is worth to discuss another woman character Portia and her marriage in *The Merchant of Venice*. She is an aristocratic woman and the heir of a great fortune. Her father is dead. She wants to marry. But we still see the reflection of the patriarchal pressure over Portia. Though Portia's father is dead, he still intervenes Portia with his will. He tries to help Portia concerning the selection of her husband, but in a quite meaningless way. Nevertheless, Portia wins in the end and she can marry a man she really loves. As the typical attitude of an Elizabethan Age father, Portia's father is suspicious of the ability of his own daughter. Whereas as an interesting point, Portia proves that she is quite intelligent and literate, as we see from the court scene in Act 4 Scene 1. She disguises herself as a lawyer and saves the life of her husband's best friend Anthony.

SHYLOCK. Most learned judge! A sentence! Come,prepare!

PORTIA.Tarry a little; there is something else.

This bond doth give thee here no jot of blood;

The words expressly are "a pound of flesh."

Take then thy bond, take thou thy pound of flesh;

But in the cutting it if thou dost shed

One drop of Christian blood, thy lands and goods

Are by the laws of Venice confiscate

Unto the state of Venice.

GRATIANO.O upright judge! Mark, Jew. O learnedjudge!

SHYLOCK.Is that the law?

PORTIA.Thyself shalt see the act;

For, as thou urgest justice, be assured

Thou shalt have justice more than thou desir'st.

GRATIANO.O learned judge! Mark, Jew. A learned

judge! (Shakespeare, ed. 2003, 4.1. 303-316)

In this scene Portia appears more clever and wiser than all the men in the court including her husband. Nevertheless, patriarchal system orders Portia to show full obedience to her husband and give everything she has to her husband. Another interesting point is that as a provision of the law she has to give all her power and wealth to her new husband, Bassanio. Shakespeare might have wanted us to question the correctness of accepting the nonsense patriarchal laws practised in his time and might have wanted to draw our attention to the wisdom or intellectuality of women. Who can claim that Portia is less intelligent than Bassanio? Although she has to marry in accordance with the will of his father, her luck helps her and her beloved Bassanio passes the test of box and they can marry.

CONCLUSION

It is significant to stress the fact that owing to the restrictions of the patriarchal system the status of the women was not powerful in the Elizabethan Age. In Shakespeare's plays we see the influence of patriarchy profoundly. Nevertheless, it is possible to see the most remarkable and pretty powerful woman characters who challenge to the nonsense patriarchal inequality of society in Shakespeare's plays. Juliet, Jessica and Portia are challenging characters. They all stand up against the injustice and they marry the men whom they love. Shakespeare's playsmake us question the inequality of both genders. In his plays strong female characters rebel to the patriarchal norms and all these three characters display the power, wisdom and courage of the women.

References

Shanley, Mary Lyndon. Marriage Contract and Social Contract in Seventeenth Century English Political Thought: *The Western Political Quarterly* , Vol. 32, No. 1 (Mar., 1979), pp. 79-91. Published by: University of Utah on behalf of the Western Political Science Association Article Stable URL: http://www.jstor.org/stable/447565

Anderson, A.,& Gordon, R. (1978). Witchcraft and the Status of Women -- The Case of England. The British Journal of Sociology,29(2), 171-184. doi:10.2307/589887

Ingram, M. (2003). *Church Courts, Sex and Marriage in England, 1570-1640*. New York: Cambridge University Press.

Phelps, W. (1939). Notes on Shakespeare. Proceedings of the American Philosophical Society, 81(4), 573-579. Retrieved from http://www.jstor.org/stable/984828

Shakespeare, W. (1992). *The Tragedy of Romeo and Juliet*. (B. A. Mowat & P. Werstine, Eds.) New York: Washington Square Press

Shakespeare, W. (2003).*The Merchant of Venice*. (Mahood M. M., Ed.) Cambridge: CambridgeUniversity Press.

İBN RÜŞD FELSEFESİNDE TOPLUM VE SİYASET[1]

Dr. Öğr. Üyesi. Mehmet Murat Karakaya
Ankara Sosyal Bilimler Üniversitesi
Dini İlimler Fakültesi

Özet

Bir Aristoteles şârihi olan İbn Rüşd, varlık felsefesine ilgi duyduğu kadar siyaset bilimine de ilgi duymuştur. O, Aristoteles'in *Politika(Siyaset)* adlı eserine ulaşamadığı için bu alanda Platon'un *Devlet/Cumhuriyet(Republic)* adlı eserine şerh yazmıştır. Bu eserin Arapça aslı kaybolmuştur. Eser, daha sonraki zamanlarda İbraniceden Arapçaya *ed-Darûrî fi's-Siyâse* veya *Cevâmi'u's-Siyâset-i Eflâtûn* aktarılmıştır. Eser, bir şerh olmasının ötesinde İbn Rüşd'ün toplum ve siyasete dair özgün düşüncelerini ortaya koyması açısından önem arz etmektedir. Bu makale, *ed-Darûrî fi's-Siyâse* (*Cevâmi'u's-Siyâset-i Eflâtûn*)bağlamında İbn Rüşd'ün toplum ve siyaset bilimi ilgili düşüncelerini genel hatlarıyla ele almaktadır.

Anahtar Sözcükler: İbn Rüşd, Toplum, Şehir, Erdem, Yönetim, Siyaset.

Abstract

Society and Politics in Ibn Rushd's (Averroes) Philosophy

Ibn Rushd (Averroes), an Aristotelian commentator, was interested in political science as much as he was interested in the ontology. Because he could not have access to Aristotle's work *Politics*, he wrote a commentary on Plato's *Republic* in this field. The Arabic origin of this work was lost. The work was later translated from Hebrew to Arabic as *ed-Darûrî fi's-Siyâse* or *Cevâmi'u's-Siyâset-i Eflâtûn*. Beyond being a commentary, the work is important in terms of revealing Ibn Rushd's original thoughts about society and politics. This article addresses Ibn Rushd's views on society and political science in general terms within the context of *ed-Darûrî fi's-Siyâse* (*Cevâmi'u's-Siyâset-i Eflâtûn*).

Key Words: Ibn Rushd (Averroes), Society, City, Virtue, Administration, Politics.

[1] Bu makale, Ürgüp/Nevşehir'de düzenlenen "Uluslararası Sosyal Bilimler Sempozyumu"nda sözlü olarak sunulan "İbn Rüşd Felsefesinde Erdemi Şehir ve Erdemli Olmayan Devlet Anlayışları" adlı tebliğin genişletilerek üretilmiş halidir.
This article is an expanded paper titled "The Aproaches of Virtuous State and Unvirtuous State in Ibn Rushd's Philosophy which was presented orally at the "International Social Sciences Symposium" in Ürgüp/Nevşehir.

Giriş: Eserin Genel Tanıtımı

Gazzalî'nin ölümünden yaklaşık on beş yıl sonra MS 1126 sonra Endülüs'te Kurtuba'da dünyaya gelen İbn Rüşd, ciddi bir eğitim sürecinden geçmiş, çok yönlü bir ilim adamı olarak fıkıhtan felsefeye birçok alanda değerli eserler yazmıştır. Felsefi kişilik olarak Aristoteles şârihi olarak bilinen İbn Rüşd, İslam coğrafyasından daha çok Batı dünyasında etkili olmuş ve "İbn Rüşdçülük" (Averroisme)[2] akımını oluşturacak derecede Batılı felsefecileri ve teologları etkilemiştir.

Aristoteles'in eserlerine kısa, orta ve uzun şerhler yazan İbn Rüşd, özellikle *Metafizik* ve *Kitâbu'n-Nefs* kitaplarına yazdığı şerhlerle Aristoteles'in Batı dünyasına yeniden aktarılmasında en önemli şahsiyet olmuştur. Ancak İbn Rüşd, Aristoteles'in *Politika (es-Siyâse)* adlı eserini elde edemediğini, bu sebeple Platon'un eserine şerh yazdığını özellikle belirtmiştir.[3] İşte İbn Rüşd'ün pek bilinmeyen yönü de Platon'un eserine bir şerh yazmasıdır. İbn Rüşd, erdemli şehir ve devlet yönetimleriyle ilgili Platon'un *Devlet/Cumhuriyet* kitabına *ed-Darûrî fi's-Siyâse* veya *Cevâmi'u's-Siyâset-i Eflâtûn* (*Averroes' Commentary on Plato's Republic*)[4] adıyla üç bölüm/makale üzerinden şerh yazmak suretiyle erdemli şehir ve erdemli devlet konularında görüşlerini ayrıntılı bir şekilde ortaya koymuştur.

İbn Rüşd, Platon'un eserini şerh ederken kendine özgü kriterler belirlemiş, bu şerhte, Aristoteles'in eserlerine yaptığı büyük şerh anlayışının dışında telhis ve câmi şerhleri çerçevesinde değerlendirmeler yapmıştır. Açıklamak gerekirse; İbn Rüşd'ün şerhleri küçük

---

[2] İbn Rüşdçülük (Averroisme), 13. yüz yılın ilk çeyreğinde Batı dünyasında tanınmaya başlayan Endülüslü filozof İbn Rüşd'ün şerhleri, görüşleri ve açıklamaları doğrultusunda başta Brabantlı Siger olmak üzere teoloji karşısında akli düşünceyi savunanların iştirak ettiği bir fikir hareketidir. Bekir Karlığa, İbn Rüşd'e hayranlık duyan Yahudi İbn Rüşdçülüğü şeklinde bir başka bir fikir hareketinden daha bahseder. (bk. Bekir Karlığa, "İbn Rüşd", *TDV. İslam Ansiklopedisi*, (İstanbul: TDV. Yayınları, 1999), 269-271.

[3] İbn Rüşd, *Siyasete Dair Temel Bilgiler Kurtubalı İbn Rüşd'ün Platon'un Devlet'ne Düştüğü Şerh*, çev. Muharrem Hilmi Özev, (İstanbul: Bordo Siyah Yayınları, 2011), 31; Muharrem Kılıç, "Aristo Şârihi İbn Rüşd'ün Hukuk ve Siyaset Felsefesi", *HFSA, Hukuka Felsefi ve Sosyolojik Bakışlar III. Sempozyum Bildirileri*içinde. Haz. Hayrettin Ökçesiz, (İstanbul: İstanbul Barosu Yayınları, 2007), 110.

[4] İbn Rüşd'ün Platon'un *Devlet/Cumhuriyet* adlı eserine yaptığı şerhin Arapça orijinali kaybolmuştur. Ancak Samuel ben Yehuda tarafından yapılan İbranice çevirisi günümüze ulaşmıştır. Eser, Erwin Jakup Rosenthal tarafından *Averros' Commmentary on Plato's Republic*, Ralph Lerner tarafından da *Averros on Plato's 'Republic'* adıyla İngilizceye çevrilmiştir. Eseri Hasan Mecîd el-Âbidî ve Fâtıma Kâzım ez-Zehebî *Telhîsü's-Siyâse* adıyla İngilizceden, Ahmed Şehlan ise *ed-Darûrî fi's-Siyâse: Muhtasaru Kitâbi's-Siyâse li-Eflâtun* adıyla İbraniceden Arapçaya çevirmiştir. Eseri Muharrem Hilmi Özev *Siyasete Dair Temel Bilgiler Kurtubalı İbn Rüşd'ün Platon'un Devlet'ine Düştüğü Şerh* adıyla Türkçeye kazandırmıştır. (bk. Karlığa, "İbn Rüşd", 279, 280; Muharrem Hilmi Özev, "İbn Rüşd'ün Platon'a Düştüğü Kısa Şerhin Hikâyesi", İbn Rüşd, *Siyasete Dair Temel Bilgiler Kurtubalı İbn Rüşd'ün Platon'un Devlet'ne Düştüğü Şerh*, içinde, çev. Muharrem Hilmi Özev, (İstanbul: Bordo Siyah Yayınları, 2011), 9, 10.

şerh (câmi), orta şerh (telhis) ve büyük şerh (tefsir) olarak sınıflandırılmaktadır. Muhittin Macit'e göre, bu şerhlerin kendilerine özgü özellikleri bulunmaktadır. Buna göre, büyük şerhler, Aristoteles metinlerinin literal yorumlarını içermektedir. Bu şerh anlayışında, önce metnin orijinal hâli sunulmakta, sonrasında ise ilgili metin cümle ve paragraflar halinde şerh edilmektedir. İbn Rüşd, orta şerhlerde, Aristoteles metinlerini literal açıdan dikkate almamakta, anlam ve içerik olarak metinleri şerh etmektedir. Dolayısıyla orta şerhlerde Aristoteles metinlerinin orijinal hâlini görme imkânı yoktur. Kısa şerhlerde ise, Aristoteles'in metinleri kısmen ve bütün olarak doğrudan şerh edilmemekte, İbn Rüşd, bu şerhlerde, Aristoteles metinlerinden anladıklarının özetlemesini yapmaktadır.[5] İbn Rüşd'ün Aristoteles ile ilgili yaptığı şerh örneklerinden yola çıkarak bir değerlendirme yapıldığında onun Platon'un eserini hem telhis hem câmi şerh yöntemlerinin karışımı bir metotla şerh ettiği söylemek mümkündür. Zira eserde, kimi yerlerde muhtasar şeklinde özetlemeler yapılırken kimi yerlerde anlam ve içerik olarak Platon'un görüşlerine yer verilmiştir.

Bir başka husus, İbn Rüşd, Platon'un eserini bir bütün olarak baştan sona şerh etmemiştir. Nitekim o, kitabı şerh etmedeki amacını,

> Siyaset bilimi (el-ilmü'l-medenî) ile ilgili Platon'a ait *Devlet/Cumhuriyet* adlı eserdeki bilimsel görüşleri sadeleştirmek, bu konuda her zaman yaptığımız gibi cedelî/tartışmalı görüşleri ve düşünceleri ayıklayarak ele aldığımız eseri özetlemektir.

şeklinde açıklamıştır.[6] Bu çerçevede İbn Rüşd, Platon'un *Devlet* adlı eserinin birinci ve onuncu makalelerini bilimsel açıdan değere haiz olmadığından şerh etmediğini, ikinci makaleyi de giriş kısmı hariç kısmen şerh ettiğini açıkça beyan etmiştir.[7] Dolayısıyla İbn Rüşd, Platon'un *Devlet'*inde *(Cumhuriyet)* bulunan bazı bölümleri, özellikle de *şiir,hitabet* ve *cedel* özelliği taşıyan görüşleri kendi geliştirdiği ölçütlere göre elemiş ve bunlara eserinde yer vermemiştir. Bunun yerine o, kendi teorik ve metodolojik görüşlerine yer vermiştir. İbn Rüşd, bunu yaparken Platon'un *Devlet*'inde yer alan bilimsel görüşlerden de yararlanmıştır.[8] Ayrıca

[5] Muhittin Macit, "Önsöz", İbn Rüşd, *Metafizik Şerhi* içinde, çev. Muhittin Macit, (İstanbul: Litera Yayıncılık, 2017), II.
[6] İbn Rüşd, *Siyasete Dair Temel Bilgiler*, 27.
[7] İbn Rüşd, *Siyasete Dair Temel Bilgiler*, 237.
[8] Özev, İbn Rüşd'ün Platon'a Düştüğü Kısa Şerhin Hikâyesi" İbn Rüşd, *Siyasete Dair Temel Bilgiler* içinde, 18.

İbn Rüşd, bu şerhi yazarken özellikle birinci bölümde/makalede Aristoteles'in *Nikomakhos'a Etik* kitabından da yararlanmıştır.[9]

Bu bağlamda, eser, şerh etme yöntemi açısından telhis ve câmi şerh yöntemlerinin karışımı bir metotla şerh edildiğinden, Muharrem Hilmi Özev'e göre, eserde, Platon'un görüşleri olarak belirtilen pasajların dışında kalan ve isim belirtilmeyen yerlerde serdedilen görüşlerin hangisinin İbn Rüşd'ün kendi özgün görüşleri olduğu, hangilerinin ise -özellikle birinci bölümde- Platon ve Aristoteles'e ait olduğu belirgin değildir. Hatta Platon'dan aktarılan görüşlerin hangilerinin İbn Rüşd tarafından benimsendiği, hangilerinin benimseme ya da reddetme kaygısı olmaksızın okuyucuyu salt bilgilendirmek amaçlı aktarıldığı da net olarak anlaşılmamaktadır.[10]Ralph Lerner, bu yaklaşımın, o dönemin yazımla ilgili nezaket kuralından kaynaklanan, filozofların kendi görüşlerini üstü örtülü bir biçimde söyleme ve kendilerini ön plana çıkarmaktan kaçınma gereği, olduğunu söylese de[11] İbn Rüşd döneminde yaşamış İbn Bacce ve İbn Tufeyl gibi filozofları ve eserlerini göz önünde bulundurduğumuzda, bunun çok sağlıklı bir değerlendirme olmadığı görülmektedir. Nitekim İbn Bacce, *Tedbiru'l-Mütevvahid* gibi özgün bir eseri felsefe dünyasına kazandırmış; İbn Tufeyl ise, *Hayy b. Yakzan* adlı eseriyle insanın varoluşu ve gelişimiyle ilgili çok farklı özgün görüşler ortaya koymuştur.

Ancak şunu da belirtmek gerekir ki; her ne kadar İbn Rüşd, şerh ettiği eseri isim belirtmeden o dönemde yönetimin/devletin başında olan bir kişinin tavsiyesi üzerine yazmış olsa da[12] kitabında, siyasete dair ortaya koyduğu görüşlerin yanı sıra kendi döneminin yönetim anlayışıyla ilgili eleştirilerini de cesaretle ve dilini sakınmadan dile getirmiştir. Bu bağlamda İbn Rüşd, şerh yöntemi açısından Platon'un eserine bütünüyle bağımlı kalmamış, erdemlilik temelinde kendi döneminin siyasi krizleriyle ilgili vurgulamak istediği hususları en etkili bir şekilde ifade etmiştir.[13] Bu çerçevede eser, siyaset eleştirisi açısından da büyük önem arz etmektedir.

---

[9] Eserde buna yönelik ipuçları vardır. bk. İbn Rüşd, *Siyasete Dair Temel Bilgiler*, 31, 43.
[10] Özev, İbn Rüşd, *Siyasete Dair Temel Bilgiler* içinde, 18.
[11] Özev, İbn Rüşd, *Siyasete Dair Temel Bilgiler* içinde, 18.
[12] İbn Rüşd, *Siyasete Dair Temel Bilgiler*, 235, ikinci dipnot.
[13] a) Eserin İbn Rüşd'ün ömrünün sonlarına doğru 1189-1193 yılları arasında yazıldığı tahmin edilmektedir. Buna göre, eser, İbn Rüşd'ün sürgüne gönderildiği yılların çok yakın öncesine tekabül ettiğinden onun siyasi erk ile arasının iyi olmadığı zaman dilimine denk gelmektedir. Bu da yukarıda ortaya konulan iddiayı güçlendirmektedir. İbn Rüşd 1198 yılında vefat etmiştir. b) İbn Rüşd, 1195 yılında çoğunluğu fukahadan olan bir grup tarafından hükümdar Ebu Yusuf Yakub'a şikâyet edilmesiyle Kurtuba'ya yakın bir mesafede bulunan ve eski bir Yahudi yerleşim yeri olan Elîsâne'ye sürgüne gönderilmiş ve orada mecburi ikamete tabi tutulmuştur İbn Rüşd'ün sürgüne gönderilmesiyle

Esasında İbn Rüşd'ün yaşadığı dönemlerde erdemlilik temelinde kâmil insanı koruma ve faziletli şehri oluşturmaya yönelik eserler kaleme alınmaktaydı. Nitekim İbn Rüşd'ten hemen önce yine Endülüs'te yaşayan başka bir İslam filozofu İbn Bacce'ye baktığımız zaman, o da siyaset alanında eleştirel açıdan "erdemli birey"i esas alan farklı bir yöntem belirlemiş, *Tedbiru'l-Mütevahhid* adlı eserinde, erdemli olmayan şehir devletinde yalnız kalan (mütevahhid) insanın faziletli bir şekilde yaşamasıyla ilgili temel argümanlar geliştirmiştir.[14]Ona göre, eğer bir toplum ahlaken bozulmuş ise ve mütevahhid diye nitelenen erdemli insanın hicret edeceği bir başka erdemli devlet de yoksa bu durumda erdemli insanın yapacağı şey, bir taraftan kendisini toplumdaki bozulmanın etkilerinden uzak tutmak, diğer taraftan erdemli insanın mutluluğunu ve bu sayede belki de toplumun da yeniden erdemli hale gelmesini temin edecek farklı bir bilgi ve toplum projesi oluşturmaktır.[15] Buradan hareketle söylenebilir ki; İbn Bacce, erdemli bireyi koruma altına alırken İbn Rüşd erdemli devleti yeniden hayata geçirmeyi amaçlamıştır. İbn Bacce bireyden devlete gitmeyi ve bu yönde bir kemal ve erdemliliğe ulaşmaya çalışırken, İbn Rüşd, Fârâbî gibi devletten bireye giden bir kemaliyet anlayışını benimsemiştir. Çünkü Macit Fahri'nin yorumuyla İbn Rüşd felsefesinde ahlak siyasetten, siyaset ahlaktan ayrılamaz.[16] Bu çerçevede yakın dönemlerde ve aynı coğrafyada yaşamış iki bilge insanın erdemli şehre yönelik yönetim bilimiyle (siyaset) ilgili eser yazmaları ve paradigma belirlemeleri doğal bir süreç olmakla birlikte İbn Bacce'nin hapse atılmasını ve -bir rivayete göre- zehirlenerek öldürülmesini[17] ve İbn Rüşd'ün de sürgüne gönderilmesini birlikte düşündüğümüzde ortaya konan eserlerin, doğal süreçlerin itkisinin ötesinde filozofların erdemlilik niteliğine sahip olmayan topluluklar içerisinde yaşadıklarının bir göstergesi veya toplumda bozulmaların başladığının bir ifadesi olarak felsefi kaygı sonucu kaleme alındığını söyleyebiliriz.

ilgili birçok görüş ortaya konmuştur. (Ayrıntılı bilgi için bk. Karlığa, "İbn Rüşd", 258). c) Şehlan'a göre İbn Rüşd kendi dönemindeki Muvahiddler devletini ve yönetimini bu eser üzerinden eleştirmektedir. Şehlan'ın şu ifadesi vurgulamak istediğimiz hususu çok açık bir biçimde ifade etmektedir. *"İbn Rüşd'ün hayatının son döneminde çektiği sıkıntıları bu kitaptan daha iyi yorumlayacak bir bilgi olabilir mi?"* İbn Rüşd, *Siyasete Dair Temel Bilgiler*, 190. dipnot.

[14] Bk. İbn Bacce, *Tedbîru'l-Mütevahhid,* Tercüme ve Telif: Mevlüt Uyanık, Aygün Akyol, (Ankara: Elis Yayınları, 2017), 24-30.

[15] Burhan Köroğlu,"İbni Bâcce'nin Ahlak ve Siyaset Düşüncesi", *Dîvân*, (1996/1): 49.

[16] Macit Fahri, *İslam Ahlâk Teorileri*,çev. Muammer İskenderoğlu, Atilla Arkan, (İstanbul: Litera Yayıncılık, 2004), 129.

[17] Uyanık, Akyol, *Tedbîru'l-Mütevahhid,* 1, (filozofu tanıtım bölümünden).

I. Erdem, Yetkinlik ve İnsan

Şehre veya devlete dair görüşlerini medenilik üzerinden ortaya koyan İbn Rüşd'e göre insan doğası gereği medenidir. İnsanın doğası gereği medeni olmasını erdem üzerinden değerlendiren İbn Rüşd, bir insanın bir erdemi bir başkası veya başkaları olmaksızın tek başına elde etmesinin mümkün olmadığını söylemiştir. Bu çerçevede medeni olmak erdemli olmanın, erdemli olmak da medeni olmanın gereğidir. Dolayısıyla insanın diğer insanlardan yardım almaksızın ve onlarla bir arada bulunmaksızın yaşam koşullarının gereklerini yerine getirmesi ve kendine özgü erdemlere ulaşması mümkün değildir.[18] Buna göre, İbn Rüşd felsefesinde medenilik, günümüz medenilik algısı içerisinde insani kriter ve düzeyleri ifade eden ve bedeviliğin zıttı olan "uygarlık" anlamında bir medenilik değildir. Toplumsal varlık olmak, medeni olmak açısından yeterlidir veya insan, toplumsal varlık olduğu için doğal olarak medenidir.

İnsan, medeni ve toplumsal bir varlık olduğuna göre, aynı zamanda ihtiyaç sahibi bir varlıktır. İhtiyaç sahibi olmak toplumsal varlık olmayı gerektirmiştir. İbn Rüşd'e göre, insanın ihtiyaçları üç başlık altında toplanabilir: Zaruri, hâcî ve tahsinî. Zaruri ihtiyaçlar, insanın varlığını sürdürmesi açısından gerekli olan; hâcî, refah içinde yaşamak için gerekli olan; tahsinî ise yaşamın daha nitelikli hâle getirilmesi için gerekli olan ve hayatı güzel kılan ihtiyaçlardır. Bu üç ihtiyaç temelinde hayatlarını devam ettiren insanlardan kimileri sadece zaruri ihtiyaçlarını karşılarken kimileri hem zaruri hem hâcî ihtiyaçlarını kimileri de hem zaruri hem hâcî hem de tahsinî ihtiyaçlarını bütün olarak karışlamaktadır. Bu manada insanların tahsinî ihtiyaçlarını karşılama çerçevesinde belirli bir alanda veya sanatta nitelikli hale gelmesi ve hayatını bu şekilde idame ettirmesi yeterlidir.[19]

İbn Rüşd'e göre, bir toplumda insana özgü yetkinlikler bir bütün olarak tek tek bireylerde toplanamaz. Bu yetkinlikler: Teorik (nazari), ilmi (fikri), ahlaki ve teknik (uygulama sanatları) yetkinliklerdir.[20] Bu yetkinliklerden her biri farklı bireylerde kendine özgülüğü içerisinde kemale ermiştir. Bütün yetkinliklerin bir insanda toplandığı bir yetkinlik

[18] İbn Rüşd, *Siyasete Dair Temel Bilgiler*, 32; aşağıda belirtileceği üzere, İbn Rüşd, insana özgü yetkinlikleriPlaton'un vurguladığı şekliyle dört başlık altında ele almaktadır. Bunlar: Teorik (ussal) erdemler, bilimsel veya düşünsel erdemler, ahlaki erdemler ve uygulama sanatlarıdır. Bu yetkinlik veya erdemlerin tümü teorik yetkinlik veya erdemler üzerine temellendirilmiştir. Teorik yetkinlik diğer yetkinliklerin öncülüdür. İbn Rüşd, *Siyasete Dair Temel Bilgiler*, 31, 32.

[19] İbn Rüşd, *Siyasete Dair Temel Bilgiler*, 33; İbn Rüşd, burada Platon'un sanat öğrenimiyle ilgili genel yaklaşımını ortaya koymaya çalışmaktadır. Platon'a göre, şehir halkından bir kimseye bir sanattan fazlasını elde etmek yaraşmaz. İbn Rüşd'e göre de bir sanattan fazlasını öğrenmek imkânsızdır (bk. aynı yer).

[20] İbn Rüşd, *Siyasete Dair Temel Bilgiler*, 33; Macit Fahri, *İslam Ahlâk Teorileri*,129.

anlayışı İbn Rüşd felsefesine aykırıdır.[21] Dolayısıyla yetkinliklerin farklı olması sebebiyle farklı doğa ve yaratılışta insanlar bulunduğu gibi, doğa ve yaratılışların farklı olmasından dolayı farklı yetkinlik türleri de vardır. Bu durumda şehirde yaşayan insanların birbirleriyle yardımlaşma içerisinde farklı yetkinlik alanlarında temayüz etmesi gerekir; zira insanlar arasında yardımlaşma olmadan yetkinliklerin elde edilmesi mümkün değildir.[22] İhtiyaç sahibi olma, doğal olarak yardımlaşmayı beraberinde getirmektedir. Dolayısıyla şehir, birbirleriyle yardımlaşan ve her birinin belirli bir alanda veya sanatta yetkinleştiği erdemli insan topluluklarından oluşmaktadır.

İbn Rüşd'e göre, şehrin bölümleri ve birimleri arasında bulunan yetkinlik ve erdemler arasındaki ilişki, bir canlının parçalarında bulunan nefsani yetiler arasındaki ilişkiye benzemektedir.[23] Aynı şekilde âlemin hâli de hayırlılar (seçkinler) şehir devletinin hâline benzemektedir. Nitekim hayırlılar şehrinde, şehrin yöneticileri birden fazla olduğunda bunlar arasından tek bir başkan belirlenmekte ve toplum o başkanın riyasetinde "tek bir gaye" temelinde hareket etmektedir. Zira şehirde birden fazla başkan olduğunda gaye bir olmaz ve o toplumun erdemli bir toplum olarak hayatını devam ettirmesi mümkün olmaz. Dolayısıyla toplum, nefsani yetilerde aklın egemen olmasıyla yetilerin yetkinliğe ulaşmasında olduğu gibi "tek bir başkan"ın yönetiminde "tek bir gaye" temelinde inşa edilmelidir.[24]

Buradan hareketle söylenebilir ki; insan, akıl vasıtasıyla diğer nefsani yetileri arasında bağ kurup bu yetilerini tek bir gaye temelinde aklın gerektirdiği ölçüde, aklın gerektirdiği zamanda ve aklın gerektirdiği mekânda ölçülü bir şekilde kullandığında nasıl erdemi yakalıyor ise, erdemli şehir de bilgeliğin egemen olduğu bir yönetim anlayışı içerisinde adaleti esas alarak varlığını sürdürecektir. Bu çerçevede, erdemli şehrin bölümlerinin/birimlerinin şehirde yaşayan fertlerin, doğaları elverdiği ölçüde hak ve hukuku esas alarak eylemlerini gerçekleştirecek ortamları sağlamak suretiyle adalet ekseninde

[21] İbn Rüşd, *Siyasete Dair Temel Bilgiler*, 34.
[22] İbn Rüşd, *Siyasete Dair Temel Bilgiler*, 34; buna göre, yetkinlik bakımından daha alt seviyede olan sanatlar, daha üst seviyede olan sanatları izleyerek onlarda bulunan yetkinliğe uyum sağlamaya çalışırlar. Daha yetkin olanlar da kendilerinde bulunan yetkinliğin ilkelerini alt seviyede olanlar için mümkün kılarlar. Örneğin, gem yapma sanatı binicilik sanatının hizmetçisidir (bk. Aynı yer).
[23] İbn Rüşd, *Siyasete Dair Temel Bilgiler*, 35.
[24] İbn Rüşd, *Metafizik Şerhi* içinde, çev. Muhittin Macit, (İstanbul: Litera Yayıncılık, 2017), 127. Ayrıca şu hususa vurgu yapmak gerekir ki İbn Rüşd âlemin hâlini hayırlılar şehrinin hâline benzetmektedir; şehri âleme değil. Bu önemlidir. Zira İbn Rüşd, âlemdeki varlık mertebelerinin İlk İlke'ye dayanmasını şehrin tek bir reise dayanmasından yola çıkarak ortaya koymaya çalışmıştır. Bu da İbn Rüşd'ün, şehir sosyolojisini ontoloji üzerinden inşa eden Fârâbî'nin aksine ontolojiyi sosyoloji üzerinden inşa ettiği anlamına gelebilir.

oluşturulması gerekmektedir.[25] Bu manada "akıl (bilgelik)", "ölçü", "zaman", "mekân" ve nihayetinde "adalet"in gerçekleşmesi, şehrin oluşumunda ve erdemlilik niteliğini kazanmasında en önemli etkin unsurlardır. Burada bu unsurların bütününe yön verecek esas iki etken ise, insan ve akıldır. Evvela, bilgeliğin faal olması, ölçü, zaman ve mekânın yerinde kullanılması insanın yetkinliğine bağlıdır. Zira bilgelik, yiğitlik/cesaret, iffet, ahlak ve adalet gibi erdemleri elde etmediği müddetçe insanın kemale/olgunluğa ulaşması, bilgelik temelinde ölçüye sahip olması, zamanı ve mekânı yerinde kullanması ve adaleti ikame etmesi mümkün değildir. Bu nedenle şehrin insanlarının özellikle çocuk ve gençlerin eğitimi erdemli şehrin inşasında önemlidir ve bu alanda ilk etapta musiki ve beden eğitimi önemli yer işgal etmektedir. Bu minvalde, erdemlerin ruhlarda nasıl yer edineceği, nasıl korunacağı ve nasıl sürdürülebilir hâle getirileceği belirli bir eğitim sürecini gerekli kıldığı gibi, erdemleri derecelendirmeye tabi tutarak hangi erdemler elde edildiğinde diğer erdemlerin daha üst seviyeye taşınacağını ve hangi erdemlerin birbirini engeller vaziyette olduğunu tespit etmek, yetkinliklerin sınırlarının ve amaçlarının belirlenmesi ve insan ruhunda yerleşmesi/yerleştirilmesi açısından önemli ve değerlidir.[26] İkinci olarak adalete giden yolda aklın konumu önemlidir. Zira "zaman"ın, "mekân"nın ve "ölçü"nün (ortaya konan eylemlerin) aklın çizdiği çerçevede olması, yani aklın gerektirdiği zamanda, aklın gerektirdiği mekânda ve aklın gerektirdiği eylemlerle hareket edilmesi, adaletin gerçekleşmesi için gereklidir. Akıl; zaman, mekân ve ölçüde egemen değilse adaletin gerçekleşmesi mümkün değildir.

II. İbn Rüşd'e Göre Erdemli Şehrin Özellikleri

İbn Rüşd'e göre, şehir devletinde toplumun belirli bir kurallar çerçevesinde yaşaması için gerekli en temel unsurlardan birisi de tümel yasalardır (en-namûs-i külli). İbn Rüşd, şehir devletinde tikel yasaları (en-namûsi cüzi) belirlemekten ve yasalaştırmaktan ziyade tümel yasaları belirlemenin gerekli ve yeterli olduğunu ifade etmiş, tümel yasalar kapsamlı bir şekilde düzenlenmiş olduğunda şehir halkının tikel olan hususlarda da kurallara daha kolay uyum sağlayacağını belirtmiştir.[27] Bu bağlamda, topluma paradigmatik çerçeve sunan tümel yasalar, ontolojik açıdan tikel yasaları öncelemektedir. Zira tümel yasalar belirlenmeden tikel yasalar üzerinden toplumsal kuralları belirlemek, iyileşmesi imkânsız bir hastaya yapılan

[25] İbn Rüşd, *Siyasete Dair Temel Bilgiler*, 36, 37.
[26] İbn Rüşd, *Siyasete Dair Temel Bilgiler*, 38, 39.
[27] İbn Rüşd, *Siyasete Dair Temel Bilgiler*, 92.

tedavi gibi sağlıklı sonuçlar doğurmayacaktır.[28] Dolayısıyla erdemli şehir, topluma paradigmatik perspektif sunan külli ve evrensel kanunlar üzerinden yönetilmelidir. Zira tikel yasalar, tek başına toplumların uylaşımında ve yönetsel süreçlerin işleyişinde hiçbir katkı sağlamamaktadır.

İbn Rüşd'e göre tümel yasalar çerçevesinde yönetilen erdemli şehrin dört önemli özelliği vardır. Bu çerçevede erdemli şehir, "hikmet", "şecâat", "iffet" ve "adalet" temelinde hikmetli, yiğit, iffetli ve adil olmalı, bu dört unsuru en üst seviyede bünyesinde barındırmalıdır. Birincisinden başlarsak, İbn Rüşd'e göre erdemli şehir, hikmet üzerine kuruludur ve bilge bir şehirdir. Bu şehirde ilim ve hikmet bir aradadır. İlim hikmetten ve hikmet ilimden ayrı değildir. Bunun toplum nezdinde temel ölçütü ise, sosyal yaşam için gerekli olan tümel ve tikel yasaların veya kuralların en iyi şekilde anlaşılması ve kavranmasıdır.

Bilgelik konusunda Platon'dan farklı olarak[29] "insani gaye" kavramına da vurgu yapan İbn Rüşd'e göre, siyasetin tek bir maksadı ve paradigması vardır o da insani gayedir. Bu gayeye hizmet eden ilim ise nazari (teorik) ilimdir. Zira nazari ilim olmadan bir şehrin bilge bir şehir olması mümkün olmadığı gibi, gayeye çiftçilik ve marangozluk gibi ameli ve sınai ilimler üzerinden ulaşmak da mümkün değildir. Bu nedenle erdemli şehirde toplumsal yapı, nazari ilmin öncülüğünde ameli (pratik) ilimle birlikte inşa edilmelidir. Dolayısıyla bu şehirde yönetimin (riyasetin) filozoflarda olması zorunludur.[30] Görüldüğü gibi İbn Rüşd de Fârâbî gibi yönetimin filozoflarda olması gerektiğini söylemektedir. Zira bedende akıl ne ise devlette filozof odur.

İkinci olarak şehrin erdemli olması, onun yiğitlik (şecâat) niteliğine sahip olmasına bağlıdır. İbn Rüşd'e göre yiğitlik, bir görüş üzerinde sebat etmeyi ve ona sımsıkı sarılmayı ifade etmektedir. Bu konuda İbn Rüşd, yiğitliğin kavramsal çerçevesini, güçlü ve zayıf durumlar karşısında belirli bir görüş temelinde sebat üzere olmak, diye ifade etmiştir. **"Gerçek babayiğit, güreşte rakibini yenen değil, öfkelendiği zaman nefsine hâkim olan kimsedir."[31]hadisini de hatırlatan bu yaklaşımda yiğitlik, kavga, öfke duygularını harekete geçiren bir duygu durumu olmaktan ziyade kişiyi kararlılık istikametinde cesaretli olmaya teşvik eden bir anlam alanına sahiptir. Zira erdemli şehirde başta**

[28]İbn Rüşd, *Siyasete Dair Temel Bilgiler*, 93.
[29] Platon, *Devlet*, 428b-e; Platon bu pasajda insani gayeye vurgu yapmamıştır.
[30] İbn Rüşd, *ed-Darûrî fi's-Siyâse,* Nakleden: Ahmet Şehlan, (Beyrut: Merkez-ü Dirâseti'l-Vahdeti'l-Arabiyye, 1998), 118.
[31]Buhârî, Edeb 102; Müslim, Birr 106-108.

musiki ve beden eğitimi olmak üzere diğer eğitim alanlarında belirli bir yetkinlik üzerinde yetiştirilen insanlar, korku alanlarına karşı tepkilerinin nasıl olması gerektiği konusunda bilinçli oldukları gibi, bedenin zaaf durumlarına karşılık gelen şehevi arzular konusunda da dirençlidirler. Zira bu şehirde fazileti esas alan tümel yasaların öngördüğü biçimde yetişen insanlar, korkunun nesnesinin ne olduğunu bildikleri gibi arzunun nesnesinin ne olduğunu da bilmektedirler. Bu sayede onlara ne korku ilişebilir ne de arzular onları tahakküm altına alabilir.[32] O hâlde yiğitlik, şartlar ne olursa olsun erdemlilik üzerinde yaşama noktasında cesaret sahibi olmak ve arzular karşısında yenik düşmemektir.

Üçüncü olarak şehrin erdemli olmasında ölçülülük (iffet) ilkesini ortaya koyan İbn Rüşd'e göre, iffet, şehrin insanlarının temel ahlakı olmalıdır. İffeti, yemede içmede ve nikaha yönelik uygulamalarda itidalli olmak olarak tanımlayan İbn Rüşd'e göre, ölçülülüğün özü, bütün işlerde orta (vasat) yol üzere olmaktır. Dolayısıyla aşırı olmama (ölçülü olma), kişinin kendisini zapt etmesi, haz ve şehevi arzu durumlarından kaçınmasıyla mümkün olmaktadır. İbn Rüşd'e göre, erdemli şehrin bütün insanları yukarıda saydığımız bilgelik ve yiğitlik hasletlerine sahip olmayabilir. Bunda kınanacak bir durum yoktur. Ancak orta yol üzere olma, (itidalli olma, ölçülü olma ve aşırı olmama) hususunda ise İbn Rüşd hiçbir istisna koymamış, yönetici ve yönetilenler dâhil olmak üzere şehrin bütün insanlarının bu haslete sahip olması gerektiğini söylemiştir.[33]

Son olarak adalete vurgu yapan İbn Rüşd, erdemli şehrin olmazsa olmaz şartlarından biri olarak adalete vurgu yapmıştır. Ancak İbn Rüşd adalet mefhumunu -yukarıda değindiğimiz gibi- farklı bir kavramsal çerçevede ele almış, belirli bir iş/meslek üzerinde yetkinleşmeyi adaletle eş değer tutmuştur. Buna göre adalet, şehri mesken tutan insanların şehrin ihtiyaç duyduğu işlerden tabiatlarının yatkın olduğu -sadece- bir iş/meslek alanında yetkin olmaları ve bu yetkinlik alanında iş ve mesleklerini icra etmeleridir. İşte bu durum, adalet temelinde erdemli şehri selamete ulaştıran ve ayakta tutan hususiyetlerin başında gelmektedir. Daha önce saydığımız hikmet, şecâat ve iffet hasletleri de adalet sayesinde kaim olmaktadır. Bu çerçeveden bakıldığında, erdemli şehir açısından en önemli yetkinliklerden birisi riyasettir. Riyaset ehli olmayan ve yöneticilik yetkinliği bulunmayan insanların erdemli şehrin siyasetinde söz sahibi olmaları adaleti ortadan kaldıracak ve zulmü egemen kılacaktır. İbn Rüşd'ün adalet

[32] İbn Rüşd, *Siyasete Dair Temel Bilgiler*, 97-99.
[33] İbn Rüşd, *Siyasete Dair Temel Bilgiler,* 99, 100; İbn Rüşd, *ed-darûrî fi's-Siyâse,* 119.

kavramı çerçevesinde ikinci vurguladığı husus ise, yöneticilerin ve cumhurun yasalara saygı konusunda görüş birliği içerisinde olmasıdır. Zira tümel yasalar çerçevesinde ortaya konan kanunlara uyma konusunda toplumsal zeminde uzlaşma sağlanmadığında adaletin gerçekleşmesi mümkün olmayacaktır.[34]

III. Erdemli Olmayan Devletler

Erdemli olmayan devlet anlayışları konusuna geçmeden önce vurgulanması gereken hususlardan biri, İbn Rüşd'ün eserinin külli ve evrensel unsurların yanı sıra tarihsel içerikler ve yerel unsurlar barındırmasıdır. Bu durum, eserin Fârâbî'nin siyaset ve erdemli şehir üzerine yazdığı eserlerin aksine farklı bir nosyon ve konsept içerisinde yazıldığını ve şerh edildiğini göstermektedir. Bu konuda her iki filozof arasında bir mukayese yapmak gerekirse, Fârâbî'nin siyaset felsefesi üzerine araştırmalar yapan Şenol Korkut'a göre, Fârâbî, erdemsiz şehirlerin görüşlerini ön plana çıkarırken, bütünüyle İslam tarihindeki bazı iç çatışmalar ile çeşitli ekol ve fırka ve mezheplerden ve onların dini yorumlama biçimlerinden yola çıkmıştır. Bu çerçevede Fârâbî dönemine kadar İslam tarihini çok iyi bilen ve bu konuda zihni canlı olan bir okuyucu, onun, örneğin erdemli şehrin karşıtları olan şehrin görüşlerini okurken çeşitli ekolleri, devlet yöneticilerini, yönetim şekillerini ve bu alanla ilgili görüşleri hatırlama imkânına sahip olacaktır. Ancak Fârâbî, yaptığı felsefenin evrenselliğine uygun olarak bunlarla ilgili bir isim zikretmemiş, örnekleme cihetine gitmemiştir. Yine Korkut'a göre, eğer Fârâbî, teorik açıklamalarında cahil şehirlerle ilgili aynı atadan gelmenin bir üstünlük olarak görüldüğü yerde tarihsel bazı örnekler vermek isteseydi, bunları çok kolay bulabilirdi. Bu bağlamda, aristokratik devlet şekline bir örnek vermek isteseydi kendi dönemine kadar devam eden çeviri hareketlerini finanse eden ve bilim adamlarını destekleyen Tahiroğulları gibi aileleri örnek olarak verebilir, aynı şekilde, Abbasi yöneticilerini ilim ve fikir hayatına verdiği canlılıktan dolayı övebilirdi. Öte yandan Fârâbî, Seyfüddevlenin himayesinde kalmasına rağmen ve son eserlerini bu hükümdarın yanında yazmasına rağmen bu idarenin kendi siyaset felsefesinde hangi devlet türüne örnek olabileceği konusunda da övgü veya yergiye dair bir şey söylememiştir. Özetle Fârâbî, külli kanunlar şeklinde gelişen felsefi düşünceyi, cüzi olaylara ve tarihi olgulara indirgememiştir.[35]

[34]İbn Rüşd, *Siyasete Dair Temel Bilgiler,* 101, 102.
[35]Şenol Korkut, "Fârâbî'nin Siyaset Felsefesinin Temel Problemleri ve Kökenleri",(Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi, 2005,) 171.

İbn Rüşd ise, Fârâbî gibi eserini külli ve evrensel kurallar çerçevesinde ortaya koymuş olsa da yeri geldiğinde vurgulu bir şekilde kendi döneminden örnekler vermeyi ihmal etmemiştir. Hatta eserde yerel ve tikel örneklerin bulunması, İbn Rüşd'ün kendi döneminin siyaset ve yönetim anlayışı ile ilgili bakış açısını ortaya koyması açısından değere haizdir. Hatta bu yaklaşım, bizim o dönemle ilgili devlet yönetimleriyle ilgili tarihsel değerlendirmeler yapmamıza da imkân sağlamaktadır. Bir ileri safhada ise İbn Rüşd'ün, Fârâbî'den ve yönetime ilişkin eser yazan diğer âlimlerden farkını da ortaya koymakta, kendi dönemiyle ilgili siyasi eleştiri getirme cesaretini göstermesi açısından önem arz etmektedir.

İbn Rüşd'ün eserinde kendi dönemiyle ve devlet anlayışlarıyla ilgili siyaset ve yönetime dair tarihsel hadiselere yer vermesi, söylendiği gibi, bizi, eserin değerlendirilmesinde tarihsel verilere ulaşmaya ve bu veriler üzerinden perspektif geliştirmeye yönlendirmektedir. Nitekim İbn Rüşd'ün doğumundan (MS 1126) hemen önce Endülüs'e de hâkim, merkezi Fas'ın Marakeş şehri olan Müslüman Berberî devleti Murabıtlar yıkılmış, yerine yine merkezi Marakeş olan -Endülüs'e hâkim olacak- Müslüman Berberî Muvahhidler devleti kurulmuştur.[36] İbn Rüşd, bir devletin yıkıldığı diğer bir devletin kurulduğu çatışma ve karmaşa ortamında dünyaya gelmiştir. Her ne kadar Endülüs, Muvahhidler devletinin kurucu halifesi Abdülmü'min b. Ali el-Kûmî'nin idaresinde yönetim düzeyinde belirli bir huzuru yakalamış olsa da Murabıtların MS 1147 yılında bütünüyle yıkılma sürecine kadar birçok elim hadise yaşanmıştır.[37] Bunlardan en önemlisi, İbn Gâniye'nin H 540-543yıllarında (MS 1145-1148) Murabıtların taraftarı olarak Muvahhidlere karşı mücadele etmesi ve bazı bölgelerde egemenliğini ilan etmesidir.[38] İbn Rüşd, eserde teorik çerçevede ele aldığı "demokratik şehirden tiranlığa (zorba devlete) geçiş" bahsinde, örnek olarak İbn Gâniye'yi vermiş, onun bir tiran olduğunu egemenliğini ilan ettiği H 540

[36] Adnan Adıgüzel, "Abdulmümin b. Ali Döneminde Muvahhidler Devleti", (Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi, 2006), Bu konuda Adıgüzel'in tezi özellikle Muvahhid devletiyle ilgili önemli ve detaylı bilgiler içermektedir. Muvahhidler devleti H 515-668/MS 1121-1269 arasında hüküm sürmüştür (bk. Adıgüzel, "Abdulmümin b. Ali Döneminde Muvahhidler Devleti", 3).

[37] Adıgüzel, "Abdulmümin b. Ali Döneminde Muvahhidler Devleti", 72; başka bir veriye göre de Murabıtların yıkılışı 1145 yılından sonradır (bk. *Endülüs Tarihi*, tercüme ve telif: Ziya Paşa, Hazırlayan: Cemil Çiftçi, (İstanbul: Mostar Yayınları, 2012), 221. Bu eserin asıl yazarı Louis Viardot'tur.

[38] Ziya Paşa, *Endülüs Tarihi*, 224, 225; İbn Haldûn'a göre, yeni kurulan bir devlet bir önceki devleti bir anda değil uzun bir mücadelen sonra tamamen ortadan kaldırmaktadır. Devletler tarihinde bir devletin tek bir savaşla galip gelip hedefine ulaştığına pek rastlanmaz. Bu bağlamda, Murabıtlara başkaldıran Muvahhidler, devletin merkezi olan Marakeş'i yaklaşık otuz yıllık bir mücadeleden sonra ele geçirmişlerdir (İbn Haldûn, *Mukaddime*, I:401).

tarihine bizzat vurgu yaparak ifade etmiştir.[39] Ona göre İbn Gâniye'den sonra tekrar şeriatın kuralları egemen olmuştur. Ölümüne kadar Muvahhidlerden Abdülmü'min, Ebû Yusuf Yakup ve Yakup Mansur olmak üzere üç halifenin yönetimine şahit olan ve onlardan özellikle Ebû Yusuf Yakup zamanında İbn Tufeyl'in önerisiyle Aristoteles'in eserlerini yazmakla görevlendirilen İbn Rüşd[40] söz konusu eserde, belirtildiği gibi belirli periyotlarla erdemli olan ve erdemli olmayan devletler çerçevesinde örnek somut bilgiler zikretmiştir. Bu bağlamda İbn Rüşd, Muvahhidler devletinin rakibi olan Murabıtlar devletini Yusuf b. Tafşin'in yönetimi hariç diğer dönemleri itibariyle yermiş, Muvahhidleri ise şeriata bağlılıklarından dolayı övmüştür.[41] Bunların yanı sıra İbn Rüşd'ün Emevilerin siyaset anlayışı ve kendi dönemindeki şairler ve yöneticiler üzerinden örnekler vermesi, eserin sadece felsefi değil tarihsel perspektif içerisinde okunmasını gerekli kılmaktadır. Dolayısıyla İbn Rüşd'ün Fârâbî'den farklı olarak erdemli şehre yönelik ortaya koyduğu teorik pasajlara ilaveten bu pasajları kendi döneminden somut örneklerle açıklaması, esere ayrı bir derinlik kazandırmakta; araştırmacılara, özellikle MS 1120-1200 yılları arasında Endülüs devlet yönetimlerinin değerlendirilmesinde tarihsel verilerin dışında bir filozofun gözünden farklı bir perspektif sunmaktadır.

Erdemli olmayan devletler konusuna gelince, Platon'un görüşleri doğrultusunda fikirlerini açıklayan İbn Rüşd'e göre, bu devletleri ilk etapta dört başlık altında toplamak mümkündür. Aristokrasinin bozulmuş hâli olan bu devletler, Kerâmiyye (şerefi önceleyen devlet, timokrasi), az sayıdaki kişilerin yönetimi (oligarşi), cemâiyye (demokrasi) ve tek kişinin tasallut riyaseti (zorba/tiran) şeklinde sıralanmaktadır.[42] Bunlara sayısal olarak erdemli devlet de dâhil edildiğinde toplam beş devlet türü bulunmaktadır. Ancak İbn Rüşd, Platon'un yaptığı gibi erdemli devletin, baştakilerin birbirine eşit olduğu çoklu başkanlığı çağrıştıran aristokratik (riâsetü'l-ahyâr) ve diğerlerinden üstün olan tek kişinin monarşik (riâsetü'l-melik)

[39] Kuzey Afrika ve Endülüs'te Murabıtların hakimiyetini tekrar kurmak isteyen Gâniye ailesiyle ilgili (ayrıntılı bk. İbrahîm Harekât, "Gâniye", *TDV İslam Ansiklopedisi*, (İstanbul: TDV Yayınları 1996) 13:354, 355).

[40] Karlığa, "İbn Rüşd", 257.İbn Rüşd miladi 1198 yılında vefat etmiştir.

[41] İbn Rüşd, *Siyasete Dair Temel Bilgiler,* 203; Muvahhidler hükümdarlarının ilk dönemlerindeki dinî hassasiyetlerine İbn Haldûn da vurgu yapmaktadır. Onun anlatımıyla, "Muvahhidin devleti hükümdarları, hem yaşamlarının sadeliği hem de imamları olan Muhammed b. Tûmert Mehdi'nin yönlendirmesiyle sahip oldukları dinî hassasiyetlerden dolayı ilk zamanlarında hükümdarlara özgü şatafatlı ve lüks elbise giyme yoluna gitmemişlerdir. Ancak devletin son dönemlerinde lüks ve şatafata yönelmişlerdir (İbn Haldûn, *Mukaddime*, I:356). Muvahhidlerin ilk zamanları, yukarıda belirtildiği gibi İbn Rüşd'ün yaşadığı yıllara denk gelmektedir. İbn Haldûn da Murabıtların ilk hükümdarı Yusuf b. Tafşin'in dinin emirlerini yaşama noktasında iyi bir Müslüman olduğuna vurgu yapmıştır (İbn Haldûn, *Mukaddime*, I:318).

[42] İbn Rüşd, *Siyasete Dair Temel Bilgiler*, 175.

devlet yönetimi şeklinde iki kısımda değerlendirilebileceğini de söylemiştir.[43] Bu durumda ikisi erdemli devlet olmak üzere altı farklı devlet türü bulunmaktadır. İbn Rüşd, ayrıca Platon'dan farklı olarak -belki de Fârâbî'den mülhem[44]- bir değerlendirme daha yapmış, erdemli olmayan devlet türlerine şehevi devlet (siyâset-ü sâhibi'ş-şehveti) ve zorunlu (ez-zarûre) devleti de eklemiştir. Buna göre ise, İbn Rüşd felsefesinde ikisi erdemli olmak üzere toplamda sekiz devlet türü bulunmaktadır.[45]

Devlet türlerini insan doğasıyla özdeşleştiren İbn Rüşd'e göre, ne kadar insan doğası (hâli) varsa o kadar devlet şekli vardır. Devlet şekillerinin farklılığı, insan nefsinde var olan karşıt huylardan ve bu huyların devlet biçimlerine yansımalarından kaynaklanmaktadır.[46] İnsandaki durum ne ise devletteki durum da aynıdır. Buna göre, erdemli devlet, nefsin akli ve faziletli yönünü temsil ederken, erdemli olmayan devletler de haz, arzu, öfke ve gadab gibi bedenin etkin olduğu duygulara karşılık gelmektedir. Dolayısıyla fazileti elde etmek ve insani duyarlığı en üst seviyede hissetmek için nasıl ki nefste aklın egemen olması gerekiyorsa yönetimde de akli/teorik/nazari bilgiye sahip olan filozofun egemen olması gerekir.[47] Bütün bunlar erdemli ve erdemli olmayan devletlerin temel özellikleridir. Burada, devletlerin erdemli veya erdemsiz evrensel nitelik taşımaları insan doğasıyla ortaya konmaktadır. Yani insanın doğası akıl, öfke, gadab ve arzu gibi yönelimleri bünyesinde taşıdığı müddetçe devletler de bundan hali olmayacaktır. Başka bir ifadeyle, insanların doğaları değişmediğine göre devletlerin yapıları da değişmeyecektir.[48] O zaman, -daha önce Macit Fahri'nin yorumuyla söylendiği gibi- siyaseti belirleyen ahlak, ahlakı belirleyen de siyasettir.[49]

---

[43] İbn Rüşd, *Siyasete Dair Temel Bilgiler*, 106, 175; Platon, *Devlet*, 445d; ancak daha önce bahsedildiği gibi iyiler/seçkinler/hayırlıların riyasetinde de en üstte yer alan bir başkan bulunmaktadır.

[44] Fârâbî, *es-Siyâetü'l-Medeniyye*, çev. Mehmet S. Aydın, Abdülkadir Şener, M. Rami Ayas, İstanbul: Büyüyen Ay Yayınları, 2012, 110; Fârâbî, *el-Medinetü'l-Fâzıla*, çev. Nafiz Danışman, (İstanbul: MEB Yayınları, 1990), 91; a) Fârâbî felsefesinde "hisse" ve "şivke" (bayağılık ve bedbahtlık) adı altında yeme içme ve cinselliğe odaklı şehir anlayışından bahsedildiği gibi zaruri ihtiyaçları karşılayan şehre de vurgu yapılmaktadır. b) İbn Rüşd'ün eserine genel olarak bakıldığında iki yer dışında Fârâbî'ye atıf yoktur. Atıf yapılan yerlerden birinde, Fârâbî'nin Aristoteles'ten aktarımına, diğerinde ise, Fârâbî felsefesinde teorik bilgilerin bilgi düzeyleri arasında en üst sırada yer aldığına vurgu yapılmaktadır (İbn Rüşd, *Siyasete Dair Temel Bilgiler*, 43, 51). Yani eserde, Fârâbî'nin erdemli şehir doktrinlerine yönelik bir atıf ve değerlendirme yoktur.

[45] İbn Rüşd, *Siyasete Dair Temel Bilgiler*, 177.

[46] İbn Rüşd, *Siyasete Dair Temel Bilgiler*, 191, 192; Platon, *Devlet*, 445cd; Belirtmek gerekir ki insan-devlet benzetmesi her iki eserde de eserlerin bütününde egemendir.

[47] İbn Rüşd, *Siyasete Dair Temel Bilgiler*, 192.

[48] Bugün dünya genelinde demokrasinin egemen olması buna örnek verilebilir. Ancak hem Platon hem de İbn Rüşd felsefesinde demokrasi erdemli olmayan devlet türleri arasındadır.

[49] İbn Rüşd, *Siyasete Dair Temel Bilgiler*, 193.

Makalenin sınırlılığı açısından erdemli olmayan devletleri ayrıntılı olarak ele almak mümkün değildir.[50] Ancak şu hususu vurgulamak elzemdir: Platon, erdemli olmayan devletleri aşamalı bir şekilde ele almıştır.[51] Şöyle ki; Aristokrasiden bozulma bir devlet, süreç içerisinde önce timokrasiye, sonra oligarşi ve demokrasiye ve en sonunda da tiranlığa geçiş yapmaktadır. Bu bağlamda, örneğin, timokrasiye dayalı devlet anlayışının zorba devlet anlayışına bir anda geçmesi mümkün değildir. Bu devlet, söylendiği gibi önce oligarşiye, daha sonra demokrasiye, en sonda da zorba devlet anlayışına yöneticilerin tahta geçen çocukları aracılığı ile belirli bir zaman dilimi içerisinde geçmektedir. Yani Platon'da, erdemli olmayan devletlerin birbirine geçişlerinde biri olmadan diğerinin olmadığı belirli/kesin (determin) bir seyir vardır. Buna mukabil İbn Rüşd'e göre ise, her ne kadar bir devlet yapısı kendisinden sonra gelen diğer bir devlet yapısını tetiklemiş olsa da burada determin bir yapı yoktur; belirsiz/kesin olmayan (indetermin) bir yapı vardır. Zira determin seyir, yalnızca doğal nesnelere (el-eşyâü't-tabîa) özgüdür.[52] Dolayısıyla İbn Rüşd felsefesinde her bir devlet türüne ara süreçler yaşanmaksızın geçmek mümkündür. Ancak İbn Rüşd, devlet türleri arasındaki geçişlerde indetermin yapının olmasını, sosyal hayatla ilgili konuların "irade" ile ilişkili olması sebebiyle, "Toplumsal alanda doğa kanunları geçerli değildir." teziyle reddetse de[53] başka bir pasajda, erdemli devletlerin -bulundukları erdemli durumdan çıkıp bozulmaları zor olsa da- bir gün yok olacağını (fesad) ve bunun fizik ilminin (ilmü't-tabiî) gereği bir zorunluluk olduğunu belirtmiştir. Zira İbn Rüşd'e göre, "Her olan (kâin), fesada uğrar."[54] O hâlde buradaki çelişkiyi izah etmek adına söylenebilir ki; devletler, bir bütün olarak değerlendirildiğinde, sanki doğal bir nesneymiş gibi fizik ilminin kurallarına, kendi iç dinamikleri itibariyle düşünüldüğünde ise, irade ve insani huyların iniş ve çıkışlarının belirsizliğinden kaynaklanan indetermin yapının geçerli olduğu toplumsal kurallara bağlıdır. Bu sebeple birincisinde determin, ikincisinde indetermin bir yapı vardır.

[50] Bu kapsamda eserin üçüncü bölümüne/makalesine bakılabilir (İbn Rüşd, *Siyasete Dair Temel Bilgiler*, 173-237).
[51] Platon, *Devlet*, 587d.
[52] Aristoteles de İbn Rüşd gibi düşünmektedir. Ona göre, devlet yönetimlerinde bazen ileri yönde değil ters yönde dönüşümler de olabilir. Örneğin, demokrasinin oligarşi hâline gelmesi, tek kişinin yönetimine dönmesinden daha çok olasıdır. Yine Aristoteles'e göre, tiranlık belirsiz bir yönetimdir, nasıl ve hangi istikamette değişeceği belli değildir (Aristoteles, *Politika*, çev. Mete Tunçay, (İstanbul: Remzi Kitabevi, 2017), 215, 216).
[53] İbn Rüşd, *Siyasete Dair Temel Bilgiler*, 227, 228.
[54] İbn Rüşd, *Siyasete Dair Temel Bilgiler*, 193.

Sonuç

Felsefi alanda Aristoteles şârihi olarak bilinen ancak *ed-Darûrî fi's-siyâse* adlı eseriyle de aynı zamanda bir Platon şârihi olan İbn Rüşd, eserinde erdemli şehir, devlet yönetimi, bireylerin eğitimi, erdemli olmayan devlet anlayışları gibi siyasete ve topluma dair konuları ayrıntılı bir şekilde ele almış; gelecek kuşaklara derinlikli bir felsefi bakış açısı sunmuştur. Bu eser zaviyesinden bakıldığında, İbn Rüşd'ün, konusu sadece varlık olarak varlık olan metafizik temelli bir felsefi anlayışa sahip olmadığı ve bu minvalde eserler yazmadığı, bunun ötesinde bir bütün olarak varlığı, insanı ve toplumu esas alan felsefi bir zihniyete sahip olduğu anlaşılmaktadır. Bu bağlamda, İbn Rüşd, bu eserle, Aristoteles'in metafizik temelli şerhlerinde ameli (pratik) felsefeye yönelik eksik kalan toplumsal ve siyasal konuları değerlendirmeye tabi tutmak istemiş; sosyal ve siyasal alandaki kaygılarını -Aristoteles'in *Politika* adlı eserine ulaşamadığı için- Platon üzerinden ifade etme cihetine gitmiştir. İbn Rüşd'ün bu tutumu, teorik felsefe ile ameli felsefenin birlikteliğini ortaya koyması açısından önem arz etmektedir.

İbn Rüşd, eseri şerh ederken Platon'un *Devlet*'ini esas/temel kabul etmekle birlikte, eserin birçok pasajında kendisine özgü düşüncelerini de ortaya koymuştur. Örneğin, İbn Rüşd, Platon'un "felsefeye matematikle başlamak gerekir." tezine karşı "mantıkla başlamak gerekir." tezini ileri sürmüştür.[55] Ayrıca, eserde yer alan hayr ve şer, devletlerin determin ve indetermin kurallara şekillenip şekillenmediği gibi hususlarda ve benzeri başka konularda Platon ile İbn Rüşd arasındaki görüş ayrılıkları, eserin şerh özelliği taşımakla birlikte aynı zamanda özgün bir kitap olduğunu göstermektedir. Bu çerçevede İbn Rüşd, hem Platon'u takip etmiş, hem de kendi erdemlilik yolunu belirlemiştir.

Erdemlilik açısından İbn Bacce'nin aksine devletten bireye gitmeyi yöntem olarak belirleyen İbn Rüşd, siyaset alanında da külliden cüziye, melikten (hükümdar, kral) cumhura giden bir yönetim anlayışını benimsemiştir. Bu minvalde, erdemli yöneticiler olmadan özelde erdemli bireyin ve genelde erdemli toplumun olması mümkün değildir. İbn Rüşd, devleti ve kralı önceleyen bir yönetim anlayışına sahip olmasına rağmen, Fârâbî'de olduğu gibi faal akıl ve filozof arasında var olan ittisale yönelik hiçbir vurgu yapmamıştır.[56] İbn Rüşd felsefesinde, teorik/nazari bilginin en zirvesinde yer alan ve yönetmeyi hak eden filozofun Fârâbi'de olduğu gibi ayrıca ontolojik konumsal önceliği ve özelliği yoktur. Bu yaklaşım, Fârâbi'nin

[55] İbn Rüşd, *Siyasete Dair Temel Bilgiler*, 161-166.

[56] Fârâbî, *el-Medinetü'lFâzıla*, 87; Faal akıl ile ittisal ve saadete ulaştıran her fiile vakıf olma riyasetin ilk şartıdır. (bk. aynı yer). İbn Rüşd'ün yöneticideki ilk şartı ise, fıtratının nazari ilimleri tahsil etmeye müsait olmasıdır (İbn Rüşd, *ed-Darûrî fi's-Siyâse*, 137.

ütopik olarak değerlendirilebilecek ilk başkan ve erdemli şehir paradigmasının aksine İbn Rüşd'ün siyasetle ilgili toplumsal hayatta karşılığı olan gerçekleştirilebilir öneriler sunduğunu göstermektedir.

Son olarak -başka bir makale konusu olsa da- şu soru önem arz etmektedir: İbn Rüşd, Aristoteles'in *Politika* adlı eserine şerh yazsaydı *ed-Darûrî fi's-Siyâse'de* ortaya koyduğu düşünceleri benzer şekilde ifade eder miydi? Aristoteles'in Platon'un *Devlet*'ine getirdiği eleştirileri göz önünde bulundurduğumuzda[57] konunun tartışmaya açık olduğunu söyleyebiliriz.

[57] Örnek olarak bk. Aristoteles, *Politika*, 40, 42, 49, 51, 56.

Kaynakça

Adıgüzel, Adnan. "Abdulmümin b. Ali Döneminde Muvahhidler Devleti". Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi, 2006.

Aristoteles. *Politika*. çev. Mete Tunçay, İstanbul: Remzi Kitabevi, 2017.

Fahri, Macit. *İslam Ahlâk Teorileri*. çev. Muammer İskenderoğlu, Atilla Arkan. İstanbul: Litera Yayıncılık, 2004.

Fârâbî. *el-Medinetü'l-Fâzıla*. çev. Nafiz Danışman. İstanbul: MEB Yayınları, 1990.

Fârâbî. *es-Siyâetü'l-Medeniyye*. çev. Mehmet S. Aydın, Abdülkadir Şener, M. Rami Ayas. İstanbul: Büyüyen Ay Yayınları, 2012.

Harekât, İbrahîm. "Gâniye". *TDV İslam Ansiklopedisi.* İstanbul: TDV Yayınları 1996, 13:354-355.

İbn Bacce. *Tedbîru'l-Mütevahhid.* Tercüme ve Telif: Mevlüt Uyanık, Aygün Akyol. Ankara: Elis Yayınları, 2017.

İbn Haldûn. *Mukaddime*. çev. Halil Kendir. İstanbul: Yeni Şafak Kültür Armağanı, 2004.

İbn Rüşd. *Siyasete Dair Temel Bilgiler Kurtubalı İbn Rüşd'ün Platon'un Devlet'ine Düştüğü Şerh* içinde. çev. Muharrem Hilmi Özev. İstanbul: Bordo Siyah Yayınları, 2011.

İbn Rüşd. *Metafizik Şerhi*. çev. Muhittin Macit. İstanbul: Litera Yayıncılık, 2017.

İbn Rüşd, *Ez-Zarûrî fi's-Siyâse,* Nakleden: Ahmet Şehlan, Merkez-ü Dirâseti'l-Vahdeti'l-Arabiyye.

Karlığa, Bekir. "İbn Rüşd", *TDV. İslam Ansiklopedisi*, (İstanbul: TDV. Yayınları, 1999), 269-271.

Kılıç, Muharrem. "Aristo Şârihi İbn Rüşd'ün Hukuk ve Siyaset Felsefesi", *HFSA, Hukuka Felsefi ve Sosyolojik Bakışlar III. Sempozyum Bildirileri* içinde. Haz. Hayrettin Ökçesiz, (İstanbul: İstanbul Barosu Yayınları, 2007),

Korkut, Şenol. "Fârâbî'nin Siyaset Felsefesinin Temel Problemleri ve Kökenleri".(Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi, 2005)

Köroğlu, Burhan. "İbni Bâcce'nin Ahlak ve Siyaset Düşüncesi". *Dîvân*, (1996/1): 49.

Macit, Muhittin. "Önsöz". İbn Rüşd, *Metafizik Şerhi* içinde. çev. Muhittin Macit. İstanbul: Litera Yayıncılık, 2017.

Özev Muharrem Hilmi. İbn Rüşd'ün Platon'a Düştüğü Kısa Şerhin Hikâyesi". İbn Rüşd, *Siyasete Dair Temel Bilgiler* içinde. çev. Muharrem Hilmi Özev, (İstanbul: Bordo Siyah Yayınları, 2011).

Platon. *Devlet*. çev. Sabahattin Eyüboğlu. M. Ali Cimcoz. İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2018.

Ziya Paşa. *Endülüs Tarihi*. Tercüme ve Telif: Ziya Paşa. Hazırlayan: Cemil Çiftçi. İstanbul: Mostar Yayınları, 2012.

İSLAM HUKUKUNDA HZ.PEYGAMBER'İN FİİLLERİNİN BAĞLAYICILIĞI VE/VEYA MUBAHLIĞA DELALET ETMESİ

Doç. Dr. İbrahim YILMAZ
Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi
İlahiyat Fakültesi, İslâm Hukuku Ana Bilim Dalı
ibrh.yilmaz@hotmail.com

Özet:

Hz. Peygamber'in fiilleri yapısı itibarıyla sünnetin bir bölümünü oluşturmaktadır ve klasik fıkıh usulü kitaplarında "Ef'âlü'r-Rasûl" başlığı altında tafsilatlı bir şekilde incelenmiştir. Bağlayıcılık/yükümlülük açısından ise Hz. Peygamber'in fiilleriaynı derecede değildir. Bu yüzden bağlayıcılık açısından Hz. Peygamber'in fiillerini; "teşrîî amaçlı olan" ve "teşrîî amaçlı olmayan" şeklinde ikiye ayırmak mümkündür.

Prensip olarak Hz. Peygamber'in teşrîî amaçlı fiilleri ümmet için de bağlayıcıdır. Buna göre Hz. Peygamber'in bir fiili hangi vasıfla yaptığı bilindiğinde o fiil aynı vasıfla bizim için de geçerlidir. Diğer taraftan Hz. Peygamber'in Kur'an'daki bir mücmeli beyan sadedindeki fiilleri de mücmelin hükmüne tabidir. Hz. Peygamber'in teşrîî amaçlı olmayan ve ibadet özelliği taşımayan fiilleri ise ümmet için bağlayıcı değildir. Bu yüzden bu tür fiillerde asıl olan mubah olmasıdır. Dolayısıyla, "sünnet-i zevâid" olarak da isimlendirilen bu tür fiillerde isteyen Hz. Peygamber'e ittiba eder, isteyen etmez. Çünkü ibadet özelliği taşımayan Hz. Peygamber'in fiilleri ya fıtrî (beşerî/cibillî) özellik taşımaktadır ya da o dönemin Arap toplumunun örf ve âdetine (yaşam tarzına) dayanmaktadır. Fıtrata/yaratılışa dayalı özelliklerin kişiden kişiye değiştiği ise bilinen bir gerçektir. Yine örfe dayalı beşeri davranışların ve alışkanlıkların toplumlara göre değişiklik arz ettiği de bilinen bir husustur.

Bu yüzden Hz. Peygamber'in teşrîî özellik taşımayan bu tür beşeri fillerinin ümmet için bağlayıcı olması söz konusu değildir.

Diğer taraftan, Hz. Peygamberin "sünnet-i zevâid" kapsamındaki fillerine tabi olan Müslümanlar, o fiilin ibadet özelliği taşımasından dolayı değil, Hz. Peygamber'e olan sevgi ve bağlılıklarının karşılığı olarak ecir/sevap alırlar. Bu tür fiili sünnetleri (sünnet-i zevâid) terk edenler ise -Hz. Peygamber'e muhalefet kastı olmadığı sürece- dinen kınanmazlar ve günah işlemiş olmazlar.

Bu tebliğde/makalede Hz. Peygamber'in fiilî sünnetinin ümmet için bağlayıcı olup olmaması, bir diğer ifade ile mubahlığa delalet edip etmemesi üzerinde durulacaktır.
Anahtar Kelimeler: İslâm Hukuku, Hz. Peygamber, Fiili Sünnet, Bağlayıcılık/Yükümlülük, Mubahlık

The Obligation of Behaviors of the Prophet Muhammad or Denotation of the Prophet's behaviors toLegal Freedom (Mubah) in Islamic Law

Abstract:

The actions/behaviorsof the Prophet Muhammad (pbuh) constitute a part of sunnah and have been studied in detail in the books of classical Islamic law methodology under the heading "Af'āl al-Rasūl". Interms of obligation, all of theProphet'sactionsare not at thesamelevel. It is possible to divide it into two parts: "for worship/thepurpose of provision" and "for non-worship/non-provision." In principle, the actions forthepurpose of provision of the Prophet Muhammad (pbuh) also apply to Muslims. Accordingly, when the qualification of the Prophet's action is known, that action also applies to us with the same qualification. On the other hand, the action of the Prophet whichexplains a closed meaning in the Qur'an, is the sameprovision. Theactions of theProphet Hz. Muhammad (pbuh)thatare not forthepurpose of non-provisionandnon-worship, that is, based on thenature of manor on thecustoms of the society are not valid for Muslims. So, the main thing in these kinds of acts is the freedom from law. There fore, the one who is willing follow the Prophet Muhammad (pbuh), and he who is not, in these kinds of actions called "sunnah al-zawāid".Because the actions of the Prophet Muhammad (pbuh), which does not carry the characteristic of worship, are either he is a human being or based on the custom of the Arab society at that time. It is a known fact that characteristics based on creation are changed from person to person. It is also a well-known fact that human behaviors and habits based on customs vary according to societies. So these kinds of behaviors of the Prophet Muhammad (pbuh) arenot binding for Muslims.

On the other hand, Muslims who have performed the actions of the Prophet Muhammad (pbuh) called "Sunnah al-Zawāid" earn reverence for their love to the Prophet. Those who abandon such acts (sunnah-izawâid) are not condemned or sinned unless they deliberately oppose the Prophet.

In this presentation/article, it will be empha sized whether or not theactions of the Prophet Muhammad (pbuh) will be binding for Muslims, in other words it will focus onthe denotation of Prophet's acts tolegal freedom (mubah) in Islamic Law.

Keywords: Islamic Law, Prophet Muhammad (pbuh), ActualSunnah, Obligation, Legal Freedom (Mubah)

Giriş

Hz. Peygamber'in fiilleri yapısı itibarıyla sünnetin bir bölümünü oluşturmaktadır. Sözlükte sünnet, "izlenen yol, yöntem, örnek alınan uygulama, örf ve gelenek" gibi anlamlara gelmektedir. (İbn Manzûr, 1984, III, 2124-2125; Bedir, 2010, C. XXXVIII, s. 150.) Terim olarak ise sünnet kavramının fıkıh, fıkıh usulü, hadis ve kelâm ilimleri açısından farklı tanımları yapılmıştır. Ancak bu tanımların hepsi,"Hz. Peygamberin yolunu izleme" ortak paydasında birleşmektedir.[58]

İslâm îliteratürde "sünnet" kelimesi Hz. Peygamber'e ittiba için kullanıldığı gibi sahabeye ve başkasına ittiba etmek anlamında da kullanılmaktadır. (Bk. Debûsî, 2007, s. 78; Serahsî, 1993, I, 113-114; Şâtıbî, 1975, IV, 4-7.) Nitekim "sünnet" kelimesi hadislerde, "izlenen yol, yöntem, örnek alınan uygulama, örf ve gelenek" şeklindeki sözlük anlamında kullanıldığı gibi "Hz. Peygamber'in, peygamber olma sıfatı ile yapıp insanlardan uyulmasını istediği davranışlar"şeklinde teşrîî bir dayanak anlamında da kullanılmaktadır.

Bu bağlamda örneğin;

"Benim ve benden sonraki râşid halifelerin sünnetine uyun" (EbûDâvûd, "Sünnet", 5); "Kim güzel bir âdet (sünnet-i hasene) başlatırsa kendisine hem o güzel davranışın karşılığı hem de kıyamete kadar onu örnek alan kimselerin sevabı verilir; yine kim kötü bir âdet başlatırsa kendisine hem o kötü davranışın hem de kıyamete kadar onu örnek alan kimselerin günahı yüklenir" (İbnMâce, "Mukaddime", 14) mealindeki hadislerde "sünnet" kelimesi, sözlükteki "izlenen yol, örnek alınan uygulama" anlamında geniş anlamı ile kullanılmıştır.

"Size iki şey bıraktım onlara tutunduğunuz sürece sapmazsınız: Allah'ın Kitab'ı ve Peygamberinin sünneti" (Muvatta, "Kader", 3); "Sünnetimden yüz çevirenler benden değildir"(Buhârî, "Nikâh", 1; Müslim, "Nikâh", 5) mealindeki hadislerde ise "sünnet" kelimesi,"Hz. Peygamber'in, peygamber olma sıfatı ile yapıp insanlardan uyulmasını istediği davranışlar" şeklindeteşrîî bir dayanak/delil anlamında kullanılmıştır.

[58] "Sünnet" hakkında geniş bilgi için bk. Bedir (Fıkıh)-Çelebi (Kelam)-Koca (Fıkıh Usulü), 2010, XXXVIII, s. 150-155.

Fıkhî/hukukî bir terim olarak"sünnet" kavramı;biri ***usûl-i fıkıh*** (kaynak değeri açısından), diğeri ***fürû-i fıkıh***(şer'î hüküm açısından) olmak üzere İslam hukukunda iki farklı anlamda ele alınmıştır. (Apaydın, 2017, s. 48; Bedir, 2010, C. XXXVIII, s. 150.).

Birinci anlamda, yani usûl-i fıkıh açısından sünnet;şer'î hükümlerin elde edildiği (istinbat edildiği)kaynağı ifade etmektedir ve İslam hukukunun (şer'î hükümlerin) ikinci temel kaynağını oluşturmaktadır. Bu anlamda sünnetin temel işlevi, Kitab'ı beyandır, yani Kur'an'ı açıklamaktır. Sünnet olmadan Kitab'ın mana ve maksatlarının anlaşılması mümkün değildir. Bu yüzden usul kitaplarında, *"السنة قاضية على الكتاب/ Sünnet,Kitab üzerine hâkimdir/Sünnet,Kitab'ın anlamınıtebyin ve takrir eder/Kitab'taki mananın nasıl anlaşılması gerektiğini belirgin hale getirir*" denilmiştir. (Şâtıbî, 1975, IV, 7-10, 26. Ayrıca bk. Apaydın, 2017, s. 46-47.).

Şer'î hükümlerin kaynakları anlamında sünnet, yapısı ve rivayet şekli açısından temelde ikiye ayrılmaktadır;[59]

(1)Yapısı açısından sünnet

Bu açıdan sünnet; *kavlî, fiilî ve takrîrî* olmak üzere üçe ayrılmaktadır. Kavlî sünnet, Hz. Peygamber'in sözleridir. Literatürde kavlîsünnete "Hadis" de denilmektedir. Fiilî sünnet, Hz. Peygamber'in davranışları ve uygulamalarıdır. Takrîrî sünnet ise Hz. Peygamber'in, Müslümanların söylediği bir sözü işitip veya yaptığı bir fiilden haberdar olup da buna karşı çıkmaması ve/ya sessiz kalarak bunları zımnen/dolaylı olarak onaylamasıdır.

(2)Rivayet şekli açısından sünnet

Hz. Peygamber'den nakledilen rivayetlerin tümüne literatürde "haber" denilmektedir. Rivayet şekli açısından haber (sünnet)Hanefilere göre *mütevâtir, meşhûr ve âhâd/haber-i vâhid* diye üçe ayrılmaktadır. *Mütevâtirhaber/sünnet*, yalan üzere birleşme ihtimali olmayan çok sayıda kişinin Hz. Peygamber'den rivayet ettiği haber demektir. *Meşhûrhaber/sünnet* ise ilk nesilde, yani sahabe döneminde bir veya iki kişinin Hz. Peygamber'den rivayet edip daha sonra ikinci ve üçüncü nesilde yani tâbiîn ve tebe-i tabiîn döneminde tevâtür sayısınca raviler tarafından rivayet edilen haber demektir. *Haber-i vâhid* ise, ilk nesilden itibaren bir veya iki kişinin rivayet ettiği ve sonraki nesillerde tevâtür derecesine ulaşmayan haber demektir. Sünnetin büyük çoğunluğu haber-i vâhid denilen rivayetlerden oluşmaktadır.

[59] Geniş bilgi için bk. Şâtıbî, 1975, IV, 58-68; Şaban, 2015, s. 71-78; Zeydan, 2011, s. 129-138; Atar, 1996, s. 38-45; Apaydın, 2017, s. 49-63.

Usulcüler, yukarıdaki taksimde sünnetin kapsamında yer alan her bir kavramı veya konuyu tafsilatlı bir şekilde ele almışlar ve bunların kaynak değeri hakkında değerlendirmeler yapmışlardır.[60]

İkinci anlamda ise, yani fürû-i fıkıh açısından sünnet; bir meselenin İslâm hüküm teorisindeki (teklifî/şer'î hükümler kategorisindeki) konumunu ifade etmektedir. Bu anlamda sünnet, farz ve vacip olmaksızın mükelleften yapılması istenilen fiilleri/hükümleri oluşturmaktadır. Cumhurun terminolojisinde "mendup" olarak da tabir edilen sünnetin bu anlamdaki işlevi ise farzları tahkim, takviye ve tekmil etmektir. (İbn Melek, 1965, s. 196; Şâtıbî, 1975, I, 151.)

Hz. Peygamber'in fiillerinin bir kısmı teşrîî nitelik taşırken bir kısmı tamamen fıtratın ve âdetin, yani Hz. Peygamber'in insan olmasının ve içinde yaşadığı toplumun örf ve âdeti gereği olarak yapmış olduğu fiillerdir. Bu yüzden bağlayıcılık/yükümlülük açısından Hz. Peygamber'in fiillerinin veya fiilî sünnetlerinin tümü aynı derecede değildir. Hz. Peygamber'in (fiili) sünnetlerinden bazıları ***vücûb*** ifade ederken bazıları, ***müstehab*** ve ***mendub*** bazıları da ***ibaha/mubahlık*** bildirmektedir. (Erul, 2010, s. 28.)

Burada Hz. Peygamber'in fiillerinin mubah ile ilişkisi açısından kısaca "mubah" kavramına değinmek uygun olacaktır. Sözlükte "açık olmak, açığa çıkarmak" anlamındaki "b-v-h" kökünden türetilen *ebâha* fiilinin ism-i mefulü olan "mubah*"* kelimesi; "se*rbest bırakılmış, izin verilmiş, müsaade edilmiş, yasaklığı kaldırılmış"* gibi anlamlara gelmektedir. "Ebâha" fiilinin mastarı olan "ibâha" kelimesi ise sözlükte; *"açığa çıkarmak, açıklamak; serbest bırakmak, izin vermek, helâl kılmak, câiz kılmak; genişlik sağlamak*" gibi anlamlara gelmektedir. (İbnManzûr, 1984, "b-v-h" mad, I, 384; Medkûr, 1984, s. 31-32; Dönmez, 2005, C. XXX, s. 341.)[61] Teknik bir terim olarak ise ibâha, "*muhayyer kılmak, yani kişinin bir fiili dilediği gibi yapmasına izin vermek*", mubah da "*iki tarafı, yani yapılması ve yapılmaması eşit olan şey*" (Cürcânî, 1983, "ibâha" ve "mubah" mad., s. 8,196; İbnFûrek, 1999, s. 137-138; Bilmen, 1985, I, 33; Medkûr, 1984, s. 32; Erdoğan, 1998, "İbâha" ve "Mübâh" mad., s. 171, 309.) anlamına gelmektedir. Bir fıkıh usulü terimi olarak ise mubah kavramının birçok tanımı yapılmıştır.[62] Ancak bu tanımlar; "*herhangi bir zemm (kınama) ve medh (övgü)*

---

60 Geniş bilgi için bk. Debûsî, 2007, s. 170-214; Şâtıbî, 1975, IV, 3-86; Atar, 1996, s. 35-47; Apaydın, 2017, s. 46-65.

61 Ayrıca bk. Âmidî, 2003, I, 165; Bilmen, 1985, I, 33.

62 Örnek olarak bk. Cessâs, 1994, II, 91; III, 247;Cüveynî, h. 1399, I, 313; İbnFûrek, 1999, s. 137-138; İbnHazm, t.y., I, 44; Râzî, t.y., I, 93; Âmidî, 2003I, 165-166; Beyzâvî, t.y., s. 18;Buhârî, 1991, I, 275, 276; Molla Hüsrev, 1321, s. 278; Şevkânî, 1992, s. 24.

*olmaksızın Şâri'in mükellefi yapıp yapmamakta muhayyer bıraktığı fiil (*Bk. İbnFûrek, *1999*, s. 137-138; Hallâf, 1984, s. 130;

Zeydan, 2011, s. 38; Şaban, 2015*,* s. 253*.)"* anlamında birleşmektedir. Buna göre şer'î bir hüküm olarak mubahı, "*Şâri'in, yapma ve terk etme arasında mükellefi muhayyer bıraktığı veya yapana medh (övgü) ve zemmin (kınama) taalluk etmediği şey*" (Medkûr, 1984**,** s. 32; Husarî, 1986, s. 69; Zühaylî, 1986, I, 45, 87.) tanımlamak mümkündür.

İslâm hukukunda haramlar/yasaklar sınırlıdır ve bunların neler olduğu genellikle nasslar tarafından belirtilmiştir. (Örnek olarak bk. Bakara, 2/173; Nahl, 16/115.) Prensip olarak haramların/yasakların dışında kalan durumlar helal alanı oluşturmaktadır. Nitekim İslâm hukukunda aksine bir delil veya karine olmadığı sürece kesin yükümlülük bildiren taleplerin (emir ve nehiy) dışında kalan fiillerde mubahlığın esas olduğu temel bir ilke olarak kabul edilmiştir. (Dönmez, 2005, C. XXX, s. 343.)

Bu tebliğde/makalede kısaca Hz. Peygamber'in fiillerinin/fiilî sünnetinin mubahlığa delalet etmesi üzerinde durulacaktır.

I. Usûl-i Fıkıh (Teşrîî Bir Dayanak Olması) Açısından Hz. Peygamber'in Fiillerinin Mubahlığa Delalet Etmesi

Mahiyeti/yapısı açısından sünnetin bir kısmını oluşturan Hz. Peygamber'in fiilleri klasik fıkıh usulü kitaplarında "Ef'âlü'r-Rasûl" başlığı altında tafsilatlı bir şekilde incelenmiştir.[63]Bağlayıcılık/yükümlülük açısından ise Hz. Peygamber'in fiilleri aynı derecede değildir. Usul kitaplarında farklı kısımlara ayrılarak incelenenHz. Peygamber'in fiillerini[64]bağlayıcılık/yükümlülük açısından; "teşrîî amaçlı olan" ve "teşrîî amaçlı olmayan" şeklinde temelde ikili bir taksime tabi tutmak mümkündür. (Bk. Debûsî, 2007, s. 247; Serahsî, 1993, II, 86; Buhârî, 1991, III, 377-379; Zerkeşî, 1992, IV, 176-180. Ayrıca bk. Zeydan, 2011, s. 130-131; Abdülkadir, 1991*,* s. 148-180;Aşkar, 2003, I, 315-387.)[65]

---

63 Örnek olarak bk. Cessâs,1994*,* III, 215-228; Debûsî, 2007, s. 247-248; Serahsî, 1993, II, 86-103; Buhârî, 1991, III, 374-404; Âmidî, 2003, I, 232-259; Zerkeşî, 1992, IV, 169-200; Şevkânî, 1992, s. 72-83. Konuyla ilgili geniş bilgi için bk. Abdülkadir, Muhammed el-Arûsî (1991). *Ef'âlü'r-rasûl ve delâletühüale'l-ahkâm*, Cidde: Daru'l-müctemâ' li'n-neşrve't-tevzî'; Aşkar, Muhammed Süleyman (2003). *Ef'âlü'r-rasûl ve delâletühüale'l-ahkâmi'ş-şer'iyye (I-II).* Beyrut: Müessesetü'r-risâle; Erdoğan, 2017, s. 92-125; Bakkal, 2017, s. 39-57.

64 Hz. Peygamber'in "Hasâisü'n-Nebî" olarak isimlendirilen; "*akşam iftar etmeden ertesi günü oruç tutmaya devam etmesi (savm-i visâl), aynı anda dörtten fazla kadınla evli olması* (*teaddüd-i zevcât*) gibi bazı fiilleri de vardır ki bunlar sadece Hz. Peygamber'e mahsus/özel hükümler olup ümmet için geçerli değillerdir. Aksine bu tür fiiller ümmet için yasaklanmıştır. Bu yüzden "Hasâisü'n-Nebî" olarak isimlendirilen fiiller, Hz. Peygamber'in fiilî sünnetleri kapsamında değerlendirilmemektedir. (Zerkeşî, 1992, IV, 179; Zeydan, 2011, s. 130; Abdülkadir, 1991*,* s. 166-174.)

65 Bağlayıcılık açısından Hz. Peygamber'in fiillerinin değerlendirilmesi hakkında geniş bilgi için bk. Bakkal, 2017, s. 39-57.

Aşağıda kısaca Hz. Peygamber'in teşrîî amaçlı olan ve olmayan fiillerinin mubahlığa delalet etmesi üzerinde durulacaktır.

A. Hz. Peygamber'in Teşrî' Amaçlı Fiillerinin Mubahlığa Delalet Etmesi

Hz. Peygamber'in teşri amaçlı yaptığı fiilleri; vasfı bilinen (el-fi'lü'l-mücerred el-ma'lûmü es-sıfatü) ve vasfı bilinmeyen (el-fi'lü'l-mücerred el-mechûlü es-sıfatü) olmak üzere ikiye ayrılmaktadır.[66] Hz. Peygamber'in bir fiili hangi vasıfla yaptığı bilindiğinde o fiil aynı vasıfla bizim için de geçerli olmaktadır. Buna göre Hz. Peygamber'in yaptığı fiilin vasfı ***vücub*** ise ümmet için de ***vücup***; ***nedb*** veya ***ibaha*** ise ümmet için de ***nedb*** veya ***ibaha***ifade etmektedir.(Zeydan, 2011, s. 131.)Diğer taraftan Hz. Peygamber'in Kur'an'daki bir mücmeli[67] beyan sadedindeki fiilleri de mücmelin hükmüne tabi olmaktadır. Örneğin Hz. Peygamber'in Kur'an'da emredilen namazın (salât) hükmünü açıklama sadedinde söylediği; "*Sallûkemâraytümûnîüsallî/ Beni nasıl namaz kılıyor görüyorsanız öyle namaz kılınız/Namazı, benim kıldığım gibi kılınız*"(Buhârî, "Ezân", 18) şeklindeki fiili beyanı namazın hükmüne tabidir.(Zerkeşî, 1992, IV, 185; Şevkânî, 1992, s. 73-74; Zeydan, 2011, s. 130-131; Abdülkadir, 1991, s. 164-165; Apaydın, 2017, s. 63-64).

Burada konumuz açısından Hz. Peygamber'in hangi vasıfla yaptığı bilinmeyen teşrîî/kurbet amaçlı fiillerinin hükmü önem arz etmektedir. Usulcüler, Hz. Peygamber'in bu şekilde teşrî' (kurbet) amaçlı yapıp vasfı bilinmeyen fiillerinin ***vücûb*** (farz) mu, ***nedb*** mi, ***ibaha*** mı bildirdiği konusunda ihtilaf etmişlerdir.[68]Şâtıbî(ö. 790/1388), Hz. Peygamber'in bu tür fiilleri ile ilgili şu genel kaideleri zikretmektedir:

"*Hilafına bir delil/karine bulunmadığı sürece (Hz. Peygamber'in) bir fiili işlemesi mutlak olarak izne delalet eder.*" (Şâtıbî, 1975, IV, 58.)[69]

"*Mutlak izin, vacip, mendup ve mubahı içerir.*"(Şâtıbî, 1975, IV, 59.)[70]

Maliki ve Şafiîlerin çoğunluğuna göre, Hz. Peygamber'e mahsus/özel (hasâisü'n-Nebî) olduğuna dair bir delil olmadığı sürece Hz. Peygamber'in sıfatı bilinmeyip kurbet/ibadet amaçlı fiilleri ümmet için vücûp ifade etmektedir.(Abdülkadir, 1991, s. 154-155. Ayrıca bk. Zerkeşî, 1992, IV, 181-182, 183.)

---

66 Hz. Peygamber'in mücerred olarak yaptığı (vasfı bilinmeyen) teşri/kurbet içerikli fiillerinin hükme delaleti hakkında geniş bilgi için bk. Aşkar, 2003, I, 315-387.

67 Mücmel: Anlamı kapalı olan, sözün sahibi tarafından bir açıklama yapılmadan kendisi ile kastedilen mananın anlaşılmadığı lafız, demektir. (Şaban, 2015, s. 387; Atar, 1996, s. 214.)

68 Konuyla ilgili görüşler için bk. Debûsî, 2007, s. 247; Serahsî, 1993, II, 86-90; Âmidî, 2003, I, 233-251; Zerkeşî, 1992, IV, 182-184; Şevkânî, 1992, s. 74-83; Medkûr, 1984, s. 78; Abdülkadir, 1991, s. 154-166; Aşkar, 2003, I, 333-370.

69 الفعل منه ﷺ دليل على مطلق الإذن فيه ما لم يدل دليل على غيره.

70 فمطلق الإذن يشمل الواجب والمندوب والمباح

İmam Malik'e (ö. 179/795) göre ise Hz. Peygamber'in, kasıtlı olarak yaptığı, ancak vacip, mendup veya mubah olduğuna dair bir delilin bulunmadığı vasfı bilinmeyen fiilleri mutlak olarak ***mubahlık*** ifade etmektedir.(Âmidî, 2003, I, 233; Şevkânî, 1992, s. 76.)[71] Yine fıkıh usulü eserlerinde İmam Şâfiî'in(ö. 204/819), Hz. Peygamber'in, sıfatı bilinmeyip kurbet/ibadet amaçlı fiillerinde esas olanın istihbab/ibaha olduğunu söylediği nakledilmektedir.(Zerkeşî, 1992, IV, 181; Abdülkadir, 1991, s. 155.)Hanbelilerde tercih edilen (râcih) görüşe göre ise Hz. Peygamber'in sıfatı bilinmeyip kurbet/ibadet amaçlı fiillerinde esas olan mubah olmasıdır.(Zerkeşî, 1992, IV, 183.)

Hanefi usulcülerin çoğunluğuna göre ise Hz. Peygamber'in sıfatı bilinmeyip kurbet/ibadet amaçlı fiillerinde esas olan ***müstehab/mendup*** olmasıdır.(Abdülkadir, 1991, s. 155-156.) Ancak Hanefilerden[72]Kerhî'ye(ö. 340/952) göre vacip, mendup veya mubah olduğuna dair bir delil olmadığı sürece Hz. Peygamber'in kasıtlı olarak yaptığı vasfı bilinmeyen fiillerinde asıl olan ümmet için ***mubah*** olmasıdır.(Cessâs,1994, III, 215; Debûsî, 2007, s. 247; Serahsî, 1993, II, 86-87.)Cessâs(ö.370/980)[73] da Kerhî ile aynı görüşü dile getirmektedir. Ancak o, bir fiilin Hz. Peygamber'e mahsus (hasâisü'n-Nebî) olduğuna dair bir delil olmadığı sürece Hz. Peygamber'e ittiba edilmesi gerektiğini söylemektedir. (Cessâs,1994, III, 215. Ayrıca bk. Debûsî, 2007, s. 247; Serahsî, 1993, II, 87;Buhârî, 1991, III, 378-379; Apaydın, 2017, s. 64-65.)Serahsî(ö. 483/1090-?) ise Kerhî ve Cessâs'ın görüşlerini aktardıktan sonra Cessâs'ın görüşünün sahih olduğunu söylemekte ve mutlak olan Hz. Peygamber'in fiillerinin vucuba delalet etmediğine dair deliller getirmektedir. (Serahsî, 1993, II, 87, 88.) Bu açıklamalardan da anlaşılacağı üzere Hanefilerde kabul edilen temel görüş; Hz. Peygamber'in vasfı bilinmeyen fiillerinde esas olan mubah veya müstehap olmasıdır.

Sonuç olarak İmam Malik ve İmam Şâfiî'denmubahlık bildirdiği yönünde nakledilen görüşler ile Hanbeliler ve Hanefilerden Kerhî'nin görüşünden hareketle vacip, mendup veya mubah olduğuna dair bir delil olmadığı sürece Hz. Peygamber'in teşri amaçlı fiillerinde asıl olan mubahlık olduğunu söylemek mümkündür. (Medûr, 1984, s. 78-79; Dönmez, 2005, C. XXX, 343; Abdülkadir, 1991, s. 150-151; Aşkar, 2003, I, 325-326.Ayrıca bk. Apaydın, 2017,

[71] Ancak bazı kaynaklarda İmam Malik'in bu tür fiillerde Hz. Peygamber'e ittibaın vacip olduğunu isnad edenler de vardır. (Bk. Bâcî, *el-Müntekâ*, II, 290'dan naklen Abdülkadir, 1991, s. 154.

[72] Hanefi usulcülere göre Hz. Peygamber'in fiillerinin hükme delaleti hakkında bir çalışma için bk. Ünal, 1997 s. 191-199.

[73] Cessâs'in Hz. Peygamber'in fiilleri ile ilgili görüşleri hakkında bk. Hacıoğlu, 2014, s. 165-190.

s. 65.) Günümüz fıkıh âlimlerinden Yusuf el-Kardâvî ise bu tür fiillerle ilgili: "*Allah'a yaklaşma kastıyla yapılanlar sünnet, bu dışındakiler ise mubahtır*"(Karadâvî, Yusuf, *Sünneti Anlamada Yöntem*, çev. Bünyamin Erul, Kayseri 1993, s. 43'den naklen Erdoğan, 2017, s. 92.) demektedir.

B. Hz. Peygamber'in Teşrî' Amaçlı Olmayan Fiillerinin Mubahlığa Delalet Etmesi

Hz. Peygamber'in teşrî' özelliği olmayan, sırf bir insan olarak yaptığı fiilleri teşrî' için bir dayanak oluşturmazlar. Dolayısıyla Hz. Peygamber'in bu tür fiillerinin ümmet için bir bağlayıcılığı yoktur. Nitekim usulcülerHz. Peygamberin ***kalkması***, ***oturması***, ***yemesi-içmesi*** gibi teşri amacı olamayan sırf beşer sıfatıyla cibillî olarak işlediği fiillerinin mubahlığa delalet ettiği ve ümmet için bağlayıcı olmadığı konusunda ittifak etmişlerdir. (Debûsî, 2007, s. 247; Âmidî, 2003, I, 232; Şevkânî, 1992, s. 72; Medkûr, 1984, s. 78; Abdülkadir, 1991, s. 150-151; Zeydan, 2011, s. 130; Aşkar, 2003, I, 224-227.)

Hz. Peygamber'in teşrîî özellik taşımayan beşeri fiilleri şer'an bağlayıcı olmamakla birlikte bu konuda Hz. Peygamber'in örnek alınmasında (teessî) da şer'an bir mani yoktur. Bir diğer ifade ile teşrîî özellik taşımayan beşeri fiillerinde Hz. Peygamber'e ittiba etmek mubahtır. İsteyen, Hz. Peygamber'in bir insan olarak yaptığı fıtrî ve beşeri fiillerini de kendisine örnek alabilir. Nitekim sahabeden Abdullah b. Ömer (ra), beşeri veya teşrîî ayırımı yapmaksızın her konuda Hz. Peygamber'i taklid etmek ve O'na tabi olmak için aşırı bir titizlik göstermiştir.(Bk. Zerkeşî, *el-Bahru'l-muhît*, IV, 177; Zeydan, 2011, s. 130; Kandemir, 1988, C. I, s. 126-128; Erdoğan, 2017, s. 248-250.)

Sonuç olarak Hz. Peygamber'in teşrîî özellik taşımayan beşeri fiilleri Müslümanlar için bağlayıcı değildir. Dolayısıyla Hz. Peygamber'in fıtratı gereği yaptığı "yemesi, içmesi, yürümesi, yatması vs." gibi fiillerine tabi olmak şer'î açıdan mubah olmaktadır. Bu konuda isteyen Hz. Peygamber'e tabi olur, isteyen olmaz.

II. Furû-i Fıkıh (Teklîfî Bir Hüküm Olması) Açısından Hz. Peygamber'in Fiillerinin Mubahlığa Delalet Etmesi

A. Sünnetin Teklîfî Hükümler İçerisindeki Yeri

Hanefi usulcüler, Şâri'inibadetlerle ilgili mükelleften yapılmasını istediği fiilleri (***el-meşrûât/teklîfî hükümler***); ***farz, vacip, sünnet ve nafile*** olmak üzere temelde dörtlü bir taksime tabi tutmuşlardır.(Bk. Debûsî, 2007, s. 77; Serahsî, 1993, I, 110; İbn Melek, 1965, s. 194-198.) Bu taksimde sünnet, "farz ve vacip olmaksızın Hz. Peygamber'in ibadet amacıyla yaptığı fiiller"; nafile ise "farzlara ve meşhur sünnete ziyade olarak yapılan ibadetler" (Bk.

Debûsî, 2007, s. 78; Serahsî, 1993, I, 113-114; İbn Melek, 1965, s. 196.)anlamına gelmektedir.

Hanefi fıkhında farz, vacip ve sünnetin dışında kalıp ibadet amacıyla yapılan fiillergenel olarak "nafile" terimi ile ifade edilmiştir. Bu manada nafile, "farz, vacip ve sünnet üzerine ziyade olarak yapılan fiiller" olarak tanımlanmaktadır. (İbnÂbidîn, 2003, I, 219.)Hanefilere göre mendup nafileler içerisinde yer almakta ve "Failinin ecir/mükâfat aldığı, terk eden kişinin ise kınanmadığı" fiil olarak tanımlanarak sünen-i zevâid'den sayılan ibadetlerden daha aşağı bir konumu ifade etmektedir. (İbnÂbidîn, 2003, I, 218, 219.)

Diğer taraftan Hanefi literatüründe "nafile" ile "tatavvu" kelimeleri müteradif/eş anlamlı kelimelerdir. Nitekim her ikisi de temelde sünnet dışında mükellefin kendi isteği ile sünnete ziyade olarak ibadet amaçlı yaptığı fiilleri içermektedir. (Debûsî, 2007, s. 78.)Sonuç olarak Hanefi literatüründe "nafile" terimi farz, vacip ve sünnetin dışında ibadet amacı ile yapılan fiillerin tümünü içermekte olup yerine göre "tatavvu", " mendup" ve "müstehap" gibi isimler almaktadır. (İbnÂbidîn, 2003, I, 218-219.)

Mütekellimîn/Şâfiîusulcüler ise teklîfî hükümleri "***vacip/farz, mendup, mubah, mekruh ve haram"*** olmak üzere beşli bir taksime tabi tutmuşlardır. Bu taksimde yer alan vacip ve mendupŞâri'in yapılmasını istediği fiillerdir. (Gazzâlî, t.y., I, 82-84; Râzî, t.y., I, 93-104; Âmidî, 2003, I, 131-169.)Mendup ise kendi içerisinde; "murağğabunfîh", "müstehab", "nefile", "tatavvu'", "sünnet" ve "ihsan" diye farklı isimler almaktadır. (Râzî, t.y., I, 103.)Bu taksimde yer alan "sünnet" kavramı her ne kadar, mendub'un bir alt başlığın oluşturmakta ise de kısmen Hanfilerdeki "sünnet" tabirine tekabül ettiği söylenebilir. Nitekim Fareddin er-Râzî(ö. 606/1209), "*örfte, menduba sünnet denilmektedir. Bunun delili ise örfte, 'bu fiil vaciptir, bu fiil sünnettir'denilmesidir*" (Râzî, t.y., I, 103.) diyerek mütekellimin usulcülere göre "mendub" terimi ile Hanefilerdeki "sünnet" teriminin kastedildiğini ifade etmektedir. Ancak yine Râzî'nin ifadesine göre mütekellimin usulcülerden bazıları, "sünnet" lafzının "mendub" ile eş anlamlı olmadığını, Hz. Peygamber'in emrettiği veya yapmaya devam ettiği fiillerden vücûb ve mendubiyeti bilinen her şeyi içerdiğini söylemektedirler. (Râzî, t.y., I, 103.)Bu son tanıma göre sünnet teklîfî hükümlerden biri olarak değil, şer'î hükümlerin bir kaynağı olarak tanımlanmış olmaktadır.

B. Sünnet-i Hüdâ ve Sünnet-i Zevâid Ayırımı Açısından Hz. Peygamber'in Fiillerinin Bağlayıcılığı

Hanefi usulcüler/fakihler, teklîfî hükümlerden (ef'âl-i mükellefîn) biri olarak Şâri'in ibadet amacıyla yapılmasını istediği sünnet kapsamındaki fiilleri; "sünnet-i hüdâ" ve "sünnet-i zevâid" şeklinde ikiye ayırmışlardır. (Serahsî, 1993, I, 114; Nesefî, 1986, I, 457;İbn Melek, 1965, s. 196; İbnÂbidîn, 2003, I, 218-219; Atar, 1996, s. 126; Koca, 2010, C. XXXVIII, 155; Zafîrî, 2002, s. 39-40.)[74]

Mütekellimîn/Şâfiîusulcüler her ne kadar mendubu; "murağğabunfîh", "müstehab", "nefile", "tatavvu'", "sünnet" ve "ihsan" diye taksime tabi tutmuş (Râzî, t.y., I, 103.) olsalar da Hanefi usulcüler/fakihler gibi mendubu/sünneti; "sünnet-i hüdâ" ve "sünnet-i zevâid" şeklinde bir taksime tabi tutmamışlardır. Ancak Hanefilerdeki sünnet taksiminin mütekellimin usulcüler için de geçerli olduğunu söylemek mümkündür. Nitekim mütekellimîn/ŞâfiîusulcülerdenRâzî' mendubu; "*Şer'in nazarında yapılması terk edilmesine tercih edilen fiil"* olarak tanımlamakta ve bu tanımda yer alan "Şer'in nazarında" kaydının "yeme, içme, vs…" gibi fıtrî olan fiilleri tanımın dışında bıraktığını söylemektedir. (Râzî, t.y., I, 102-103.)Râzî'nin bu açıklamalar ile, mendubun Hanefilerdeki "sünnet-i hüdâ" ve "sünnet-i zevâid" şeklindeki taksime benzer bir ayrıma dikkat çektiğini söyleyebiliriz. Yine Râzî'ninmendubu; "murağğabunfîh", "müstehab", "nefile", "tatavvu'" ve "sünnet" diye alt başlıklara ayırması mütekelimînusulcülere göre de mendubun veya sünnetin Hanefilerdeki sünnet taksimine benzer bir taksime tabi tutulduğunu göstermektedir.

Aşağıdaki Hanefilerin taksimi esas alınarak kısaca "sünnet-i hüdâ" ve "sünnet-i zevâid" açısından Hz. Peygamber'in fiillerinin ümmet açısından bağlayıcılığı üzerinde durulacaktır.

1. Sünnet-i Hüdâ ve Ümmet İçin Bağlayıcılığı

Sünnet-i hüdâ, İşlenmesi hidayet, terk edilmesi dalalet olan Hz. Peygamber'in kurbet/ibadetamacıyla yaptığı veya yapılmasını istediği fiillerdir. (Serahsî, 1993, I, 114; Nesefî, 1986, I, 457.)[75]Vakit namazlarının sünnetleri ile ezan, kamet, cemaatle namaz kılmak vs. gibi dinin şiârından (sembollerinden) kabul edilen sünnetler bu guruba dâhildir. Sünnet-i hüdâ'nın hükmü, yapılmasında ecir/sevap, terk edilmesinde ise kerahet ve kınamanın (isâet) olmasıdır. (Serahsî, 1993, I, 114; Serahsî, 1989, I, 167; Nesefî, 1986, I, 457;İbn Melek, 1965,

[74] Ayrıca bk. Erdoğan, 2017 s. 260-261; Erdoğan, 1998, "Sünen-i Hüdâ", "Sünen-i zevâid" ve "Sünnet" mad., s. 412.

[75] Ayrıca bk.Atar, 1996, s. 126; Koca, 2010, C. XXXVIII, 155; Erdoğan, 2017, s. 260-261; Zafîrî, 2002, s. 39.

s. 196; İbnÂbidîn, 2003, I, 218; Atar, 1996, s. 126; Zafîrî, 2002, s. 39. Ayrıca bk. İbnRüşd, 2004, I, 258.)Sünnet-i hüdâ, dinin tekmilesi, yani tamamlayıcısı konumundadır. (İbn Melek, 1965, s. 196; Zafîrî, 2002, s. 39.)

Bir belde halkının/Müslümanların sünnet-i hüdâ kapsamındaki sünnetleri toptan terk etmeleri caiz değildir. Bu tür sünnetlerin toptan terk edilmesi sünneti hafife almak anlamına geldiği için, terk edenler kamu otoritesi tarafından (ölümle) cezalandırılır ve ifası için icbar edilir.

(Bk. Serahsî, 1993, I, 114; Nesefî, 1986, I, 457;Mevsılî, 1998, I, 79; İbn Melek, 1965, s. 196.)[76]

2. Sünnet-i Zevâid ve Ümmet İçin Bağlayıcılığı

Sünnet-i zevâid, yapılması güzel olup terk edilmesinde sakınca olmayan fiillerdir. (Serahsî, 1993, I, 114; İbn Melek, 1965, s. 196; *el-Mevsûatü'l-fikhiyye*, 1992, C. XXV, s. 275.) Bu tür sünnetler ibadetle ilgili olabileceği gibi fıtrata ve âdeta dayalı fiillerle ilgili de olabilir. Ancak sünnet-i zevâid ile öncelikle kastedilen; Hz. Peygamber'in oturması, kalkması ve giyinmesi gibi fıtrata ve âdete dayalı fiilleridir. (Nesefî, 1986, I, 457;İbn Melek, 1965, s. 196; Zafîrî, 2002, s. 39.)

Buna göre vakit namazlarının sünnetleri ve teheccüd/gece namazı, duhâ/işrâk namazları, evvabîn namazı vs. gibi belirli zamanlarda Hz. Peygamberin kıldığı ve ümmetine de kılmayı tavsiye ettiği namazların dışında kalan ve kişinin ibadet amacıyla fazladan kıldığı nafile namazlar sünnet-i zevâid kabul edilmektedir. (Koca, 2010, C. XXXVIII, s. 155.)Bunlardan bazılarının (sürekli) terk edilmesi kınamayı (isâet) gerektirmekle birlikte (Koca, 2010, C. XXXVIII, s. 155.) bu tür sünnetlerde temel ölçü, yapılmasında ecir/sevap olması, terk edilmesinde ise kınama ve günahın olmamasıdır. (Serahsî, 1993, I, 114; İbnÂbidîn, 2003, I, 218.)

Yine Hz. Peygamber'in bir beşer olması hasebiyle fıtratının gereği olarak yaptığı yemesi, içmesi, giyinmesi, oturması-kalkması; beyaz elbise giymesi, kına ile saç ve sakalını boyaması gibi giyim-kuşam tarzı ile ilgili olup teşrîî bir niteliği ve amacı olmayan fiilleri de zevâid sünnet kapsamındadır. Bunlara uyulması güzel bir şey (müstehab) olmakla birlikte terk edilmesi halinde her hangi bir kerahat ve kınama (isâet) yoktur. (Serahsî, 1993, I, 114; İbn

[76] Ayrıca bk. Şirbînî, 1997, I, 351; Şâtıbî, 1975, I, 151; Dihlevî, *1990*, II, 65; Koca, 2010, C. XXXVIII, s. 155; Erdoğan, 2017, s. 260-261.

Melek, 1965, s. 196; İbnÂbidîn, 2003, I, 218.)[77] Hatta bu konuda örfe dayandığı gerekçesi ile sakal (ve sarık[78]) gibi fiili sünnetlerin zevâid sünnetten olduğunu ve ümmeti bağlayıcı olmadığını söyleyen İslam hukukçuları da vardır. (Bk. Ebu Zehra, t.y., s. 115.)

Muhakkik fakih İbnÂbidîn(ö. 1252/1836), terk edilmesinde kınamanın olmadığı nafile ibadetler ile sünnet-i zevâid arasındaki ayırma dikkat çekmektedir. Buna göre;*"nafileler ibadetten, sünnet-i zevâid ise âdetten (günlük yapılan rutin davranışlardan ve toplumun örf ve âdetinden)"* kabul edilmektedir. (İbnÂbidîn, 2003, I, 218. Ayrıca bk. Zeydan, 2011, s. 33-34.) Diğer taraftan bu ayrıma göre hüküm açısından nafileler ile sünnet-i zevâid arasında birinin ibadetlerden diğerinin âdetlerden sayılması dışında bir fark yoktur. Nitekim her ikisini de terk etmek mekruh değildir. Ancak bir fiilin ibadet sayılması ile âdetten kabul edilmesi arasında temel bir fark vardır: o da ihlası içeren niyettir. Yani âdetten sayılan bir şey niyet ile ibadete dönüşmektedir. (İbnÂbidîn, 2003, I, 218.) Buna göre âdetten sayılan fiiller, niyet ile ibadete dönüşmekte, yani yapan kişi ecir/sevap almaktadır.

Hz. Peygamber'in sünnet-i zevâid kapsamında yer alan; yemesi, içmesi, giyinmesi, vb. gibi hususlardaki fiillerini örnek alan kişiler Hz. Peygamber'e olan bağlılıklarını ve sevgilerini göstermek açısından ecir/sevap alırlar. Ancak bu konuda Hz. Peygamber'i taklit etmeyen veya ona ittiba etmeyenler için dinen/şer'an bir kınamanın ve azarlamanın olması söz konusu değildir. Çünkü Hz. Peygamber'in bu tür fiilleri fıtrata ve âdete/örfe dayanmaktadır. (Şaban, 2015, s. 246; Zeydan, 2011, s. 33-34.)[79]

Özetle ifade etmek gerekirse, Hz. Peygamber'in bir insan olarak fıtratının veya içinde bulunduğu toplumun örf ve âdetin gereği olarak yaptığı sünnet-i zevâid kapsamındaki fiilleri teşrîî açıdan ümmeti bağlayıcı değildir. Dolayısıyla bu tür fiilleri ibaha/mubahlık bildirmektedir. İsteyen bu tür fiillerinde Hz. Peygamberi taklit ederek ona ittiba edebilirler. İsteyenler ise kendi fıtratının ve içinde yaşadığı toplumun örf ve âdetine tabi olabilirler.

---

77 Ayrıca bk. Şaban, 2015, s. 245-246; Zeydan, 2011, s. 33-34; Atar, 1996, s. 126; Erdoğan, 2017, s. 261.

78 "Allah Rasûlü'nün (s.a.s) namazda giyilmesini tavsiye ettiği özel bir kıyafet yoktur. Sarıkla kılınan namazın sarıksız kılınan namazdan yetmiş kat daha sevap olduğu yönündeki bilgi, dayanaktan yoksundur. Bu yönde rivâyet edilen hadisler de sahîh değildir." (Bk. Telkenaroğlu, 2018, s. 89.)
"Sarıkla kılınan iki rekât namazın sarıksız kılınan yetmiş rekât namazdan daha faziletli olduğu" ile ilgili hadisin tahrîci için bk. Münâvî, 1972, IV, 37.
Hadisi tahrîc eden Münâvî (ö. 1031/1622), hadis hafızı Zehebî'nin (ö. 748/1348) bu hadisin senedinde bulunan Tarık b. Abdurrahman için zayıf dediğini, hadis âlimi Sehâvî'nin (ö. 902/1497) ise bu hadisin aslının yoktur dediğini (mevzû/uydurma olduğunu söylediğini) nakletmektedir.

79 Ayrıca bk. İbnÂbidîn, 2003, I, 218; Koca, 2010, C. XXXVIII, s. 155.

Sonuç

Mahiyeti/yapısı açısından sünnetin bir kısmını oluşturan Hz. Peygamber'in fiilleri klasik fıkıh usulü kitaplarında "Ef'âlü'r-Rasûl" başlığı altında tafsilatlı bir şekilde incelenmiştir. Bağlayıcılık/yükümlülük açısından ise Hz. Peygamber'in fiillerinin tümü aynı derecede değildir. Bu yüzden bağlayıcılık/yükümlülük açısından Hz. Peygamber'in fiillerini; "teşrîî amaçlı olan" ve "teşrîî amaçlı olmayan" şeklinde temelde ikili bir taksime tabi tutmak mümkündür.

Hz. Peygamber'in teşrîî amaçlı olan fiilleri de vasfı bilinen ve vasfı bilinmeyen olmak üzere ikiye ayrılmaktadır. Hz. Peygamber'in bir fiili hangi vasıfla yaptığı bilindiğinde o fiil aynı vasıfla bizim için de geçerli olmaktadır. Örneğin; Hz. Peygamber'in yaptığı bir fiilin vasfı vacip ise bu fiil, ümmet için de vacip olmaktadır. Diğer taraftan Hz. Peygamber'in Kur'an'daki bir mücmeli beyan sadedindeki fiilleri de mücmelin hükmüne tabi olmaktadır.

Hz. Peygamber'in teşrîî amaçlı olup vasfı bilinmeyen fiillerinde asıl olanın ***vücûb*** mu, ***nedb*** mi veya ***ibaha*** mı olduğu konusunda ise ihtilaf edilmiştir. Bu konuda İmam Malik ve İmam Şâfiî'den mubahlık bildirdiği yönünde görüşler nakledilmektedir. Hanblilerde ise râcih olan görüş mubahlık bildirmesidir. Hanefilerden Kerhî'ye göre de bu tür fiillerde asıl olan ümmet için mubah olmasıdır.

Hz. Peygamber'in teşrîî amaçlı olmayan ve ibadet özelliği taşımayan fıtrata veya âdete dayalı fiilleri ise ümmet için bağlayıcı değildir. Bu yüzden bu tür fiillerde asıl olan ibaha/mubahlık bildirmesidir. Dolayısıyla, "sünnet-i zevâid" olarak da isimlendirilen bu tür fiillerde isteyen Hz. Peygamber'e ittiba eder, isteyen etmez. Nitekim Abdullah b. Ömer (ra) gibi Allah Rasûlüne karşı fart-ı muhabbet/aşırı sevgi besleyen birçok Müslüman, takvayı esas alarak beşeri veya teşrîî ayırımı yapmaksızın her konuda Hz. Peygamber'in fiillerini örnek ve ölçü almaktadır. Hz. Peygamber'in teşrî' amaçlı olmayan fıtrat ve âdet içerikli fiillerini terk edenler ise takvayı değil de fetvayı esas almaktadırlar. Nitekim dini literatürde bu tür hassasiyetler; "fetva-takva" ayırımı olarak ifade edilmektedir.

Sünnet-i zevâid kapsamında bağlayıcılık açısından mubahlık içeren Hz. Peygamber'in fiillerini uygulamada ölçü alanların başında sûfiyyunun/tasavvuf meşrepli Müslümanların geldiği söylenebilir. Ancak, her hangi bir gruplama ve ayrım yapmaksızın her Müslümanın teşri özellik taşımayan Hz. Peygamber'in beşeri fillerini/davranışlarını ölçü alması caizdir. Bu konuda şer'an caiz olmayan ise bu tür sünnetlere tabi olmayanları, sünneti terk etmek veya sünnete aykırı davranmakla itham etmektir.

Diğer taraftan Hz. Peygamberin zevâid sünnet kapsamındaki fillerine tabi olanlar, o fiilin ibadet özelliği taşımasından dolayı değil, Hz. Peygamber'e olan sevgi ve bağlılıklarının karşılığı olarak ecir/sevap alırlar. Bu tür fiili sünnetleri (sünnet-i zevâid) terk edenler ise -Hz. Peygamber'e muhalefet kastı olmadığı sürece- dinen/şer'an kınanmazlar ve günah işlemiş olmazlar. Çünkü ibadet özelliği taşımayan Hz. Peygamber'in fiilleri: ya beşerî/cibillî özellik taşımaktadır ya da o dönemin Arap toplumunun adenite/örfüne/yaşam tarzına dayanmaktadır. Fıtrî özellikler kişiden kişiye değiştiği gibi, örfe dayalı beşeri fiillerin/davranışların da toplumlara göre değiştiği bilinen bir hususdur. Dolayısıyla Hz. Peygamber'in sünnet-i zevâid kısmına giren fiilleri teşrîî açıdan ibaha bildirmekte olup ümmet için bağlayıcı değildir.

Son olarak şu hususa özellikle dikkat çekmek isteriz ki; Hz. Peygamber'in teşrî' amaçlı olmayan giyim kuşam tarzı, yemek şekli ve misvak kullanmak gibi fiili sünnetine (sünnet-i zevâid) bağlı olmak, kuru ve kör bir taklitten ibaret olmayıp gözettiği amaçlar doğrultusunda onun örnek alınmasıdır (teesssî). Zira önemli olan lafza ve şekle katı bir şekilde bağlı kalınmayarak Hz. Peygamber'in teşrî' amaçlı olmayan fiili/zevâid sünnetinden kastedilen mana ve maksadın doğru bir şekilde anlaşılması ve günümüze taşınmasıdır. Dolayısıyla günümüzde Hz. Peygamber'in teşri amaçlı olmayan fiillerindeki mana ve maksadı (işlevi/görevi) pratikte daha iyi bir şekilde (örneğin misvak yerine diş macunu/diş fırçası kullanmak veya yemeği el/üç parmak yerine kaşık ve çatal ile yemek gibi) gerçekleştiren bir araç varsa ona tabi olmanın da Hz. Peygamber'e ve/ya onun (zevâid) sünnetine ittiba anlamına geldiği unutulmamalıdır. Bu konuda Hz. Peygamber'in kullandığı araç ile gözettiği amaç iyi fark edilerek araç ile amaç birbirine karıştırılmamalıdır.

Kaynakça

Abdülkadir, Muhammed el-Arûsî (1991). *Ef'âlü'r-rasûl ve delâletühüale'l-ahkâm.* Cidde*:* Daru'l-müctemâ' li'n-neşrve't-tevzî'.

Abdüllâvî, Beşir el-Mekkî (2011). *Sultatüveliyyi'l-emr fi takyîdi'l-mubâh*, Beyrut: DâruMektebeti'l-Maârif.

Âmidî, Ebu'l-Hasan Ali b. Muhammd Seyfeddin (2003). *el-İhkâm fî usûli'l-ahkâm* (I-IV). tlk. Abdurrazzak Afifi. Riyad: Dâru's-Samîî.

Apaydın, H. Yunus (2017). *İslam Hukuk Usulü.* Ankara: Bilay Yayınları.

Aşkar, Muhammed Süleyman (2003). *Ef'âlü'r-rasûl ve delâletühüale'l-ahkâmi'ş-şer'iyye (I-II).* Beyrut: Müessesetü'r-risâle.

Atar, Fahrettin (1996). *Fıkıh Usûlü*. İstanbul: MÜİF Yay.

Bakkal, Ali (2017). "Bağlayıcılık Açısından Hz. Peygamber'in Fiilleri Hakkında Bir Değerlendirme". *İslam ve Yorum*, Yay. Haz. Fikret Kahraman. Malatya: Malatya İlahiyat Vakfı, 2017, I. 39-57.

Bedir, Murtaza (2010). "Sünnet", *Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi (DİA*). C. XXXVIII, ss. 150-153. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı.

Beyzâvî, NâsıruddinEbû Saîd Abdullah b. Ömer. (t.y.). *Minhâcü'l-vusûl ilâ ilmi'l-usûl*. Dımeşk/Beyrut: Müessesetü'r-risale.

Bilmen, Ömer Nasuhi (1985). *Hukuk-ı İslâmiyye ve Istılahât-ı FıkhiyyeKâmûsu (I-VIII)*. İstanbul: Bilmen Yayınları.

Buhârî, AlauddinAbdulaziz b. Ahmed (1991). *Keşfü'l-esrâralâUsûl-i Fahri'l-İslâm el-Pezdevî*(I-IV).Beyrut: Dâru'l-kitâbi'l-arabî.

Cessâs, Ebu Bekir Ahmet b. Ali er-Râzî (1994). *el-Fusûlfi'l-usûl*(I-IV).thk. UceylCasim en-Nemşi. Kuveyt.

Cürcânî, Ebü'l-Hasan Seyyid Şerif Ali b. Muhammed b. Ali (1983). *et-Ta'rifât.* Beyrut: Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye.

Cüveynî, İmamü'l-HarameynEbu'l-Meâlî Abdullah b. Abdullah Yusuf (h. 1399). *el-Burhân fî usûli'l-fıkh*(I-II).thk. Abdulazim Muhammed ed-Dîb. Katar.

Debûsî, EbîZeyd Ubeydullah b. Umer b. Îsâ (2007). *Takvîmü'l-edille fî usûli'l-fıkh*. thk. Şeyh Halil Muhyiddin el-Meys. Beyrut: Dâru'l-kütübi'l-ilmiyye.

Dihlevî, Şah Veliyyüllah (1990). *Huccetu'l-lâhi'l-bâliğa (I-II).* tlk. Muhammed Şerif Sükker. Beyrut: Dâruihyâü'l-ulûm.

Dönmez, İbrahim Kâfi (2005).“Mubah”. *Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi. (DİA)*. C. XXX, ss. 341-345. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı

Ebu Zehra, Muhammed (t.y.). *Usûlü'l-fıkh*, İstanbul: Tebliğ Yay.

el-Mevsûatü'l-fıkhiyye (1983). “İbâha”. Vizâratü'l-evkâfve'ş-şuûni'l-islâmiyye. C. I, ss. 156-157. Kuveyt: Vizâratü'l-evkâfve'ş-şuûni'l-islâmiyye.

el-Mevsûatü'l-fıkhiyye (1992). “es-Sünenü'r-revâtib”. Vizâratü'l-evkâfve'ş-şuûni'l-islâmiyye. C. XXV, ss. 275-286. Kuveyt: Vizâratü'l-evkâfve'ş-şuûni'l-islâmiyye.

Erdoğan, Mehmet (1998). *Fıkıh ve Hukuk Terimleri Sözlüğü*. İstanbul: Rağbet Yay.

Erdoğan, Mehmet (2017). *Vahiy-Akıl Dengesi Açısından Sünnet*. İstanbul: İFAV Yayınları.

Erul, Bünyamin (2010). “Sünnet”. *Evrensel Mesajlar: İslâma Giriş*, İstanbul: DİB

Gazzâlî, Ebû Hâmid Muhammed (t.y.). ***el-Müstasfâ****minilmi'l-usûl*(I-IV).thk. Hamza b. Züheyr Hafız. Medine.

Hacıoğlu, Nejla (2014). “Cessâs'a Göre Hz. Peygamber'in Fiilleri”. *Gaziosmanpaşa Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*. Cilt: II, Sayı: 2, Yıl: 2014/II, s. 165-190.

Hallâf, Abdülvahhab(1984).*İlmüusûli'l-fıkh*. İstanbul: el-Mektebetü'l-İslâmiyye.

Husarî, Ahmed (1986). *Nazariyyetü'l-hükm ve mesâdirü't-teşrî fî usûli'l-fıkhi'l-İslâmî*, Beyrut: Dârü'l-Kitâbi'l-Arabi.

İbnÂbidîn, Muhammed Emin (2003).*Reddü'l-muhtârale'd-Dürri'l-muhtârşerhuTenvîri'l-ebsâr*(I-XIII). thk. Adil AhmedAbdülmevcud-Ali Muhammed Muavvad. Riyad: DâruAlemülkütüb.

İbnFûrek, Muhammed b. Hasan el-İsbehânî (1999). *Kitabü'l-Hudûdfi'l-usûl (el-Hudûdve'l-muvâdaât)*.tlk. Muhammed es-Süleyman. Beyrut: Dâru'l-Ğarbi'l-islâmî.

İbnHazm, Ebu Muhammed Ali b. Ahmed b. Saîd (t.y.). *el-İhkâm fî usûli'l-ahkâm* (I-VIII). thk. Muhammed Şakir. Beyrut: Dâru'l-âfâki'l-cedîde.

İbnManzur, Ebu'l-FazlCemalüddin (1984). *Lisânü'l-Arab*(I-VI). Kahire: Dâru'l-meârif.

İbn Melek (1965). *Şerhu'l-menâr fî usûli'l-fıkh/ŞerhuMenâru'l-envârli'n-Nesefî*. İstanbul: Salah Bilici Kitabevi/Basın Ofset.

İbnRüşd (2004). *Bidâyetülmüctehidve nihâyetü'l-muktesid*(I-II). Beyrut/Kahire: Dâru'l-ceyl-Mektebetü'l-külliyeti'l-ezheriyye.

Kandemir, M. Yaşar (1988). “Abdullah b. Ömer b. Hattab”. *Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi. (DİA)*. C. I, ss. 126-128. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı.

Koca, Ferhat (2010). “Sünnet (Fıkıh Usulü)”. *Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi (DİA)*. C. XXXVIII, ss. 154-155. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı.

Medkûr, M. Sellâm (1959). *Mebâhisü'l-hükmınde'l-usûliyyîn*. Kahire: Dâru'n-nehdati'l-arabiyye.

Medkûr, M. Sellâm (1984). *Nazariyyetü'l-ibâhainde'l-usuliyyinve'l-fukâhâ.* Kahire*:* Dâru'n-Nehdati'l-Arabiyye.

Mevsılî, Abdullah b. Muhammed (1998). *el-İhtiyârlita'lîli'l-muhtâr*(I-V). thk. Ali Muhammed Ebu'l-Hayr-Muhammed Vehbi Süleyman. Beyrut: Dâru'l-hayr.

Molla Hüsrev (1321). *Mir'âtü'l-usûl*. İstanbul: Dersaâdet.

Münâvî, Abdurraûf (1972). *Feyzu'l-kadîrşerhu el-Camiu's-sağır* (I-VI). Beyrut: Daru'l-ma'rife.

Nesefî, Ebu'l-BerekâtHâfızüddînUbdullah b. Ahmed b. Muhammed (1986). *Keşfü'l-esrârşerhu'l-musannif ale'l-Menâr/Keşfü'l-esrâr fî şerhi Menâri'l-envâr*(I-II). Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-ilmiyye.

Râzî, Fahreddin (t.y.). *el-Mahsûl fi ilmi'l-usûl*(I-VI). thk. Cabir Feyyyâd el-Alvânî. Beyrut: Müessesetü'r-Risâle.

Serahsî, EbûBekr, Muhammed b. EbîSehl (1989). *el-Mebsût*(I-XXXI). Beyrut: Dâru'l-ma'rife.

Serahsî, EbûBekr, Muhammed b. EbîSehl (1993). *Usûlü'l-s-Serahsî*(I-II).thk. Beyrut Ebu'l-vefa el-Afğanî, Dâru'l-Ktübi'l-ilmiyye.

Şaban, Zekiyyüddin (2015). *İslâm Hukuk İlminin Esasları (Usûlü'l-fıkıh).* çev. İbrahim Kâfi Dönmez. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yay.

Şâtıbî, Ebû İshak İbrahim b. Mûsâ (1975). *el-Muvâfakât fî usûli'ş-şeriâ*(I-IV). nşr./tlk. Abdullah Dıraz. Beyrut: Dâru'l-marife.

Şevkânî, Muhammed b. Ali b. Muhammed (1992). *İrşâdü'l-fühûl ilâ tahkîkiilmi'l-usûl*. thk. Ebu Mus'ab Muhammed Saîd el-Bedrî. Beyrût: Müessesetü'l-kütübi's-sikâfiyye.

Şirbînî, Şemsüddin b. Muhammed b. el-Hatîb(1997).*Muğni'l-muhtâc* (I-IV). Beyrut: Dâru'l-ma'rife.

Telkenaroğlu, M. Rahmi (2018). *İslam İbadet Esasları: Muhtasar İlmihal.* İstanbul: Beyan Yay., 2018.

Ünal, İ. Hakkı (1997). "Hanefi Usulcülere Göre Hz. Peygamber'in Fiilleri". *Ankara İlahiyat Fak. Dergisi*, yıl: 1997, c. XXXVII, s. 191-199.

Zafîrî, Meryem Muhammed Salih (2002). *Mustalahâtü'l-mezâhibi'l-fıkhiyye*. Beyrut: DaruİbnHazm.

Zerkeşî, EbûAbdillahBedruddin Muhammed b. Bahadır eş-Şâfiî (1992). *el-Bahru'l-muhît fî usûli'l-fıkh*(I-VI). nşr. Abdulkadir Abdullah el-Ânî-Ömer Süleymna el-Aşkar. Kuveyt: Vizârtü'l-evkâfi'-şuûniyye.

Zeydan, Abdülkerim (2011). *el-Vecîz fî usîli'l-fıkh*. Beyrut: Müessesetü'r-Risâle.

Zühaylî, Vehbe (1986). *Usûlü'l-fıkhi'l-islâmî*(I-II).Dımeşk: Dâru'l-fikr.

İSLAM AİLE HUKUKUNDA ÇOK EŞLİLİĞİN SINIRLANDIRILMASI BAĞLAMINDA HZ. PEYGAMBER'İN, KIZI HZ. FATIMA ÜZERİNE HZ. ALİ'NİN İKİNCİ BİR KADINLA EVLENMESİNİ YASAKLAMASI

Doç. Dr. İbrahim YILMAZ
Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi
İlahiyat Fakültesi, İslâm Hukuku Ana Bilim Dalı
ibrh.yilmaz@hotmail.com

Özet:

İslâm hukukunda, çok eşlilik (teaddüd-i zevcât), yani erkeğin aynı anda birden fazla (en fazla dörde kadar) kadınla evlenmesi nass/ayet ile sabit şer'î bir hükümdür. Bununla birlikte İslâm hukukunda çok eşlilik, evlenme ehliyetine sahip olan her erkeğin uygulaması gereken aslî bir hüküm (azimet) değildir. Aksine belirli şartların ve gerekçelerin bulunması halinde başvurulması gereken istisnâî bir (ruhsat) durumdur.

İslâm hukukunda belirli şartların ve gerekçelerin bulunması halinde meşru kılınan çok eşlilik, bireyin ve toplumun maslahatını korumaya yönelik ahlakî ve hukûki bir kurumdur. Bununla birlikte çok eşlilik, erkekler tarafından kötüye kullanılmaya ve istismar edilmeye de açık bir konudur. Bu yüzden tarihi süreçte zaman zaman bu hakkın kamu otoritesi tarafından sınırlandırılması gündeme gelmiştir. İslâm hukuk tarihinde, dolaylı da olsa çok eşliliğin sınırlandırılması ile ilgili ilk resmi/hukukî düzenlemeler ise Osmanlı'nın son dönemlerinde hazırlanan 1917 tarihli Hukuk-ı Aile Kararnamesi ile yapılmıştır.

İslâm hukukunda kamu otoritesinin/yargının çok eşliliğe müdahale etmesinin mümkün, hatta gerekli olmasını iki açıdan temellendirmek mümkündür; Birincisi; İslâm hukukunda çok eşlilikte asıl olan mubah (hukuken serbest) olmasıdır. İslam hukukunda ise kamu otoritesinin mubah (hukuken serbest) olan bir konuda bireysel ve toplumsal maslahata uygun olarak bazı hukuki düzenleme ve sınırlama hak ve yetkisi bulunmaktadır. İkincisi ise, çok eşliliğin Kur'an'da, "kocanın eşleri arasında adaleti gözetmesi" ve "kocanın eşlerinin nafakasını temin etme gücüne sahip olması" şartları ile kayıtlı olması ve bu şartların bulunup bulunmadığının kamu otoritesinin denetimine tabi tutulmasının Şâri'in maksadına daha uygun olmasıdır.

Kanaatimizce Hz. Peygamber'in, kızı Hz. Fatıma üzerine Hz. Ali'nin ikinci bir kadınla evlenmesini yasaklaması, İslâm hukukunda çok eşliliğin kamu otoritesi tarafından sınırlandırılması hususunda önemli bir delil/dayanak oluşturmaktadır.

Bu tebliğde/makalede, Hz. Peygamber'in kızı Hz. Fatıma üzerine Hz. Ali'nin ikinci bir kadınla evlenmesini yasaklamasının, kamu otoritesinin çok eşliliği (mubahı) sınırlama yetkisi ile olan ilişkisi üzerinde durulacaktır.

Anahtar Kelimeler: İslam Hukuku, Çok Eşlilik, Hz. Ali, Hz. Fatıma, Mubah, Kamu Otoritesi, Sınırlandırma

In The Context Of Lımıtıng The Polygamy In Islamıc Famıly Law, The Prohıbıtıon Of The Prophet Muhammad (Pbuh) The Marrıage Of Alı) Over Fatıma, The Daughter Of The Prophet

Abstract:

In Islamic law, polygamy, the marriage of a man with more than one (at most four) woman at the same time is a sharia provision which is firmed bythe Qur'anic nass. However, thepolygamy in Islamicfamilylaw is not a fundamental provision that every Muslimman capable for marriage has to apply. On the contrary, it is an exceptional (permit) provision which should be applied in case of some specific/certainconditions and reasons.

The polygamy, which is legitimized under certain conditions andreasons in Islamic law, is a moral andlegal institution to protect the interests of the individual and society. However, the polygamy is open to abuse and exploitation by men. Therefore, from time to time, the restriction/limitation of this right has come to the agenda. The first legal arrangements concerning the restriction/limitation of the polygamy in the history of Islamic law were indirectly made with the 1917 Family Law Decree prepared in the last periods of the Ottoman Empire.

In Islamic law, it is possible to establish in two respects whether or not it is possible, or even necessary, for the public authority to interfere with polygamy; First; the main thing in polygamy is that it is free (legally free) in Islamic Law.In Islamic law, there is right and authority of the public authority to make legal arrangements and restrictions/limitations in accordance with individual and social justice in a subject which is legally free. The second is that polygamy is bounded by the conditionsin the Qur'anic verses such as "husband's supervision that justice between his wives" and "havingthepower of ensuring the livelihood/alimony (nafaka) of his wives"and it is more appropriate for thet he benefit of society and the purpose of legislator (Shari') to be subject to the control of the public authority whe ther these conditions are fulfilled or not.

Inouropinion, the prohibition of the Prophet Muhammad (pbuh) the marriage of Ali with a second woman after Fatima, the daughter of The Prophet Muhammad (pbuh)is an important evidence in the restriction/limitation of the polygamy by the public authority in Islamic law.
In this paper/article we will focus on the relation ship of the prohibition of the Prophet Muhammad (pbuh) the marriage of Aliwith a secondwomanafter Fatima, the daughter of the Prophet Muhammed (pbuh) with the publicauthority's (state) limitation the polygamy.

Keywords: Islamic Famly Law, Polygamy, Ali, Fatima, Legal Freedom (Mubah), PublicAuthority, Restriction/ Limitation.

Giriş

Çok eşlilik/çok evlilik, erkeğin veya kadının aynı anda birden fazla eş ile evli olmasını ifade etmektedir. Erkeğin aynı anda birden fazla kadın ile evli olmasına "polygamy"; kadının aynı anda birden fazla erkek ile evli olmasına ise "poliandry" denilmektedir. (Ali ve Öğüt, 1993, C. VIII, 365).Poliandrypek uygulanan ve bilinen bir durum değildir. Polygamyise eski hukuk sistemlerinde, dini inançlarda ve toplumlarda bilinen ve uygulanan bir hususdur. (Ansay, 1958, s. 195; Arsal, 1948, s. 131, 135; Carullah, 1999, s. 69-70; Topaloğlu, 1990, s. 96-98; Ali ve Öğüt, 1993, C. VIII, 365-366; Öztürk, 2012, s. 39-42.)Bu yüzden "çok eşlilik" veya "çok evlilik" denilince kastedilen genelde erkeğin aynı anda birden fazla kadınla evli olması (polygamy) halidir.

İslâm hukukunda, çok eşlilik (polygamy), "çok karılılık" anlamına gelen "teaddüd-i zevcât" tabiri ile ifade edilmektedir.[80] İslâm hukukunda tek eşlilik teşvik edilmekle birlikte prensip olarak çok eşlilik de yasaklanmamış (Nisa, 4/3) ve erkeğin aynı anda birden fazla (en fazla dörde kadar) kadınla evlenebilmesine izin verilmiştir.[81]Çok eşlilik, tarihte İslâm'ın ihdas ettiği bir kurum olmamasına rağmen Tanzimat'tan (1839-1876)[82] günümüze kadar İslâm aile hukukunda en çok tartışılan[83] ve eleştirilen konulardan biri olmaya devam etmektedir.[84]

[80] Polygamy, Arapça'da "teaddüdü'l-ezvâc" tabiri ile ifade edilmektedir.

[81] İslâm hukukunda teaddüd-i zevcât (çok eşlilik) hakkında geniş bilgi için bk. Elmalılı, 1979, II, 1281-1291; Carullah, 1999, s. 69-74; Ebû Zehra, 1957, s. 89-96; Sibâî, 1999, s. 60-99; Attâr, 1972, s. 19-269;Ali ve Öğüt, 1993, C. VIII, 365-369; Topaloğlu, 1990, s. 98-124; Ulaş, 1992, s. 52-63; Aras, 2007, s. 183-188.

[82] Tanzimat, Osmanlı Padişahı Sultan Abdülmecid'in 1839 yılında Gülhane Hatt-ı Hümayunu'nu (Tanzimat Fermanı) yayınlaması ile başlayan modernleşme döneminin adıdır. Tanzimat, "düzenlemeler, reformlar" anlamlarına gelmektedir. Tanzimat Dönemi 1876'da II. Abdülhamit'in tahta çıkması ve Meşrutiyet'in ilan edilmesi ile sona ermiş kabul edilmektedir. Tanzimat hakkında geniş bilgi için bk. Akyıldız, 2011, C. XXXX, 1-10.

[83] Bu konuda Osmanlı'da Mansurizâde Saîd (1864-1923) ile Ahmed Naim, (Babanzâde) (1872-1934), tartışmalara örnek olarak bk. Mansurizâde Saîd, 1330, I, s. 233-238; Ahmed Naim, "1330, s. 216-221.

Kur'an'da yer alan ilgili naslar (Bk. Nisa, 4/3, 139) ve Hz. Peygamber'in bizzat kendi uygulaması (Bk. Ahzab, 33/50, 51, 59; Tahrim, 66/3-5)[85], İslâm hukukunda erkeğin aynı anda birden fazla (en fazla dörde kadar) kadınla evlenmesinin mubah/meşru olduğunu göstermektedir. (Kurtubî, 2006, VI, 24, 26, 33; Elmalılı, 1979, II, 1290; EbûCeyb, 1984, II, 1087.) Nitekim İslâm hukukunda çok eşliliğin cevazı ile ilgili Kur'an-ı Kerim'de şöyle denilmektedir:

"*Eğer, (velisi olduğunuz) yetim kızlar*[86] *(ile evlenip onlar) hakkında adaletsizlik etmekten korkarsanız, (onları değil), size helâl olan (başka) kadınlardan ikişer, üçer, dörder olmak üzere nikâhlayın. Eğer (o kadınlar arasında da) adaletli davranmayacağınızdan korkarsanız, o takdirde bir tane alın veya sahip olduğunuz (cariyeler) ile yetinin. Bu, adaletten ayrılmamanız için daha uygundur*."(Nisa, 4/3).[87]

Bu ayetin[88] sevkediliş sebebi, bir diğer ifade ile teşri kılınma amacı, yetim kızlara adaletli davranılması ve erkeğin aynı anda birden fazla (en çok dörde kadar) kadınla evlenmesinin mubah olmasıdır. (İbnRüşd, 2004, II, 64; Merğînânî, 1986, II, 194; İbnKudâme, 1997, IX, 371-472; Şirbînî, 1997, III, 241. Ayrıca bk. Zeydan, 1993, VI, 286.) Ayet bu konuda nastır[89] ve ibaresiyle doğrudan İslam hukukunda çok eşliliğin mubah olduğuna delalet etmektedir.(Debûsî, 2007, s. 116; Şaban, 2015, s. 369-370, 393-394; Atar, 1996, s. 209; Apaydın, 2017, s. 232. Ayrıca bk. Cessâs, 1985, II, 341-342; Kurtubî, 2006, VI, 26, 33; Elmalılı, 1979, II, 1290.) Diğer taraftan Hz. Peygamber'in, beş kadınla evli olarak İslamiyet'i kabul eden Nevfel b. Muâviye'ye bunlardan birisini bırakmasını (Beyhakî, *es-Sünenü'l-Kübrâ*, VII, 184); sekiz kadınla evli olan (İbnMâce, "Nikâh", 40)Kays b. Hâris ile on kadınla

---

84 Osmanlı'da Tanzimat ile başlayan ve II. Meşrutiyet döneminde de devam eden teaddüd-i zevcât tartışmaları ile ilgili yapılan çalışmalar için bk. İncegül, Sümeyye, *Tanzimat'tan Günümüze Çok Evlilik Tartışmaları*, (Yüksek Lisans Tezi), Kayseri 2008; Akdaş, Hayrunnisa, *II. Meşrutiyet Dönemi Fikir Akımlarının Teaddüd-i Zevcât Konusundaki Tartışmaları*, (Yüksek Lisans Tezi), İstanbul 2016. Ayrıca bk. Fatma Aliye-Mahmud Esad, 2007,s. 13-103.

85 Hz. Peygamber'in dörtten fazla kadınla evli olması sadece ona has (hasâisü'n-Nebî) bir ruhsattır. Ümmet için teşrîî bir dayanak (mekîsün aleyh) olamaz. (Kurtubî, 2006, VI, 34; Zeydan, 2011, s. 130; Abdülkadir, 1991, s. 166-174.)

86 Bu ayetten bir önceki ayet şöyledir: "*Yetimlere mallarını verin. Temizi pis olanla (helâli haramla) değişmeyin. Onların mallarını kendi mallarınıza katıp yemeyin. Çünkü bu, büyük bir günahtır*." (Nisa, 4/2) Sebeb-i nüzullerden anlaşıldığına göre bu ayetler, genel olarak yetimlerin (yetim kızların) şahsî ve malî haklarının korunması ile ilgilidir. (Bk. Elmalılı, 1979, II, 1282-1287).

87 وَإِنْ خِفْتُمْ أَلَّا تُقْسِطُوا فِي الْيَتَامَى فَانكِحُوا مَا طَابَ لَكُمْ مِنَ النِّسَاءِ مَثْنَى وَثُلَاثَ وَرُبَاعَ فَإِنْ خِفْتُمْ أَلَّا تَعْدِلُوا فَوَاحِدَةً أَوْ مَا مَلَكَتْ أَيْمَانُكُمْ ذَلِكَ أَدْنَى أَلَّا تَعُولُوا

88 Bu ayetlerin sebeb-i nüzulü hakkında nakledilen rivayetler için bk. Kurtubî, 2006, VI, 23-24; Elmalılı, 1979, II, 1282-1287.

89 Fıkıh usulünde, lafız (nass) belirli bir manayı/hükmü açıklamak üzere sevkedilmişse bu lafza/nassa, fıkıh usulü terimi olarak "**nass**" denir. Nass olan lafız, sevkedildiği manaya açıkça delalet eder. Sevkediliş amacı olmamakla birlikte, kendisi işitilince manası hemen açıkça anlaşılan lafza/nassa ise fıkıh usulü terimi olarak "**zâhir**" denir. (Debûsî, 2007, s. 116; Şaban, 2015, s. 369, 371; Atar, 1996, s. 209-210.)

evli olan (Tirmîzî, "Nikâh", 33)Gaylân b. Seleme'ye de dörtten fazla olan hanımlarını boşamalarını emretmesi, İslâm hukukunda çok eşliliğin mubah ve dörtle sınırlı olduğunu göstermektedir.

Konuyla ilgili yukarıdaki nasları ve Hz. Peygamber'in bizzat kendi uygulamasını esas alan İslâm hukukçuları da, İslâm hukukunda çok eşliliğin mubah olduğu hususunda ittifak/icma etmişlerdir. (EbûCeyb, 1984, II, 1087.)Bununla birlikte çok eşlilik, evlenme ehliyetine sahip her erkeğin uygulaması gereken aslî bir hüküm (azimet) değildir. Aksine bazı şartların ve gerekçelerin bulunması halinde başvurulması gereken istisnâî bir (ruhsat) durumdur. (İbnÂşûr, 1984, IV, 226; Elmalılı, 1979, II, 1290; Zerkâ, 1968, I, 36; Karaman, 1994, s. 393-394;Ali ve Öğüt, 1993, C. VIII, 366.)İlgili naslar (Bk. Nisa, 4/3) incelendiğinde çok eşliliğin mubah olabilmesi için; "eşler arasında adaleti gözetmek" ve "eşlerin nafakasını temin etmeye güç yetirebilmek" olmak üzere iki temel şartın bulunduğu görülmektedir. (Ebû Zehra, 1957, s. 90-91; Şelebî, 1977, s. 235; Zeydan, 1993, VI, 287-289; Zühaylî, 1989, VII, 168. Ayrıca bk. Cessâs, 1985, II, 346, 348.)

İslâm hukukunda çok eşlilikte asıl olan "mubahlık" olmakla birlikte bazı durumlarda erkeğin aynı anda birden fazla kadınla evlenmesi, dini açıdan tavsiye edilmekte veya gerekli olabilmektedir. Nitekim İslâm hukukçuları, bazı sebeplerin bulunması halinde erkeğin aynı anda birden fazla kadınla evlenmesinin yerine göre mendup veya vacip olacağını söylemektedirler. (Carullah, 1999, s. 74; Elmalılı, 1979, II, 1290; Ebû Zehra, 1957, s. 95.)

İslâm hukukçuları, çok eşliliğe ruhsat veren veya gerekli kılan genel veya özel bazı sebeplerden bahsetmektedirler. Örneğin savaş, doğal afet gibi bir sebepten veya tabii olarak erkek-kadın nüfusunun dengesiz artmasından dolayı toplumda evlilik çağına gelmiş erkeklerin nüfusunun azalarak kadınların nüfusunun erkeklerin nüfusundan çok fazla olması; savaş veya doğal afet sebebi ile dul ve kimsesiz kalan bakıma muhtaç kadınların maddi ve manevi ihtiyaçlarının giderilmesi; toplumdaki nüfus oranının tabi olarak azalmasından dolayı neslin artmasına ihtiyaç duyulması gibi sebepler çok eşliliği teşvik eden ve/ya zorunlu kılan genel sebeplerdendir. Buna mukabil, kadının kısır olması veya müzmin hasta olması, fizyolojik/biyolojik olarak kusurlu olması, erkeğin (veya kadının) cinselliğe aşırı arzu duyması sebebiyle zinaya düşme tehlikesinin bulunması gibi durumlar ise çok eşliliği teşvik eden ve/ya zorunlu kılan özel sebeplerdendir.[90]

[90] Bu konuda geniş bilgi için bkİbnÂşûr, 1984, IV, 226-227; Zerkâ, 1968, I, 36; Bilmen, 1985, II, 113; Carullah, 1999, s. 74-77; Attâr, 1972, s. 21-49; Zeydan, 1993, VI, 289-291; Karaman, 1994, s. 393-394;Zühaylî, 1989, VII,169-170; Topaloğlu, 1990, s. 101-102; Ali ve Öğüt,1993, C. VIII, 366; Demircan, t.y., s. 248-251.

Diğer taraftan çok eşliliği mubah veya gerekli kılan şartları yukarıda sayılan konularla sınırlamak doğru değildir. Bu şartlar kişilere göre değiştiği gibi, toplumsal açıdan bunu gerekli kılan şartlar da farklılık gösterebilir. Burada amaç, bireysel ve toplumsal maslahatı gerçekleştirmek ve insanların zina gibi gayr-i meşru yollara başvurmasını önlemektir. (Attâr, *Teaddüdü'z-zevcât,* s. 22, 47.)

İslâm hukukunda belirli şartların ve gerekçelerin bulunması halinde meşru kılınan çok eşlilik, bireyin ve toplumun maslahatını korumaya yönelik ahlakî ve hukûki bir kurumdur. Bununla birlikte çok eşlilik, erkekler tarafından kötüye kullanılmaya ve istismar edilmeye de açık bir konudur. Bu yüzden tarihi süreçte zaman zaman bu hakkın sınırlandırılması gündeme gelmiştir. İslâm hukuk tarihinde, dolaylı da olsa çok eşliliğin sınırlandırılması ile ilgili ilk resmi/hukukî düzenlemeler ise Osmanlı'nın son dönemlerinde hazırlanan 1917 tarihli Hukuk-ı Aile Kararnamesi ile yapılmıştır.(*HAK*, md. 38. Ayrıca bk. Cin, 1974, s. 300-302.)Kararnamede evlenme akdi esnasında kadının/karının, kocasının üzerine ikinci bir evlilik yapmamasını şart koşabileceği kabul edilerek (*HAK*, md. 38) dolaylı da olsa kocanın aynı anda birden fazla kadınla evlenmesi sınırlandırılmıştır. Nitekim Kararnamesi'nin Esbâb-ı Mûcibesinde; "*Umûr-i câizedeveliyyü'l-emr'inselâhiyeti kaidesi müsellemattandır/Mubah (câiz) olan bir konuda devlet başkanının tasarruf yetkisine sahip olması herkesin kabul ettiği bir kaidedir*" denilerek kamu otoritesinin çok eşliliği yasaklamasının câiz olduğu, ancak sosyal bazı gerekçelerden dolayı bunun yasaklanmayarak şarta bağlandığı, şart koşmanın da dolaylı olarak yasaklama anlamına geldiği ifade edilmektedir.(Bk. Ansay, 1958, s. 27; *Osmanlı Hukuk-ı Aile Kararnamesi, (Esbâb-ı Mûcibe Lâyihası/Nikâh-ı Mükreh)*, 2012,s. 90-91; Aydın, 1985, s. 276-277. Ayrıca bk. Erdoğan, 1990, s. 158; Aydın, 1985, s. 188, 215.)[91]

İslâm hukukunda kamu otoritesinin/yargının çok eşliliğe müdahale etme hakkı ile ilgili, "kabul edenler" ve "kabul etmeyenler" şeklinde temelde iki yaklaşım bulunmaktadır.[92]Kamu otoritesinin çok eşliliğe müdahale hakkının olduğunu kabul edenler görüşlerini iki açıdan temellendirmektedirler: Birincisi, çok eşliliğin mubah olması ve İslâm hukukunda kamu otoritesinin mubahı sınırlandırma hak ve yetkisinin bulunmasıdır. İkincisi ise, çok eşliliğin Kur'an ayetlerinde, "kocanın eşleri arasında adaleti gözetmesi" ve "kocanın eşlerinin

---

91 İslâm hukukunda çok eşliliğin sınırlandırılması ile ilgili görüşler için bk. Mansurizâde Saîd, 1330, s. 233-238; Ahmed Naim, 1330, s. 216-221; Kevserî, t.y. s. 109-113, 203-214; Ebû Zehra, 1957, s. 13, 90-91; Medkûr, 1984, s. 353-354; Âlim, 1996, s. 172-177; Allâl el-Fâsî, 1993, s. 183-184; Cin, 1974, s. 300-302; Aydın, 1985, s. 188, 215; Erdoğan, 1990, s. 158.

92 İslâm hukukunda çok eşliliğin sınırlandırılması ile ilgili görüşler için bk. Mansurizâde Saîd, "1330, s. 233-238; Ahmed Naim, 1330, s. 216-221; Kevserî, t.y., s. 109-113, 203-214; Ebû Zehra, 1957, s. 13, 90-91; Medkûr, 1984, s. 353-354; Âlim, 1996, s. 172-177; Allâl el-Fâsî, 1993, s. 183-184; Abdüllâvî, 2011, s. 482-501; Cin, 1974, s. 300-302; Erdoğan, 1990, s. 158.

nafakasını temin etme gücüne sahip olması" şartları ile kayıtlı olması ve bu şartların bulunup bulunmadığının kamu otoritesinin denetimine tabi tutulmasının maslahata ve Şâri'in maksadına daha uygun olmasıdır. Kamu otoritesinin çok eşliliğe müdahale hakkının olduğunu kabul etmeyenler de görüşlerini iki açıdan temellendirmektedirler: Birincisi İslâm hukukunda çok eşlilik, ayetlerle sabit meşru bir haktır ve bunun kamu otoritesi tarafından yasaklanabileceğine veya sınırlandırılabileceğine dair kesin bir delil yoktur. İkincisi ise Şâri'in meşru (mubah/hukuken serbest) kıldığı bir hakkı yasaklamak veya sınırlandırmak naslara/ayetlere aykırıdır.

Kanaatimizce Hz. Peygamber'in, kızı Hz. Fatıma üzerine Hz. Ali'nin ikinci bir kadınla evlenmesini yasaklaması, İslâm hukukunda çok eşliliğin kamu otoritesi tarafından sınırlandırılması hususunda önemli bir delil/dayanak oluşturmaktadır.[93]İlginçtir ki hadis kaynaklarında yer alan bu olaya klasik fıkıh kitaplarında yer verilmemiştir.

Aşağıda Hz. Peygamber'in, kızı Hz. Fatıma üzerine Hz. Ali'nin ikinci bir kadınla evlenmesini yasaklaması ile ilgili rivayetler, bu yasaklamanın fıkhî/hukukî mahiyeti/niteliği ve bu yasaklamanın kamu otoritesinin çok eşliliği (mubahı) sınırlandırma yetkisi ile olan ilişkisi üzerinde durulacaktır.

I. Hz. Peygamber'in Kızı Hz. Fatıma Üzerine Hz. Ali'nin İkinci Bir Kadınla Evlenmesini Yasaklayan Rivayetler

A. Hz. Peygamber'in Kızı Hz. Fatıma Üzerine Hz. Ali'nin İkinci Bir Kadınla Evlenmesini Yasaklayan Rivayetlere Genel Bakış

Hadis kaynaklarında Hz. Peygamber'in (as), kızı Hz. Fatıma (rah)üzerine Hz. Ali'nin ikinci bir kadınla evlenmesini yasaklamasıile ilgili Misver b. Mahreme'den (ra) (ö. 64/683)nakledilen birçok rivayet bulunmaktadır. Müslim'in naklettiği bir rivayette Misver b. Mahreme (ra) şöyle demektedir:

"Hz. Peygamber'in (as) minberin üzerinde iken şöyle dediğini işittim: Hişam b. Muğire oğulları, kızlarını Ali b. EbiTalib ile evlendirmek için benden izin istediler. Onlara izin vermiyorum. Sonra yine "hayır izin vermiyorum." Sonra yine "Hayır izin vermiyorum." ***Ancak Ebu Talibin oğlu kızım Fatıma'yı boşamayı isterse o zaman sizin kızınızla evlenebilir****. Muhakkak ki Fatıma benden bir parçadır. Onu rahatsız eden şey beni de rahatsız eder. Ona eza veren şey bana da eza vermiş olur*." (Buhârî, "Nikâh", 109; EbûDâvûd, "Nikâh", 12; İbnMâce, "Nikâh", 56.)

Müslim'in Misver b. Mahreme'den (ra) naklettiği bir diğer rivayet ise şöyledir:

[93] Krş. Kahraman, 2010, s. 414.

"*Ali b. EbiTalib Hz. Peygamber'in kızı Hz. Fatıma ile evli iken Ebu Cehil'in kızına talip oldu. Hz. Fatıma bunu işittiğinde Hz. Peygambere gelerek şöyle dedi: "Kavmin senin kızların için öfkelenmeyeceğini (onlar için üzülmeyeceğini ve haklarını savunmayacağını) söylüyor. İşte Ali (kızın Fatıma üzerine) Ebu Cehil'in kızı ile evlenmek istiyor.*" Misver (ra) devamla der ki: "*Hz. Peygamber (as) (bunun üzerine (minberde) ayağa kalktı. Ben onu şahadet getirirken işittim. Hz. Peygamber (as) sonra şöyle dedi: "Emmaba'd/Şimdi beni iyi dinleyin: Ben kızım (Zeyneb'i) Ebu'l-As b. Rabî' ile evlendirdim. O benimle konuştu, bana doğruyu söyledi; bana vadetti, (kızımı üzmeyeceğine dair verdiği) sözünü yerine getirdi. Muhakkak ki Muhammed'in kızı Fatıma benden bir parçadır. Muhakkak ki ben Hişam b. Muğire oğullarının kızım Fatıma'yı fitneye düşürmelerini hoş karşılamam. Allah'a yemin olsun ki Peygamberin kızı ile Allah'ın düşmanının kızı bir adamın (Ali b. EbîTâlib'in) nikâhı altında ebediyyen bir araya gelemezler."*Misver b. Mahreme (ra) der ki: "*(Bunun üzerine)Hz. Ali, Ebu Cehil'in kızı ile evlenmekten vazgeçti.*"(Müslim, "Fadâilü's-sahâbe", 15, nr. 95.)

Müslim'in bir diğer rivayetinde ise şu ayrıntı bulunmaktadır:

"Ben Fatıma'nın (kıskançlığından dolayı) dini hususunda fitneye uğrayacağından korkarım. ***Ben ne helali haram ne de haramı helâl kılmaktayım.*** *Lakin Allah'a yemin olsun ki Peygamberin kızı ile Allah'ın düşmanının kızı aynı mekânda/aynı nikâh altında asla bir arada bulunamazlar.*" (Müslim, "Fadâilü's-sahâbe", 15 (nr. 95). Ayrıca bk. İbnMâce, "Nikâh", 56.)[94]

Yukarıdaki rivayetlerden anlaşıldığına göre, Hişam b. Muğire Oğulları (kardeşleri) Ebu Cehil'in müslüman olan kızını Hz. Ali (ra) ile evlendirmek için Hz. Peygamber'den (as) izin istemek için gelmişlerdir. Bunun üzerine Hz. Peygamber (as), minbere çıkarak kızgın/öfkeli bir şekilde; *Hz. Fatıma ile nikâhlıyken Hz. Ali'nin asla bir başka kadın ile (özellikle Allah ve Rasûlüne düşmanlık yapmış birisinin kızı ile)evlenemeyeceğini* ifade etmişlerdir. Rivayetlerde ifade edildiğine göre Hz. Peygamber'in (as), kızı Hz. Fatıma (rah) üzerine Hz. Ali'nin ikinci bir kadınla evlenmesine izin vermemesinin gerekçeleri (illeti) şunlardır:

1) Bir baba olarak Hz. Fatıma'nın üzülmesini istememesi.

2) Hz. Fatıma'nın kıskançlığından dolayı dinde fitneye düşmesinden korkması.

3) İslâm'a düşmanlık yapan birisinin kızıyla Peygamber'in (ra) kızının aynı nikâh altında bulunmasını istememesi.

Üçüncü maddede zikredilen gerekçe her ne kadar ilgili rivayetlerde yer alsa da, gerçekte bunun dinen/fıkhen evlenmeye mani bir gerekçe olmadığını söylemek gerekir. Çünkü

[94] Konuyla ilgili hadislerin açıklaması için bk. Aynî, 2001, XX, 300-301; Askalânî, 2001, IX, 238-241.

İslâm'da müslüman bir erkeğin evlenmesinin yasak/haram olduğu kişilerin (***el-muharramât***) kimler olduğu naslarda belirtilmiştir. (Bk. Bakara, 2/221; Nisa, 4/23-25; Mâide, 5/5.)[95] Bunlar içerisinde evlenilmesi dinen câiz olan bir kadının babasının dini inancı ile ilgili bir şart bulunmamaktadır. Dolayısıyla müşrik (müslüman olmayan) birisinin müslüman olan kızı ile evlenmek haram değildir. (İbnÂşûr, 2007, s. 203.) Nitekim Hz. Peygamber'in (as) bizzat kendisi de müslüman olmadan önce İslâm'a düşmanlık yapan Ebu Sufyan'ın kızı Ümmü Habibe (rah) ile evlenmiştir.(Heyet, 1989, s. 206.)

Dolayısıyla ilk iki maddede zikredilen gerekçelerden dolayı Hz. Peygamber'in (as), kızı Hz. Fatıma üzerine Hz. Ali'nin ikinci bir kadınla evlenmesine izin vermediğini söylemek daha isabetli bir yaklaşım olacaktır. Nitekim rivayetlerden anlaşıldığına göre Hz. Fatıma (rah), Hz. Ali'nin (ra) kendi üzerine başka bir kadınla evlenerek kuma getirmek istediğini öğrendiğinde buna çok üzülmüş ve bu durumu babası Hz. Peygamber'e (as) arz ederek şikâyetçi olmuştur. Hz. Peygamber (as) de bu şikâyet üzerine kızı Fatıma'nın (rah) hakkını savunmuş ve Hz. Ali'nin, kızı Hz. Fatıma üzerine ikinci bir kadınla evlenmesine izin vermemiştir.(Aynî, 2001, XX, 300; Askalânî, 2001, IX, 240.)

Şu halde Hz. Peygamber'in (as), kızı Hz. Fatıma (rah) üzerine Hz. Ali'nin (ra) ikinci bir kadınla evlenmesine izin vermemesinin temel gerekçesi (illeti), Hz. Ali'nin yapacağı bu ikinci evliliğin kızı Hz. Fatıma'yı üzmesi ve Hz. Fatıma'nın (kıskançlıktan dolayı) dinde fitneye düşmesine sebep olmasıdır. (Askalânî, 2001, IX, 241.) Bu iki gerekçeyi tek bir maddede ifade etmek gerekirse; *Hz. Ali'ninmubah olan ikinci evliliğin Hz. Fatıma'yı üzmesi ve ona zarar vermesidir.* (Mahmesânî, *ed-Deâimü'l-hulukiyyeli'l-kavânîni'ş-şer'iyye*, Beyrut 1973, 1979, s. 552-555'den naklen Özel, 2005, s. 542.)Nitekim Hz. Peygamber'in (as), "*Hayır, izin vermiyorum. Hayır, izin vermiyorum. Hayır, izin vermiyorum. Muhakkak ki Fatıma benden bir parçadır ve onu rahatsız eden şey beni de rahatsız eder*"(Buhârî, "Nikâh", 109.)sözü, Hz. Ali'nin ikinci bir kadınla evlenmesinin kızı Hz. Fatıma'ya (rah) zarar vereceğini açıkça ifade etmektedir. Hadisten anlaşıldığına göre bu zarar, manevi bir zarardır. Ancak sonuç itibariyle kişinin maddi ve manevi yapısına (dünya ve ahiretine) zarar vermeye sebep olabilecek bir manevi zarardır.

Sonuç olarak, *"İslâm'da zarar vermek de zarara zararla karşılık vermek de yoktur."*(Muvatta, "Akdiye", 26; Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, I, 313; İbnMâce, "Ahkâm", 17) hadisinde de ifade edildiği üzere zararın her türlüsü yasak olduğu için Hz. Peygamber (as),

[95] İslâm Hukukunda evlenme engelleri ile ilgili bk. Ebû Zehra, 1957, s. 63-107; Döndüren, 1995, s. 169-179; Yaman, 2002, s. 33-37.

kızı Hz. Fâtıma'nın üzerine kuma getirilmesi ile göreceği zararı önlemek veya gidermek amacıyla kızı Hz. Fatıma (rah) üzerine Hz. Ali'nin ikinci bir kadınla evlenmesine izin vermemiştir. Burada Hz. Peygamberin olaya müdahale etmesinin temel gerekçesinin; "zararın giderilmesi" olduğunu söylemek mümkündür."*Zarar izale olunur."(Mecelle*, md. 20*)* fıkıh kaidesi gereğince ister maddi olsun ister manevi olsun, İslâm hukukunda zararın her türlüsünün imkân dâhilinde giderilmesi ise müsellem bir konudur. (*Mecelle*, md. 31).

B. Hz. Peygamber'in (as), Kızı Hz. Fatıma Üzerine Hz. Ali'nin İkinci Bir Kadınla Evlenmesine Müdahalesindeki Tasarrufun Hukukî Niteliği

1. Genel Değerlendirme

Yukarıdaki rivayetlerde geçen olayda Hz. Peygamber'in (as), Hz. Ali'nin (ra) kızı Hz. Fatıma (rah) üzerine ikinci bir kadınla evlenmesini yasakladığı sarih bir şekilde anlaşılmaktadır. Ancak burada bizim için asıl önemli olan soru/konu şudur: *Hz. Peygamber (as), nübüvvet/risâlet (teblîğ/peygamberlik) sıfatı ile mi yoksa bir başka sıfat ile mi bu olaya müdahale etmiştir veya bu evliliğe izin vermemiştir?* Bu sorunun cevabı, olayın teşrî' açıdan dayanak olması noktasında önem arz etmektedir.

Hz. Peygamber'in (as) teşrîe kaynak olması açısından tasarrufları*; tebliğ (peygamberlik), fetvâ (müftî), kazâ/yargı (hâkim) ve siyaset-idare(imam/devlet başkanı)*olmak üzere dört ana başlıkta incelenmektedir.[96] Bu olayda Hz. Peygamber'in (as),kızı Hz. Fatıma üzerine Hz. Ali'nin ikinci bir kadınla evlenmesine izin vermemesi, "*risalet/mübelliğ"* ile ilgili bir tasarruf değildir. Çünkü Hz. Peygamber'in (as) kendisinin de aynı anda birden fazla kadınla evlendiği, hem Kur'an'ın nassı (Ahzab, 33/50-52) ile hem de tarihen sabit müsellem bir konudur.[97] Yine olayın fetvaya yönelik bir tasarruf olmadığı da açıktır. Çünkü ortada birinci eşin üzerine ikinci eş ile evlenilmesinin hükmünü soran bir müstefti (fetva soran birisi) yoktur.[98] Bu durumda geriye "*siyâsî-idarî (imam/devlet başkanı)*" ve "*kazâî (hâkim*)" olmak üzere iki tasarruf şekli kalmaktadır. Buna göre Hz. Peygamber'in (as) görünürde babalık vasfı ile kızı Hz. Fatıma üzerine Hz. Ali'ninikinci bir kadınla evlenmesine müdahale etme

[96] Hz. Peygamber'in (as) tasarrufları hakkında bk. Karâfî, 1967, (25. Soru ve Cevabı) s. 86-109; Karâfî, 1998, I, 357-361 (36. Fark); İbnÂşûr, 1988, s. 50-65; Allâl el-Fâsî, 1993, s. 114-116; Karaman, 2010, s. 39; Karaman, t.y., s. 127-150; Atar,1996, s. 46-47; Özel, 2006, s. 5-6.

[97] Hz. Peygamber'in eşlerinin isimleri ve kronolojik olarak sıralaması hakkında bk. Heyet, 1988, s. 203-208.

[98] Burada Hişam b. Muğire oğullarının, kızlarını Ali b. EbiTalib ile evlendirmek için Hz. Peygamber'den izin istemelerinin bir fetva isteği olarak değerlendirilmesi mümkün değildir.Olayın fetvâ olarak değerlendirilebilmesi için Hz. Fatıma üzerine ikinci bir kadınla evlenmek isteyen Hz. Ali tarafından Hz. Peygamber'e yöneltilmiş olması gerekmektedir.

gerekçesinin gerçekte Hz. Peygamber'in (as) "*siyâsî-idarî (imam/devlet başkanlığı)"* ve "*kazâî (hâkim)*" vasfı ile ilgili olduğunu söylemek mümkündür.

Diğer taraftan, ilgili rivayetlerin zahirinden Hz. Peygamber'in (as) olaya "babalık" vasfı/duygusu ile müdahale ettiği yönünde bir izlenim oluştuğundan Hz. Peygamber'in (as) "*siyâsî-idarî (devlet başkanlığı)*" ve/ya *"kazâî (hâkim)*" vasfı ile olaya müdahale etmiş olması tam olarak açık değildir. Bununla birlikte Hz. Peygamber'in (as) "*hasâisü'n-Nebî*"[99]dışında kalan tasarruflarının "peygamber", "müftî", "devlet başkanı" ve "kâdî/hâkim" olma gibi değişik sıfatları ile ilgili olması gerektiği göz önünde bulundurulunca olayın bu yönünün konumuzla ilgisi de anlaşılmış olmaktadır. Şöyle ki Hz. Peygamber'in, "*Muhakkak ki Fatıma benden bir parçadır ve onu rahatsız eden şey beni de rahatsız eder*" (Buhârî, "Nikâh", 109.) diyerek"babalık" vasfı ile bu olaya tepki vermesi "hasâisü'n-Nebî" olarak bilinen Hz. Peygamber'e (as) has özel bir uygulama değildir.[100]Nitekim bir babanın kızından dolayı üzülmesinin sadece Hz. Peygamber'e has bir durum olamayacağı bilinen bir hususdur. Dolayısıyla ilgili rivayetlerde "babalık" vasfı olarak gözüken bu müdahalenin yukarıda saydığımız dört tasarruf şeklinden birisi ile ilgili olması gerekmektedir. Çünkü bir fiilin Hz. Peygamber'e has/özel bir uygulama olabilmesi için bunun "*diğer müminlere değil de sadece sana has olmak üzere"*(Ahzab, 33/50) ayetinde olduğu gibi sarih bir şekilde belirtilmesi gerekir.(Serahsî, 1993, II, 89).

Nitekim Hz. Peygamber (as), olayın teşrîî boyutunu ümmetine göstermek için aile içi bir mesele gibi gözüken bu olayı tüm topluma duyurmak istemiş ve o dönemde aynı zamanda bir devlet/hükümet binası ve mahkeme salonu olarak da kullanılan (Bk. Atar, 1991, s. 156.) mescitte bu konuyu gündeme getirmiştir. Dolayısıyla Hz. Peygamber'in (as) olayı aile sınırlarının dışına taşıyarak mescitte gündeme getirmesi, bu olayın Hz. Fatıma'ya veya Hz.

---

99 "*Hasâisü'n-Nebî*", Hz. Peygamber'in dörtten fazla kadınla aynı anda evlenmesi gibi sadece ona has olan uygulamalar olup ümmetine câiz olmayan fiiller demektir. Bk. Serahsî, 1993, II, 89, 151; Atar,1996, s. 39. Konuyla ilgili geniş bilgi için bk. Ahatlı, 1997, XVI, 277-281.

100 İslâm inancında Hz. Peygamber'e (as) eziyet vermek ve onu üzmek haramdır. (Bk. Tevbe, 9/61; Ahzab, 33/53, 57.) Bundan dolayıdır ki bazı İslâm âlimleri, "aslında Hz. Ali'nin, Hz. Fatıma üzerine evlenmesinin mubah olduğunu, ancak Hz. Peygamber'i üzmenin haram olmasından dolayı Hz. Ali'nin Hz. Fatıma üzerine evlenmekten vazgeçtiğini söylemektedirler. Dolayısıyla bu uygulama, "*hasâisü'n-nebî*" kapsamında Hz. Peygamber'e has/özel bir uygulamadır", denilmektedir. İbn Hacer el-Askalânî (ö. 852/1448) ise bunun Hz. Peygamber'in (as) kızları, özellikle Hz. Fatıma için özel bir durum/uygulama olabileceğini söylemektedir. (Askalânî, 2001, IX, 240. Ayrıca bk. İbnÂşûr, 2007, s. 202-203; Çeker, 1999, s. 247.)
Ancak burada şunu hatırlatmak gerekir: Hz. Peygamber'i üzmemek, "*hasâisü'n-Nebî*" kapsamında sadece ona has özel bir hüküm olmadığı gibi bu olayın Hz. Peygamber'in kızlarına has özel bir uygulama olduğunu söylemek mümkün değildir. Zaten konuyla ilgili rivayetlerde böyle bir işaret de yoktur. Nitekim bir müslümanın herhangi bir müslümanı üzmesi ve ona zarar vermesi de yasaktır. (Bk. Ahzab, 33/58.) Dolayısıyla Hz. Peygamber'in (as) Hz. Ali'nin kızı Hz. Fatıma üzerine evlenmesine izin vermemesinin gerekçesinin, Hz. Peygamber'i (as) üzmenin haram olmasına bağlamak doğru bir yaklaşım olamaz.

Peygamber'e (as) has özel bir durum olmadığını, aksine olayın kamuyu da ilgilendiren bir yönü olduğunu ve taaddüd-i zevcâtın yasaklanmasının veya sınırlandırmasının kamu otoritesinin takdirine açık bir konu olduğunu göstermektedir. (Elmûs, 2014, s. 283.) Bundan dolayıdır ki İslâm hukukçuları bu olayı, kadının kocasının üzerine evlenmemesini şart koşmasının bağlayıcı olması ile ilgili şer'î bir dayanak olarak kabul etmişlerdir. (Bk. İbnKayyim, 1994, V, 117-119; Askalânî, 2001, IX, 240.)

Netice itibariyle bu olaydaki tasarrufun şekli ister devlet başkanlığı sıfatı ile ister hakem/hâkim sıfatı ile olsun Hz. Peygamber'in vermiş olduğu hüküm peygamberlik sıfatı (görevi) ile verilmiş teşrîî bir hüküm değildir. Dolayısıyla Hz. Peygamber'in devlet başkanlığı veya hakemlik (hâkimlik) sıfatı ile vermiş olduğu bu hüküm, "*helali haram, haramı da helâl kılma* veya *ibahayı aslından iptal etme"* şeklinde bir tasarruf (nesh) olmadığı açıktır. Nitekim yukarıda naklettiğimiz rivayetlerden birinde Hz. Peygamber (as), "*Ben ne helali haram ne de haramı helâl kılmaktayım*" diyerek bu yasaklamanın aslen mubah olan birden fazla evlenmeyi (çok karılılığı) haram kılmadığını belirtmektedir. (İbnKayyim, 1994, V, 117; İbnÂşûr, 2007, s. 203.)

2. Hz. Peygamber'in Bu Olaya Devlet Başkanı veya Hakem Sıfatı ile Müdahale Etmesi

Yukarıda Hz. Peygamber'in (as), Hz. Ali (ra) ve kızı Hz. Fatıma (rah) olayında, "*devlet başkanlığı*" ve/ya "*hakem/hâkim*)" olma vasfı ile tasarrufta bulunduğunu ifade etmiştik. Aşağıda kısaca bu iki tasarruf şekli üzerinde durulacaktır.

a. Hz. Peygamber'in (as),Kızı Hz. Fatıma üzerine Hz. Ali'nin İkinci Bir Kadınla Evlenme İsteğine İzin Vermemesinin "Devlet Başkanlığı" Vasfı İle İlgili Olması

Bu olayda Hz. Peygamber'in "devlet başkanlığı" vasfı ile olaya müdahale etmiş olması açıktır. Çünkü Hz. Peygamber (as), peygamberlik görevi ile birlikte aynı zamanda Medine site devletinin başkanıdır. Buna göre Hz. Peygamber (as), bir devlet başkanı olarak olaya müdahale etmiş ve "*Zarar izale olunur."*(Mecelle, md. 20.)ilkesinden hareketle Hz. Fatıma'nın üzerine kuma getirilmesinden dolayı duyduğu kıskançlığın onun dini duygularına zarar vermesini (dinde fitneye düşmesini) önlemiştir. Dolayısıyla Hz. Peygamber'in (as) bu uygulaması, mubah olan çok eşliliği sınırlama hususunda kendisinden sonraki tüm yöneticiler (ülü'l-emr) için teşrî bir dayanak oluşturmaktadır.(Mahmesânî, *ed-Deâimü'l-hulukiyyeli'l-kavânîni'ş-şer'iyye*, Beyrut 1973, 1979, s. 552-555'den naklen Özel, 2005, s. 542; Elmûs, 2014, s. 283. Ayrıca bkAskalânî, 2001, IX, 241.) Çünkü Hz. Peygamber'in (as) devlet başkanı

sıfatı ile siyasi ve idari olarak yapmış olduğu tasarrufları da ümmet açısından teşrî bir dayanak oluşturmaktadır.(Atar,1996, s. 46.)[101]

b. Hz. Peygamber'in, Kızı Hz. Fatıma Üzerine Hz. Ali'nin İkinci Bir Kadınla Evlenme İsteğine İzin Vermemesinin "Hakemlik/Hâkim Olma" Vasfı İle İlgili Olması

Konuyla ilgili rivayetlerden Hz. Fatıma'nın (rah) bir kadın olarak Hz. Ali'nin (ra) üzerine ikinci bir kadınla evlenerek kuma getirme düşüncesinden çok rahatsız olduğu ve üzüldüğü açıkça anlaşılmaktadır. Hz. Peygamber (as) de, "*Muhakkak ki Fatıma benden bir parçadır. Onu rahatsız eden şey beni de rahatsız eder. Ona eza veren şey bana da eza vermiş olur*" diyerek bir baba olarak kızının üzülmesinin kendisini de üzeceğini ifade etmiştir. Burada Hz. Fatıma'nın (rah) bu olaya tepki göstermesi gayet doğaldır. (Demircan, t.y., s. 257.) Çünkü fıtrat olarak tüm kadınlar kıskançtır ve normal şartlarda hiçbir kadın üzerine evlenilmesini (kuma getirilmesini) kabul etmeyecektir. (Bk. *Osmanlı Hukuk-ı Aile Kararnamesi, 2012*, s. 91; Aydın, 1985, s. 276. Ayrıca bk. İbnü'l-Arabî, 2003, I, 409-410; Çağrıcı, 2013, II, 527.) Yine Hz. Peygamber'in (as) bir baba olarak kızının durumuna üzülmesi de gayet normaldir. Çünkü hiçbir baba kızının üzülmesine razı olamaz.

Dolayısıyla Hz. Peygamber (as), bu olayda duygusal anlamda bir baba olmakla birlikte, karar ve hüküm verme noktasında bir baba değil bir hakemdir/hâkimdir. Buna göre Hz. Peygamber'in (as) olaya müdahale etmesini, sadece kızı Hz. Fatıma'nın üzülmesinden dolayı "babalık" vasfı/duygusu[102] ile veya bu olayın Hz. Peygamber (as) ve kızı Hz. Fatıma'ya (rah) mahsus özel bir durum olmasından dolayı[103] yaptığı bir müdahale olarak değerlendirmek doğru değildir.

Şu halde Hz. Peygamber'in (as) bu olaya "hâkim/hakem" sıfatı ile müdahalede bulunduğunu söylemek daha isabetli bir yaklaşım olacaktır. Nitekim Kur'an, "*Eğer karı-kocanın arasının açılmasından endişe ederseniz, erkeğin ailesinden bir hakem, kadının ailesinden bir hakem gönderin. İki taraf (arayı) düzeltmek isterlerse, Allah da onları uzlaştırır. Şüphesiz Allah, hakkıyla bilendir, hakkıyla haberdardır*" (Nisa, 4/35.) buyurarak aile içi anlaşmazlıkların aile meclisinde çözüme kavuşturulmasını istemektedir. Çünkü Hz.

[101] Hz. Peygamber'in (as) devlet başkanı sıfatıyla yaptığı siyasi tasarruflarının bağlayıcılığı ve/ya teşrî bir dayanak olması ile ilgili geniş bilgi için bk. Köten, 1996, s. 99-110.

[102] Bu yöndeki bir değerlendirme için bk. Abdüllâvî, 2011, s. 498.

[103] Bu yöndeki değerlendirmeler için bk. Askalânî, 2001, IX, 240; İbnÂşûr, 2007, s. 202-203; Çeker, 1999, s. 247.

Peygamber (as), kızı olması hasebiyle Hz. Fatıma'nın ve yanında büyümesi ve kendisinden izinsiz bir iş yapmasının mümkün olmaması (İbnÂşûr, 2007, s. 203.) sebebiyle de Hz. Ali'nin ailesini temsil etmektedir. Dolayısıyla Hz. Peygamber (as), her iki tarafı temsil eden bir aile büyüğü olarak olaya müdahale etmiştir. "Aile Meclisi" bir nevi aile mahkemesi anlamına geldiği için Hz. Peygamber'in (as) "hakem/hâkim" vasfı ile bu olaya müdahale ettiğini söylemek mümkündür.

Nitekim ilgili ayette aile meclisine başkanlık eden kişinin "hakem/hâkim" olduğu açıkça ifade edilmiştir.

Buna göre Hz. Peygamber (as), kızı Hz. Fatıma'nın şikâyeti üzerine İslâmî bir ailede yapılması gerekeni yapmış ve "*aile içi sorunların aile meclisinde görüşülmesi ve karara bağlanması*" ilkesinden (Bk. Nisa, 4/35.) hareketle her iki tarafın, yani kızı Hz. Fatıma ve damadı Hz. Ali'nin tarafını temsilen, görünürde bir baba olarak ancak gerçekte bir hakem (hâkim) olarak bu evliliğin sebep olacağı zararı önleme gerekçesiyle kızı Hz. Fatıma üzerine Hz. Ali'nin ikinci bir kadınla evlenemeyeceğine hükmetmiştir.[104]

Hz. Ali ile Hz. Fatıma arasında yaşanan olaya, Hz. Peygamber'in hakem/hâkim sıfatı ile müdahalesi açısından baktığımızda Hz. Peygamber'in (as) bu uygulaması, tüm kadınlar ve babalar için teşrî bir dayanak oluşturmaktadır. Dolayısıyla kocasının üzerine ikinci bir kadınla evlenmek istemesinden (manevi/duygusal, dinde fitneye düşme veya ailenin sosyal konumu açısından) zarar göreceğini düşünen tüm kadınlar ve veliler/babalar, Hz. Peygamberin bu uygulamasını esas alarak konuyu aile meclisinde gündeme getirerek veya mahkemede dava açarak kocanın, karısının üzerine ikinci bir kadınla (kuma) evlenmesine karşı çıkmaları mümkündür.(Askalânî, *2001*, IX, 241; İbnKayyim, 1994, V, 118. Ayrıca bk. İbnÂşûr, 2007, s. 203.)

Konuya yukarıda açıkladığımız yaklaşımlar çerçevesinde bakıldığında Hz. Peygamber'in (as), kızı Hz. Fatıma üzerine Hz. Ali'nin ikinci bir kadınla evlenmesine müdahale etmesinin hukukî ve sosyal gerekçeleri de anlaşılmış olmaktadır. Nitekim Hz. Peygamber'in (as), bu olayda Hz. Ali açısından hukukî ve sosyal anlamda çok eşlilik

---

104 Hz. Peygamber (as), zaman zaman aile hukuku ile ilgili olaylara hâkim (yargıç) sıfatıyla müdahale etmiştir. Örneğin, Sâbit b. Kays'ın karısı Habibe bintüSehl, Hz. Peygambere gelerek kocasını sevmediğini ve boşanmak istediğini ifade etmiştir. Hz. Peygamber (as) de, "*Evlenirken sana mehir olarak verdiği bahçesini ona geri verir misin?*" diye sormuş ve "Evet" demesi üzerine Hz. Peygamber (as) Sâbit b. Kays'a "*Bahçeni ondan geri al ve hanımını boşa"* demiştir." (Konuyla ilgili rivayetler için bk. Buhârî, "Talâk", 15; EbûDâvûd, "Talâk", 17, 18; Nesâî, "Talâk", 34; İbnMâce, "Talâk", 22; Tirmîzî, "Talâk", 10; Muvatta, "Talâk", 11.) Hz. Peygamber'in (as) bu uygulaması onun aile hukuku ile ilgili olaylara hâkim (yargıç) sıfatıyla müdahalede bulunduğunu göstermektedir. (İbnÂşûr, 1988, s. 52.)

şartlarının oluşmadığını görmüş ve kızı Hz. Fatıma üzerine Hz. Ali'nin ikinci bir kadınla evlenmesine izin vermemiştir.

II. Hz. Peygamber'in, Kızı Hz. Fatıma Üzerine Hz. Ali'nin İkinci Bir Kadınla Evlenmesini Yasaklamasının Kamu Otoritesinin Mubahı Sınırlandırması İle İlişkisi

İslâm âlimleri/hukukçuları, Hz. Ali ile Hz. Fatıma arasında geçen bu olayla ilgili rivayetlerin, *sedd-i zerîa* prensibi gereğince mubah fiillerin yasaklanmasının cevâzına delil olduğunu söylemektedirler. (Askalânî, 2001, IX, 240; İbnKayyim, 1994, V, 117-119; Mahmesânî, *ed-Deâimü'l-hulukiyyeli'l-kavânîni'ş-şer'iyye*, Beyrut 1973, 1979, s. 552-555'den naklen Özel, 2005, s. 542.) Çünkü dördü aşmadığı sürece bir erkeğin aynı anda birden fazla kadınla evlenmesi, şer'î açıdan mubah olan bir hükümdür. Hz. Peygamber (as) ise, -eza/zarar verme ve kızı Fatıma'nın fitneye düşme endişesi gibi- gelecekte olması muhtemel bir zarardan dolayı hali hazırda mubah olan bir fiili yasaklamıştır. Bu da, mubahınşer'an meşru olmayan bir şeye vesile olması halinde sedd-i zerîa prensibince yasaklanmasının, bir başka ifadeyle mubahın gaye ve sonucuna göre sınırlanmasının câiz olduğunu göstermektedir.(Krş. Askalânî, *Fethu'l-Bârî*, IX, 240.)

Diğer taraftan Hz. Peygamber (as) bu olaya ister devlet başkanı, ister hakem/hâkim olma sıfatı ile müdahalede bulunmuş olsun, konuyla ilgili rivayetlerden, Hz. Peygamber'in (as) bu uygulamasının şer'î bir dayanak olduğu anlaşılmaktadır.(İbnKayyim, 1994, V, 117-119.)Nitekim İbnKayyim (ö. 751/1350), Hz. Fatıma ile ilgili yukarıdaki rivayetlerden hareketle; karısının üzerine evlenmeyeceğine dair söz vermesi halinde (ki İbnKayyim'in ifadesinden bu şartın akdin muktezasında var olduğu kabul edilmektedir) kocanın bu şarta uyması gerektiğini, uymaması halinde ise kadının nikâhı feshetme hakkının olduğunu belirterek şöyle demektedir:

"*Hadisin bu hükmü içermesi şöyledir: Hz. Peygamber (as) Hz. Ali'nin (ra) yapacağı bu evliliğin Fâtıma'ya eziyet vereceğini, onu huzursuz edeceğini, kendisinin de aynı şekilde bundan huzursuz olacağını ve eza duyacağını haber vermiştir. Şu kesin olarak bilinmektedir ki, Hz. Peygamber (as), Fatıma'yı (rah) Hz. Ali'ye verirken* ***-her ne kadar akdin özünde (kuruluşunda lafzen) şart koşulmuş değilse de-*** *gerek kızın kendisini ve gerekse babasını huzursuz etmemek, kendilerine eziyet etmemek üzere vermiştir. Dolayısıyla,* ***akdin zımnında bu şart zarureten var kabul edilmektedir.***" (İbnKayyim, 1994, V, 117-118.)

Buna göre akdin muktezasında olan bu şart, "المشروط عرفا كالمشروط لفظا / *Örfen şart koşulan lafzan (akitte) şart koşulmuş gibidir*"[105] hükmünde olup yerleşik örfte erkeklerin tek kadınla evlenmesi bir uygulama haline gelmişse veya bir kadının şerefi ve nesebinden dolayı üzerine evlenilmesini kabul etmeyeceği biliniyorsa bu örf, nikâh akdinde lafzen şart kılınmış olur ve kocanın "karısının izni ve rızası" olmadan ikinci bir kadınla evlenmesi halinde önceki karısının nikâhı feshetme hakkı doğmaktadır.(İbn Kayyim, 1994, V, 118. Ayrıca bk. Ali ve Öğüt, 1993, C. VIII, 367.)

Şu halde Hz. Peygamber'in bu uygulaması, üzerine ikinci bir eş (kuma) istemeyen kadınlar için, nasla mubah olduğu sabit olan çok eşliliğin sınırlandırılması anlamına gelmektedir. Çünkü Hz. Peygamber (as), mubah olan bir konuda yasaklama getirmektedir.(Krş. Askalânî, 2001, IX, 240-241.) İslâm hukukunda mubah olan evlenmenin değişik açılardan farklı hüküm alıp yerine göre mekruh ve haram olmasında olduğu (İbnRüşd, 2004, II, 7-8; Zühaylî, 1989, VII, 31-34; Yaman, *2002*, s. 24-25.) gibi Hz. Peygamber'in (as) bu uygulaması da, şartlar gerektirdiğinde İslâm'da mubah/ruhsat kapsamında yer alan çok eşliliğin yasaklanmasının veya sınırlandırılmasının mümkün olduğunu göstermektedir. İbnKayyim'in ifadesi ile "*karısına eziyet etmemek veyaikinci bir kadınla evlenmemek nikâh akdinin zımnında (muktezasında) var kabul edilerek"* kocanın karısının üzerine ikinci bir kadınla evlenmesinin karısının rızasına/iznine tabi olduğunu söylemek mümkündür.

Diğer taraftan burada kocanın yapacağı ikinci evliliğin karısının iznine tabi olmasının, "*akdin muktezasında gizli bir şart olarak var kabul edilmesi"* kocanın karısı üzerine ikinci bir kadınla evlenmesinin mubah olduğunu tamamen ortadan kaldıran bir şart değildir. Çünkü kocanın ikinci kadınla evlenmesi aslen mubah olarak kalmaya devam etmektedir. Karısının izin vermesi veya şartların gerektirmesi halinde kocanın ikinci bir kadınla evlenmesi yine mubahtır/helaldir. Bu asli hükmü kimsenin kaldırması (nesh) mümkün değildir.(Krş. İbnKayyim, 1994, V, 117; İbnÂşûr, 2007, s. 203.)

Hz. Peygamber'in (as), kızı Hz. Fatıma üzerine Hz. Ali'nin ikinci bir kadınla evlenmesine izin vermemesinden anlaşılmaktadır ki İslâm hukukunda kocanın ikinci kadınla evlenmesi, kocanın sadece kendi iradesiyle karar verip uygulayabileceği mutlak olarak mubah olan bir hüküm veya tasarruf değildir. Dolayısıyla bir fiilin ruhsata tabii olarak mubah kılınması onun mutlak olarak yapılmasının meşru olduğu anlamına gelmemektedir. Nitekim

[105] İbnKayyim'in zikrettiği bu kaidenin benzerleri *Mecelle*'de şöyle geçmektedir: "*Örfen maruf olan şey şart kılınmış gibidir.*" (md: 43); "*Örf ile ta'yinnass ile ta'yin (sözleşme metninde zikredilmiş) gibidir.*" (md: 45).

çağdaş İslâm Hukukçularından Lübnanlı hukukçu Subhî el-Mahmesânî'ye (1906-1986) göre de Hz. Peygamber, çok eşliliğin ailevî ve sosyal zararlarından dolayı kızı Hz. Fatıma üzerine Hz. Ali'nin ikinci bir kadınla evlenmesini yasaklamıştır. (Mahmesânî, *ed-Deâimü'l-hulukiyyeli'l-kavânîni'ş-şer'iyye*, Beyrut 1973, 1979, s. 552-555'den naklen Özel, 2005, s. 542.)

Buna göre; kocanın karısının üzerine ikinci bir kadınla evlenmek istemesi halinde, kadının veya kadının velisinin/babasının yapması gereken, Hz. Peygamber'in (as) uygulamasında olduğu gibi olayı *aile meclisine* taşımak olacaktır. Hakemler (hâkim), olayı inceleyip kocanın karısı üzerine evlenmesinde maddi ve manevi açıdan bir sakınca görmemeleri halinde koca, bir ruhsat olarak verilen bu (mubah) hakkını kullanabilecektir. Aksi halde Hz. Peygamber'in (as) bir hakem/hâkim (devlet başkanı) sıfatı ile "*Hayır izin vermiyorum. Ancak Ebu Talib'in oğlu kızım Fatıma'yı boşamayı isterse o zaman sizin kızınızla evlenebilir*" (Buhârî, "Nikâh", 109; EbûDâvûd, "Nikâh", 12; İbnMâce, "Nikâh", 56.) diyerek kız Fatıma üzerine Hz. Ali'nin ikinci bir kadınla evlenmesini yasakladığı gibi, benzer olaylarda da konuya müdahale eden hakemlerin/hâkimin aynı şekilde hüküm verme yetkisi bulunmaktadır.

Şu halde Hz. Peygamber'in (as), bazı gerekçelerden hareketle ferdi maslahata binaen kızı Hz. Fatıma üzerine Hz. Ali'nin ikinci bir kadınla evlenmesine izin vermemesi, aslen mubah olan çok eşliliği sınırlandırması anlamına gelmektedir. Dolayısıyla bu olay, bireysel veya toplumsal maslahat gereği kamu otoritesinin çok eşliliği sınırlandırmasında şer'î bir dayanak oluşturmaktadır.(Mahmesânî, *ed-Deâimü'l-hulukiyyeli'l-kavânîni'ş-şer'iyye*, Beyrut 1973, 1979, s. 552-555'den naklen Özel, 2005, s. 542.) Buna göre 1917 tarihli Hukuk-ı Aile Kararnamesi'nde olduğu gibi (*HAK*, md. 38.)[106] İslâm hukukunda kamu otoritesinin, bireysel veya toplumsal maslahat gereği ibaha alanına giren çok eşlilik ile ilgili bir takım şeklî düzenlemeler (kanûnî şart) ve sınırlamalar getirmesi (Ebû Zehra, *1957*, s. 13, 94; Medkûr, 1984, s. 353-354; Apaydın, 2000, s. 379; Köse, 2012, s. 472; Abdüllâvî, 2011, s. 500. Ayrıca bk. Ali ve Öğüt, 1993, VIII, 367-368.) ve bu sınırlamaya uymayanlara tazir nev'inden bazı ceza-i müeyyideler uygulaması mümkündür.(Ebû Zehra, "et-Teassüf fî isti'mâli'l-hak", s. 65'den naklen Köse, 1997, s. 253; Dalgın, 1999, s. 191.)

[106] Ayrıca bk. Bk. *Osmanlı Hukuk-ı Aile Kararnamesi,*2012, s. 90-91; Aydın, 1985, s. 276-277.

SONUÇ

İslâm aile hukukunda erkeğin aynı anda birden fazla (en fazla dörde kadar) kadınla evlenmesine cevaz verilmiştir. Ancak teaddüd-i zevcât, evlenme ehliyetine sahip her Müslüman erkeğin uygulaması gereken aslî bir hüküm (azimet) olmayıp bazı şartların ve gerekçelerin bulunması halinde başvurulması gereken istisnâî bir "ruhsat" hükmüdür. Dolayısıyla gerekli şartlar ve gerekçeler oluşmadığında bu hakkın kullanılmasına kamu otoritesi tarafından bazı sınırlamaların ve/ya yasakların getirilmesi söz konusu olabilmektedir.

İslam hukukçuları, teaddüd-i zevcât'a mutlak olarak izin/ruhsat verilmediği, aksine uygulanmasının bazı şartlara bağlandığını söylemektedirler. İslâm hukukunda teaddüd-i zevcâtın kamu otoritesi tarafından sınırlandırılmasının meşru olduğunu savunan son dönem İslam hukuku araştırmacıları da genel de bu hakkın uygulanmasının başta "adalet" olmak üzere bazı bireysel ve toplumsal şartlarla sınırlı olduğunu söylemektedirler.

Kanaatimizce İslâm hukuk tarihinde teaddüd-i zevcâtın kamu otoritesi tarafından sınırlandırılmasına zemin teşkil eden en önemli uygulama hiç şüphesiz Hz. Peygamber'in kızı Hz. Fatıma üzerine Hz. Ali'nin ikinci bir kadınla evlenmesine getirmiş olduğu yasaktır. Nitekim İbnKayyim gibi bazı İslâm hukukçuları, Hz. Peygamber'in bu uygulamasının, kötüye kullanılması veya mevcut karının/eşin bundan zarar görmesi ya da razı olmaması gibi durumlarda, sedd-i zerîa prensibinden hareketle teaddüd-i zevcâtınkamu otoritesi tarafından sınırlandırılmasına dayanak oluşturduğunu söylemektedirler.

Hz. Peygamber'in (as), tebliğ (risâlet/peygamberlik) dışında*fetva (müftî), kazâ/yargı (hâkim) ve siyasî-idarî (imam/devlet başkanı)* olmak üzere başka tasarrufları da bulunmaktadır. Hz. Peygamber'in (as) Hz. Fatıma ve Hz. Ali olayına müdahalesinin onun bu tasarruflarından "*siyâsî-idarî (imam/devlet başkanlığı)"* ve "*kazâ/yargı (hâkim)*" vasfı ile ilgili olduğunu söylemek mümkündür. Buna göre Hz. Peygamber'in kızı Hz. Fatıma üzerine Hz. Ali'nin ikinci bir kadınla evlenmesine getirmiş olduğu yasaklama veya sınırlamada, bir"*devlet başkanlığı*" ve/ya "*hakem/hâkim*" olma vasfı ile müdahalede bulunmuştur. Hz. Peygamber'in (as) konuyu Mescid-i Nebevî'de gündeme getirmesi bu müdahalenin devlet başkanlığı sıfatı ile olması yönünü gündeme getirmektedir. Hz. Peygamber'in, hem kızı Hz. Fatıma'nın hem de damadı Hz. Ali'nin ailesini temsil etmesi ise bu müdahalenin "*hakem/hâkim*" olma sıfatı ile olmasını gündeme getirmektedir. Ancak Hz. Peygamber'in bir baba olarak olayı çözüme kavuşturmasından hareketle bu müdahalenin "*hakem/hâkim*" olma sıfatı ile olmasının daha ağırlıklı olduğunu söylemek mümkündür.

Sonuç olarak şunu söylemek mümkündür; Hz. Peygamber'in (as), bazı gerekçelerden dolayı ferdi ve ailevi maslahata binaen kızı Hz. Fatıma üzerine Hz. Ali'nin ikinci bir kadınla evlenmesine izin vermemesi, aslen mubah olan çok eşliliği kamu otoritesi tarafından sınırlandırılması anlamına gelmektedir. Dolayısıyla bu olay, bireysel veya toplumsal maslahat gereği kamu otoritesinin çok eşliliği sınırlandırmasında şer'î bir dayanak oluşturmaktadır. Buna göre kocasının üzerine ikinci bir kadınla evlenmek istemesinden (manevi/duygusal, dinde fitneye düşme veya ailenin sosyal konumu açısından) zarar göreceğini düşünen kadının veya kadının velisinin/babasının Hz. Peygamberin bu uygulamasını esas alarak konuyu aile meclisine götürmesi veya mahkemede dava açması mümkündür. Açılan böyle bir dava sonucunda ise, ilgili hakem ve/ya hâkimlerin de kocanın nikâhı altındaki mevcut karısının üzerine ikinci bir kadınla evlenmesine izin vermeme yetkileri bulunmaktadır.

Kaynakça

Abdülkadir, Muhammed el-Arûsî (1991). *Ef'âlü'r-rasûl ve delâletühüale'l-ahkâm.* Cidde*:* Daru'l-müctemâ' li'n-neşrve't-tevzî'.

Abdüllâvî, Beşir el-Mekkî (2011).*Sultatüveliyyi'l-emr fi takyîdi'l-mubâh*. Beyrut: DâruMektebeti'l-Maârif.

Ahatlı, Erdinç (1997). "Hasâisü'n-nebî", *Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi (DİA*). C. XVI, ss. 277-281. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı.

Ahmed Naim, (Babanzâde) (1329)."Taaddüd-i Zevcât İslâmiyet'te Men Olunabilir mi imiş?:Mansurizâde Saîd Beyefendi'ye".*Sebilü'r-Reşad [Sırat-ı Müstakim]*.15 Mayıs 1329 [1330], XI [XII], sy.298, s. 216-221.

Ahmed Naim, (Babanzâde) (1330). "Taaddüd-i Zevcât; Müdafaat-ı Diniyye: Li'l-Batıl SavleSummeYedmahlil: YineMansurizâde Saîd Beyefendi'ye".*Sebilü'r-Reşad [Sırat-ı Müstakim]*. İstanbul, 26 Haziran 1330, XII, sy. 304, s. 309-314.

Ahmed Naim, (Babanzâde) (1329/1330), "Yine Taaddüd-i Zevcâta Dair: Yine Mansurizâde Saîd Beyefendi'ye", *Sebilü'r-Reşad [Sırat-ı Müstakim]*. İstanbul, 31 Temmuz 1329 [1330], XII, sy.308, s. 376-384.

Akdaş, Hayrunnisa (2016). *II. Meşrutiyet Dönemi Fikir Akımlarının Taaddüd-İ Zevcât Konusundaki Tartışmaları.* (Yüksek Lisans Tezi). İstanbul.

Akyıldız, Ali (2001). "Tanzimat". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi (DİA).* C.XXXX, ss. 1-10. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı.

Ali, Kevser Kâmil-Öğüt, Salim (1993). "Çok Evlilik". *Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi (DİA*). C. VIII, ss. 365-369. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı.

Âlim, Abdüsselam Muhammed eş-Şerif (1996). *Nazariyyetü's-siyaseti'ş-şer'iyye*: *ed-davâbitve't-tatbîkât.* Bingazi: CamiatüKaryûnûs.

Allâl el-Fâsî (1993). *Makâsıdü'ş-şerîati'lislâmiyye ve mekârimühâ,* Dâru'l-Ğarbi'l-İslâmi.

Ansay, Sabri Şakir (1958).*Hukuk Tarihinde İslam Hukuku*.İstanbul: Ajans Türk Matbaası.

Apaydın, H. Yunus (2000). "Nikâh Akdinin Mahiyeti ve İmam Nikâhı Uygulaması". Erciyes Ünv. Sosyal Bilimler Enst. Dergisi. Sayı: 9, yıl: 2000, s. 371-380.

Apaydın, H. Yunus (2017).*İslam Hukuk Usulü*.Ankara: Bilay Yay.

Aras, Mehmet Özgü (2007). "İslâm'a Göre ÇokEvlilik".*Selçuk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*.2007, sayı: 24, s. 183-188.

Arsal, Sadri Maksudi (1948).*Umumi Hukuk Tarihi*. İstanbul: İstanbul Matbaacılık.

Askalânî, İbn Hacer (2001).*Fethu'l-Bârîbi şerhi Sahîhi'l-Buhârî*(I-XIII). thk. Abdülkadir Şeybe el-Hamd, Suud/Riyad.

Atar, Fahrettin (1991). *İslâm Adliye Teşkilâtı*. Ankara: DİB Yay.

Atar, Fahrettin (1996). *Fıkıh Usûlü*. İstanbul: MÜİF Yay.

Attâr, AbdünnâsırTevfîk (1972).*Teaddüdü'z-zevcâtmine'n-nevâhî'd-dîniyyeve'l-ictimâiyyeve'l-kânûniyye.* Kahire: eş-Şirketü'l-Mısriyyeli'tıbâati ve'n-neşr.

Aydın, M. Akif (1985).*İslâm-Osmanlı Aile Hukuku*. İstanbul: İFAV Yay..

Aynî, Bedruddîn Mahmud b. Ahmed (2001).*Umdetü'l-kârîşerhuSahîhi'l-Buhârî*(I-XXV).tsh./nşr. Abdullah Muhammed Mahmud Ömer. Beyrut: Dâru'kütübi'l-ilmiyye.

Bilmen, Ömer Nasuhi (1985). *Hukuk-ı İslâmiyye ve Istılahât-ı FıkhiyyeKâmûsu (I-VIII)*. İstanbul: Bilmen Yayınları.

Carullah, Musa (1999).*Kur'an-ı Kerim Âyetlerinin Nurları HuzurundaHatun.* Yay. Haz. Mehmet Görmez. Ankara: Kitabiyat Yayınları.

Cessâs, Ebu Bekir Ahmet b. Ali er-Râzî (1985).*Ahkâmü'l-Kur'an*(I-IV).thk. Muhammed Sadık Kamhâvî. Beyrut: Dâruihyâi't-türâsi'l-Arabî.

Cin, Halil (1974). *Eski Hukukumuzda Evlenme*. Ankara: Ankara Üniv. Hukuk Fak. Yay.

Çağrıcı, Mustafa (2013). "İslam Ahlakı". *İlmihal*, Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yay.

Çeker, Orhan (1999).*İslâm Hukukunda Akidler*. Konya: İttifak Holding Yay.

Dalgın, Nihat (1999).*İslâm Hukukunda Boşama Yetkisi*. Samsun: Etüt Yay.

Debûsî, EbîZeyd Ubeydullah b. Umer b. Îsâ (2007).*Takvîmü'l-edille fî usûli'l-fıkh*.thk. Şeyh Halil Muhyiddin el-Meys. Beyrut: Dâru'l-kütübi'l-ilmiyye.

Demircan, Ali Rıza (t.y.) "Teaddüd-i Zevcât".*Hz. Peygamber ve Aile Hayatı*. yay. haz. İsmail Lütfi Çakan. İstanbul: İlmi Neşriyet, s. 248-251.

Döndüren, Hamdi (1995).*Delilleriyle Aile İlmihali*. İstanbul:Erkam/Altınoluk Yay.

EbûCeyb, Sa'dî (1984).*Mevsûatü'l-icma' fi'l-fikhı'l-islâmî*(I-II). Dımeşk: Dâru'l-fikr.

Ebû Zehra, Muhammed (1957).*el-Ahvâlü'ş-şahsiyye*. Kâhire: Dâru'l-fikri'i-Arabî.

Elmalılı, Muhammed Hamdi Yazır (1979).*Hak Dini Kur'ân Dili*(I-X).İstanbul: Eser Neşriyat.

Elmûs, el-Hüseyin (2014). *Takyîdü'l-mubâh*: *dirâseusûliyye ve tatbîkâtfıkhiyye.* Beyrut/Riyad: MerkezüNemâinli'l-buhûsve'd-dirâsât.

Erdoğan, Mehmet (1990). *İslâm Hukukunda Ahkâmın Değişmesi.* İstanbul: MÜİFV. Yay.

Fatma Aliye-Mahmud Esad (2007).*Çok eşlilik (Teaddüd-i Zevcât).*Haz:Firdevs Canbaz.Ankara: Hece Yay.

Heyet (1989).*Hz. Peygamber ve Aile Hayatı*.yay. haz. İsmail Lütfi Çakan. İstanbul: İlmi Neşriyet (İSAV).

İbnÂşûr, Muhammed Tahir (2007).*en-Nazaru'l-fesîhındemedâikı'l-enzâr fî câmii's-sahîh.* Kahire: Daru's-selam.

İbnÂşûr, Muhammed Tahir (1984).*et-Tahrîrve't-tenvîr*(I-XXX).Tunus: DâruTûnisiyye.

İbnÂşûr, Muhammed Tahir (1988).*İslâm Hukuk Felsefesi(Gaye Problemi)(Makâsıdü'ş-şerîati'l-islâmiyye)*. çev. Vecdi Akyüz-Mehmed Erdoğan. İstanbul: İklim Yay.

İbnKayyim el-Cevziyye (1994).*Zâdü'l-meâd fî hedyihari'i-ıbâd*(I-VI).thk. Şuayb el-Arnavut/Abdülkadir el-Arnavut. Beyrut: Müessesetü'r-risâle.

İbnKudâme, Muvaffaküddin Abdullah b. Ahmed el-Makdisî (1997).***el-Muğnî***(I-XV)..thk. Abdullah b. Abdülmuhsin et-Türkî-Abdülfettah Muhammed el-Hulüv.Riyad: DâruÂlemi'l-kütüb.

İbnRüşd (2004).*Bidâyetü'l-müctehidve nihâyetü'l-muktesid*(I-II).Beyrut/Kahire: Dâru'l-ceyl-Mektebetü'l-külliyeti'l-ezheriyye.

İbnü'l-Arabî, Kadı Ebu Bekir (2003).*Ahkâmü'l-Kur'an* (I-IV).thk./tlk., Muhammed Abdülkadir Ata. Beyrut: Dâru'kütübi'l-ilmiyye.

Kahraman, Abdullah (2010). "Darülfünun Hocalarından MansurizâdeMehmed Said ve Klasik Fıkhın Sınırlarını Zorlayan Bazı Görüşleri".*Darülfünun İlahiyat Sempozyumu 18-19 Kasım 2009 Tebliğleri*. 2010, s. 405-414.

Karâfî, ŞihabüddinEbu'l-Abbâs Ahmed b. İdris es-Sanhâcî, (1998).*el-Furûk fi Envâri'l-burûk fi envâi'l-furuk*(I-IV).Beyrut: Dâru'l-kütübi'l-ilmiyye.

Karâfî, ŞihabüddinEbu'l-Abbâs Ahmed b. İdris es-Sanhâcî, (2009)."Fetvâ, Kazâ ve İmâmet Üçgeninde Hz. Peygamber'in Tasarrufları". (*el-İhkâm fi temyîzi'l-fetâvâani'l-ahkâm ve tasarrufâti'l-kâdîve'l-imâm*, 25. Soru ve cevabı).çev. Kadir Gürler. *Hitit Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi.*2009/1, c. 8, sayı: 15, ss. 179-188.

Karâfî, ŞihabüddinEbu'l-Abbâs Ahmed b. İdris es-Sanhâcî, (1967).*el-İhkâm fi temyîzi'l-fetâvâani'l-ahkâm ve tasarrufâti'l-kâdîve'l-imâm*.thk. Abdülfettah Ebu Gudde. Haleb Mektebetü'l-matbûâti'l-islâmiyye.

Karaman, Hayreddin (t.y.)."Bağlayıcılık Bakımından Rasulullah'ın Davranışları".*Hz. Peygamber ve Aile Hayatı*, yay. haz. İsmail Lütfi Çakan. İstanbul: İlmi Neşriyat (İSAV), ty., s. 127-150.

Karaman, Hayreddin (2010). *İslâm Hukukunda İctihad*. İstanbul: Ensar Yay.

Karaman, Hayreddin (1994). *İslâm'da Kadın ve Aile*. İstanbul: Ensar Neşriyat.

Kevserî, Muhammed Zâhid (t.y.).*Makâlâtü'l-Kevserî*. Kahire: el-Mektebetü't-tevfîkıyye.

Köse, Saffet (1997).*İslâm Hukukunda Hakkın Kötüye Kullanılması*. İstanbul: İFAV Yay.

Köse, Saffet (2012). "Aile Hukuku".*İslâm Hukuku El Kitabı*.edt. Talip Türcan.Ankara: Grafiker Yay., s. 437-533.

Köten, Akif. "Hz. Peygamber'in İmamet Tasarrufu: Devlet Başkanı Olarak Hz. Peygamber'in Tasarrufları".*Din-Devlet İlişkileri Sempozyumu,* 1996, s. 99-110.

Kurtubî, EbûAbdillah Muhammed b. Ahmed el-Ensârî (2006).*el-Câmi' liahkâmi'l-Kur'ân*(I-XXIV). thk. Abdullah b. Abdulmuhsin et-Türkî. Beyrut: Müessesetü'r-risâle.

Mansurizâde Saîd (1330). "Taaddüd-i Zevcâtİslâmiyette Men Olunabilir".*İslâm Mecmuası*, İstanbul 1330, c. I, sy.8, s. 233-238.

Medkûr, M. Sellâm (1984).*Nazariyyetu'l-ibâhainde'l-usuliyyinve'l-fukâhâ.* Kahire: Dâru'n-Nehdati'l-Arabiyye.

Mergînânî, Ali b. EbîBekr (1986).***el-Hidâye**şerhuBidâyeti'l-mübtedî*(I-IV). İstanbul: Kahraman Yay.

*OsmanlıHukuk-ı Aile Kararnamesi (2012).*yay. haz. Orhan Çeke. Konya: Mehir Vakfı Yay.

Özel, Ahmet (2005)."Lübnanlı Hukukçu ve Devlet Adamı Subhî el-Mahmesânî (1906-1986)".*İslâm Hukuku Araştırmaları Dergisi*. sayı: 6, 2005, s. 537-544.

Özel, Ahmet (2006)."Yönetici Peygamber Hz. Muhammed".*Divan, İlmi Araştırmalar*, sy. 20 (2006/1), s. 1-44.

Öztürk, Mustafa (2012). *Cahiliyeden İslamiyet'e Kadın*. Ankara: Ankara Okulu Yay.

Serahsî, EbûBekr Muhammed b. EbîSehl (1993).*Usulü'l-s-Serahsî*(I-II). thk. Ebu'l-vefa el-Afğanî. Beyrut: Dâru'l-Ktübi'l-ilmiyye.

Sibâî, Mustafa (1999). *el-Mer'ebeyne'l-fıkhi ve'l-kânûn*. Beyrut: el-Mektebetü'l-islâmî.

Şaban, Zekiyyüddin (2015). *İslâm Hukuk İlminin Esasları (Usûlü'l-fıkıh).*çev. İbrahim Kâfi Dönmez, Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yay.

Şelebî, Muhammed Mustafa (1977).*Ahkâmü'l-üsrefi'l-İslâm*. Beyrut: Dârü'n-Nehdati'l-Arabiyye.

Şirbînî, Şemsüddin b. Muhammed b. el-Hatîb(1997).*Muğni'l-muhtâc* (I-IV). Beyrut: Dâru'l-ma'rife.

Topaloğlu, Bekir (1990). *İslâmda Kadın*. İstanbul: Yağmur Yay.

Ulaş, Semra (1992). "İslâm'da Çok Kadınla Evlilik".*İslâmî Araştırmalar*, 1992, cilt: VI, sayı: 1, s. 52-63.

Yaman, Ahmet (2002). *İslâmAile Hukuku*. Konya: Yediveren Yay.

Zerkâ, Mustafa Ahmed (1968).*el-Medhalü'l-fıkhî'l-âmm/el-Fıkhu'l-İslâmî fi sevbihi'l-cedîd*(I-III).Dimeşk: Dâru'l-Fikr.

Zeydan, Abdülkerim(1993).*el-Mufassal fî ahkâmi'l-mer'eve'l-beyti'l-müslimfi'ş-şerîati'l-islâmiyye*(I-XI).Beyrut: Müessesetü'r-risâle.

Zeydan, Abdülkerim (2011). *el-Vecîz fî usîli'l-fıkh*. Beyrut: Müessesetü'r-Risâle.

Zühaylî, Vehbe (1989). *el-Fıkhü'l-islâmî ve edilletühû*(I-VIII).Dımeşk: Dâru'l-fikr.

MAĞRİPLİ SÛFÎ LİCÂÎ'DE İLAH TASAVVURU

Doç. Dr. Adem ÇATAK
Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi
İlahiyat Fakültesi
ademcatak@nevsehir.edu.tr

Özet

Yusuf b. Abdurrahman el-Licâî, Muvahhidler Devleti'nin enparlak döneminde Mağrip'teyaşamıştır. Onun yaşadığı dönem, hicrî VI. yüzyılın son çeyreğiile VII. yüzyılın ilk çeyreğine denk gelmektedir. Licâî, dinî eğitiminidönemin ileri gelen âlimleri yanında tamamladıktan sonra tasavvufî düşünceyemeyletmiş ve hayatının geri kalan kısmını tasavvuf sahasına dair eserler telif ederek, öğrenciler yetiştirerek idame etmiştir. Bu çalışmada Licâî'nin hayatı ve eserleri kısaca tanıtıldıktansonra onun "ilah tasavvuru" ve bu tasavvurun genel özellikleri incelenmiştir.

Licâî, tasavvufî düşüncenin doğru bir inanç temelinde şekillendirilmesi gerektiği fikrine sahiptir. Ona göre sahih ve tutarlı bir itikadın olmayışı, tasavvufî düşüncenin sağlıklı bir gelişim göstermesine engel teşkil etmektedir. Bu düşünceden hareketle tasavvufî düşüncesini okuyucuya açıklamadan önce doğru inanç/sahih akidenin nasıl olması gerektiğini izah etmektedir. Akaidin temel konusu olan ilah tasavvuru meselesi de Licâî'nin en temelde ele aldığı konuların başında gelmektedir.

Licâî, bir yandan ilahın taşıması zorunlu niteliklerini genişçe izah ederken diğer yandan da ilahta bulunması mümkün olmayan nitelikleri açıklamaktadır. Licâî sahih inanç temelinde ortaya bir takım prensipler koymaktadır. Dinin temel kaynaklarında da yer alan kendisiningetirdiği bu prensiplere aykırı görünen verileri, prensipler ışığında tevil ederek açıklamaktadır.

Çalışmanın temel hedefi, "ilah tasavvuru" bağlamında Licâî ve düşüncesini kültür dünyamıza tanıtmaktır.

Anahtar Kelimeler: Licâî, Tasavvuf, Mağrip, İlah Tasavvuru.

A. Giriş

Tasavvufî düşünce İslam topraklarında doğup gelişmiş ve Müslümanların fikrî zenginliğine katkıda bulunmuş bir ilmî disiplindir. Bu sahada pek çok ilim adamı ve örnek şahsiyet yetişmiştir. Mutasavvıf ismiyle zikredilen bu zatlar, sair ulema gibi, ait oldukları

toplumun aydınlanmasına ve fikrî/ahlakî terakkisine hizmet etmiştir. Bu numune şahsiyetler, yüzyıllardan beri Müslümanlar için bir çerağ olmuş, Ümmet-i Muhammed'i (s.) cehaletin karanlık girdaplarından, selametin aydınlık sahillerine ulaştırmaya bütün güçleriyle çaba sarf etmişlerdir.

Bilhassa tasavvuf sahasında telif ettiği eserlerle toplumun ihyasına hizmet eden şahsiyetlerden birisi de, bu çalışmanın konusu olan Abdurrahman b. Yusuf el-Licâî'dir. Muvahhidler Devleti'nin hâkim olduğu devirde Mağrip'te yaşayan Licâî, çok önemli eserleri olmakla birlikte gölgede kalmış bir mütefekkir ve mutasavvıftır. Licâî'nin ilah tasavvuruna geçmeden evvel hayatı ve eserleri hakkında kısa ve öz bilgiler verilecektir.

B. Licâî'nin Hayatıve Eserleri

Asıl adı Abdurrahman olan Licâî, Yusuf b. Abdurrahman'ın oğludur (ed-Dîbâcî 2001: 13).Licâî, "Ebu'l-Kâsım" künyesiyle tanınmaktadır. Mağrib'in kuzeyinde yer alan"Licâye" adlı bir dağa nispet edilerek "Licâî"nisbesiyle anılmaktadır. Licâî, Muvahhidler Devleti'nin ilk döneminde yaşamış ve Halife Ya'kûb el-Mansûr zamanında, hicri 599 yılından sonra vefat etmiştir[107] (el-Yûsî 2006: 268).

Licâî'nin eserlerine bakıldığında, iyi bir tahsil gördüğü anlaşılmaktadır. Kanaatimizce o, zâhirî ilimleri tedris ettikten sonra manevî ilimlere yönelmiş ve bu alanda da kendisini yetiştirmiştir. Eserlerinde yer yer zâhir âlimlerinin görüşlerini serdederek onları eleştirir. Aynı şekilde kelâmî mevzuları derinlemesine tartışacak bir ilmî birikime sahiptir. *Kutbü'l-'ârifîn* adlı üç kısmından oluşan kitabının ilk bölümü akaide aittir ki bu bölümde Eş'ârî kelam anlayışını net ve detaylı bir biçimde izah etmiştir (el-Licâî 2001: 43-64).Tüm bu işaretlerden, onun, döneminde talimi yapılan tefsir, fıkıh, kelam hadis vb. dinî ilimleri tahsil etmiş olduğu anlaşılmaktadır.

Licâî'nin eserleri, kendisinden çok sonra bile, büyük bir ilgiye mazhar olmuştur. Bunu, Yûsî'ninbu eserlerle ilgili verdiği malumattan da anlıyoruz ki, Yûsî (ö. 1102/1690), Licâî'den yaklaşık beş asır sonra yaşamış bir şahsiyettir. Ayrıca*el-Bahru'l-medîd fî tefsîri'l-*

[107]Licâî nisbesine mensup bir âlim daha vardır. Bu âlim ise, Abdurrahman b. Süleyman b. Ebî er-Rebî' el-Licâî'dir. Hicri 773 yılında vefat etmiş olan bu zat ile Abdurrahman b. Yusuf el-Licâî zaman zaman karıştırılmıştır. İki şahsın isminin Abdurrahman olması ve Licâî nisbesiyle anılmaları bu karışıklığın temel nedeni olmuştur. Abdurrahman b. Süleyman'a ait olan el-Maksadü'l-esnâfi'l-mehdiyyi'l-eknâ adlı eser, Abdurrahman b. Yusuf'a nispet edilmiştir. Bu karışıklık, ilk olarak el-Yûsî (ö: h. 1102)'nin *el-Muhadarât* adlı eserinde karşımıza çıkar. Abdurrahman b. Süleyman'ın künyesi Ebu Zeyd'dir. Bu karışıklığın bir sonucu olarak Ebu Zeyd künyesinin Licâî'nin bir künyesi olduğu da sanılmıştır. Bazı yazma nüshalarda Licâî'ye Ebu Zeyd künyesi verilmiştir. Örneğin, Rabat Umum El Yazma Eserler Kütüphanesi D 1186 arşiv numarasında kayıtlı *Şemsü'l-kulûb'*ta "Ebu Zeyd" künyesi mevcuttur. (el-Licâî 2012: 48)

Kur'ani'l-mecîd adlı eserinde Ebu'l-Abbas Ahmed b. Muhammed (ö. 1224/1809)'in, Licâî'nin *Kutbü'l-'ârifîn* adlı eserinden nakillerde bulunması Licâî'nin eserlerine olan ilgiyi göstermesi bakımından önemlidir(Ebu'l-Abbas 1423: 4/246).Vefatından altı asır sonra kaleme alınan bir eserde, Licâî'nin eserinden iktibaslarda bulunulması, Licâî'nin ve eserinin, ehl-i ilim arasında maruf ve mevcut olduğunu göstermektedir.

Türbesi hakkında elimizdeki yegâne bilgi ise Yûsî'nin verdiği bilgilerdir. O, Abdurrahman el-Licâî'nin türbesini ziyaret amacıyla yaptığı uzun yürüyüşten sonra Licâye Dağı'na çıktığını anlatır. Yine onun ifadelerinden anladığımıza göre türbenin temizlik ve bakımını yapan bir türbedar da bulunmaktadır. Bu türbedarın, Licâî'nin torunlarından birisi olduğunu da Yûsî'nin kitabından öğrenmekteyiz(el-Yûsî 2006: 268).

Kütüphane arşivlerinde Licâî'ye ait beş eser tespit edilebilmiştir. Bu eserler hakkında kısaca malumat verilecektir.

1. Kutbü'l-'Ârifîn

Kutbü'l-'ârifîn, Licâî'ninitikadî ve tasavvufî görüşlerini genişçe anlattığı temel eseridir. Eserin ismi, el-Yûsî'nin, *el-Muhadarât*adlı eserinde de bu şekilde geçer(el-Yûsî 2006: 268).Muhammed b. Et-Tayyib el-Kâdirî (ö. 1187/1773) de eseri aynı isimle zikreder(el-Kâdirî 1397: 1/373).Licâî'nin bu eserini tahkik eden Muhammed ed-Dîbâcî ise eserin adını, *"Kutbü'l-'ârifîn fi'l-'akâidive't-tasavvuf*" olarak kaydetmiştir(ed-Dîbâcî 2001: 3).Bazı kaynaklarda eserin ismi, *"Kutbü'l-'ârifîn vemakâmâtü'l-ebrârive'l-asfiyâive's-sıddîkîn*" olarak belirtilmiştir(İbn Ebi'l-Haram t.y: 3/1702; Evariste 1997: 1/228).*Fihrist'in*müellifinin, isimdeki bu ziyadeyi nereden aldığını tespit edemedik. Çünkü *Fihrist'te* sıralanan nüshaların hiçbirisinde kitabın ismi, bu şekilde kaydedilmemiştir. Aynı tespiti, eseri tahkik eden Dîbâcî de yapmaktadır(ed-Dîbâcî 2001: 23).

Bazı kaynaklar bu eseri, Ebu Zeyd Abdurrahman b. Muhammed b. Maluf es-Se'âlibî el-Cezâirî'ye nispet etseler de bu tespit hatalıdır(el-Bağdadi t.y.a: 1/532; el-Bağdadi t.y.b: 4/234; el-Medenî t.y: 1/231).*Kutbü'l-'ârifîn* adıyla bir risale daha mevcuttur ki, bu risale, Çorum Hasan Paşa İl Halk Kütüphanesi, 19 Hk 1347/5 arşiv numarasına kayıtlı, 11 varaklık bir risaledir. Licâî'nin eseriyle sadece isim benzerliği bulunan bu risalenin müellifi, kayıtlarda, Molla İlahî olarak gösterilmiştir.

Licâî, kitabını üç kutba ayırdığını ve her kutbu ayrı ayrı açıkladığını ifade eder(el-Licâî 2001: 42).Kitabın birinci kutbu; marifetullah hakkında, ikinci kutbu; nefsi tanıma, riyazet ve ahlakı güzelleştirme konuları, üçüncü kutbu ise bâtınî meseleler ve manevi sırlar hakkındadır (el-Licâî 2001: 187-190).

Eseri, 2001 yılında, Muhammed Dîbâcî, çeşitli nüshaları karşılaştırma suretiyle tahkik etmiş ve yayınlamıştır(el-Licâî 2001: 190).

2.Şemsü'l-Kulûb

Licâî'ye ait olan bir diğer eser ise, *Şemsü'l-Kulûb* adlı eserdir. Eserin ismi, yazma nüshaların ikisinde, *"Şemsü'l-kulûb ve Mu'âmelâtü'l-muhibbi me'a'l-mahbûb"*dur. Eserin ismi, diğer nüshalarda kaydedilmemiştir(ed-Dîbâcî 2012: 29).Bununla birlikte müellif, eserinden, ziyade kısmı söylemeden, *Şemsü'l-Kulûb* olarak bahseder(el-Licâî 2012: 63).

Eser, tasavvufî makamları ele almak üzere kaleme alınmıştır. Bunu, eserin bablarının isimlerinden anlamak mümkündür. Eser 31 baba ayrılmıştır. Bu bablardan bazıları şunlardır: Marifet, Tövbe, Kanaat, Vera', Zühd, Muhâsebe-i Nefs vd.

Eserin telif tarihinin, hicri 599 olduğu anlaşılmaktadır. Mevcut nüshaların ikisinde, bu tarih ferağ kaydı olarak kayıtlıdır. Bir nüshada ise ferağ kaydı, hicri 579 olarak yazılmıştır. Eseri tahkik eden Dîbâcî, bu tarihlerden, h. 599'u tercih etmiştir(ed-Dîbâcî 2012: 45).

Eseri, Muhammed Dîbâcî, 2012 yılında, beş nüshayı karşılaştırarak tahkik etmiş ve yayınlamıştır (el-Licâî 2012: 1 vd.).

3.Şemâilü'l-Husûs

Licâî'nin, diğer eserlerine nispetle daha küçük bir hacme sahip olan üçüncü eseridir. Müellif bu risaleyi, bazı tasavvufî konuları kısaca özetlemek üzere kaleme almıştır. Eser, irade, zühd, tevekkül, sabır, havf, recâ, şükür, muhabbet, şevk, taharet, yakîn, afv ve istikamet gibi alt başlıklardan oluşur (el-Licâî t.y.b: 1a).

Eserin ismi, seçilmişlerin özellikleri anlamına gelmektedir. Licâî, bu risalesinde, havâs ehlinin niteliklerini, kısaca, tadat etmek istemiştir. Ele aldığı konuları, genel olarak, avâmın, havâsın ve havassu'l-havâsın mertebeleri olmak üzere, üçlü bir derecelendirmeye tabi tutmuştur (el-Licâî t.y.b: 166-78).

4. Tebsîrü'l-Kulûb

Bu eserin ismi, Zirikli'nin*el-A'lâm*'ında yer almaktadır. (ez-Zirikli 2002: 3/342) Bu eser, Kahire Arapça El Yazmaları Enstitüsü, Daru'l-kütüb, Camiu'ş-Şeyh, 14 numarada kayıtlıdır.

5. Mehaccetü's-Se'âde

Bu eser de yine *el-A'lâm*'da zikredilir(ez-Zirikli 2002: 3/342).Eserin iki nüshasını tespit edebildik:

a. Mektebetü'l-İskenderiyye (el-Belediyye), 36/3. numarada kayıtlıdır.

b. St. Petersburg, Doğu Araştırmaları Fakültesi Kütüphanesi, 757-908 numarada kayıtlıdır. Nüsha 14x19 cm ebatlarında 264 varaklı bir mecmua içinde yer alır. Mağribî hatla kaleme alınan mecmuanın onuncu risalesidir. Nüsha mecmuanın 61. varağında başlayıp 82. varağında son bulur.

Eser, tövbe ve tövbenin şartları, dile hakim olma, göze hakim olma, kulağı kötü sözleri dinlemekten men etme, gece ve gündüzü ihya etmek, manevi hastalıklar ve kalbin ölümü, vera‘, zühd, hayâ, sabır, rıza, şükür, tevekkül, havf, muhabbet, muhasebe-i nefs ve kalplerin örtüleri gibi tasavvufî meselelerin tahlil edildiği başlıklardan oluşur. Bu yönüyle eser, *Şemsü'l-kulub*'ün bir özeti sayılabilir (el-Licâî t.y.a: 61 vd.).

C. Licâî'de İlah Tasavvuru

1. Marifetullah

Licâî, bir kulun bilmesi gereken ilk bilginin Allah'ı tanıma bilgisi olduğunu düşünür. Ona göre marifetullah her insan için tahsil edilmesi zorunlu bir bilgidir. Bu bağlamda marifetullahtan kastı da doğru bir ilah tasavvurunun oluşmasını temin eden bilgidir ki Allah hakkında düşünülmesi doğru olan ve olmayan hususları içerir(el-Licâî 2001: 43).

Licâî'ye göre marifetullaha görme, duyma ve taklit etmek yollarıyla ulaşılamaz. Ona göre doğru bir ilah tasavvuruna, aklın, Allah'ın fiillerine ve yaratma biçimine ibret nazarıyla bakması, mahlûkat üzerinde derin tefekkür etmesi neticesinde ulaşılabilir. Licâî, konu ile ilgili olan şöyle der:

"Bir kulun bilmesi gereken ilk bilgi, marifetullah (Allah Teâlâ'yı tanıma) ve O'nun hakkında düşünülmesi doğru olan ve olmayan hususlardır. Marifetullah duyma, görme veya taklit yoluyla anlaşılamaz. Marifetullah farz-ı kifâye değil, her insan için zorunlu olan farz-ı ayn bir ödevdir. Aklın, Allah'ın fiillerine ve yaratma biçimine ibret nazarıyla bakıp, mahlûkat üzerinde derince tefekkür etmesi, marifetullaha ulaştıran zorunlu bilginin elde edilmesini sağlar" (el-Licâî 2001: 43).

Licâî doğru ilah tasavvuruna ulaştırması açısından bilgi edinme türlerini ikiye ayırır. Bu ayrıma göre ilk grup bilgiler, iyi bir gözlem, taklit ve talim ile elde edilen türden bilgilerdir ki bunlar terzilik vb. sanatlara ait ilimlerdir. Ancak ilah tasavvuru için bu yöntemler uygun ve kullanılabilir değildir. Örneğin Allah'ın insanı sudan, mahlûkatı yoktan var etmesi gibi hususlara dair bilgiler gözlem ve talim ile öğrenilemeyecek bilgi türüdür (el-Licâî 2001: 43).

2. İlahın Var Olmasının Zorunluluğu

Licâî, bir ilahın var olmasının zorunluluğunu izah etmek için iki delil ortaya koyar. Bunlardan ilkini biraz önce izah ettiği bilgi türlerinden hareketle serdeder. Ona göre tatbik, gözlem ve öğretme yoluyla öğrenilen fiillerin, bir fail olmadan gerçekleşmesi mümkün değildir. Terzilik, yazıcılık vb. gibi tatbik ve talim yoluyla öğrenilen zanaatları deruhte eden bir failin olması gerektiği aklen zorunlu olarak kabul edilirse; aynı şekilde beşeriyetin sudan yaratılması ve benzeri hususları gerçekleştiren, onları hiç yoktan sapasağlam yaratan, yerli yerince düzenleyen hikmet sahibi bir yaratıcının olduğu da aklen zorunlu olarak kabul edilir. Tatbik ve talim yoluyla öğrenilip gerçekleştirilen zanaatların, bir yapıcı olmadan kendiliklerinden meydana gelmeleri aklen mümkün değilse bir yaratıcı olmadan insanın yaratıldığı suyun, kendi kendine el, ayak, kulak, göz, söz ve akıl var etmesi de aklen imkansızdır. Bir zanaat, -ortaya çıkmak için- mutlaka bir zanaatkâra muhtaç olduğuna göre, zanaatın varlığı zanaatkârın varlığı hakkındaki tüm şüpheleri yok eder. (el-Licâî 2001: 43)

Licâî'nin ilahın varlığının zorunluluğu konusunda ortaya koyduğu ikinci delil ise tüm mahlûkatın üç gruba ayrılması düşüncesine dayanır. Ona göre mahlûkat akıllı canlılar, akılsız canlılar ve cansız varlıklar üzere üçe ayrılır. Buradan hareketle Licâî, bir ilahın varlığının zorunluluğuna şu şekilde ulaşılacağını ifade eder: Bütün akıllı canlılar insanın görme duyusu ile farklı renkleri nasıl gördüğünü, kulağıyla farklı sesleri nasıl ayırt ettiğini, aklı ile gökleri ve yeryüzünü nasıl kavradığını öğrenmek için veya parmaksız olarak yaratılan bir bedene bir tek parmak vermek için bir araya gelseler tüm bunları anlamaya ve gerçekleştirmeye güçleri yetmez. Akıllı canlılar, akıl, anlama kabiliyeti ve hayal güçleriyle bu meselede âciz ise; akılları, anlama kabiliyetleri ve hayal güçleri olmayan diğer varlıklar bu hususta çok daha güçsüz ve âcizdirler. Akıllı ve akılsız canlılar bu hususta âciz ise onlara nispetle ölü konumunda olan cansız varlıklar çok daha âcizdir. Tüm mahlûkat, varlıkların nasıl görüp duyduğunu idrakten ve telef olduktan sonra bir bedene herhangi bir şeyi sözgelimi bir tek parmağı bile geri vermekten âciz olduğuna göre yoktan yaratma hususunda daha büyük bir acziyet içindedir. Bu durumda şu zorunlu neticeye ulaşmış oluruz: Tatbik, gözlem ve talim yoluyla öğrenilemeyen tüm fiiller, -varlıklar âlemini örneksiz ve deneysiz yaratanın kudreti olmadan- meydana gelemez, yerli yerince düzenlenemez, gelişemez, serpilip büyüyemez, bir değişim veya dönüşüme uğrayamazlar. İşte O (c.c.) eşi, benzeri olmayan, mutlak bir olan Allah'tır." (el-Licâî 2001: 44)

3. İlahın Kıdemi

Licâî'ye göre, doğru bir ilah tasavvurunda olması gereken önemli şartlardan biri de ilahın kadîm oluşudur. Ona göre tüm mahlûkat muhdes ve kadîm olmak üzere iki kısma ayrılır. Muhdes, Allah'tan başka tüm mahlûkatı ifade etmekte olup, üç temel özelliği bulunmaktadır: Bir şeyle kayıtlılık (mukayyet), bir hale özgülük (tahsis) ve bir yerde olma (tahayyüz). (el-Licâî 2001: 44-45)Buradan hareketle kadîm olan ilahın bu üç nitelikten beri olduğunu şöyle ifade eder: "Kadîm olan tek varlık ise şanı yüce Allah'tır. O'nun varlığı ise herhangi bir zamanla mukayyet, herhangi bir yöne veya bir mekana has kılınmış/bağımlı değildir. Allah Teâlâ yaratıklarının sıfatlarıyla sıfatlanmaktan yüce ve aşkındır. O (c.c.), bir şeylere bitişik veya bir şeylerden ayrılmış/bölünmüş bir varlık değildir; çünkü herhangi bir şeye bitişik bir varlığa eller dokunabilir, herhangi bir şeyden ayrılmış bir varlığı gözler idrak edebilir. Cenabı Hak ise, bütün kulları üzerinde mutlak egemenlik sahibidir. O'nun üstünlüğü ve egemenliği, mekân ve yönlere özgü değil aksine celâl, azamet, kemal, izzet ve iktidar sıfatlarının gereğidir. O bütün mekânlardan, yönlerden, üstlerden ve altlardan münezzehtir ve yönlerin hiçbirisine muhtaç değildir" (el-Licâî 2001: 45).

4. İlahın Başlangıç Ve Nihayetinin Olmayışı

Licâî'ye göre, doğru bir ilah tasavvurunda ilah için öncelik ve sonralık düşünülemez. Ezeli ve kadîm tanımlarını sadece Allah için kullanılabileceğini ifade eden Licâî, bu iki kavramı, kendisinden önceliğin ve kendisinden sonralığın söz konusu olmayışını anlatmak için kullanır.

Licâî'ye göre Allah'ın kendi kendini yarattığı bir başlangıcı olduğunu düşünmek söz konusu olamaz. Aksine O, kıdeminde dâimdir. Kıdeminin dayandığı bir başlangıç anı yoktur. Mahlûkatın var edilmesinden önce, bir başlangıç söz konusu olmadan O'nun varlığı daimî olarak vardır. Licâî Allah'ın bekasının da mahlûkatın yaratılmasından sonra nihayetsiz bir biçimde devamlı olduğunu düşünür. Ona göre Allah'ın bekasının bir nihayeti yoktur (el-Licâî 2001: 45).

5. İlah İçin Hareket Etme ve Sükûn Gibi Hallerin Söz Konusu Olmayışı

Licâî'ye göre, hareket ve sükûn, sadece cisim ve cevher gibi arazlar edinen varlıklar için söz konusu olabilir. Çünkü arazların mahalli sadece cisim ve cevherlerdir. Cisimler, kendilerinde araz ve cevherler var olunca hareket eder, onlardan uzaklaştırıldıklarında sakin/hareketsiz olurlar. Oysa doğru bir ilah tasavvurunda ilahın bir cevher ve bir araz olmadığını kabul etmek gerekir (el-Licâî 2001: 45-46). Licâî, bu düşünceden yola çıkarak hareket ve sükûn gibi hallerin bir ilahta bulunmasının söz konusu olamayacağını ifade eder.

Licâî'ye göre bir ilahın cevher ve araz olmayışının delili cevherin dokunulabilir, arazın ise hissedilebilir olmasıdır. Oysa Allah'a ne dokunulabilir ne de duyularla hissedilebilir (el-Licâî 2001: 46).

Licâî, hareket ve sükûn hallerinin bir ilahta bulunamayışını "Eğer böyle bir şey söz konusu olsaydı, O'nun üstünde, O'nu hareket ettiren veya hareketini sonlandırarak O'nu durduran bir varlığın mevcut olması gerekirdi." diyerek izah etmeye çalışır (el-Licâî 2001: 46).

Licâî, ilahta hareket ve sükûn gibi hallerin bulunmasının imkânsızlığını, ilahın insanlar tarafından bilinemeyeceği sonucundan hareketle açıklar ve şöyle der: "İlahta hareket veya sükûn gibi haller olsaydı, bu durumda akılların Allah'ın sıfatlarını idrak etmesi mümkün olabilirdi. Çünkü akıllar mahlûkatı, sonradan yaratılan varlıklara ait olan hareket ve sükûn sıfatlarını bilme suretiyle idrak edebilirler" (el-Licâî 2001: 46).

Yine o, hareket ve sükûnun, kendi içlerinde mevcut bir nedenden ötürü kesintiye uğrayıp yok olabildiklerini, sükûnun gelişiyle hareketin, hareketin gelişiyle de sükûnun yok olacağını, yok olup hükümsüz kalan her sıfatın da sonradan yaratılmış olduğunu, hâlbuki doğru bir ilah tasavvurunda ilahın sıfatlarının mükemmel sıfatlar olması gerektiği için asla hükümlerini yitirip yok olmadığını, değişim ve dönüşüme uğramadığını izah ederek doğru bir ilah tasavvurunda hareket ve sükûn sıfatlarının düşünülemeyeceği söyler (el-Licâî 2001: 46).

6. İlahın Zihinde Şekillendirilmesinin İmkansız Oluşu

Licâî'ye göre doğru bir ilah tasavvurunun olmazsa olmaz diğer bir şartı da ilahın niteliklerinin, insanın zihninde tahayyül ettiği, aklında biçimlendirdiği, nefsinde bir şeylere benzettiği, tefekkür dünyasında tasvir edip resmettiği her şeyden farklı ve onların hilafına oluşudur. Bunun nedeni ise ilahın niteliklerinin ne baş ne de basiret gözüyle idrak edilebilir olmasıdır (el-Licâî 2001: 47).

7. İlahın Mahlûkata Benzemeyişi

Licâî'ye göre doğru bir ilah tasavvurunda ilah ile yaratılanlar arasında herhangi bir teşbih söz konusu olamaz. Onun ilah tasavvurunda, ilah gerek sıfatlar, gerekse hareket ve sükûn gibi nitelikler bakımından mahlûkata asla benzemez. Örneğin yaratılmışlar gibi, herhangi bir mahlûkun ışığı ile aydınlanmaz. Mahlûkatı aydınlatan güneş, ay, yıldızlar ve kandillerin ışıkları yaratılmıştır ve tüm bunlar ışıklarını Allah'tan almışlardır. Cenabı Hak ise bu ışık kaynaklarının hiçbirisiyle aydınlanma ihtiyacı duymaz"(el-Licâî 2001: 47).

8. İlahın Dengi veya Benzeri Bir Varlığın Söz Konusu Olamayışı

Licâî'ye göre ilahın mahlûkat üzerindeki hükümranlığında bir ortağı, emrinde bir eşi olamaz. Aksine ilah, hiçbir şeye muhtaç olmayan (Samed), mutlak manada tek (Vâhid) ve bir olan (Ferd) olmalıdır. O'nun tekliği, mahlûkat arasında benzeri olmadığından dolayı tek olan manasında bir teklik değildir. O'nun tekliği, Kendisine has kudret, egemenlik, kahır, azamet, celâl, emir ve yaratmanın varlığının sübûtuyla mutlak manada olan bir tekliktir (el-Licâî 2001: 48).

9. İlahaHerhangi Bir Mekânın İzafe Edilemeyişi

Licâî, ilahın asla bir mekâna muhtaç olmadığını düşünür. Buna sebep olarak ise bir mekânda bulunan her varlığın, içinde bulunduğu o mekâna muhtaç olduğunu doğru bir ilah tasavvurunda ise ilahın hiçbir şeye muhtaç olmaması gerektiğini gösterir. Ona göre ilah, mekânı, hatta tüm kâinatı yaratmadan önce de mekânsız, benzersiz ve keyfiyetsiz bir biçimde mevcut idi. Onunla birlikte başka bir varlık da yoktu. O, ezelde mekânsız olarak var olduğu gibi, şu anda da aynı minval üzere varlığını devam ettirmelidir(el-Licâî 2001: 49).

Licâî'ye göre mekânlar sonradan yaratılmışlardır. Mekânlarda, sadece bir mekâna muhtaç olan varlıklar bulunabilir. İlah ise herhangi bir mekâna veya başka herhangi bir şeye muhtaç olmaktan yüce ve uludur. O, bir ve kadîm olan, yarattığı mekân veya herhangi bir şeye muhtaç olmayan bir varlıktır (el-Licâî 2001: 49).

Licâî ilahın mekândan münezzeh oluşunu, mekâna muhtaç olanın mekân olmadan diğer varlıkları yaratmada aciz kalmasını sebep göstererek de delillendirir. Şöyle der: "Varlıklar ya kadîmdir ya da sonradan yaratılmışlardır. Kadîm olan sonradan yaratılana hulûl etmez, ona fiziksel olarak yakın olmaz, onunla fiziksel anlamda karşı karşıya bulunmaz, ona dokunmaz ve ona eklemlenmez. Sonradan yaratılanın kadîmle ilişkisi de aynen böyledir. Rabbimiz herhangi bir mekâna hulul etseydi, bu durumda o mekâna muhtaç olmuş olurdu. Eğer Rabbimiz o mekâna muhtaç olsaydı, mekânları ve diğer varlıkları yaratma hususunda âciz olurdu" (el-Licâî 2001: 49).

Licâî'ye göre ilahın mekândan münezzeh oluşunun diğer bir delili ise şudur: Herhangi bir mekânda bulunan bir varlık mutlaka şu üç durumdan birindedir. Ya mekândan küçüktür ya mekânın ölçülerine göre ölçülüp belirlenmiştir ya da mekân onun ölçülerinden daha küçüktür. Bu sıfatlar hangi varlıkta bulunursa o varlığın bir mekânda yer tutması, yönlerle ve boyutlarla sınırlandırılması mümkündür. Bu sebepten ötürü onun varlığı, mutlak manada (bağımsız/müstakil) bir varlık olmayıp mukayyet bir varlıktır. Böyle bir varlık ya cisimdir ya

cevherdir. Tüm cisim ve cevherler ise yaratılmıştır. Allah ise bir sınırla sınırlandırılmaktan ve bir ölçü ile takdir edilmekten uzak ve yücedir"(el-Licâî 2001: 49-50).

10. Akıl ve Vehmin İlahın Niteliklerini Kavrayamayışı

Licâî, ilahın niteliklerini aklın kavrayamayacağını düşünür. Ona göre akıl ve vehme gelen her düşünce/vehim sonradan yaratılmıştır (muhdes). Sonradan yaratılan her şey ise mutlaka zaman, mekân ve bir türe ait olmakla mukayyettir. Aklın sınırı da bu üç kayıtla mukayyet olan varlıklar dünyasıdır. Bu durum, aklın bu sınırın ötesinin nasıllığını idrak etmekten âciz oluşunun delilidir(el-Licâî 2001: 53).

Aklın ilahın niteliklerini kavramaktan aciz oluşunun diğer bir sebebi ise ilahın, tüm sınırlandırma ve tanımlamalardan münezzeh olmasıdır. Ona göre böyle bir varlığın akıl tarafından vasf edilebilmesi mümkün değildir (el-Licâî 2001: 50).

Licâî'ye göre aklın, maddi varlıklar sınırının ötesine geçerek fikir yürütme imkânı yoktur. O, söz konusu sınırın ötesinde, sadece ilahın vahdaniyetinin kavranılamazlığı ve rubûbiyetinin sıfatları vardır. Bu sınırın ötesine ise sadece eşi benzeri olmayan, mutlak anlamda bir ve tek olan ilah muttali olabilir." Anlaşılacağı üzere Licâî, ilahın niteliklerinin künhüne ancak yine ilahın kendisinin vakıf olabileceğini düşünmektedir (el-Licâî 2001: 53).

Licâî, bazı bilgisiz kimselerin, bazı hatalı aklî mukayeselerle, ezelî sıfatları idrak edebileceklerini iddia ettiklerini söyleyerek bu görüşte olanları eleştirir. Ona göre baş veya gönül gözünün (basiret) ilahı görmesi, vehmin O'nu hayalinde canlandırması, aklın O'nun nasıl olduğunu idrak etmesi, nefsin O'nu bir şeye benzetmesi, düşüncenin O'nu tahayyül etmesi, zihnin O'nu kavraması, dilin O'nu nitelendirmesi, kulakların O'nu duyması mümkün değildir. O'nun bulunduğu yüceliklerden daha üst makamlar ve altına gelebilecek daha alt seviyeler yoktur. O'na sığınaklık yapabilecek bir gök yoktur. O'nun arşının çevresinde bulunan daha üst bir mertebe mevcut değildir. Yerin altında O'na mukabele edebilecek bir alt konum yoktur. Sonradan yaratılanların O'nu sınırlandıracak herhangi bir yanları/yönleri yoktur. O'nu değişikliğe uğratacak bir araz, O'nunla aynı cinsten olan bir cevher yoktur. Aksine O'nun makamı, bütün yaratılanların üzerinde ve en üst mertebededir(el-Licâî 2001: 53).

Konuyu özetleme anlamında Licâî, aklın, ilahın niteliklerinden sadece var oluşu (vücûd) akledebileceğiniifade eder.Çünkü akıllar, O'nun sıfatlarını idrak etme hususunda yetersizdir (el-Licâî 2001: 53).

11. İlahın Mahlûkata Uzak Veya Yakın Olmayışı

Licâî'ye göre ilah, yaratılan hiçbir şeye asla hulûl etmez. O, hiçbir şey içinde bulunmadığı gibi hiçbir şey de O'nda/O'nun içinde var olamaz. O, hiçbir şeyle karışıp bütünleşmediği gibi hiçbir şey de O'na karışıp bütünleşemez. O, hiçbir şeye dokunmaz, hiçbir şey de O'na dokunamaz. O, hiçbir şeye yapışıp eklemlenmediği gibi, hiçbir şey de ona yapışıp eklemlenemez. O, hiçbir şeye fiziksel anlamda yakın/komşu olmaz; hiçbir şey de O'na yakın ve komşu olamaz. O, hiçbir şeyle karşı karşıya gelmez; hiçbir şey O'nunla karşı karşıya gelemez. O, Zât'ı ile hiçbir şeye yakın olmaz, hiçbir şey de O'nun Zât'ına yaklaşamaz (el-Licâî 2001: 54).

Licâî, ilahınmahlûkata yakınlığının, fiziksel bir yakınlıkolmadığını aksine O'nun mahlûkatından birisine yakınlığının anlamının, ikram, şeref ve yücelik vermesi ve inayet etmesibakımından bir yakınlık olduğunu söyler. Yine mahlûkatından birisinin O'ndan uzaklaşmasının anlamını ise ihanet, ceza, mahrumluk ve rüsvalık olarak açıklar (el-Licâî 2001: 54).

Licâî'ye göre ilahın kullarına yakın olmasının manası, onları işitmesi ve hepsine birden nazar etmesi, onları ilmiyle kuşatması, kudretiyle yoktan var etmesi ve hikmetiyle onlar üzerinde hüküm sürmesidir(el-Licâî 2001: 54).

Licâî'ye göre ilahın mahlûkatına yaklaşıp uzaklaşması, fiziksel anlamda bir karşı karşıya gelme veya yakınında bulunmak olmadığı gibi herhangi bir teşbih ve keyfiyet biçiminde de değildir. O, kimsenin göremeyeceği ve bilemeyeceği bir biçimde yaklaşır ve uzaklaşır (el-Licâî 2001: 54).

12. Allah'ın Benzerinin Olmayışı

Licâî'ninilah tasavvurunda temel anlayışlardan birisi de ilahın bir benzerinin bulunmayışıdır. O bu düşüncesini şöyle temellendirir: "Tasvir edilemeyen, bazı şeylerin bir araya gelmesiyle terkip ve telif edilmiş olmayan, bir şeylerle birleştirilmiş olmayan, parçalara ayrılamayan ilahın bir benzeri nasıl söz konusu edilebilir?" (el-Licâî 2001: 61).

Licâî, ilahta mahlûkata ait hiçbir niteliğin bulunamayacağını kaildir: İlah kırmızılıkla, sarılıkla, beyazlıkla, siyahlıkla ve benzeri renklerden herhangi birisiyle nitelendirilemez. O'nda, mahlûkatın niteliklerinden herhangi bir şey bulunmaz" (el-Licâî 2001: 61).

Licâî, ilahın, mahlûkatın ihtiyaç duyduğu hiçbir şeye ihtiyaç duymamakla da onlardan farklılaştığı düşünür: İlah, kulağa ihtiyaç duymaksızın işiten, göze muhtaç olmaksızın gören, el kullanmadan yaratan, inşa edendir; sureti olmaksızın yüz (vech) sahibidir; alıp vereceği nefes olmaksızın diridir. Sayılabilen kelimeler olmadan konuşandır" (el-Licâî 2001: 61).

Licâî, ilahın mahlûkatın muhtaç olduğu şeylere ihtiyaç duymamasının gerekliliği şu şekilde izah eder: "Eğer O'nun işitmesi, kulak vasıtasıyla ve işitme duyusuyla olsaydı, bütün işitilenleri tümüyle ihata edemezdi. O'nun görmesi, görme duyusuyla olsaydı görülenleri tümüyle ihata edip göremezdi. O'nun tedbiri, kalb (fuâd) vasıtasıyla düşünerek olsaydı, kâinatla ilgili tüm işleri düzene koyamazdı. O'nun ilmi, istidlâle dayalı bir ilim olsaydı, bütün gizlilikleri bilemezdi. Sanatı âlet ve edevat vasıtasıyla olsaydı, sanatının gözlem ve deneyle algılanması mümkün olurdu. Eğer O'nun yaptığı işleri algılamak gözlem ve deneyle mümkün olsaydı, takdirlerinin bir sonu olurdu, bilgileri sınırlı kalırdı" (el-Licâî 2001: 52).

Licâî'ye göre ilahınişitmesi, işitilebilecek bütün sesleri algılamasını; görmesi, görülebileceklerin tümünü görmesini; vechi, mahlûkatın sahip olamayacağı bir var oluş düzeyine sahip olması şeklindedir. Licâî'ye göre ilahın sahip olduğu bu var oluş düzeyi, var oluşun tamamını içerir"(el-Licâî 2001: 61).

SONUÇ

"Ebu'l-Kâsım" künyesiyle tanın Abdurrahman, Yusuf b. Abdurrahman'ın oğludur Mağrib'in kuzeyinde yer alan "Licâye" adlı bir dağa nispet edilerek "Licâî" nisbesiylede anılan Abdurrahman, Muvahhidler Devleti'nin ilk döneminde yaşamış ve Halife Ya'kûb el-Mansûr zamanında, hicri 599 yılından sonra vefat etmiştir. Eserlerinden hareketle Licâî'nintemel dinî ilimler sahasında yetkin denilecek düzeyde vukufiyete sahip olduğu söylenebilir. Kanaatimizce o, zâhirî ilimleri tedris ettikten sonra manevî ilimlere yönelmiş ve bu alanda da kendisini yetiştirmiştir.

Bu çalışmada Licâî'nin hayatı hakkında muhtasar bilgilere yer verilmiş ve eserleri kısaca tanıtılmıştır. Çalışmanın esas bölümünü ise Licâî'nin"ilah tasavvuru" ve bu tasavvurun genel özellikleri oluşturmuştur.

Licâî, tasavvufî düşüncenin doğru bir inanç temelinde şekillendirilmesi gerektiği fikrine sahiptir. Ona göre sahih ve tutarlı bir itikadın olmayışı, tasavvufî düşüncenin sağlıklı bir gelişim göstermesine engel teşkil etmektedir. Bu düşünceden hareketle tasavvufî düşüncesini okuyucuya açıklamadan önce doğru inanç/sahih akidenin nasıl olması gerektiğini izah etmektedir. Bunun bir göstergesi olarak o, *Kutbu'l-ârifîn* adlı eserinin ilk bölümünde itikadi görüşlerini genişçe açıkladıktan sonra tasavvufa dair düşüncelerini aynı eserin ikinci ve üçüncü bölümlerinde serdetmiştir.

Akaidin temel konusu olan ilah tasavvuru meselesi de Licâî'nin en temelde ele aldığı konuların başında gelmektedir. Bu bağlamda Licâî, bir yandan ilahın taşıması zorunlu

niteliklerini izah ederken diğer yandan da ilahta bulunması mümkün olmayan nitelikleri açıklamaktadır. Licâî sahih inanç temelinde ortaya bir takım prensipler koymuştur.

Bu prensipler şöyle özetlenebilir: İlah bir ve tek olmalıdır. Birden fazla veya eşi veya dengi başka ilahların mevcudiyeti doğru ilah tasavvuruna aykırıdır.

İlah mekândan münezzeh olmalıdır. Herhangi bir mekâna izafe edilebilen bir ilah düşüncesi sahih bir ilah tasavvuru olamaz.

İlah zamandan münezzeh olmalıdır. Herhangi bir başlangıcı veya nihayeti bulunan bir ilah düşüncesi doğru olamaz.

İlah her türlü vehim ve idrakten uzak olmalıdır. Vehmedilen, hayal edilen veya tasavvur edilen her türlü ilah düşüncesi sahih ilah düşüncesinin dışındadır.

İlah birleşmekten, ayrılmaktan, uzak veya yakın olmaktan uzak olmalıdır. Bu düşüncenin aksi sahih bir ilah anlayışıyla bağdaşamaz. Bu bağlamda her türlü hulul düşüncesi batıldır.

İlah araz ve cevher olmadığı gibi, bir şeylerden müteşekkil veya parçalara ayrılabilir de olmamalıdır. Aksi düşünceler ilahın ulûhiyetinde noksanlık meydana getirir.

Licâî, ilah tasavvuru konusunda Kur'an ve sünnette yer alan fakat ortaya koyduğu mezkûr prensiplere aykırı görünen anlatımları -örneğin Allah'ın eli, ayağı, gözü, gelişi, gülmesi, okuması vb.- yine mezkûr prensipler ışığında tevil ederek açıklar.

Kaynakça

Ebu'l-Abbas (1423). Ahmed b. Muhammed. **el-Bahru'l-medîd fî tefsîri'l-Kur'ani'l-mecîd.**tahkik: Ahmed b. Abdullah el-Kuraşi. Beyrut. 2. Baskı.

ed-Dîbâcî Muhammed (2001). **"Mukaddime", Kutbü'l-'ârifîn fi'l-'akâidive't-tasavvuf,**Dâru Sâdır, Beyrut.

ed-Dîbâcî Muhammed (2012). **"Mukaddime". Kitabüşemsi'l-kulûb.**Dâru Sâdır. Beyrut.

el-Bağdadi (t.y.a). İsmail b. Muhammed. **Hediyyetü'l-arifînesmâü'l-müellifîn ve âsâru'l-musannifîn.**DaruİhyaiT-Türasi'l-Arabi. Beyrut.

el-Bağdadi (t.y.b). İsmail b. Muhammed. **İzahu'l-meknûn fî zeyli alâkeşfi'z-zünûn.**DaruİhyaiT-Türasi'l-Arabi. Beyrut.

el-Kâdirî (1397). Muhammed b. Et-Tayyib. **Neşrü'l-mesânîliehli'l-karni'l-hâdîaşerave's-sânî.**tahkik: Muhammed Haccî- Ahmed Tevfîk. Dâru'l-Mağribi li't-Te'lifive't-Tercemeti ve'n-Neşri. Silsiletü't-terâcim (3). er-Rabat.

el-Licâî (2001).**Kutbü'l-'ârifîn fi'l-'akâidive't-tasavvufi.**tahkik: Muhammed ed-Dîbâcî. Dâru Sâdır. Beyrut.

el-Licâî (2012). Ebu'l-Kâsım Abdurrahman b. Yusuf. **Kitabüşemsi'l-kulûb.**tahkik: Muhammed ed-Dîbâcî. Dâru Sâdır. Beyrut.

el-Licâî (t.y.a). **Mehaccetü's-seâde.** St. Petersburg Doğu Araştırmaları Fakültesi Kütüphanesi: 757-908.

el-Licâî (t.y.b). **Şemâilü'l-husûs.** Rabat Umum El Yazma Eserler Kütüphanesi: D 1810.

el-Medenî (t.y.). Muhammed b. Rızk b. Abdunnasır. **et-Tefsîruve'l-müfessirûn fi garbi efrikıyye.**Dâru İbn-i Cevzî. Memleketü'l-Arabiyyeti's-Suudiyyeti.

el-Yûsî (2006). el-Hasen. **el-Muhadarâtüfi'l-edebi ve'l-lügat.**Dâru'l-garbi'l-islamî. tahkik: Muhammed Haccî- Ahmed eş-Şerkâvî İkbal. Beyrut. 2. Baskı.

Evariste (1997). Lévi-Provençal. **Fihristü'l-mahtûtâti'l-'arabiyyeti'l-mahfûzeti fi'l-hazâneti'l-'âmmetili'l-kütübive'l-vesâikıbi'l-mağrib.** Matbaatü'n-Necâhi'l-Cedide- ed-Dâru'l-Beydâ. Rabat. 2. Baskı.

ez-Zirikli (2002). Hayreddin. **el-A'lâm.**Dâru'l-İlmi lil-Melâyin. Beyrut.

İbn Ebi'l-Haram (t.y.). Abdurrahman - Leys b. Sa'd. **Mu'cemü't-târihu't-türâsi'l-İslamî fî mektebâti'l-'âlemi.** haz.: Ali Rıza Karabulut- Ahmet Turan Karabulut. Daru'l-'Akabe. Kayseri.

ATÛFÎ'NİN HAYATI VE RİSÂLE FÎ NECÂTİ'L-'UKUBÂT ADLIESERİ

Doç. Dr. Adem ÇATAK
Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi
İlahiyat Fakültesi
ademcatak@nevsehir.edu.tr

Özet

Yaşadığı dönemin önemli âlimlerinden olan Hayreddin Hızır Atûfî (ö. 948/1541), Amasya'nın Merzifon ilçesinde dünyaya gelmiştir. Babasının ismi Mahmud'dur. Hayreddin Hızır b. Mahmud b. Ömer el-Merzifonî er-Rûmî, el-Hanefî, Atûfî ve sûfî nisbesiyle maruftur. Aklî ve naklî ilimler hususunda dönemin önemli âlimlerinden ilim tahsil etmiştir. 948/1541 senesinde İstanbul'da vefat eden Atûfî, Eyüp ilçesinde metfundur.

Kaynaklarda Atûfî'nin, Tefsir, Hadis, Kelâm, Tıp, Mantık ilimlerine dair çoğu şerh ve haşiye mahiyetinde yirmiye yakın eseri zikredilmekte olup, bu eserler yazma hâlinde Süleymaniye, Bayezid gibi muhtelif kütüphanelerde mahfuzdur.

Çalışmamıza konu edindiğimiz *Risâle fî Necâti'l-'Ukubât* adlı eser, muhteva olarak insanın kurtuluşunun önündeki engelleri kapsamaktadır. Atûfî, âbidlere ibadetleri hususunda birtakım bilgiler vermek amacıyla bu eserini yazmıştır. İbadetlerin birtakım dünyevî menfaatler içerdiğini ancak niyetin Allah'ın rızası olması gerektiğini belirtmiş, ayet, hadis ve sahabe sözlerine yer vererek görüşlerini desteklemiştir. Atûfî'nin bu risâlesinin üç yazma nüshası tespit edilebilmiştir. Bu yazmalar, Süleymaniye Kütüphanesi, Köprülü Yazma Eser Kütüphanesi ve Amasya İl Halk Kütüphanesi'nde yer almaktadır. Küçük hacimli bir eser olan *Risâle fî Necâti'l-'Ukubât*'ın dili Arapçadır.

Bu tebliğde, Atûfî'nin terceme-i hâline değinildikten sonra *Risâle fî Necâti'l-Ukubât* adlı eserinin tercümesi sunulmuş ve Atûfî'nin bu eser vasıtasıyla bizlere ulaştırmak istediği hususlar zikredilmiştir. Bu çalışma vesilesiyle XVI. asırda yaşamış Amasya'nın öne çıkan değerlerinden Atûfî ve eserinin günümüz okuyucularının-araştırmacılarının ilgisine sunulması hedeflenmiştir.

Anahtar Kelimeler:*Atûfî, Risâle fî Necâti'l-'Ukubât, Merzifon, Tasavvuf.*

I. Atûfî'nin Hayatı Ve Eserleri

Atûfî lâkabıyla meşhur olan müellifin tam ismi ve künyesi, Hayreddin Hızır Mahmud b. Ömer el-Atûfî'dir. Merzifon'da dünyaya gelmiştir (Bursalı 1975: 1/255-6) (Mecdî Efendi

1989: 415; Süreyya 1311: 2/314).Babasının adı ise Mahmud'dur. Atûfî dönemin tanınmış âlimlerinden dinî ilimleri tahsil etmiştir. Bu meyanda tefsir ve hadis ilmini, Bahşî Halife'den; meânî ilmini, Mevlânâ Abdî'den; usûl-i fıkhı Mevlânâ Hocazade (Bağdatlı 1951: 2/433) ve Efdalzade'den okumuştur (Zirikli 2002: 2/307; Bursalı 1975: 1/256).

Atûfî, Sultan II. Beyazıt tarafından İstanbul'a çağrılıp Saray-ı Hümayûn muallimliğine tayin edilmiştir. Bir müddet sonra bu görevden ayrılmış ve İstanbul'un büyük camilerinde halka vaaz vermeye başlamıştır (Bağdatlı 1951: 1/346). Belirli bir süre de vaaz işiyle meşgul olduktan sonra evinde inzivaya çekilerek ömrünün geri kalanını eser telifine say etmiştir(Çakan 1991: 4/99). Atûfî, 948/1542 yılında vefat etmiş ve Eyüp'e defnedilmiştir (Mecdî Efendi 1989: 415).

Atûfî'nin telif ettiği eserler farklı kütüphanelerde bulunmaktadır. Eserlerinden bazıları şunlardır: Hâşiye alâ tefsîri'l-Keşşâf, Tefsîru sûreti'r-Rahmân, Hısnu'l-âyâti'l-ızâm fî tefsîri evâili sûreti'l-En'âm, Risâlâtün Makâlâtün fî beyâni tefsîri kavlihi Teâlâ "Fe suhkan li Ashâbi"s-Saîr", Hâşiye alâ Envâri't-tenzîl li'l-Beydâvî, Keşfu'l-meşârik fî şerhi Meşârikı'l-envâr (Eserleri hakkında geniş bilgi için bkz.: Kehhâle 1913:672; Canlı 2017: 92-99).

II. Necatü'l-'Ukubât Risalesinin Nüshaları

Kütüphane kayıtlarında yaptığımız inceleme neticesinde risalenin üç nüshasını tespit ettik. Bu nüshalar şunlardır:

1. Amasya İl Halk Kütüphanesi, nr. 1871/6, vr. 37b-40a. Risale fî Necâti'l-'ukubât olarak kayıtlıdır.

2. Süleymaniye Kütüphanesi, Yeni Cami, nr. 144, vr., 198a-205b. Eserin ismi Necâtu'l-'akabât olarak kayıtlıdır.

3. Köprülü Yazma Eser Kütüphanesi, Fazıl Ahmed Paşa Koleksiyonu, 1599/13, vr. 141-142. Eser, Risaletü'l-ukubat olarak kayıtlıdır.

Biz risalenin tercümesinde Amasya İl Halk Kütüphanesi'nde bulunan nüshayıesas aldık.

III. Necatü'l-'Ukubât Risalesinin Tercümesi

Rahman ve Rahim Olan Allah'ın adıyla…

Necatü'l-'ukubât Risalesi

Bağışlayıcı, her şeye gücü yeten, tek ve bir olan Allah'ın lütfunu umarak bu günahkâr kul el-Atûfî der ki: Hamd, âlemlerin Rabbine olsun. Salât ve selam ise devamlı sûretle varlıkların hayırlısı, Hâşim soyundan Adnanoğullarının gururu Mustafa'ya(s.a.v.) onun âl ve ashâbına olsun.

"Ukubât" adlı bu risaleyi âbidlere, ibadetleri hususunda bilgi vermek üzere kaleme aldım. Benden önce hiç kimse bu konuyu ele alan bir risale yazmamıştır. Bu isimle, bir eser de mevcut değildir. Bu işimde doğruya ulaştıran, yardım eden, hatadan koruyan ve kuluna yeten Allah'a sığınırım.

Kardeşlerim, biliniz ki Allah'ın kullarına yüklediği ibadetler (teklîf) kullarını denemek içindir. Her kim O'nun emrine itaat ederse ona vaadi gereğince sevap vardır. Her kim de O'na isyan ederse ona da vaîdi gereğince cezası vardır. İbadetler,bir takım dünyevî menfaatler içerir. Bu durum, isyankârların hesap günü "Ey Rabbimiz, sen bize dünyada zararlı/faydasız işler emrettiğinden dolayı biz senin emirlerini terk ettik" diyememeleri içindir.

Bil ki ibadet eden bir kulun bütün dikkati Rabbinin rızasını elde etmeye ve O'nun emrini yerine getirmeye odaklanmalıdır. Her ne kadar ibadetler dünyevî menfaatler içersede bir kul ibadetiyle dünyevî menfaatleri elde etmeyi ummamalıdır. Bir kulun asıl amacı ibadetlerin dünyevi menfaatlerini elde etmek olursa bu durum Allah'ın öfkesine sebep olur. "Ameller niyetlere göre değer kazanır."

Bir mümin kul, mezkûr dünyevî menfaatleri elde etmeyi ummayı bırakarak asıl amacına dikkat kesilirse amelinde ihlasa kavuşmuş olur. Çünkü sadece Allah rızası ve ahiret sevabı için ibadet etmiş olur. Böyle bir kimse Allah'ın ihlaslı kullarından olur. Allah Teâlâ onlar hakkında "Şüphesiz kullarım üzerinde senin bir hâkimiyetin yoktur. Ancak azgınlardan sana uyanlar müstesna" (Kur'an, 15/42).

İbadetlerin mezkûr faydalarından en önemlileri sekiz tanedir:

1. Akıl gücünün artması
2. Ömrün uzaması
3. Evladın çokluğu
4. Malın çokluğu
5. Cinsel gücün artması
6. Sağlığın korunması
7. Hastalıklardan korunma
8. Bedensel güzelliğin ve ziynetin artması.

Akıl, anlayış ve basiret gücünün artması faydasında birçok farklı menfaatler gizlidir. Bu menfaatler, ibadetler ve sünnetlerin birçoğunda bulunur. Seleften nakledilmiştir ki bazı ibadetler basireti geliştirir. Örneğin oruç ibadeti açlık ve karışık beslenmenin azalmasına vesile olduğu için duyuların ve aklın güçlenmesini, basiretin açılmasını sağlar. Allah

Teâlâ'nın "Açlığa sarılın da beni görün." dediği rivayet olunmuştur. Görüş, eğer onu engelleyen mânialardan kurtulursa basirete ulaşır.

Ömrün uzaması faydasına gelince şöyle demişlerdir: "Abdeste devam etmek rızkın bereketli ve ömrün uzun olmasını sağlar." Hz. Peygamber'in (s.a.v.) fakir olduğunu söyleyen bir kimseye şu tavsiyede bulunduğu rivayet edilmiştir: "Abdeste devam et ki rızkın genişlesin, ömrün uzasın." Bu manada Allah Teâlâ "Rabbinizden mağfiret dileyin, sonra O'na tövbe edin. Allah da sizi belirlenmiş bir süreye kadar dünya nimetlerinden güzelce yararlandırsın…" (Kur'an: 11/3) buyurmuştur. Ömer Nesefi tefsirinde bu âyeti, "Bunu yaparsanız Allah Teâlâ dünyada ömrünüzü uzatır, lezzetli, helal ve mubah rızıklarla sizi güzel bir şekilde yaşatır. Sizin bu halinizi, müşriklerin dünyada rızıklandırmalarında belirlenmiş olan bir sınırla -ki o da ömrün süresi kadardır- sınırlamaz. Araplar, insan bir nimete nâil olup da nimetin süresi uzun olursa "celle mâtiun" derler ki "Nimet kemale erdi." anlamına gelir. Güneş gökyüzünde yükselip ulaşacağı son noktaya eriştiği zamana da "gündüz kemale erdi" anlamında "metea'n-nehâru" derler. Allah Teâlâ Nûh (a.s.)'ın kavmine şöyle dediğini haber vermiştir: "Allah'a ibadet edin. O'na karşı gelmekten sakının ve bana itaat edin ki sizi belli bir vakte kadar ertelesin…"(Kur'an: 71/3-4).Allah Teâlâ İbrâhim sûresinde "Onların peygamberleri: 'Gökleri ve yeri yaratan, günahlarınızı bağışlamaya çağıran ve bir süreye kadar sizi erteleyen Allah'tan mı şüphe ediyorsunuz?' dediler…" (Kur'an: 14/10) buyurmuştur. Rivayet olunur ki bir Arap, yüz yıl yaşamıştı da bunu neye borçlu olduğu sorulduğunda "Hasedi terk etmem sebebiyle bu kadar uzun süre yaşadım." demişti.

İbadetin evlad ve malın çokluğuna vesile olmasına gelince bu konuda Allah Teâlâ "Dedim ki 'Rabbinizden bağışlanma dileyin; çünkü O çok bağışlayandır. (Bağışlanma dileyin ki) üzerinize gökten bol bol yağmur indirsin. Sizi mallarla ve oğullarla desteklesin. Sizin için bahçeler var etsin, sizin için ırmaklar var etsin." (Kur'an: 71/10-12) "Allah'tan başkasına ibadet etmeyin. Kuşkusuz ben de O'nun tarafından size gönderilmiş bir uyarıcı ve müjdeleyiciyim. Rabbinizden mağfiret dileyin, sonra O'na tövbe edin. Allah da sizi belirlenmiş bir süreye kadar dünya nimetlerinden güzelce yararlandırsın, fazlasını yapan herkese de iyiliğinin karşılığını versin…" (Kur'an: 11/2-3). "…Kim Allah'a karşı gelmekten sakınırsa Allah ona bir çıkış yolu açar. Onu beklemediği yerden rızıklandırır…"(Kur'an: 65/2-3). "Eğer onlar Tevrat'ı, İncil'i ve Rableri tarafından kendilerine indirileni (Kur'an'ı) gereğince uygulasalardı elbette üstlerinden ve ayaklarının altından (bol bol rızık) yiyeceklerdi…"(Kur'an: 5/66). "…Kime hikmet verilmişse şüphesiz ona çokça hayır verilmiş demektir…" (Kur'an: 2/269). Bu ayette geçen "hikmet" kelimesi ilim ve ilimle amel ile

açıklanırken "çokça hayır" ifadesi ise mal veya iki dünya iyiliği olarak açıklanmıştır. "Eğer o memleketlerin halkları iman etseler ve Allah'a karşı gelmekten sakınsalardı, elbette onların üstüne gökten ve yerden nice bereketler (in kapılarını) açardık…" (Kur'an: 7/96).

Cinsel gücün artması sonucuna ise şu ayetlerden varıyoruz: " Ey kavmim! Rabbinizden bağışlanma dileyin, sonra O'na tövbe edin ki üzerinize bol bol yağmur göndersin ve gücünüze güç katsın…" (Kur'an: 11/52). Ayette geçen gücün nikah kuvveti yani cinsel güç olduğu söylenmiştir. *Keşşâf* adlı tefsirde de bu manada açıklanmıştır. Çünkü evladın çokluğu cinsel gücün çokluğunu gerektirir.

Sağlığın korunması, hastalıklardan korunma ve bedensel güzelliğin ve ziynetin artması gibi ibadetin dünyevi faydalarına ve buna benzer diğer faydalara gelince bu konuda da şunlar söylenebilir: Ömer İbnu'l-Hattab'ın şöyle dediği rivayet olunur: "Namaz dinin direğidir. Rabbin razı olduğu bir ibadettir. Nefsin kurtuluşuna vesiledir. Kendisiyle ihtiyaçların istendiğin vesiledir. Rahman olan Allah'ın ziyafet sofrasıdır. Rabbe münacât edilen ve bağışlanma talep edilen namaz tövbekârların tövbe ettiği zâkirlerin zikrettiği ve kurtulanların kurtuluşa erdiği demlerdir. Ömürde ve malda berekettir. Üzüntülerin uzaklaşmasına vesiledir. Kazancın temizliğine, sevabın artmasına, Kur'an okumaya, duanın kabulüne tesbihin çoğalmasına, rahmetin inişine, meleklerle beraber istiğfar etmeye vesiledir. Müminlerin şerefi, münafıkların üzüntüsüdür. Namaz, bedenin sıhhatine, dinin kuvvetlenmesine, borcun ödenmesine, iç rahatına, mescitlerin imarına, meleklerin yakınlığına, şeytanın kaçıp uzaklaşmasına, imanın artmasına, hataların giderilmesine vesile olur. Namaz, günahların kefareti ve müminlerin cihadıdır. Hâlık'ın huzurundaki hudû' hali ve Rahman'ın katında bulunuştur. Rızkın genişlemesine, ölüm anında hayır ve güzelliklerle müjdelenmeye, ölüm sarhoşluğunun hafif olmasına, kabrin aydınlığına, Münker ve Nekir adlı meleklerin sorularına cevap verebilmeye, hesaptan yüzüak bir şekilde çıkabilmeye, sırattan kolaylıkla geçmeye, cennet kapısını çalmaya ve o kapının açılmasına vesiledir. Hz. Ömer'in (r.a.) sözü bitince Hz. Ali (r.a.) şöyle dedi: "Ömer, hiç kimsenin yapamadığı bir şekilde namazın tüm faydalarını bir araya getirip söyledi." İş böyle olunca mükellef olan bir kul için gerekli olan ibadetlerinde ve taatında sadece âlemlerin rabbi olan Mevlâ'sının hoşnutluğunu elde etmeyi niyet etmelidir. İbadetlerin dünyevî menfaatleri ise ihlaslı bir kulun asıl gaye olarak asla düşünemeyeceği tali faydalardır.

Dinî emir ve nehiylerin tamamının Mevla'sının kulunu denemek için olduğunu öğrendi isen şunu da bil ki bütün bu emir ve nehiylerin ihtiva ettiği dünyevi faydalar, hesap anında "Ey rabbim! Bana faydası olmayan aksine bana zarar veren işler emrettin, bundan

ötürü ben de emrettiğin bu işleri yerine getirmedim." diyecek bir kulu ilzam etmek içindir. Bitti.

Kim Hz. Peygamber'in (s.a.v.) sünnetine ittiba etmek niyeti ile misvak kullanırsa hem sevaba hem de dünyevî bir fayda olan bedensel bir yarara nâil olur. Kim de sadece bedensel faydayı elde etmek için misvak kullanırsa dünyevî bedensel faydaya nâil olur. Ancak o kimsenin ahirette bu işinden ötürü bir nasibi olmaz. Farz olan ibadetlerde de durum bunun gibidir. Allah Teâlâ bizi ve sizi dininde ihlaslı olan kullarından eylesin. Onlar Allah Teâlâ'nın hizbidirler. "Dikkat edin Allah'ın hizbidir kurtuluşa erişecek olanlar." Allah Teâlâ bu risaleyi yazana, okuyana, nakledene, müellifine dua edene merhamet etsin. Allah'ın müminlerin dualarına en muhtaç kulu Hızır b. Mahmud b. Ömer el-Merzifûnî el-Atûfî. Allah onamağfiret etsin.

IV. Necatü'l-Ukubât Risalesinin Metni

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَٰنِ الرَّحِيمِ

رسالة نجاة العقبات لمولانا عطوفي رحمه الله تعاليقول المذنب العبد العطوفيرجاء لطف مولاه الرؤوف آله واحد فرد غفور قدير ماجد حي شكور. صلاةباتصال والتوالي على خير الورى في خير آل نبي مصفى في خيرأديان رسول هاشمي فخر عدنان.

وبعد فالآن أحرررسالة العقبات التي تعترض على العابدين في العباداتولم يجعلها أحد قبلي سويًا ولم يكن لها قبل ذلك سميًا .**وبالله الهداية والعناية ومنه الوقاية والكفاية.**

اعلموا إخواني أن التكليف من الله تعالى لعباده ابتلاء فمن أطاعفله ثواب المطيعين بمقتضى وعده ومن عصى فله عقابالعاصين بمقتضى وعيده. وأما كون تلك التكليفات متضمنة للفوائد الدنيوية العاجلة فلمصلحة إلزام الحجة على العاصين في يوم الحساب والجزاء إذ يقولون ربنا أمرتنا بأمور مضرة بدنيانافلذا تركنا، وعصينا أمرك، إذ علمت منا فاعلم أنه يجب أن يكون نصبعين العبد في عبادته مجرد الإطاعة ومحض رضى المولى الآمر بالعبادةلا شيئًا آخر من الفوائد الدنيوية التي هي ثابتة في العباداتلكنها كالغضبات الداعية إلى العقوبات إذا كانت تلك الفوائد الدنيوية (37b)مقصودة في العبادات قصدًا أصليًا. فإنما الأعمال بالنيات.

فإذاتجاوز العبد المؤمن عن القصد الأصلي إلى تلك الفوائدالدنيوية التي هي كالعقبات فتخلص عمله لأن يكون لوجه الله ولأجلالآخرة المحضة صار من عباد الله المخلصين الذين قال اللهتعالى فيهم: إن عبادي ليس لك عليهم سلطان إلا من اتبعك من الغاوين.

ومعظم تلك العقبات إنما هو ثمان الأولى عقبة قوة العقلوالثانية عقبة طول العمر والثالثة عقبة كثرة الأولاد والرابعةعقبة كثرة الأموال والخامسة عقبة قوة الجماع والسادسةعقبة حفظ الصحة والسابعة عقبة دفع المرض والثامنةعقبة الزينة والجمال.

أما عقبة قوة العقل والفهم والبصيرةفهن فائدة جليلة توجد في كثير من الطاعات والسنن وقدنقل عن السلف أن بعض العبادات تورث البصيرة كالصوممن حيث إن فيه الجوع وتقليل الأخلاط المكون للحواس والعقلوروي أن الله تعالى قال: تجوع تراني، فإن الرؤية على كلمن معنهما تستدعي البصيرة.

وأما عقبة طول العمر فلما قالوا:إن المحافظة على الوضوء بركة في الرزق والعمر رواية عن النبي عليه الصلاة والسلامكما روي أنه عليه الصلاة والسلام قال لمن اشتكى عن الفقر: دم على الطهارة يوسع عليك (38a)رزقك وعمرك ولقوله تعالى: أن استغفروا ربكم ثم توبوا إليهيمتعكم متاعًا حسنًا إلى أجل مسمى. ذكر عمر النسفي في التيسيرتقديره: إن تفعلوا ذلك يعمركم الله تعالى في الدنيا تتمتعونبالأرزاق المباحة والملاذ المحللة متاعًا حسنًا لا تذمون عاقبتهكمتاع المشركين إلى أجل مسمى وهومدة العمر لكل إنسان واصلالتمتيع إطالة الشيء والمد فيه، يقال: جل لمرتع أي طويل، ومتعالنهار إذا ارتفع، وقال الله تعالى خبرًا عن نوح: اعبدوا الله واتقوه وأطيعوني يغفر لكم من ذنوبكم ويؤخركم إلى أجل مسمىانتهى ذكره، وقال الله تعالى في سورة إبراهيم: قالت رسلهم أفي اللهشك فاطر السماوات والأرض يدعوكم ليغفر لكم من ذنوبكم ويؤخركم إلى اجل مسمى ... الآية وروي أن أعرابيًا عاش مائة سنةفقيل: ما سببه؟ فقال: تركت الحسد فبقيت.

وأما عقبة كثرة الأولادوعقبة كثرة الأموال فلقوله تعالى: فقلت استغفروا ربكمإنه كان غفارًا يرسل السماء عليكم مدرارًا ويمددكم بأموال وبنينويجعل لكم جنات ويجعل لكم أنهارًا .. الآية ولقوله تعالى: أن لا تعبدواإلا الله إنني لكم منه نذير وبشير وأن استغفروا ربكم ثم توبواإليه يمتعكم متاعًا حسنًا إلى أجل مسمى ويؤت كل ذي فضل فضله (38b)الآية ولقوله تعالى: ومن يتق الله يجعل له مخرجًا ويرزقه من حيثلا يحتسب ولقوله تعالى: ولو أنهم أقاموا التوراة والإنجيل وما أنزلإليهم من ربهم لأكلوا من فوقهم ومن تحت أرجلهم .. الآية ولقوله تعالى:ومن يؤتى الحكمة فقد أوتي خيرًا كثيرًا .. الآية هذا على أن يفسرالحكمة بالعلم والعمل به، ويفسر الخير الكثير بالمال أو بخيرالدارين، ولقوله تعالى: ولو أن أهل القرى آمنوا واتقوا لفتحناعليهم بركات من السماء والأرض .. الآية.

وأما عقبة قوة الجماع فلمايروى عن المتهجدين القائمين في أجواف الليالي، ولقوله تعالى:ويا قوم استغفروا ربكم ثم توبوا إليه يرسل السماء عليكم مدرارًاويزدكم قوة إلى قوتكم .. الآية قيل: أي القوة على النكاح يعني الجماعكذا في الكشاف على أن كثرة الأولاد تنبئ عن قوة النكاح.

أما عقبة حفظ الصحة وعقبة دفع المرض وعقبة الزينة والجمالمع فوائد أخرى من الفوائد الدنيوية المذكورة وغيرها فلما وجدفيما روي عن عمر بن الخطاب من أنه قال: إن الصلاة عماد الدينومرضاة الرب ومناجاة الرب وطلب المغفرة وتوبة التائبين وذكرالذاكرين وفوز الفائزين وبركة المال وزيادة في العمر وترك الغم (39a)وطهارة الكسب وزيادة الثواب وقراءة القرآن وإجابة الدعاءوكثرة التسبيح ونزول الرحمة والاستغفار بالملائكة وشرفالمؤمنين وغم المنافقين ويتم الكافرين وصحة الأبدانوقوة الدين وكفارة الذنوب وقضاء الدين وجمال النفسوعمران المساجد وتقريب الملائكة وتهريب الشياطين وزيادةالإيمان وجهاد المؤمنين ومحو الخطايا وخضوع الخالق وجوارالرحمن وسعة الرزق وبشارة عند الموت وتخفيف السكراتونور القبر وسراج اللحد وجواب منكر ونكير ونجاة من الحسابوجواز على الصراط وقرع باب الجنة وفتح لهما وخير موضوع. فلما انتهى مقال عمر رضي الله تعالى عنه قال علي رضي الله تعالى عنه: رحم الله أمير المؤمنين عمر بن الخطاب ورضي الله تعالى عنهفإنه جمع للصلاة ما لم يجمعه أحد قط، انتهى مقاله.

إذا كان الأمر كذلكفالواجب على العبد المكلف أن ينوي في العبادات والأعمالإطاعة مولاه رب العالمين، وأما منافع الأعمال الدنيوية فهي فوائدزوائد لا يقصد إليها العبد المؤمن المخلص قصدًا أصليًا وقدعلمت أن الأمر والنهي ابتلاء من المولى للعبد المكلف واشتمالهعلى المنافع المستكثرة الدنيوية إنما هو لإلزام الحجة على العبد الذي يقول (39b)عند الحساب والعقوبة: أمرتني يا رب بعمل لا نفع فيه بل ضار في العاجلتتمة من استاك مع نية الاتباع للنبي صلى الله عليه وسلمفهو ينال الثواب في الآجل وينال المنافع الدنيوية البدنيةفي العاجل أيضًا، ومن استاك مع قصد المنافع البدنيةقصدًا

أصليًا بحيث لو لم تكن المنافع البدنية لما استاكفهو ينال المنافع البدنية العاجلة وما له لاستياكه نصيب في الآخرة ومثلمن المنافع الدنيوية في الفرائض والسنن غير قليل.

جعلنا الله تعالىوإياكم ممن أخلصوا دينهم وكانوا حزبًا لله تعالى ألا إن حزب اللههم المفلحون، رحم الله تعالى لمن ألف من الرسالة ولمن طالعها ولمننسقها ولمن دعا لمؤلفها وهو أحوج عباد الله تعالى إلى دعاءالمؤمنين خضر بن محمود بن عمر المرزيفونيالمعروف بالعطوفي.عفى عنه (40a)

Sonuç

Atûfî lakabıyla maruf olan Hayreddin Hızır'ın, kaynaklarda zikredilen "Merzifûnî" nisbesinden hareketle Merzifonlu olduğu anlaşılmaktadır. Kendisi Osmanlı Devleti'nin en parlak dönemlerinde yaşamış velud bir yazardır. Atûfî'nin telif ettiği birçok eser, çeşitli kütüphanelerde kayıt altındadır. Eserleri arasında zikredilen Necatü'l-'ukubât adlı risalesinin Arapça metni ve tercümesi bu çalışmada sunulmuştur.

Atûfî, risalesini, âbidlere ibadetleri hususunda bilgi vermek üzere kaleme aldığını belirtmektedir. İbadetlerin birtakım dünyevî menfaatler içerdiğinin altını çizen Atûfî, ancak kulun ibadet noktasında bütün dikkatini Rabbinin rızasını elde etmeye ve O'nun emrine itaate odaklaması gerektiğini vurgulamaktadır. Kul, ibadetleri sebebiyle dünyevî bir menfaat beklentisi içerisine girmemelidir. Amelinde sırf Allah'ın rızasını gözetirse, o zaman Allah'ın ihlaslı kullarından olur.

Amellerdeki niyetin Allah'ın rızasını kazanmak olması gerektiğini belirten Atûfî, ibadetlerin birtakım dünyevî faydalarının olduğundan bahsetmektedir. "Akıl gücünün artması, ömrün uzaması, evladın çokluğu, malın çokluğu, cinsel gücün artması, sağlığın korunması, hastalıklardan korunma ve bedensel güzelliğin ve ziynetin artması" şeklinde önemli gördüğü, ibadetlerin sekiz yararını zikretmiştir. Örneğin, oruç ibadeti, kişide duyuların ve aklın güçlenmesine, basiretin açılmasına sebep olmaktadır, der. Yine abdestli gezmenin, rızkın bereketine ve ömrün uzun olmasına vesile olacağını ifade eder.

Dinî emir ve yasakların kul için birer imtihan vesilesi olduğunu ifade eden Atûfî, ibadetler hususunda zikrettiği birtakım dünyevî faydalarının göz ardı edilerek, Allah rızasının gözetilmesi gerektiğini vurgular. Son söz olarak, kişi Hz. Peygamber'in (s.a.v.) sünnetine ittiba etme niyetiyle misvak kullanırsa; ahiretteki nasibini alacaktır. Aynı zamanda dünyevî bir fayda olan bedensel bir yarara da nâil olacaktır. Aksi durumda sadece dünyalık bir fayda temin edecektir.

Kaynakça

Bağdatlı (1951). İsmâil Paşa, Hediyyetü'l-ârifîn, İstanbul.

Bilmen (1974). Ömer Nasûhî. Büyük Tefsir Tarihi, Bilmen Yayınları. İstanbul.

Bursalı (1975). Mehmed Tâhir Efendi. Osmanlı Müellifleri. Haz. A. Fikri Yavuz-İsmail Özen, Meral Yayınları. İstanbul.

Canlı (2017). Mustafa. "Hayreddin Atûfî ve Tıbb-ı Nebiviye Katkıları". Uluslararası Amasya Âlimleri Sempozyumu Bildiriler Kitabı – I. Amasya.

Çakan (1991). İ. Lütfi. "Atûfî". DİA. İstanbul.

Kehhâle (1913). Ömer Rıza.Mu'cemu'l-Müellifîn. Beyrut.

Mecdî Efendi (1989). Şekâik-i Numaniyye ve Zeyilleri (Hadaiku'ş-Şekaik). Haz. Abdülkadir Özcan. Çağrı Yayınları. İstanbul.

Süreyya (1311). Mehmed. Sicill-i Osmânî. Matbaa-i Âmire. İstanbul.

Zirikli (2002). Hayruddin Mahmud b. Muhammed b. Ali. el- Alâm, Dâru'l-İlm lil-Melâyîn.

İSLAM HUKUK USÛLÜNDEKİ İSTİSNA BAĞLAMINDA ARDIŞIK CÜMLELERDEN SONRA GELEN İSTİSNA EDATININ HÜKME ETKİSİ

(Nûr 24/4-5 Bağlamında)

Uğur KURU
Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi
Sosyal Bilimler Enstitüsü
Temel İslam Bilimleri Anabilim Dalı
Yüksek Lisans Öğrencisi
ugurkuru2004@hotmail.com

ÖZET

Fıkhın ana kaynakları Kur'ân-ı Kerîm ve hadis-i şeriflerdir. Arapça olan bu iki kaynağın metinlerini yorumlama üzerine İslam düşüncesinde ilk devirlerden itibaren yazılar yazılmıştır. Nass dediğimiz bu iki kaynağın doğru anlaşılması için her şeyden önce Arap dili kurallarının iyi bilinmesi gerekir. Bütün dillerde kelimeler arasında bağlar kuran ve cümlenin anlam yüküne etki eden harf ve edatlar mevcuttur. Özellikle kendisinden hüküm elde edilen kaynak metinlerin anlaşılmasında bu edatların önemli bir işlevi vardır. Arapça da hurûfu'l-meânî, Türkçe de edat olarak isimlendirilen kelime öbekleri İslam Hukukçularının hükümlere ulaşmasında önemli bir rol oynamaktadır.

Bu bildiri de Arap dilinde kullanılan istisna edatlarının nassları anlamaya etkisinden bahsedeceğiz. Özellikle de söz konusu edatların kendisinden önce geçen ardışık cümlelerden hangisini kapsam dışına çıkardığıyla ilgili tartışmaya değineceğiz. Bu bağlamda namuslu kadına zina iftirası (kazf; nitelikli hakaret) suçunu düzenleyen Nûr suresi 4. ve 5. âyetler ele alınacaktır. Buna göre, bu konuda iki ana görüşten bahsedeceğiz. Hanefiler ve Cumhur Ulema dediğimiz Hanefiler dışında kalan diğer alimler bu konuda farklı düşünmüşlerdir. Hanefiler istisna edatının son cümleyi istisna ettiği düşünürken cumhur ise tüm cümleleri istisna ettiğini söylemişlerdir.

Anahtar Kelimeler: İstisna, Fıkıh Usulü, Kazif Haddi

Giriş

Dil, içindeki ögelerin birbiriyle çok yönlü ilişkiler kurduğu bir sistemdir. Kavramlar, insan zihninde tek başına değil, ilişkili olduğu diğer kavramlarla birlikte bir anlam ifade etmektedir. Bir konuşma veya metin ortamında duygu ve düşüncelerin anlaşılırlık ve

etkileyiciliğini artırmak için benzerlik, karşıtlık, atıf ve sebep-sonuç gibi anlamsal ilişkilerden yararlanmak gerekir. (Hacıbekiroğlu, 2015: XVI)

Arapça bir metin olarak nâzil olan Kur'an, bu dili en kapsamlı şekilde kullanmış ve muhataplarını irşâd etmiştir. Kur'an, aynı zamanda mu'ciz (benzerini oluşturmaktan âciz bırakan) ve vecîz (özlü/özet ifadeler içeren) bir kitaptır. Manâsı açık bir Arapça ile(Kuran, 26: 195)indirilmiştir ve muhataplarından ayetlerini iyiden iyiye düşünmelerini(Kuran, 38: 29) istemektedir. Fakat insanları karanlıktan aydınlığa çıkarmak için indirilen(Kuran, 14: 1)Kur'an-ı Kerim'in gerçek işlevi, ancak doğru anlaşıldığı takdirde gerçekleşmiş olacaktır. Allah (c.c.) iyi anlaşılsın diye Kur'an'ı Arapça indirdiğini belirtiğine göre(Kuran, 12: 2), onu doğru anlamak da onun muhatabı olan *anlayan öznelere* düşmektedir. Kur'an'ın doğru anlaşılmasının yolu ise her şeyden önce Arap dilini doğru kullanmaktan geçer.(Dereli, 2012: 29)

Bütün dillerde kelimeler arasında bağlar kuran ve cümlenin anlam yüküne etki eden harf ve edatlar mevcuttur. Özellikle kendisinden hüküm elde edilen kaynak metinlerin anlaşılmasında bu edatların önemli bir işlevi vardır. Arapça da Hurufu'l-Meani, Türkçe de edat olarak isimlendirilen dil yapılarının İslam Hukukçularının hükümler ulaşmasında önemli bir rol oynamaktadır. Bu bildiri de Arab dilinin önemli kullanım özelliklerinden bir olan istisna edatlarının naslar (özellikle Kur'an ayetlerini) anlamadaki durumu ele alınmaya çalışılacaktır. Çünkü Arapçadaki edatlar geldiği konum özelliklerine göre öncesini ve sonrasın farklı bir şekilde etkilemektedir. Öncelikle istisna'nın tanımı ve çeşitleri üzerinde durmaya çalışılacak daha sonra usul kitaplarında istisna'nın pek çok tanımları bulunmakla beraber bu makale çerçevesinde bir tanım tartışmasına girilmeden "efradını cami, ağyarını mani" bir tanım yapılarak konu ele alınmaya çalışılacaktır. Çünkü tanım tartışması bu makalenin konusu değildir.

Daha sonra ardışık olarak gelen cümlelerden sonra gelen istisna edatının durumu hakkında belirtilen görüşler ve bu görüşlerini doğruluğunu ispatlamak amacıyla alimlerin getirmiş oldukları delilleri sunulacaktır. Son kısımda iseNur suresi 24/3. Ve 4. ayetlerde geçen ardışık cümleleri ve istisna edatının bu cümleleri nasıl istisna ettiğini ve fıkhi hükme nasıl bir etki meydana getirdiği üzerinde durulacaktır.

Bu konuyu ele almamızdaki maksadımız istisna bağlamında fıkıh usulünün Kur'an-ı Kerim'i anlamlandırmadaki rolünü ve bu çerçevede hükümlerin nasıl verildiğini göstermeye çalışmaktır. Bu anlamlandırma çabası tabi ki Arap dilinin anlaşılmasının öneminin de Kuranı

anlamada yadsınamaz bir olgu olduğunu bize göstermektedir. Arapça bilmeyen kişilerin Kur'an'dan (aslından mealinden) anladığı kendi yorumu değil, başkalarının yorumlarıdır.

1-İstisna'nın TanımıVe Çeşitleri

İstisna, Arapça ثنى kökünden istif'al babına sokularak türetilmiştir. ثنى, bazı şeyleri bazı şeylerden tabaka tabaka ayırmak anlamına gelir. Ayrılan her bir bölüm bir tabakadır. Bir şeyi başka bir şeyden ayırmak istediğin zaman ثنيته ثنيا denilir.(Halil b. Ahmed, 2003: 208)الثنىbir şeyin içinden bir bölüm anlamına gelir.(Cevheri, 1990:2294) İstisna, bir şeyi bir şeyden hariç tutmak, dışında bırakmak anlamına gelir. Bu anlamda es-sinvetü, es-seniyyetü, istisna kelimesinden türetilmiş isimlerdir.(İbni Manzur, H.1119: 517)

İstisna, nahiv âlimlerine göre; İlla vb. edatlar vasıtasıyla çoğun(bütünün/genelin/cinsin) hükmünden azı(parçayı/özeli/ferdi) hariç tutmak olarak tanımlanmıştır. Edattan önceki bütün ve genel konumdaki öğeye Müstesna minh(kendisi hakkında verilen hükümden başkasının hariç tutulduğu unsur), edattan sonra gelen cüz veya özel konumdaki öğeye de Müstesna (genelin/bütünün hükmünden hariç tutulan unsur) adı verilir. Bu sebeple her istisna cümlesinde Müstesna, Müstesna minh, ve istisna edatı olmak üzere üç öğe bulunur.(Durmuş, 2001: 388)

İstisna edatları şunlardır. إلا ، غَيْرُ ، سِوَى ، عَدَا ، خَلَاحاشا Bunların dışında لَا سِيَّمَا, لَا بَيْدَ ,لَيْسَ ,يَكُونُ diğer istisna edatlarıdır.İstisna'nın Muttasıl-Munkatı; Tam-Müferrağ; Muceb-Menfi olmak üzere altı çeşidi vardır.[108] Müstesna, müstesna minh'in türünden ise istisna, muttasıldır.اكرم الناس الا الفاسقن (Fasıklar hariç insanlara ikram et) örneğinde fasıkın kelimesi insan türündendir. İstisna deyince akla ilk gelen bu tür istisnadır. Müstesna, müstesna minh'in cinsinden değilse ve onun bütününe dâhil bir birim olarak bulunmuyorsa istisna, munkatı' adını alır.وَصَلَ الضُيُوفُ إلا أمْتِعَةَهُمْ(Bagajları hariç misafirler geldi) cümlesinde bagaj insan türünden değildir. Cümle içerisinde müstesna minh geçiyorsa tam istisnadır. Eğer geçmiyorsa müferrağ adı verilir. Yukarıdaki örneklerde tam müstesna'ya örnektir. ما جَاءَ إلا حَامِدٌ(Hamit dışında kimse gelmedi) cümlesinde müstesna minh geçmemektedir. Cümle olumlu ise muceb, olumsuz ise menfi(gayri muceb) istisna denir. Yukarıda geçen son örnek menfi müstesnaya, ilk örnekler ise muceb istisnaya örnektir.(Durmuş, 2001:388)

غَيْر ve سِوَى kelimeleri de istisna için kullanılır. Müstesna'yamuzaf olur. Müstesna'nın irabı mecrur olmaktır. Bu iki kelimenin irabı ise إلا ile irab alan müstesna'nın irabı gibidir. جاء المسافرون غير نصر أو سوى نصر örneğinde gayr kelimesi meful konumunda olduğu için Mansuptur .خلا وعدا وحاشا ile istisnaya gelince bunların mansup veya mecrur olmaları caizdir.

[108]İstisna konusunda çeşitli ayırımlar söz konusudur.

Mansup olduklarında faili gizli fiil olmuş olurlar. Müstesna ise meful olur. أنصرف الوزراء خلا محموداً örneğinde olduğu gibi. Mecrur olduklarında ise bu edatlar harfi cerr olurlar. أجتمع الوزراء عدا محمود örneğinde olduğu gibi.ليس ve يكون لا ile müstesnaya gelince nasb konumundadırlar. Çünkü müstesna bu iki kelimenin haberi konumuna gelirler. اجتمع القضاة ليس خالداً. ولا يكون خالداً cümlesinde olduğu gibi. (Serrac, 1908: 99)

İstisna, Arab dilinde de belağat sanatı olarak kullanılmıştır. Üç ana bölümden biri olan Meani'ninKasr(Tahsis) bölümünde zikredilmektedir. Dört adet en meşhur kasr örneklerinden bir tanesi olumsuzluk edatıyla birlikte إلا edatıdır. Bu durumda nefy edatından sonra "maksûr" olan kelime, onun ardından da **istisna** edatı ve "maksûrün 'aleyh"getirilmek suretiyle kasr yapılır.وَما مُحَمَّدٌ إِلَّا رَسُولٌ örneğinde olduğu gibi.(Bolelli, 2000: 236)

2-Ardışık Cümlelerden Sonra Gelen İstisnanın Durumu İlgili Ortaya Atılan Görüşler

2.1. Birinci Görüş

Şafiler(Cüveyni, Tsz: 388), Malikiler(Meafiri, 1999: 84; Karafi, 2000:303), Hanbeliler(Ferra, 1990: 1694) ve İbni Hazm(İbni Hazm, Tsz: 21) birbirine bağlı ardışık cümlelerden sonra gelenistisna edatının, tüm cümleleri istisna ettiğinde hem fikirdirler.İstisna, birbirine atfedilmiş ardışık cümlelerden sonra gelirse, o cümlelerin her birini istisna eder. (Ferra, 1990: 1694) İbni Hazm, ardışık cümlelerden sonra gelen istisnanın cümlelerin bir kısmını istisna ettiğine dair bir açık nas bulunmadığı sürece istisnanın tüm cümleleri istisna ettiğini belirtir. (İbni Hazm, Tsz: 21) Şafiilerde ise ardışık cümlecikler halinde bir cümlede vav atıf harfi nasık, atıf, (sıralı ve düzenli), müşarreke(aralarında bir ortaklık sebebiyle) olarak geldiğinde birbirleri arasında sıralama olmasa bile cümlenin tamamında hüküm sirayet eder. Aralarındaki bu geçişgenlik nedeniyle hüküm hepsinde geçerlidir. (Cüveyni, Tsz: 390)

2.2. İkinci Görüş

Hanefiler(Cessas, 1994a: 265; Şirazi,1995: 98) İbni Teymiye gibi bazı Hanbeliler, Zahiriler(Nemle, 1999: 1696) ve bir kısım Mutezile(Ferra, 1990:679) sıralı cümlelerdeki istisnanın en yakın cümleyi istisna ettiği söylerler.

2.3. Üçüncü Görüş

Eşariler, Cüveyni ve Gazali'ye göre delil bulunmadığı sürece tavakkuf edilir.(Şirazi,1995: 98; Ferra, 1990: 679; Gazali, 1994b:178)İmamu'l-Haremeyne Cüveyni'ye göre manaları ve yönelimleri farklı olup her bir cümle kendi içinde bir anlam ifade ediyorsa ve bu cümlelerin sonunda bir istisna gelirse o zaman doğru görüş istisnanın son cümleyle alakalı olmasıdır. Cümleler her ne kadar tek bir cümle altında düzenlenmiş olsa da

birbirleriyle bağlantısı yoktur. İstisnanın ise tek bir maksatla oluşturulmuş cümleye atfedilmiş olması gerekir. Cümlelerdeki maksatlar farklı olunca her bir cümle de her bir cümlede kendi içindeki mana ile bağlantısı olduğunda kendinden sonraki cümleyle bağlantısı olmamış olur. Vav atıf edatı manayı değiştirmemiş olur. Edat sadece cümleyi düzenlemek ve güzelleştirmek için gelmiş olur. Bu durumda son cümle diğerlerinden ayrılmış olur. Böylece istisna da son cümleyle alakalı olur. Önceki cümlelere sirayet etmez. Örneğin: "Bir adam şöyle dese: Akrabalarıma şu evi vakfettim. Arazimi falancaya sattım. Öldüğümde kölelerimi azad olsun ancak fasık olanlar hariç" cümleleri maksat ve anlam olarak birbirlerinden uzaktır. Bu durumda son cümledeki istisnanın diğer cümleleri istisna etmesi de uzak olmuş olur ve istisna son cümleyi istisna etmiş olur. Eğer cümlelerdeki manalar ve yönelimler aynı ise o zaman istisna konusunda delil bulunmadığı sürece tavakkuf edilmesi gerekir. Örneğin: " Bir kişi dese ki "Evimi falancanın oğluna vakfettim, akrabalarıma arazimi vakfettim, hizmetçi ve kölelerime paralarımı vakfettim ancak içlerinden fasıklık yapanlar hariç" Bu örnekte istisnanın son cümleyi istisna ettiğine dair bir açıklık bulunmamaktadır. Atıfların tüm cümlelere olduğu da açık değildir. Bu durumda istisnanın önceki cümleleri istisna ettiğiyle ilgili cümleyi kuran kişinin cümleyi açıklayıncaya kadar beklenmesi(tavakkuf edilmesi) gerekir. Buradaki sebeb ise cümlelerdeki söyleniş sebebinin tek olmasıdır. Fakat cümleler konuşmada ayrılmışlardır. Maksat birliği olmakla birlikte cümleler konuluş biçimi ve durumu itibarıyla ayrıdır.(Cüveyni, Tsz: 393)

3-Tarafların Delilleri

Birinci görüş sahibi alimlerin delilleri şunlardır.

1- Dilcilere göre sıralı cümlelerin her birinden sonra istisna getirmek konuşmanın ahengini bozar, konuşan kişinin ifadesinin bozuk olduğunu gösteren bir durum meydana getirir. "İçki içen kişiye tevbe etmedikçe ona cezasını verin. Zina eden kişiye de tevbe etmedikçe cezasını verin" ifadesindeki tevbe etmedikçe kısmı iki kere tekrar edilmiştir. Böyle bir tekrara düşmemek ve ifade bozukluğunu ortadan kaldırmak için cümle şu şekilde olmalıdır. "Zina eden kişiye ve içki içen kişiye tevbe etmedikçe cezalarını verin". Bu cümlede istisna sıralı cümlenin sonuna getirilmiş ve hepsini kapsamıştır.(Karafi, 2000: 307; Nemle, 1999: 1694)

2- Şart cümlesinde şart ardışık cümlelerin tamamını bağladığından dolayı istisna da ardışık gelen tüm cümleleri istisna etmesi gerekir. Cünkü ardışık cümlelerin sonundaki şart cümlesi tüm sıralı cümlelere şart getirilmesi anlamındadır. (Karafi, 2000: 305-307) Bir kişi "Eğer falancayla konuşursam tüm hanımlarımı boşadım, tüm kölelerimi azad ettim" dese bu

cümlede koşulan şart yerine geldiğinde tüm cümlelerdeki durumlar yerine gelmesi gerekli olduğundan kişinin hanımları boş olmuş olur ve köleleri de azad olmuş sayılır. İşte şart cümlesindeki durum istisna cümlesinde de geçerlidir. Cünkü istisna cümleleri ve şart cümleleri bizatihi bağımsız cümleler değil bir cümleye bağlı ifadelerdir. Bundan dolayı o cümledeki tüm sıralı cümlelerle bağlantılıdır.(Şirazi, 1995,98; Ferra, 1990: 680; Nemle, 1999: 1694)

3-Ardışık cümleler tek bir cümle gibi kabul edilir. Bir kişi "bir adam gördüm, bir adam gördüm; demesi ile iki adam gördüm demesi arasında bir fark yoktur. Bir kişi karısına sen boşsun, boşsun, boşsun dese bu üç defa boşama olur. Bu da cümlenin tek bir cümle olduğundandır. Cümlenin sonundaki istisna sözü söyleyen kişinin kalbindeki mana ile bağlantılı olarak hangi cümleyi istisna ettiği ortaya çıkar. Böyle bir durumda ayetteki ve hadisteki şarinin kastı bilinemeyeceği için tamamını istisna ettiği kabul edilir. (Ferra, 1990: 680) Bundan dolayı sıralı cümlelerin sonundaki istisna o sıralı cümlelerin tamamını istisna eder. (Nemle, 1999: 1694)

4- Arapçadaki istisna edatının kullanımı dil yapısına uygun bir kullanımdır. Ardışık cümlelerdeki her bir cümleciğin diğerine bir üstünlüğü yoktur. Çünkü her bir cümlecik, cümle bitinceye kadar diğerini tamamlamak üzere söylenmiştir. Bunun için tüm bu cümlecikler tek bir cümle gibi algılanır. Bundan dolayı istisna her bir cümleciği istisna etmesi gerekir. (İbni Hazm, Tsz: 21; Karafî, 2000: 306;Nemle, 1999: 1694)

5-Ardışık cümlelerden sonra gelen İstisna edatı kesinlik ifade eder. Bu kesinlik ifade etmesi de onu nas ile tahsis olduğunu gösterir. Cümleciklerin bir kısmının bırakılıp diğer kısmının tahsis edilmesi ise ancak bir delil olur. (İbni Hazm, Tsz: 22)

İkinci görüş sahipleri olan Hanefilerin deliller ise şunlardır.

1- Ardışık cümleler, umum mana ifade ederler. (İbni Hazm, Tsz: 21)Umum ifadeler her bir cümle ve cümlecik için kesinlik ifade eder. İstisnanın sıralı cümleleri istisna etmesi ise şüphelidir. Şüpheli ifadeler kesin ifadeleri ortadan kaldırmaz.(Cessas, 1994a: 265-266; Nemle, 1999: 1696; İbni Hazm, Tsz: 22)

2- Sıralı cümleciklerin aralarında bir ayrım(fasıla) söz konusudur. Bunun için istisna ilk cümleleri bağlamaz. Son cümleyi bağlar. Aynı şekilde sözün kesintiye uğraması, susmak veya başka bir söze geçme durumlarında da istisna önceki cümleleri bağlamaz. (Nemle, 1999: 1696)

3- İstisna, ikrardan sonra inkar olduğu için bir cümlede asıl olana(bir cümlede asıl olan istisnanın olmamasıdır) aykırı bir durumu teşkil eder. Bu da gereksiz bir durum ortaya çıkarmamak için bir zarurettir. Zaruretler ise miktarınca giderilir düşüncesiyle istisna ancak son cümleyi bağlar. (Karafi, 2000: 308)

4- Arap dilinde atıflar, dönüşler en yakına olduğundan dolayı da istisna da en yakın olan son cümleye olur. (Karafi, 2000: 308)

4-Nur suresi 24/4. Ve 5. Ayetlerin Değerlendirilmesi

وَالَّذِينَ يَرْمُونَ الْمُحْصَنَاتِ ثُمَّ لَمْ يَأْتُوا بِأَرْبَعَةِ شُهَدَاءَ فَاجْلِدُوهُمْ ثَمَانِينَ جَلْدَةً وَلَا تَقْبَلُوا لَهُمْ شَهَادَةً أَبَدًا ۚ وَأُولَٰئِكَ هُمُ الْفَاسِقُونَ﴿٤﴾إِلَّا الَّذِينَ تَابُوا مِنْ بَعْدِ ذَٰلِكَ وَأَصْلَحُوا فَإِنَّ اللَّهَ غَفُورٌ رَحِيمٌ﴿٥﴾

"İffetli kadınlara iftira atan, sonra da dört şahit getiremeyen kimselere seksen sopa vurun ve artık onların şahitliklerini asla kabul etmeyin. İşte onlar yoldan çıkanların ta kendileridir."

Bu ayette birbirini takip eden cümlelerden sonra gelen istisna'nın o cümlelerin tamamına veya sadece son cümleye taalluk etme meselesi tartışılacaktır. Bu ayette birbirine atfedilmiş üç cümle bulunmaktadır. Birinci cümle: "İffetli kadınlara iftira atan, sonra da dört şahit getiremeyen kimselere seksen sopa vurun." Yani had cezası uygulaması, ikinci cümle: "artık onların şahitliklerini asla kabul etmeyin" yani şehadetin ebedi kabul edilmemesi, üçüncü cümle ise "işte onlar fasık kişilerdir" fasıklıkla anılmak. Bu üç cümleyi takip eden istisna edatıyla cümle bundan sonra durumunu düzelten ve tevbe edenler olarak devam etmektedir. Ayetikerime'de istisna edatından sonra gelen "bundan sonra tevbe edenler ve durumunu düzeltenler" cümlesi, ayetin başından itibaren cümlenin tamamını mı istisna etmektedir; yoksa sadece son cümle olan "onlar fasıklardır" cümlesini mi istisna etmektedir. Alimler bu konuda ihtilaf etmişlerdir. Bu konuda üç görüş bulunmaktadır.

Şimdi bunları sırayla ele alacağız.

5.1. Birinci Görüş

Cumhur ulema istisnanın her üç cümleyi de istisna edeceğini, ancak birinci cümle olan had cezasının karine olduğundan dolayı tevbe durumundan etkilenmeyeceğini söylemişlerdir.(Muhammed Hasan Abdülğaffar, Tsz, 17) Kazf ayetinde olduğu gibi ardışık cümlelerden herhangi birisinin istisna edilmediğine dair delil getirilmediği sürece istisna edatı tüm cümleleri istisna eder. Kazf ayetinde istisna edatı hadd cezasını kaldırmaz çünkü Peygamber efendimizden gelen hadisi şerifte Peygamber efendimiz Hamne ve Mıstah'a had

cezasını uygulamadan önce kendilerine bu işi yapmadıklarına dair herhangi bir delil getirmelerini istemiştir. Eğer tevbe etmeleri yeterli olsaydı onlara tevbe etmelerini teklif ederlerdi. (İbni Hazm, Tsz: 22) Fakat had cezası dışındaki diğer cümlelerde herhangi bir delil olmadığı için onları istisna etmeye devam eder. Bu durum tek bir cümleyi istisna eden edat içinde geçerlidir. Cümlenin kapsamını istisna eden bir delil geldiğinde geriye kalan kapsam istisna edilmeye devam eder. Çünkü delilin ortaya koymuş olduğu yerde zahiri terkedilmesi, delilin olmadığı yerde terkedilmesini gerektirmez. (Şirazi, 1995: 98-99)

Şafi mezhebinin önemli müelliflerinden Maverdi(Ö.450-1058) eseri *el-Havi'l-Kebir*'de zina isnadında bulunan kişi, yabancıya böyle bir isnada bulunursa iki ihtimal söz konusu olur. Birinci durumda şahıs zinayı kabul eder ya da isnada bulunan kişi beyyine getirerek iddiasının ispat eder. Zina isnadında bulunulan kişi şahsın karısı ise bu takdirde de Mülaane[109] yapılır. Bu durumda isnada bulunan kişi, müfteri olmadığından ya da iftirası subut bulmadığından kendisine had vurulmaz, fasık ismini almaz ve şahitlik hakkı bakidir. İkinci durumda ise makzuf(iftira atılan kişi) iddiayı kabul etmez, iddia sahibi iddiasını beyyine ile ispat edemez ya da Mülaane yapılmazsa bu durumda üç durum ortaya çıkar.

1- Seksen sopalık had cezasının sabit olması

2- Adaleti ortadan kaldıran fasıklık hükmü

3-Tevbe etmedikçe şehadetinin ebediyen kabul edilmemesi

Bu zikredilen hükümler Nur suresindeki ayetten elde edilmiş hükümlerdir ve kazif suçuyla sabit olur. Celde cezası kazifle ilgili olunca, ona bağlı diğer hükümler olan fasıklığın subutu ve şahitliğin kabul edilmemesi kazifle ilgili olarak gerçekleşecektir. (Maverdi, 1999: 257-259) Ayetin birinci kısmıyla ilgili karine olarak Hilal b. Ümeyye'nin karısı hakkında zina isnadında bulunması üzerine Allah rasülü ondan ya delil getirmesini ya da had uygulayacağını söylemesi hadisi şerifi getirilmektedir.(Buhari, H.1422: 2671; Müslim, Tsz: 11) Eğer tövbe ona fayda verse ve ondan haddi kaldırsaydı Allah Rasülü ona ya delil getirme, ya tövbe ya da had cezası boynunadır diye teklifte bulunurdu.(Muhammed Hasan Abdülğaffar, Tsz: 17)

Şafi mezhebi tövbeyle birlikte ceza mahiyetindeki bütün hükümlerin ortadan kalkacağı yaklaşımını sünnetten delille de desteklemektedir. "Tövbe kendinden öncesini siler"(İbni

[109] Bir kimseyi zina suçuyla itham eden kişi iddiasını dört şahitle ispat etmek mecburiyetindedir. Bunu yapamadığı takdirde zina iftirası (kazf) suçunu işlemiş olur. Bunun tek istisnası, karısını zina yaparken gören veya evlilik içinde doğan / doğacak çocuğun kendisinden olmadığını bilen kocanın durumudur. Koca, hâkim huzurunda dört defa açık bir yeminle karısının zina yaptığını ileri sürer veya doğan doğacak çocuğun kendisinden olmadığını söyler. Bu durumda kocaya kazf cezası verilmez. Kadın ise aynı şekilde zina isnadını dört yeminle reddeder ve o da zina eden kimse için öngörülmüş olan cezadan kurtulmuş olur.

Mace, Tsz: 4250) kaidesi, Şafi mezhebinin bu konudaki görüşünü kuvvetlendirmek için kullanılan delillerdendir.(Yakar, 2016:203)

Sonuç olarak cumhur ulema arasında had cezasının uygulanacağı ve istisna'nın birinci cümleyi istisna etmediğine dair âlimlerden herhangi bir görüşe de rastlanılmamıştır. Şahitlik konusunda ise tövbe eden ve durumunu düzelten kişinin şehadetinin kabul edileceği ve fasıklığının ortadan kalkacağıdır.

5.2 İkinci Görüş

Ardışık cümlelerden sonra gelen istisna'nın hükmü, son cümleyle alakalı olur. Daha önceki cümleleri bağlamaz. Daha önceki cümleleri ancak bir delaletle bağlar. Ebu'l-Hasan el-Kerhi(Ö.340-952)bu konuda şöyle der: İstisnaya gelince, kazif ayetinde﴿٤﴾وَأُوْلَٰٓئِكَ هُمُ الْفَاسِقُونَ kısmından sonra gelen istisna edatı sadece önceki ayetin bu kısmını bağlar. Önceki kısımları istisna etmez. Bundan dolayı tevbe etmek sadece fıskı ortadan kaldırır. Şahitliğin cevazını ve haddin ortadan kaldırılmasını etkilemez.(Cessas, 1994: 266)

Serahsi (Ö.483-1090), meseleyi *Mebsut*'takazai-diyani hüküm boyutuyla izah eder. Had cezası kazai bir durum iken tövbediyani bir durumdur. Kişinin tövbesi Allah ile kendisi arasındadır. Bundan dolayı kazif haddiyle cezalandırılan kişi tövbe etse dahi şahitlik geri gelmez. Kişi, tövbe etmekle had cezası vurulmuş bir kimse olmaktan nasıl çıkmamakta ise aynı şekilde şehadetinin kabul edilmemesi durumunu da ortadan kaldırmaz. Zira şehadet hadde bağlı olarak ve onun tamamlayıcısı sıfatıyla ortadadır. Serahsi burada şahitliğin mahiyetiyle ilgili olayla ilgili şahitliğinin kabul edilmeyeceğini, yoksa başkaları hakkındaki şahitliğinin kabul edileceğinin yasak olmadığını söyler.(Serahsi, 1993: 106-112)

Hanefi mezhebi Hucurat 49/6. ayetinde geçen Fasık ifadesinin genel anlam içerdiğini, Nur suresindeki ayette geçen fasık ifadesinin onu tahsis ettiğini, bundan dolayı da şahitlikle ilgili genel yaklaşım ve kaidelerin buradaki ifade ile tahsis edildiği, iftira suçunun cezası mahiyetinde olan şahitliğin kabul edilmemesinin genel kuraldan istisna olduğunu ifade eder.(Zeylai, 2000:171-172)

Serahsi, Şafii mezhebinin, ilgili cezayı sadece kazif olayına bağlamasını eleştirir ve yalan ve doğru ihtimali olan bir söze hüküm bina edilemeyeceğini belirtir. Hatta bu kişi bu şehadeti "şehadeti hisbe" olarak yapar ve zararlarını öğrendiği zaman had cezasına çarptırılmamak için dört şahit arayışına da girebilir. O halde kişinin iddiasını ispattan aciz kalması durumunda bu ceza uygulanacaktır. Ayette had cezası ile şahitliğin arasında geçen atıf vavı iştirak yani ortaklık için olduğundan dolayı burada celde cezası ile şahitliğin kabul

edilmemesi bir arada tek ceza olarak değerlendirilmelidir. "Onlar fasıklarıntaa kendileridir" ifadesi ibtidaiyye yani başlangıç ifadesidir ve cümle başındaki vav nazmı güzelleştirmek için konulmuştur. Dolayısıyla burada iki farklı ifadeden söz edilebilir. Bundan dolayı istisna geriye doğru amel etmez. Yalnızca bu cümleyi istisna eder. (Serahsi, 1993: 106-112)

5.3. Tavakkufedenler

Bu grupta olanlar ilgili ayetten iki hükmünde çıkabileceğini düşünürler. Cüveyni'nin bu ayetle ilgili değerlendirmesinde fasıklık önceki ayetin illeti konumunda olduğu için fasıklıkla birlikte şehadet kabul edilemez. Kişi tövbe ettiğinde şehadetin kabul edilmeme illeti ortadan kalkar ve kişi şahitlik yapabilir. Doğal olarak burada akla şu soru gelebilir. Tövbe ile had cezası neden ortadan kalmıyor? Had cezası işlenen bir suçun cezasıdır. Cezadan maksat ise işlenen suçların caydırıcılığıdır. Eğer tövbe ile ceza ortadan kalkmış olursa cezadan maksat ortadan kalkmış olurdur. Had cezasını şehadetin ve fasıklığın kaldırılması ile irtibatlandıramayız. Had cezasının tevbe ile ortadan kaldırılması Şari'nin maksadına uygun değildir. (Cüveyni, Tsz: 394)Cüveyni her ne kadar tavakkuf edenlerden olsa da bu ayetteki görüşüyle cumhur ulemanın görüşüne uymuştur. Çünkü ayet içindeki delil istisnanın hem fasıklığı hem de şehadeti istisna ettiğini belirtmektedir. Gazali (Ö.505-1111), Mustasfa'da ayeti kerimenin "onlar fasıklarıntaa kendileridir" cümlesinin başındaki atfın nesak veya ibtidaiyye olabileceğini bundan dolayı her iki anlama da gelebileceğini belirterek ayetin hükmü konusunda tavakkuf etmenin evla olacağını belirtir.(Gazali, 1994: 261)

6-Sonuç

Yaptığımız çalışmanın sonucunda ulaştığımız sonuçlar aşağıda maddeler halinde sıralanmıştır.

1-Kur'an'ın dili olan Arapçanın bilinmeden Kuranın anlaşılması mümkün değildir. Çünkü Yüce Rabbimiz Kitab-ı Hâkim'inde dilin özelliklerini ilk muhataplarının en iyi şekle anlaması için mükemmel bir surette ve insanları bir benzerini getirmekten aciz bir şekilde kullanmıştır.

2-Arap dili özellikleri, fıkıh usulünün konuları arasında yer almış ve gerek fıkıhçılar gerekse usulcüler tarafından etrafında yoğun tartışmalara sebep olmuştur. Bu tartışmalar farklı hükümlerin kaynağı ve aynı zamanda sonuçlarını etkileyen önemli bir faktör olmuştur.

3-İstisna konuları arasında Nur suresi 24/4. ve 5. ayetler bağlamında istisna edatının kendinden önceki atıflar halinde gelen cümlelerin hangisini istisna ettiği meselesi çerçevesinde cumhur ulema ile Hanefiler farklı görüşler serdedilmiş ve farklı hükümler ortaya konulmuştur.

4-İlgili ayet çerçevesinde Cumhur ulema istisnanın kendinden önceki tüm cümleleri istisna edeceğini, ancak bir karine ile istisnadan düşeceğini söylemekte iken Hanefiler ancak son cümlenin istisna edileceği görüşünü savunurlar.

5-Kazif haddi, şehadetin kabulü ve fasıklık konuları arasında cumhur ulema ile Hanefiler arasında kazif haddi ile fasıklık konusunda bir icma oluşurken, istisnanın bu ayetteki etkisi şehadetin kabulü ile ilgili konu olmuştur.

6-İstisna edatına sonra gelen tevbe ve ıslah kazif haddi hükmünü ortadan kaldırmaz. Fasıklık hükmünü ise ortadan kaldırır. Şehadetin kabulü ise cumhur ulema ile Hanefiler arasında tartışmalıdır.

7-Cumhur ulema tevbenin, şehadetin kabulünü tekrar sağlayacağını söylerken Hanefiler ise tevbenin şehadetin kabulünü sağlamayacağını, şehadetin ebediyen geri gelmeyeceğini söylerler.

Kaynakça

Bolelli, N.,*Belağat-Kur'an Edebiyatı*,B.y.,İstanbul: Rağbet Yayınları, 2000.

Buhari, Muhammed b. İsmail Ebu Abdullah, *Sahih-i Buhari*, Thk. Muhammed Züheyr b. Nasıru'n-Nasır, 1. Baskı, DaruTugu'n-Necat, 1422.

Cessas, Ahmed b. Ali er-Razi, *El-Fusul fi Usul*, Tahkik: Dr.AcilCasim en-Neşmi, 2.Baskı, Vizaretül- Evkaf ve'ş-Şuünü'l-İslamiyye, 1994.

Cevheri, İsmail b. Hammad, *Es-SıhahTacü'l-Luğave's-Sıhahu'l-Arabiyye*, 4. Baskı, Daru'l-İlmi'l-Melayin, 1990.

Cüveyni, İmamu'l-Haremeyn Abdülmelik b. Abdullah b. Yusuf b. Muhammed, *El-Burhan fi Usuli'l-Fıkh*, Thk. Salah b. Muhammed b. Avida, 1.Baskı, Beyrut: Daru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Tsz.

Dereli, M. V.,*Arapça'yı Doğru Kullanmanın Kur'an'ın Anlaşılmasına Olan Etkisi*, Necmettin Erbakan Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, sayı: 34, 2012.

Durmuş, İ.,*İstisna,* DİB İslam Ansiklopedisi, Cilt 23, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmalar Merkezi, 2001.

Ebu'l-Hüseyin el-Basri, Muhammed b. Ali Et-Tayyib el-Mu'tezili, *el-Mu'temed fi Usuli'l-Fıkh*, Thk. Halil El-Meys, 1.Baskı, y.y.,1403.

Ferra, Kadı Ebu Ya'la Muhammed b. Hüseyin b. Muhammed b. Halef, *el-Udde Fi Usulü'l-Fıkh*, Thk. Dr.Ahmed b. Ali b. Seyrü'l-Mübareki, 2.Baskı, Camiatü Melik Muhammed b. Suud el-İslami, 1990.

Gazali, *el-Mustasfa-İslam Hukukunda Deliller ve Yorum Metodolojisi*, Türkçesi: Yunus Apaydın, B.y., Kayseri: Rey yayıncılık, 1994.

Hacıbekiroğlu, A.,*Arap Dilinde Edatların Metinde Kurduğu Anlamsal İlişkiler (Doktora Tezi)*, B. Y., Ankara: y.y., 2015.

Halil b. Ahmed, EbûAbdirrahmânAmr b. Temîm el-Ferâhîdî (el-Fürhûdî), *Kitabu'l-AynMüratteben ala Hurufi'l-Mu'cem*, Thk. Abdülhamit Hendavi, 1.Baskı, Beyrut:Daru'l-Kütübü'l-İlmiye, 2003.

İbniMace, Ebu Abdullah Muhammed b. Yezid el-Kazvini, *Sünen-i İbniMace,*Thk. MuhemmedFuad Abdülbaki, B.y.,Daru İhya-i Kütübi'l-Arabiyye, Tsz.

İbniManzur,Ebü'l-FazlCemâlüddîn Muhammed b. Mükerrem b. Alî b. Ahmed el-Ensârî er-Rüveyfiî,*Lisanu'l-Arab*, B. Y.,Kahire: Daru'l-Mearif, 1119.

İbniHazm,Ebu Muhammed Ali b. Ahmed b. Said, *el-İhkam Fi Usuli'l-Ahkam*, Thk. Şeyh Ahmed Muhammed Şakir,B.y.,Beyrut: Daru'l-Afaki'l-Cedide, Tsz.

İbnü'l-Hacib, EbûAmrCemâlüddînOsmân b. Ömer b. Ebîbekr b. Yûnus, *Muhtasaru'l-Münteha'l-Usul*,B.y., Kahire: MatbaatüKürdistani'l-İlmiyye, 1326.

Karafi, Şihabüddin Ahmed b. İdris, Şerhu Tenkihu'l-Usul fî İlmi'l-Usul, Thk: Hasan b.

İbrahim Halufe Tayas(Doktora), Camiatu Ümmi'l-Kura, Mekke, 2000, 303.

Karafi, *Nefaisü'l-Usul fi Şerhi'l-Mahsul*, Thk. Muhammed Abdulkadir Ata, Beyrut: Daru'l-Kütübi'l-İlmiye, 2000.

Meafiri, Kadı Muhammed b. Abdullah Ebubekir b. El Arabi el-Maliki, El-Mahsul fi usuli'l-Fıkh, Thk: Hüseyin Ali el-Yadri-Said Fude, Dâru'l-Beyarik, Amman, 1999, 84;

Maverdi, Ebu'l-Hasan Ali b. Muhammed b. Muhammed b. Habib el-Basri el-Bağdadi, *el-Havi'l-Kebir Şerhi Muhtasarı Müzeni*, Thk. Ali Muhammed Muavvıd-Adil AhmedAbdülmevcud, 1.Baskı, Beyrut: Daru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1999.

Muhammed Hasan Abdülğaffar, *TeysiruUsuli'l-FıkhLi'l-Mübtediin*, Durusu's-Savtiyye, http://www.islamweb.net, Tsz.

Müslim,İbnü'l-HaccacEbu'l-Hasan el-Kuşeyri,*Sahih-i Müslim*,Thk. Muhammed Fuad Abdülbaki, B.y.,Beyrut: DaruİhyaTurasi'l-Arabiyye, Tsz.

Nemle, Abdülkerim b. Ali b. Muhammed, el-Mühezzeb fî İlmi Usûli'l-Fıkhı'l-Mukârin, 1.Baskı, Riyâd: Mektebetü'r-Rüşd, 1999, 1668-1669.

Serahsi,Şemsü'l-Eimme Muhammed b. Ahmed b. EbiSehl, *el-Mebsut*, B.y., Beyrut: Darü'l-Marife, 1993.

Serrac, Muhammed Ali, *el-Lübab fi Kavaidi'Luğat ve Alati'l-Edebin Nahvi ve's-Sarf ve'l-Belağave'l-Arudve'l-Luğatve'l-Misl,*1. Baskı, Daru'l-Fikir, 1908.

Şaban, Z.,*Usulü'l-Fıkhı'l- İslami*,B.y., Beyrut, 1971.

Şirazi, Ebu İshak İbrahim b. Ali b. Yusuf, *et-Tabsıra fi Usuli'l-Fıkıh*, Thk. Muhammed Hasan Hitu, 1.Baskı, Dımaşk: Daru'l-Fikir, 1403.

Şirazi, *el-Lüma' fi Usuli'l-Fıkh*, Thk. Muhyiddin Deyb Mestu-Yusuf Ali Bedyuy, 1. Baskı, Beyrut: Daru'l-Kelimu't-Tayyib-DaruİbniKesir, 1995.

Yakar, F.,*İslam Hukukunda 'Hurufu'l-Meani'–Hüküm İlişkisi*, Ekev Akademi Dergisi, Yıl: 20, Sayı: 65, Kış 2016.

Zeylai, Fahruddin Osman b. Ali b. Mihcen, *Tebyinu'l-Hakaik fi şerhi Kenzi'd-Dakaik*, Thk: Ahmet İzzuİnaye, B.y., Beyrut: Daru'l-Kütübi'l-İlmiyye,2000.

GÖRSEL-İŞİTSEL ÇEVİRİDE REPLİK EKLEME[110]

Doç. Dr. Sevtap Günay Köprülü
Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi
sgkoprulu@hotmail.com

Görsel-işitsel çeviri, sadece bir metin çevirisi değildir. Alıcıya, hem görsel hem de işitsel kanaldan ulaşması nedeniyle bu çeviri türünde, yazılı metin çevirisi veya salt işitsel olan çeviri türlerinden farklı etkenler dikkate alınmak zorundadır. Görsel-işitsel çeviride senkronu sağlama, eşleme yapma (söz ile dudak hareketlerinin uyumu, söz ile beden dilinin uyumu vb.)gibi birçok etken dikkate alınmak zorundadır. Birçok çevirmen, diller arasındaki farklılıklar nedeniyle ekleme, çıkarma, kısaltma, yer değiştirme, değiştirme gibi çeviri stratejilerini kullanmaktadır. Ancak senkron, eşleme gibi etkenler dikkate alınarak oluşturulması gereken dublaj metninde çevirmenin ekleme, çıkarma, kısaltma, değiştirme gibi değişiklikler yapma özgürlüğü kısıtlanmaktadır.

Bu çalışmada, görsel-işitsel çeviride bir çeviri stratejisi olan ekleme yapmayı etkileyen etkenler araştırılmıştır. Bunun için Alman yapımı bir filmin Türkçe dublajlı çevirisi incelenmiştir. İnceleme sonucunda, dublaj kavramlarından olan "ağız kaldı" ve "boş ağız" durumlarını önlemek için orijinal filmde olmayan repliklerin eklenmiş olduğu görülmüştür.

Anahtar Kelimeler: Görsel-işitsel çeviri, dublaj, çeviri stratejileri.

Giriş

Görsel-işitsel çeviri, yazınsal çeviri, teknik çeviri, simultane çeviri, ardıl çeviri vb. diğer tüm çeviri türlerinden ayrılmaktadır. Zira görsel-işitsel çeviride, hem işitsel kanaldan iletilen bilgilerin hem de görsel kanaldan iletilen bilgilerin çevirisi söz konusudur ve bunun yanı sıra bu iki farklı kanaldan iletilen bilgilerin birbiriyle senkron ve uyumlu olması gerekmektedir. Çevirilerin başarılı, kaliteli ve daha iyi yapılabilmesi için belirli çeviri stratejilerinden yararlanılmaktadır. Çeviri stratejileri çevirmenlere yol gösterici olmaktadır. "Çevirmenin çeviri sürecinde izleyeceği yol, seçenekler ve alacağı kararlar çeviri stratejisini oluşturmaktadır." (Yalçın, 2015: 96). Bu bağlamda, yabancılaştırma, öykünme, ekleme, çıkarma, yer değiştirme gibi çeviri stratejileri yer almaktadır. Çevirmenler amaçları

[1] Bu çalışma, Gazi Üniversitesi'nde 2013 yılında yapılmış olan "Film Çevirisinde Eşleme Yaparken Karşılaşılan Çeviri Sorunları" başlıklı doktora tezinden üretilmiştir.

doğrultusunda çeviri stratejilerine başvururlar. Ancak görsel-işitsel çeviride çevirmenlerin dikkate alması gereken senkron ve eşleme gibi etkenler çevirmeni strateji tercihinde yönlendirici ve aynı zamanda da kısıtlayıcı olmaktadır.

Bu çalışmada, görsel-işitsel çeviri kapsamında yer alan dublaj yöntemiyle film çevirisinde "ekleme" yoluyla çeviri yapmayı gerektiren etkenler araştırılmıştır. Bunun için "Das Leben der Anderen" adlı Alman yapımı bir filmin "Başkalarının Hayatı" adıyla Türkçe dublajlı çevirisi incelenmiştir. Bu çalışmada, filmin kaynak dilinde oyuncunun hiç repliği yokken hedef dilde oyuncuya replik ekleme veya filmin orijinalinde oyuncunun repliğinde olmayan, ancak Türkçe dublajında oyuncunun repliğine eklenmiş olan tümceler ve bu eklemelerin nedenleri araştırılmıştır. Bu nedenle repliklere yapılan nida, sözcük gibi diğer eklemeler dikkate alınmamıştır.

Görsel-İşitsel Çeviri

Görsel-işitsel çeviri, sinema filmleri, reklam filmleri, dizi filmler, çizgi filmler, belgeseller, haberler, röportajların yanı sıra bilgisayar ortamlarında oyunların çevirisi gibi birçok farklı ortamda yayınlanan ve hem işitsel hem de görsel kanaldan ileti sağlayan tüm ortam yayınlarının çevirisini kapsamaktadır.

Görsel-işitsel çeviride, yayınların özelliğine göre birçok farklı yöntem kullanılmaktadır. Örneğin ülkemizde dizi filmlerde dublaj, sinema filmlerinde altyazı, belgesellerde ve tanıtıcı satış programlarında üstten konuşma (voice-over) yöntemi öne çıkmaktadır.

Her görsel-işitsel çeviri yönteminin kendine özgü bir tekniği vardır. Örneğin altyazıda öncelikle, yazı, görüntü ile uyumlu olmalıdır; oyuncunun konuşması ile altyazı senkron olmalıdır; yazının ekranda kalma süresi izleyicinin muhtemel okuma hızına göre belirlenmelidir; bir görünmede kaç satır yazı olması gerektiği belirlidir ve bunun gibi daha birçok teknik etkenin çeviride dikkate alınması gerekmektedir. Araştırma konumuz olan dublajda ise, görsel düzlemde yer alan, yazılı iletiler, jest ve mimikler, beden dili gibi sözsüz iletişim ögeleri ile işitsel düzlemde yer alan diyaloglar, nidalar, tonlama, vurgu gibi ses bileşenlerinin birbiriyle senkron ve uyumlu olmasını gerektirmektedir. Tüm bu etkenler, ekleme, çıkarma, kısaltma, değiştirme gibi çeviri stratejilerinin kullanımında yönlendirici olmaktadır.

Kaynak dildeki söylemlerin hedef dile aktarımında içeriğin eşlenebilmesi adına orijinal metinde bazı değişiklikler veya eklemeler yapılabilir. Zira çeviribilimsel anlayış, hedef alıcı

için kaynak metni anlaşılır kılmak adına bu tür değiştirmeleri öngörmektedir. Önemli olan filmin o sahnesinde yaratılan etkinin dublajda da sağlanabilmesidir.

Görsel düzlemde dublajın başarısını etkileyen en önemli etken olan senkronun dikkate alınmaması halinde, söyleyişin doğallığının bozulmasının yanı sıra bir de Whitman-Linsen'ın (1992: 20) da belirttiği gibi, oyuncunun ağzı hareket ederken sesin olmaması veya oyuncu konuşmasını çoktan bitirmiş ve ağız hareketi durmuş olmasına rağmen sesinin duyulması kadar izleyiciyi rahatsız eden başka bir şey yoktur. Bu durumun sık olması, izleyicide orijinal filmi izliyormuş hissinin bozulmasına neden olur.

Whitman-Linsen'ın bahsettiği oyuncunun ağzı hareket ederken sesin olmaması durumu için seslendirme dünyasında "ağız kaldı" ve "boş ağız" terimleri kullanılmaktadır. "Ağız kaldı" (kısa kaldı) ifadesi, oyuncunun ağzı oynadığı halde çeviri metninde sözcük kalmadığı durumda söylenir. Bir ya da birkaç sözcük eklenmesi gerekir. (Kaçan, 2010: 39). "Boş ağız" ifadesi ise, filmde ağzı oynadığı halde, çeviri metninde ya da senaryoda replik yazılmamış olması (Kaçan, 2010: 49) durumunda kullanılır. Filmde oyuncu konuştuğu halde seslendirme yapılmamış, atlanmış olması.

İncelenen filmin Türkçe dublajında, çeviri metninde farklı nedenlerle eklemeler yapılmış olduğu tespit edilmiştir.

Örnek 1:

Dreyman, evinde doğum günü partisi vermektedir. Partiye yakın arkadaşlarını davet etmiştir. Doğum gününe, elinde küçük bir hediye ile gelen arkadaşı, Dreyman'a hediyesini uzatır.

GAST 1: Meister! Unsere Gaben!
DREYMAN: Ich hab' doch ausdrücklich gesagt: Keine Bücher. Danke.
****
(0:28:49)
WALTER: Üstat! Çam sakızı çoban armağanı.
DRAYMAN: Kitap istemediğimi özellikle söylemiştim değil mi… sağ ol.
WALTER: **Rica ederim**.

Bu sahnede filmin orijinalinde "*rica ederim*" repliği olmamasına rağmen dublajda oyuncuya replik eklenmiştir. Filmde Walter karakteri "rica ederim" derken görüntüde değildir. Bu

durumda görsel-işitsel uyum açısından bir gereklilik söz konusu olmamasına rağmen replik eklendiği görülmektedir.

Örnek 2:

Yazar Dreyman, evinde doğum günü partisi vermektedir. Partide, yüksek sesle müzik dinlenmektedir. İçki isteyen arkadaşlarına istediklerini getirmek üzere bir odadan diğerine geçen Dreyman, sohbet eden bir grup arkadaşının yanından geçerken onlara kısaca bir şeyler söyler ve yürümesine devam eder.

CHRISTA-MARIA: Wollt ihr was trinken?
GAST 1: Gerne. Ne Selters.
GAST 2: Für mich Votka.
DREYMAN: Ich hol euch was. Was soll das? Warum sitzt Albert dort ganz alleine?
WALLNER: Er will nicht mit uns reden. Er hat uns alle abgewiesen.
****
(0:28:57)
K.-MARİA: Bir şey içmek ister misiniz?
LİNE: Maden suyu lütfen.
WALTER: Bana votka
DRAYMAN: Ben getiririm ..**Merhaba, hemen geliyorum…** Neler oluyor? Albert neden tek başına orada?
WALLNER: Bizimle konuşmak istemiyor. Hepimizi başından savdı.

Filmin orijinalinde gürültülü bir ortamda, uzakta görünen oyuncunun ağız hareketinin olmasına rağmen repliğinin olmamasına karşın, seslendirmede ağız hareketinden dolayı oyuncuya replik eklenmiştir. Filmin dublajında bu sahnede Dreyman, siparişleri getirmek için diğer odaya giderken gördüğü arkadaşlarına "***merhaba, hemen geliyorum***" diyerek geçer. Filmin orijinalinde ise, oyuncunun burada arkadaşlarına bir şeyler söylediği görülmekte, ancak oyuncunun repliği bulunmamaktadır. Filmin çevirisinde, izleyicide "boş ağız" düşüncesini oluşturmamak için bağlama uygun bir replik eklendiği düşünülmektedir.

Örnek 3:

Yüzbaşı Wiesler, Tutuklu 227'yi sorgulama anını kaydetmiştir. Akademide verdiği derste bu kaydı örneklendirme için kullanır. Konuşmasını sağlamak için Tutuklu 227, kırk saat kadar uyanık tutulmuştur. Dersi dinlemekte olan bir öğrenci bu durumu insanlık dışı bulduğunu söyler. Bunun üzerine Wiesler, neden bu yönteme başvurduklarını açıklar.

WIESLER: … Wenn Sie wissen wollen, ob jemand schuldig ist oder unschuldig, gibt es kein besseres Mittel, als ihn zu befragen, bis er nicht mehr kann. ********** (0:03:17) WİSLER: …Eğer birinin masum olup olmadığını bilmek istiyorsan direnci kırılıncaya kadar onu sorgulayacaksın. **Bunu unutmayın**.

Bu sahnede oyuncu oldukça yakın çekimdedir. Ağız ve dudak hareketleri çok belirgindir. Bu nedenle senkrona özellikle dikkat edilmelidir. Her iki tümcenin uzunluğuna bakıldığında ekleme Türkçe metnin, orijinal metinden oldukça kısa olduğu görülmektedir. Bunun nedeni, çeviride kaynak metinden eksiltmeler yapılmış olmasıdır. Film izlendiğinde, "***bunu unutmayın***" sözünün eklenmiş olduğu görülmektedir. Çevirmenin yapmış olduğu atlama nedeniyle kısalan replikte "ağız kaldı" durumunu önlemek için seslendirme yönetmeni kayıt aşamasında "***bunu unutmayın***" sözünü eklemiştir.

Örnek 4:

Oyuncu sevgilisi Christa-Maria'nın Bakan Hempf ile olan zorlama ilişkisini öğrenen yazar Dreyman, bu ilişkiyi bitirmek için sevgilisini ikna etmeye çalışır. Ancak Christa-Maria, buna mecbur olduğunu ve gerekçelerini söyler.

CHRISTA-MARIA: Nein?...Brauche ich ihn nicht? Brauche ich dieses ganze System nicht? Und Du? Du brauchst es ja dann auch nicht? Oder erst recht nicht? Aber Du legst Dich doch genauso mit denen ins Bett? Warum tust Du es denn? Weil sie Dich genauso zerstören können, trotz Deines Talents, an dem Du noch nicht einmal zweifelst. Weil sie bestimmen, wer gespielt wird, wer spielen darf, und wer inszeniert. Du willst nicht so enden wie Jerska. Und ich will es auch nicht! Und deshalb gehe ich jetzt...

****

(0:56:25)

K.MARİA: Yok mu?...ona muhtaç değil miyim? … Bütün bu sisteme muhtaç değil miyim? … ya sen?… senin de ihtiyacın yok mu?.. Başlarda olmadı mı?.. Her ne söyleseler yapmıyor musun?.. Sen neden yapıyorsun?..Şüphe etmediğin yeteneğine rağmen.. seni de mahvedebilirler **bunu çok iyi biliyorsun** …Ne oynanacağını (F)(GD)veya kimin oynayıp ve kimin yöneteceğini onlar belirliyor. … Sonunun Yerska gibi olmasını istemiyorsun …ben de istemiyorum… bu nedenle şimdi gidiyorum.

Oyuncunun yakın çekimde olduğu bu sahnede, Türkçe tümcenin, orijinal tümceden daha kısa olması nedeniyle yaşanacak olan senkron sorununu çözmek için "***bunu çok iyi biliyorsun***" sözü eklenmiştir. Çevirmen, "***bunu biliyorsun***" şeklinde bir ekleme yapmıştır. Bu ekleme kayıt aşamasında "***bunu çok iyi biliyorsun***" olarak seslendirilmiştir. Anlamı pekiştiren "***çok iyi***" niteleme belirtecinin eklenme nedeninin, çevirmenin yapmış olduğu eklemeye rağmen senkronun tam olarak sağlanamamış olmasından kaynaklanmış olduğu düşünülmektedir. Böylelikle "ağız kaldı" durumunun ortaya çıkması engellenmiş, senkron sağlanmıştır. Ayrıca, bu eklemeler söylemin anlamında bir bozulmaya neden olmamıştır.

Örnek 5:

Yarbay Grubitz, işyerinde birlikte yemeğe çıktığı arkadaşı Yüzbaşı Wiesler ile yazar Dreyman'ın evinin dinlenmesi hakkında konuşmaktadır. Wiesler, Dreyman'ın evini gözetlerken, Dreyman'ın sevgilisi Christa-Maria'yı bir limuzinden inerken görmüştür ve aracın plakasının araştırılmasını istemiştir.

GRUBITZ: Wegen Deiner Autokennzeichen-Anfrage von der Limousine, die Frau Sieland nachts heimlich (GD) nach Hause gebracht hat...Es handelt sich hier um den Wagen von Minister Hempf...Wiesler, führende Genossen dürfen wir nicht erfassen.. …
****
(0:34:36)
GRUBİTS: **Bak sana ne söyleyeceğim**. Bayan Zilant'ı gizlice (GD) evine getiren limuzinin plakasına gelince…o araba Bakan Hemp'e aitmiş… Wisler,..üst düzey yöneticileri gözetleyemeyiz…

Bu sahnede oyuncu yakın çekimdedir. Ağız ve dudak hareketleri çok net bir şekilde görülebilmektedir. Bu nedenle senkronu sağlayabilmek için çeviride replik eklenmiştir. Zira hedef dildeki söylem, kaynak dildekine kıyasla daha kısadır. "*Bak sana ne söyleyeceğim*" ifadesi, kaynak metinde ve çevirmenin yapmış olduğu çeviri metninde yer almamaktadır. Dolayısıyla bu tümcenin, kayıt aşamasında repliğe eklenmiş olduğu düşünülmektedir.

Sonuç

Görsel-işitsel çeviri kapsamında olan dublaj yöntemiyle film çevirisinde çevirmenin kaynak dil ve hedef dil repliklerinin uzunluklarını kontrol etmek için hece sayması gerekebilir. Çevirmen, bunun neticesinde orijinalden daha uzun bir ifade veya daha kısa bir ifade olduğunu tespit ederse, kaynak dil - hedef dil ifadeleri arasındaki süre farkını kapatabilmek için, diğer bir deyişle senkronu sağlayabilmek için hedef dil repliğini kısaltabilir veya "tabi ki", "elbette", "dur bir kere", "demek istiyorum ki" gibi ifadeyi güçlendirici sözler ekleyerek repliği uzatabilir.

Çevirmenin, ekleme, çıkarma veya kısaltma yoluyla aşmaya çalıştığı senkron sorunu, kayıt aşamasında, seslendirme sanatçısının söyleyiş şekline bağlı olarak veya sözcüklerin söyleniş uzunluğuna göre tekrar ortaya çıkabilir. Böyle bir durumda, kayıt esnasında da, ekleme veya çıkarma yapılabilmektedir.

Filmin dublajında, senkrona, özellikle oyuncunun görüntüde olduğu ve ağız hareketlerinin görülebildiği, yakın çekim sahnelerinde dikkat edildiği görülmektedir. Orijinalinden daha kısa olan repliklerde "ağız kaldı" izlenimi oluşturmamak için Türkçe dublajda repliğe ekleme yapılmıştır. Bunun yanı sıra, "boş ağız" durumunu engelleyebilmek için filmin kaynak dilinde olmamasına rağmen hedef dilde oyuncuya replik eklenmiştir.

Eklemeler, oyuncunun repliğinin başına veya sonuna yapıldığı gibi replik arasına da ekleme yapılmış olduğu görülmektedir.

Diğer yandan, kaynak dilde olmadığı halde hedef dilde yapılan eklemelerin nedenine bakıldığında, izleyicide "boş ağız" izlenimini oluşturmamak için replik eklendiği, "ağız kaldı" durumunu önlemek ve senkronu sağlamak için repliğe ekleme yapıldığı görülmektedir. Diğer yandan, senkron, ağız kaldı veya boş ağız gibi etkenler söz konusu olmamasına rağmen replik eklendiği de görülmüştür (örnek 1).

Aynı zamanda, hedef dilde yapılan tüm bu eklemelerin sadece çevirmen tarafından yapılmadığı, çeviri sürecinden sonraki aşamalarda da (seslendirme sürecinde seslendirme yönetmeni veya seslendirme sanatçıları tarafından olabilir) eklemelerin yapılmış olduğu görülmüştür.

Kaynaklar

Yalçın, P. (2015). *Çeviri Stratejileri Kuram ve Uygulama*. Grafiker Yayınları. Ankara.

Günay Köprülü, S. (2013). *Film Çevirisinde Eşleme Yaparken Karşılaşılan Çeviri Sorunları*. Yayınlanmamış Doktora Tezi. Gazi Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Ankara.

Kaçan, H. (2010). *Seslendirmeye Giriş*. Birinci Basım. İstanbul: Cinius Yayınları.

Whitman-Linsen, C. (1992). *Through the Dubbing Glass. The synchronization of American motion pictures into German, French and Spanish*. Frankfurt am Main: Verlag Peter Lang.

YABANCILARA TÜRKÇE ÖĞRETİMİ DERS KİTAPLARI YAZINSAL METİNLERİNDE ANATOMİK İSİMLERİN KULLANIM BAĞLAMLARI

Doç. Dr. Sevtap Günay Köprülü
Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi
sgkoprulu@hotmail.com

Yüksek Lisans Öğrencisi Tuğcihan Güvendik
Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi
tugcihanguvendik@windowslive.com

ÖZET

Yabancı dil öğretiminde ders kitaplarında ilk seviyelerden itibaren baş, yüz, boyun gibi anatomik isimler vücudu tanıma bölümlerinde yer almaktadır. Ancak ilerleyen seviyelerde bu isimler metin içerisinde farklı bağlamlarda temel anlamları dışında da kullanılabilmektedir. Anatomik isimler, deyimlerde ve atasözlerinde kullanımları ve anlamları, mecaz anlamlarda kullanımları gibi kazanımlar için metinlerde ele alınmaktadır.

Bu çalışmada, Yedi İklim öğretim setinin C1 seviyesi ile İstanbul Yabancılar için Türkçe öğretim setinin C1 seviyesinde yer alan yazınsal metinlerde deyim içerisinde geçen anatomik isimler incelenmiştir. Bu isimlerin deyim içerisinde hangi bağlamda nasıl kullanıldığı incelenerek bir karşılaştırma yapılmıştır. Yedi İklim Türkçe Öğretim Seti C1 Seviyesi'nde toplam 18 yazınsal metin, İstanbul Yabancılar için Türkçe Öğretim Seti C1 Seviyesi'nde ise toplam 17 yazınsal metin tespit edilerek inceleme yapılmıştır. Araştırmanın sonucunda, İstanbul Yabancılar için Türkçe Öğretim Seti C1 seviyesinde deyimlerde kullanılan anatomik isimlerin daha fazla olduğu tespit edilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Yabancılara Türkçe Öğretimi, Anatomik isimler, Yazınsal Metin.

THE CONTEXTS OF THE USAGE OF THE ANATOMICAL NAMES IN LITERARY TEXTS IN TURKISH COURSEBOOK FOR FOREIGNERS

ABSTRACT

Anatomical names such as head, face and neck are included in body recognition sections from the beginning levels of. However, these names can be used outside of their basic meanings in different contexts in advancing levels. Anatomic names are discussed in texts for their use in metaphorical meanings as their use and meaning in idioms and proverbs.

Anatomical names mentioned in literary texts at C1 level of Yedi İklim Teaching and İstanbul Teaching Turkish for Foreigners packs were analyzed in this study. A comparison was carried out by examining how these names were used in the context. 18 written texts in total in Yedi İklim Türkçe Öğretim Seti C1 Seviyesi and 17 written texts in total in İstanbul Yabancılar için Türkçe Öğretim Seti C1 Seviyesi were detected and analyzed. At the end of the study, it was found that the anatomical names used in the idioms were higher in number in İstanbul Yabancılar için Türkçe Öğretim Seti C1.

Keywords: Teaching Turkish to foreigners, Anatomical names, Literary texts

GİRİŞ

Günümüzde yabancı dil bilmek artık bir zorunluluk haline gelmiştir. Hatta artık bir değil en az iki yabancı dil bilmek gerekmektedir. Bunun için dünyanın birçok ülkesinde iki yabancı dil eğitimde zorunlu hale getirilmiştir. "Geleceğin her Avrupa Birliği Vatandaşı için 'yaşam boyu öğrenme ve en az üç dil bilme' bir eğitim hedefi olarak ortaya konulmuştur." (Demirel: 2002, akt. Akpınar ve Açık, 2010: 61).

Türkçe, tarih boyunca çok geniş coğrafyalara yayılmıştır. Yabancı dil olarak Türkçe öğretimi, son yıllarda akademik ortamda öne çıkmaya başlamış olsa da tarihi yüzyıllara dayanmaktadır. Yabancılara Türkçe öğretiminde kullanılmak üzere birçok farklı ders kitapları bulunmaktadır. Ders kitaplarında yer alan metinler, Türkçeyi yeni öğrenen yabancılara Türkçenin zenginliklerini, inceliklerini, kültürünü vb. öğrenmelerinde aracı olur. Bu anlamda yazınsal metinlerin rolü büyüktür.

Yabancılara Türkçe öğretimi ders kitaplarındaki metin türlerinden yazınsal metinler, kültür aktarımı için gereklidir. "Yabancı dil öğretiminde, o dilin kültürünün bir parçası ya da yansıtıcısı olan yazınsal metinlerin kullanımıyla kişi, yabancı kültürün farklılığını anlayacak, kendi kültürünü bilinçli olarak tanıma olanağı bulacaktır" (Dilidüzgün, 1995: 19).Bu sebeple yabancılara Türkçe öğretimi kitaplarındaki metinlerin söz varlığı açısından kültürümüzü yansıtıcı özellikler göstermesi gerekmektedir.

Yazınsal metinlerde sözcükler, gerçek anlamlarından farklı anlamlarda kullanılabilmektedir. Böylelikle yabancı dil olarak Türkçe öğrenen kişiler söz varlıklarındaki sözcüklerin farklı kullanım alanlarını, bağlama göre anlamlarının nasıl farklılaştığını öğrenebilmektedir.

Bu çalışmada Yunus Emre Enstitüsü tarafından hazırlanan Yedi İklim Türkçe öğretim setinin C1 seviyesi ile İstanbul Üniversitesi DİLMER tarafından hazırlanan İstanbul Yabancılar İçin Türkçe öğretim setinin C1 seviyesinde yer alan yazınsal metinlerde deyim içerisinde geçen anatomik isimler incelenmiştir. Baş, yüz, boyun, el, kol, yürek gibi anatomik isimlerin deyim içerisinde hangi bağlamda nasıl kullanıldığı incelenerek bir karşılaştırma yapılmıştır.

BULGULAR

A. Yedi İklim Türkçe Öğretim Seti C1 Seviyesi

Yedi İklim Türkçe Öğretim Seti C1 Seviyesi'nde 7 adet hikaye, 5 adet fıkra, 4 adet şiir, 1 adet efsane ve 1 adet fabl olmak üzere toplam 18 yazınsal metin tespit edilerek inceleme yapılmıştır.

Anatomik isimler vücudu tanımak ve anlatmak için özellikle yabancılara Türkçe öğretiminde büyük öneme sahiptir. Yedi İklim Türkçe Öğretim Seti C1 Seviyesi'nde yer alan yazınsal metinlerde 17 adet anatomik isime yer verildiği tespit edilmiştir.

Tablo 1: Yedi İklim Türkçe Öğretim Seti C1 Seviyesi Anatomik İsimler

ağız	boyun	Diz	kulak	yüz
Ayak	damar	El	saç	
Baş	Dil	Göz	surat	
Bel	Diş	Karın	yürek	

Deyimler

"Ayağına gelmek" deyimi çalışma kitabı 5.ünitede yer alan Kleopatra ve Markus Antonyus adlı metinde şu cümlede kullanılmıştır: "Markus Antonyus, "Kleopatra hatasını anladı, pişman oldu ve benim ayağıma geldi." diye düşünüp aceleyle hazırlandı ve limanın yolunu tuttu."

"Boyun bükmek" deyimi ders kitabı 4.ünitede yer alan Kardelen Çiçeğinin Hikayesi adlı metinde şu cümlede kullanılmıştır: "Ümidini kaybeder, boynunu büker."

"Dillere destan olmak" deyimi çalışma kitabı 5.ünitede yer alan Kleopatra ve Markus Antonyus adlı metinde şu cümlede kullanılmıştır:

"Markus Antonyus, dillere destan bir zenginliğe sahip olan Mısır kraliçesi Kleopatra'dan yardım almayı düşündü.

"Diz çökmek" deyimi çalışma kitabı 5.ünitede yer alan Kleopatra ve Markus Antonyus adlı metinde şu cümlede kullanılmıştır: "Mektupta şunlar yazıyordu: "Eğer benden yardım istiyorsan Mısır'a gelmeli, herkesin huzurunda önümde diz çöküp benden yardım dilemelisin."

"Gözlerine inanamamak" deyimi çalışma kitabı 5.ünitede yer alan Kleopatra ve Markus Antonyus adlı metinde şu cümlede kullanılmıştır: "Merakla odasının terasına çıkan Markus Antonyus gözlerine inanamadı."

"(Bir işte) Parmağı olmak" deyimiçalışma kitabı 5.ünitede yer alan Kleopatra ve Markus Antonyus adlı metinde şu cümlede kullanılmıştır: "Kleopatra, Sezar'ın öldürülmesinde halefi Augustus'un da parmağı olduğunu düşünüyordu ama…"

"Saçını başını yolmak" deyimi çalışma kitabı 3.ünitede yer alan Üç Öğüt adlı metinde şu cümlede kullanılmıştır: "Adam bu sözleri duyunca kıvranmaya, saçını başını yolmaya, inlemeye, ah vah etmeye başlamış."

Yazınsal metinlerde kullanılan deyimlerde geçen anatomik isimlerin, ünite ve metinlere göre dağılımı şu şekildedir:

- 3. ünite: Üç Öğüt
  "Saçını başını yolmak"
- 4. ünite: Kardelen Çiçeğinin Hikayesi
  "Boyun bükmek"
- 5. ünite: Kleopatra ve Markus Antonyus

  "Ayağına gelmek"
  "Dillere destan olmak"
  "Diz çökmek"
  "Gözlerine inanamamak"
  "(Bir işte) Parmağı olmak"

B. İstanbul Yabancılar için Türkçe Öğretim Seti C1 Seviyesi

İstanbul Yabancılar için Türkçe Öğretim Seti C1 Seviyesi'nde 9 adet şiir, 6 adet hikaye, 1 adet masal ve 1 adet fıkra olmak üzere toplam 17 yazınsal metin tespit edilerek inceleme yapılmıştır.

İstanbul Yabancılar için Türkçe Öğretim Seti C1 Seviyesi'nde yer alan yazınsal metinlerde 27 adet anatomik isim kullanıldığı tespit edilmiştir.

Tablo: İstanbul Yabancılar için Türkçe Öğretim Seti C1 Seviyesi Anatomik İsimler

ağız	Dil	Göz	örs	yürek
alın	Diş	Kafa	parmak	yüz
avuç	dudak	kafatası	saç	
baş	El	Kalp	surat	
beyin	Ense	Karın	ten	
boyun	göğüs	Kol	tırnak	

Deyimler

"Ağız açamamak" deyimi ders kitabı 2. ünitede yer alan Aşkın Sırrı adlı metinde şu cümlede kullanılmıştır:"Bir anda kasıldım, ağzımı açamıyordum ama düşüncelerimi söylemem lazımdı."

"Alın teri dökmek" deyimi çalışma kitabı 3.ünitede yer alan Keloğlan ve Sihirli Tas adlı masalda şu cümlede kullanılmıştır: "Zaten, sen o tası alnının terini dökerek, elinin emeği ile kazanmamıştın."

"Ayağa kalkmak" deyimi ders kitabı 3. ünitede yer alan Elmas Gerdanlık adlı metinde şu cümlede yer almıştır: "Adam şaşkın ayağa kalktı."

"Ayakta tutmak" deyimi ders kitabı 7. ünitede yer alan Gül adlı şiirin şu mısrasında kullanılmıştır: "Beni ayakta tutan gözlerinin"

"Başı göğe ermek" deyimi çalışma kitabı 2. ünitede yer alan Aşka Dair adlı şiirin şu mısrasında kullanılmıştır: "Onu hatırladıkça başı göğe ermişcesine ya da asansör boşluğuna düşmüşcesine ürperiyorsa yüreğiniz"

"Başına gelmek" deyimi ders kitabı 3. ünitede yer alan Elmas Gerdanlık adlı metinde şu cümlede yer almıştır: "…. başına gelebilecek tüm fiziksel ve ruhsal işkenceleri, dertleri, kara bulutları düşünüp korkuyorlardı."

"Boynu bükük" deyimi çalışma kitabı 10. ünitede yer alan Yemeğin Buğusu Akçenin Sesi adlı fıkrada şu cümlede kullanılmıştır: "Birisi öteden beri cimriliği ile tanınmış bir aşçı, diğeri de boynu bükük bir fakir."

"Burun buruna gelmek" deyimi çalışma kitabı 3. ünitede yer alan 087956'nın Sıfırı adlı metinin şu cümlesinde kullanılmıştır: "İclâl ve annesiyle burun buruna geliverdik."

"El bağlamak" deyimi ders kitabı 9. ünitede yer alan Salkımsöğüt adlı şiirin şu mısrasında kullanılmıştır: "Kara suyun aynasında el bağlama! El bağlama!"

"Elde etmek" deyimi çalışma kitabı 3.ünitede yer alan Keloğlan ve Sihirli Tas adlı masalda şu cümlede kullanılmıştır: "Keloğlan, bir gün daha çok altın elde etmek için, sihirli tasını eline alıp ırmağın kenarına gelmiş."

"Ele geçirmek" deyimi çalışma kitabı 1. ünitede yer alan Bir Anı: Babamın Verdiği Ceza adlı metinde şu cümlede olumsuz çekimi ile kullanılmıştır: "Dört dönüp, her yeri araştırdığımız hâlde, babacığımın özenerek hazırladığı olta takımını ele geçirememiştik."

"El sürmemek" deyimi çalışma kitabı 1. ünitede yer alan Bir Anı: Babamın Verdiği Ceza adlı metinde şu cümlede kullanılmıştır. "O günden sonra, benim malım olmayan eşyaya bir daha el sürmedim."

"Göz göze gelmek" deyimi çalışma kitabı 3. ünitede yer alan 087956'nın Sıfırı adlı metinin şu cümlesinde kullanılmıştır: "İclâl'le göz göze geliyoruz."

"Gözünü hırs bürümek" deyimi çalışma kitabı 3.ünitede yer alan Keloğlan ve Sihirli Tas adlı masalda şu cümlede kullanılmıştır: "Gözünü hırs bürüdü Keloğlan'ın."

"Kafayı yemek" deyimi ders kitabı 2. ünitede yer alan Aşkın Sırrı adlı metinde şu cümlede kullanılmıştır: "Kafaya yediğini düşündüm ama, son günlerimizin iyi geçmesi açısından kabul ettim."

"Kolu kanadı kırılmak" deyimi ders kitabı 7. ünitede yer alan Gül adlı şiirin şu mısrasında kullanılmıştır: "Kolumu kanadımı kırıyorum."

"Saçlarına ak düşmek" deyimi ders kitabı 2. ünitede yer alan Aşkın Sırrı adlı metinde şu cümlede kullanılmıştır: "Yüzünde hafif çizgiler oluşmuş, saçlarına ak düşmüştü."

"Surat asmak" deyimi ders kitabı 3. ünitede yer alan Elmas Gerdanlık adlı metinde şu cümlede yer almıştır: "Ama o sevinmek yerine suratını asarak davetiyeyi masanın üzerine koydu."

"Yüreği hop etmek" deyimi çalışma kitabı 1. ünitede yer alan Bir Anı: Babamın Verdiği Ceza adlı metinde şu cümlede olumsuz çekimi ile kullanılmıştır: "Kahvehanenin önüne gelince yüreğim "hop" etti."

Yazınsal metinlerde kullanılan deyimlerde geçen anatomik isimlerin, ünite ve metinlere göre dağılımı şu şekildedir:

- 1. ünitede yer alan Bir Anı: Babamın Verdiği Ceza adlı metin

  "Ele geçirmek"
  "El sürmemek"
  "Yüreği hop etmek"

- 2. ünitede yer alan Aşkın Sırrı adlı metin

  "Ağız açamamak"
  "Kafayı yemek"
  "Saçlarına ak düşmek"

- 2. ünitede yer alan Aşka Dair adlı şiir

  "Başı göğe ermek"

- 3.ünitede yer alan Keloğlan ve Sihirli Tas adlı masal

  "Alın teri dökmek"
  "Elde etmek"
  "Gözünü hırs bürümek"

- 3. ünitede yer alan Elmas Gerdanlık adlı metin

  "Ayağa kalkmak"
  "Başına gelmek"
  "Surat asmak"

- 3. ünitede yer alan 087956'nın Sıfırı adlı metin

  "Burun buruna gelmek"
  "Göz göze gelmek"

- 7. ünitede yer alan Gül adlı şiir

  "Ayakta tutmak"
  "Kolu kanadı kırılmak"

- 9. ünitede yer alan Salkımsöğüt adlı şiir

  "El bağlamak"

- 10. ünitede yer alan Yemeğin Buğusu Akçenin Sesi adlı fıkra

  "Boynu bükük"

C. Yedi İklim Türkçe Öğretim Seti ile İstanbul Yabancılar için Türkçe Öğretim Seti

Yedi İklim Türkçe Öğretim Seti C1 seviyesinde tespit edilen yazınsal metinlerde kullanılan anatomik isim sayısı toplam 17 adettir. İstanbul Yabancılar için Türkçe Öğretim Seti C1 seviyesinde tespit edilen yazınsal metinlerde kullanılan anatomik isim sayısı toplam 27 adettir (bkz. Grafik 1).

Grafik 1: Yedi İklim Türkçe Öğretim Seti ve İstanbul Yabancılar için Türkçe Öğretim Seti C1 Seviyesi Toplam Anatomik İsim Sayısı

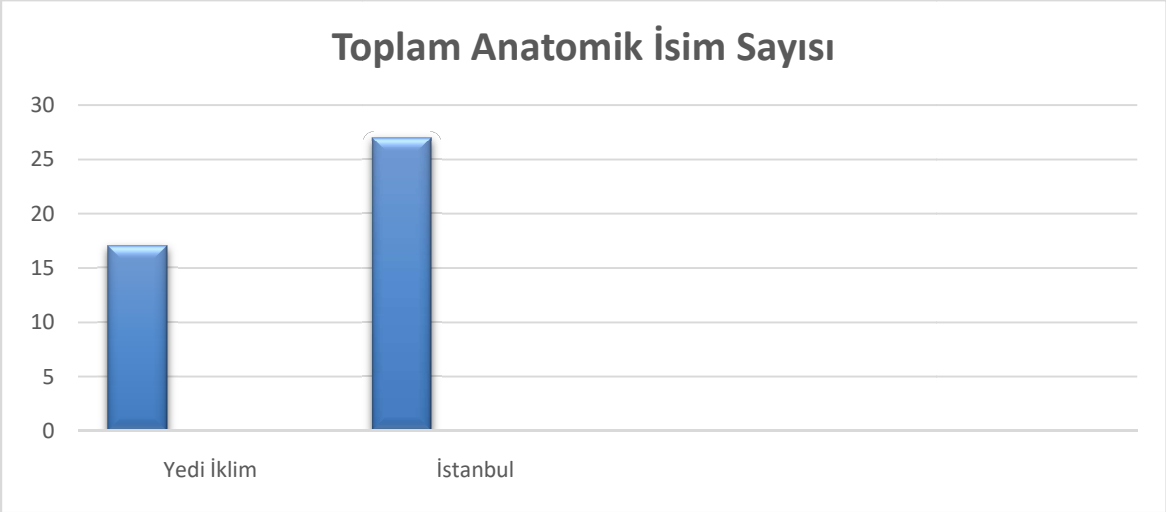

Yedi İklim Türkçe Öğretim Seti ve İstanbul Yabancılar için Türkçe Öğretim Seti C1 seviyesinde anatomik isimlerin deyim içinde kullanılma oranları Grafik 2'de gösterilmiştir.

Grafik 2: Yedi İklim Türkçe Öğretim Seti ve İstanbul Yabancılar için Türkçe Öğretim Seti C1 Seviyesi Yazınsal Metinlerde Deyim İçerisinde Kullanılan Anatomik İsimlerin Payı

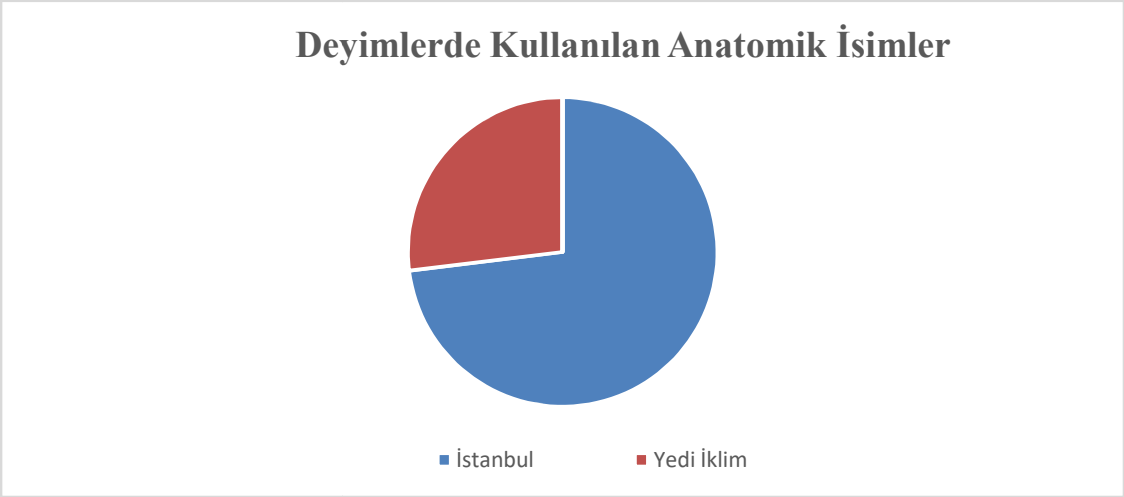

SONUÇ

Baş, göz, ağız, diş, kalp, ciğer vb. gibi anatomik isimler yabancı bir dil öğrenenler için kendilerini fiziksel olarak tanıma ve tanıtmak için kullanılacağı gibi herhangi bir hastalık durumunda kişinin şikâyetlerini dile getirmesi açısından da büyük bir öneme sahiptir. Yabancı dil öğretiminin temel materyalleri olan ders kitaplarında da ilk seviyelerden itibaren anatomik isimler vücudu tanıma ünitelerinde ya da konu başlığı olarak ayrı bir bölümde ele alınır. Bu eğitimden sonra yabancı dil öğrenenlerin sözcük hazinelerinde yer alan bu anatomik isimlerin hangi durumlarda, nasıl kullanılacağını öğretmek veya pekiştirmek amacıyla seviyelerin temel kazanımlarına uygun olarak (gerçek anlam, mecaz anlam, terim anlam öğretimi gibi) zaman zaman kullanılması öğretimin kalıcılığını sağlamaktadır.

Araştırmamızda her iki öğretim setinin C1 seviyesinde birbirine oldukça yakın sayıda yazınsal metin kullanılmış olduğu görülmüştür: Yedi İklim Türkçe Öğretim Seti'nde toplam 18 yazınsal metin, İstanbul Yabancılar için Türkçe Öğretim Seti'nde ise toplam 17 yazınsal metin tespit edilmiştir.

Yedi İklim Türkçe Öğretim Seti C1 Seviyesi'nde yer alan yazınsal metinlerde 17 adet anatomik isime yer verildiği tespit edilmiştir. Bunlar: ağız, ayak, baş, bel, boyun, damar, dil, diş, diz, el, göz, karın, kulak, saç, surat, yürek, yüz. 17 adet anatomik isimden 8 tanesi 7 farklı deyimde kullanılmıştır.

Ayak	*"Ayağına gelmek"*
Boyun	*"Boyun bükmek"*
Dil	*"Dillere destan olmak"*
Diz	*"Diz çökmek"*
Göz	*"Gözlerine inanamamak"*
Parmak	*"(Bir işte) Parmağı olmak"*
Saç	*"Saçını başını yolmak"*
Baş	*"Saçını başını yolmak"*

İstanbul Yabancılar için Türkçe Öğretim Seti C1 Seviyesi'nde yer alan yazınsal metinlerde ise 27 adet anatomik isim kullanıldığı tespit edilmiştir. Bunlar: ağız, alın, avuç, baş, beyin, boyun, burun, dil, diş, dudak, el, ense, göğüs, göz, kafa, kafatası, kalp, karın, kol, örs, parmak, saç, surat, ten, tırnak, yürek, yüz.27 adet anatomik isimden 13 tanesi 19 farklı deyimde kullanılmıştır.

Ağız	*"Ağız açamamak"*
Alın	*"Alın teri dökmek"*
Ayak	*"Ayağa kalkmak"*
Ayak	*"Ayakta tutmak"*
Baş	*"Başı göğe ermek"*
Baş	*"Başına gelmek"*
Boyun	*"Boynu bükük"*
Burun	*"Burun buruna gelmek"*
El	*"El bağlamak"*
El	*"Elde etmek"*
El	*"Ele geçirmek"*
El	*"El sürmemek"*
Göz	*"Göz göze gelmek"*
Göz	*"Gözünü hırs bürümek"*
Kafa	*"Kafayı yemek"*
Kol	*"Kolu kanadı kırılmak"*
Saç	*"Saçlarına ak düşmek"*
Surat	*"Surat asmak"*
Yürek	*"Yüreği hop etmek"*

Araştırmanın sonunda İstanbul Yabancılar için Türkçe Öğretim Seti C1 seviyesinde yazınsal metinlerde yer alan deyimlerde kullanılan anatomik isimlerin, Yedi İklim Türkçe Öğretim Seti C1 seviyesinde yazınsal metinlerde yer alan deyimlerde kullanılan anatomik isimlerden daha fazla olduğu tespit edilmiştir.

Bunun yanı sıra, Yedi İklim Türkçe Öğretim Seti C1 seviyesinde yazınsal metinlerde kullanılan deyimlerde anatomik isimler sadece 3., 4. ve 5. ünitelerde üç farklı metinde geçmektedir; en fazla ise 5. ünitede bir metindedir. İstanbul Yabancılar için Türkçe Öğretim Seti C1 seviyesinde yazınsal metinlerde kullanılan deyimlerde anatomik isimler 1. üniteden

itibaren metinlerde geçmektedir. Deyimlerin kullanıldığı yazınsal metinler tür olarak da farklılık göstermektedir. Örneğin şiirde "başı göğe ermek", masalda "gözünü hırs bürümek", fıkrada "boynu bükük". En fazla deyim kullanımı ise 3. ünitedeki yazınsal metinlerde geçmektedir.

Kaynaklar

Akpınar, M., Açık,F. (2010). Avrupa Dil Gelişim Dosyası Bağlamında, Yabancılara Türkçe Öğretiminde Deyim ve Atasözlerinin Öğrenme-Öğretme Sürecine Aktarımı, *III. Uluslararası Dünya Dili Türkçe Sempozyumu*, 16-18 Aralık, Dokuz Eylül Üniversitesi, İzmir.

Dilidüzgün, Ş. (1995). *Yabancı Dil Olarak Türkçe Öğetiminde Yazınsal Metinler,* Yayınlanmış Yüksek Lisans Tez, İstanbul Üniversitesi, İstanbul.

DEMOKRATİK DEVLET DE SİYASAL ŞİDDETİ DOĞURUR MU?

Doç. Dr. Ferihan POLAT
Pamukkale Üniversitesi
İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi
Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Bölümü
fyildirim@pau.edu.tr

Ayşegül DURMUŞ
Pamukkale Üniversitesi
Sosyal Bilimler Enstitüsü
Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Anabilim Dalı
Doktora Programı Öğrencisi
aysegul-durmus-89@hotmail.com

Bu çalışma, faşist devlet ile özdeşleştirilen siyasal şiddet olgusunu, demokratik devlet üzerinden incelemeye odaklanmıştır. Demokrasi idealinin fikir ve vicdan hürriyetinin sağlanması sebebi ile demokratik devletlerdeki siyasal şiddet ortamını görece ortadan kalkacağı iddiasının; ne derece geçerli olduğu bu çalışmanın ana konusunu oluşturmaktadır. Bu amaçla, modern devlet ve modern öncesi devletlerarasında, devletin şiddet uygulama kapasitesi açısından ne gibi farklılıklara sahip olduğuna çalışmada yer verilmiştir. Demokrasilerle birlikte şiddetin ortadan kalkmadığı, şiddeti ortadan kaldırmak için kendini tek meşru güç olarak gören ve şiddet araçlarının tekeline sahip olan modern devletin de bir yandan siyasal şiddeti doğurduğu gerçeği, çalışmanın ana tartışma eksenini oluşturmuştur.
Anahtar kelimeler: Demokratik Devlet, Siyasal Şiddet, Şiddet Üçgeni.

Giriş

Modernleşme süreci içinde modern olma hali uygarlaşma olarak tanımlanmakta; uygarlık ise, şiddetten arınma, kaba kuvvetten kurtulma veya şiddeti kamusal ve özel alanlardan tasfiye etme olarak anlaşılmaktadır. Modernleşme yaklaşımının savunucularına göre modern toplumlar uygar; geleneksel toplumlar ise barbardır. Modernliğin uygarlaşma yolunda yapısal ve sürekli bir ilerlemeyle belirlendiği fikrine dayanan bu iyimserlik, akla ve akılcılığa duyulan güvenden beslenmektedir. Bu bakış açısına göre akılcılık yerleştikçe, akıldışının ve akılsızlığın bir yansıması olan şiddet de, toplumsal ilişkilere damgasını vuran bir faktör olmaktan çıkacak; aklın ışığıyla aydınlanan toplumlar, böylece karanlıkla eşanlamlı olan şiddet ve barbarlıktan kurtulacaktır. Aklın sağladığı öz ve dış denetim, denetimsiz dürtülerin bir ürünü olan şiddeti toplumsal ve kamusal yaşamdan tasfiye ederek; şiddeti

"normallik" olmaktan çıkararak, "sapma" ya da "istisna" olarak getirecek bir toplumsal düzen inşa edilecektir.

Ancak, modernleşme kuramcılarının uygarlaşma ile şiddetin toplumsal alanlardan dışlanması arasında kurdukları doğrusal ilişki karşılığını bulamamış; uygarlaşma ile ortadan kalkması gereken şiddet çok daha derinlere nüfuz etmiş, faili anonimleşmiş bir şekilde devlet aracılığı ile daha da yaygınlaşan bir nitelik arz etmeye başlamıştır.

Demokrasi, liberal düşüncenin siyasal ağı olan siyasal liberalizme koşut olarak üretilen bir rejimdir. Demokrasinin düşünsel zeminini hazırlayan liberalizmin şiddet konusuna yaklaşımı, faşizm ile sosyalizm arasında bir yerde konumlanmaktadır. Çağdaş liberaller, her ne kadar devletin sürekli ve genel bir baskı ve şiddet kullanılmasına karşı olsalar da devletin tümden şiddet kullanmaktan vazgeçmesine de taraf olmamaktadır. Özel mülkiyetin korunması gerekliliği, demokratik devletleri bir jandarma devlet olarak kurgulamasına yol açmaktadır. Bu nedenle, liberaller, demokratik devletlerde şiddeti kullanma tekelini asayişi ve güvenliği sağlama gerekçeleri ile devlete verilmiş bir sorumluluk olarak görmektedir.

Çalışma, modern devletin bir görüngüsü olarak kabul edilen demokratik devletlerde, şiddetin nasıl ve hangi mekanizmalar aracılığı ile yeniden üretildiğini dikkat çekmeye çalışmaktadır. Mann'ın sınıflaması ile demokratik bir devletin şiddet uygulama kapasitesinin sınırları verilmeye; Keane'in "şiddet üçgeni" kavramsallaştırması ile demokratik devletin şiddet uygulama kapasitesini yükselten koşullar açıklanmaya çalışılmıştır.

1. DEMOKRASİ VE ŞİDDET

Demokrasiler, halk egemenliğine dayalı siyasal sistemlerdir. Bir kurumlar bütünü ve bir yaşam biçimi olarak düşünülen demokrasi, çok çeşitli ahlak kuralları uyarınca yaşayan iç içe geçmiş insan toplulukları içinde ve arasında gücü eşitçe bölüştürüp alenen denetlemenin şiddetsiz bir aracı olarak kabul edilmektedir (Keane, 2010: 9).

Demokrasi, siyasal modernleşme süreci içinde bir devletin ulaşması gereken kurumlar bütünü olarak kabul edilmektedir. Fırsat eşitliğinin ve açık yarışmacı toplumların sahip olduğu demokrasi, din ve vicdan özgürlüğünü ilkesi gereğince hem ruhu hem de özü itibari ile şiddeti lanetlemektedir. Fakat modern dönemin demokratik kurumlarına sahip devletlerinde, şiddet araçlarının devlet elinde toplanmasıyla demokratik devlet, kendisini şiddet uygulayabilecek tek meşru güç olarak görmeye başlamaktadır. Demokrasinin teoride şiddete karşı durduğu mesafeyi aşındıran paradoks da tam burada karşımıza çıkmaktadır: Toplum içindeki şiddeti önlemek için, meşru şiddet tekeli devreye girer. Berktay da şiddeti denetim alma çabalarının yeni şiddet alanlarını doğurduğuna dikkat çekmektedir. Ancak, ona göre bu

durum, yeni şiddet alanlarını denetim altına alma sorununu doğurmaktadır (Berktay, 1996: 202).

Keane, modernleşme sürecinin sadece şiddet araçlarının devlet elinde toplanmasıyla sonuçlanmadığını, aynı zamanda bu araçları kullanış tarzlarının ahlaki değerlendirmeden çıkarılması sürecini de doğurduğunu belirtmektedir. Kendini meşru güç olarak gören devlet açısından, uyguladığı şiddet de meşru görülmekte ve ahlaki değerlendirmeden muaf tutulmaktadır (Keane, 2010: 92)[111].Modern devlete geçiş süreciyle birlikte, şiddet araçlarını elinde bulunduranlar devletin memuru haline geldiğinden; şiddet uygulayanlar bunu devlet adına yaptıklarına inanmaktadır. Bu nedenle, uyguladıkları şiddetin, yasaya dayandığı ve meşru olduğunu düşündükleri için ahlaki bir sorumluluk da duymamaktadır.

Modernleşme ile birlikte şiddetin devlet tekelinde uygulanan ve ahlaki değerlendirmelerden muaf tutulan yönü bir yana; modernleşme süreci içinde teknoloji ile çok daha etkili şiddet yöntemleri ortaya çıkmakta ve bunlar devletler tarafından benimsenmektedir. Bauman'a göre modern devletin sahip olduğu silahlar, ulaşım imkânları ve idari teknikleri kitlesel ve bürokratik cinayetin etkinliğini ve yaygınlığını arttırmaktadır. Modernliği uygarlaşma yolunda kesintisiz bir ilerleme olarak gören anlayışın tam tersine, modernlik ile barbarlığın sürekli daha kötüye giden şiddet spiralinde yan yana durduğunu ileri süren Bauman, uygar toplum(un) insanların doğuştan gelen barbarlık ve şiddet eğilimlerinin büyük oranda yok edildiği ya da en azından baskı altına alındığı bir durum olarak tasvir edilmesini, Batı uygarlığının hegemonyasını meşrulaştırma amacına yönelik ideolojik bir söylemi olarak değerlendirmektedir. Bauman'a göre (Sancar, 2006):

"*Modern uygarlığın şiddet içermeyen karakteri tam bir yanılsamadır. Daha doğrusu onun, kendini kandırma ve kendini ilahlaştırmasının; kısacası, onun meşrulaştırıcı mitinin ayrılmaz bir parçasıdır... Uygarlaşma sürecinde gerçekte olan şey, şiddetin daha etkili biçimde yeniden düzenlenmesi ve şiddete yeni alanlar açılmasıdır... Şiddetin varlığına son verilmemiş, yalnızca gözden uzaklaştırılmıştır*."

Aklın ilerlemesinin uygarlığın gelişim sürecinde insanlığa sağladığı katkıların yanında, daha etkili ölüm teknikleri geliştirilmesi gibi araçsal bir yanı da bulunmaktadır. Çünkü insanlık, 20. yüzyıldan sonra, önceki yüzyıllara oranla çok daha fazla kayba yol açan silahlar geliştirmiştir. Hitler'in en az maliyetle en fazla katliamı yaptığı gaz odaları bunun en büyük örneğidir. Hitler rejimi bu çalışmanın konusu olmasa da, Hitler'in otoriter yollarla değil demokrasi ile başa geldiğini unutmamak önemlidir. Demokrasiler açısından tehlike, Elias'ın da dediği gibi şiddet araçlarını kullanacak güç, bir avuç insanın elinde toplandığında,

[111] Keane, A.g.e, s.94.

başka devletlere veya kendi halklarına savaş açmak için kullanabilmelerinden kaynaklanmaktadır (Keane, 2010: 88). Bu yüzden her demokrasinin totaliter bir yönetime dönüşme tehlikesi de bulunmaktadır. Bu da bizi tek meşru şiddet tekelinin, uyguladığı şiddetin gerçekten meşru mu –ya da şiddetin 'meşru'su olur mu- ,yoksa devlet kendi otoritesini tahsis etme yönünde meşruluğu bir araç olarak mı kullanıyor sorusuna yöneltmektedir.

2. DEMOKRATİK DEVLETTE ŞİDDETİN KÖKENİ

Modern devlet, şiddet araçlarının tekeline sahip olan tek meşru güç olarak tanımlanmaktadır. Modern devletin çekirdeği diyebileceğimiz ilk merkezi devletlerin ortaya çıktığı 16. yüzyılda, Hobbes, devleti, şiddetin insan hayatı üzerinde yarattığı ölüm tehdidini bertaraf etmek ve bu amaçla toplumsal düzeni ve güvenliği teminat altına almak amacıyla ortaya çıkan bir sözleşmenin ürünü olarak açıklamaktadır. Bu açıdan siyasal-sivil toplum ayrışmasının temel belirleyici özelliği fiziki şiddet araçlarının kullanımı üzerinde devlet tekelinin kurulması ile ortaya çıkmaktadır. 16. yüzyılda, şiddet tekelinin varlığıyla sembolize edilen sivil-medeni toplum; günümüzde ise daha çok hukukun üstünlüğü ve şiddet araçlarının demokratik denetimi ile birlikte düşünülmektedir.

Şiddetin modern siyaset düşüncesi içinde bir norm veya kural ihlali olarak paradigmatik bir içeriğe kavuşması, toplumsal sözleşme modelinin öngördüğü bir sonuçtur. Siyasal modernitenin başlangıcını simgeleyen ve anayasa hukuku metinlerinin kurucu temeli olarak geçerliliğini koruyan sözleşme, bireylere ait kılınmış şiddetin merkezi bir kuruma devri anlamına gelmektedir. Hobbes'la birlikte başlayan bu sözleşmede, bireye düşen sorumluluk silahlanmaktan vazgeçip, kendi güvenliğini devlete emanet etmek iken devlet açısından bir meşruiyet noktasından yoksun olduğu doğa halinden egemen bir gücün tasarrufuna devredilmesiyle şiddet, artık herkesi bağlayıcı kurallarla hukuk bağlamında işlemektedir. Bu noktada sözleşmenin dayandığı şiddet anlayışı şiddetin meşruiyet modeli olarak adlandırılabilmektedir (Akkanat, 2011. 2). Bu sözleşme çift taraflı bir şekilde işler, işte bu modern devleti, mutlak devletten ayıran temel unsurdur, devlet ve toplum arasındaki karşılıklı etkileşim sürecinin varlığıdır.

Bu çift taraflı sözleşmeye göre, modern öncesi toplumlarda devlet bir isyanı bastırmak için direk olarak fiziksel güce başvurur iken modern toplumla birlikte devlet öncelikle isyanları önlemeye çalışmakta ve toplumsal denetimi sağlamak adına vatandaşlarını gözetmektedir. Giddens "gözetleme" ve "izleme" olarak tanımladığı "zor" araçlarının modern devletin şekillenmesinde daha belirleyici bir role sahip olduğuna dikkat çekmektedir. Bu

gözetleme ve izleme, ulus devletin egemenlik alanı içinde yer alan nüfusun, sürekli olarak denetlenmesini mümkün kılan ve bu sayede devletin temel işlevi olan toplumsal güvenlik ve düzenin sağlanması amacına hizmet eden uygulamalar olarak tanımlanabilmektedir. Giddens bu gözetleme ve izleme olarak bahsettiği araçları modern devletin 'dahili edilginleştirme' politikası olarak tanımlamakta ve bu politikaların üç boyutu olduğunu söylemektedir. Dahili edilgenleştirme politikalarının birincisi, cezalandırmanın yerini "idari gücün kullanımı"nın almasıdır. İkincisi, toplumsal sınıflar arasındaki çatışmaların artık iş hukuku ve iş sözleşmeleriyle düzenlenmeye başlamasıdır. Dahili edilgenleştirmenin üçüncüsü ise, askeri gücün, devletin iç işlerine doğrudan müdahale etmekten uzaklaşmasıdır. Fakat dahili edilginleştirme kavramı sadece, yurttaşları pasifleştirme olarak algılanmamalıdır. Bu kurumlar, toplumsal aktörlerin edilgenleştirilmesi yoluyla güvenlik amacına hizmet etmenin ötesinde, devlet ve halk arasında yeni bir ilişki biçiminin şekillenmesine de aracılık etmektedirler. Giddens, bunu, karşılıklı denetim olarak bir çeşit 'kontrol diyalektiği' olarak adlandırmaktadır. Geleneksel devletlerde siyasi merkez ile yerel otoriteler arasındaki ilişkiler, belirli anlaşmalar ya da yükümlülükler temelinde sürdürülmekte ve askeri güç kullanma tehdidine bağlı olarak gerçekleşmektedir. Modern ulus devlet ise, kontrol diyalektiğine bağlı olarak, yöneten ile yönetilen arasındaki karşılıklı ilişki biçimine dayanmaktadır. Geleneksel devletlerin aksine modern devlette kontrol diyalektiği, yönetilen gruplara hükmedenleri etkilemek için geniş imkânlar sunmaktadır (Akkanat, 2011: 37-41).

Giddens'ın gözetleme ve izleme olarak tanımladığı zor araçları ile şekillenen modern devleti Foucault'ta 'yönetim sanatı' kavramı ile açıklanmaktadır. Ona göre, daha önceleri devleti yönetmek sadece toprağa sahip olmak ve bu toprakta yaşayan insanları şiddetle kontrol etmek anlamına gelirken; artık modern devletlerle birlikte toprağın üzerinde yaşayan insanları şiddetle kontrol etmeden, bir çeşit 'şeylerin idaresi' ile yönetmek mümkün hale gelmiştir. Artık devlet, sadece insanlar isyan edince bunu bastırmaya çalışmakla kalmamakta aynı zamanda sürekli kontrol ve gözetlemeyle insanların isyanını da önlemeye çalışmaktadır. Zira artık insanların bedeni, devletin üzerinde tasarruf edebileceği onu disipline edip uysal kılmak üzerine kuruludur. Böylece, insan bedenlerini ekonomik denetim dizgeleriyle bütünleştirmek ve kapitalist üretimin ihtiyaç duyduğu bu bedenleri edilginleştirerek sisteme entegre etmek amaçlanmaktadır. Foucault buna 'biyoiktidar' adını vermektedir (Lemke, 2011: 10; Lemke, 2001). Foucault, yönetim sanatını ekonomiden ayırıp politika alanıyla sınırlamamakta; aksine ekonomik düzenlemeler vasıtasıyla insanların nasıl daha kolay idare edilebildiğini gözler önüne sermektedir. Bu edilginleştirme bir yandan izleme faaliyetiyken,

diğer yandan karşılıklı gruplar sürekli birbirini gözeterek meseleleri şiddet olmadan çözebilir hale gelmektedir. Ancak totalitarizmin, her şeyden önce devletin toplumu belirli ideolojik-politik amaçlar için seferber edebilmek amacıyla, gözetim ve izleme olanaklarını sınırsızca kullanmasına bağlı bir fenomen olduğu düşünüldüğünde; izleme olanaklarının gelişmesiyle demokratik devletin her an totaliter bir devlete dönüşebileceği tehlikesi de gözden uzak tutulmamalıdır.

Bourdieu ise şiddet araçlarının devletin tekelinde olması ile devletin gücünü 'simgesel şiddet' ile elde ettiğini belirtmektedir. Bu nedenle, devletin şiddet tekeli olarak varlığı simgesel/sembolik anlam ve düşünce çerçeveleri üzerinde egemenlik kurmasına bağlıdır (Akkanat, 2011: 46). Bourdieu; devlet şiddetinin sadece fiziksel bir şiddet olarak işlemediğini, düşünce kalıplarımıza yerleşerek de bizi tahakküm altına aldığını ileri sürmektedir. Bu bakımdan "simgesel şiddet", devletin "hem 'nesnellik' içinde, tikel yapı ve mekanizmalar biçiminde, hem de 'öznellik'te ya da tercihe göre beyinlerde, zihinsel yapılar, algılama ve düşünme kalıpları biçiminde tecessüm" etmesi anlamına gelmektedir (Akkanat, 2011: 46). Devletin kurumsal varlığı, hem toplumsal yapılar biçiminde hem de bireylerin zihinlerindeki algılama ve düşünme kalıpları şeklinde ortaya çıkmaktadır (Akkanat, 2011: 46-47). Dolayısıyla Hobbes'taki sözleşmeyle insanların yetki verdiği devlet, zamanla tahakküm olanakları geliştikçe ve şiddet tekelini elinde bulundurdukça kendisini 'verili' bir şey olarak sunmaya başlamaktadır. Bu nedenle insanlık, devleti kendi oluşturduğu bir kurum olarak değil; devletin toplumu var ettiği bir kurum olarak algılamaya başlamaktadır. Bu durum toplumsal failler tarafından sorgulanmadan kabul edildiği için devletin varoluşundaki bu dönüşümünde insan zihinlerinde meydana gelen bir şiddetin biçimi olarak algılanmamaktadır.

Modern devlet ile şiddet arasındaki ilişkiyi ele alan bir başka düşünür Arendt ise, demokratik olsun olmasın devletin şiddet kapasitesini bürokratik mekanizma üzerinden değerlendirmektedir. Arendt'e göre, kamusal yaşam ne kadar bürokratikleştirilirse, şiddetin cazibesi de o kadar artmaktadır. Tam olarak gelişmiş bir bürokraside tartışılacak; sıkıntıların anlatılabileceği, iktidarın baskıların maruz bırakılabilecek kimse kalmaz. Bürokrasi, herkesin siyasal özgürlükten, eyleme kudretinden yoksun bırakıldığı bir hükümet biçimidir. Zira hiç kimsenin yönetimi yönetimsizlik değildir ve ona göre, herkesin eşit ölçüde iktidarsız olduğu yerde, tiransız bir tiranlık bulunmaktadır (Arendt, 1997: 90).

3. DEMOKRATİK DEVLETLER'DE ŞİDDETİN BASAMAKLARI

Demokrasi ile siyasal şiddet arasındaki ilişkiyi çözümlerken Michael Mann, halk egemenliği olduğu söylenen demokrasilerde halkın anlamı üzerinde durmaktadır. Ona göre

halkın iki anlamı vardır: Birincisi Yunanlıların demos ile kastettiği anlamdır. Bu da sıradan insanlar, nüfus kitlesi demektir. Burada demokrasi, sıradan insanların, kitlelerin iktidarıdır. İkincisi ise, halk aynı zamanda "ulus" yani başka bir Yunanca terim olan ethnos, yani bir etnik grup -diğer halklardan ayrı, ortak bir kültürü ve miras hissini paylaşan bir halk- anlamına da gelmektedir (Man, 2015: 5).Man'a göre, eğer bir demokratik devlette 'halk' etnik grup anlamında algılanıyorsa, bu demokrasiler için sorunludur. Çünkü burada çoğunluk olan ve kendini ortak bir mirası paylaşan, homojen bir grup olarak tasavvur eden taraf, bu devlette yaşayan azınlıklarla içiçe girince çatışma ihtimalini doğurmaktadır. Cinai etnik temizlik demokrasi çağındaki bir tehlikedir; çünkü çok-etnikli halk idaresi ideali demos ile baskın ethnos iç içe geçmeye başlamakta; azınlıkların temizlenmesini teşvik eden organik ulus ve devlet anlayışlarını üretmektedir (Man, 2012: 5-6).

Bu tür çatışmalar demokratik devletlerde daha çok yaşanmaktadır. Çünkü bu tür etnik gruplar, daha önceki dönemlerde ayrı şekillerde yaşamakta; hepsinin ayrı bir toplumsal statüsü, kültürü varken; çoğunluk olan grup zaten bu azınlıklara göre üstün konumda bulunmaktadır. Bu durumda, toplumsal çatışmaya imkân verebilecek bir durum yoktur, çünkü herkesin konumu ayrıdır. Oysa modern zamanlarla birlikte, köleliğin kalkması, demokrasiyle birlikte herkesin eşit yurttaşlık hakkına sahip olmasıyla herkes içiçe geçmekte ve bu durum çatışmaları doğurmaktadır. Örneğin, evinde hizmetçilik yapan birinin artık, önceden üstün konumda olanlarla aynı haklara sahip olması huzursuzluk yaratmaktadır.

Liberal temsili devletler ilk başta sınıf çatışmalarında uzlaşma sağlamanın, sınıfsal farklara çoğul bir halk ve ülke hissi katmanın bir yolu olarak ortaya çıkmakta ve göreli olarak etnikçeşitliliği hoş görmektedir. Ancak, yabancı olarak tanımlanan idarecilere karşımodern demokrasi mücadelesinin tüm halkı içerdiği yerlerde, etnik bir halk hissi doğmakta ve çoğu durumda sınıfsal hınçları da bünyesine almaktadır (Man, 2012: 7).Otoriter rejimler zayıflarken, önceden ayrı olarak yaşayan etnik grupların bir araya gelmesi sebebiyle demokratikleşmeye yeni başlamış rejimlerin etnik temizlik yapma ihtimali istikrarlı demokrasilere göre daha fazla olmaktadır. Seçim sistemini ve çoğunluk idaresini pekiştiren, azınlıkları anayasal güvence altına alan köklü demokrasilerde ise bu etnik çatışmalar pek görülmemektedir (Man, 2012: 6).Ancak köklü demokrasilerde benzer sınıf çatışmalarının görülmemesinin nedeni sadece demokratik devletin özü ile ilgili değildir. Bu demokrasiler, aynı zamanda ileri derecede kapitalistleşmiş olduklarından, sınıf farklılıklarını etnik gruplar üzerinden değil de tüketim kalıpları üzerinden tanımlanmalarından da kaynaklanmaktadır. Bu durumda, insanlar şiddete yönelmek yerine tüketime yönelerek deşarj olmaktadırlar.

Mann, demokrasilerde siyasal şiddet kullanımını dört ayrı kategoriye ayırmaktadır. Birinci grup devletler, etnik farklara karşı ideal tavrı, yani eşit muameleyi ve tüm etnik gruplara saygı göstermeyi –çok kültürlülüğü- içermektedir. Bu tür devletlerde etnik grupların şiddet olmadan zayıfladığı ya da yok olduğu, rıza yoluyla temizlendiği vakaları içermektedir. İkinci grup devlerde, ayrımcılık en yaygın politika olarak kullanılmaktadır. Devlet, dış grubun haklarını sınırlamakta üyelerinin etnik kimliğini korumasına izin vermektedir. Ciddi ayrımcılıkta, eğitim alma, oy kullanma, kamu görevinde bulunma ya da mülkiyet edinme hakları kısıtlanabilmektedir. Ayrıca baskın grup resmi eğitim dili ve kamusal dil olarak kendi dilini kullanmaları için dış grupları zorlayabilmektedir. "Kültürel Bastırma" sadece kurumsal zor kullanma yoluyla toptan temizliği içermektedir. Kamu kurumları dış grubun kültürünü bastırmakta ve böylece dış grubun kimliği baskın grubun kimliğine zorla asimile edilmektedir. Dış grubun dili okullarda ve devlet dairelerinde yasaklanabilmekte, ibadeti engellenebilmekte, ayırt edilebilir soyisimleri yasayla değiştirilmektedir. Bu bastırmada zor kullanılsa da, genellikle yasal bir zor söz konusudur ve bu politikaya yer yer direnenlerin başını ezmek gerekmedikçe pek fiziksel kuvvet kullanılmamaktadır (Man, 2012: 17-18). Üçüncü grup devletlerde fiziki siyasal şiddet seçmeci kolluk kontrolünde baskı başlamaktadır. "Seçmeci" nitelemesi, muhaliflerin hedef alınmasını, özellikle de politikaları protesto edenlerin baskı görmesini ifade etmektedir. "Kolluk kontrolü" ise baskının düzenli olarak, rutinleşmiş meşru araçlar yoluyla yasaları uygulayarak gerçekleşmesi anlamına gelmektedir - gerçi sınırlı düzeyde fiziksel şiddet kullanımı da tipik özellikler arasında yer almaktadır. Ayrıca, baskın gruptan yerleşimcilerin getirilmesini, yerli dış grup üyelerinin yerinden yurdundan edilmesini, ama toplumdan tamamen dışlanmamasını da içermektedir. Bu gruptaki devletlerde uygulanan siyasal şiddet, kolluk kontrolünde toptan kültürel bastırma, nüfus mübadeleleri ve kolluk kontrolünde tehcirler ve dış göçler alanına kadar uzanabilmektedir. Burada, devlet eliyle geniş temizlik yelpazesinde zor kullanma bulunmakta, ama genellikle fazla siyasal şiddet içermemektedir. Şu ana kadar tartışılan politikalar sadece hukukun üstünlüğünü koruduğuna inanan nispeten istikrarlı bir devlete işaret etmektedir. Dördüncü gruptaki devletlerde ise, devletin uyguladığı fiziksel şiddet ciddi boyutlara ulaşmaktadır. Bu devletlerde şiddet rutin ve düzenli kalmaya devam etmektedir. Genel kolluk kontrolünde baskı protestocuları, isyancıları, asileri ya da teröristleri barındıran gruplara yöneliktir; grubun büyük bir kısmını boyun eğmeye zorlamak amacıyla resmi cezalandırmaya başvurulmaktadır (Mann, 2012: 18-19). Bu gruptaki devletlerin demokratik karaktere sahip olduğundan bahsetmek neredeyse olanaksızlaşmaktadır.

Demokratik devletlerde siyasal şiddetin boyutları ve sınırının nereye kadar kabul edilebilir olduğunu gösteren Mann'ın bu sınıflaması, demokrasilerde siyasal şiddetin varlığını ve kullanım düzeyini sadece devlet tarafından ele aldığı için ayrıca eleştirilmektedir. Oysa Keane'e göre, demokrasiler bugün bir 'şiddet üçgeni' ile karşı karşıyadır. Bunlar devletlerarası şiddet tehdidi olarak 'nükleer savaş', devletler tarafından insanlara karşı uygulanan şiddet olarak 'gayrı-medeni savaş' ve insanlardan devlete karşı yönelen 'apokaliptik terör'ü içermektedir.

4. DEMOKRASİLERDE SİYASAL ŞİDDET ÜÇGENİ

Demokratik devletlerin tehdidi altında olduğu durumu "şiddet üçgeni" olarak adlandıran Keane; bu üçgenin ilk kenarının devletlerarası savaş tehdidi olarak adlandırılan 'nükleer savaş' olduğunu belirtmektedir. Buna göre, üçgenin bir kenarını soğuk savaş sonrası dünya jeopolitiğine nükleer başlıklı füze sahibi devletlerin yol açtığı istikrarsızlık oluşturmaktadır. Keane'e göre, tüm demokrasiler şu anda potansiyel olarak nükleer silahları azaltma veya ortadan kaldırma amacına kesinlikle karşı duran bencil bir nükleer güçler güruhu üreten bir dünya sisteminin tehdidi altında bulunmaktadır (Keane, 2015: 34).

Şiddet üçgeninin ikinci kenarını 'gayrımedeni savaş'lar oluşturmaktadır. Ona göre, demokrasiler bugün gayrımedeni savaşlarda yağdırılan şiddetin tehdidi altında bulunmaktadır. Bunlar siyasi kurumları paramparça eden sivil toplum kuruluşlarını sarsan ve savaşçılarını, hayatta kalmaktan başka bir şey düşünmez hale getiren silahlı çatışmaları içermektedir. Sudan'da yirmi yıldır süren savaşlar bunun örneğidir. Aslında devlet elitleri tarafından, iktidar hırsıyla pompalanan bu şiddet, daha sonra sivillere de sıçramakta hatta siviller devlet tarafından kullanılmaktadır. İç savaşlar, rasyonel hesaplara dayalı şiddet yöntemleri kullanılarak devlet iktidarının araçlarını ele geçirmek veya korumak için dikkatle planlanıp yürütülmektedir. Bu tür çatışmalarda, düşman, gücü sınırsız, her yönüyle tehditkâr, bütünüyle şedit bir şeytan gibi resmedilmektedir. Bu durumda ona karşı şiddet ayinleri de biteviye, arsızca, sınırsızca, yinelenip durur ve şiddet eylemleri keyfileşmektedir (Keane, 2015: 39-41). Devlet açısından bakıldığında ise şiddetin meşruluğu artık iktidarda olma hırsıyla keyfileşmektedir. İktidar'da kalabilmek için, sürekli bir düşman algısının yaratılması ve sivillerin de işin içine katılarak birbirlerine karşı kışkırtılması legal veya değil her türlü şiddetin meşru ve olağan görüldüğü bir şiddet ortamını doğurmaktadır.

Şiddet üçgeninin üçüncü kenarını 'apokaliptik terörizm' oluşturmaktadır. Klasik terör biçimleri, belirli siyasi hedeflere ulaşmak amacıyla başkalarına gözdağı vermek için şiddet kullanılan (veya kullanmakla tehdit edilen) eylemleri içermektedir. Devletler ancak

uyruklarını şiddet sonucu ölüm korkusu ile kontrol etmek için suikastçılar kullandıklarında terörist olabilir iken devlet dışı klasik terörizm genellikle üniformalı asker veya düzenli hiyerarşik kumanda yapıları şeklinde örgütlenmemiş olan savaşçıların işidir. Teröristler düşmanlarının toprağını işgal etmenin peşinde değildir. Ani saldırı ve hızlı çekilme stratejilerini kullansalar bile hasımlarını yenmek için gerekli fiziksel güçten de donanımdan da yetersizdir (Keane, 2015: 43). Yapmaya çalıştıkları bir kıyamet senaryosu yaratarak halkta sürekli bir korku yaratmaya çalışmaktır. Eylemlerin sonucu hesaplanmamakta, devlete karşı tepki vermek için masum siviller de hedef alınmaktadır. Bu yüzden bu eylemler irrasyoneldir. Apokaliptik terörizm'de amaç, karmaşık sistemlerin zayıflıklarından yararlanmak, hedefler seçip ortaya çıkarak bir anda kitleler halinde önüne geleni öldürmektir. Mesele kamu desteğini sağlamak olmadığı gibi, siyasal anlaşmaları da müzakere etmek değildir. Devletin faşist karakteri ortaya çıkarılmaya çalışılmalı, sürekli bir düşman algısı yaratılarak, tek tarafın kazandığı oyun oynanmalı, düşmanlık sürdürülmelidir (Keane, 2015: 43-45).

Sonuç

Özgürlük ile anılan demokrasinin şiddet ile ilişkisini ele alan bu çalışma, demokratik rejimlerin kendilerini tehdit altında gördükleri her an siyasal şiddete başvurabilecek bir potansiyele sahip olduğunu göstermektedir. Gerek modern devletin uzmanlaşan yapısı gerekse giderek büyüyen bürokratik mekanizması, siyasal modernleşmenin ürünü olan demokratik devletleri simgesel şiddet başta olmak üzere pek çok fiziksel şiddet kullanma potansiyelini açığa çıkarmakta ve dahi bu durumu meşrulaştırmaktadır. Ulus devletlerin inşa sürecinde, kimi zaman etnik bir grubun asimile edilme çabaları; kimi zaman devletleri çevreleyen ve uluslararası alanda varlıklarını tehdit eden şiddet sarmalı, demokratik devletleri kimi zaman ellerinde bulundurdukları şiddet kullanma tekelini ölçüsüzce harekete geçirebilmektedir. Bu durumda, terör içermeyen, fakat çok daha geniş çaplı ve karmaşık siyasal şiddet olayları sadece demokratik devletleri şiddet kullanmaya yöneltmemekte, aynı zamanda demokratik değer ve tutumların da zayıflamasına yol açabilmektedir. Çünkü devletlerin siyasal şiddet olayları ile başa çıkamaması, bozulan düzeni ve güvenliği sağlamada yetersiz kalması halinde, vatandaşlar çoğu zaman otoriter eğilimlere destek verme eğilimi göstermektedirler. Bu durum, demokrasi için siyasal şiddetin neden en büyük tehlike olduğunu da açıklamaktadır. Çünkü vatandaşların güven ve istikrar ihtiyacı ile otoriter eğilimlere destek vermesi muhtemel bir rejim değişikliğini de gündeme getirebilmektedir. Bu

durum, özellikle Latin Amerika ve diğer üçüncü dünya ülkelerinin demokrasilerini defalarca kesintiye uğratmakta, rejimin demokrasiden otoriterizme kaymasına yol açmaktadır. Bu nedenle, demokratik bir devletin dayandığı ideal her ne olursa olsun siyasal şiddet üretme potansiyeline sahip olduğu görülmektedir.

Kaynakça

Akkanat, S. (2011). Şiddet ve İktidar: Şiddetin "Meşruiyet'inden "Meşruiyet"in Şiddetine, Doktora Tezi, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürlüğü, İstanbul.

Arendt, H. (1997). *Şiddet Üzerine*, İletişim Yayınları, İstanbul.

Cogito- Şiddet Sayısı içinde, Tarihçi Gözüyle 'Şiddetin Tarihi' Üzerine Bir Söyleşi. Halil Berktay, Zafer Toprak: Yöneten Ahmet Kuyaş, syf. 197-206 arası ,Cogito:Sayı:6-7, Kış-Bahar, 1996.

Keane, J. (2010).*Şiddet ve Demokrasi*, İmge Yayınları,Ankara.

Lemke, T. (2011), Foucault, Governmentality, and Critique, erşim adresi: http://www.thomaslemkeweb.de/publikationen/Foucault,%20Governmentality,%20and%20Critique%20IV-2.pdf, erişim tarihi: 26.09.2018.

Lemke, T. (2001). "The Birth of Bio-Politics" – Michel Foucault's Lecture at the Collège de France on Neo-Liberal Governmentality, in: Economy&Society, Vol 30. No. 2, pp. 190-207.

Mann, M. (2012), Demokrasinin Karanlık Yüzü-Etnik Temizliği Açıklamak, İstanbul: İthaki Yayınları.

Sancar, M.,Şiddet, Şiddet Tekeli ve Demokratik Hukuk Devleti II, *Doğu-Batı Dergisi*, Yıl:4 Sayı:3, syf.25-45. İnternet Erişim Tarihi 04.06.2015.

AMASYA İLİ ÖRNEĞİNDE KENTSEL DÖNÜŞÜM KAVRAMI

Doktor Öğretim Üyesi Demet CANSARAN
Amasya Üniversitesi
demet.cansaran@amasya.edu.tr

Özet

Dünyadaki diğer ülkelerde olduğu gibi Türkiye'de de uygulanan kentsel dönüşüm uygulamaları ile kentsel sorunlara çözüm üretebilmek, kentsel sürdürülebilirliği sağlayabilmek amaçlanmaktadır. Bu anlamda kentsel dönüşüm projeleri; kentlerdeki ekonomik, fiziksel, sosyal ve çevresel bozulmaları önlemenin en önemli aracı olarak görülmektedir. Sanayileşme ile beraber kentlerin yaşanılabilirliğine yönelik sorunların hızla artmakta olduğu düşünüldüğünde kent dokusunu korumaya yönelik çalışmaların önemi daha iyi anlaşılacaktır. Bu çalışmada; öncelikle literatür taraması yapılarak konunun daha anlaşılır olması sağlanacaktır. Daha sonra ise, Amasya ili kentsel dönüşüm projesi ile ilgili veriler incelenerek sorunlar belirlenmeye ve belirlenen sorunlara yönelik öneriler geliştirilmeye çalışılacaktır. Ayrıca tarihi, kültürel anlamda da önemli bir yerleşim alanı olan ilin sürdürülebilirliğinin sağlanması için proje içinde yer alması gereken öncelikli konulara da yer verilecektir.

Anahtar Kelimeler: Kent, Kentsel Dönüşüm, Amasya.

Giriş

Dar anlamda "kent sayısının ve kentlerde yaşayan nüfusun atması" olarak tanımlanan kentleşme geniş anlamda "sanayileşmeye ve ekonomik gelişmeye koşut olarak kent sayısının artması ve bugünkü kentlerin büyümesi sonucunu doğuran, toplum yapısında, artan oranda örgütleşme, işbölümü ve uzmanlaşma yaratan, insan davranış ve ilişkilerinde kente özgü değişikliklere yol açan bir nüfus birikim süreci" olarak tanımlanabilmektedir (Keleş, 2002, s. 22). Kentlerin ve kentlerdeki nüfusun artması beraberinde sosyal, kültürel, ekonomik ve fiziksel sorunları beraberinde getirmektedir. Bu sorunlarla başedebilmek için ister gelişmiş isterse gelişmekte olan tüm ülkeler bir takım çözüm arayışı içine girmişlerdir. Bu çözümlerden biri de, bozulan veya yoğun bir şekilde tahrip olan alanların yeniden onarılabilmesi sürecini içeren kentsel dönüm projeleridir. Bu projeler farklı şekilde karşımıza çıkabilmekle beraber hemen hemen tüm ülkelerde uygulanabilmektedir.

Kentsel dönüşüm ile ilgili yapılmış birtakım çalışmalar vardır. Bu çalışmaların bir kaçına gözatmakta yarar vardır: Gülersoy ve Gürler (2011) çalışmalarında kentsel dönüşümün üç ana kategoriye göre yeniden değerlendirilebileceğini ifade etmişlerdir: tarihi mirasın korunması (Kentte tarihi ve kültürel önemi olan kentsel alanlar genellikle mirasın korunmasının temel bir sorun olduğu mirasın korunması temelli kentsel dönüşüme girmektedir), kentsel yenilenme (Ekonomik ve işlevsel potansiyele sahip olan kentsel alanların, sahipsiz sanayi alanlarının ve rıhtım alanlarının, beğeni temelli yeniden yapılanmayı bir işaret olarak kabul eden yenilenme temelli kentsel dönüşüme göre incelenmesi), zaman içinde yeniden yapılanma (Şehirdeki gecekondu bölgeleri, tahrip olmuş ve/veya kötüye giden kentsel mekânlar kentsel gelişim ve sosyo-ekonomik yeniden yapılanma üzerine odaklanan yeniden yapılanmaya dayalı kentsel dönüşümü gerektirmektedir). Söz konusu çalışmada bu kategoriler, kentsel dönüşüm kuramlarındaki değişikliklerin örgütsel düzeyde düzenleyici planlama sistemi ile ilişkili olduğunu, kentsel dönüşüm uygulamalarındaki değişikliklerin ise kentsel planlama ve tasarımın mekânsal düzeyini yansıtan kentsel alanla ilişkili olduğunu göstermektedir.

Van Der ToornVrijthoff(2006) çalışmasında kentsel dönüşümün nedenleri arasında ekonomik gerekçelerin etkili olduğunu belirtmiştir. Bunun nedeni olarak da ekonomik büyüme ve Avrupa kentsel alanlarının büyümesinin, yirminci yüzyılın ikinci yarısında özellikle yüksek bir seviyede olmasını göstermiştir. Çalışmada ayrıca geleneksel olarak şehirlerin iç taraflarda bulunan kamusal ve ekonomik işlevlere ihtiyaç duyulduğu ve bunun sonucu olarak daha büyük binalara, içeri şehirlerin dışındaki ulaşılabilir bölgelere taşınıldığı da belirtilmiştir. Yine aynı zamanda insanların hareketliliği sürekli olarak gelişmiş ve şehirler giderek daha çok tüketici lehine rekabet etmek zorunda kaldığı vurgulanmıştır.

Friedmann (2005) çalışmasında kentsel dönüşümün en belirgin yaşandığı ülkelerden olan Çin'de dönüşümü çok yönlü olarak ele almıştır. Çin'de yaşanan dönüşümün en belirgin özelliklerinden birisinin, kırsal endüstrileşmenin sağlanmış olması ve bu sayede tarımsal faaliyetleri terk edip şehirlerde çeşitli sorunlarla boğuşan insan kitleleri oluşumunun önemli oranda önüne geçilmiş olduğunu belirtmiştir.

Kentsel dönüşümün yönü ve tarzı kentsel nüfus artışından büyük ölçüde etkilenmektedir. Bu açıdan kent ve köy ayrımının, her iki farklı yerleşim tarzının ayrı ayrı korunmasının çok da anlamlı olmadığını öne süren çalışmalar da olmuştur. Kırsal-kentsel göç ve kırsal yerleşmelerin kasaba ve şehirlere dönüşümü, hızlı kent büyümesinin önemli belirleyicileri olmuştur, fakat ulaşım ve telekomünikasyondaki ilerlemeler zaman ve mesafelerin azalmasını

getirdikçe aynı zamanda kentsel ve kırsal alanlar arasındaki yaşam tarzlarında genel bir benzeşme olmuştur. Bu noktadan hareketle Cohen (2006) çalışmasında belirtilen kentsel işlevlerin daha büyük ve daha geniş coğrafi bölgelere yayılmakta olduğunu ifade etmekte, dolayısıyla da kentsel ve kırsal alanlar arasındaki geleneksel ayrımın birçok alanda giderek daha fazla gereksiz hale gelmekte olduğunu vurgulamıştır.

Kentsel dönüşüm ülkemizden bir örnekle bakacak olursak pek çok faktörün gerekli kıldığı yönlendirmeler içerebilir. Kuyucu ve Ünsal (2010)çalışmalarında İstanbul'un plansız ve düzensiz büyümesinin neden olduğu altyapı ve sosyo-ekonomik sorunların, özellikle de kentin karşı karşıya olduğu büyük deprem tehdidi göz önünde bulundurulduğunda, "yenilenme" veya "dönüşüm" biçiminde inşa edilmiş çevreye radikal müdahaleler getirdiğini belirtmişlerdir. Söz konusu çalışmada ayrıca gelişmekte olan ülkelerin geçtiği çeşitli ekonomik süreçlerden geçen Türkiye'de İstanbul'un kendine çektiği nüfus yükünün yöneticilerin zorunlu olarak değerlendirdiği dönüşüm uygulamalarına karşı direnç geliştirme eğiliminde oldukları vurgusu da yapılmıştır.

Yöntem

Bu çalışmada; öncelikle literatür taraması yapılarak konunun daha anlaşılır olması sağlanmaya çalışılmıştır. Daha sonra ise, Amasya ili kentsel dönüşüm projesi ile ilgili veriler incelenerek varolan durum ortaya konulmaya, sorunlar belirlenmeye ve belirlenen sorunlara yönelik öneriler geliştirilmeye çalışılmıştır. Ayrıca tarihi, kültürel anlamda da önemli bir yerleşim alanı olan ilin sürdürülebilirliğinin sağlanması için proje içinde yer alması gereken öncelikli konular vurgulanmıştır.

Bulgular

"Afet Riski Altındaki Alanların Dönüştürülmesi Hakkında Kanun" kapsamında 02.09.2013 tarihli ve 28753 sayılı Resmî Gazetede yayımlanan 2013/5224 sayılı Balkanlar Kurulu kararı ile Amasya ili, merkez İlçe, Kirazlıdere Mahallesinin riskli alan olarak kentsel dönüşüm projesi içinde yer almıştır. Amasya Belediyesi yapılacak proje çalışmaları için Çevre ve Şehircilik Bakanlığı tarafından yetkilendirilmiştir. Belediye de bu yetki ile çalışmalarına başlamıştır (www.amasya.belediyesi.gov.tr).

Bu noktada Amasya ili, Kirazlıdere ilçesinde yaklaşık 4.2ha büyüklükteki riskli alan için hazırlanmış olan Kentsel Dönüşüm Projesi; öncelikle proje alanının sosyal, ekonomik, kültürel ve fiziki anlamda yeniden düzenlenerek, proje alanında çağdaş, yaşanılabilir ve kaliteli alanların oluşturulmasını amaçlamaktadır.

Proje alanı olarak kabul edilen Kirazlıdere mahallesi; il kent merkezinin kuzey tarafında, il merkezine 2 km uzaklıkta, Amasya-Erzincan karayolu ve merkeze ulaşan komsu alanlara erişilebilir uzaklıktadır. Ayrıca Amasya Devlet Hastanesine oldukça yakın mesafededir. Ancak bu alan konum açısından avantajlı olmakla beraber mevcut durumunda ticaret alanlarıyla konut alanlarının iç içe geçmiş olduğu, alanda ağırlıklı olarak sanayi, hurdacı, oto yıkama ve halı yıkamacıların olduğu yaşam kalitesini tehdit eden bir görünüme sahiptir. Alanda uzun süredir yapılaşma izni olmadığı için varolan yapıların kendini yenileyememesi sonucu oldukça eski olduğu görülmektedir. Mevcut durumda alanda 182 yapı bulunmaktadır. Çoğunluğu betonarma özellikte olan bu yapıların 173 oldukça kötü durumdadır (Amasya Belediyesi Verileri).

Bu alanda yaşanılabilirliği sağlayabilmek için belirlenen amaçlar doğrultusunda yerinden kentsel dönüşüm uygulamasını gerçekleştirebilmek için, proje uygulamasına ilk olarak proje alanı hak sahipleri ile uzlaşma projenin uygulamaya başlanılabilmesi için bir uzlaşma ofisi kurulmuştur. Şu an yüzde 90 oranında bir uzlaşma sağlanmıştır(Amasya Belediye Verileri).

Projenin su ana kadar ki bölümünde altyapı ve uzlaşı çalışmaları yapılmakta olup hak sahiplerinin taşınma ve projenin fiili olarak başlatılma süreci henüz tamamlanmamıştır.

Sonuç ve Öneriler

Amasya ili Kirazlıdere Mahallesinde; Amasya belediyesi tarafından ön çalışmaları tamamlanmış olan projenin söz konusu alanın yeniden yapılanmasına yönelik bir kentsel dönüşüm projesi olduğunu görülmektedir. Amasya Belediyesi verileri ve proje alanında yapılan gözlemler sonucu şu sonuçlara ulaşılmıştır:

- Proje alanı olan Kirazlıdere mahallesi il kent merkezine oldukça yakın mesafede il ile iç içe geçmiş bir noktada olduğu halde varolan durumu ile sürdürülebilir yaşam olanaklarından yoksundur. Bu noktada; proje alanının, kentsel dönüşüm alanı olarak kabul edilmesi doğru bir tercihtir.
- Projenin uygulanış biçimi olarak doğrudan kamulaştırma değil, alanda yaşayan kişilerle uzlaşı yolunun tercih edilmesi de alanda yaşayan kişilerin alıştıkları yerleşim yerinden koparılmamaları noktası açısından olumlu bir özelliktir. Ayrıca proje alanında yaşayan kişilerle yüzde 90 oranında uzlaşı sağlanmış olması da halkın projeye olan desteğini göstermektedir.

Projenin başarılı bir biçimde devam ettirilmesi için şu noktalara da dikkat etmek gerekir:

- Proje alanı riskli alan olarak kabul edildiği için yenilenen yapıların özellikler riskli durumlarda can ve mal kaybını ortadan kaldıracak veya en aza indirgeyebilecek güvenilirliği sağlayabilmelidir.
- Proje alanının merkeze olan uzaklığının 2 km olması proje çalışmalarının kentin sosyo- kültürel özellikleriyle bütünleştirilebilmesini zorunlu kılmaktadır. Bu noktada; projenin uygulama aşaması Amasya ilinin sosyal, kültürel, fiziksel, ekonomik yapısını gözardı etmeyecek şekilde ilerlemelidir.

Kaynaklar

Amasya Belediyesi Verileri (Erişim Tarihi: 28.09.2018).

www. amasya.belediyesi.gov.tr (Erişim Tarihi:28.09.2018).

Cohen, B. (2006). Urbanization İn Developing Countries: Current Trends, Future Projections, And Key Challenges For Sustainability. *Technology İn Society*, *28*(1-2), 63-80.

Friedmann, J. (2005). *China's Urban Transition*. U Of Minnesota Press.

Gülersoy, N. Z., & Gürler, E. (2011). Conceptual Challenges On Urban Transformation. *ITU A| Z*, *8*(1), 10-24.

Keleş, R. (2002). Kentleşme Politikası, İmge Kitabevi, Ankara.

Kuyucu, T., & Ünsal, Ö. (2010). 'Urban Transformation'as State-led PropertyTransfer: An Analysis Of Two Cases Of Urban Renewal İn Istanbul. *Urban Studies*, *47*(7), 1479-1499.

United Nations, Department Of Economic And Social Affairs, Population Division (2015). World Urbanization Prospects: The 2014 Revision, (ST/ESA/SER.A/366).

Van DerToornVrijthoff, W. (2006). History İntegrated Urban Transformation. *WIT Transactions On Ecology And The Environment*, *93*, 61-70.

KENTSEL SUÇLAR SORUNSALINA YÖNELİK DEĞERLENDİRMELER

Doktor Öğretim Üyesi Demet CANSARAN
Amasya Üniversitesi
demet.cansaran@amasya.edu.tr

Özet

Sanayileşmeye paralel bir olgu olarak gelişen hızlı kentleşme sürecinin özellikle gelişmekte olan ülkelerde önemli kentsel sorunları beraberinde getirmekte olduğunu görmekteyiz. Bu sorunlardan en önemlilerinden biri de kentte işlenen suçların ve bu suçların çeşitliliğinin artmakta olmasıdır. Kentte yaşayan insanlar için en önemli kentsel hakkın, kent güvenliğinin sağlanması olduğu düşünülünce konunun hassasiyeti daha iyi anlaşılacaktır. Bu çalışma ile kentsel suçların artmasının kent yaşamının sürdürülebilirliği noktasında en önemli tehdit olduğunu vurgulamayı amaçlaması açısından önemlidir. Bu noktada çalışmada literatür taraması yapılarak kentte işlenen suçların arttığı ve artmakta olduğu noktasına dikkat çekilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Kent, Suç, Kentsel Suçlar.

Giriş

"Nüfusun çoğu ticaret, sanayi, hizmet veya yönetimle ilgili işlerle uğraşan, genellikle tarımsal ekinliklerin olmadığı yerleşim alanı" olarak dar anlamda tanımlanan kent kavramının iktisadi, siyasi, demografik ve sosyolojik boyutları bulunmaktadır (Şahin, 2011, 3). Kentlerin sayısının ve nüfusunun artması ile beraber karşımıza çıkan kentleşme olgusunun ekonomik, teknolojik, siyasal ve sosyopsikolojik nedenleri bulunmaktadır (Keleş, 2002, 22).

Bu nedenlerden hareketle kentlerde yaşama kararı alan insanların bu nedenlerden biri, birkaçı veya tamamını içeren beklentilerle kentlerde yaşamaya başladıklarını söyleyebiliriz. Bu durumda umutla geldikleri kentlerde aradıklarını bulamayan belki de belirtilen nedenlerden biri ve birkaçından dolayı yeterince kentlileşemeyen insanların hırsızlık, gasp, cinayet, cinsel istismar gibi suçları işlemiş veya işleme potansiyeli ile karşımıza çıkması artık hızla artan bir durum olarak karşımıza çıkabilmektedir.

Karşımıza çıkan kentte suç işleme oranının ve çeşitliliğinin sürekli artmakta olması kent halkının, kentsel güvenliği açısından önemli bir tehdit olarak karşımıza çıkmaktadır. Kentsel

sürdürülebilirlik açısından bu tehditleri azaltmak veya tamamen ortadan kaldırabilmek için konunun önemsenmesi ve önlemler alınması önemli bir durumdur.

Bu noktada bu çalışma, kent yaşanılabilirliği açısından önemli bir engel olan kentsel suçlar sorunsalına özellikle suçların azaltılması noktasında çalışmalar yapılması zorunluluğuna dikkatleri çekebilmek adına önemlidir.

Kentsel Suç Sorunsalı

Hızlı kentleşme sürecine paralel bir gelişme olarak kentlerde işlenen suç oranlarının artması önemli bir kentsel sorun olarak karşımıza çıkmaktadır. Kentsel suç kavramına açıklık getirebilmek için öncelikle suç kavramını belirtmek gerekir. Toplumlara ve zamana göre farklı oranlarda değişkenlik gösterdiğini göz ardı etmeden genel hatlarıyla, "Kamu refahı veya ahlakına veya devletin çıkarlarına zarar verdiği görülen veya kanunlarla yasaklanmış bir eylem veya ihmal vakası" (www.dictionary.com) olarak ifade edebileceğimiz suçun kentsel alanlarda veya kentsel alanlarla bağlantılı olarak işlenen kısmı genel hatları ile kentsel suçları oluşturmaktadır.

Dünyada kentsel alanlarda yaşayan nüfusun miktarı sürekli artmaktadır. Bu durum, doğal olarak kentsel alanlarda suç ve suç önleme tedbirlerinin daha da önem kazanacağı anlamına gelmektedir. 2000 yılında yapılan bir araştırmada 1950'lerde dünya nüfusunun sadece yüzde 30'u kentsel alanlarda yaşarken, 2000'de bu oranın yüzde 47 civarına ulaştığı görülmüş ve 2030'da ise söz konusu oranın yüzde 60'a ulaşacağı tahmin edilmiştir (UNFPA, 2000, s.25). Bu açıdan kentsel alanlar ve suç arasındaki ilişkiyi anlamak önemlidir.

Konu ile ilgili yapılmış çalışmalar incelendiğinde kentsel alanlardaki suçların artmakta olduğu görülmektedir: Bazı araştırmalarda kentsel suçların miktarı yaşanılan kentin boyutuyla doğru orantılı olduğu vurgulanmıştır. Gaviria ve Pagés (2002) çalışmasında şehirler büyüdükçe suç oranlarının da arttığını noktasına değinmiştir. Son zamanlarda yapılan başka araştırmalar da bu çalışmanın fikrini destekler niteliktedir. Gaviria Traunmueller ve vd. (2014) çalışmalarında daha modern yöntemlerle yaptıkları araştırmalarında cep telefonu kullanım verilerinin lokasyonu gibi verilerden yola çıkarak insan hareketlerinin yoğunluğunun kentsel suç artışı ile doğru orantılı olduğunu belirmişlerdir. Yine aynı çalışmada kentsel suçların ortaya çıkış nedenlerinden ziyade bu nedenlere ortam hazırlayan durumların oluşması kentlerde nüfus artışı ile daha fazla mümkün hale gelmekte olduğu ve kentsel planlamanın da kentsel suçlar konusunda belirleyici faktörler arasında sayıldığını belirtmişlerdir.

Kentsel suçların kaynağı hakkında, özellikle mega denilebilecek çok büyük ölçekli kentlerde birtakım tetikleyici faktörleri öne süren çalışmalar da olmuştur. Gümüş(2004) çalışmasında

ABD'nin büyük şehirlerinin verilerini kapsayan deneysel çalışması, kişi başına düşen gelirin, gelir eşitsizliğinin, nüfusun ve siyahi nüfusun mevcudiyetinin kentsel alanlarda suçun önemli belirleyicileri olduğunu ortaya koymaktadır. Yine bu çalışmaya göre işsizlik oranı ve polis harcamalarının da suçun belirlenmesinde önemli etkileri vardır, ancak diğerleri kadar güçlü değildirler.

Kentsel suçlar ele alınırken göç olgusu da mutlaka ele alınan sebepler arasındadır. Ne var ki kentsel suçların nedenleri arasında göçün doğrudan bir tetikleyici olamayacağını ileri süren çalışmalar da yapılmıştır. Bunlardan henüz çok yeni olan bir tanesi Adelman ve vd. (2017) çalışmalarında tarafından göçün Amerikan metropol bölgelerinde suç oranlarında artışa yol açmayacağı konusunda açık ve kapsayıcı sonuçlara ulaşıldığı ifade edilmiştir. Yine göçün makro düzeyde suçu tetikleyici bir etkiyi ortaya koyan ciddi çalışmalara rastlamadıklarını da özellikle belirtmişlerdir.

Yukarıda belirtilen çalışmaların ortak noktası; kentlerdeki suç oranlarının arttığı ve artmakta olmasıdır. Dolayısıyla kentte işlenen suçlar önemli ve önlem alınması gereken bir sorun olarak karşımıza çıkmaktadır.

Sonuç

Kentsel suçlara yönelik yapılan çalışmalarda; kentte işlenen suçların kaynağının hızlı kentleşme sürecinden kaynaklandığı, suçların miktarının ve çeşitliliğinin de artmakta olduğu belirtilmiştir. Ayrıca kentlerin büyüklüğü, sürekli göç alıp almaması durumunun da suçun artmasında etken olduğu da vurgulanmıştır. Çalışmalarda farklı noktalara değinilmiş olsa da çalışmaların ortak noktası; sanayileşme ve beraberindeki hızlı kentleşme sürecinin sonucu olarak karşımıza çıkan kentsel suçların kent güvenliğini kentli hakları noktasında tehdit etmesi noktasına vurgu yapmış olmalarıdır. Peki kentte işlenen suçları önlemek veya en aza indirebilmek için neler yapılabilir:

- Öncelikle kentlerin sosyal, kültürel, ekonomik, fiziksel anlamda sürdürülebilir yaşam olanaklarına sahip olması amaçlanmalıdır.
- Aile, okul ve değişik çevrelerde verilen eğitimlerde kişi hak ve özgürlükleri belirtilmelidir. Özgürlüğün bitme sınırının bir başka insanın hak ve özgürlük sınırına girildiği noktasında bittiği özellikle vurgulanmalıdır. Eğitimlerin kent halkının tamamına verilmesi sağlanmalıdır.
- Suça meyilli olduğu tespit edilen kişilerin zorunlu psikolog veya psikiyatri desteği alması sağlanmalıdır.

- İllerin büyüklüğü ölçüsünde yeterli, etkin, verimli çalışabilecek asayiş personeli sağlanmalıdır. Bu personelin sadece suçluların yakalanması noktasında değil, suçun işlenmemesi noktasında da çalışmalar üstlenmesi sağlanmalıdır. Bu personele de belirli aralıklarla verilen eğitimlerle konuyu önemsemeleri sağlanmalıdır.
- Akademisyenlerin de bu konuda özellikle il bazlı çalışmalar yapmasına imkan verilerek sorunun çözümünde somut önerilerde bulunmaları sağlanmalıdır.

Kaynaklar

Adelman, R., Reid, L. W., Markle, G., Weiss, S., &Jaret, C. (2017). Urban Crime Rates And The Changing Face Of İmmigration: Evidence Across Four Decades. *Journal Of Ethnicity İn Criminal Justice*, *15*(1), 52-77.

https://www.dictionary.com/browse/crime

Gaviria, A., &Pagés, C. (2002). Patterns Of Crime Victimization İn Latin American Cities. *Journal Of Development Economics*, *67*(1), 181-203.

Gümüş, E. (2004). Crime İn Urban Areas: An Empirical İnvestigation.

Keleş, R. (2002). Kentleşme Politikası, İmge Kitabevi, Ankara.

Şahin, Y. (2011). Kentleşme Politikası, Murathan Yayınevi, Trabzon.

Traunmueller, M., Quattrone, G., &Capra, L. (2014, November). Mining Mobile Phone Data To İnvestigate Urban Crime Theories At Scale. In *International Conference On Social Informatics* (pp. 396-411). Springer, Cham.

United Nations Population Fund (UNFPA) (2000) Population Issues: Briefing Kit 2000, United Nations, New York.

ETİK LİDERLİK ÖZELLİĞİNİN REKABET STRATEJİLERİ ÜZERİNDEKİ ETKİSİ: KAYSERİ LOJİSTİK FİRMALARI ÜZERİNDE BİR ARAŞTIRMA

Dr. Öğr. Üyesi Mualla AKÇADAĞ
Sivas Cumhuriyet Üniversitesi
makcadag@cunhuriyet.edu.tr

Doç. Dr. Ebru AYKAN
Kayseri Üniversitesi
aykane@erciyes.edu.tr

Özet

Stratejik yönetim anlayışının yaygınlaşması ile giderek önemli bir kavram haline gelen stratejik liderlik, 1980'lerde ortaya çıkmıştır. Stratejik liderlik, sürdürülebilir rekabet ortamına uygun stratejiler geliştirilebilmesi için gerekli olan özelliklerdendir. Stratejik liderlik özelliklerinden biri olan etik liderliği, örgüt içerisinde değişiklikleri inançlarla bağdaştırabilen, tüm çalışanlar için ortak iyi ve doğru olanı uygulayan, herkesin haklarına saygı gösteren, yanlış ve doğruyu sorgulayan bir liderlik türü olarak tanımlamak mümkündür (Aydın, 2012:7). Bir işletmenin, başarılı olabilmesi ve müşterilerini rakiplerinden daha iyi tatmin edebilmesi için uygun rekabet stratejileri uygulaması gerekmektedir (Tek, 1999:102). Lojistik sektörü, son yıllarda önde gelen sektörlerden biri olduğundan, artan rekabetle birlikte etik değerlere, çevresel duyarlılıklara ve geleceğe dönük değerler geliştirmeleri sektörün gelişimini sağlayacaktır. İşletmelerde rekabet stratejileri kararlarını alma ve uygulama yönetsel bir faaliyet olduğundan stratejik liderlik özelliğine göre ve etik değerlere göre alınan kararlar bu anlamda önemli olmaktadır. Buradan hareketle bu çalışmanın amacı lojistik işletmelerinin etik liderlik özelliği taşıyan yöneticilerinin rekabet stratejilerini tespit etmek ve bu işletmelerin yöneticilerinin etik liderlik özelliklerinin rekabet stratejileri üzerindeki etkisini araştırmaktır.

Araştırmanın evrenini Kayseri Organize Sanayi Bölgesi ve Kayseri Serbest Bölge' de bulunan yaklaşık 150 lojistik işletmesinden oluşmaktadır. Bu 150 işletmeden 137 tanesine ulaşılmıştır. Araştırmada model ve hipotezler oluşturulmuş, bilgi toplamak için anket formu hazırlanmıştır. Anket formunda aşağıdaki ölçekler kullanılmıştır.

Etik Liderlik: Pisapia (2009), tarafından geliştirilmiş olan "Stratejik Liderlik Ölçeği' nden (SLÖ), etik liderlik boyutu kullanılmıştır.

Rekabet Stratejileri: Porter (1987) tarafından geliştirilen üçlü tipolojiye ve Wan (2004) tarafından geliştirilen uluslararasılasma stratejisi de ilave edilerek yararlanılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Stratejik Liderlik, Etik Liderlik, Rekabet Stratejileri

THE EFFECT OF ETHICAL LEADERSHIP FEATURE ON COMPETITIVE STRATEGIES: A RESEARCH ON KAYSERİ LOGISTICS COMPANIES

Abstract

Strategic leadership, which has become an important concept with the spread of the strategic management approach, emerged in the 1980s. Strategic leadership is one of the features required to develop strategies suitable for sustainable competition. It is possible to define ethical leadership, which is one of the strategic leadership characteristics, as a kind of leadership that can associate changes with in the organization with beliefs, apply common good and right for all employees, respect the rights of everyone and question the right and wrong (Aydın, 2012: 7). In order for a business to be successful and satisfy its customers better than its competitors, it is necessary to implement appropriate competitive strategies (Tek, 1999: 102). Since the logistics sector, which is the field of there search, is one of the leading sectors in recent years, it will provide the development of the sector with the increasing competition, ethical values, environmental sensitivity and future values. Since the decisions and implementation of competition strategies are a managerial activity, the decisions taken according to the strategic leadership feature and ethical values are important in this sense. From this point of view, the aim of this study is to determine the competitive strategies of the managers who have ethical leadership characteristics of the logistics enterprises and to investigate the effect of the ethical leadership characteristics of the managers on the competitive strategies.

The universe of the study consists of approximately 150 logistics enterprises in Kayseri Organized Industrial Zone and Kayseri Free Zone. 137 of these 150 enterprises have been reached. In the research, models and hypo theses were formed and a questionnaire was prepared to collect information. The following scales were used in the questionnaire form.

Ethical Leadership: ia Strategic Leadership Scale tarafından (SLÖ), developedby Pisapia (2009), used the ethical leadership dimension.

Competitive Strategies: The triple typology developed by Porter (1987) and the international strategy developed by Wan (2004) were also used.

Keywords: Strategic Leadership, Ethical Leadership, Competitive Strategies

1. GİRİŞ ve ÇALIŞMANIN AMACI

Sürdürülebilir rekabet ortamına uygun stratejiler geliştirilebilmesi için gerekli olan özellikleri taşıyan stratejik liderler, işletmelerde önemli kararları almada ve rekabet edebilmede önemli role sahiplerdir. Stratejik liderlik özelliklerinden olan etik liderlik ise, örgüt içerisinde değişiklikleri inançlarla bağdaştırabilen, tüm çalışanlar için ortak iyi ve doğru olanı uygulayan, herkesin haklarına saygı gösteren, yanlış ve doğruyu sorgulayan bir liderlik türü olarak tanımlamak mümkündür (Aydın,

2012:7). Bir diğer çalışmada ise etik liderliğin doğru ve yanlışı sorgulayan değil, çalışanları doğru davranışı yapmalarını sağlayan lider özelliği olarak tanımlanmıştır (Freeman ve Stewart, 2006). Aynı zamanda etik liderlik için işletme misyonuna hizmet ederken, ahlaki değerlere önem veren, merhamet duygusu ağır basan, sevgi odaklı bir liderlik özelliği olarak belirten tanımlamalar da mevcuttur (Kouzes&Posner, 1992).

İşletmelerin küresel rekabet ortamında rakiplerine karşı başarı sağlamak için sektördeki rekabetin şiddetini belirleyen değişiklikleri yaparak stratejiler geliştirebilirler (Porter, 2000:27). İşletmelerin sahip oldukları rekabetçi durumlar aynı zamanda işletmelerin karlılığını da belirlemektedir. İşletmelerin sektörü ne olursa olsun rekabet ortamında maliyet açısından liderlik, rakiplerden farklı fiyat ya da ürün anlayışına anlamına gelen farklılaştırma ve odaklanma stratejileri ile diğer işletmelere karşı daha iyi iş çıkarma için rekabet stratejileri geliştirmektedirler (Porter, 1998:1-5).

1990 lı yıllardan itibaren gelişen ilerlemelerle ulusal ve uluslararası pazarda yer edinen Türkiye Lojistik sektöründeki firmalar, rekabet stratejileri uygulayarak dinamik bir sektör oluşturmuştur. Bu anlamda lojistik işletmelerde rakiplerine karşı sürdürülebilir rekabet edebilmek için farklı stratejileri geliştirmektedirler. Lojistik kelimesinin içeriğinde olan strateji, şüphesiz lojistik işletmelerin rekabet stratejileri konusundaki hassasiyetinide artırmaktadır.

Buradan hareketle bu çalışmanın amacı lojistik işletmelerin yöneticilerinin etik liderlik özelliklerinin rekabet stratejilerini tespit etmek ve bu işletme yöneticilerinin etik liderlik özelliklerinin rekabet stratejilerinden olan farklılaştırma stratejisi, maliyet stratejisi, odaklanma ve uluslararası stratejileri üzerindeki etkisini araştırmaktır.

Çalışmada işletmelerin stratejik liderlik özelliklerinden etik liderlik özelliği için Pisapia (2009), tarafından geliştirilmiş olan " Stratejik Liderlik Ölçeğindeki, Etik Liderlik Boyutu" ve rekabet stratejileri için ise farklılaştırma, maliyet ve odaklanma stratejisi için Porter (1987) tarafından geliştirilen rekabet stratejileri ölçeği, Uluslararasılaşma stratejisi için ise Wan (2004) tarafından geliştirilen ölçekten yararlanılmıştır.

2. Literatür Özeti

Stratejik liderliğin literatürde birçok tanımı bulunmaktadır. Davies (2004)' e göre Stratejik liderlik, işletmeye yön veren, belirlenen stratejileri eyleme geçiren, çalışanları ve işletmeyi uygun hale getiren, etkili müdahale noktalarını belirleyen ve stratejik yetenekler geliştiren liderlik özelliğidir (Davies, 2004:15).

Bir başka çalışmada ise stratejik liderlik, olayları öngörebilme, tasarlama, esneklik sağlama, stratejik düşünme ve organizasyon için uygun bir gelecek yaratabilecek değişiklikleri başlatmak için başkalarıyla birlikte çalışabilme yeteneği olarak tanımlanmaktadır (Christensen, 1997; Hitt, Ireland ve Hoskisson, 1999).

Stratejik liderliğin işletmelerde vizyoner bakış açısıyla stratejik kararlar alan liderler olarak da tanımlandığı görülmektedir (Paksoy,2008).Guillot (2003) de stratejik liderliği, karmaşık bir sistem içerisinde, üst düzey yöneticinin stratejik bir şekilde vizyon oluşturma ve önemli kararları alma becerisi olarak tanımlamaktadır (Guillot, 2003).

Stratejik liderliğin boyutlarından olan etik liderliğin tanımlarına bakıldığında ise diğer stratejik liderlik özelliklerinde (otantik liderlik, manevi liderlik, dönüşümcü liderlik) bulunan nitelikleri barındırdığını belirtmek mümkündür (Yeşiltaş, Çeken ve Sormaz, 2012:20).

Yılmaz (2006) ise etik liderliği, iklimsel etik, iletişimsel etik, davranışsal etik ve karar vermede etik boyutları ile tanımlamaktadır. Buna göre iklimsel etik, örgüt içerisindeki üyelere neyin uygun ve doğru yapılması konusunda rehberlik eden liderlik tarzı olarak belirtmektedir. İletişimsel etik, örgüt çalışanların liderlerini, kendilerini anlayan çift yönlü iletişim sağlayan kişiler olarak gördüğü bir çeşit etik durum olarak tanımlamak mümkündür. Davranışsal etik ise, yöneticilerin kurum içerisindeki süreçlerin uygulanabilmesi için konulan prosedürler, etik kodları, kurumsal etik denetimler çerçevesinde uygulanması olarak belirtilebilir. Son olarak karar vermede etik ise, kurum içinde alınması gereken kararların doğru alınması ile ilgilidir (Çıraklı ve diğerleri, 2014:55-56).

Etik liderlik tanımlarından bir başkası ise, etik liderliği, örgüt içerisinde çalışanlar üzerinde güçlü bir etki oluşturan, çalışanların işle ilgili durumları amacına uygun olarak yapmaları için moral ve destek sağlayan liderlik türü olarak tanımlamaktadır. (Brown ve Mitchell, 2010). Brown ve Mitchell (2010), çalışmalarında ayrıca etik liderliğin sadece kurumlar içinde değil aynı zamanda toplum içinde de insanları etkileyebilme yeteneğine sahip olunan liderlik türü olarak tanımlamaktadırlar.

Etik liderliğin, örgüt kültürüne ve örgüt iklimine katkısının bulunduğunu belirten çok sayıda çalışmaya rastlamak mümkündür (Trevino ve diğerleri, 2003; Elçi ve diğerleri, 2012; Thomas, Schermerhorn ve Dienhart, 2004).

Çalışmanın bir diğer boyutu olan rekabet stratejileri ile ilgili literatür araştırması yapıldığında 1985 yılında Porter' ın strateji tanımı göze çarpmaktadır. Porter' a göre strateji, işletme rakiplerinden işletmeyi ayıran niteliklerin değerini artırmak için oluşturulan özellikler olarak tanımlamaktadır (Aykan ve Aksoylu, 2013). Porter, işletmelerin rekabet stratejilerinin alıcılar, dış baskılar ve pazar pozisyonundaki durumları içerdiğini belirtmektedir. Rekabet stratejilerinin rekabet edebilmede ve rekabeti sürdürebilmede vazgeçilmez unsur olarak açıklamaktadır. Porter, rekabet stratejilerinin, en düşük maliyetle üretim yapma olarak belirttiği maliyet liderliği, diğer rakiplerden farklı ürünleri üretme ve pazara sunma olarak açıkladığı farklılaştırma stratejisi ve pazarda belirli ürünlere odaklanma olarak sunduğu odaklanma stratejinden oluştuğunu belirtmektedir (Porter, 1985). Bir diğer rekabet stratejisi olan Uluslararasılaşma stratejisi ise işletme faaliyetlerinin en az birinin başka bir ülkede gerçekleştirilmesi olarak açıklanmaktadır (Wan 2004).

Porter' a göre rekabet stratejilerinden işletmelerin kar elde etmesi ve rakiplerinin karşısında galibiyet kazanması için maliyet liderliği ve farklılaştırma stratejilerinden birini tercih etmeleri gerektiğini

belirtmektedir (Porter, 2000). Maliyet liderliği stratejisinde işletmelerin tüm fonksiyonlarında katlandıkları maliyetleri en aza indirgemeleri ile ilgilidir. Tutundurma karması için katlanılan maliyetlerde, AR- GE harcamalarında, satışla ilgili maliyetlerde an az maliyet kullanılmalıdır. Maliyet liderliği stratejisinde maliyetlerin düşürülmesi kaliteninde düşürülmesi anlamına gelmemelidir. Aksine maliyetler düşürülürken kaliteden de ödün verilmemesi gerekmektedir (Timur ve Özmen, 2009:192).Maliyet liderliği stratejisi uygulayan işletmeler alıcılar karşısında korunmuş olur ve firmaya esneklik kazandırmaktadır (Bayri, 2005).

Bir diğer rekabet stratejisi olan farklılaştırma strateji ise işletmelerin sunduğu hizmeti ve ürünü farklılaştırarak sektör içinde benzersiz bir yer edinmek olarak tanımlamak mümkündür (Mirzayeva ve Türkay, 2016: 77). Farklılaştırma stratejisinin amacı, rekabet üstünlüğü sağlamak için müşterilere sunulan ürün ve hizmetlerin, yenilikçi, kaliteli, teknolojik ürünler ve farklılık niteliği taşımasıdır (Porter, 1998).

Odaklanma Stratejisini ise işletmelerin pazarın dar bir bölümünü seçerek, ürün ve hizmet geliştirmeye yönelik uygulanan strateji olarak tanımlamak mümkündür (Eren, 2014). Odaklanma stratejileri sayesinde firmalar belli bir pazara hitap ederek o pazar için uygun pazarlama karmasını kullanarak alanında daha uzman işletme haline gelebilmektedirler. Odaklanma stratejisini uygulayan işletmeler diğer işletmelere üstün olabilir. Farklılaştırmaya odaklanan firmalar kendi hedef kitlesindeki pazarlara daha hâkim olurken, maliyete odaklanan işletmeler hedef kesimindeki farklılaştırmayı da görmüş olur (Kızılyalçın, 2005).

Rekabet stratejilerinden Uluslararasılaşma stratejisi ise, işletmelerin faaliyetlerinin en az birini başka bir ülkede sürdürmek olarak tanımlamak mümkündür. İşletmeler uluslararası alanda rekabet edebilmek ve sürdürebilmek için rekabetçi ilişkiler, finansal performans ve endüstri rekabet güçleri ile işbirliği içinde olmaları gerekmektedir (Wan, 2004). Firmaların uluslararası alanda diğer firmalarla rekabet edebilmesi için uygun stratejiler geliştirmesi gerekmektedir. Bu uluslararası stratejiler içinde ürün ve hizmetlerin birden fazla pazarda dağıtımı, değer yaratan fonksiyonların ölçek ekonomileri, müşteri ihtiyaçlarının belirlenmesi gibi unsurların önemle dikkate alınması gerekmektedir.

Etik Liderlik ile Rekabet Stratejileri üzerine yapılan çalışmalara bakıldığında ise, Tatum ve Eberlin, 2007 çalışmalarında etik liderlik özelliği taşıyan liderlerin örgütlerde karar verme ve strateji geliştirmede etkili olduklarını belirtmektedir. Liderlerin, çalışanlarının adil, şefkatli ve açık olarak algıladıkları organizasyonel sistemler yaratması beklenmektedir. Adil ve etik bir organizasyonda, liderlerin aldığı kararlar, insanların adil muamelesini, çalışan refahı için endişeyi ve çevreye ve organizasyonun dışındaki büyük topluma karşı olan sorumluluğu yansıtmalıdır (Tatum ve Eberlin, 2007: 303-310).

Konuyla ilgili olabilecek bir diğer çalışma ise etik liderlik özelliği taşıyan liderlerin örgüt içerisinde aldığı kararlarda, ciro etkisinden uzak, çalışanlarına karşı uzlaşmacı stratejiler uygulayan liderler olduğu ile ilgilidir (Elçi ve diğerleri, 2012).

Etik liderlik ile maliyet odaklı strateji ile ilişkili birebir bir çalışmaya rastlanmasa da işletmeler de çalışanlara karşı ılımlı davranışların maliyet liderliği strateji açısından değerlendirildiği bir çalışma bulunmaktadır. Aynı çalışmada rekabet avantajı sağlamada maliyet odaklı strateji ile insan odaklı çalışan işletmelerin daha başarılı olacağı vurgulanmıştır (Kirimi, 2012).

Bir diğer çalışmada ise Stratejik liderlerin rekabet etmede ve rekabeti sürdürmede yeni teknolojiler kullanılması gerekliliği ve maliyet liderliği stratejisi ile verimliliğin sağlanacağı vurgulanmıştır (Hitt ve Haynes, 2010). Etik liderlik ile maliyet liderliği stratejisine vurgu yapan bir diğer çalışma da ise etik liderlik özellikleri taşıyan yöneticilerin finansal ve finansal olmayan performansın güçlendirilmesi için uygun stratejileri geliştirmesi gerekliliğini vurgulamaktadır. Aynı çalışmada etik liderlik özelliği taşıyan yöneticilerin maliyet liderliği stratejisi adı altında insan odaklı çalışarak verimliliğin artması ile maliyetlerin düşürüleceğinden bahsetmektedir (Wang ve Feng, 2016).

Konuyla ilgili uzaktan da olsa çalışmalar olsa da etik liderlik özelliğinin rekabet stratejileri üzerindeki etkisi ile ilgili mevcut bir çalışmaya rastlanmamıştır. Bu anlamda bu çalışma ile bu boşluğun doldurulacağı düşünülmektedir.

3. ARAŞTIRMANIN METODOLOJİSİ

3.1. Araştırmanın Amacı, Modeli ve Hipotezleri

Bu çalışmanın amacı etik liderlik özelliğinin rekabet stratejileri üzerindeki etkisini araştırmaktır. Çalışmada bu iki temel değişken arasındaki yani etik liderlik özelliği ile rekabet stratejileri alt boyutları olan maliyet liderliği stratejisi, farklılaştırma, odaklanma ve Uluslararasılaşma stratejileri arasındaki ilişkiyi incelemektir. Bu amaçla aşağıdaki model ve hipotezler geliştirilmiştir.

Şekil 1. Araştırma Modeli

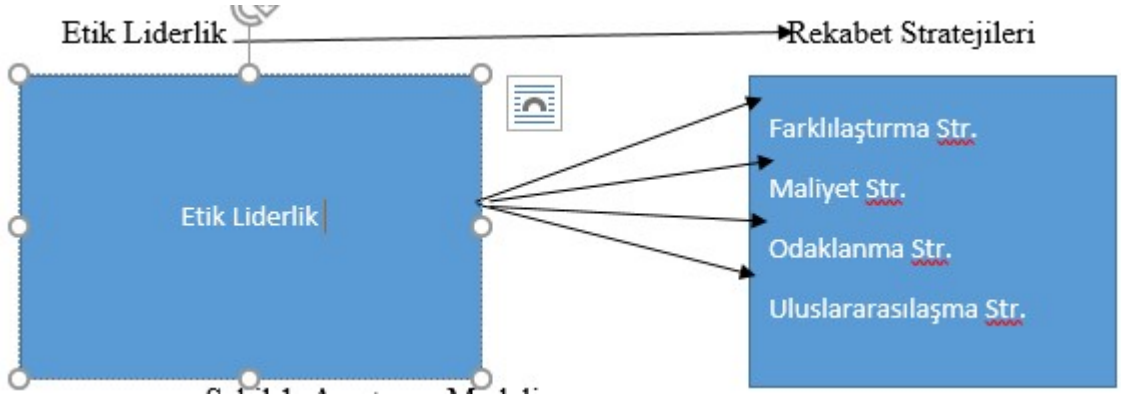

Araştırmanın Hipotezleri

H_1:Etik Liderliğin, Rekabet Stratejileri üzerinde anlamlı ve pozitif bir etkisi vardır.

H_1a: Etik Liderliğin, Farklılaştırma Stratejisi üzerinde anlamlı ve pozitif bir etkisi vardır.

H_1b: Etik Liderliğin, Maliyet Stratejisi üzerinde anlamlı ve pozitif bir etkisi vardır.

H_1c: Etik Liderliğin, Odaklanma Stratejisi üzerinde anlamlı ve pozitif bir etkisi vardır.

H_1d: Etik Liderliğin, Uluslararasılaşma Stratejisi üzerinde anlamlı ve pozitif bir etkisi vardır

3.2.Evren ve Örneklem

Araştırma Kayseri Organize Sanayi Bölgesinde ve serbest bölgede lojistik alanında faaliyet gösteren işletmeler üzerinde gerçekleştirilmiştir. Araştırmanın evreni Kayseri Organize Sanayi Bölgesi ve Kayseri Serbest Bölge' de bulunan yaklaşık 150 lojistik işletmesinden oluşmaktadır. Bu 150 işletmeden 137 tanesine ulaşılmıştır. Bu işletmelerin yöneticilerinin etik liderlik özellikleri ve rekabet stratejileri tespit edilmeye çalışılmıştır. Çalışma zaman ve maliyet faktörleri yüzünden Kayseri ' de sınırlı kalmıştır. Yine çalışma 2018 yılı Temmuz - Eylül aylarında yapılmıştır. Anket formu stratejik liderlik özellikleri ve rekabet stratejileri konusunda bilgili olabileceği düşünülen yöneticilere yaptırılmıştır.

3.3. Veri Toplama ve Analiz Yöntemleri

Araştırmada veri toplama aracı olarak anket yöntemi kullanılmıştır. Çalışmada lojistik işletmelerin yöneticilerinin etik liderlik özelliği içinPisapia (2009), tarafından geliştirilmiş olan "Stratejik Liderlik Ölçeği' nden (SLÖ), etik liderlik boyutu kullanılmıştır. Rekabet Stratejileri için ise Porter (1987) tarafından geliştirilen üçlü tipolojiye ve Wan (2004) tarafından geliştirilen uluslararasılasma stratejisi de ilave edilerek yararlanılmıştır.Ölçeklerin güvenilirlik düzeyleri (Cronbach Alpha değerleri) Etik Liderlik=,809, Rekabet Stratejileri=,780, Maliyet Liderliği Stratejisi=, 0.652, Farklılaşma Stratejisi=, ,742, Odaklanma Stratejisi=, 658, Uluslararasılaşma Stratejisi=,972 olarak hesaplanmıştır. Araştırmada işletmelerin hem etik liderlik ölçeği, hem de rekabet stratejileri ölçeğinde ifadelere katılımla ilgili görüşler, 5'li Likert Ölçeği (1= Kesinlikle Katılmıyorum- 5= Kesinlikle Katılıyorum) ile belirlenmiştir. Anketin son bölümünde ise işletme ve yöneticilerin demografik özelliklerini (cinsiyet, uluslararası faaliyet yapıp yapmama durumu, görev, eğitim) anlamaya yönelik ifadeler yer almaktadır.

4. ARAŞTIRMANIN BULGULARI

4.1.Demografik Bulgular

Araştırmaya katılan işletme yöneticilerinin cinsiyet, uluslararası faaliyet, görev, eğitim ile ilgili bilgileri Tablo 1'de yer verilmiştir.

Tablo 1. Demografik Değişkenlere İlişkin Bulgular

CİNSİYET	**N**	**%**	**EĞİTİM**	**N**	**%**
Erkek	129	94,2	İlköğretim	25	18,4
Kadın	8	5,8	Lise	70	51,1
TOPLAM	**137**	**100,0**	Üniversite	40	29,2
YAŞ	N	%	Lisans Üstü	1	,7
25- 35	36	26.3	**TOPLAM**	137	100,0
36- 46	62- 45	45,3	**GÖREV**	N	%
47- 57	36	26,3	Üst Düz. Yön.	60	43,8
58 ve üstü	3	2,2	Orta Düz. Yön.	62	45,3
TOPLAM	137	100	Departman Md.	26	10,9
Uluslararası Faaliyet	N	%	**TOPLAM**	137	100,0
Evet	57	41,6			
Hayır	80	58,4			
TOPLAM	137	100,0			

Tablo 1. de görüldüğü gibi yöneticilerin büyük bir çocuğu (%94,2) erkeklerden oluşurken, yaş aralığı en fazla 36-46 aralığında yoğunlaşmaktadır. Yöneticilerin görev durumuna bakıldığında ise, orta düzey yöneticilerin(%45,3) çoğunlukta olduğu görülmektedir. Eğitim durumları ise en çok lise eğitimi alan yöneticilerin (% 51,1)ağırlıklı olduğu, uluslararası faaliyet gösterip göstermeme durumu ise (% 80) çoğunluğunun Uluslararası faaliyet göstermediği anlaşılmaktadır.

4.2. BULGULAR

4.2.1. Korelasyon Tablosu

Değişkenler arasındaki ilişkinin yönü ve şiddeti tespit etmek için korelasyon analizi yapılmıştır. Tablo 2'de korelasyon analizi sonuçları yer almaktadır.

Tablo 2. Etik liderlik ile Rekabet Stratejileri Arasındaki İlişkiye Yönelik Korelasyon Tablosu

Correlations

		farklılastırma	maliyet	odaklanma	uluslararasılasma	Lliderlik Str.	rekabetstr
etik Liderlik	Pearson Correlation	,522**	,257**	,507**	,135	,866**	,430**
	Sig. (2-tailed)	,000	,002	,000	,115	,000	,000
	N	137	137	137	137	137	137
rekabetstr	Pearson Correlation	,606**	,612**	,694**	,726**	,489**	1
	Sig. (2-tailed)	,000	,000	,000	,000	,000	
	N	137	137	137	137	137	137

**. Correlation is significant at the 0.01 level (2-tailed).
*. Correlation is significant at the 0.05 level (2-tailed).

Etik liderliğin rekabet stratejileri üzerindeki ilişkiyi tespit etmek için yapılan korelasyon analizi sonucuna göre; etik liderlik ile rekabet stratejileri (r=, 430; p<0,01) arasında pozitif yönde anlamlı ilişkiler olduğu tespit edilmiştir. Etik liderlik ile farklılaştırma stratejisi (r=,522;p<0,01) arasında pozitif yönde anlamlı ilişkiler olduğu tespit edilmiştir. Etik liderlik ile Maliyet liderliği stratejisi (r=257;p<0,01)arasında pozitif yönde anlamlı ilişkiler olduğu tespit edilmiştir. Odaklanma stratejisi

(r=,507;p<0,01) pozitif yönde anlamlı ilişkiler olduğu tespit edilmiştir. Etik liderlik ile Uluslararasılaşma stratejisi ise (r=,135;p>0,01)aralarında bir ilişki görülmemiştir.

4.2.2. Hipotezlerin Test Edilmesi

İşletme yöneticilerin etik liderlik özelliklerinin, rekabet stratejileri (Maliyet Liderliği, Odaklanma, Farklılaştırma ve Uluslararasılaşma)üzerindeki etkisini tespit etmek ve araştırma hipotezleri test etmek için regresyon analizi yapılmış ve sonuçlar aşağıda tablolarda sunulmuştur.

Tablo 3. Etik liderlik ve Rekabet Stratejileri Arasındaki Etkiyi Tespit Etmeye Yönelik Regresyon Analizi

Coefficients[a]

Model		Unstandardized Coefficients		Standardized Coefficients	t	Sig.
		B	Std. Error	Beta		
1	(Constant)	1,375	,496		2,773	**,006**
	Etik Liderlik	,590	,107	,430	5,528	**,000**

a. Bağımlı Değişken : Rekabet Str

Etik liderlik ve rekabet stratejileri arasında yapılan regresyon analizi sonuçları değerlendirildiğinde; modelin bir bütün olarak anlamlı olduğu görülmüş, etik liderlik özelliğinin, rekabet stratejileri üzerinde etkiye sahip (B=,590; ; p<0,01) olduğu belirlenmiştir.Dolayısıyla H_1hipotezinin desteklendiği görülmektedir.

Tablo 4. Etik Liderlik Özelliğinin Farklılaştırma Stratejisi Üzerindeki Etkisi

Model		B	Std. Error	Beta	T	Sig.
1	(Constant)	1,806	,384		4,703	**,000**
	etik	,589	,083	,522	7,120	**,000**

a. Bağımlı Değişken: Farklılaştırma

Yöneticilerin Etik liderlik özelliği ile farklılaştırma stratejileri arasında yapılan regresyon analizi sonuçlarına göre (R=589;p<0,01) etik liderlik ile farklılaştırma stratejisi arasında anlamlı ve pozitif bir ilişki olduğu tespit edilmiştir. Dolayısıyla H_1a hipotezi desteklenmektedir.

Tablo 5. Etik Liderlik Özelliğinin Maliyet Liderliği Stratejisi Üzerindeki Etkisi

		B	Std. Error	Beta	t	Sig.
1	(Constant)	1,410	,960		1,469	
	Etik Liderlik	,640	,207	,257	3,096	**,002**

a. Bağımlı Değişken: Maliyet

Tablo 5' de görüldüğü üzere yöneticilerin Etik liderlik özelliği ile maliyet liderliği stratejileri arasında yapılan regresyon analizi sonuçlarına göre (R=640;p<0,05) etik liderlik ile farklılaştırma stratejisi arasında anlamlı ve pozitif bir ilişki olduğu tespit edilmiştir. Dolayısıyla H_1b hipotezi desteklenmektedir.

Tablo 6. Etik Liderlik Özelliğinin Odaklanma Stratejisi Üzerindeki Etkisi

Coefficients[a]

Model		B	Std. Error	Beta	t	Sig.
1	(Constant)	1,050	,473		2,220	**,028**
	Etik Liderlik	,697	,102	,507	6,835	**,000**

a. Bağımlı Değişken: Odaklanma

Yöneticilerin Etik liderlik özelliği ile odaklanma stratejileri arasında yapılan regresyon analizi sonuçlarına göre (R=697; p<0,05) etik liderlik ile farklılaştırma stratejisi arasında anlamlı ve pozitif bir ilişki olduğu tespit edilmiştir. Dolayısıyla H_1c hipotezi desteklenmektedir.

*Tablo 7.*Etik Liderlik Özelliğinin Uluslararasılaşma Stratejisi Üzerindeki Etkisi

Model		B	Std. Error	Beta	t	Sig.
1	(Constant)	1,233	1,275		,966	,336
	Etik Liderlik	,436	,275	,135	1,587	,115

a. Bağımlı Değişken: Uluslararasılasma

Yöneticilerin Etik liderlik özelliği ile uluslararasılasma stratejileri arasında yapılan regresyon analizi sonuçlarına göre (R=436; p>0,01) etik liderlik ile Uluslararasılaşma stratejisi arasında bir ilişki tespit edilmemiştir. Dolayısıyla H_1d hipotezi desteklenmemektedir.

5. SONUÇ

Çalışmada lojistik sektöründe faaliyet gösteren işletmelerin yöneticilerinin stratejik liderlik özelliklerinden etik liderlik ile rekabet stratejileri (Farklılaştırma, maliyet, odaklanma, Uluslararasılaşma) üzerindeki etkisi araştırma konusu olarak belirlenmiştir. Bu anlamda lojistik işletmelerin yöneticilerinin etik liderlik özelliği ölçeği Pisipia (2009)tarafından geliştirilen etik liderlik ölçeği Rekabet stratejileri ise Porter (1987) ve Uluslararasılaşma boyutu içinde, Wan (2004) tarafından geliştirilmiş ölçekler kullanılmıştır. Çalışmaya katılan 137 işletme yöneticisinden elde edilen veriler analiz edildiğinde etik liderlik ile çalışmada ele alınan rekabet stratejilerinden Farklılaştırma, Odaklanma ve maliyet stratejileri arasında anlamlı ve pozitif yönlü ilişki tespit edilirken etik liderlik ve Uluslararasılaşma strateji arasında bir ilişki tespit edilememiştir.

Genel bir ifade ile katılımcı işletme yöneticilerinin etik liderlik özelliklerinin rekabet stratejileri ile ilişkili olduğu belirlenmiştir. Bu sonuçların literatürde Porter, (1987), Betts ve Ofori, (1992), Alayoğlu, (2010), Uğurluoğlu ve Çelik, (2009), Özgür, (2004), Mirzayeva ve Türkay, (2016), Mouhoumed, (2015), Torlak ve Altunışık, (2012), Türk ve Akbaba, (2017), ‘ in çalışmalarını stratejik liderlik ve rekabet stratejilerinin işletmeler açısından önemli olduğu konusunu desteklemektedir. Bununla birlikte stratejik liderlik ölçeğindeki boyutlarla ve rekabet stratejilerini bu anlamda ele alan bir çalışma bulunmaması karşılaştırmayı zorlaştırmaktadır. Çalışmada elde edilen bulgular arasında katılımcıların %94, 2’ si erkek % 5,8’ i ise kadınlardan oluşmaktadır. Yaş aralığı incelenen katılımcıların büyük çoğunluğu %45,3’ ü 36-46 yaş aralığındadır. Katılımcıların uluslararası faaliyet gösterip göstermediğine bakıldığında %58, 4 uluslararası faaliyet göstermediği bulgusuna varılmıştır. Katılımcıların görev dağılımını bakıldığında en yüksek %4 5,3 ile orta düzey yöneticilerin olduğu bilgisi edinilmiştir. Son olarak yöneticilerin eğitim durumuna bakıldığında ise en yüksek yüzdenin % 51,1 ile lise eğitimli olduğu anlaşılmıştır.

Sonuç olarak işletmelerin yöneticilerinin etik liderlik özellikleri, rekabet stratejileri (Farklışatırma, Odaklanma ve Maliyet)üzerinde etkili olduğu kanısına varılmıştır. Rekabet stratejilerinden Uluslararasılaşma ile anlamlı bir ilişki bulunamamıştır. Bunun nedeni ankete katılan firmaların çoğunluğunun uluslararası faaliyet göstermeyen işletmelerden oluşması olabileceği düşünülmektedir. Dolayısıyla çalışmanın hipotezlerinden H_1, H_1a, H_1b, H_1c desteklenirken, H_1d hipotezi desteklenmemiştir. Çalışma sadece lojistik işletmelerde yapıldığından bundan sonraki çalışmalar farklı sektörlerde yapılabilir. Ayrıca çalışmanın modeli farklı faktörler de eklenerek genişletilebilir. Sonuçların genellenebilmesi için tüm Türkiye uygulaması ya da ülkeler arası karşılaştırılmaları da yapılabilir.

Yararlanılan Kaynaklar

Bayri, O., (2005), "Maliyet Liderliği Stratejisi Açısından Maliyet-Hacim Analizleri", Mufad Journal, Sayı 28, ss.184- 197.

Brown, M.E. ve Mitchell, M.S. (2010) "Ethical and Unethical Leadership: Exploring New Avenues for Future Research, Business Ethics Quarterly", 20 (4): 583–616.

Christensen, C.M., (1997), "MakingStrategy: Learning byDoing", Harvard Business Review, 75(6), 141– 156

Çeken, H. ve Sormaz, Ü., (2012), "Etik Liderlik ve Örgütsel Adaletin Örgütsel Sapma Davranışları Üzerindeki Etkisi", Muğla Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, Sayı 28, 18- 39.

Çıraklı, Ü. ve diğerleri., (2014), "Etik Liderlik Davranışlarının Örgütsel Adalet Üzerindeki Etkisi: Hastanede Bir Uygulama", İşletme Bilimi Dergisi Cilt:2 Sayı:2, 53- 69.

Davies, B., (2004)," Strategic Leadership", https://www.researchgate.net/publication/233337286, E.T:12.10.2018

Elçi, M., Şener İ., Aksoy, S. ve Alpkan, L. (2012) "The Impact of Ethical Leadership and Leadership Effectiveness on Employees' Turnover Intention: The Mediating Role of Work Related Stress", Procedia-Social and Behavioral Sciences, (58): 289-297.

Eren, Ş. M. (2014), Jenerik Rekabet Stratejilerinin Firmaların İhracat Performansına Etkisi, Journal of Yaşar University, 9 (34) 5998-6022, e.t.30.05.2014.

Freeman, R. E.,&Stewart, L. (2006). Developing ethicalleadership. Bridge Paperso. Document Number)

Guillot, C.W. (2003). "Strategic Leadership: Definingthe Challenge". Air& Space PowerJournal, Winter, ss.67-75.

Hitt, M. ve Haynes, K.T., ve Roy, S., (2010), "Strategic LeadershipForThe 21 Century", Business Horizons, 53, 437—444.

Hitt, M.,Ireland, R.D. ve Hoskisson, R.E.,(1999), Strategic Management: Competitivenessand Globalization, Third Edition (Cincinnati: South-Western College Publishing Company,

Kızılyalçın, A., (2005), "Rekabet Ve İşbirliği Stratejilerinin Finansal Yönetim Açısından Değerlendirilmesi: Ege Bölgesi Tekstil Sektörü Örneği", Adnan Menderes Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, YL Tezi.

Kirimi, E.K., (2012), "The Enfluence Of Cost Leadershıp and Dıfferentıatıon Strategıes On The Relatıonshıp Between People Orıented Capıtaland Competıtive Advantage Of Kenyan Fırms Certıfied By Internatıonal Standards Organızatıon", Unıversıty Of Naırobı Doktora Tezi.

Kouzes, J. M.,&Posner, B. Z. (1992). Ethicalleaders: an essayaboutbeing in love. Journal of Business Ethics, 11(5), 479-484.

Pisapia, J. (2009). The Strategic leader: New tacticsfor a globalizingworld. Charlotte, NC:IAP, Information Age Publishing.

Porter, M.E., (1985), Competitive Advantage, FreePress, Newyork

PORTER, M.E., (1987), "From Competitive Advantage to CorporateStrategy", Harward Business Review, (May- June), pp. 43 – 59.

Porter, M.E (1998), Competitive Advantage: Creating And Sustaining Superior Performance, The Free Press, New York.

PORTER, M.E.(2000): Rekabet Stratejisi Sektör ve Rakip Analizi Teknikleri, Sistem Yayıncılık, İstanbul.

Tatum, B.C. ve Eberlin, R.J., (2007), "Leadership, Ethics, AndJustice İn Strategic DecisionMaking", VOL. 8 NO. 4, ss.303-310

Thomas, T.,Schermerhorn, J.R. ve Dienhart, J.W. (2004) "Strategic Leadership of Ethical Behavior in Business", The Academy of Management Executive, 18 (2): 56-66.

Timur, N. ve Özmen, A. (2009). Stratejik Küresel Pazarlama, Ankara: Eflatun Yayınevi.

Treviño, L.K., Brown, M. ve Hartman, L.P. (2003) "A Qualitative Investigation of Perceived Executive Ethical Leadership: Perceptions From In side and Outsid The Executive Suite", Human Relations, 56 (1): 5-37.

WAN, Z., (2004), "Competitive Strategy, Competitive Forces and Business Level Performance in the U.S. Upholstred, Wood Household Furniture Industry, Missisippi State University, Unpublished PhD. Dissertation, U.S.A.

Wan, Z., (2004), "Competitive Strategy And Business Performance in The U.S. Upholstered, Wood Household Furniture Industry", Forest Products Journal VOL. 59, NO. 9, ss. 15.

Wang, D., Feng, T. ve Lawton, A., (2016), "Linking Ethical Leadership with Firm Performance: A Multi-dimensional Perspective", Journal of Business Ethics,

HİZMETKÂR LİDERLİK DAVRANIŞLARININ ÇALIŞAN SESLİLİĞİNE ETKİSİNİ BELİRLEMEYE YÖNELİK BİR ARAŞTIRMA

Prof. Dr. Tahir AKGEMCİ
Selçuk Üniversitesi, İİBF
takgemci@selcuk.edu.tr

Arş. Gör. Serap KALFAOĞLU
Selçuk Üniversitesi, İİBF
serapkalfaoglu@selcuk.edu.tr

ÖZET

Bu çalışmanın amacı, hizmetkâr liderlik davranışlarının çalışan sesliliği üzerindeki etkisini belirlemektir. Bu amaçla, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler alanında çalışan 132 araştırma görevlisi üzerinde bir araştırma yapılmıştır. Verilerin toplanmasında anket yönteminden, analizlerinde ise SPSS programından yararlanılmıştır. Anket formunun oluşturulmasında, Cerit (2007)'in geliştirdiği hizmetkar liderlik davranışları ölçeğinden, Van Dyne vd. (2003)'nin geliştirdiği çalışan sesliliği ölçeğinden faydalanılmıştır. Çalışmada tanımlayıcı istatistikler, hizmetkar liderlik ile çalışan sesliliği ilişkisini ölçmeye yönelik korelasyon analizi ve hizmetkar liderliğin çalışan sesliliği üzerine etkisini belirlemek üzere regresyon analizi kullanılmıştır. Çalışma sonucunda, danışmanların hizmetkâr liderlik davranışlarının araştırma görevlilerinin sesi üzerinde olumlu ve anlamlı bir etkisi olduğu belirlenmiştir. Araştırmanın sonuç kısmında benzer çalışma sonuçlarıyla kıyaslamalar yapılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Hizmetkâr Liderlik, Çalışan Sesliliği, Araştırma Görevlileri

A RESEARCH ON DETEMINATION OF THE EFFECT OF SERVANT LEADERSHIP BEHAVIOURS ON EMPLOYEE VOICE

ABSTRACT

The purpose of this study is to determine the effect of servant leadership behaviors on employee voice. For this purpose, a research was carried out on 132 research assistants working in Selçuk University at Social Sciences field. The data were collected from the questionnaire and the analyzes were performed via SPSS program.In the formation of the questionnaire, the servant leadership behaviors scale developed by Cerit (2007) and the

employee voice scale developed by Van Dyne et al., (2003) were utilized.In the study, descriptive statistics, correlation analysis to measure the relationship between servant leadership and employee voice, and regression analysis to determine the effect of servant leadership on employee voice.As a result of the study, it was determined that the supervisors' servant leadership behaviors were a positive and significant influence on the voice of the research assistants.The results of the study were compared with the results of similar studies.
Keywords: Servant Leadership, Employee Voice, Research Assistants

GİRİŞ

Son zamanlarda literatürde en önemli yetenek faktörü, sermaye unsuru insan kaynağı olarak kabul görmüştür (Göktaş Kulualp, 2016: 745). İşletmeler rekabet ederek varlıklarını sürdürebilmeleri, rekabet üstü olabilmeleri ve bunu sürdürülebilir hale getirebilmeleri için insan sermayesine önem vermelidir. Çünkü organizasyonel yönetim alanının en önemli kaynağı insan sermayesidir. Microsoft şirketinin kurucularından olan Bill Gates, insan sermayesini "Her akşam şirketten çıkan ve evine giden, şirketin değerli varlığı" şeklinde tanımlamaktadır (Okun, 2017: 1).

Bir örgütte, insan sermayesini önceleme, liderlerin çalışanlarının işleriyle ilgili görüşlerini, fikirlerini ve önerilerini dikkate alması şeklinde olmaktadır (Göktaş Kulualp, 2016: 745).Örgütler, gelişimlerini ve değişimlerini bilgi birikimleri ve yeni fikirleri sayesinde bilgi üretebilen, çalıştıkları örgütün gelişimi ve yenilenmesi yolunda düşünce ve bilgilerini bilinçli bir şekilde paylaşan çalışanlarla sağlayabilirler. Bu nedenle örgütlerin başarısının sağlanabilmesi, çalışanların özerk bir şekilde ilgi duyduğu, bilgi ve tecrübesinin bulunduğu özellikleri aktarabilmesine dayalıdır. Olayı bu bakış açısıyla değerlendirince işletmeler açısından çalışan sesinin ya da sesliliğinin ne kadar önemli olduğu ortaya çıkmaktadır (Algın, 2014: 1; Arslan ve Yener, 2016: 174;Çiçek, 2016: 2-3).

Bu bağlamda çalışanların his, duygu, düşünce, fikir ve önerilerini sözlü bir şekilde aktarmaları ses verme veya çalışan (işgören) sesliliği olarak tanımlanmıştır. Bu davranış biçimi örgüt faaliyetlerine yönelik bir saldırı olmaktan ziyade, örgütü bulunduğu konumdan daha iyi bir duruma getirecek düzenlemelere gönüllü olması bu çerçevede ele alınmıştır (Bulut, 2016: 2).

Son dönemlerde insana verilen önem göz önüne alındığında, insan odaklı yönetim örgütler için vazgeçilmez bir hâl almıştır. İnsan odaklı yönetim gereği örgütlerin ihtiyaçlarının geleneksel liderlik yaklaşımlarıyla karşılanamaması, baskı, emir, gücün kötüye kullanımı gibi davranışlar gösteren eski tarz liderlerin varlığının örgütlerde pek çok sorunlara yol açtığı

görülmüştür. Bu durum da çalışanların ihtiyaçlarına ve isteklerine odaklı, çalışanları güçlendiren, iş yapma konusunda daha yaratıcı ve etkin olma potansiyellerini geliştiren, kısa dönem kârlılığın üzerinde etik değerlerin önem taşıdığı ve insanları etkileyebilme özelliğinde bulunan (Dal, 2014: 1) yeni liderlik yaklaşımlarının/tarzlarının ve dolayısıyla liderlerin doğması yönünde gelişerek değişebilmektedir(Türkmen, 2016: 1).

Söz konusu değişimler sonucunda Greenleaf (1970)'ın öne sürdüğü (Özmutlu, 2011: 1) ve bütün liderlik yetkinliklerini kapsamakla birlikte standart liderlik bakış açısını aşarak çalışan merkezli ve hizmet odaklı olma özelliklerini taşıyan(Temiz, 2016: 3)'Hizmetkâr Liderlik'' yaklaşımıdır. Aslında yüzyıllar önce Peygamberimiz (s.a.s.) tarafından çerçevesi çizilen "Liderler kavimlerinin hizmetkârlarıdır" hadisinin mucizevi özelliği belirmektedir (Akyüz, 2012: 3).

Çalışanların fikir ve önerilerine, örgütlerin değişime ayak uydurarak gelişimlerinin yanında, liderlerin kendilerini geliştirebilmesi için de ihtiyaç duyulmaktadır. Yapılan araştırmalar sonucunda liderlerin sergilemiş olduğu davranışlar, çalışanların sesliliği konusunda önemli bir unsur olduğunu göstermektedir (Bulut, 2016: 2).

Henderson 2013 yılında, endüstri sektöründeki şirketlerde çalışan 78 kişi ile ABD'de yapmış olduğu çalışmada, liderlik tarzı olarak hizmetkâr ve dönüştürücü liderlik tarzını almıştır. Hem hizmetkâr hem de dönüştürücü liderlik tarzlarıyla, ses verme davranışının anlamlı ve olumlu bir şekilde ilişkili olduğu sonucuna ulaşmıştır (Bulut, 2016: 49). Analiz, hizmetkâr liderliğin, dönüşümcü liderliğe kıyasla ses verme davranışının daha güçlü bir öngörücüsü olduğunu belirtmiştir (Henderson, 2013: iii).Benzer bir yaklaşımla bu çalışmada hizmetkâr liderliğin çalışan (işgören) sesliliği ile ilişkisi değerlendirilmiştir.

I. KURAMSAL ÇERÇEVE

1.1. İşgören (Çalışan) Sesliliği

Ses kavramını 1970 yılında ilk olarak ortaya çıkardığı düşünülen Hirschman (Güven, 2017: 34)sesi, örgütsel tatminsizliğe bir yanıt şeklinde nitelendiren ve "sakıncalı bir durumdan kaçmak/kaçınmaktan ziyade o durumu değiştirebilmek için herhangi bir çaba göstermek" şeklinde tanımlayan (Derin, 2017: 55) ilk sosyal bilimcidir (Özdemir ve Sarıoğlu Uğur, 2013: 263). Bu kavramın yönetim alanında ortaya çıkmasını Rockfeller, yönetici-çalışan arası ilişkideki arzulanan seviyede yürütülmesi için iş görenlerin düşünce, öneri ve şikâyetlerini dile getirmeleri ve "ses" yaratmaları gerekliliğini savunmuş ve Amerika'da sahibi olduğu iş yeri ve fabrikadaki uygulamaları buna göre yapılandırarak sağlamıştır (Güven, 2017: 34).

Seslilik ya da çalışan sesliliği, iş görenlerin görevleriyle ilgili düşünce, öneri ve varsa kaygılarını, örgüt performansını geliştirme amacında olarak ifade etmesidir (Morrison, 2011: 375).Bir başka ifadeyle, işgörenlerin örgütlerini tenkit etmelerinden ziyade gelişmek-geliştirmek amaçlarına yönelik davranışlarıdır (Göktaş Kulualp, 2016: 746).

İşgören sesliliği, ayrıca çalışanların karar alma süreçlerindeki rollerini de nitelendirmektedir. Çalışan sesliliği yönetim alanında doğrudan ve dolaylı olmak üzere iki boyutta ele alınmaktadır (Derin, 2017: 55).Birincisi yani doğrudan işgören sesliliği, çalışanların kendi istekleri doğrultusunda, bilinçli olarak ve örgütün yararına olacak şekilde konuşmasıdır. Diğeri yani dolaylı işgören sesliliği ise, çalışanların karar verme süreçlerine katılımını artırmak için var olan örgütteki iletişim kanallarının ve prosedürlerin kolaylaştırılmasıdır (Bulut, 2016: 31).

Yazında çalışan sesliliği rol ötesi davranış ve proaktif davranış olmak üzere iki davranış modeli altında incelenme eğilimindedir (Okun, 2017: 59).Ekstra-rol (rol ötesi) davranışını1995 yılındaVan Dyne,*"Organizasyon çıkarlarını gözeten ve/veya organizasyonun fayda sağlamasına yönelik olan, isteğe bağlı olarak gerçekleştirilen ve kişiden beklenen iş tanımının ötesine geçen davranıştır"* şeklinde tanımlamıştır (Güven, 2017: 39). Benzer fikirde olan kişilerden diğerleri de Cumming, Parks, Van Dyne ve Le Pine (1998)'dir (Bulut, 2016: 31). Çalışmalar bazında bu davranış şekli şu özellikleri taşımaktadır (Güven, 2017: 40):

1. Olağan iş tanımları baz alınarak tanımlanmamaktadır,
2. Gerçekleştirildiğinde ödül beklentisi yoktur,
3. Gerçekleştirilmediğinde ceza korkusu yoktur.

Yani rol ötesi davranışlar, tanımlanmış mevcut rol beklentilerinin ötesinde olan, örgütün yararına olan veya örgütün yararına olması niyetiyle gerçekleştirilen isteğe bağlı davranışlardır. Rol ötesi davranışta olması gereken sadece beklenenden daha fazlasının yapılması değil, aynı zamanda organizasyonun faydasının gözetilmesi de söz konusudur (Okun, 2017: 61).

Örgütler değişen dinamik çevre koşulları, teknolojik gelişmeler farklılık içeren organizasyonel fikirler ve değişen iş anlayışları nedeniyle çok sayıda değişiklik yapmak zorunda kalmaktadır. Organizasyonlar, üretim odaklı olmaktan bilgi odaklı olmaya geçtikçe, yaratıcılık, yenilikçilik ve değişimi artırmak ve ilerletmek için iş görenlerinden proaktif davranışlar beklemektedirler (Okun, 2017: 59). Bu bağlamda iş gören sesliliği aynı zamanda proaktif bir davranış olarak da görülmektedir. Proaktif davranışlar, kişinin kendisinin

başlattığı, gelecek odaklı ve mevcut durumu iyileştirmeyi veya kişinin kendisini geliştirmeyi amaçlayan faaliyetlerdir (Morisson, 2011: 375; Çetin ve Çakmakçı, 2012: 4).

Proaktif bir davranış olarak iş gören sesliliği çalışma grubuna dahil olan diğer işgörenlerin yararlanabileceği, problemleri çözmeye dayalı yaratıcı yaklaşımlar göstereceği, değişime yönelik öncü düşüncelerin belirtilebileceği ve işgörenlerin paylaşılmış vizyon doğrultusunda birbirlerini anlayabileceği bir platform yaratacaktır (Göktaş Kulualp, 2016: 747). Bu davranışlar bağlamında da çalışan sesliliği davranışlarının nedenleri; üstleri etkileme (upward influence),açıkça konuşma (speaking up), konu benimsetme (issue selling), ilkeli örgütsel muhalefet (princepled organizational dissent), sesini (ses) çıkarma (voice) sorun bildirme (whistleblowing), sözel saldırganlık (verbal aggressiveness) ve tartışma (aggressiveness), şikâyet etme (complaining-negatif word of mouth behaviour), geri bildirim arayışı (Feedback Seeking), sorumluluk alma (taking charge) olarak özetlenebilir.(Göktaş Kulualp, 2016: 748-750; Bulut, 2016: 35-36; Okun, 2017: 69,71-72; Şehitoğlu, 2012: 30-31; Çakıcı, 2007: 151-152).

Literatüre bakıldığında iş gören kavramının altında değerlendirilecek boyutlar bulunmaya çalışılmıştır (Şehitoğlu, 2007: 32-33). Bu boyutlar;

*1. Kabul Edilmiş (Kabullenici-Kabullenilmiş) Seslilik:*Doğal bir şekilde oluşan kabullenilmiş seslilik (Göktaş Kulualp, 2016: 747), boyun eğme hissine dayalı işle ilgili (Çiçek, 2016: 128)düşünce, bilgi ve yaklaşımların bilinçli bir şekilde nitelendirilmesidir (Şehitoğlu, 2012: 33).Pasif bir yapıya sahip olan (Çiçek, 2016: 128)kabullenilmiş sesliliğe, yönetim ve sosyal psikolojide yer edinmiş ‘Abilene Paradoksu’ ve ‘Çoğulcu Cehaleti-Çoğunluktan Habersizlik’ örnek verilebilir (Çiçek, 2016: 128; Şehitoğlu, 2012: 33). Abilene Paradoksu;insanların, grubun algılanan isteklerine ya da arzularına uyumlu olmayı istemelerinden dolayı (Çiçek, 2016: 113) iletişime kendi düşüncelerini dahil etmek için zaman ayırıp gayret etmeyerek uzlaşmayla iletişim kurdukları durumdur. Abilene Paradoksu örneği şöyledir (Van Dyne, 2003: 1373; Şehitoğlu, 2012: 33): Havasız bir arabada yolculuk, kafeteryadaki yağlı yiyecekler yemek gibi nedenlerle hiç kimse 53 millik yolu gitmek istemedikleri halde bunu söylemiyorlar. Kızgın ve yılgın olan kişiler bu yolculuktan döndükleri zaman bu yolculuk için birbirlerini suçlamaya başlıyorlar. Hiç kimse gitmek istemediği için bu konuda sorumlu kimse yoktur ve kimse suçlanamaz. Bu grupta herkesten kaynaklı iletişim kurmama hatasından dolayı herkes yapmak istemedikleri şeyleri yapmak zorunda kalmıştır. Çoğulcu Cehalet ya da Çoğunluktan Habersizlik ise, insanların kendi fikirlerinin, tutumlarının ve inandığı şeylerin diğer bireylerden farklı olmasına ve bunları tek

doğru görüş olarak kabul etmesine rağmen, onlarınkiyle aynıymış gibi algılama eğilimi içinde oldukları ya da çoğunluğun desteklediği baskın görüşe kendisinin de katılmasıyla ortaya çıkan durumu ifade etmektedir (Çiçek, 2016: 128-129; Van Dyna, 2003: 1373; Şehitoğlu, 2012: 33).

*2. Savunma Amaçlı (Savunmacı) Seslilik:*Korku temelli olup (Göktaş Kulualp, 2016: 747)ve dolayısıyla bireyin kendisini korumaya yani öz-korumaya dayalı olan (Van Dyna, 2003: 1371; Şehitoğlu, 2012: 33) savunmacı seslilik, işgörenlerin işle ilgili fikir ve görüşlerini kendilerini korumak amacıyla ifade etmeleri durumu olarak tanımlanır (Çiçek, 2016: 129).Çalışan sorumluluğunu azaltma ya da daha az sorumluluk alma, başarısızlıklarını kendisine değil de çevresel-dış faktörlere bağlama davranışları (Okun, 2016: 68), güvenli kararlar vererek (Van Dyna, 2003: 1371) kendini güvende hissetme şeklinde davranışlar (Bulut, 2016: 32) gösterebilir. İş gören ben merkezcil bir tavır sergileyerek (Göktaş Kulualp, 2016: 747) yani sadece kendisini düşünerek, kendi hakkında oluşan olumsuz durum karşısında ses verme davranışında bulunarak kendisini korumak istemektedir (Okun, 2016: 68).

*3. Örgüt Yararına (Toplum Yanlısı-Korumacı-Prososyal) Seslilik:*Örgüt yararına seslilik,hiçbir ödül beklentisi olmadan yardımlaşma davranışı olan özgecilik (Ümmet vd., 2013: 303), güdüsüne dayalı olan diğerlerini koruma merkezli proaktif bir davranış olarak tanımlanmaktadır (Çiçek, 2016: 129).İş görenin örgütünü ve şartları eleştirmek yerine, örgütünün yararına ve daha iyi şartların oluşması niyetiyle (Bulut, 2016: 32) değişim-merkezli olarak işle ilgili duygu, düşünce, bilgi ve görüşlerini dile getirmesidir (Şehitoğlu, 2012: 36). Kavramsal çerçevesini örgütsel vatandaşlık davranışından alan toplum yanlısı seslilik (Okun, 2016: 68), örgütü tarafından yönlendirilmesine gerek olmayanve gönüllü davranış olmasından dolayı, tüm yöneticiler tarafından olumlu algılanmayabilir (Şehitoğlu, 2012: 36).

Çalışan sesliliğine tam anlamıyla açıklık getirmek amacında olup bu kavramın daha iyi anlaşılması adına çalışan sesliliğinin diğer kuramsal temellerle ifade edilmesi önemlidir. Bu konuda Peter M. Blau (1964)tarafından belirtilen Sosyal Mübadele Teorisi (Bulut, 2016: 33; Okun, 2016: 62), Vroom (1964) tarafından ortaya atılan ve daha sonra E. Lawler ve L. Porter tarafından geliştirilen Bekleyiş Teorisi, Noelle-Neumann (1974) tarafından geliştirilen Sessizlik Sarmalı ve Ajzen (1985) tarafından geliştirilen Plânlı Davranış Teorisinin çalışan (işgören) sesi ile ilişkisini araştırmak, örgütlerin değişmesi ve gelişmesi açısından önem arz etmektedir (Çiçek, 2016: 121).

*1. Sosyal Mübadele (Değişim)Kuramı:*Sosyal ilişkilerin taraflar arasındaki çıkarların değişimine nasıl dayandığını açıklayan sosyal mübadele kuramı (Okun, 2016: 63), işyeri

davranışını anlamak için en etkili kavramsal örneklerden biridir (Cropanzone ve Mitchell, 2005: 874).Bu kurama göre çalışan sesliliğini değerlendirdiğimizde ise, çalışanlar da ses verme davranışı göstermeden önce bu davranışının çalıştığı örgüte ve kendisine yarar getirip getirmeyeceğini ölçmek için mutlaka fayda-maliyet analizi yapar. Eğer fayda sağlayacaksa iş gören ses verme davranışında bulunur (Bulut, 2016: 33).

2. *Vroom Bekleyiş Kuramı:*Bekleyiş, çalışanın algıladığı bir olasılık ya da ihtimali açıklamakta ve bekleyişteki bu ihtimal gösterilecek çaba sonrası ödül ile ilgilidir(Çiçek, 2016: 121).Beklenti kuramını çalışan sesliliği açısından değerlendirildiğinde bu kuram, çalışan sesliliği davranışının ne kadar etkin olacağını değerlendirir. Davranış-sonuç ilişkisini değerlendirme şeklinde gerçekleşen bu durumda (Okun, 2016: 64) çalışanlar, ses verme davranışı gösterecekleri kişinin kendilerini dinlediklerinde ve belirttiği hususları değerlendirip, uygulamaya geçtiklerinde, ses verme davranışı gösteren çalışanların, memnuniyet derecelerinin artacağı ve olumlu yönde motive olacakları ve daha fazla ses verme davranışı gösterecekleri değerlendirilmiştir (Bulut, 2016: 34).

3. *Ajzen'in Plânlı Davranış Kuramı:* tutumların davranışları nasıl ve ne zaman etkilediğini açıklamaya çalışan teori (Okun, 2016: 65), kişiler bir davranışı gerçekleştirmedeki ilk nedenlerinin niyet olduğunu; niyetlerin ise davranışlarına yönelik tutumları, kişisel normları ve algılanan davranışsal kontrol ile betimlendiğini belirtir (Mercan, 2015: 5). Kişiler bu açıdan (davranışlarına yönelik tutum, kişisel normlar, davranış kontrolü) düşünerek niyetini belirleyip ve nasıl davranacağına karar vereceği belirtilmiştir (Bulut, 2016: 34). Kişinin göstereceği ses verme davranışı ile arzu ettiği sonuçlara ulaşacağını, olumlu geri bildirim alacağını ve örgüte pozitif bir katkı sağlayacağını düşünüyorsa, tahminleri olumlu sonuçların yüksek olacağı yönünde ise kişi böyle özel bir davranış girişiminde bulunacaktır (Çakıcı, 2007: 152).

4. *Sessizlik Sarmalı Kuramı:*Elisabeth Noelle-Neumann tarafından geliştirilen sessizlik sarmalı modeli insanların azınlıkta olduklarını hissettiklerinde neden düşüncelerini görüşlerini ifade etmekten çekindiklerini açıklar (Ak, 2012).Düşüncelerin açıklanmadan önce kamu/ medya desteği düzeyini değerlendirmektir. Sarmal için zayıf kamu desteğinin tanımlanması, bireylerin izole olma tehlikesini hissetmesi gereklidir (Çakıcı, 2007: 153).Bu da insanları sessiz kalmaya iter. Ya da kendi görüşlerinin toplum tarafından kabul gördüğünü ya da yaygınlaştığını hissettikleri zaman, yüksek sesle görüşlerini söyleme ihtiyacı duyarlar (Çiçek, 2016: 124).

Çalışan sesliliğinin dayandığı kuramsal temellerle birlikte iş gören sesliliği davranışının birçok faktörlerden etkilendiğinden de bahsetmekte fayda vardır. Bu faktörler belirlenirken; öncelikle sesliliğin örgüte yararlı olmasına yönelik 'çalışanın ses verme ile ilgili aldığı kararın etkili olması' ve 'çalışanın ses vermesi ile oluşabilecek olan risklere ve potansiyel olumsuz sonuçlarla ilişkilin bireysel karar alması'şeklinde iki temel konunun çalışanın karar vermesi açısından etkili olacağı belirtilmiştir (Bulut, 2016: 36). Çalışan sesliliğine etki eden faktörler örgüt yapısı, örgüt kültürü, iş grubu büyüklüğü ve yapısı, kolektif inanışlar, amirin iletişime açık oluşu, amir ile olan ilişkiler, liderlik tarzları, birden fazla liderin olması gibi bağlamsal faktörler; işe karşı tutumlar, kişilik, demografik özellikler, deneyim ve tecrübe, uzun dönem veya kısa dönemli çalışma, pozisyon ve statü, performans, rol tanımları gibi bireysel faktörlerdir (Bayramlık ve Bulut, 2011: 445; Bulut, 2016: 36-42).

Örgütlerin değişmesini ve gelişmesini engelleyen ve tehlikeli bir engel olarak nitelendirilen sessizlik davranışının, örgütlerin büyümesi ve yaratıcılıkları açısından olumsuz bir etki oluşturabileceği ve örgütün gelişimi için önemli olan fırsatların önüne geçeceği belirtilmiştir. Bu sebeple de örgütler çalışanlarını seslilik davranışında bulunma konusunda desteklemelilerdir (Çiçek, 2016: 115-116).

Çalışan sesliliğinin önemli olmasıyla birlikte Türkiye'de yapılan çalışmaların (örn., Güven 2017; Bulut 2016; Çiçek 2016; Okun 2017; Göktaş Kulualp 2016; Derin 2017)az olması dikkat çekerken son dönemlere bakıldığında bu konu üzerinde çalışmaların artış göstermeye başladığı söylenebilir.

1.2. Hizmetkâr Liderlik

Türk Dil Kurumu'na göre "ücretle iş gören genellikle erkek işçi, uşak" (http://www.tdk.gov.tr) olarak,yabancı literatürde ise, "diğer insanların özellikle ev işleriyle ilgili işlerinde veya kişisel işlerinde görev alan kişi" olarak tanımlan hizmetkârlık, her ne kadar diğerlerine hizmet etmek gibi gelişmemiş, basit bir davranış eğilimi olarak algılansa da, aslında özünde liderin kendisini başkalarına adamasını, başkalarının görüşlerini de dikkate almasının yanı sıra "ben" merkezlilikten "sen-biz" merkezliliğe yönelmesini kapsamaktadır (Dal, 2014: 20).

Lider makam gücü olmadan insanları ikna edip yönlendirebilen yani etkileme gücü olan, insanlara kendisini takip ettirmeyi başaran, vizyonu cesareti, bilgi ve deneyimi ile yerinde ve zamanında kararlar alabilen, değişimi yaratan, güçlü bir örgüt kültürü oluşturabilen ve bunun sürekliliğini sağlayan (Bedük, 2012: 147), rolünü izleyicilerinden alan, kuralları belirleyen,

grup tarafından liderliği benimsenmiş, onlara bir hedef gösteren, bu hedef etrafında takipçilerinin canla başla çalışmalarını ve başarmalarını sağlayan kişidir(Yılmaz, 2013: 5). Bu doğrultuda liderlerin yaptığı iş olan liderlik (Robbins ve Coulter, 2010: 460; Robbins vd., 2013: 300),grupça bireyleri belli amaçlar doğrultusunda bir araya getirme ve amaçlara ulaşmak için onları etkileyebilme yeteneğidir (Coşkunlar, 2011: 5).

Toplumun çoğunluğunu düşünen, onların ihtiyaçlarına öncelik veren, bu ihtiyaçları karşılayan, hassas liderler önemsenmekte ve özlenmektedir. Aslında yüz yıllar öncesinden hizmetkâr liderlik kavramının, Hz. Muhammed (s.a.s) "Liderler kavimlerinin hizmetkârıdır." Hadisiyle ortaya çıktığı da görülmektedir (Akyüz, 2012: 2-3).

Bu bağlamda hizmetkar liderlik, takipçilerine karşı sevgi, şevkat gösterebilmeyi, alçakgönüllü olmayı, empati kurabilmeyi, fedakar davranmayı, grupça ve örgütsel çıkarları kişisel çıkarlardan önce tutmayı, onlara hizmet etmeyi öngören modern bir liderlik yaklaşımıdır (Dal, 2014: iii). Bu yönde davranış gösteren bireyler de hizmetkâr lider olarak adlandırılmaktadır. Hizmetkâr liderlerin girişimleri öncüdür, çünkü bireysel gücünü artırmayı değil, daha iyi hizmet etmeyi isterler (Ker Dinçer ve Bitirim, 2012: 61). Yukl (2002) tarafından "bir hizmetkâr lider, takipçilerin ihtiyaçlarına cevap vermeli ve onlara daha sağlıklı, daha akıllı ve sorumluluklarını kabul etmeye istekli olmalarına yardım etmelidir." şeklinde ifade etmektedir. Başka bir deyişle, hizmetkâr lider, takipçilerin ihtiyaçlarını kendi kişisel çıkarlarının üzerine yerleştirmelidir (Earnhardt, 2008: 14).

Hizmetkâr liderliğin, diğer liderlik yaklaşımlarından ayıran en önemli özelliği insanlar arası entegrasyonu sağlaması ve çalışanlar ile uzun dönemli ilişkiler kurmayı vurgulamasıdır (Kılıç ve Aydın, 2016: 107). Hizmetkâr liderlik etki, vizyon, güven, güvenilirlik ve yetkinlik, görev paylaşımı, doğruluk ve dürüstlük, modelleme ve şeffaflık, hizmet, kâhyalık, iletişim, inanç, öncülük etmek, başkalarını takdir etme, cesaretlendirme, öğretme, dinleme, güçlendirme gibi özelliklerinin bulunması, insanlara değer vermenin, kişileri dinlemenin, güçlendirmenin, onlara güven duymanın gereğini ve önemini vurgulamaktadır (Dal, 2014: 32). Buna bağlı olarak da hizmetkâr liderliğin oldukça fazla boyutu vardır. Bu boyutlar aşağıda tablo 1'de verilmiştir.

Tablo 1: Hizmetkar Liderlik Boyutları

Spears (1998)	**Laub (1999)**	**Farling, Stone ve Winston (1999)**	**Page ve Wong (2000)**

Dinleme Empati İyileştirme Farkındalık İkna Etme Kavramsallaştırma İleri Görüşlülük Kahyalık İnsanların Gelişimine Bağlılık Birlik Kuruculuk	Değer Verme Geliştirme Toplum Oluşturma Dürüstlük Liderlik Etme Liderliği Paylaşma	Vizyon Güven Hizmet Etki İnandırıcılık	Dürüstlük Alçakgönüllülük Hizmetkârlık Dikkate Alma Güçlendirme Geliştirme Karar Verme Amaç Belirleme Liderlik Etme Modelleme Takım Oluşturma Ortak Karar Verme
McGee-Cooper ve Trammel (2002)	**Russell ve Stone (2002)**	**Patterson (2003)**	**Dennis ve Winston (2003)**
Yargılamaksızın Dinleme Empati Gösterme Özgün Olma Toplum Yaratma Güç Paylaşımı İnsanları Geliştirme	Vizyon Dürüstlük Bütünlük Güven Hizmet Modelleme Öncülük Takdir Etme Güçlendirme	Sosyal ve Ahlaki Sevgi Alçakgönüllülük Fedakârlık Vizyon Güven Güçlendirme Hizmet	Hizmet Güçlendirme Vizyon
Hunter (2004)	**Dennis ve Bocernea (2005)**	**Bowman (2005)**	**Barbuto ve Wheeler (2006)**

Sabır Cesaretlendirme Alçakgönüllülük Saygı Kendini Düşünmeme Affetme Dürüstlük Vaat	Sosyal ve Ahlaki Sevgi Alçakgönüllülük Güçlendirme Vizyon Güven	Alçakgönüllülük Dürüstlük Güven Empati İyileştirme Topluluk Hissi	Fedakar Arama Duygusal İyileştirme Örgütsel İyileştirme İnandırıcı Planlama (Vizyon) Bilgelik

Kaynak: Dal, 2014: 37

2.3 Hizmetkâr Liderlik Davranışı İle İşgören (Çalışan) Sesliliği İlişkisi

Çalışanların liderleri ile olan ilişkilerinin, çalışanların potansiyellerini yerine getirme ve kendi kendine motive olma yollarını anlamak için önemli olduğu vurgulanmaktadır (Tischler vd., 2016: 4). Liderin kuracağı yüksek etkileşimli bir ortama sahip iklimde çalışanların önerilerinin dinlenmesi, karar mekanizmalarına dahil edilmesi, yeni fikir ve önerilerle faaliyetlerini sürdürmeleri konusunda desteklenmeleri onların örgütün aleyhine davranmalarını engelleyeceği gibi örgütün lehine davranış sergilemelerine neden olacaktır (Demirtaş vd., 2017).

Çalışanlar, ses verme davranışında bulunduklarında liderlilerinin kendilerini sevdiği, onlara şefkat duyduğu, alçakgönüllü davrandığı bir lider düşüncesinde olarak (Dal, 2014: iii), dinlediklerinde ve belirttiği hususları değerlendirip, uygulamaya geçtiklerinde, ses verme davranışı gösteren çalışanların, memnuniyet derecelerinin artacağı ve olumlu yönde motive olacakları ve daha fazla ses verme davranışı gösterecekleri değerlendirilmiştir (Bulut, 2016: 34).

Çalışanın iş doyumunu büyük ölçüde geliştiren etkin bir liderlik olarak hizmetkâr liderlik, liderin güvenini oluşturarak çalışanların ses davranışlarıyla olumlu bir şekilde ilgileneceği beklenmektedir (Erkutlu ve Chafra, 2015: 31).

Karşılık ilkesine göre, liderleri tarafından hizmet gören ve değer verilen çalışanlar, liderleri için bir geri ödeme olarak karşılık verecekler; dolayısıyla diğer örgütsel vatandaşlık davranışı gibi ses davranışları, çalışanlar için liderlere etkili bir geri dönüş olarak görülmektedir. Bu temelde, hizmetkâr liderliğin örgütlerde ses davranışını geliştireceği öngörülmektedir (Yan ve Xiao, 2016). Buna göre;

Hipotez: *Hizmetkâr liderlik davranışının çalışan sesliliği üzerine etkisi vardır.*

II. METODOLOJİ

2.1. Araştırmanın Problemi, Amacı ve Önemi

Sosyal Bilimler alanında çalışan araştırma görevlilerinin danışmanlarının hizmetkâr liderlik davranışı sergilemesi ya da sergilememesi durumunda araştırma görevlilerinin seslilik davranışında bulunup bulunmayacağı araştırmanın problemidir. Bu çalışmanın amacı örgütlerde hizmetkâr liderlik davranışının çalışan sesliliğine etkisini araştırmaktır. Takipçilerin çıkarlarının, kişisel çıkarlardan daha önde olduğu hizmetkâr liderlik davranışı, bireylere değer vererek onları geliştirme ve top yekün iyilik için tüm gücün paylaşılıp kullanılmasını vurgular. Bu bağlamda araştırma görevlilerinin sesliliği, danışmanlarının sergileyecekleri hizmetkâr liderlik davranışıyla şekillenmesinde önemlidir.

2.2. Araştırmanın Kapsamı ve Yöntemi

Sosyal Bilimler alanındaki araştırma görevlilerinin, sosyal olayları daha iyi analiz etmesi ve onlarda sorunları fark edebilme özelliğinin bulunduğu algısından dolayı çalışma, sosyal bilimler alanında çalışan araştırma görevlilerine uygulanmıştır. Araştırma görevlileri işlerinin gereği genellikle seslilik davranışında bulunmaktadırlar. Bununla birlikte danışmanlarının hizmetkâr liderlik davranışları, araştırma görevlilerinin sesliliğini etkileyeceği düşünülmektedir. Bu bağlamda Selçuk Üniversitesinde Sosyal Bilimler Alanında Çalışan 175 Araştırma Görevlisi çalışmanın evrenini oluşturmaktadır. %95 güven aralığında %5lik hata payı ile örneklem 132 Arş. Gör. Olarak hesaplanmıştır. Örnekleme, basit tesadüfi örnekleme yöntemi ile ulaşılmış, yüz yüze anket yöntemi kullanılmıştır.

Yusuf Cerit (2007)tarafından kendi çalışmalarında kullanmak üzere yurt dışında hazırlanan, Türkçeye uyarlayıp geçerlilik ve güvenirlik çalışması yapılmış 24 sorulu hizmetkâr liderlik ölçeği kullanılmıştır. Bu ölçek Özmutlu'nun (2011)doktora tezinden alınmıştır. Çalışan sesliliği ölçeği olarak Van Dyne ve Le Pine (1998) tarafından geliştirilen ve Çetin ve Çakmakçı (2012) tarafından Türkçe'ye uyarlaması yapılan ölçek kullanılmıştır. Bu ölçek Bulut'un (2016) yüksek lisans çalışmasından alınmıştır. Çalışmada veriler Likert Ölçeği dikkate alınarak hazırlanan standart bir anket formunda '1'='kesinlikle katılmıyorum''dan '5'='kesinlikle katılıyorum'a doğrudur.

2.3. Araştırmanın Analizi ve Bulguları

2.3.1. Frekans Analizi Sonucunda Elde Edilen Bulgular

Çalışmamızda, uygulamaya konu edilen örneklemimizin demografik özelliklerini yorumlayabilmek için yaptığımız frekans analizinde (Tablo 2), çoğunluk açısından bakıldığında, katılımcıların çoğu erkek, bekar, 25-29 yaş aralığında ve 6-9 yıldır çalışmaktadır. Liderlerin ise çoğunlukla erkek olduğu göze çarpmaktadır.

Tablo 2: Frekans Analizi

CİNSİYET	**Frekans**	**Yüzde**
Kadın	62	47,0
Erkek	70	53,0
YAŞ	**Frekans**	**Yüzde**
20-24	13	9,8
25-29	62	47,0
30-34	45	34,1
35-39	12	9,1
MEDENİ DURUM	**Frekans**	**Yüzde**
Evli	62	47,0
Bekâr	70	53,0
HİZMET SÜRESİ	**Frekans**	**Yüzde**
0-1	24	18,2
2-5	57	43,2
6-9	46	34,8
10 ve üzeri	5	3,8

LİDER CİNSİYETİ	Frekans	Yüzde
Kadın	38	28,8
Erkek	94	71,2
Toplam	132	100,0

2.3.2. Güvenilirlik Analizi Sonucunda Elde Edilen Bulgular

Güvenilirlik analizi sonucunda genel olarak ölçeklerin güvenilirlik katsayıları (Cronbach's Alpha Değerleri) 0,70'den yüksek olduğu için yeterli görülmüştür (Tablo 3).

Tablo 3. Güvenilirlik Analizi Sonuçları

Ölçekler	İfade sayısı	Cronbach's Alpha
Hizmetkâr Liderlik	24	,979
Çalışan Sesliliği	6	,914

2.3.3. Korelasyon Analizi Sonucunda Elde Edilen Bulgular

Araştırma amacına uygun olarak öncelikle değişkenler arası ilişkileri bulmak ve yorumlayabilmek adına İlişki (Korelasyon Analizi) yapılmış olup, bulgulara Tablo 4'de yer verilmiştir. Analiz sonuçlarına göre, hizmetkar liderlik ile çalışan sesliliği arasında (r=0,353; p=0,000) pozitif yönlü ve istatistiksel olarak anlamlı bir ilişki olduğu tespit edilmiştir.

Tablo 4. Korelasyon Analizi Sonuçları

		Çalışan Sesliliği
Hizmetkâr Liderlik	**Pearson**	,353
	Sig. (2-tailed) (p)	,000
	N	132

2.3.4. Hipotezlerin Test Edilmesi

2.3.4.1.Regresyon Analizi Sonucunda Elde Edilen Bulgular

Araştırmanın amacına yönelik hazırlanan "Hizmetkar liderlik davranışlarının çalışan sesliliği üzerine etkisi vardır." hipotezinin test edilmesi için regresyon analizi yapılmıştır. Analiz sonuçları Tablo 5'de özetlenmektedir.

Tablo 5. Hizmetkar Liderlik Davranışının Çalışan Sesliliği Üzerine Etkileri

Model	**Bağımsız Değişken:** **Hizmetkar Liderlik**							
Bağımlı Değişken: Çalışan Sesliliği	**Sabit Sayı**	**Beta**	**R Square**	**F**	**Sig. Level**	**D. Watson**	**Std. Hata**	**t değeri**
	2,491	,367	,328	249,8507	,000	1,696	,25407	4,502

Bu araştırmada, hizmetkar liderlik davranışının çalışan sesliliği üzerinde %33'lük bir oranda etkili olduğu sonucuna varılmıştır. %1 anlamlılık düzeyinde ve pozitif etkileşim mevcuttur. Önem değerinin 0.05'den düşük çıkması ile modelin istatistiksel olarak da anlamlı olduğu saptanmıştır. Bu bağlamda hipotezimiz desteklenmiştir.

Hipotez:*Hizmetkâr liderlik çalışan sesliliğini pozitif yönde anlamlı olarak etkilemektedir* ***(H:*** *Kabul).*

SONUÇ VE ÖNERİLER

Bu çalışmada hizmetkâr liderlik davranışının çalışan sesi üzerindeki etkisi uygulamalı olarak ele alınmıştır. Danışmanların hizmetkâr liderlik davranışlarının araştırma görevlilerinin sesi üzerinde olumlu ve anlamlı bir etkisi olduğu bulunmuştur. Elde edilen sonuç, Henderson (2013)'ün çalışmasıyla da tutarlı çıkmıştır.

Hizmetkâr liderler, kendileri de bir rol model olarak, kendileri ve çalışanları arasında bilgi, kaynak ve geribildirim akışını hızlandırarak karşılıklı güveni pekiştirirler. Yardımseverlik, destek ve kişisel ilgi hizmetkâr liderliğin en önemli unsurlarındandır ve liderin bu yardımsever davranışları lidere duyulan güveni pekiştirir. Ayrıca hizmetkar liderler, takipçilerini önceden bilgilendiren, onları kararlara katan ve inisiyatif veren, başka bir deyişle takipçilerini güçlendiren liderlerdir. Hizmetkâr liderlerin kişisel düzeyde astları ile

ilgilenmeleri ve onların mesleki ve kişisel anlamda gelişimlerini takip etmeleri, etik değerlere uygun davranmaları ve dürüst olmaları da bire bir güven ile ilişkili unsurlar olarak çalışanların kendilerini herhangi bir endişe duymaksızın rahat bir biçimde ifade etmelerine yardımcı olmaktadır.

Hizmetkâr liderler çalışanların kendilerini daha güvenli bir yönetim altında çalıştıklarını hissetmelerine ve kendilerini yaptıkları iş ile ilgili konularda kontrol ve karar verme inisiyatifine sahip olduklarını algılamalarına yol açıp bu durum çalışanların kendilerini herhangi bir korku ve endişe duymaksızın ifade etmelerini sağlayacaktır.

Sesli davranış, riskli olan gönüllü bir davranıştır; çünkü mevcut kuruma veya onların hemen liderine meydan okuyarak başlar. Çalışanlar muhtemel kayıplarından dolayı yapıcı fikirleri öne çekmekte tereddüt etmektedirler. Hizmetkâr liderlerin yüksek etik liderliğe sahip olma ve bağlanma hissi uyandırma yoluyla, takipçiler önerilerini ve tavsiyelerini sunarak yöneticilerine geri ödeyecek, her iki taraf da ekonomik olmaktan çok yüksek bir sosyal değişim kalitesi oluşturabilecek değiş tokuş ortamı yaratılacaktır.

Liderler, hizmetkâr liderlik davranışı sergilemeliler ki çalışanlar ya da takipçiler de rahatlıkla, sorumlulukla ve yapıcı olarak örgüt yararı adına seslilik davranışı gösterebilsinler.

Kaynakça

Ak, Yılmaz (2012). *Sessizlik Sarmalı, Sessizlik Sarmalı Ne Demektir?* http://hmyogundem.blogspot.com.tr/2012/04/sessizlik-sarmal.html, Erişim Tarihi: 31.12.2017.

Akyüz, Bülent (2012). *Hizmetkâr Liderlik Davranışlarının Örgütsel Adalet, Örgütsel Vatandaşlık Davranışları Ve Performans Üzerine Etkisi: Eğitim Sektörü Üzerine Bir Araştırma.* Doktora Tezi, Gebze Yüksek Teknolojisi Enstitüsü Sosyal Bilimler Enstitüsü, Gebze.

Algın, İlknur (2014). *Üniversitelerde Örgütsel Sessizlik (Organizational Silence In Universities).* Yüksek Lisans Tezi, Hacettepe Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Ankara.

Arslan, Aykut ve Yener, Serdar (2016). Okul Yöneticilerinin Güdüleyici Dili ve Öğretmen Örtük Bilgi Paylaşımı İlişkisinde İşgören Sesliliğinin Aracı Rolü ve Psikolojik Rahatlık Algısının Düzenleyici Rolü. *16. İstanbul Üniversitesi İşletme Kongresi.* 26-29 Mayıs. İstanbul.

Bedük, Aykut (2012). *Karşılaştırmalı İşletme Yönetim Terimleri Sözlüğü* (3. Baskı).Ankara: Nobel Yayın Dağıtım.

Bulut, Harun (2016). *Liderlik Tarzlarının Çalışan Sesliliğine Etkisi: Kamuda Bir Araştırma.* Yüksek Lisans Tezi, Kara Harp Okulu Savunma Bilimleri Enstitüsü, Ankara.

Cerit Y. (2007). İlköğretim Okulu Müdürlerinin Hizmet Yönelimli Liderlik Rollerini Gerçekleştirme Düzeyleri. *H. Ü. Eğitim Fakültesi Dergisi*, 33: 88-98.

Coşkunlar, Emre (2011). *Belediyelerde Yöneticilerin Hizmetkâr Liderlik Rollerine İlişkin Personel Görüşleri (Eskişehir İli Örneği).* Yüksek Lisans Tezi, Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Eskişehir.

Cropanzone, Russell, Mitcheel, Marie S. (2005). Social Exchange Theory: An Interdisciplinary Review. *Journal of Management,31 (6), 874-900.*

Çetin, Şahin ve Cahit Çakmakçı, (2012). Çalışan Sesliliği Ölçeğini Türkçeye Uyarlama Çalışması. *KHO Bilim Dergisi, 22 (2), 1-19.*

Çiçek, Berat (2016). *Değer Merkezli Liderliğin Etik İklim Ve Çalışan Sesi Üzerindeki Etkisi.* Doktora Tezi, İnönü Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Malatya.

Dal, Lokman (2014). *Hizmetkâr Lider İle Lider-Üye Etkileşimi Arasındaki İlişki: Bir Devlet Üniversitesinde Araştırma.* Yüksek Lisans Tezi, Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Eskişehir.

Demirtaş, Özgür, Karaca, Mustafa, Almaz Fulya ve Biçkes Mehmet (2017). Dönüşümcü Liderlik Davranışının Örgütlerde Yaratıcılık Ve Örgütsel Seslilik (Voice Behavior) Davranışları Üzerindeki Etkisinde Lidere Güven ve Psikolojik Güven Algısının Aracılık Rolü. *5. Örgütsel Davranış Kongresi Bildiriler Kitabı.* 5-6 Kasım. Antalya.

Derin, Neslihan (2017). İşyerinde Kişiler Arası Güven İle İşgören Sesliliği Arasındaki İlişkide Psikolojik Rahatlığın Aracılık Rolü. *Yönetim Bilimleri Dergisi, 15 (30), 51-68.*

Earnhardt, Matthew P. (2008). Testing a Servant Leadership Theory Among United States Military Members. *Emerging Leadership Journeys, 1 (2), 2008, 14-24*

Göktaş Kulualp, Halime (2016). Çalışan Sesliliği ile Bazı Kişisel ve Örgütsel Özellikler Arasındaki İlişkinin Belirlenmesi: Öğretim Elemanları Üzerine Bir Araştırma. *Ege Akademik Bakış, 16 (4), 745-761.*

Greenleaf, Robert K. (1977). *Servant Leadership: A Journey Into The Nature Of Legitimate Power And Greatness*. New York, Paulist Press.

Güven, Çağla (2017). *Algılanan Liderlik Tarzlarının Çalışan Sesine Etkisinde Örgütsel Güvenin Rolü Ve Bir Araştırma.* Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.

Henderson, Lisa M. (2013). *Enhancing Safety Communication With Leadership: A Quantitative Study Of Leadership Style And Safety Voice.* Yayınlanmamış Doktora Tezi, Phoenix University, Arizona

Ker Dinçer, müjde ve Bitirim, selin (2012). Kurum Kültürü Çalışmalarında Hizmetkar Liderlik Anlayışı İle Değer Yaratmak. *İletişim Fakültesi Dergisi, (28), 61-72.*

Mercan, Nuray (2015). Ajzen'in Plânlı Davranış Teorisi Bağlamında Whistleblowing (Bilgi İfşası). *Sosyal ve Beşeri Bilimleri Dergisi 7 (2), 1-14.*

Morisson, Elizabeth Wolfe (2011). Employee Voice Behavior: Integration and Directions for Future Research. *The Academy of Management Annals 5 (1), 373-421.*

Okun, Olcay (2017). *Psikolojik Sermayenin İş Gören Sesliliğine Etkisinde İyi Olmanın Aracı Rolü.* Doktora Tezi, Hasan Kolyoncu Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Gaziantep.

Özdemir, Lütfiye, Sevtap Sarıoğlu Uğur (2013). Çalışanların "Örgütsel Ses Ve Sessizlik" Algılamalarının Demografik Nitelikler Açısından Değerlendirilmesi: Kamu Ve Özel Sektörde Bir Araştırma. *Atatürk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi, 27 (1), 257-281.*

Özmutlu, İlker (2011). *Bedensel Engelli Sporcularda Antrenörlerin Hizmetkâr Liderlik Davranışlarının Sporcu Tatmini İle İlişkisi.* Doktora Tezi, Gazi Üniversitesi Sağlık Bilimleri Enstitüsü, Ankara.

Robbins, Stephen P., Coulter, Mary (2010). *Management (11. Baskı).* Versaiiles: Prentice Hall.

Robbins, Stephen P., Decenza, David A., Coulter, Mary (2013). *Yönetimin Esasları.*(Çeviren: Adem Öğüt). Ankara: Nobel Yayın Dağıtım.

Şehitoğlu, Yasin (2012). İş Gören Sesliliği, Nedenleri Ve Boyutları: Teorik Bir Çerçeve. *Karadeniz Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, (4), 27-38.*

TDK (Türk Dil Kurumu). http://www.tdk.gov.tr, Erişim Tarihi: 06.01.2018.

Temiz, Eser (2016). *İlkokul Yöneticilerinin Sahip Olması Gereken Hizmetkâr Liderlik Özelliklerine İlişkin Öğretmen Görüşleri.* Yüksek Lisans Tezi, Gaziantep Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Gaziantep.

Tischler, Len, Giambatista, Robert, McKeage, Robert ve McCormick, David (2016). Servant Leadership and its Relationships with Core Self-Evaluation and Job Satisfaction. *The Journal of Values-Based Leadershi, 9(1), 1-20*

Türkmen, Fatma (2016). *Orta Okul Yöneticilerinin Hizmetkâr Liderlik Davranışlarının Öğretmenlerin Örgütsel Bağlılıkları Üzerine Etkisi (Sinop İli Örneği).* Yüksek Lisans Tezi, Ondokuz Mayıs Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Samsun.

Ümmet, Durmuş, Ekşi Halil, Otrar Mustafa (2013). Özgecilik (Altruism) Ölçeği Geliştirme Çalışması. *Değerler Eğitimi Dergisi, 11 (26), 301-321.*

Van Dyne, Linn, Ang, Soon ve Botero, Isabel C. (2003). Conceptualizing Employee Silence and Employee Voice as Multidimensional Construct. *Journal of Management Studies, 40(6), 1360-1392.*

Yan, Aimin ve Xiao**,** Yigui (2016). Servant leadership and employee voice behavior: a cross-level investigation in China. *Business School of Central South University, Changsha, Hunan, China SpringerPlus,5,1595.*

Yılmaz, Celal (2013). *Hizmetkâr Liderlik İle Örgütsel Bağlılık Arasındaki İlişki.* Yüksek Lisans Tezi, Gebze Yüksek Teknolojisi Enstitüsü Sosyal Bilimler Enstitüsü, Gebze.

OTEL İŞLETMELERİNDE ÖRGÜT İKLİMİNE ETKİ EDEN YÖNETSEL GÜÇ KAYNAKLARININ BELİRLENMESİ

Doç. Dr. Aziz Gökhan ÖZKOÇ
Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi
Turizm Fakültesi

Ahmet AKDEMİR
Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi
Turizm Fakültesi

Dr. Öğr. Üyesi Ebru KEMER
Mustafa Kemal Üniversitesi
Turizm Fakültesi

ÖZET

Bu araştırmanın amacı, Elazığ ilindeki 3 ve 4 yıldızlı otel işletmeleri çalışanlarının algıladıkları yönetsel güç kaynaklarının örgüt iklimine etkisini ortaya koymaktır. Bu amaç doğrultusunda araştırma 223 otel çalışanı ile gerçekleştirilmiştir. Araştırma sonucunda yönetsel güç kaynaklarının örgüt iklimine etkisinin doğrusal ve pozitif yönlü olduğu, zorlayıcı gücün örgüt iklimi üzerinde bir etkisinin olmadığı ortaya çıkmıştır. Dolayısıyla yönetsel güç kaynakları artıkça örgüt iklimi de olumlu yönde gelişmektedir.

Anahtar Kelime: Güç, Örgütsel Güç, İklim, Örgüt İklimi

THE DETERMİNATİON OF MANAGERİAL POWER SOURCEAFFECTİNG ORGANİZATİONAL CLİMATE İN HOTEL ENTERPRİSES

ABSTRACT

The aim of this study is to determine the effects of the managerial power sources perceived by the employees of 3 and 4 star hotels in Elazığ on the organizational climate. Inline with this aim, there search was carriedout with223 hotel employees. As a result of the research, it has been revealed that the effect of managerial power sources on the organizational climate is linear and positive, and that the force of force has no effect on the organizational climate. Therefore, as the managerial power resources increase, the organizational climate is developing in a positive way.

Key Words: Power, Organizational Power, Climate, Organizational Climate

GİRİŞ

Turizm işletmelerinin sahip olduğu en önemli faktör insan kaynağıdır. Turizm sektöründe insan kaynağına dayalı olarak gelişen çalışanların fikir ve önerileri; işletmelerin verimliliğini, rekabet gücünü artıran ve sürekliliğini sağlayan en önemli etkendir. Bu sebeple, çalışanların içinde bulunduğu durum, hem işlerine hem de çalışma arkadaşlarına karşı tutum ve davranışlarında önem kazanabilmektedir. Günümüzde organizasyonlar insan kaynağının duygularını, ihtiyaçlarını, moral ve motivasyonlarını daha çok önemsemekte ve bu durum yöneticinin hangi kaynaklara dayalı olarak güç sahibi olduğunu ve gücünü ne şekilde kullanacağına göre şekillenmektedir. Güç "bir şeyleri yapmak için insanın, bilgi ve maddi kaynakları sıralayabilme becerisidir" (Kreitner, 2009: 399).Güç kaynakları konusunda en çok bilinen sınıflama French ve Raven tarafından; karizmatik güç, ödül gücü, zorlayıcı güç, yasal güç ve uzmanlık gücü olarak belirtilmiştir (Koçel, 2014: 647). Karizmatik güç, örnek alınan hayranlık duyulan kişisel özelliklere sahip kişilerin sahip olduğu özelliklerdir (S, 2013: 423). Ödül gücü, bir yöneticinin başkalarını denetlemek için dışsal ve içsel ödülleri ne ölçüde kullanabileceğidir (Schermerhorn, vd., 2002: 173). Zorlayıcı güç temelini korkudan alan fiziksel ve psikolojik baskıya dayalı ihtiyaçların sağlanmasıdır (Stephen vd., 2013: 421). Yasal güç, örgütlerde hiyerarşik düzeyle ilgili olup genellikle otorite ve yasal güç olarak adlandırılır. Yasallığın ve görevin ayrıcalığın kurumsallaştırılmasının bir göstergesidir ve pozisyona aittir. Hem yöneticiler hem de astlar bu pozisyon gücünün farkındadırlar ve kabul ederler (Brass ve Burkhardt, 1993).Bir kişinin gerçekleştirdiği görevlerle ilgili özel bilgisi ve yeteneklerinden kaynaklanan güce uzman güç denilmektedir. Birisi gerçek bir uzman olduğunda, diğerleri onun üstün bilgisinden dolayı tavsiye aldıkları kişilerdir (Daft, 2008).

Yöneticilerin amaçlarına ulaşmak için çeşitli güç kaynaklarını kullanmaya ve çalışanlarını harekete geçirecek zenginliğe ve birikime ihtiyaçları vardır (Aslanargun, 2009). Dolayısıyla yöneticinin yönetim işini gerçekleştirebilmesi için belirli bir güce sahip olması gerekir. Yönetsel güç, örgüt çatısı altında bir araya gelmiş kişi veya kişilerden bazılarının, üretim faaliyetlerinin yönetim hakkını kullanma şeklidir (Yücel, 1999)

Güç yönetim açısından ele alındığında hem çalışanların yönlendirilmesinde hem de iyi bir şekilde eksiksiz ve zamanında planlamasında önemli bir rol oynamaktadır. Örgüt iklimi, ise kurumun kendine has olan havasıdır. Kurumda çalışan bireylerin örgütlerindeki kural ve işleyişi anlama biçimleri örgüt iklimini ortaya çıkarır. Örgüt iklimi kağıt üzerindeki kurallardan çok kurumdaki yönetim tarzı ve işleyiş ile ilgilidir. (Karaman, 1999).

Schneider ve Reichers (1983)'e göre örgüt iklimi organizasyonel uygulama, politika ve süreçlere karşı örgüt üyelerinin paylaştığı ortak algılar olarak tanımlanmaktadır. Stringer (2002), örgüt iklimini en iyi şekilde tanımlamak ve ölçmek için altı farklı boyutta örgütsel yapı, standartlar, sorumluluk, tanıma, destek ve bağlılık olarak ele almıştır. Halpin (1966), ise örgüt ikliminin türlerinin olduğunu ve "örgüt iklimi türlerini açık iklim, bağımsız iklim, kontrollü iklim, samimi iklim, babacan iklim ve kapalı iklim" olmak üzere altı grupta ele almıştır(Halpin 1966'dan akt. Arslan, 2004: 223).

Litwin ve Stringer (1968)'e göre, bir örgüt iklimini değiştirmede liderlik vasıflarının oldukça önemli olduğunu çalışmalarında belirtmişlerdir. Bu çalışmalar sonucunda örgüt ikliminin liderlik olmadan var olamayacağı kanısına ulaşmışlardır. Lıu ve Fang (2006) tarafından yapılan "Proje Yöneticiliğine Göre Güç Temelli Liderlik Yaklaşımı" adlı çalışmada, liderlik yaklaşımları ile yöneticilerin kullandıkları güç çeşitleri arasındaki ilişki incelenmiştir. Araştırma sonucunda performans odaklı liderlerin proje takım performanslarında direk etkili oldukları ve güç paylaşımı konularında takımlara güvenmedikleri; diğer taraftan süreç odaklı liderlerin, takım çalışanları ve proje yöneticileri üzerinde görünmeyen bir etkiye sahip oldukları ve güç paylaşımına gittiklerini tespit etmişlerdir. Çalışkur (2015) çalışmasında, örgütlerdeki güç olgusunu sosyo-psikolojik değişkenlerle Endüstri/Örgüt Psikolojisi çerçevesinde ele almış ve alandaki kuramsal bilgiler sunmuştur. Araştırma sonucunda insanın farklı türlerde güce sahip olabileceği ve örgüt içerisinde algılanan bu sosyal güçten çalışanların ve yöneticilerin etkilenebileceğini belirtmiştir. Çavuş ve Harbalıoğlu (2016) araştırmasında, konaklama işletmelerinde yöneticinin güç kaynakları algısı ile örgütsel vatandaşlık davranışı arasındaki ilişkinin belirlenmesi amaçlamışlardır. Analizler sonucunda katılımcıların en yüksek algıladıkları gücün yasal ve bilgiye dayalı güç, en düşük algılanan gücün ise zorlayıcı güç olduğu sonucuna ulaşmışlardır.

Clayboun (2011) çalışmasında örgüt iklimi algısının çalışanlar üzerindeki etkisini araştırmış ve çalışanların örgüt iklimi algıları ölçüldüğünde daha yüksek skora sahip olanların, kendilerini örgütte daha değerli ve daha saygın hissettikleri ve bu kişilerin, örgüt iklimi skorları daha düşük olan çalışanlara nazaran işlerinden daha tatminkâr olduklarını tespit etmişlerdir. Bu kapsamda araştırma yönetsel güç kaynaklarının örgüt iklimi üzerindeki etkisini belirlemek açısından literatüre ve elde edilen sonuçların otel işletmesi çalışanlarına ve yöneticilerine bu konuda yaşayacakları sorunların çözümlenmesi hususunda uygulayıcılara bir kaynak niteliği taşıyacağı düşünülmektedir.

Yöntem

1. Araştırma Evreni, Örneklemi ve Veri Toplama Yöntemi

Bu araştırmanın amacı Elazığ ilindeki 3 ve 4 yıldızlı otel işletmesi çalışanlarının algıladıkları yönetsel güç kaynaklarının örgüt iklimi üzerine olan etkisini ortaya koymaktır. Araştırmanın bağımsız değişkeni yönetsel güç kaynaklarıdır. Yönetsel güç kaynakları: karizmatik güç, zorlayıcı güç, yasal güç, ödül gücü ve uzmanlık gücü olmak üzere beş alt boyuttan oluşmaktadır. Araştırmanın bağımlı değişkeni ise örgüt iklimidir. Örgüt iklimi: organizasyon yapısı, bireysel sorumluluk, ödüllendirme, risk alma, ılımlı çalışma ortamı ve destek olmak üzere altı alt boyuttan oluşmaktadır. Araştırmanın evrenini Elazığ ilinde faaliyet gösteren 3 ve 4 yıldızlı otel işletmelerinin çalışanları oluşturmaktadır.

Anketin ilk bölümünde çalışanların kişisel ve mesleki özelliklerini belirlemeye yönelik sorular bulunmaktadır. Söz konusu soruların hazırlanmasında, benzer çalışmalarda oluşturulmuş soru tipleri incelenip, araştırma için en uygun olanları anket formuna yerleştirilmiştir. Buna göre otellerdeki çalışanların demografik özelliklerinin belirlenmesinde; cinsiyet, yaş, eğitim durumu gibi faktörler dikkate alınmıştır. Anketin ikinci bölümünde Yönetsel Güç Kaynağı Ölçeği ve Örgüt İklimi Ölçeği yer almıştır.

Yönetsel Güç Kaynağı Ölçeği: Kırel (1998) tarafından geliştirilen ve uyarlanan (ödüllendirici güç 5, zorlayıcı güç 3, uzmanlık gücü 4, yasal güç 4 ve karizmatik güç 3) 5 boyutlu 19 soruyu içeren bir ölçektir. Bu sorular öncelikle farklı birimlerde ve görevlerde çalışan kişilere dağıtılarak ifadeler hakkında görüşleri alınmış ve katılımcıların soruları daha iyi anlamaları için ifadelerde değişiklikler yapmıştır. Bu çalışmada ise 19 soruluk ölçek içerisinden bir ifade daha iyi anlaşılması amacıyla iki farklı ifade şeklinde yazılıp 20 soru üzerinden anket çalışılması yapılmıştır.

Örgüt İklimi Ölçeği: Örgüt iklimi anketi Robert Stringer (2002) tarafından geliştirilmiş olup (organizasyon yapısı 7, bireysel sorumluluk 4, ödüllendirme 6, risk alma 4, ılımlı çalışma ortamı 4 ve destek 5 ifade) 6 boyutlu toplamda 30 ifadeden oluşan bir ölçektir. Analizler sonucunda bireysel sorumluluk boyutuna ait dört ifadeden bir tanesi güvenilirliği düşürdüğü tespit edilmiş ve bu ifade çıkarılmıştır. Analizler 29 ifade üzerinden değerlendirilmiştir.

Ankette yer alan ölçekler beşli likert şeklinde derecelendirilmiştir. Ölçek, 1-Kesinlikle katılmıyorum, 2-Katılmıyorum, 3-Ne katılıyorum Ne katılmıyorum, 4-Katılıyorum, 5-Kesinlikle Katılıyorum şeklindedir (Gerçeker, 2012). Oluşturulan anket formunun otel işletmesi çalışanları tarafından nasıl algılandığı ve nasıl karşılandığını gözlemlemek amacıyla, ilk olarak 30 otel işletmesi çalışanı üzerinde pilot uygulama yapılmıştır. Yüz yüze görüşme

tekniği ile yapılan pilot çalışmalar sonucunda, çalışanlar tarafından yanlış algılanan ifadelerin olmadığı saptanmıştır.

Pilot çalışmalarının tamamlanmasının ardından, nihai anket formu otel işletmeleri çalışanlarına uygulanmıştır. Anketler 2017 yılı Mart ve Nisan ayları içerisinde uygulanmıştır ve anketlerin toplanması yaklaşık olarak bir ay sürmüştür. Toplam 250 adet anket dağıtılmıştır ve 223 adet anket geri toplanmıştır. Bu anketlerden 2 tanesi eksik veri nedeni ile değerlendirmeye alınmamıştır.

Araştırmada örneklem grubunu oluşturan çalışanların demografik özelliklerini betimleyici frekans ve yüzde dağılımları çıkarılmıştır. Ölçeklerdeki ifadelerin ise standart sapma ve ortalamaları belirlenmiştir. Son olarak ise yönetsel güç kaynakları ve örgüt iklimi arasında ilişki ve etkiyi belirlemek amacıyla korelasyon ve regresyon analizleri yapılmıştır. Yapılan analizler sonucunda otel işletmelerindeki yöneticilerin yönetsel güç kaynaklarının çalışanlardaki örgüt iklimi üzerindeki etkileri ortaya konulmuştur.

Araştırma sürecinde belirlenen ilişkisel önermeler ışığında, mevcut değişkenler dikkate alınarak bir araştırma modeli oluşturulmuştur. Model, bu araştırma sonucunda ulaşılmak istenen amaca uygun olarak şekillendirilmiş olup; nicel verilerin sağlıklı ve rasyonel bir biçimde değerlendirilmesini sağlayacaktır.

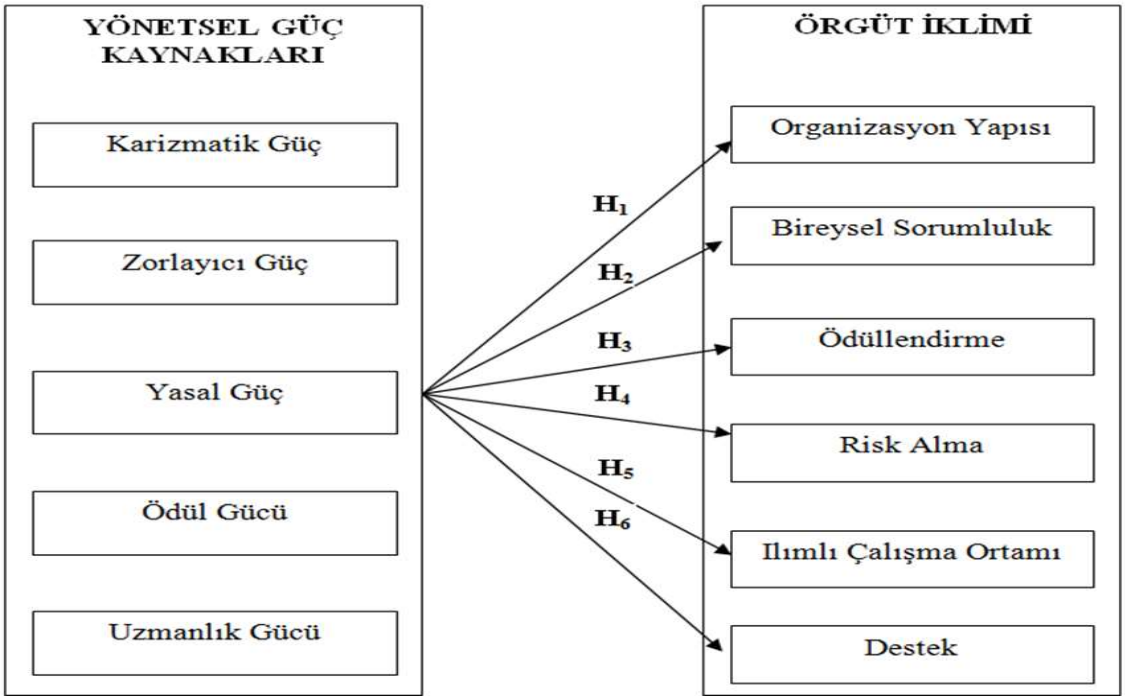

Bu modelin çözümlenmesini sağlayacak, araştırmanın teorik içeriğine uygun araştırma hipotezleri ve bunların alt hipotezleri geliştirilmiştir. Bu hipotezler şu şekildedir:

H_1: Yönetsel güç kaynaklarının (karizmatik güç, ödül gücü, zorlayıcı güç, yasal güç, uzmanlık gücü), organizasyon yapısı üzerinde etkisi vardır.

H_2: Yönetsel güç kaynaklarının (karizmatik güç, ödül gücü, zorlayıcı güç, yasal güç, uzmanlık gücü), bireysel sorumluluk üzerinde etkisi vardır.

H_3: Yönetsel güç kaynaklarının (karizmatik güç, ödül gücü, zorlayıcı güç, yasal güç, uzmanlık gücü), ödüllendirme üzerinde etkisi vardır.

H_4: Yönetsel güç kaynaklarının (karizmatik güç, ödül gücü, zorlayıcı güç, yasal güç, uzmanlık gücü), risk alma üzerinde etkisi vardır.

H_5: Yönetsel güç kaynaklarının (karizmatik güç, ödül gücü, zorlayıcı güç, yasal güç, uzmanlık gücü), ılımlı çalışma ortamı üzerinde etkisi vardır.

H_6: Yönetsel güç kaynaklarının (karizmatik güç, ödül gücü, zorlayıcı güç, yasal güç, uzmanlık gücü), destek üzerinde etkisi vardır.

2. Bulgular ve Yorum

Araştırmaya katılan otel işletmeleri çalışanlarına ilişkin demografik özellikler Tablo 1'de detaylı bir şekilde ortaya konulmuştur.

Tablo 1: Çalışanların Demografik ve Diğer Bireysel Özelliklerine İlişkin Bilgiler

	Sayı (n)	Yüzde (%)
Cinsiyet		
Erkek	124	56,1
Kadın	97	43,9
Toplam	221	100
Yaş		
20 ve altı	15	6,8
21-30	105	47,5
31-40	92	41,6
41-50	7	3,2
51 ve üzeri	2	0,9
Toplam	221	100
Eğitim durumu		
İlköğretim	21	9,5
Lise	93	42,1
Önlisans	56	25,3
Lisans	47	21,3

Lisansüstü	4	1,8
Toplam	221	100
İşletmenin Statüsü		
4 Yıldızlı	143	64,7
3 Yıldızlı	78	35,3
Toplam	221	100
Görev Yapılan Departman		
Ön Büro	46	20,8
Yiyecek İçecek	104	47,1
Kat Hizmetleri	58	26,2
Satış Pazarlama	9	4,1
Diğer	4	1,8
Toplam	221	100
Sektörde çalışma süresi		
1 yıldan az	30	1,6
1-5 yıl	86	38,9
6-10 yıl	87	39,4
11-15 yıl	18	8,1
Toplam	221	100
İşletmede Çalışma Süresi		
1 yıldan az	73	33,0
1-5 yıl	98	44,3
6-10 yıl	48	21,7
11-15 yıl	2	0,9
Toplam	221	100
Turizm eğitimi		
Evet	151	68,3
Hayır	70	31,7
Toplam	221	100

Araştırmaya katılan otel işletmeleri çalışanlarının demografik özellikleri incelendiğinde toplam 221 çalışanın % 56,1'inin (n: 124) erkek, % 43,9'unun (n: 97) kadın, çalışanlarının yaşa göre dağılımına bakıldığında ise büyük bir kısmını 21-30 yaş arası (n= 105, % 47,5) ve 31-40 yaş arası; (n= 92, % 41,6) çalışanlar oluşturmaktadır. Otel işletmesinde araştırmaya

katılan çalışanların eğitim düzeylerine ilişkin sonuçlara baktığımızda büyük bir kısmını lise eğitimi (%42,1; n=93) almış büyük bir kısmını (%47,1; n=104) yiyecek içecek departmanı çalışanların oluşturduğu görülmektedir. Otel işletmesinde araştırmaya katılan çalışanların sektördeki çalışma süresine bakıldığında, (% 39,4 n= 87) 6-10 yıl; ve çalışanların işletmedeki çalışma sürelerini incelediğimizde büyük kısmının, (% 44,3'ünü n= 98) 1-5 yıl oluşturduğunu görülmektedir. Ayrıca araştırmaya katılan otel işletmesi çalışanlarının (% 68,3'ü n= 151) turizm eğitimi almışken, (% 37,4'ü n= 70) turizm sektörüne yönelik herhangi bir eğitim almamıştır. Bu sonuçlara göre otel işletmesi çalışanlarının büyük bir kısmı turizm bölümü mezunu olduğu için araştırma sonucuna göre turizm eğitimi alanların sayısı oldukça yüksek çıkmaktadır.

Değişkenler arası İlişkilere Yönelik Korelasyon Analizi Sonuçları

Otel işletmesi çalışanlarının yönetsel güç kaynakları ve örgüt iklimi arasındaki ilişkinin şiddetini ve yönünü ortaya koyan korelasyon analizi sonuçları tablo 2'de verilmiştir.

Tablo 2: Yönetsel Güç Kaynakları ve Örgüt İklimi İlişkisine Yönelik Korelasyon Katsayıları

	(1)	(2)	(3)	(4)	(5)	(6)	(7)	(8)	(9)	(10)	(11)
Karizmatik Güç (1)	1										
Zorlayıcı Güç (2)	-,040	1									
Yasal Güç (3)	,610**	,109	1								
Ödül Gücü (4)	,791**	-,073	,697**	1							
Uzmanlık Gücü (5)	,687**	-,055	,603**	,720**	1						
Organizasyon Yapısı (6)	,682**	-,027	,606**	,712**	,670**	1					
Bireysel Sorumluluk (7)	,637**	-,053	,514**	,627**	,645**	,541**	1				
Ödüllendirme (8)	,790**	-,059	,631**	,825**	,709**	,733**	,637**	1			
Risk Alma (9)	,469**	,210**	,469**	,485**	,458**	,406**	,456**	,473**	1		
Çalışma Ortamı (10)	,610**	,080	,658**	,654**	,479**	,533**	,441**	,657**	,429**	1	
Destek (11)	,632**	-,128	,377**	,601**	,595**	,592**	,557**	,691**	,363**	,395**	1

Yapılan korelasyon analizinde, yönetsel güç kaynaklarını oluşturan boyutlardan karizmatik güç, zorlayıcı güç, yasal güç, ödül gücü ve uzmanlık gücü ile örgüt iklimini oluşturan boyutlar arasında genel olarak yüksek denilebilecek düzeyde pozitif ve anlamlı bir ilişki olduğu saptanmıştır.

Karizmatik güç ile organizasyon yapısı (r= 0,682, p= ,000<0,05), bireysel sorumluluk (r= 0,637, p= ,000<0,05), ödüllendirme (r= 0,790, p= ,000<0,05), risk alma (r= 0,469, p=

,000<0,05), ılımlı çalışma ortamı (r= 0,610, p= ,000<0,05) ve destek (r= 0,632, p= ,000<0,05), arasında pozitif yönlü ilişki bulunmaktadır. Yani karizmatik güç artıkça organizasyon yapısı, bireysel sorumluluk, ödüllendirme, risk alma, ılımlı çalışma ortamı ve desteğinde artacağı söylenebilir.

Zorlayıcı güç ile risk alma (r= 0,210, p= ,000<0,05) arasında ise pozitif yönlü ilişki bulunmaktadır. Yani zorlayıcı güç artıkça risk alma artmaktadır denilebilir. Buna karşın zorlayıcı güç ile örgüt iklimine bağlı diğer alt boyutlar arasında her hangi bir ilişki istatistiksel olarak görülmemektedir.

Yasal güç ile organizasyon yapısı (r= 0,606, p= ,000<0,05), bireysel sorumluluk (r= 0,514, p= ,000<0,05), ödüllendirme (r= 0,631, p= ,000<0,05), risk alma (r= 0,469, p= ,000<0,05), ılımlı çalışma ortamı (r= 0,658, p= ,000<0,05) ve destek (r= 0,377, p= ,000<0,05), arasında pozitif yönlü ilişki bulunmaktadır. Yani yasal güç artıkça organizasyon yapısı, bireysel sorumluluk, ödüllendirme, risk alma, ılımlı çalışma ortamı ve desteğinde artacağı öngörülmektedir.

Ödül gücü ile organizasyon yapısı (r= 0,712, p= ,000<0,05), bireysel sorumluluk (r= 0,627, p= ,000<0,05), ödüllendirme (r= 0,825, p= ,000<0,05), risk alma (r= 0,485, p= ,000<0,05), ılımlı çalışma ortamı (r= 0,654, p= ,000<0,05) ve destek (r= 0,601, p= ,000<0,05), arasında pozitif yönlü ilişki bulunmaktadır. Yani ödül gücü artıkça organizasyon yapısı, bireysel sorumluluk, ödüllendirme, risk alma, ılımlı çalışma ortamı ve desteğinde artacağı düşünülmektedir.

Uzmanlık gücü ile organizasyon yapısı (r= 0,670, p= ,000<0,05), bireysel sorumluluk (r= 0,645, p= ,000<0,05), ödüllendirme (r= 0,709, p= ,000<0,05), risk alma (r= 0,458, p= ,000<0,05), ılımlı çalışma ortamı (r= 0,479, p= ,000<0,05) ve destek (r= 0,595, p= ,000<0,05), arasında pozitif yönlü ilişki bulunmaktadır. Yani uzmanlık gücü artıkça organizasyon yapısı, bireysel sorumluluk, ödüllendirme, risk alma, ılımlı çalışma ortamı ve desteğinde artması beklenmektedir.

Regresyon Analizi Sonuçları

Tablo 3: Yönetsel Güç Kaynakları ile Organizasyon Yapısı Arasındaki İlişkileri İnceleyen Çoklu Regresyon Analizi

BAĞIMSIZ DEĞİŞKENLER	**BETA**	**T**	**SİG. (P)**	**TOLERANCE**	**VIF**
Karizmatik Güç	,220	2,943	,004**	,344	2,910
Zorlayıcı Güç	-,001	-,013	,989	,942	1,061

Yasal Güç	,141	2,193	,029*	,464	2,154
Ödül Gücü	,263	3,113	,002**	,269	3,719
Uzmanlık Gücü	,245	3,661	,000**	,430	2,326
F	61,134				
R	,766				
R^2	,587				
Adjusted R^2	,577				
Durbin-Watson	1,826				
* Değer 0,05 düzeyinde anlamlıdır ** Değer 0,01 düzeyinde anlamlıdır					

Organizasyon Yapısı= f (Karizmatik Güç, Zorlayıcı Güç, Yasal Güç, Ödül Gücü, Uzmanlık Gücü)

Tablo 3'de yönetsel güç kaynaklarının, organizasyon yapısındaki değişimin % 57,7 (R^2)'ini açıkladığı görülmektedir. Diğer bir deyişle, yönetsel güç kaynaklarını oluşturan boyutlar (karizmatik güç, zorlayıcı güç, yasal güç, ödül gücü ve uzmanlık gücü), organizasyon yapısındaki değişimin % 57,7'ini açıklamaktadır. Tablo 8'e göre, karizmatik güç, yasal güç, ödül gücü ve uzmanlık gücün organizasyon yapısına olan etkisinin doğrusal ve pozitif yönlü olduğu sonucu ortaya çıkarken, zorlayıcı gücün organizasyon yapısı üzerinde her hangi bir etkisinin bulunmadığı görülmektedir. Karizmatik gücün puanı bir birim arttığında organizasyon yapısı puanını 0,220 ($Beta_1$) kadar arttıracağını, yasal gücün puanı bir birim arttığında organizasyon yapısı puanının 0,141 ($Beta_3$) kadar arttıracağını, ödül gücünün puanı bir birim arttığında organizasyon yapısı puanını 0,263 ($Beta_4$) kadar arttıracağını ve uzmanlık gücünün puanı bir birim arttığında organizasyon yapısı puanını 0,245 ($Beta_5$) kadar arttıracağını söylemek mümkündür. Fakat zorlayıcı gücün puanlarının artması durumunda ise organizasyon yapısında herhangi bir değişim söz konusu olmamıştır.

O halde H_1 hipotezini test etmek amacıyla oluşturulan regresyon modeli H_1 hipotezini destekler niteliktedir. H_1 hipotezi kısmen kabul edilmiştir.

Tablo 4: Yönetsel Güç Kaynakları ile Bireysel Sorumluluk Boyutu Arasındaki İlişkileri İnceleyen Çoklu Regresyon Analizi

BAĞIMSIZ DEĞİŞKENLER	**BETA**	**T**	**SİG. (P)**	**TOLERANCE**	**VIF**
Karizmatik Güç	,267	3,243	,001**	,344	2,910
Zorlayıcı Güç	-,021	-,417	,677	,942	1,061
Yasal Güç	,061	,858	,392	,464	2,154

Ödül Gücü	,140	1,506	,133	,269	3,719
Uzmanlık Gücü	,322	4,373	,000**	,430	2,326
F	42,726				
R	,706				
R^2	,498				
Adjusted R^2	,487				
Durbin-Watson	1,885				
* Değer 0,05 düzeyinde anlamlıdır ** Değer 0,01 düzeyinde anlamlıdır					

Bireysel Sorumluluk= f (Karizmatik Güç, Zorlayıcı Güç, Yasal Güç, Ödül Gücü, Uzmanlık Gücü)

Tablo 4'da yönetsel güç kaynakları bireysel sorumluluk değişiminin % 48,7 (R^2)'ini açıklamaktadır. Diğer bir deyişle, yönetsel güç kaynaklarını oluşturan boyutlar (karizmatik güç, zorlayıcı güç, yasal güç, ödül gücü ve uzmanlık gücü), bireysel sorumluluktaki değişimin % 48,7'ini açıklamaktadır. Tablo 9'a göre, karizmatik güç ve uzmanlık gücün bireysel sorumluluğa olan etkisinin doğrusal ve pozitif yönlü olduğu sonucu ortaya çıkarken, yasal güç, ödül gücü ve zorlayıcı gücün bireysel sorumluluk üzerinde ise etkisi bulunmamaktadır. Karizmatik gücün puanı bir birim arttığında bireysel sorumluluğun puanını 0,267 ($Beta_1$) kadar arttıracağını ve uzmanlık gücünün puanı bir birim arttığında bireysel sorumluluğun puanını 0,322 ($Beta_5$) kadar arttıracağını söylemek mümkündür. Fakat yasal gücün, zorlayıcı gücün ve ödül gücünün puanlarının artması durumunda bireysel sorumluluk puanının değişeceğini söylemek mümkün değildir. O halde H_2 hipotezini test etmek amacıyla oluşturulan regresyon modelini incelediğimizde H_2 hipotezini karizmatik güç ve uzmanlık gücünün etkilediği görülmektedir. Dolayısıyla H_2 hipotezi kısmen kabul edilmiştir.

Tablo 5: Yönetsel Güç Kaynakları ile Ödüllendirme Boyutu Arasındaki İlişkileri İnceleyen Çoklu Regresyon Analizi

BAĞIMSIZ DEĞİŞKENLER	**BETA**	**T**	**SİG. (P)**	**TOLERANCE**	**VIF**
Karizmatik Güç	,312	5,297	,000**	,344	2,910
Zorlayıcı Güç	-,012	-,324	,746	,942	1,061
Yasal Güç	,047	,932	,353	,464	2,154
Ödül Gücü	,435	6,537	,000**	,269	3,719
Uzmanlık Gücü	,153	2,901	,004**	,430	2,326
F	124,980				

R	,863
R^2	,744
Adjusted R^2	,738
Durbin-Watson	1,644
* Değer 0,05 düzeyinde anlamlıdır ** Değer 0,01 düzeyinde anlamlıdır	

Ödüllendirme= f (Karizmatik Güç, Zorlayıcı Güç, Yasal Güç, Ödül Gücü, Uzmanlık Gücü)

Tablo 5'da yönetsel güç kaynakları ödüllendirme değişiminin % 73,8 (R^2)'sini açıklamaktadır. Diğer bir deyişle, yönetsel güç kaynaklarını oluşturan boyutlar (karizmatik güç, zorlayıcı güç, yasal güç, ödül gücü ve uzmanlık gücü), ödüllendirmedeki değişimin % 73,8'ini açıklamaktadır. Tablo 10'a göre, karizmatik güç, ödül gücü ve uzmanlık gücün ödüllendirmeye olan etkisinin doğrusal ve pozitif yönlü olduğu sonucu ortaya çıkarken, yasal gücün ve zorlayıcı gücün ödüllendirme üzerinde ise etkisi bulunmamaktadır. Karizmatik gücün puanı bir birim arttığında ödüllendirme puanını 0,312 ($Beta_1$) kadar arttıracağını, ödül gücünün puanı bir birim arttığında ödüllendirme puanını 0,435 ($Beta_4$) ve uzmanlık gücünün puanı bir birim arttığında ödüllendirme puanını 0,153 ($Beta_5$) kadar arttıracağını söylemek mümkündür. Fakat yasal gücün ve zorlayıcı gücün puanlarının artması durumunda ödüllendirme puanının artacağını söylemek mümkün değildir. O halde H_3 hipotezini test etmek amacıyla oluşturulan regresyon modeli H_3 hipotezini destekler niteliktedir. H_3 hipotezi kısmen kabul edilmiştir.

Tablo 6: Yönetsel Güç Kaynakları ile Risk Alma Boyutu Arasındaki İlişkileri İnceleyen Çoklu Regresyon Analizi

BAĞIMSIZ DEĞİŞKENLER	**BETA**	**T**	**SİG. (P)**	**TOLERANCE**	**VIF**
Karizmatik Güç	,143	1,512	,132	,344	2,910
Zorlayıcı Güç	,222	3,890	,000**	,942	1,061
Yasal Güç	,137	1,683	,094	,464	2,154
Ödül Gücü	,176	1,644	,102	,269	3,719
Uzmanlık Gücü	,162	1,914	,057	,430	2,326
F	21,915				
R	,581				
R^2	,338				
Adjusted R^2	,322				
Durbin-Watson	1,859				

* Değer 0,05 düzeyinde anlamlıdır ** Değer 0,01 düzeyinde anlamlıdır

Risk Alma= f (Karizmatik Güç, Zorlayıcı Güç, Yasal Güç, Ödül Gücü, Uzmanlık Gücü)

Tablo 6'de yönetsel güç kaynakları risk alma değişiminin % 32,2 (R^2)'ini açıklamaktadır. Diğer bir deyişle, yönetsel güç kaynaklarını oluşturan boyutlar (karizmatik güç, zorlayıcı güç, yasal güç, ödül gücü ve uzmanlık gücü), risk alma değişimin % 32,2'ini açıklamaktadır. Tablo 11'e göre, zorlayıcı gücün ve uzmanlık gücünün risk almaya olan etkisinin doğrusal ve pozitif yönlü olduğu sonucu ortaya çıkarken, karizmatik gücün, yasal güç ve ödül gücü risk alma üzerinde bir etkisinin olmadığı sonucu ortaya çıkmaktadır. Zorlayıcı gücün puanı bir birim arttığında risk alma puanını 0,222 ($Beta_2$) kadar arttıracağını söylemek mümkündür. Fakat karizmatik güç, yasal güç, ödül gücü ve uzmanlık gücünün puanlarının artması durumunda risk almanın puanının artacağını söylemek mümkün değildir. O halde H_4 hipotezini test etmek amacıyla oluşturulan regresyon modeli H_4 hipotezini desteklediği görülmektedir. H_4 hipotezi kısmen kabul edilmiştir.

Tablo 7: Yönetsel Güç Kaynakları ile Ilımlı Çalışma Ortamı Boyutu Arasındaki İlişkileri İnceleyen Çoklu Regresyon Analizi

BAĞIMSIZ DEĞİŞKENLER	**BETA**	**T**	**SİG. (P)**	**TOLERANCE**	**VIF**
Karizmatik Güç	,222	2,782	,006**	,344	2,910
Zorlayıcı Güç	,065	1,359	,176	,942	1,061
Yasal Güç	,369	5,387	,000**	,464	2,154
Ödül Gücü	,310	3,439	,001**	,269	3,719
Uzmanlık Gücü	-,116	-1,627	,105	,430	2,326
F	48,636				
R	,729				
R^2	,531				
Adjusted R^2	,520				
Durbin-Watson	1,956				
* Değer 0,05 düzeyinde anlamlıdır ** Değer 0,01 düzeyinde anlamlıdır					

Ilımlı Çalışma Ortamı= f (Karizmatik Güç, Zorlayıcı Güç, Yasal Güç, Ödül Gücü, Uzmanlık Gücü

Tablo 7'de ılımlı çalışma ortamı değişiminin % 52,0 (R^2)'ini açıklamaktadır. Diğer bir deyişle, yönetsel güç kaynaklarını oluşturan boyutlar (karizmatik güç, zorlayıcı güç, yasal güç, ödül gücü ve uzmanlık gücü), ılımlı çalışma ortamı değişimin % 52,0'ini açıklamaktadır.

Tablo 12'e göre, karizmatik güç, yasal güç ve ödül gücün ılımlı çalışma ortamına olan etkisinin doğrusal ve pozitif yönlü olduğu sonucu ortaya çıkarken, zorlayıcı gücün ve uzmanlık gücünün ılımlı çalışma ortamı üzerinde ise etkisi yoktur. Karizmatik gücün puanı bir birim arttığında ılımlı çalışma ortamı puanını 0,222 ($Beta_1$) kadar arttıracağını, yasal gücün puanı bir birim arttığında ılımlı çalışma ortamı puanını 0,369 ($Beta_3$) kadar arttıracağını ve ödül gücünün puanı bir birim arttığında bireysel sorumluluğun puanını 0,310 ($Beta_4$) kadar arttıracağını söylemek mümkündür. Fakat zorlayıcı gücün ve uzmanlık gücünün puanlarının artması durumunda ılımlı çalışma ortamı puanının artacağını söylemek mümkün değildir. O halde H_5 hipotezini test etmek amacıyla oluşturulan regresyon modeli H_5 hipotezini destekler niteliktedir. Dolayısıyla H_5 hipotezi kısmen kabul edilmiştir.

Tablo 8: Yönetsel Güç Kaynakları ile Destek Boyutu Arasındaki İlişkileri İnceleyen Çoklu Regresyon Analizi

BAĞIMSIZ DEĞİŞKENLER	**BETA**	**T**	**SİG. (P)**	**TOLERANCE**	**VIF**
Karizmatik Güç	,358	4,249	,000**	,344	2,910
Zorlayıcı Güç	-,065	-1,285	,200	,942	1,061
Yasal Güç	-,158	-2,179	,030*	,464	2,154
Ödül Gücü	,221	2,320	,021*	,269	3,719
Uzmanlık Gücü	,281	3,730	,000**	,430	2,326
F	38,944				
R	,689				
R^2	,475				
Adjusted R^2	,463				
Durbin-Watson	1,587				
* Değer 0,05 düzeyinde anlamlıdır ** Değer 0,01 düzeyinde anlamlıdır					

Destek= f (Karizmatik Güç, Zorlayıcı Güç, Yasal Güç, Ödül Gücü, Uzmanlık Gücü)

Tablo 8'de destek değişiminin % 46,3 (R^2)'ini açıklamaktadır. Diğer bir deyişle, yönetsel güç kaynaklarını oluşturan boyutlar (karizmatik güç, zorlayıcı güç, yasal güç, ödül gücü ve uzmanlık gücü), destek değişimin % 46,3'ini açıklamaktadır. Tablo 13'e göre, karizmatik güç, ödül gücü ve uzmanlık gücünün desteğe olan etkisinin doğrusal ve pozitif yönlü olduğu sonucu ortaya çıkarken, yasal güç ve zorlayıcı gücün ise etkisi bulunmamaktadır. Karizmatik gücün puanı bir birim arttığında destek puanını 0,358 ($Beta_1$) kadar arttıracağını, yasal gücün

puanı bir birim arttığında destek puanını -0,158 ($Beta_2$) kadar arttıracağını, ödül gücünün puanı bir birim arttığında destek puanını 0,221 ($Beta_4$) kadar arttıracağını ve uzmanlık gücünün puanı bir birim arttığında destek puanını 0,281 ($Beta_5$) kadar arttıracağını söylemek mümkündür. Fakat zorlayıcı gücün puanlarının artması durumunda destek puanının artacağını söylemek mümkün değildir. O halde H_6 hipotezini test etmek amacıyla oluşturulan regresyon modeli H_6 hipotezini destekler niteliktedir. H_6 hipotezi kısmen kabul edilmiştir.

SONUÇ

Bu araştırma kapsamında öncelikle yönetsel güç kaynakları ve örgüt iklimi kavramları incelenmiştir. Daha sonra bu iki kavram arasındaki ilişkinin belirlenmesi amaçlanmıştır. Bu amaca uygun olarak araştırma modeli ve hipotezler geliştirilmiştir. Geliştirilmiş olan 6 ana hipotez uygun istatistiki yöntemlerle test edilmiş ve hipotezlerin ne derece desteklendiği ortaya konulmaya çalışılmıştır. Araştırma kapsamında geliştirilen anket formu Elazığ ilindeki 3 ve 4 yıldızlı otel işletmelerinde görev alan çalışanlar üzerinde gerçekleştirilmiştir.

Araştırma kapsamında yönetsel güç kaynakları ile örgüt iklimi arasındaki ilişkinin şiddetini ve yönünü ortaya koyan korelasyon analizi sonuçlarına yer verilmiştir. Yapılan analizlerde, yönetsel güç kaynaklarını oluşturan boyutlardan karizmatik güç, yasal güç, ödül gücü ve uzmanlık gücü ile örgüt iklimi boyutlarını oluşturan organizasyon yapısı, bireysel sorumluluk, ödüllendirme, risk alma, ılımlı çalışma ortamı ve destek arasında güçlü denilebilecek pozitif yönlü bir ilişki olduğu saptanmıştır. Dolayısıyla karizmatik güç, ödül gücü, yasal gücü ve uzmanlık gücü arttıkça organizasyon yapısı, bireysel sorumluluk, ödüllendirme, risk alma, ılımlı çalışma ortamı ve destekte artmaktadır. Çalışanların işletmede değişimin neden gerektiğini iyi anlayabilmesi, yöneticisinin işiyle ilgili yaptığı değişikleri mantığına uydurabilmesi, kendisini yöneticiyle özdeşleştirmesi, yönetici tarafından önemli olduğunu hissetmesi örgüt ikliminin artmasını sağlayabilmektedir.

Zorlayıcı gücün sadece risk almayla pozitif yönlü bir ilişkisi bulunmaktadır. Yani zorlayıcı güç arttıkça risk almakta artacaktır. Eğer yönetici çalışanlarının üzerinde baskı kuruyorsa, çalışanlarda işlerini kaybetme korkusu ile risk alma eğilimine yönelebilirler. Bu durum baskıcı kültürün getirdiği, psikolojik kökenli davranışsal bir eğilim niteliğinde olabilir.

Aynı zamanda araştırmada, korelasyon analizi sonucu elde edilen bulguları desteklemek ve araştırma dahilinde belirtmiş olduğumuz hipotezleri test etmek amacıyla yapılan regresyon analizi sonuçlarına yer verilmiştir. Elde edilen verilere bakılarak, belirlenen hipotezlerin ne ölçüde desteklendiği ortaya konulmuştur. Yönetsel güç kaynaklarının örgüt iklimi üzerindeki

etkisini incelemek amacıyla araştırmada H_1, H_2, H_3, H_4, H_5 ve H_6 ana hipotez geliştirilmiş ve analiz sonucunda araştırma hipotezleri kabul edilmiştir.

Analiz sonuçları incelendiğinde çalışanların zorlayıcı gücü ve yasal gücü istemedikleri ortaya çıkmıştır. İdeal bir örgüt iklimi için, otel işletmelerinde karizmatik güç, ödül gücü ve uzmanlık gücüne sahip liderlere ihtiyaç duyulmaktadır. Yöneticiler karizmatik güç, ödül gücü ve uzmanlık gücüne yönelmelidirler. Çünkü çalışanlar bu tip güç kaynaklarını kullanan yöneticilerin bilgi, beceri ve uzmanlıklarına güvenirler ve onları kendilerine daha yakın hissederler. Bu durumda çalışanların örgüt iklimine yönelik algılarını olumlu yönde etkileyebilmektedir. Yöneticiler, örgüt ikliminde olumsuz sonuçlar doğurabilecek zorlayıcı gücü ve yasal gücü tercih etmemelidirler. Çünkü bu güç tipini kullanan yöneticiler çalışanlarına psikolojik baskı, fiziksel güç ve ceza uygularlar. Bu durumda çalışanlarda olumsuz etkiler bırakabilir. Yöneticiler etkileşimde oldukları çalışanlarla hiyerarşik konumları nedeniyle çeşitli düzenlemelerde bulunmalı, hangi kişinin hangi tip güç kaynağından etkileneceğini bilmelidir. Ayrıca çalışanlarla mesafelerini her zaman korumalı, onları dinlemeli ve sorunlarını göz ardı etmemelidirler.

Ülkemizde yönetsel güç kaynaklarına yönelik çalışmalar kısıtlıdır. Literatür de güç kaynaklarına yönelik araştırmalar genellikle eğitim alanında yapılmıştır. Bu çalışma ise otel işletmesindeki çalışanlar üzerinde yapılarak farklı alanlarda da çalışabileceğini göstermektedir. Bu nedenle turizm sektörü gibi insan faaliyetlerinin yoğun olduğu bir alanda yöneticilerin ne tarz güç kaynaklarını kullanacakları oldukça önemlidir. Bu güç kaynaklarının belirlenebilmesi için bu alanlarda daha fazla akademik çalışma yapılmadır. Bu sayede daha yeni güç kaynaklarının ortaya çıkmasında önemli bir rol oynayabilir. Ayrıca sadece Elazığ ili ile sınırlı kalmayıp farklı turizm merkezlerinde de bu çalışma yapılabilir. Araştırma 2017 Mart ve Nisan aylarında 3 ve 4 yıldızlı otel çalışanlarına yapılarak uygulanmıştır. Turizm sektöründe insan ilişkileri yoğun ve değişken bir özelliği olduğundan dolayı aynı tip veya benzeri çalışma yılın farklı dönemlerinde de yapılabilir. Ayrıca gelecekte turizm üzerinde belirli periyotlarda bu tür çalışmaların yapılması faydalı olabilir.

Kaynakça

Aslanargun E (2009) İlköğretim ve Lise Müdürlerinin Okul Yönetimde Kullandığı Güç Türleri. Yayımlanmamış Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Ankara.

Brass DJ, Burkhardt ME (1993) Potantial Power And Power Use An Investigat on Of Structure And Behavior. *Academy Of Management Journal*, 36(3): 441–470.

Clayboun M (2011) Relationships Between Moral Disengagement, Work Characteritics and Workplace Harresment. *Journal of Business Ethics*, 100: 283-301.

Çalışkur A (2015) Örgütlerde Güç Olgusu ve Gücün Kullanımı. *Çankırı Karatekin Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi,* 7(1).

Çavuş MF, Harbalıoğlu M (2016) Yöneticinin Güç Kaynakları Algısı Ve Örgütsel Vatandaşlık Davranışı: Konaklama İşletmeleri Üzerine Bir Araştırma. *Niğde Üniversitesi İİBF Dergisi,* 9(1).

Daft RL (2008) *Management (* 9th Ed. South-Western, Cengage Learning).

Gerçeker B (2012) Sağlık Kuruluşlarında Örgüt İklimi Ve Bilgi Güvenliğinin İlişkisi. Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Dokuz Eylül Üniversitesi, Sağlık Bilimleri Enstitüsü, İzmir.

Halpin, A. W. (1966). A paradigm for research on administrator behavior. In The oryand Research in Administration (Halpin A. W., Ed.) New York: The Macmillan Company, pp. 22-77.

Karaman A (1999) *Profesyonel Yöneticilerde Güç Kullanımı* (Türkmen Kitapevi İstanbul)

Kırel Ç. (1998) Örgütlerde Güç Kullanımı, Çalışanların Algıladıkları Güç Tepkileri Üzerinde Bir Uygulama, *Anadolu Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Yayınları*

Koçel T (2014) *İşletme Yöneticiliği* (Beta Yayınları, İstanbul)

Kreitner R (2009) *Management* (Arizona State Üniversity By Houghton Mifflin Harcourt Publishing Company 11 ed.)

Lıu, M.M.A. andFang, Z. (2006). A power based leadership approacht oproject management. Construction Management and Economics, 24(3), 497-507.

Litwin, George, H. - Stringer, Robert, A. (1974), Motivationand Organizational Climate, 3rd Edition, Harvard UniversityPress, Boston.

Schermerhorn JR, Hunt JG, Richard NO (2002) *Organizational Behavior*(John Wiley&Sons, Inc, Abd. 7. Baskı)

Schneider B, Snyder R (1975) Some Relationships Between Job Satisfaction And Organizational Climate. *Journal Of Applied Psychology*, 60(3): 318-328.

Stephen P, Robbıns T, Judge A (2013) *Organizational Behavior* (14.Basım Nobel Akademik Yayıncılık Çeviri Ed: İnci Erdem)

Stringer, R. (2002). *Leadership and organizational climate*. Upper Saddle River, NJ: Prentice-Hall.

Yücel R (1999) Gücün Örgüt Yönetiminde Etkileri. *İİBF Dergisi Süleyman Demirel Üniversitesi,* (4):167-179

GÖZETİMİN YENİ ÇAĞDAŞ HALLERİ: DİJİTAL ORTAMLAR VE KATEGORİK ŞÜPHE

Dr. Öğr. Üyesi Serdar ÜNAL
Aydın Adnan Menderes Üniversitesi
Fen-Edebiyat Fakültesi, Sosyoloji Bölümü
serdarunal@adu.edu.tr

Özet

Günümüz dünyasında hemen hemen her bireyin bilgilerini içeren dijital veritabanlarının yükselmesiyle kamu ve özel arasındaki çizgiler neredeyse varoluş noktasına kadar bulanıklaştı. Birçok kişi hayatlarının yeni teknolojiler tarafından işgal edildiğinden şikayet etmekte, ancak bunun bir parçası olmaktan da çoğu zaman kurtulamamaktadır. Dijital mecralar, yaşadığımız giderek genişleyen panoptik dünyanın bir parçası durumundadır. Sürekli daha da genişleyen dijital iletişim teknolojisi, bireylerin gündelik hayatlarında gözetim veya kontrol potansiyelini de her geçen gün artırmaktadır. Çağdaş dijital sosyal teknolojiler insanların sürekli gözetim altında tutulması fikrini doğallaştırma eğilimindedir. Bu doğallık ve sırandanlık algısı ise her türden gözetime daha fazla meşruiyet kazandırmaktadır. İçinde yaşadığımız çağda hem bireysel hem de kurumsal düzeyde dijital teknolojiler vasıtasıyla gözetim ya da kontrol hiçbir dönemde olmadığı kadar daha fazla ve daha sıradan bir hale gelmiştir. Yeni gözetim formlarının hem bir nedeni hem de bir sonucu olarak, kategorik şüphe, gözetim teknolojileri nedeniyle herkesin olağan bir hedef ya da şüpheli bir hale gelmesidir. Bu çerçevede, çalışmada günümüz çağının yeni gözetim biçimlerinin ya da hallerinin nasıl işlediğinin ve bunların bireysel ve toplumsal düzeyde yarattığı ya da yaratabileceği sonuçların ilgili literatüre referansla kavramsal düzeyde tartışılması amaçlanmıştır.

Anahtar Kelimeler: Dijital çağ, Dijital teknolojiler, Yeni gözetim formları, Kategorik şüphe.

Giriş

M. Castells'e (2008:89) göre, "yeni [teknolojik] paradigmanın ilk özelliği hammaddesinin enformasyon olmasıdır: Bu teknolojiler enformasyonu temel alan, hareket kaynağı enformasyon olan teknolojilerdir; daha önceki teknolojik devrimlerde olduğu gibi yalnızca enformasyonun teknolojiyi temel alması söz konusu değildir. İkinci özellikse, *yeni*

teknolojilerin etkilerinin yayılımıyla ilgilidir. Enformasyon bütün insani etkinliklerin ayrılmaz bir parçası olduğu için, bireysel ve kolektif varoluşumuzun bütün süreçleri doğrudan yeni teknolojik araçlarla şekillendirilir. Üçüncü özellik, bu yeni enformasyon teknolojilerini kullanan bir sistemin ya da ilişkiler kümesinin *ağ kurma mantığıyla* ilgilidir."İnternet teknolojisinin "toplumların geniş kesimi tarafından erişilebilir hale gelmesi ile birlikte paralel olarak içeriğinin de değişim göstermesi, yeni içeriğin toplumun büyük kısmını etkilemesi açısından önemlidir" (Pösteki ve Velioğlu, 2014:16). Castells'in (2008) belirttiği üzere, yeni medyanın gündelik hayatlarımızın merkezine oturmuş olması, toplumların ve grupların sosyal ağlar şeklinde birbirine bağlanmasına yol açmıştır. Sosyal paylaşım ağları ise, kendine özgü bir kültür oluşturmuş ve bu kültürün devamlılığına katkı sunmuştur. Bu yeni kültürel iklim, sosyal ve medya ağlarından oluşan bir yapının toplumun her seviyesindeki – bireysel, grupsal/örgütsel ve sosyal- örgütlenme tarzını belirlediği modern bir toplum türü olarak tanımlanmaktadır. Bu ağlar giderek artan biçimde bu toplumun (bireyler, gruplar ve örgütler) her bir birimini veya parçasını birbirine bağlamaktadır (Jan Van Dijk, 2016:41).

Bu anlamda, sosyal medya ve web 2.0, son yıllarda bilgi, iletişim, toplum, sosyal paylaşım siteleri (Facebook), video barındırma platformları (YouTube), wiki'ler (örneğin, Vikipedi) ve mikroblogları (Twitter) tanımlamak için kullanılan terimlerdir(Fuchs ve Trottier, 2015:113). Her gün milyonlarca kişi ifade edilen Facebook, MySpace, LinkedIn gibi ağlar aracığıyla arkadaşlarıyla, iş arkadaşlarıyla, aile üyeleriyle ve genellikle yabancılarla dolu insanları birbirine bağlamak için tasarlanan diğer çevrimiçi hizmetlerde hesaplarına girmektedir(Nevrla, 2010:8).

Sosyal ağlar ve sosyal medya kullanımının yaygınlaşması beraberinde önemli bir mesele olarak dijital gözetim olgusunu ortaya çıkarmıştır. Lyon (2007:14), gözetimi "kişileri yönetmek, korumak ve yönlendirmek için onlar hakkındaki kişisel bilgilere sistematik ve rutin olarak dikkatlice odaklanmak" olarak tanımlamaktadır.

Gözetime ilişkin geleneksel anlayış, "onu hiyerarşiye dayalı bir güç sistemi olarak tarif eder. Bu ortak anlayış, *Büyük Kardeş* ve *Panoptikon* gibi tanıdık metaforlarla temsil edilir ve her ikisi de izlenen ve onu kontrol eden gözlemci arasındaki dikey, hiyerarşik bir güç ilişkisini gösterir. Hiyerarşiye dayalı bu eşitsiz ilişki gücü gözetleyenin eline verir ve gözetlenen az veya çok pasif bir kontrol nesnesi durumundadır" (Albrectslund, 2008:5). Bauman ve Lyon'a (2013:58) göre, "panoptikon bir düzeyde gözetimin nasıl işlediğini inceleyen bir teori, başka bir düzeyde gözetimi modernite serüvenine yerleştirmekte kullanılan bir araçtır". Panoptikon (Bentham, 1791/1995; Foucault, 1977), gözetim modellerinden yalnızca biridir. İktidarın artık

elektronik teknolojiler vasıtasıyla ifade bulduğu çağdaş değişken ve mobil örgütlenmeler, duvarları ve pencereleri büyük ölçüde gereksiz kılıyor. Bu da farklı yüzlere sahip birçok kontrol türünün ortaya çıkmasına olanak tanıyor (Bauman ve Lyon 2013:12-13). Bu yüzden de süperpanoptikon (Poster, 1990), elektronik panoptikon (Lyon, 1993), sinoptikon (Mathiesen, 1997), katılımcı panoptikon (Whitaker, 1999) ve polioptikon gibi çeşitli modeller ve kavramsallaştırmalar ortaya çıkmıştır (Bauman ve Lyon 2013:59; akt. Ünal, 2017:2551)

Panoptikon'u temel alan gözetim modelleri, gözetlenen ve gözetleyen arasında dikey hiyerarşiye dayalı eşitsiz bir ilişki öngörerek iktidar mekanizmasının denetiminde ve yönlendirmesi altındaki pasif alıcı konumundaki gözetlenene odaklanır. Ancak, Foucault'un (1977) bu konudaki orijinal yazılarından ve diğer panoptikona dayalı ortaya atılan gözetim modellerinden bu yana gerçekleşen birçok teknolojik gelişme, panoptik teorilerin günümüzde dijital gözetimin yaygınlığını yansıtacak şekilde güncellenmesini ve revize edilmesini gerektirmiştir. (Ünal, 2017:2551)

G. T. Marx'ın(2004) ortaya koyduğu 'yeni gözetim'de, eskiye oranla zora ve şiddete dayalı yöntemler azalmış ve iknayı esas alan yumuşak teknikler benimsenmiştir. Bilgilerin toplanması rutin eylemlere entegre bir sistem dâhilinde gerçekleştirilir olmuştur. Önceden elde edilen bilgiler yerel bir toplayıcı ile birlikte bulunurken artık geniş ölçekte dolaşıma açık hale gelmiştir. Gözeten ve gözetleyenin aynı zaman diliminde olduğu eski sistem yerine artık gözetlenen geçmişi, bugünü ve yarını ile tüm zamanlarda kontrol altında tutulmaktadır." (İsmayılov ve Sunal, 2012:37).

Bu çerçevede, gözetimin ilk toplumsal etkisi/içerimi, *kategorik şüphe (categoricalsuspicion)* olgusu ile ilgilidir. Kategorik şüphe, gözetim teknolojileri nedeniyle "herkesin olağan bir hedef haline gelmesi anlamına gelmektedir(Fuchs ve Trottier, 2015:128).Bu yönde, çalışmada bugünün dünyasındaki çağdaş gözetim hallerinin önemli bir aracı veya sonucu olarak kategorik şüphe olgusu ele alınmaya çalışılmaktadır. Başka bir deyişle, çalışmada günümüz çağının yeni gözetim biçimlerinin ya da hallerinin nasıl işlediğinin ve bunların bireysel ve toplumsal düzeyde yarattığı ya da yaratabileceği sonuçların ilgili literatüre referansla kavramsal düzeyde tartışılması amaçlanmıştır.

Sosyal Paylaşım Ağları/Siteleri/Platformları

Son dönemlerin (2000'lerin başlarından itibaren) en popüler çevrimiçi mekanları/mecraları olarak sosyal ağ siteleri/platformları çeşitli disiplinlerden araştırmacıların ilgi odağı haline geldi.Boyd ve Ellison'a (2007:211) göre, sosyal paylaşım siteleri veya ağları bilgisayar aracılı

iletişimi destekleyen diğer türden sosyal medya ve online/çevrimiçi ortamlara benzemektedir, ancak bu web sitesi kategorisini bireylere sağladığı üç temel olanak çerçevesinde diğerlerinden ayırmak mümkündür: (1) Bireylere, sınırları belirlenmiş bir sistem içinde kamuya tamamen veya yarı açık bir profil oluşturmalarına olanak sağlaması, (2) Kişilere, bağlantı paylaştıkları diğer kullanıcıların bir listesini sunması ve (3) Kişilere, kendisinin ve sistemdeki diğer kullanıcıların bağlantı listelerini görebilme ve tarayabilme imkanı vermesi.

Farklı birçok içeriğe ve kullanıcıya sahip sosyal paylaşım ağları kategorize edilecek olursa genel olarak aşağıdaki biçimde ele alınmaktadır. Sosyal siteler: Facebook, Twitter, Myspace. Fotoğraf paylaşım siteleri: Flicker, PhotoBucket. Video Paylaşım: Youtube. Profesyonel Ağ Siteleri: Linkedln, Ning. Bloglar: Blogger.com, Worldpress. Wikiler: Wetpaint, PBWiki. İçerik etiketleme: MERLOT, SLoog. Sanal Kelime: SL, Active Worlds, There, Whyville, Club Penguin, HiPiHi (Dawley, 2009; akt. Babacan, 2015:76)

Sosyal paylaşım sitelerini kullanma hakkındaki kişisel motivasyonlarla ilgili önemli miktarda araştırma bulunmaktadır. Bu siteler veya ağlar yakın dönem akademik çalışmaların önemli odak noktalarından biri haline geldi. SNS ile ilgili ilk araştırmaları sınıflayan Boyd ve Ellison (2007), bu alanda dört ana araştırma kategorisi belirlemişlerdir: *(1)* izlenim yönetimi, arkadaşlık performansı/ilişkisi ve kimlik inşası (bkz. Lewis, vd. 2008; Seder ve Oishi, 2009; Tongvd., 2008; Goodings vd., 2007; Walther vd., 2009; Zhao vd., 2008); *(2)* ağlar ve ağların yapısı; *(3)*Çevrimiçi / çevrimdışı sosyal ağlar ve sosyal sermaye (Ellisonvd., 2007;Steinfieldvd., 2008; Valenzuelavd., 2009; Ellison vd., 2011; Lampevd., 2006).; (4) mahremiyetle ilgili endişeler(Hargittai ve Hsieh, 2011:147).Sosyal paylaşım ağları üzerine literatürün önemli bir kısmı kullanıcıların özellikleri ve bu ağlara katılma motivasyonları/güdüleri üzerine odaklanmaktadır (Johnson vd. 2011:185); bkz. Body, 2007; Hargittai ve Hsieh, 2011).“Bu çalışmalar, sosyal paylaşım ağlarını kullanan birçok insanın bunları ortak bir gündelik pratik olarak günlük yaşantılarına entegre ettiklerini ortaya koymaktadır” (Hargittai ve Hsieh, 2011:147). Özellikle, sosyal bağlantı, paylaşılan kimlikler, fotoğraflar, içerik, sosyal araştırma, sosyal ağ sörfü ve durum güncellemeleri gibi etkinlikler (Bronstein ve Aharony, 2015) gündelik hayatın önemli bileşenleri durumuna gelmiştir.

Neticede, Web 2.0, bireyler ve gruplar arasında yeni iletişim biçimleri sağlamaktadır. Birincisi 1990'lı yılların internetinin aksine, bugün insanlar sosyal medyayı öncelikle ev, iş ve okul gibi gerçek hayat bağlamlarında tanıdıkları insanlarla iletişim kurmak için kullanmaktadır. İkincisi, kablosuz ağ ve akıllı telefonlar ve tabletler gibi taşınabilir aygıtlar, oturum aç yapmaktan ziyade günlük yaşamın bir parçası olarak sosyal medyaya erişmeyi

kolaylaştırıyor. İnsanlar çoğu zaman aynı anda birden çok sosyal siteyi kullanıyorlar, böylece sosyal platformlar arasında aynı kullanıcı adını ve temel bilgileri korudukları bir ekosistem yaratıyorlar (Marwick, 2013:6)

Dijital Gözetim Olgusun Doğallaştırılması

Teknolojik yenilik ve gelişmeler "bir yandan bireylerin hayatını kolaylaştırma gibi bir görev üstlenmekteyken; diğer taraftan önemli sorunları da beraberinde getirmiştir. Elektronik gözetim ve gözetleme kavramları bu sorunlardan sadece bir tanesidir. İnsanlık tarihinin her aşamasında gözetleme denilen kavramın yer aldığı bilinmektedir" (Çaycı ve Çaycı, 2017:42). Gözetim terimi, bir kişinin yukarıdan birine dikkatle baktığı görsel uygulamaya işaret etmektedir. Gerek gündelik dilde, gerekse akademik tartışmalarda, 'izlemek' uygulaması tüm diğer izleme faaliyetleri için bir metafor haline geldi (Albrectslund, 2008:5). Sosyal medya gözetimi, toplumsal aktörlerin sosyal medyadaki diğer insanların faaliyetlerini izlemek için gözetim teknolojilerini kullandıkları bir tekno-sosyal süreçtir (Fuchs ve Trottier, 2015:127).Sosyal medyanın temel amacı bireyleri birbirine bağlamak ve bilgi paylaşmak olduğu için, gönüllü gözetimin başlıca kolaylaştırıcısı haline gelmesi şaşırtıcı değildir Toplumsal panoptikçiliğin başlangıcı yeterince masumdu ve çoğunlukla son on yılda gerçekleşen iletişim teknolojilerindeki hızlı ilerlemelerle el ele gitti (Nevrla, J., 2010:7)

Sosyal medyada gözetim olgusunu tanımlamak, gözetimin anlaşılmasını gerektirir. Fuchs'a (2011) göre, gözetim olgusuyla ilgili mevcut tanımlamalar, bir taraftan bilgi toplama ve işleme süreçlerine diğer yandan davranışları şekillendiren süreçlere (kontrol, yönetme, denetleme, gözle, etkileme veya davranışları düzenleme) vurgu yapmaktadır (Fuchs ve Trottier, 2015:123)

Jeremy Bentham tarafından geliştirilen ve daha sonra Foucault (1977) tarafından açıklanan panoptikonun metaforu çoğu kez internet kültürüne uygulanmış (Tokunaga, 2011:705; bkz. Katz ve Rice, 2002; Lyon, 1993; Spears ve Lea, 1994) ve çağdaş gözetimle ilişkilendirilmiştir. Teknoloji, gözlemcilerin izledikleri kişilerle aynı fiziksel alanı işgal etme ihtiyacını ortadan kaldırdı.Elektronik izleme kullanılarak, Panopticon'un merkezi kulesi büyük olasılıkla gözlem altında tutulanlardan çok uzakta bulunan bir bilgisayar ekranıyla değiştirildi (Nevrla, J., 2010:7). Panoptikon, tutsakların bilgisiz olarak her zaman merkezi bir konumda gözlemlenebildiği teorik bir hapishane yapısıdır. Bilgi panopticonunda, diğerlerinin gözetimine katılan gözlemcilerin de gözlemlenebileceğini ifade etmektedir (Tokunaga, 2011:705).

Yeni gözetim formlarının yaygınlaşması, Panopticon'un erişimini, Foucault'nun orijinal modelini genişleten gözlemin farklı yönlerini yansıtan yeni 'panoptikon'ların sınıflandırılmasına yönelik bir mekan oluşturduğu noktaya genişletti (Nevrla, 2010:7). Bu noktada Bauman iki temel özelliğe dikkat çekmektedir. Bunlardan birincisi, toplumsal biçimlerin yenilerinin oluşmasından daha hızlı bir şekilde çözülmesidir. Bu noktada aynı şeyin gözetim için geçerli olup olmayacağını sorgulamaktadır. Bazı teorisyenler, bir zamanlar sabit ve katı görünen gözetimin artık daha esnek ve devingen bir hâl aldığını, önceleri sadece marjinal bir etkisi olduğunu, yaşamın birçok alanına sızdığını ve yayıldığını iddia etmektedirler (Bauman ve Lyon, 2013: 90).

GillesDeleuze ise gözetimi, tıpkı bir ağacın sarmaşık gibi sürünerek yayıldığı toplumlar için *'kontrol toplumu'* terimini ortaya koymuştur. Staples (2008:85) de günümüz gözetiminin, "modern yaşamın bir zamanlar sorgulanması bile akla gelmeyen anlamlarının, sembollerinin ve kurumlarının gözlerimizin önünde çözülmesinden dolayı, temel özelliği parçalanma ve belirsizlik olan" kültürlerde meydana geldiğini ileri sürmektedir (akt. Çaycı ve Çaycı, 2017:38).

Gözetim ve Kategorik Şüphe

Gözetimin ilk toplumsal etkisi, **kategorik şüphe (categoricalsuspicion) olgusu** ile ilgilidir. (Fuchs ve Trottier, 2015:128).Kategorik şüphe, gözetim teknolojileri nedeniyle "herkesin olağan bir hedef haline gelmesi anlamına gelmektedir (Fuchs ve Trottier, 2015:128). Yeni kontrol biçimleri herkesin suçsuz olduğu kanıtlanana kadar suçlu olduğu bir toplum yaratmaya yardımcı oluyor; aralıklı olmaktan ziyade, sürekli izleme izni veren teknolojiler bunu teşvik etmektedir" (Marx, 1988:219). 11 Eylül'den bu yana gözetim yoğunlaştı ve sonuç olarak çağdaş "gözetim biçimleri, her zamankinden daha fazla şüphe kategorisi yaratmaktadır" (Lyon, 2003a:10).

Aslında, örgütler veya devlet kurumları tarafından kullanılan elektronik izleme veya gözetim, elektronik cihazlar vasıtasıyla başkaları hakkında bilgi edinmeye çalışması açısından, kavramsal olarak kişilerarası elektronik gözetim ile benzerdir (Tokunaga, 2011:706). Bu anlamda, devletlerin terörle mücadele etmeye ve önlemeye yönelik ihtiyaçları ve kategorik bir şüphe kültürünün yaratılması, sosyal medya gözetiminin toplumsal bağlamlarından biridir. Sosyal medya, kişisel ilgi alanları ve sosyal ilişkiler hakkında çok fazla veri içerir. Bu nedenle, polis ve gizli servisler, küresel internet gözetim programının (PRISM) varlığının kanıtladığı gibi, sosyal medya kullanımını takip etmek için özel bir ilgi göstermiştir. Özellikle

11 Eylül sonrası dönemde, ortaya çıkan kategorik şüphe durumu, sosyal medyanın polis tarafından gözetlenmesi, vatandaşların sosyal medya faaliyetlerinin sürekli olarak izlenmesi ve tüm kullanıcıların suçsuz bulununcaya kadar fiili veya potansiyel suçlular ve teröristler oldukları varsayımıyla sonuçlandı (Fuchs ve Trottier, 2015:128).

Aslına bakılırsa, "yeni iletişim teknolojileri sayesinde iktidarlar bilgiye daha kolay ve çabuk ulaşabilmekte ve böylece denetim ve kontrolü daha etkili bir biçimde sağlayabilmektedir. Tüm bu nedenlerden dolayı dijitalleşme ve gözetim hem birinin nedeni hem de sonucu olan iki unsur olarak karşımızdadır"(Avcı, 2015:251). Gözetim davranışlarını teşvik eden internet destekli teknolojilerin birkaç özelliği vardır. Örneğin İnternet mesajlarının kaydedilebilirliği ve arşivlenmesi, başkalarının çevrimiçi ve çevrimdışı davranışları hakkında bilgi elde etmek için kullanılabilir(Tokunaga, 2011:705). Nitekim, dünyada toplumsal ve siyasal hayatın kırılma dönemlerinden biri olan 11 Eylül sonrasında, güvenlik güçlerinin yürüttüğü sosyal medya gözetimi Batı toplumlarında özellikle göçmenler, renkli insanlar, Arap veya Afrika kökenli insanlar, fakirler, işsizler veya politik eylemciler gibi ayrımcılıkla karşılaşan gruplara yönelik olmuştur ve dolayısıyla kalıpyargı ve ayrımcı davranışlar derinleşerek güçlenmiştir (Fuchs ve Trottier, 2015:128).

Lyon'a (2002) göre, bireyler gözetim toplumunda kodlanmış harf ve numara dizilerine dönüşmüştür. Tüm kişisel bilgiler ayrıntılı olarak büyük şirketlerin ve devletin veri tabanları içinde depolanarak işlenmekte ve gerektiğinde kullanılmaktadır. Egemen güçler enformasyon teknolojilerini kullanarak tüm dünyayı kontrol altına alarak onu 'küresel panoptikon'a dönüştürmektedirler. Enformasyon artık toplumsal ilişkiler üzerinden değil, bireyler ve grupların etkinlik ve iletişimlerinin gözlenmesiyle üretilmeye başlanmıştır (Dolgun, 2008:28; akt. İsmayılov ve Sunal, 2012:24).

Gözetim ikinci bir toplumsal etkisi, *toplumsal sınıflandırmanın belirli bir ayrımcılık biçimi* olarak gerçek veya potansiyel olarak teşvik edilmesidir (Fuchs ve Trottier, 2015:128). Oscar H. Gandy (1993:15) bu bağlamda *'panoptik sınıflandırma'* kavramını ortaya koymuştur. Bu, tanımlayan, sınıflandırılan ve değerlendiren bir güç ve disiplin gözetimi sistemidir. David Lyon (2003b), Gandy'nin panoptik sınıflandırma kavramını toplumsal bir sınıflandırma olarak bilgisayar teknolojisi ve internet bağlamında ele almıştır.Daha yeni çalışmalarında, Gandy (2009), sosyal sınıflandırma ve kümülatif dezavantajlar arasındaki bağlantıya işaret etmiştir: "Kümülatif dezavantaj, tarihsel dezavantajların zaman içinde birikerek artması" anlamına gelmektedir (Gandy, 2009:12). Bu nedenle, dezavantajlı bir gruba üye olmak gelecekteki olumsuz sosyal sonuçların belirlenmesinde baskın bir faktör haline gelir: "Bir

alanda kötü şansa sahip insanlar, başka alanlarda da şanssızlıktan muzdariptir" (Gandy , 2009:116; akt. Fuchs ve Trottier, 2015:128).Bu demektir ki, eğer koyu bir ten renginiz varsa, fakirseniz, yoksul bir mahallede yaşıyorsanız, işsiz ya da hasta olursanız, veri madenciliği ve diğer sosyal sınıflandırma teknolojileri aracılığıyla bir risk grubu olarak tanımlanmanız ve ayrımcılığa uğramanız muhtemeldir(Fuchs ve Trottier, 2015:129).

Sonuç

Dijital mecralar, yaşadığımız giderek genişleyen panoptik dünyanın bir parçası durumundadır. Yüksek hızlı bilgisayarların gelişmesindeki her adım ve daha geniş dijital iletişim teknolojisi, gündelik hayatımızda gözetim potansiyelini de arttırmaktadır (Nevrla, J., 2010:10).Giddens'a(2008:71) göre modern zamanların bir gücü olan gözetleme, yönetim iktidarı olarak modern devlette daha fazla önem kazanmıştır ve devletin idari kapsamını yönetmesine denk gelir. İktidar bu gözetleme işini güvenlikli bir toplum yaratma gerekçesiyle sürdürmekte ve bunu gelişen yeni iletişim teknolojileri sayesinde daha da kolay gerçekleştirmektedir(Avcı, 2015:255).Nevrla'ya (2010:5) göre,modern zamanlarda, genişbant internet bağlantılarının, sosyal ağların ve dünyadaki hemen hemen her bireyin bilgilerini içeren dijital veritabanlarının yükselmesiyle kamu ve özel arasındaki çizgiler neredeyse varoluş noktasına kadar bulanıklaştı. Birçok kişi hayatlarının yeni teknolojiler tarafından işgal edildiğinden şikayet ediyor ve en kişisel anları yabancıların gözleri önüne seriliyor. Ancak bunun bir parçası olmaktan da çoğu zaman kurtulamamaktadır. Çağdaş dijital sosyal teknolojiler, insanların sürekli gözetim altında tutulması fikrini doğallaştırma eğilimindedir. Sosyal medya kullanıcıları için kendi profillerinin ve paylaştıkları içeriklerin halka açık olarak sunulması ve başkalarının ne yaptıklarını ya da paylaştıklarını izlemek alışılagelmiş bir davranış haline geldi. Alenilik/Kamusallık, bu mecraların cazibesinin bir parçasıdır (Fuchs ve Trottier, 2015:129). Bu doğallık ve sırandanlık algısı ise her türden gözetime daha fazla meşruiyet kazandırmaktadır. Nitekim, bu doğallaşma kategorik şüphe olgusuyla ilişkidir. İçinde yaşadığımız çağda hem bireysel hem de kurumsal düzeyde dijital teknolojiler vasıtasıyla gözetim ya da kontrol hiçbir dönemde olmadığı kadar daha fazla ve daha sıradan bir hale gelmiştir. Yeni gözetim formlarının hem bir nedeni hem de bir sonucu olarak, kategorik şüphe, gözetim teknolojileri nedeniyle herkesin olağan bir hedef ya da şüpheli bir hale gelmesidir.

Kaynakça

Albrechtslund, A. (2008). Online Social Networking as Participatory Surveillance. First Monday, 13 (3). http://dx.doi.org/10.5210/fm.v13i3.2142

Avcı, Ö. (2015) Dijital Yaşamın Dijital Özne(l)leri: Herkes ya da Hiç Kimse, Uşak Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, 8 (1): 249-265

Babacan, M. E. (2015). Sosyal Medya ve Gençlik. İstanbul: Açılım Kitap, 50.

Bauman, Z. ve Lyon, D. (2013). *Akışkan Gözetim.* Ayrıntı Yayınları, İstanbul.

Bentham, J. (1995). *Panopticon.* (ed.) M. Bozovic, The Panopticon Writings (ss.11-12), Londra:Verso.

Boyd, D. & Ellison, N.B. (2007). Social Network Sites: Definition, History, and Scholarship. *Journal of Computer-Mediated Communication,* 13(1):210-230. http://dx.doi.org/10.1111/j.1083-6101.2007.00393.x

Bronstein, J. ve Aharony, N. (2015) Personal and political elements of the use of social networking sites, in Proceedings of ISIC, The Information Behaviour Conference, Leeds,25,September2014:Part2.

Castells, M. (2008). *Ağ Toplumunun Yükselişi, Enformasyon Çağı: Ekonomi, Toplum ve Kültür.* 1. Cilt: 2. Baskı, Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul.

Çaycı, A. E. ve Çaycı, B. (2017). Dijital İletişim Çağinda Teknolojinin Açiğa Çikardiklari: Gözetim Ve Mahremiyet. *İnönü Üniversitesi İletişim Fakültesi Elektronik Dergisi (İnif E-Dergi),* 1(2), 157-169.

Dolgun, Uğur (2008). *Şeffaf Hapishane Yahut Gözetim Toplumu.* Ankara: Ötüken.

Ellison, N. B., Steinfield, C. ve Lampe, C. (2007). The Benefits of Facebook "Friends:" Social Capital and College Students' Use of Online Social Network Sites. *Journal of Computer-Mediated Communication,* 12(4), 1143-1168.

Ellison, N. B., Steinfield, C. ve Lampe, C. (2011). Connection Strategies: Social Capital Implications of Facebook-Enabled Communication Practices. New Media & Society, 13(6), 873-892.

Foucault, M. (1977). *Discipline and Punish: The Birth of Prison* (A. Sheridan, Trans.). New York: Pantheon

Fuchs, C. ve Trottier, D. (2015). Towards a Theoretical Model of Social Media Surveillance in Contemporary Society. *Communications: The European Journal of Communication Research*, *40*(1), 113-135. https://doi.org/10.1515/commun-2014-0029

Fuchs, C. (2011). How to Define Surveillance? *MATRIZes*, 5(1), 109–133.

Gandy, O. H. (1993). *The Panoptic Sort. A Political Economy of Personal Information.* Boulder: Westview Press.

Gandy, O. H. (2009). *Coming to terms with Chance. Engaging Rational Discrimination and Cumulative Disadvantage.*Farnham: Ashgate.

Giddens, A. (2008). *Ulus Devlet ve Şiddet, Kalkedon Yayınları.* İstanbul.

Goodings, L., Abigail, L. ve Steven D. B. (2007). Social Networking Technology: Place and Identity In Mediated Communities. Journal of Community & Applied Social Psychology 17: 463–47.

Hargittai E and Hsieh YP (2011). From Dabblers to Omnivores: A Typology of Social Network Site Usage. In: Papacharissi Z (ed.) A Networked Self: Identity, Community, and Culture on Social Network Sites. New York: Routledge, 146–168.

İsmayılov, E. K. ve Sunal, G. (2012). Gözetlenen ve Gözetleyen Bir Toplumda, Beden ve Mahremiyet İlişkisi: Facebook Örneği. *Akdeniz Iletisim,* (18):21-40.

Jan Van Dijk (2016) *Ağ toplumu,* Çev. Ö. Sakin, 3. Baskı, KAFKA Epsilon Yayıncılık, İstanbul.

Johnson, T. J.; Zhang, W.; Bichard, S. L. ve Seltzer, T. (2011) United we stand? Online Social Network Sites and Civic Engagement, in Z. Papacharissi (Ed.), A networked self (pp. 185-207). New York, NY:
Routledge.

Katz, J. E. ve Rice, R. E. (2002). *Social Consequences of Internet Use: Access, Involvement, and Interaction.* Cambridge, MA: MIT Press.

Lampe, C., Ellison, N. ve Steinfield, C. (2006) A Face (book) in the Crowd: Social Searching vs. Social Browsing. In Proceedings of the 2006 20th anniversary conference on Computer supported cooperative work (pp. 167-170). ACM.

Lewis, K., Jason, K., Marco, G., Andreas, W. ve Nicholas, C. (2008). Tastes, Ties, and Time: A New Social Network Dataset Using Facebook.Com. Social Networks 30: 330–342.

Lyon, D. (1993). An Electronic Panopticon? A Sociological Critique of Surveillance Theory. *The Sociological Review,* 41, 653–678

Lyon, D. (2002). Everyday Surveillance: Personal Data and Social Classifications. http://www.casa.ucl. ac.uk/cyberspace/lyon_ics.pdf.

Lyon, D. (2003a). *Surveillance after September 11*. Cambridge: Polity.

Lyon, D. (2003b). Surveillance After September 11, 2011. In K. Ball & F. Webster (Eds.), *The Intensification of Surveillance. Crime, Terrorism and Warfare in The Information Age* (pp. 16–25). London: Pluto Press.

Lyon, D. (2007). *Surveillance Studies: An Overview*. Cambridge: Polity.

Marwick, A. E. (2012). The Public Domain: Social Surveillance in Everyday Life. *Surveillance & Society*, *9*(4):378-393. http://www.surveillance-and-society.org

Marwick, A. (2013). Online Identity. In Hartley, J. et al. (eds), *Companion to New Media Dynamics.* Blackwell Companions to Cultural Studies. Malden, MA: Blackwell, (pp. 355-364).

Marx, G. T. (1988). *Undercover. Police surveillance in America*. Berkeley, CA: University of California Press.

Marx, G. T. (2004). Surveillance and Society. In G. Ritzer (ed.), Encyclopedia of social theory (pp. 275–280). Thousand Oaks, CA: Sage.

Mathiesen, T. (1997). The Viewer Society: Michel Foucault's Panopticon' Revisited. Theoretical Criminology, 1(2):215-234. https://doi.org/10.1177/1362480697001002003

Nevrla, J. (2010). *Voluntary Surveillance: Privacy, Identity and the Rise of Social Panopticism in the Twenty-First Century.* Commentary The UNHStudent Journal of Communication, University of New Hampshire, (pp. 5-12).

Poster, M. (1990). *The Mode of Information: Poststructuralism and Social Context.* Chicago: University of Chicago Press.

Pösteki, N. ve Velioğlu, Ö. (2014). Bireyin Kendini Sunuş ve Konumlandırılış Biçimindeki Dönüşüm: Selfie Kimlikler. *I. Uluslararası İletişim Bilimi ve Medya Araştırmaları Kongresi,* 12-15 Mayıs, Kocaeli/Türkiye.

Seder, J. P. ve Shigehiro, O. (2009). Ethnic/Racial Homogeneity in College Students' Facebook Friendship Networks and Subjective Well-Being. *Journal of Research in Personality,* 43: 438–443.

Spears, R. ve Lea, M. (1994). Panacea or Panopticon? The Hidden Power in Computer Mediated Communication. Communication Research, 21, 427–459

Steinfield, C., Nicole B. E. ve Cliff L. (2008). Social Capital, Self-Esteem, and Use of Online Social Network Sites: A Longitudinal Analysis. *Journal ofApplied Developmental Psychology* 29: 434–445.

Staples, W. (2008). *Everyday Surveillance: Vigilance and Visibility in Postmodern Life.* Lanham: Rowman&Littlefield

Tong, S. T., Brandon Van Der H., Lindsey, L. ve Joseph B. Walther. (2008). Too Much of A Good Thing? The Relationship Between Number of Friends and Interpersonal Impressions on Facebook. *Journal of Computer-Mediated Communication,* 13: 531–549.

Tokunaga, R.S. (2011). Social Networking Site or Social Surveillance Site? Understanding The Use of Interpersonal Electronic Surveillance in Romantic Relationships. *Computers in Human Behavior,* 27(2):705-713. https://dx.doi.org/10.1016/j.chb.2010.08.014

Ünal, S. (2017). Kişilerarası Gönüllü Dijital Gözetim ve Gençlik: Gündelik İlişkilere Yansımaları Bağlamında Siyasal ve Dinsel Kimliklerin İfşası. *İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi-Journal of the Human and Social Science Researches*, *6*(5), 2546-2573.

Valenzuela, S.; Park, N. ve Kee, K. F. (2009). Is There Social Capital in A Social Networking Site?: Facebook Use and College Students' Life Satisfaction, Trust, And Participation. *Journal of Computer-Mediated Communication,* 14(4), 875–901. http://dx.doi.org/10.1111/j.1083-6101.2009.01474.x

Walther, J. B., Brandon Van Der H., L. H. ve Hillary, S. (2009). Self-Generated Versus Other-Generated Statements and Impressions in Computer-Mediated Communication: A Test of Warranting Theory Using Facebook. *Communication Research* 36:229–253.

Whitaker, R. (1999). *The End of Privacy: How Total Surveillance Is Becoming a Reality.* New York: New Press.

Zhao, S., Sherri, G. ve Jason, M. (2008). Identity Construction on Facebook: Digital Empowerment in Anchored Relationships. *Computers in Human Behavior* 24: 1816–1836.

NÜFUSA DAİR EKONOMİK, SOSYAL VE SİYASAL KAYGILAR: TÜRKİYE'NİN GELECEK PROJEKSİYONLARI

Dr. Öğr. Üyesi Serdar ÜNAL
Aydın Adnan Menderes Üniversitesi
Fen-Edebiyat Fakültesi, Sosyoloji Bölümü
serdarunal@adu.edu.tr

Özet

Tarihsel olarak bütün toplumlarda her dönem nüfusun mevcut niceliği, niteliği ve gelecek görünümü en önemli konulardan veya kaygılardan birisi olmuştur. Ülkelerdeki aşırı nüfus başta ekonomik temelli olmak üzere birçok sosyal, kültürel ve siyasal soruna yol açan bir faktör olarak algılanırken nüfusun azalması, durağanlaşması ya da çok az artması da varoluşsal bir tehlike olarak değerlendirilebilmektedir. Günümüzde nüfus politikaları ülkelerin gelecek görünümlerini şekillendirmek açısından ekonomik, sosyal, kültürel ve siyasal temelde çok geniş kapsamlı olarak ele alınmayı gerektirmektedir. Bugün, özellikle Batı Avrupa ülkeleri geçmişte uyguladıkları nüfus politikalarının bir sonucu olarak nüfusun hızla azalması karşısında daha fazla kaygı duymaya başlarken dünyanın birçok ülkesi de hızla artan ve gençleşen nüfus yapısının ortaya çıkardığı sorunlarla uğraşmak zorunda kalmaktadır. Her halükarda, devletler nüfus konusundaki planlamaların geleceğin bir inşası olduğunun bilincinde olarak çeşitli nüfus politikaları arasından tercih yapma konusunda tereddütler yaşayabilmektedir. Ayrıca, nüfus politikalarının hedefe ulaşması için sadece yönetimsel karar alma süreçleri yeterli olmamakta bunun için toplum üyelerinin bir şekilde bu politikalara uygun hareket etmeleri konusunda ikna olmaları gerekmektedir. Şu var ki, hangi model uygulanırsa uygulansın ortaya çıkabilecek olası sonuçlar potansiyel bir risk taşımaktadır. Dünya'nın birçok ülkesinde olduğu gibi Türkiye de nüfus politikaları konusunda önemli gelecek projeksiyonları hazırlamaktadır. Halihazırda nüfusun genç bir yapıya sahip olmasına rağmen gelecekte daha az ve daha yaşlı bir nüfus kaygısı ile nüfusu artırmaya ve daha da gençleştirmeye yönelik politikaların benimsendiği görülmektedir. Ancak, bu politikalar bazen salt bir demografik mesele olmanın ötesine de geçebilmekte ve toplumsal ve siyasal bir anlaşmazlığın kaynağı haline de dönüşebilmektedir. Bu çerçevede, çalışmada Türkiye'nin mevcut nüfus görünümü ve gelecek projeksiyonları çeşitli istatistiki verilerden hareketle ekonomik, sosyal, kültürel ve siyasal sonuçları temelinde uluslararası birtakım karşılaştırmalar yoluyla ele alınmaya ve tartışılmaya çalışılmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Nüfus Politikaları, Nüfus Projeksiyonları, Gelecek inşası, Toplumsal uzlaşı.

GİRİŞ

Dünyada tarihsel süreç içerisinde toplumlar için nüfus meselesi her daim güncel bir politika meselesi olmuştur. Zira, "nüfus, bir ülkeyi askeri, ekonomik, siyasi, sosyal ve çevre açısından etkiler. Tarihin ilk çağlarından bu yana insanoğlu "Nüfusun artması mı, yoksa azalması mı gerekir? Nüfus artışı ne gibi sonuçlar yol açar?" sorularına sürekli cevaplar aramıştır. Nüfus sürekli değişen bir olgudur" (Oktay, 2014:32).Demir'in (2016:42) de ifade ettiği üzere, "nüfus konusunda, nüfusun ne kadar olacağı, ülkelerin refah içinde yaşayabilecekleri ve ekonomik gelişimlerini sağlayabilecekleri ile ilgili ortak bir aklın kabul etmiş olduğu bir oran/sayı yoktur. Çünkü bazı çevreler nüfus artışını önlemeye yönelik çalışmaların yersiz/anlamsız olduğunu belirtirlerken; diğer bir kısmı aşırı artan nüfusun önemli bir sorun kaynağı olduğunu, şayet kontrol edilmezse aşırı artan nüfusun dünyanın taşıma kapasitesinin üstüne çıkacağını savunmaktadırlar" (Cohen, 1996:78; McCluney, 2004:45).

Çuhadar ve Lordoğlu'na (2016:77) göre, "Türkiye'deki nüfus politikalarının tarihine bakıldığında da iki zıt eksen göze çarpar. Cumhuriyet'in ilanı ile başlayan ve 1950'lı yılların ortalarına kadar devam eden nüfusu artırmaya yönelik nüfus politikaları ile 1955 sonrası nüfus planlamasının egemen olduğu nüfusu azaltmaya yönelik nüfus politikaları… Günümüzde ise tam tersi bir gelişme ile karşılaşmaktayız". Neticede, tarihsel olarak bütün toplumlarda her dönem nüfusun mevcut niceliği, niteliği ve gelecek görünümü en önemli konulardan veya kaygılardan birisi olmuştur. Ülkelerdeki aşırı nüfus başta ekonomik temelli olmak üzere birçok sosyal, kültürel ve siyasal soruna yol açan bir faktör olarak algılanırken nüfusun azalması, durağanlaşması ya da çok az artması da varoluşsal bir tehlike olarak değerlendirilebilmektedir. Bu manada, günümüzde nüfus politikaları ülkelerin gelecek görünümlerini şekillendirmek açısından ekonomik, sosyal, kültürel ve siyasal temelde çok geniş kapsamlı olarak ele alınmayı gerektirmektedir. Bugün, özellikle Batı Avrupa ülkeleri geçmişte uyguladıkları nüfus politikalarının bir sonucu olarak nüfusun hızla azalması karşısında daha fazla kaygı duymaya başlarken dünyanın birçok ülkesi de hızla artan ve gençleşen nüfus yapısının ortaya çıkardığı sorunlarla uğraşmak zorunda kalmaktadır. Bu çerçevede, çalışmada Türkiye'nin mevcut nüfus görünümü ve gelecek projeksiyonları çeşitli istatistiki verilerden hareketle ekonomik, sosyal, kültürel ve siyasal sonuçları temelinde ele alınmaya ve tartışılmaya çalışılmaktadır.

Nüfus Politikaları

Demeny'e (2003:3) göre, nüfus politikası, "demografik değişimi doğrudan ya da dolaylı olarak etkilemek amacıyla hükümetlerin oluşturduğu özel ve/veya genel programlar ile yapılmış ya da değiştirilmiş uygulamalar olarak tanımlanabilir" (akt. Demir, 2016:42).Birleşmiş Milletlerin bir tanımına göre de "nüfus politikası nüfusun büyüklüğü ve artış hızı, yersel dağılımı (ulusal ve uluslararası) ve demografik nitelikleri gibi önemli demografik değişkenleri etkilemek suretiyle, ekonomik, sosyal, demografik, siyasal ve diğer ortak toplumsal hedeflere ulaşılmasına yardımcı olmak amacı ile hazırlanan tedbir ve programlardır" (Oktay, 2014:33).

Bugün de dahil olmak üzere tarihsel olarak toplumların ya da devletlerin nüfus konusundaki tutumlarının veya politikalarının şekillenmesinde bu konudaki ortaya atılmış olan birbirinden ilkeler itibariyle farklılaşan nüfus teorileri ya da modelleri bulunmaktadır. Tarihsel olarak bu konuda birbirinin alternatifi ya da zıttı olarak kabul edebileceğimiz iki ana model ve bir de bunları dengeleyici olmak üzere üç yaklaşım toplumların nüfusa dair politikalarını -dönemsel şartlara uygun olarak- belirleyici olduğu söylenebilir. Yani, (i) nüfus artış hızının azaltmaya yönelik model (ii) nüfus artış hızını yükseltmeye yönelik model ve (iii) nüfusun nicelik ve niteliğini dengede tutmaya ve iyileştirmeye yönelik model.

Bu çerçevede, *nüfus artışına karşı olanlara veya daha az nüfusun olması gerektiğine inanan* yaklaşıma göre aşırı nüfus artışının önemli sosyal, ekonomik, kültürel, siyasal ve bireysel olumsuz sonuçları vardır. Nüfus artışıyla orantılı bir üretim yapılamayacağı ve insanların besin ihtiyacının karşılanamayacağı düşüncesi ile bu alanın en önemli temsilcilerinden olan Thomas Robert Malthus1789 yılında kaleme aldığı "Nüfus İlkesi Üzerine Deneme" adlı eserinde, nüfus artışının gelecekte yoksulluğa, açlığa ve ölümlere yol açacağını ileri süren bir teori ortaya koymuştur. Malthus için besin kaynakları insanlar için gereklidir. Teorisine göre besin kaynaklarının üretimi aritmetik oranla (1,2,3,4,5,6 vb.) artarken; nüfus ise geometrik (2,4,8,16,32 vb.) artış kaydetmektedir. Dolayısıyla, toplumların nüfusunda meydana gelen artışları mutlak suretle durdurmak gerekmektedir. Knut Wicksell'e (1851-1926) göre de kişi başına gelirin maksimum olduğu noktada nüfus artışı kontrol altında tutulması gerekir. Wicksell'e (1958) göre gönüllü ve devlet destekli politikalar uygulanarak doğum kontrolü sağlanmalıdır. Ülkede alkol bağımlılığı nüfus artışından kaynaklanmaktadır. Bu nedenle aileler iki çocukla sınırlanmalıdır (akt. Güneş, 2009:134).

Nitekim, Malthus'a göre, nüfusun artışını kontrol etmek için, toplumlarda uygulanan başlıca iki kontrol mekanizması bulunmaktadır: (1) Ölüm hızını arttıran pozitif kontrol mekanizması

(2) Doğum hızını düşüren önleyici kontrol mekanizması. Ölüm hızını arttıran pozitif kontrol mekanizması açlık, hastalık ve savaştır. Örneğin alt sınıfların, çocuklara yeterli besin vermemesi ve dikkat etmemeleri, ölüm hızını artıran bir işlev görür. Doğum hızını düşüren önleyici kontrol mekanizması ise kürtaj, doğum kontrolü, evliliğin ertelenmesi gibi daha çok burjuvazinin uyguladığı kontrol mekanizmasıdır (Malthus, 1758/1926:63).

Nüfus fazlalığının gerekli olduğunu veya *nüfus azalmasının milli bir felaket olabileceğini* düşünenlerin ileri sürdükleri argümanlar da dikkate değerdir. Malthusçu teoriye karşı Fransız A. Dumont (1890) doğum oranlarının iş imkanlarına göre değiştiğini ve dolayısıyla Malthus'un kontrol mekanizmalarının gereksiz olduğunu savunmuştur. Arsène Dumont (1890) insanların neden az çocuk yapmaya başladıkları sorusuna, toplumsal hiyerarşide yükselme, sınıf atlama anlamına gelen 'sosyal kılcallık' teorisiyle açıklama getirmiştir. Ona göre, doğurganlıktaki düşüş bireyselleşme ve kişilerin toplumsal konumlarını iyileştirme arzusundan kaynaklanır. İnsanların daha iyi, daha yüksek bir statü, daha müreffeh bir yaşam arayışı, çocukları bir engel olarak görmelerine yol açar. Başka bir deyişle, sosyal kılcalların en fazla etkili olduğu toplumlarda doğurganlık oranı daha düşüktür. Bunun nedeni çocuk sahibi olmanın bireyin statü kazanmasına veya kişisel gelişimine engelleyici etkisi olduğu düşünülür.

Dumont, nüfus artışını destekleyen bir düşünür olarak, demokratik toplumların uzun ömürlü olabilmesi için bu yıkıcı sürecin denetlenmesi gerektiğini vurgular. Nitekim, bu yaklaşıma göre, "doğumların azalarak nüfusun yaşlanmasıyla nüfusun dinamik özelliğini kaybedeceği, işgücü oranının azalacağı, nüfusun azalmasının ülkenin askeri gücünü azaltması dolayısıyla nüfusun varlığının ve geleceğinin tehlikeye gireceği gibi endişeler pronatalist politikaların güdülmesindeki temel sebeplerdir" (Oktay, 2014:34).

Neticede, Mumcu ve Çağlar (2006:5) göre, "nüfusun ekonomik ve [toplumsal] büyümeye etkisi hakkında literatürde farklı yaklaşımlar bulunmaktadır. İyimserlere göre, artan nüfus yoğunluğu kentleşme ve kaynakların daha verimli kullanılmasını gerektireceği için teknolojik ve kurumsal yeniliğe hız vermektedir. Kötümserler ise, belli bir ülkede nüfus artış hızı, o ülkenin toprak, sermaye, doğal kaynaklar gibi zenginliklerinin artış hızından daha fazla olduğu takdirde birim kişi başına düşen zenginliğin azalacağını belirtmekte, dolayısıyla nüfusun ülkelerin ve bireylerin refah seviyesi üzerinde olumsuz etkisi olduğunu iddia etmektedir".

Nüfus Yaşlanmasının Demografik Göstergeleri: Senaryolara Göre Nüfus Projeksiyonları

Nüfus projeksiyonları "geleceğe yönelik politika üretme noktasında büyük önem arz etmektedir. Mevcut nüfus eğilimlerinin tespit edilmesi ve bu eğilimlerin devamı halinde gelecekteki nüfus yapısı hakkında kestirimlerde bulunulması daha sağlıklı politikalar üretilmesini sağlar. Nüfus projeksiyonlarının bir tahmin değil, mevcut nüfus eğilimlerinin devam etmesi veya benzer süreçleri daha önce yaşamış ülkelerin eğilimlerinin analiz edilerek bu eğilimlerin yansıtılması durumunda nüfusun gidişatını gösteren bir uygulama olduğu göz ardı edilmemelidir" (TÜİK, 2013).

TÜİK: "Nüfus Projeksiyonları 2013- 2075"

2012 yılı ADNKS sonuçları baz alınarak yapılan nüfus projeksiyonları, Türkiye toplamı ve 81 il için üretilmiştir. Türkiye için tek yaşlarda 2075 yılına kadar projeksiyon yapılmıştır (TÜİK, 2013).

Tablo-1: Türkiye nüfusu, 2013-2075

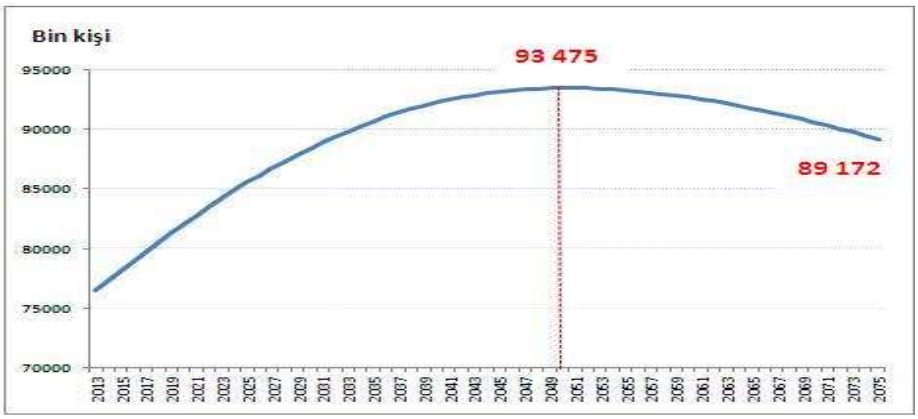

Kaynak: TÜİK, 2013 Nüfus Projeksiyonu

Tablo-2: Toplam doğurganlık hızı, Türkiye, 1976-2075

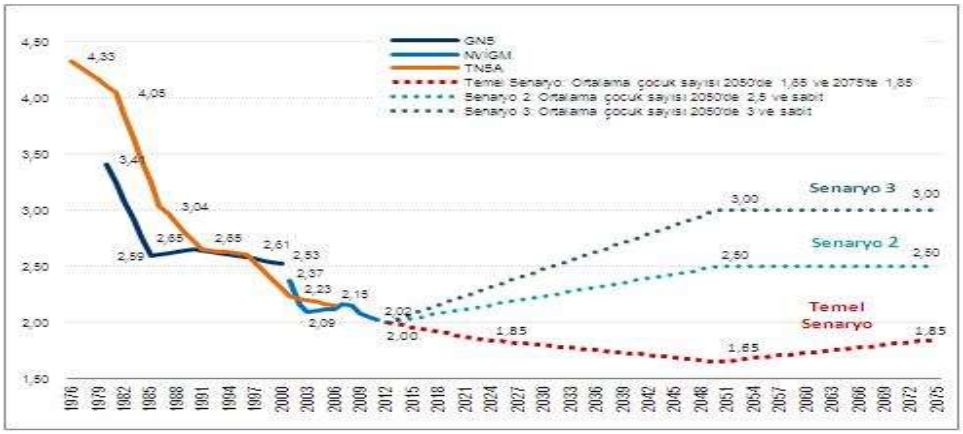

Kaynak: TÜİK, Nüfus Projeksiyonları 2013- 2075

"Türkiye 2050 yılında kadın başına ortalama 2,5 çocuğa ulaşırsa, 2075 yılında nüfusu 119 milyon olacaktır. Türkiye'nin doğurganlık hızında yaşanacak değişimin nüfus büyüklüğüne, yaş yapısına ve diğer demografik süreçlere etkisi temel projeksiyon senaryosu (Senaryo 1) haricinde 2 farklı senaryo ile incelenmiştir. Bu senaryolar arasındaki temel farklılık yıllar itibariyle kadın başına düşen ortalama çocuk sayısındaki değişimdir" (TÜİK, 2013).

Tablo-3: Türkiye'nin Nüfusu Nasıl Artacak?

				2013	2023	2050	2075
Senaryo 1	Kadın Başı 1.65-1.85 Çocuk	Nüfus		76.4 m	84.2 m	93.4 m	89.1 m
		Yaşlı Oranı	Nüfus	7.7%	10.2%	20.8%	27.7%
Senaryo 2	Kadın Başı 2.11- 2.50 Çocuk	Nüfus		76.4 m	85.1 m	104.2 m	119.3m
		Yaşlı Oranı	Nüfus	7.7%	10.1%	10.7%	20.7%
Senaryo 3	Kadın Başı 3 çocuk	Nüfus		76.4 m	85 m	110.5 m	140.6 m
		Yaşlı Oranı	Nüfus	7.7 %	10.1%	17.6%	17.5%

Kaynak: TÜİK 2013 verilerinden derlenmiştir.

Senaryo 1 (Temel Senaryo): Toplam doğurganlık hızının doğal akışı içinde azalıp 2050 yılında 1,65'e düştüğü ve 2050 yılından sonra artışa geçip 2075 yılında 1,85'e ulaştığı doğurganlık senaryosu.

Senaryo 2: Toplam doğurganlık hızının, 2020 yılında 2,11'e, 2050 yılında 2,5'e ulaşacağını ve 2075 yılına kadar sabit kalacağını varsayan kademeli artan doğurganlık senaryosu.

Senaryo 3: Toplam doğurganlık hızının 2050 yılına kadar kademeli olarak 3'e ulaşacağını ve 2075 yılına kadar sabit kalacağını varsayan artan doğurganlık senaryosu.

Demografik göstergelerdeki mevcut eğilimler devam ettiği takdirde, 2017 yılı ADNKS sonuçlarına göre 80 milyon 810 bin 525 kişi olan Türkiye nüfusunun, 2023 yılında 86 milyon 907 bin 367 kişiye, 2040 yılında ise 100 milyon 331 bin 233 kişiye ulaşması beklenmektedir. Nüfusumuz 2069 yılına kadar artarak 107 milyon 664 bin 79 kişiyle en yüksek değerine

ulaşacaktır. Bu yıldan itibaren azalışa geçmesi öngörülen ülke nüfusu 2080 yılında 107 milyon 100 bin 904 kişi olacaktır. (TÜİK, 2013)

Şüphesiz, toplumlardaki nüfusun azalmasının en önemli sonuçlarından biri nüfusun genç ve dinamik görünümünü kaybetmesi ve nüfusun giderek yaşlanmasıdır. Nüfusun yaşlanması ile ilgili göstergelerden biri olan ortanca yaş ile genel nüfusun yaşa göre dağılımı saptanabilmektedir. Veriler göstermektedir ki, Türkiye nüfusunun giderek yaşlanmasının bir göstergesi olarak ortanca nüfus giderek yükselmektedir. Bu gösterge aynı zamanda toplumda çocuk ve genç nüfusun azalması ve yaşlı nüfusun artmasına anlamına gelmektedir.

Tablo-4: Ortanca Yaş

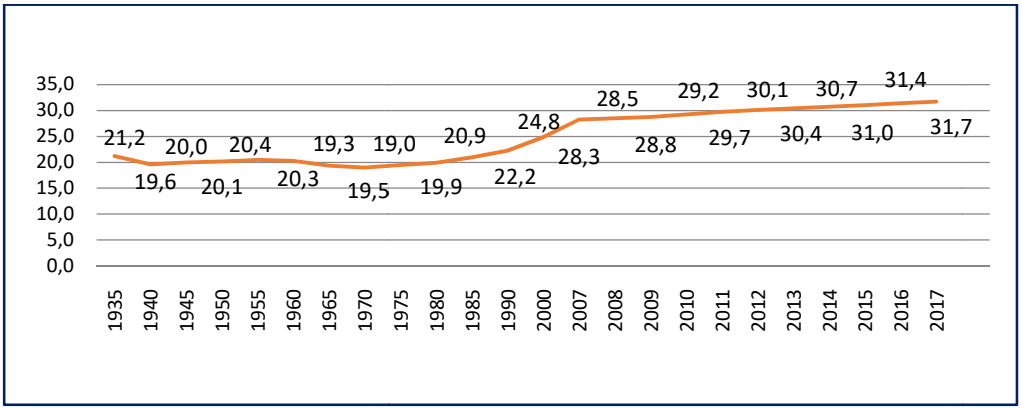

Kaynak: Genel Nüfus Sayımı sonuçları, 1935-2000 ve Adrese Dayalı Nüfus Kayıt Sistemi sonuçları, 2007-2017

Veriler ışığında, Türkiye'de doğuşta beklenen yaşam süresinin artmakta olduğu ve nüfusun yaşlanmaya devam ettiği ileri sürülebilir. Nüfusun yaş yapısının önemli bir göstergesi olan ortanca yaşın 2018 yılında 32, 2023'te 33,5, 2040'da 38,5, 2060'ta 42,3, 2080'de ise 45 olması beklenmektedir. Yaşlı nüfus olarak tanımlanan 65 yaş ve üzerindeki nüfusun oranının 2018 yılında %8,7, 2023'te %10,2, 2040'da %16,3, 2060'ta %22,6 ve 2080'de %25,6 olacağı öngörülmektedir (TÜİK, 2013).

Çalışma çağında yer alan 15-64 yaş grubundaki nüfus oranının 2018 yılında %67,8, 2023'te %67,2, 2040'da %64,4, 2060'ta %60,4 ve 2080'de %58,7 olması beklenmektedir. Çocuk nüfus olarak tanımlanan 0-14 yaş grubundaki nüfusun oranının ise, 2018 yılında %23,5, 2023'te %22,6, 2040'da %19,3, 2060'ta %16,9 ve 2080'de %15,7 olacağı öngörülmektedir (TÜİK, 2013).

Tezcan ve Seçkiner'e (2012:2) göre, "yaşlı nüfusun toplam nüfus içindeki payının artması, sağlık, ekonomik, çevre ve sosyal sorunları da beraberinde getirecektir. Günümüzde yaşlıların bakımından esas olarak sorumlu olan kişiler kadınlar veya kız çocuklarıdır. Ancak aile

yapısındaki değişimler, geniş aileden çekirdek aileye geçiş, kadınların eğitim kurumlarında daha uzun süre kalmaları, çalışma hayatına dahil olmaya başlamalarıyla kurumsal bakım ihtiyacı da artacaktır. Ekonomik açıdan üretken olan grubun bakmakla yükümlü olduğu yaşlı nüfus yıllar içinde artacağı için maddi sorunlar da ortaya çıkacaktır. Bunlara ek olarak, artan yaşlı nüfus ile birlikte sağlık harcamaları da artacaktır". Çuhadar ve Lordoğlu'na (2016:77) göre, yaşlanma olgusu başta Avrupa olmak üzere birçok gelişmiş ülkenin son yıllarda gündemine giren kavramlardan biridir. Bu olgunun sosyolojik ve ekonomik etkilerini dikkate aldığımızda bir dizi sorun alanı karşımıza çıkmaktadır

Tablo-5: Yıllara ve yaş grubuna göre nüfus, 2018, 2023, 2040, 2060, 2080

					Oran (%)		
Yıl	Toplam	0-14	15-64	65+	0-14	15-64	65+
2018	**81 867 223**	19 203 792	55 500 077	7 163 354	23,5	67,8	8,7
2023	**86 907 367**	19 601 384	58 438 033	8 867 951	22,6	67,2	10,2
2040	**100 331 233**	19 333 893	64 623 369	16 373 971	19,3	64,4	16,3
2060	**107 095 998**	18 126 086	64 727 126	24 242 787	16,9	60,4	22,6
2080	**107 100 904**	16 813 783	62 873 761	27 413 359	15,7	58,7	25,6

Tablodaki rakamlar, yuvarlamadan dolayı toplamı vermeyebilir.

Kaynak: TUİK, Senaryolara Göre Seçilmiş Yaş Grupları Nüfusları

Türkiye için, benzer bir gelecek görünümünün veya senaryonun yapılan 2018-2080 yılları aralıklarına tekabül eden nüfus projeksiyonu çalışmasında da görmek mümkündür.

Tablo-6: Türkiye nüfusu, 2018-2080

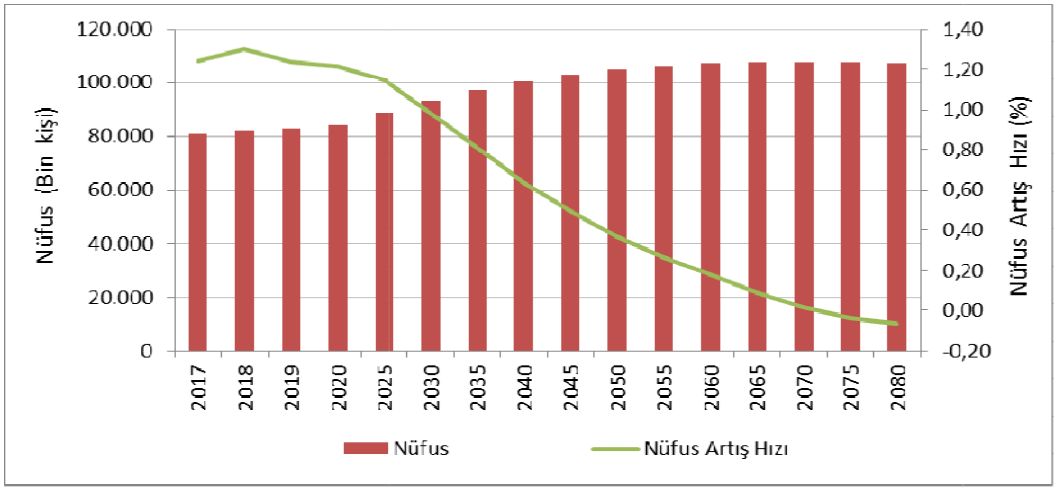

Kaynak: TÜİK, Yıllara Göre Nüfus Projeksiyonları, 2018-2080

Nitekim, Doğan'ın (2011:295) ifade ettiği üzere, dünyada bir yandan aşırı nüfus artışı çeşitli sorunlara yol açarken diğer taraftan da nüfusun çok az artması veya eksilmesi de ülkelerin varlığını ve geleceğini tehdit etmektedir. "Batı Avrupa ve ABD'de ondokuzuncu yüzyıldan itibaren nüfusta bir yüzyıldan daha uzun bir sürede meydana gelen değişimler, gelişmekte olan ülkelerde on yıldan daha az bir zamanda vuku bulmaktadır. Bu da toplumsal baskının inanılmaz boyutlara varmasına yol açmakta: artan nüfusa yeni yeni iş olanakları, daha çok gıda ve daha fazla konut gerekmektedir" (Tümertekin ve Özgüç, 2005:97; akt. Doğan, 2011:295).

Türkiye açısından da, tarihsel olarak dönemsel koşullara göre farklı nüfus politikaları benimsenmiş ve uygulamaya konulmuştur. Cumhuriyet döneminin ilk yıllarından itibaren nüfusu artırmaya yönelik politikalar uygulanırken daha sonra kentleşme ve aşırı nüfus artışı kaygılarının baş göstermeye başlamasıyla 1970'lerden itibaren nüfusu kontrol etmeye ve azaltmaya yönelik politikalar benimsenmiştir. Bu dönemde, nüfusun kalabalıklaşmaya başlaması temel toplumsal ve ekonomik problemlerden biri olarak görülmüş ve azaltmaya yönelik nüfus planlaması çalışmaları öncelikli bir politikaya dönüşmüştür (bkz. DPT, 1962; 1971; 1983). Sonrasında özellikle 2000'li yıllarla birlikte nüfusun giderek yaşlanmaya başlaması ve genç, dinamik nüfus yapısı özelliğimizin kaybolacağı endişelerininin baş göstermesiyle birlikte tekrar nüfusu artırmaya veya yaşlanmasını önlemeye yönelik politikaların uygulamaya sokulmasına yönelindiği görülmektedir. Aslına bakılırsa, "yaşlı nüfusun toplam nüfus içindeki payının artması, sağlık, ekonomik, çevre ve sosyal sorunları da beraberinde getirecektir. Gelişmiş olan ülkeler için yaşlılık yeni bir sorun değildir çünkü bu ülkeler demografik geçişlerini uzun zaman önce tamamlamışlardır ancak gelişmekte olan ülkelerde yaşlılık henüz sıklıkla gündeme alınan bir konu haline gelmemiştir ve Türkiye de dahil olmak üzere bu ülkeler, doğurganlığın hızla azalmasıyla yakın gelecekte yaşlılık sorunuyla daha fazla karşı karşıya kalacaklardır" (Tezcan ve Seçkiner, 2012:7). Nitekim, dönemsel olarak birçok ülkede olduğu üzere Türkiye'de de benimsenen nüfus politikası modelleri süreç içerisinde sürekli değişim göstermiş bu yönde adımlar atılmıştır. Nitekim, ülkelerin demografik açıdan kendileri için kısa, orta ve uzun vadede en iyi ve en kötü senaryoların neler olabileceğini bilimsel ve sistematik bir temelde tahmin etmeye yönelik nüfus projeksiyonlarının hazırlanması gündeme gelmiştir. Bu çerçevede, ülkelerdeki ilgili kurumlar aracılığıyla oluşturulan nüfusa dair gelecek projesiyonlarının ortaya koyduğu veriler karar alma mekanizmalarında yer alan aktörlerin bu konudaki ülke politikalarını şekillendirilmelerine yardımcı olan temel belirleyici haline gelmesi söz konusu olmuştur.

Zira, nüfus projeksiyolarının ortaya koyduğu bilimsel temeldeki olası nüfusa dair gelecek senaryoları toplumsal anlamda potansiyel kaygı ve endişe duyulması gerekebilecek noktaları açığa çıkartmaktadır. Bu noktada, Türkiye için hazırlanan nüfus projeksiyonlarının ortaya koyduğu geleceğe dair sonuçlar ülkenin önlem alınamadığı takdirde veya uygulanan nüfusu genç ve dinamik tutamaya dair politikalar başarılığı olamadığında giderek genç nüfusu azalan ve yaşlı nüfusu giderek artan bir ülke konumuna geleceğini göstermektedir.

Sonuç

Herhalükarda, devletler nüfus konusundaki planlamaların geleceğin bir inşası olduğunun bilincinde olarak çeşitli nüfus politikaları arasından tercih yapma konusunda tereddütler yaşayabilmektedir. Şüphesiz, nüfus görünümündeki değişimlerden kaynaklanan fırsatlar da ancak iyi kullanıldığı takdirde olumlu etkiler yaratabilecektir. Ayrıca, nüfus politikalarının hedefe ulaşması için sadece yönetimsel karar alma süreçleri yeterli olmamakta bunun için toplum üyelerinin bir şekilde bu politikalara uygun hareket etmeleri konusunda ikna olmaları gerekmektedir. Şu var ki, hangi model uygulanırsa uygulansın ortaya çıkabilecek olası sonuçlar potansiyel bir risk taşımaktadır. Dünya'nın birçok ülkesinde olduğu gibi Türkiye de nüfus politikaları konusunda önemli gelecek projeksiyonları hazırlamaktadır. Halihazırda nüfusun genç bir yapıya sahip olmasına rağmen gelecekte daha az ve daha yaşlı bir nüfus kaygısı ile nüfusu artırmaya ve daha da gençleştirmeye yönelik politikaların benimsendiği görülmektedir. Ancak, bu politikalar bazen salt bir demografik mesele olmanın ötesine de geçebilmekte ve toplumsal ve siyasal bir anlaşmazlığın kaynağı haline de dönüşebilmektedir.

Kaynakça

Cohen, J E., (1996). How Many People Should Can the Earth Support?, W.W. Norton & Company, New York, http://aslo.org/lo/toc/vol_41/issue_3/0578.pdf

Çuhadar, S. G. ve Lordoğlu, K. (2016). Demografik Dönüşüm Sürecinde Türkiye'de Yaşlanma ve Sorunlar. İstanbul Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi, (54), 63-80.

Demir, O. (2016). Nüfus Politikaları ve Çin, Fransa ve Türkiye Örneklerinin Değerlendirilmesi. Social Sciences, 11(1), 41-61.

Demeny, P., (2003). Population Policy: A Concise Summary, Population Council, Policy Research Division, No:173, New York, USA.

Doğan, M. Türkiye'de Uygulanan Nüfus Politikalarına Genel Bakış. *Marmara Coğrafya Dergisi,* (23), 293-307.

Dumont, A. (1890). Depopulatıon Et Civilisation, Paris.

DPT (1962). Türkiye Nüfus Projeksiyonları. Ankara: DPT. SPD, 1962.

DPT (1971) Türkiye Nüfusu Üzerine İstatistik Çalışmalar. Ankara:DPT. SPD, 1971.

DPT (1983) Beşinci Beş Yıllık Kalkınma Planı Nüfus Tahminleri. Ankara: DPT. SPD, 1983.

DPT (1983)Türkiye'de Planlı Dönemde Nüfus ve Aile Planlaması Çalışmaları. Ankara: DPT. SPD, 1983.

Güneş, H. H. (2009). İktisat Tarihi Açısından Nüfus Teorileri ve Politikaları. *Electronic Journal Of Social Sciences,* 8(28), 126-138.

Malthus, T. R. (1798). First Essay on Population. London: Macmillan, 1798.

Mumcu, O. ve Çağlar, E. (2006). Türkiye'nin nüfusu zenginlik kaynağı olabilir mi. Ekonomi Politikaları Araştırma Enstitüsü Politika Notu, 24, 2011.

Oktay, E. Y. (2014). Türkiye'de Cumhuriyet'in İlanından Günümüze Uygulanan Nüfus Politikaları. Yalova Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, 4(7), 31-53.

Tezcan, S. ve Seçkiner, P. (2012). Türkiye'de Demografik Değişim; Yaşlilik Perspektifi. *Yaşlı Sağlığı,* (1), 1-8.

TÜİK (2013) Nüfus Projeksiyonları, 2013-2075. Türkiye İstatistik Kurumu, http://www.tuik.gov.tr/PreHaberBultenleri.do?id=15844

TÜİK (2018) Nüfus Projeksiyonları, 2018-2080. Türkiye İstatistik Kurumu.

Tümertekin, E. ve Özgüç, N. (2005). *Ekonomik Coğrafya Kalkınma ve Küreselleşme.* Çantay Kitabevi, İstanbul.

Wicksell, K. (1958). Erik Lindahl Selected Papers on Economic Theory. Cambridge:Harvard University Press.

FİYATLAR GENEL SEVİYESİ (ENFLASYON) İLE PİYASA FAİZ ORANLARI ARASINDAKİ İLİŞKİ

Öğr. Gör. Ömer Faruk Aslan
Atatürk Üniversitesi
ofaruk.aslan@atauni.edu.tr

Özet

Bu çalışmada fiyatlar genel seviyesi ile piyasa faiz oranı arasındaki neden-sonuç ilişkisi incelenmiştir. 2007:01-2017:11 dönemi verileri kullanılarak Türkiye'deki fiyatlar genel seviyesi ile piyasa faiz oranları arasındaki ilişki Granger Nedensellik yöntemiyle analiz edilmiştir. Analiz sonucunda logaritması alınan seriler mevsimsel etkilerden arındırılarak ADF ve Philips-Perron Birim kök testleri uygulayarak seriler durağanlaştırılmıştır. Daha sonra Granger nedensellik analizi yapılmıştır. Serilere Johansen Eşbütünleşme Analizi uygulanarak fiyatlar genel seviyesi ile piyasa faiz oranları arasındaki neden-sonuç ilişkisi açıklanmıştır. Analiz sonuçlarına göre fiyatlar genel seviyesi ile piyasa faiz oranı ve piyasa faiz oranı ile fiyatlar genel seviyesi arasında doğru bir ilişki bulunmamaktadır.

Anahtar Kelimeler: Fiyatlar Genel Seviyesi, Piyasa Faiz Oranı, Granger Nedensellik Metodu, Var Metodu.

THE RELATIONSHIP BETWEEN THE GENERAL LEVEL OF PRICE AND MARKET RATE OF INTEREST

In this study, cause effect reletionship between the general level of prices and market of rate of interest has been explained. By using dates of 2007:1-2017:11, the relationship between the general level of prices and market rate of interest has been analyzed with the help of Granger Causality method. In the result of analyze, the series whose logar;thms are taken into account by purifing from seasonal effects, have been depressed with ADF and Philips-Perron Unit Root Tests. Later, Granger Causality Analyze has been used. After applying Johansen Cointegration Analyze to the series, the cause effect relationship between the general level of price and market rate of interest has been explained.

Key Words: The General Level of Price, The Market Rate of Interest, Granger Causality Method, The Var Method.

1. Giriş

Fiyatlar Genel Seviyesindeki sürekli artış özellikle gelişmemiş ve gelişmekte olan ülkelerde temel sorunlardan birini oluşturmaktadır. Fiyatlar Genel Seviyesinin sürekli artması toplumda bulunan bireylerin alım güçlerinin azalması anlamına gelmektedir. Bu da ekonominin istikrarsızlığın artmasına neden olmaktadır.

Bu çalışmada Fiyatlar Genel Seviyesi ile Faiz oranı arasındaki ilişki incelenecektir. Genel olarak fiyatlar genel seviyesinin yüksek olduğu ekonomilerde faiz oranlarından yüksek seviyelerde belirlenmesine sebep olmaktadır. Fiyatlar genel seviyesinin yüksek olduğu durumlarında mal ve hizmet fiyatlarının hızlı artışlarının engellenememesi söz konusudur. Yatırımcılar, normalde yatırımlarını güvenli ortamlarda yapmak isterler. Mal ve hizmet fiyatlarının hızlı arttığı durumlarında ekonomide fiyatlar kontrol altına almanın zor olduğu için yatırımcılar ancak yüksek getirisi(faiz) olması durumlarında yatırım yaparlar ve bundan dolayı faizler sürekli artış göstermektedir.

Çalışma üç bölümden oluşmaktadır. İlk bölümde fiyatlar genel seviyesi ne anlama geldiği, sürekli artması durumunda ekonomide yaşanan olumsuzlardan bahsedilmiştir. İkinci bölümde faiz oranının kavramsal boyutu ve faiz oranını belirleyen parasal politikalar anlatılacaktır. Son bölümde ise veri setleri kullanılarak fiyatlar genel seviyesi ile faiz oranı arasındaki nedensellik ilişkisi analizler yardımıyla açıklanmaya çalışılmıştır.

2. Fiyatlar Genel Seviyesi (Enflasyon)

Fiyatlar genel seviyesinin artması denildiğinde ilk etapta aklımıza hayatımızın idamesi için olmazsa olmaz dediğimiz mal ve hizmetlerin artması gibi gelir. Ancak burada dikkat edilmesi gereken bu artışın sadece birkaç mal ve hizmette değil, enflasyon sepetinde bulunan tüm mal ve hizmetlerde genel olarak yaşanmasıdır[112]. Örneğin bir önceki yıl enflasyon sepetini 50 milyona alınırken enflasyon oranını %30 ise cari yılda aynı sepeti65 milyona alınmadır. Dolayısıyla enflasyon fiyatlar genel seviyesinin sürekli artması şeklinde tanımlanabilir[113].Elde edilmesi mümkün olmayan bir gelir düzeyini ya da bir harcama büyüklüğünü devam ettirme çabasına da denir[114]. Enflasyonun düşmesi ise fiyatlar genel seviyesinin sürekli düşmesi anlamına gelmemektedir. Mal ve hizmet fiyatlarının daha az bir oranda artması demektir ve bu da toplumda bulunan bireylerin alım güçlerinin daha az azaldığı anlamına gelmektedir. Makro düzeyde de ekonomide istikrar ortamının artmasına neden olmaktadır.

---

112 Merkez Bankası, 2004, s.3.

113 Erdal M.,Ünsal, *Makro İktisat,* Genişletilmiş 7. Baskı, İmaj Yayınevi, Ankara, 2007, s.96.

114 E., Enç, "Enflasyon: Tanımı, Ölçümü ve Sorumluları", Ekonomik Yaklaşım, Cilt:4, Sayı:8, 1993, s.1.

Fiyatlar genel seviyesinde bir seferlik artış veya herhangi bir mal veya hizmetin fiyatında bir seferlik artış enflasyon olarak değerlendirilmemektedir. Buna göre[115];

a) Fiyat artışlarında farklılık olsa bile tüm mal ve hizmetlerde olması gerekmektedir. Başka bir ifade ile bir ülkede enflasyondan bahsedilebilmesi için fiyat artışların bir veya birkaç mal ve hizmet üzerinde olmaması gerekmektedir.
b) Bir ülkedeki fiyat artışları tüm mal ve hizmetlere yayılmış olmasına rağmen artışın bir defa yaşanıp sonra durağan hale gelmişse enflasyondan bahsedilemez.
c) Fiyatlar genel seviyesindeki artışın ekonomiyi etkileyecek düzeyde olması gerekmektedir. Örneğin %1-2 oranındaki artışı enflasyon olarak nitelendirilemez.

Enflasyon türleri talep ve maliyet enflasyonu olmak üzere ikiye ayrılır. Talep enflasyonu, para arzındaki artış sonucunda tüketim artar, buna bağlı olarak ekonomide toplam arzın toplam talebi karşılayamaması (yani üretimin ayak uyduramaması) sonucu fiyatlar ve enflasyon artmasına denir. Maliyet enflasyonu ise üretimde kullanılan girdilerin artması sonucunda oluşan enflasyon türüdür. Firmalar kar güdüsü ile kurulduklarından maliyetteki bir artışı doğrudan fiyatlara yansıttıklarından dolayı maliyet enflasyonu oluşmaktadır[116].

3. Faiz Oranı ve Faiz Oranını Belirleyen Parasal Politikalar

Faiz, sermayenin kullanmanın karşılığında alınan fiyata denir[117]. Başka bir deyişle fabrika, makine, araba veya para gibi sermayelerini kullanma karşılığında belirli dönem sonunda ödünç alınan kişiye verilen bedel olarak da tanımlanabilir. Ayrıca faiz, mal ve hizmet kullanımını öne almanın bedeli olarak da tanımlanmaktadır[118].

Faiz oranlarındaki değişimler ekonominin makroekonomik dengesinin etkilediğinden ekonomilerde uygulanan para politikaların temel amacı bu olumsuzlukları gidermek ve faiz oranlarının gelişmeyi kolaylaştıracak düzeye getirmektir. Para politikasını yönetmekle görevli Merkez Bankası ekonominin içinde bulunduğu duruma göre genişletici ve daraltıcı para politikaları ve faiz oranları ile ekonomik dengeyi etkilemeye çalışırlar[119].

Paranın değerinin kaybetmemesi ve dönem içinde aynı miktarda mal ve hizmeti alabilmesi için piyasada bulunan toplam para miktarının piyasa bulunan mal ve hizmet miktarı ile

---

115 Salih E., Turhan, *"Enflasyon ve Ekonomik Büyüme İlişkisi: Türkiye Örneği",* Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kahramanmaraş, 2007, s.4.

116 M., Çiçek, "Dezenflasyon Sürecinde Türkiye'de Enflasyonun Uzun Ve Kısa Dönem Dinamiklerinin Modellenmesi", Yönetim ve Ekonomi,12(1), 2005, s. 107.

117 Zeynel, Dinler, *İktisada* Giriş, Dokuzuncu Basım, Ekin Yayınevi, Bursa, 2003, s.271.

118 M. Merih, Paya, Para Teorisi ve Para Politikası, Filiz Kitapevi, İstanbul, 2007, s. 120.

119 Yeşim, Yıldırım, *"Enflasyon ve Faiz Oranı İlişkisi: Türkiye'de Fisher Etkisinin Geçerliliği",* Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul, 2014,s.4.

uyumlu olması gerekmektedir[120]. Para miktarı piyasada bulunan mal ve hizmet miktarına nispeten büyükse ulusal paranın alım gücü düşer(enflasyon). Para miktarı az olduğunda ise paranın alım gücü artar(deflasyon). Para politikası, Merkez Bankası'nın faiz oranları, döviz kurları ve para arzına yönelik yaptığı müdahalelerle ekonomik istikrarı sağlamaya yönelik yapmış olduğu politikalardır.

Yukarıdaki açıklamalardan çıkan en önemli sonuç olarak enflasyon oranı yüksek olan ekonomilerde faiz oranları da yüksek olmalıdır. Bazı ülkelerde yüksek enflasyon olmasına rağmen Merkez Bankası faiz oranlarını düşük seviyede tutarak piyasa faiz oranlarının yükselmesini engellemektedir. Bu durumda ulusal para aşırı değerlenmiş olmaktadırBöyle bir durumda uluslararası alanda oldukça hareketli olan kısa vadeli fonların ülkeye girişlerini sağlayacaktır. Bu durum döviz sıkıntısı yaşayan ülkelere geçici de olsa bir rahatlık verse de daha sonra ülkedeki kaynak dengelerini bozacak ve ekonomik krizle karşılaşmalarına sebep olacaktır[121]. Ayrıca, enflasyon ve faiz oranlarının yüksek olması ekonomik krizin patlak vereceği anlamına gelmemekle birlikte refah düzeylerinde azalmalara ve gelir dağılımında bozulmalara neden olabilmektedir[122]. Gelişmekte olan ülkelerde yerli sermaye yeterince gelişmemiş olmasından dolayı kalkınma için gerekli fonların bir kısmı kamu borçlanma yolu ile yurt dışı kaynaklarla giderilmeye çalışılmaktadır[123].Borçlanmanın ilk etkileri ise faizler üzerinde gerçekleşmektedir[124].

Merkez Bankası genellikle fiyat istikrarı sağlamak için faiz oranlarına müdahale ederek sağlar. Aşağıdaki şekil-I'de Merkez Bankası'nın faiz oranına müdahalesi ile çeşitli aktarımlarla enflasyona nasıl müdahale edildiğini göstermektedir. Buna göre Merkez Bankasının faiz oranlarına müdahalesi enflasyonu 4 farklı kanaldan etkilemektedir. Birinci kanalda; Merkez Bankası'nın belirlediği faiz oranına göre piyasa aktörleri(banka ve finans kuruluşları) kendi faiz oranlarını belirleyecektir. İkinci kanalda; piyasa faiz oranlarında yapılan değişiklikler bankaların kredi miktarlarını, döviz, hisse senedi gibi varlıkların fiyatlarını etkileyecektir. Üçüncü kanalda; ülkeye gelen yabancı sermaye hem yurtiçi hem de yurt dışı faiz oranlarının belirlenmesinde bu faktörler dikkate alınır. Dördüncü kanalda ise

---

120 Merkez Bankası, 2004, s. 9.

121 Ercan, Sever/ Zekeriya, Mızrak, "Döviz Kuru, Enflasyon ve Faiz Oranı Arasındaki İlişkiler: Türkiye Uygulaması", *Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi,* Sayı:13, 2007, s.270

122 Saruhan, Özel, Türkiye'de Enflasyon, Devalüasyon ve Faiz, Alkım yayıncılık, İstanbul, 2000, s.7-8

123 Erdem, Sofracı, "Bütçe Açığı Finansman Yöntemleri ve Enflasyonist Etkileri", Prof. Dr. Adnan Tezel'e Armağan, Marmara Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2000, s.451.

124 Arslan, Sonat, *"Kamu Kesimi Finansman Açıkları ve Dış Denge",* Kamu Kesimi Finansman Açıkları, X. Maliye Sempozyumu, Mayıs 1994, Antalya, İstanbul Üniversitesi Basımevi No: 554, İstanbul, s.123

Merkez Bankası'nın faize ilişkin kararları bireylerin geleceğe yönelik beklentilerini de etkilemektedir.

Aktarım mekanizmasında faktörlerin hızlı veya yavaş etkilenmesi bireylerin bu politikalara tasarruf ve yatırımlarını ne ölçüde tepki göstermesine bağlı olacaktır. Bundan dolayı aktarım kanalarının ne kadar sürede ve ne miktarda etkileyeceğini belirlemek oldukça zordur.

Kaynak: Merkez Bankası

4. Ampirik Analiz

4.1.Veri Seti

Türkiye'nin enflasyon ve faiz oranı arasındaki nedensellik ilişkisini incelemek için 2007:01-2017:11 dönemine ait TÜFE ve Devlet İç Borçlanma Senetleri faiz oranları serileri kullanılmıştır. Veriler Hazine Müşteşarlığı ve Türkiye Cumhuriyeti Merkez Bankası Elektronik Veri Dağıtım Sistemi'nden temin edilmiştir. Türkiye'deki enflasyon oranı olarak Tüketici Fiyat Endeksi(TÜFE), faiz oranı olarak da Nakit Borçlanma Aylık Ortalama Maliyet(Yıllık Bileşik %) esas alınmıştır. Enflasyon ve faiz oranları serileri, hareketli ortalamalar yöntemiyle mevsim etkilerinden arındırılmıştır.

4.2.Yöntem

Bu çalışmada serilerin durağanlığı; Augmented Dickey Fuller (ADF) ve Phillips-Parron (PP) birim kök testleriyle incelenmiştir. Seriler arasında nedensellik ilişkisinin testi Granger testiyle incelenmiştir. Seriler arasında eşbütünleşme ilişkisi ise Johansen eşbütünleşme testi ile incelenmiştir.

4.3.Birim Kök Testi

4.3.1. ADF Birim Kök Testi

Ekonometrik analizlerde kullanılan zaman serileri durağan olmadığı durumlarda sahte regrasyon sorunu karşımıza çıkmaktadır. Serilerin zaman içindeki değişmelerini anlayabilmek için bir önceki dönemde serilerin regresyonlarının belirlenmesi gerekmektedir. Elde edilen seriler t, F, Ki Kare değerleri tahmin etmede yetersiz olduğu için serilerin durağan hale getirilmesi serilerin tahminini kolaylaştırmaktadır. Dickey-Fuller otokolerasyonda bulunan hata terimlerinin eşitliğinin saf rastsal olduğu varsayımıyla DF dağılımının geçersiz olması nedeniyle hata terimlerinin eşitliğin sağ tarafında bulunacağını öngören Dickey-Fuller (ADF) test istatistiği geliştirilmiştir. ADF testi aşağıdaki modellerle gerçekleştirilmektedir[125]:

Yalın Model: $\Delta Y_t = \gamma Y_{t-1} + \sum_{i-1}^{m} \Delta Y_{t-i} + u_t$ (1)

Sabitli Model: $\Delta Y_t = \propto_0 + \gamma Y_{t-1} + \sum_{i-1}^{m} \Delta Y_{t-i} + u_t$ (2)

Sabitli ve Trendli Model $\Delta Y_t = \propto_0 + \propto_1 t + \gamma Y_{t-1} + \sum_{i-1}^{m} \Delta Y_{t-i} + u_t$ (3)

Yapılan testlere göre çıkan sonuç MacKinnon kritik değerleriyle karşılaştırılır. Serinin hipotezler $(Ho: y = 0, H_1: y \neq 0)$ birbirleriyle karşılatırılır. Sıfır hipotezi serinin durağan olmadığını gösterirken alternatif hipotez ise serinin durağan olduğunu göstermektedir. Modelde m; gecikme uzunluğunu, $\triangle$; değişim oranını göstermektedir. Testte gecikme kriteri olarak Akaike Bilgi Kriteri (AIC) kullanılmıştır. Elde edilen test sonuçları Tablo 1 de gösterilmiştir.

Tablo 1: ADF Birim Kök Testi Sonuçları

DEĞİŞKENLER	ADF TEST İSTATİSTİĞİ	% 1
Ln ENFSA	-9.47	0,00***
ΔLn ENFSA	-0,57	0,46
Ln DİBSSA	-1,96	0,30
ΔLn DİBSSA	-0,57	0,46

[125] Buhari, Doğan\Ömer, Eroğlu\Osman, Değer, "Enflasyon ve Faiz Oranı Arasındaki Nedensellik İlişkisi: Türkiye Örneği", *Çankırı Karatekin Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi,* Yıl:2016, Cilt:6, Sayı:1, s.412.

Lag	LogL	LR	FPE	AIC	SC	HQ
0	25.27255	NA	0.002341	-0.381517	-0.335550	-0.362847
1	46.04374	40.52086	0.001778	-0.656455	-0.518552*	-0.600443*
2	51.51853	10.50081	0.001736	-0.680632	-0.450794	-0.587279
3	56.76995	9.900228	0.001701*	-0.701147*	-0.379374	-0.570453
4	57.78214	1.875032	0.001787	-0.652166	-0.238458	-0.484131
5	59.89829	3.850707	0.001844	-0.621283	-0.115640	-0.415907
6	66.75613	12.25417*	0.001760	-0.668133	-0.070555	-0.425415
7	67.67456	1.611014	0.001853	-0.617616	0.071898	-0.337557
8	68.65856	1.693773	0.001949	-0.568173	0.213275	-0.250773

Tablo-I'e bakıldığında enflasyon ve faiz oranı serileri düzey değerlerinde durağan olmadığı, birinci farkta durağan olduğu gözlenmiştir.

4.3.2. PP Birim Kök Testi

PP birim kök testinde MA(Moving Average) teste dahil edilmesi durağanlık testine trend eklenmesi testi daha güçlü hale getirecektir. Yapılacak birim testinde kullanılacak denklem aşağıdaki gibidir;

$$\Delta Y_t = \beta_0 + \theta Y_{t-1} + \beta_1 (t - \frac{T}{2}) + u_t \qquad (4)$$

Burada T seride bulunan gözlem sayısını göstermektedir. Hipotezler ise $Ho: y = 0,\ H_1: y \neq 0$ dir. Ho hipotezinde seri durağan olmamakta diğer hipotezde ise seri durağan olduğunu göstermektedir. Yapılan PP sonuçları aşağıda Tablo 2'de gösterilmiştir.

Tablo 2: PP Birim Kök Testi Sonuçları

DEĞİŞKENLER	PP TEST İSTATİSTİĞİ	% 1
Ln ENFSA	-9.75	**0,00*** **
ΔLn ENFSA	-0.74	**0,39**
Ln DİBSSA	-1.96	**0,30**
ΔLn DİBSSA	-0.60	**0,45**

Tablo-2'nin sonuçlarına bakıldığında enflasyon ile faiz oranı düzey değerleri durağan olmadığı, birinci farkı alındığında durağan hale geldiği gözlenmiştir.

4.4.Granger Nedensellik

Değişkenler arasındaki etkileşimin varlığı ve yönünü bulmak için Granger testi kullanılmaktadır. Bu testte değişkenler bağımlı ve bağımsız olmak üzere ayrılmaktadır. Değişkenler arasındaki etkileşim aynı anda analiz edilmektedir. Nedensellik analizinde kullanılacak modeller aşağıdaki gibidir:

$$D\dot{I}BS_t = \gamma_0 + \sum_{i=1}^{m} \gamma_i D\dot{I}BS_{t-i} + \sum_{i=1}^{m} \theta_i ENF_{t-i} + \vartheta_t \qquad (5)$$

$$ENF_t = \varphi_0 + \sum_{i=1}^{m} \varphi_i\, ENF_{t-i} + \sum_{i=1}^{m} \delta_i D\dot{I}BS_{t-i} + \varepsilon_i \qquad (6)$$

Burada test edilen hipotez, $\sum_{i=1}^{m} b_i = 0$ olup $ENF_{t-1}.....ENF_{t-m}$ gecikmeli değişkenlerin yeri olmadığı ve ENF'den DİBS'e doğru nedensellik ilişkisinin olmadığı anlamına gelir. Diğer hipotez ise $\sum_{i=1}^{m} b_i \neq 0$ olup ENF'dan DİBS'e doğru nedensellik ilişkisi olduğu anlamına gelir.

Kısıtlamaları ilişkilerde hata terimlerinin toplamının bulunması;

$\sum_{i=1}^{m} B_i\, ENF_{t-1}$ terimi dışarıda bırakılarak geri kalan:

$ENF_t = a_0 + \sum_{i=1}^{m} a_i D\dot{I}BS_{t-i+u_t}$ (7)

İlişkisi tahmin edilir. Hata terimleri katsayılarının toplamı $\sum_{t=1}^{n} e_t^2$ olarak bulunacaktır.

Kısıtlamasız ilişkilerdeki hata terimleri katsayıların toplamı;

$D\dot{I}BS_t = a_0 + \sum_{i=1}^{m} a_i D\dot{I}BS_{t-1} + \sum_{i=1}^{m} B_i ENF_{t-i} + u_i$(8)

Şeklinde olan hata terimleri kareleri toplamı; $\sum_{t=1}^{n} u_t^2$ olarak bulunur.

Test istatistiğinin hesaplanması için *F* değeri hesaplanması aşağıdaki gibidir;

$$F = \frac{(RSS_r + RSS_{ur})/m}{RSS_{ur}/(n-k)} \qquad (9)$$

RSS_r, kısıtlamalı ilişkide hata kareleri toplamını; RSS_{ur} ise kısıtlamasız ilişkide hata kareleri toplamını, m, dışarıda bırakılan gecikmeli kısıt sayısını; n, örneklem sayısını; k ise parametre sayısını göstermektedir.

Tablo değeri F tablosu üzerinden değeri bulunur. Hesaplanan F değeri tabloda bulunan F değerinden küçük ise ENF'dan DİBS'e doğru nedensellik ilişkisi olmadığı, eğer büyükse hipotez reddedilerek ENF'dan DİBS'e doğru nedensellik ilişkisi olduğu kabul edilir. Aşağıda Granger nedensellik testi yapılmıştır(Tablo 3)

Tablo 3: Granger Nedensellik Testi

	F İstatistiği	Olasılık Değeri	Sonuç
Enflasyon→ Faiz Oranı	**2.49358**	**0.0867**	**Enflasyondan faiz oranına doğru bir nedensellik bulunmamaktadır**
Faiz Oranı → Enflasyon	**0.30174**	**0.7401**	**Faiz oranından enflasyona doğru bir nedensellik bağı bulunmamaktadır**

Yapılan Granger testine göre enflasyondan faiz oranına doğru ve faiz oranından enflasyona doğru bir nedensellik bağı bulunmadığı sonucuna varılmıştır.

4.5.Johansen Eşbütünleşme

Johansen tarafından çok denklemli eşbütünleşme modeli; VAR(Vector Autoregressive) temelli, birden çok açıklayıcı değişken olduğu durumlarında bu seriler arasında birden fazla eşbütünleşme ilişkilerini tespit etmede kullanılır. Johansen yaklaşımı, *p.* Dereceden bir vektör otoregresif süreç ele alınarak aşağıda denlemi verilmiştir:

$$y_t = A_1 Y_{t-1} + \cdots + A_p Y_{T-p} + BX_t + \mathcal{E}_t \qquad (10)$$

y_t, düzeyde durağan olmayan değişkenlerin bir k vektörünü,X_t, deterministik değişkenlerin bir d vektörünü, $\mathcal{E}_t$, yenilik vektörünü temsil etmektedir. Denklem 10 daki vektör otoregresif sürecinin birinci farkı alındığında;

$$\Delta Y_t = \pi Y_{t-1} + \sum_{i=1}^{p-1} \tau_i \Delta Y_{t-i} + BX_t + \varepsilon_t \qquad (11)$$

$$\pi = \sum_{i=1}^{p} A_i - I \qquad ve \qquad \tau_i = -\sum_{j=i+1}^{p} A_j \qquad (12)$$

Eşbütünleşme hipotezi $\Pi = aB'$şeklinde ifade edilmektedir. A *ve* B'hipotezi (kxr) boyutlu ve rankı T eşbütünleşme sayısını, B',değişkenlerin denge ilişkileri içinde uzun dönem etkilerini gösteren eşbütünleşme vektörünü, a ise hata düzeltme modelinde uyarlanma hızını temsil etmektedir.

Johansen yöntemi uzun dönem analizlerinde serilerin düzey değerlerin kullanılması serilerin olabildiğince daha fazla bilgi içermesine neden olmaktadır. Analize konu olacak serilerin aynı derecede durağan olması bu yöntemin kısıtını oluşturmaktadır. Aşağıdaki Johansen eşbütünleşme testi gösterişmiştir(Tablo 4):

Tablo 4: Johansen Eşbütünleşme Testi

HİPOTEZ	TRACE İSTATİSTİĞİ	KRİTİK DEĞER (%5)	MAX-EIGEN İSTATİSTİĞİ	KRİTİK DEĞER (%5)
H0: T=0,H1: T=1	80,85	15,49	55,57	14,26
Ho: T≤1, Hı: T=2	25,28	3,84	25,28	3,84

Çalışmada elde edilen bulgular sonucunda hesaplanan test istatistik değerleri kritik değerden küçük olduğu için H_0 kabul edilir. Seriler arasında eşbütünleşme ilişkisinin bulunmadığı sonucuna varılır. Başka bir ifade ile seriler uzun dönemde beraber hareket etmemektedir. Bu serilerin düzey değerleriyle yapılacak uzun dönem analizlerinde sahte regresyon sorunuyla karşılaşılacaktır.

Serilerde üşbütünsel ilişki olmadığı için çalışmayı desteklemek için ETKİ-TEPKİ analizi ve varyans ayrıştırma analizi yapılmıştır. Etki-Tepki testinde rassal hata terimlerinden birindeki bir standart hatalık şokun içsel değişkenlerin şimdiki ve gelecekteki değerlerine yapmış olduğu etkiyi gösterir. Değişkenlerin en etkili olanının politika aracı olarak kullanılıp kullanılmadığını gösterir[126].

Modelde kullanılan değişkenlerin etki-tepki grafikleri aşağıda Şekil-I'de gösterilmiştir:

[126] Doğan vd., s. 12-13.

Şekil-1: ETKİ-TEPKİ ANALİZİ GRAFİĞİ

Enflasyon ile faiz oranları arasındaki etki-tepki grafiğine bakıldığında ikinci grafikte enflasyona verilen bir şokun faiz oranı üzerinde anlamlı bir ilişkisi bulunmamaktadır. Tepkiler 9. Dönemden sonra sıfır etrafında önemsiz bir seyir göstermektedir. Aynı şekilde faize verilen bir şokun da enflasyon oranı üzerinde anlamlı bir ilişkisi bulunmamaktadır.

Sistemde kullanılan değişkenlerin her birinde meydana gelecek değişimin yüzde kaçının kendisinden yüzde kaçının ise diğer değişkenlerden kaynaklandığı Varyans ayrıştırmaları göstermektedir.

Son olarak sistemde kullanılan değişkenlerden birinde meydana gelecek olan bir değişmenin yüzde kaçının da diğer değişkenlerden kaynakladığını göstermek için VAR yöntemi kullanılmıştır(Tablo 5).

Tablo 5: VAR Sistemindeki Değişkenlerin Varyans Ayrıştırmaları

Gecikme Dönemleri	d(ENF)	d(FAİZ)vd	
1	100	0.000000	**100**
2	96.29	3.70	**100**
3	95.71	4.28	**100**
4	95.67	4.32	**100**
5	95.67	4.32	**100**
6	95.66	4.33	**100**
7	95.66	4.33	**100**
8	95.66	4.33	**100**
9	95.66	4.33	**100**
10	95.66	4.33	**100**
ORTALAMA	**96,89**	**3,82**	

Tablo 5'e göre çalışmada ilk dönemde enflasyona gelen bir şokun %100'ü kendisinden kaynaklanırken 10. Dönemde ise %95,66'sı kendisinden, % 4, 33'ü ise Devlet iç borçlanma senedi oranı tarafından açıklanmaktadır.

5. Sonuç

Yapılan araştırmada 200:01-2017:11 dönemleri arasında aylık veriler baz alınarak fiyatlar genel seviyesi (TÜFE) ile faiz oranları (Devlet İç Borçlanma Senedi Oranları) arasındaki nedensellik ilişkisine bakılmıştır. Yapılan testler sonucunda enflasyondan faiz oranına ve faiz oranından enflasyon oranına doğru nedensellik ilişkisinin olmadığı görülmüştür.

Merkez Bankası'nın belirlediği faiz oranlarının aktarım kanallarıyla enflasyonu etkilerken faiz oranlarında yapılan değişiklikler enflasyonu etkilemesi kısa dönemde gerçekleşmemektedir. Faiz oranlarının piyasaya uyum sürecinin zaman alması ve aktarım kanallarının çeşitli olması faiz oranlarının enflasyonu ne ölçüde etkilediği tam olarak saptanamamaktadır.

Enflasyonda yaşanan bir düşüklük faiz oranlarını da etkilemektedir. Nitekim 2001 yılında yaşanan ekonomik krizde güçlü ekonomiye geçiş için düşük enflasyon hedeflenmiş. Bununla beraber enflasyon düştüğünde de faiz oranlarında da düşüşler gerçekleşmiştir. Bu çalışmada enflasyon oranında yaşanan bir değişiklik faiz oranında da bir değişikliğe neden olduğu açıklanmıştır.

Kaynakça

Çiçek, M., "Dezenflasyon Sürecinde Türkiye'de Enflasyonun Uzun ve Kısa Dönem Dinamiklerinin Modellenmesi*", Yönetim ve Ekonomi*,12(1), 2005, ss: 107-126.

Dinler, Zeynel*, İktisada Giriş*, Dokuzuncu Basım, Ekin Yayınevi, Bursa, 2003.

Doğan, Buhari\Eroğlu, Ömer\Değer, Osman, "Enflasyon ve Faiz Oranı Arasındaki Nedensellik İlişkisi: Türkiye Örneği", *Çankırı Karatekin Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi,* Yıl:2016, Cilt:6, Sayı:1, ss. 405-425.

Enç, E., "Enflasyon: Tanımı, Ölçümü ve Sorumluları", Ekonomik Yaklaşım, Cilt:4, Sayı:8, 1993, 1-8.

Özel, Saruhan, *Türkiye'de Enflasyon, Devalüasyon ve Faiz*, Alkım yayıncılık, İstanbul, 2000

Paya, M. Merih, *Para Teorisi ve Para Politikası*, Filiz Kitapevi, İstanbul, 2007.

Sever, Ercan/ Mızrak, Zekeriya, *"Döviz Kuru, Enflasyon ve Faiz Oranı Arasındaki İlişkiler: Türkiye Uygulaması", Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi,* Sayı:13, 2007, 264-283.

Sofracı, Erdem, "Bütçe Açığı Finansman Yöntemleri ve Enflasyonist Etkileri", Prof. Dr. Adnan Tezel'e Armağan, Marmara Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2000, 445-456.

Sonat, Arslan, *"Kamu Kesimi Finansman Açıkları ve Dış Denge",* Kamu Kesimi Finansman Açıkları, X. Maliye Sempozyumu, Mayıs 1994, Antalya, İstanbul Üniversitesi Basımevi No: 554, İstanbul, 115-126.

Turhan, Salih E., *"Enflasyon ve Ekonomik Büyüme İlişkisi: Türkiye Örneği",* Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kahramanmaraş, 2007.

Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası, *Enflasyon,* 2004.

Ünsal, Erdal M., *Makro İktisat,* Genişletilmiş 7. Baskı, İmaj Yayınevi, Ankara, 2007.

Yıldırım, Yeşim, *"Enflasyon ve Faiz Oranı İlişkisi: Türkiye'de Fisher Etkisinin Geçerliliği",* Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul, 2014.

TÜRKİYE'DEKİ İŞSİZLİK ORANLARI İLE ENFLASYON ARASINDAKİ İLİŞKİ TÜRKİYE ÖRNEĞİ 2007:01-2018:01

Öğr. Gör. Ömer Faruk Aslan
Atatürk Üniversitesi
ofaruk.aslan@atauni.edu.tr

Özet

Son zamanlarda işsizlikle ve enflasyonla mücadele sorunu hem gelişmiş hem de gelişmekte olan ülkelerde en önemli konular arasında yer almaktadır. Geçmişten günümüze kadar enflasyon ile işsizlik arasındaki ilişkiyi inceleyen birçok çalışma yapılmıştır. Bu çalışmalardan en kabul gören Philips modeli olmuştur. Bu çalışmada ekonometrik model uygulanarak Türkiye'deki 2007:01-2018:01 arasındaki enflasyon ile işsizlik oranlarını arasındaki ilişkisi incelenmiştir. Çalışmada ilk olarak işsizlik ve enflasyon kavramlarının teorik boyutlarına değinilmiş ve işsizlik ile tüfe oranları arasındaki ilişkiye bakılmıştır.

Anahtar Kelime: İşsizlik Oranı, Enflasyon Oranı, Granger Nedensellik Testi, Philips.

THE RELATIONALSHIP BETWEEN UNEMPLOYMENT RATE AND INFLATION RATE, THE EXAMPLE OF TURKEY 2007:01-2018:01

Abstract

In recent times, the problem of struggle for unemployment and inflation is a moung the most important topics in both developed and developing countries. From past ill present there have been a lot of studies dealing with the relationship between inflation and unemployment. One of the most important studies is Philips model. In this study, by applying econometric model, the relation between inflation and unemployment in 2007:01-2018:01 in Turkey. In the study firstly, teoric dimensions of inflation and unemployment concepts has been stressed and the relation between unemployment and consumer price index rates have been checked.

Key Words: Unemployment Rate, Inflation Rate, Granger Causality, Philips.

Giriş

Son zamanlarda enflasyon ve işsizlik sorunu gelişmiş ve gelişmekte olan bütün ülkelerin en önemli sorunu haline gelmeye başlamıştır. Bu sorunlarla karşılaşan ülkeler farklı politikalarla mücadele etmektedir. Ancak enflasyon ile işsizlik arasında ters yönlü bir ilişki olmasından dolayı iki sorunun aynı anda etkin mücadele etmek mümkün olamamaktadır. Philips 1958 yılında Philips yaptığı çalışmada enflasyon oranı ile işsizlik arasında ters ilişki olduğu savunmaktadır. Bu da genel olarak kabul edilmektedir. Philips yüksek enflasyonun düşük işsizliğe düşük enflasyonun yüksek işsizliğe neden olduğunu savunmaktadır.

Enflasyon ile işsizlik arasındaki ilişkiyi birçok kişi tarafından araştırılmış ancak enflasyon ile işsizlik arasındaki ilişki de Philips özdeşleşmiştir. Philips 1861-1957 yıllarını üç bölüme ayırarak işsizlik ile enflasyon arasındaki ilişkiyi incelemiştir. Çalışmasında işsizlik oranı ile enflasyon arasında ters yönlü ilişki olduğunu bulmuştur. İncelediği dönemlerde (96 yıl) istikrarlı olarak bu sonuca ulaşması diğer araştırmalardan ayıran yönünü oluşturmaktadır. Toplam arz ve toplam talep eğrileri ile istihdam-fiyat düzeyi ilişkisi ele alınarak türetilen Philips eğrisi, iki değişken arasında negatif bir ilişki olduğunu ortaya koymaktadır.

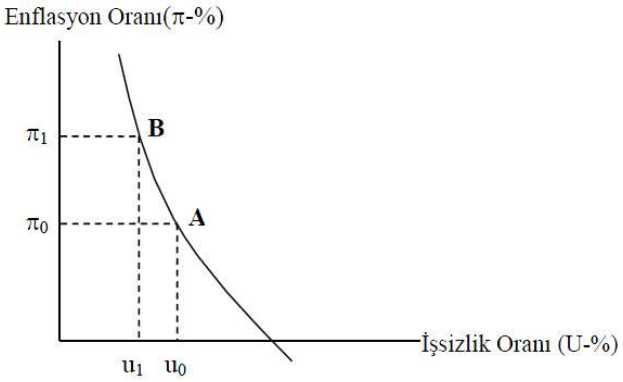

Grafik 1. Philips Eğrisi

Phillips tarafından ortaya konulan bu ilişkide işsizlik ve enflasyon arasında negatif bir ilişki bulunduğu; işsizliği azaltmak için uygulanan politikaların fiyat artışına sebep olduğu, enflasyonu kontrol altına almak için uygulanan politikaların ise işsizliği artırdığı varsayılmıştır. Özetle enflasyonu düşürmek isteniyorsa yüksek işsizliğe, işsizlik düşürülmek isteniyorsa yüksek enflasyona katlanılması gerekmektedir.

Samuelson ve SolowPhilips eğrisini enflasyon oranı ile işsizlik arasındaki ilişkiyi gösteren grafiğe dönüştürmüştür. Samuelson ve Solow işsizlik oranının % 3'e düştüğünde fiyat artış oranı % 4,5'a çıktığını savunmuştur. Yüksek istihdam ve üretim maliyetleri daha

fazla işsizliğe neden olduğunu ortaya atmıştır. Bunun için işsizlik ile enflasyon arasındaki kısa dönemdeki ilişki uzun dönemde bahsedilemeyeceğini ifade etmiştir[127].

1970'lerde yaşanan stagflasyon sürecinde (yüksek enflasyon yüksek işsizliğin birarada bulunması) Philips eğrisinin sonuçları tartışılmaya başlanılmıştır. İlk olarak Friedmanve Phelps tarafından Philips eğrisinin uzun ve kısa dönem ayrımına gitmiştir. Uzun dönemde enflasyon ve işsizlik arasında kalıcı bir ilişkinin olmadığını uzun dönemde ilişki denge noktasına geldiğini savunmaktadır[128]. Friedman Philips eğrisinin kısa dönemli geçerli olduğunu uzun dönemde herhangi bir geçerliliğini olmadığını ifade etmiştir.

İkinci olarak Lucas'ın Rasyonel Beklentileri Hipotezi ortaya atılmıştır. Philips eğrisini Neoklasik çerçevede elde ederek işsizlik ile enflasyon arasındaki ilişkiye bakmıştır. Ancak herkesin daima rasyonel davrandığını kabul etmeyerek bazen kişilerin hata yaptıklarını savunmaktadır.

Son olarak Yeni Keynesyenler Philips eğrisini Nairu ve Histeri hipotezini dâhil etmiştir. Yeni Keynesyen tarafından enflasyonu hızlandırmayan işsizlik olarak tanımlanan Nairu, bir ekonomide cari işsizlik oranından yüksekse enflasyon oranı yükselme eğilimindedir. Histeri hipotezine göre cari işsizlik oranı düştüğünde doğal işsizlik oranı da otomatikman düşmektedir. Hipotezde doğal işsizlik oranı cari işsizlik oranını takip ettiği için ekonomideki karar organının doğal işsizlik oranını düşürebilmesi için öncelikle cari işsizlik oranını hedef alan genişletici politikalar uygulaması gerekmektedir[129].

Bu çalışmada ilk olarak işsizlik ile enflasyon kavramlarına ve birbirleriyle olan ilişkilerine değinilecek. Daha sonra ise 2007:01-2018:01 arasında TÜFE(Tüketici Fiyat Endeksi) oranları ile İşsizlik oranları arasındaki ilişki incelenecektir.

Enflasyon ve İşsizlik Kavramları

İşsizlik emeğin üretim mekanizmalarında kullanılmasından bu yana süregelen ve son zamanlarda izlenen bütün ekonomik ve siyasi politikalara rağmen gittikçe etkisini artıran

[127] Paul A, Samuelson/ Robert M. Solow, "Analytical Aspects of Anti-InflationPolicy" The American Economic Review, Vol.50, No.2, Papers and Proceeding s of the Seventy Vol.50, No.2, Papers and Proceeding s of the Seventy-second Annual Meeting of the American Economic Association (May 1960), p.192-193.

[128] G. Emel, Akkuş, "Phillips Eğrisi: Enflasyon İşsizlik Değiş Tokuşu Teorik Bir İnceleme" İktisat Fakültesi Mecmuası, 62/2, 2012, s. 116.

[129] Bülent, Altay/Can Tansel, Tuğcu/Mert, Topçu, "*İşsizlik ve Enflasyon Oranları Arasındaki Nedensellik ilişkisi: G8 Ülkeleri Örneği",* Afyon Kocatepe Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, C:XIII, S: II, 2011,s.9.

ekonomiyi olumsuz yönden etkileyen toplumsal gerçekliktir[130]. İşsizliğin çeşitli tanımları mevcuttur. Bunlardan bazıları; İnsan gücünün her ne şekilde olursa olsun zaman itibarıyla israfı işsizlik olarak ifade edilebilir[131]. Köklü'ye göre ise işsizlik, çalışma için emek piyasasına gelen işgücünün uygun bir işte çalışma olanağı bulamaması durumudur[132].

İşsizliğin ulusal düzeyde belirlenmesinde Devlet İstatistik Kurumunun kriterleri esas alınır. Buna göre Çalışma Çağındaki Nüfus= İşgücü + İşgücüne dâhil olmayan, İşgücü= İstahdam Edilenler + İşsizler tanımlanmıştır[133].

İşsizliğin uluslararası tanımı ise üç kritere göre belirlenmektedir. Bunlar:

- ✓ İşi olmama,
- ✓ İşte çalışabilecek kapasitede olma,
- ✓ İş arıyor olma niteliği

Kişinin işsiz sayılabilmesi için bu üç kriteri aynı anda sahip olması gerekmektedir.

Türkiye'de işsizlik oranını belirlenirken Devlet İstatistik Enstitüsü bu üç kritere göre belirlemektedir.

Avrupa Birliği'nde işsizlik ise işgücü bürolarına (İŞKUR gibi) veya işçilere yardım bürolarına kayıtlı bulunan kişilerden hiçbir işi bulunmayan ve her an başka işe geçmeye hazır bulunanlar olarak tanımlanmıştır.

İktisadi anlamda işsizliği emek talebinin (istihdam kapasitesinin) emek arzını (işgücü kapasitesi) karşılayamamasına denir[134]

Genel olarak işsizlik türleri aşağıdaki şekildeki gibi sınıflandırılmaktadır:

İradi İşsizlik: Cari ücret düzeyinde ve koşullarında çalışmak istemeyenlerin oluşturduğu gruptur. Özellikle liberalizmin gelişmesiyle birlikte emeğin ücretini ve istihdam koşulları piyasa mekanizması tarafından belirlendiği için ve piyasada bilgiler tam olarak aktörler tarafından bilindiği için aynı işe piyasada ne kadar ücret verildiği bilinmekte bundan dolayı işçi işi bırakabilmektedir.

---

[130] H.,KUMAŞ, "İşsizliğin Psiko-Sosyal Boyutu ve Çalışma Yaşamına İlişkin Değerler Üzerindeki Etkileri" Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi. Cilt: 3, Sayı: 4, Ekim-Kasım-Aralık. İzmir, 2001, s. 10.

[131] M.,GÖK, *İşgücü Piyasası ve Kobiler.* Roma Yayınları No: 12, 1. Baskı, Eylül, Ankara, 2004, s.34.

[132] A., KÖKLÜ, *Makro İktisat.* Sevinç Matbaası, Ankara, 1976, s. 72.

[133] E.Yasemin, UYAR BOZDAĞLIOĞLU, Türkiye'de İşsizliğin Özellikleri ve İşsizlikle Mücadele Politikaları, Manas journal, Sayı: 20, 2008, http://journals.manas.edu.kg/mjsr/oldarchives/Vol10_Issue20_2008/595-1630-1-PB.pdf (Erişim Tarihi: 01.05.2018), s. 47

[134] Alptekin, GÜNEY, "İşsizlik, Nedenleri, Sonuçları ve Mücadele Yöntemleri", Kamu-İş Dergisi, C:10, S:4, 2009 s.136

Gayri-İradi İşsizlik: Cari ücret düzeyinde ve istihdam koşulları altında çalışmak istemesine rağmen sürekli veya geçici olarak işe girememesine denir.

Friksiyonel (Geçici) İşsizlik: Çalışan işçinin yaptığı işe karşılık başka işyerlerinde daha fazla maaş verildiğini duyduğunda aynı koşullarda iş bulmak için işten ayrılması sonucunda ortaya çıkan işsizlik türü ile okuldan yeni mezun olanların oluşturduğu işsizlik türüne denir.

Mevsimlik İşsizlik: Yılın belli dönemleri çalışıp belli dönemlerinde işten çıkarılması sonucunda oluşan işsizlik türüdür. Tarım işçiler ve turizm yörelerindeki otel işçileri örnek verilebilir.

Teknolojik İşsizlik: Gelişen teknoloji sonucunda işsiz kalınmasına denir. Örneğin 1980'lerde bankacılık sektörüne bilgisayarlı otomasyonun gelmesiyle birlikte işçi çıkarımının olması gibi.

Konjonktürel İşsizlik: Piyasa ekonomilerinde bazı dönemlerde dalgalanmalar yaşanabilir. Örneğin daralma döneminde işçi çıkarılması gibi.

Yapısal İşsizlik: Emek gücünün yapısı, coğrafi farklılıklar, meslek, beceri ve endüstri gibi faktörlerden hareketle emek talebinin genel yapısı arasındaki uyumsuzluğuna denir. Hangi özelliğe sahip olursanız olsun ekonominin sizin iş bulmanıza engel olmasıdır. Yapısal işsizlik durumunda problem is arayanlar ile bos isler arasındaki dengesizlikten kaynaklanmamaktadır, is arayanların sahip oldukları niteliklerle bos islerin niteliği arasındaki uyumsuzluktan kaynaklanmaktadır[135].

Gizli İşsizlik: Kişinin çalışmasına rağmen üretim miktarına herhangi bir etkisinin olmamasına denir. Gizli işsizlikte kişinin teknik olarak bir işinin olmasına rağmen üretime herhangi bir katkısı yoktur[136]. Örneğin, kamu dairelerinde tabelada isminin olmasına rağmen hiçbir zaman gelmemesidir.

İktisat literatüründen enflasyonun birçok tanımı bulunmaktadır. Ancak genel kabul gören tanımına göre, fiyatlar genel seviyesinin sürekli olarak artması olarak tanımlanmaktadır. Fiyatlar genel seviyesi ile enflasyon birbirinden farklıdır. Bazı malların sürekli olarak artması veya tüm malların bir defa artması enflasyon değildir. Fiyat artışın enflasyon sayılabilmesi için çeşitli kriterler mevcuttur[137]. Bunlar:

- ✓ Fiyat artışları farklı düzeylerde de olsa da genel olarak fiyatlara yansımalıdır.

[135] Recep, Seymen, İktisatçılar için Sosyal Siyaset, DER Yayınları, İstanbul, 2004, s.79
[136] M.Kemal, Biçerli, Çalısma Ekonomisi, BETA Yayınevi, İstanbul, Eylül 2007 (Dördüncü Baskı), s. 430
[137] Helmut FRISCH, *Enflasyon Teorileri* (çev: E. Oktay ve A. Yiğidim), Elif Matbaacılık, Ankara, 1989, s:1.

- ✓ Fiyat artışı bir defa değil sürekli olmalıdır.
- ✓ Fiyat artışı ekonomiyi etkilemeyecek düzeyde olmamalıdır. Yani % 1-2 olmamalıdır.

Enflasyon tanımında yer alan fiyatlar genel seviyesi, fiyat endeksi ile ölçülmektedir. Fiyat endeksi, belirli bir mal sepetinin cari yıl fiyatlarının aynı sepetin temel bir yıldaki fiyatlarına oranına denir.

Araştırmanın Amacı ve Bulgular

Bu araştırmada Türkiye'deki işsizlik oranı ile enflasyon ilişkileri eşbütünleşme ve nedensellik analizleri kullanılarak incelenecektir. Bu çerçevede 2007 ocak ayı ile 2018 ocak ayı arasındaki işsizlik ve tüfe oranlarına ait veriler TÜİK'in resmi sitesinde temin edilmiştir. Daha sonrasında Granger nedensellik testi yapılmıştır.

Makale ilk önce serilerin durağan olup olmadığına bakmak için Birim Kök Testi (ADF) yapılmıştır. Seriler arasında birlikte hareketin olup olmadığı ve uzun dönemli bir ilişkinin var olup olmadığı incelemek için eşbütünleşme testi (Engle-Granger Testi) yapılmıştır

Ekonometrik modellerde anlamlı ilişki kurulabilmesi için analizde kullanılan verilerin durağan olması gerekmektedir. Analizlerde durağanlık koşulu zaman serilerinde sahte regresyon durumunun ortaya çıkmasını engellemektir[138]. Makalede anlamlı ilişkinin bulunabilmesi için durağanlık testi yapılmıştır. Serilerin durağanlıkları sağlandıktan sonra prob. değerlerine bakılarak durağanlıkları ölçülmektedir(%1,%3,%5). Ho hipotezi seri durağan değil, H_1 hipotezi ise serinin durağan olmasıdır.

[138] Recep, Tarı, Ekonometri, 3. Baskı, Avcı Ofset, 2005,İstanbul, S.381.

NullHypothesis: __SIZLIK_ORANLAR_ has a unitroot
Exogenous: Constant
LagLength: 12 (Automatic - based on SIC, maxlag=12)

		t-Statistic	Prob.*
AugmentedDickey-Fuller test statistic		-3.618256	0.0067
Test criticalvalues:	1% level	-3.485586	
	5% level	-2.885654	
	10% level	-2.579708	

NullHypothesis: D(__SIZLIK_ORANLAR_,2) has a unitroot
Exogenous: Constant, Linear Trend
LagLength: 11 (Automatic - based on t-statistic, lagpval=0.1, maxlag=12)

		t-Statistic	Prob.*
AugmentedDickey-Fuller test statistic		-5.682580	0.0000
Test criticalvalues:	1% level	-4.036983	
	5% level	-3.448021	
	10% level	-3.149135	

Tablo 1. İşsizlik Oranının Durağanlık Testi

Tablo 1'deki prob değerlerine göre %5 anlam düzeyinde her iki durumda da anlamlı olduğu görülmektedir. Ho hipotezi reddilmiş, H_1 hipotezi ise reddedilmemiştir.

NullHypothesis: T_FE_07_01_18_01_ has a unitroot
Exogenous: Constant
LagLength: 0 (Automatic - based on t-statistic, lagpval=0.1, maxlag=12)

		t-Statistic	Prob.*
AugmentedDickey-Fuller test statistic		-11.53038	0.0000
Test criticalvalues:	1% level	-3.480425	
	5% level	-2.883408	
	10% level	-2.578510	

NullHypothesis: D(T_FE_07_01_18_01_,2) has a unitroot
Exogenous: Constant, Linear Trend
LagLength: 10 (Automatic - based on t-statistic, lagpval=0.1, maxlag=12)

		t-Statistic	Prob.*
AugmentedDickey-Fuller test statistic		-7.025658	0.0000
Test criticalvalues:	1% level	-4.036310	
	5% level	-3.447699	
	10% level	-3.148946	

Tablo 2. Tüfenin Durağanlık Testi

Tablo 2'deki prob. değerlerine göre her iki durumda da %5, %1 anlam düzeylerinde anlamlı olduğu görülmektedir. Dolayısıyla Ho hipotezi reddilmiş, H_1 hipotezi ise reddedilmemiştir. Seriler durağan hale geldikten sonra uzun dönemli ilişkinin varlığını Pedroni Eşbütünleşme testi ile analiz edilmiştir.

Sample: 1 133
Includedobservations: 133
Nullhypothesis: Series are not cointegrated
Cointegratingequationdeterministics: C
Automaticlagsspecificationbased on Schwarzcriterion (maxlag=12)

Dependent	tau-statistic	Prob.*	z-statistic	Prob.*
__SIZLIK_ORANLAR_	-3.344525	0.0554	141.6146	0.9999
T_FE_07_01_18_01_	-11.66228	0.0000	-134.4733	0.0000

Sample: 1 133

Method	Statistic	Prob.**	Cross-sections	Obs
Null: Unitroot (assumescommonunitrootprocess)				
Levin, Lin &Chu t*	-3.41887	0.0003	2	252
Null: Unitroot (assumesindividualunitrootprocess)				
Im, PesaranandShin W-stat	-9.75822	0.0000	2	252
ADF - FisherChi-square	86.5112	0.0000	2	252
PP - FisherChi-square	80.4696	0.0000	2	264

Tablo 3. PedroniEşbütünleşme Testi

Tablo 3'te yapılan nedensellik ilişkisinde sadece z istatistikprob. değeri %10 anlam düzeyinde anlamlı olduğunu, diğerlerinde ise %5 anlam düzeyinde anlamlı olduğu görülmektedir. Dolayısıyla seriler arasında uzun dönemde anlamlı bir ilişkinin olduğunu ve eşbütünleşik olduğu tespit edilmiştir.

Eşbütünleşme testi yapıldıktan sonra değişkenler arasında nedensellik ilişkisinin olup olmadığını ölçmek için Granger nedensellik testi uygulanmıştır. Granger nedensellik testi seriler arasında ilişkinin varlığına ve ilişki varsa nasıl bir ilişki olduğunu tespit etmek için kullanılır.

PairwiseGrangerCausalityTests
Date: 05/22/18 Time: 17:09
Sample: 1 133
Lags: 1

NullHypothesis:	Obs	F-Statistic	Prob.
T_FE_07_01_18_01_ does not GrangerCause __SIZLIK_ORANLAR_	132	1.39099	0.2404
__SIZLIK_ORANLAR_ does not GrangerCause T_FE_07_01_18_01_		1.69786	0.1949

Tablo 4. Granger Nedensellik Testi

Tablo 4'e göre işsizlik oranı ile enflasyon oranı arasında herhangi bir nedensellik ilişkisi tespit edilememiştir.

SONUÇ

Geçmişten günümüze kadar en fazla tartışılan iki kavram kuşkusuz işsizlik ve enflasyondur. İşsizliğin üretim çıktılarında azalma, bireylerin alım güçlerinde düşme ve toplumun refah kaybına uğraması gibi iktisadi etkilerin yanında işsiz kalanlar üzerinde psikolojik etkileri nedeniyle boşanmalara, arkadaş çevrelerinin kaybına, intiharlara veya suç işlemeye yönelmeleri gibi sosyal etkileri de bulunmaktadır. Enflasyon ise sabit gelirli vatandaşların artan fiyatlardan dolayı gelirin sürekli olarak azalmasına ve belli kesimlerin ise daha fazla zenginleşmesine neden olduğu için gelirde adaletin sağlanamamasına neden olmaktadır. Aynı zamanda yatırım ve tasarruflara olumsuz etkisinden dolayı kaynak tahsisinde etkinliğinde bozulmasına sebep olur. Bu da ödemeler bilançosunda dengesizliğe neden olmaktadır. Bu sorunlar bir ekonominin bozulmasına neden olduğu için bunlarla mücadele etmek hükümetlerin birincil görevleri arasındadır.

Küreselleşmeyle birlikte devletler bu iki kavram mücadele etmektedir. Devletler işsizliği ve enflasyonu beraber düşürmek istemektedirler. Ancak 1958'lerde ortaya atılan Philips eğrisinde bahsedildiği gibi enflasyonla işsizlik arasında ters ilişkinin olması durumu günümüzde de hala geçerliliğinin olup olmadığı sorusu akla gelecektir.

Çalışmada ilk olarak serilere durağanlık testi uygulanmış ve %5 anlam düzeyinde anlamlı çıkmıştır. Daha sonra serilere pedronieşbütünleşme testi uygulanmış %5 ve %10 anlam düzeyinde anlamlı çıkmıştır. Son olarak işsizlik ve enflasyon oranı arasında Grangernedensellik testi yapılmış ve herhangi bir nedensellik ilişkisi tespit edilememiştir.

Kaynakça

Akkuş, G. Emel, "Phillips Eğrisi: Enflasyon İşsizlik Değiş Tokuşu Teorik Bir İnceleme" İktisat Fakültesi Mecmuası, 62/2, 2012.

Altay, Bülent/Tuğcu, Can Tansel/ Topçu, Mert, "*İşsizlik ve Enflasyon Oranları Arasındaki Nedensellik ilişkisi: G8 Ülkeleri Örneği",* Afyon Kocatepe Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, C:XIII, S: II, 2011, ss. 1-27.

Biçerli, M.Kemal, *Çalısma Ekonomisi*, Dördüncü Baskı, BETA Yayınevi, İstanbul, Eylül 2007.

FRISCH, Helmut, Enflasyon Teorileri (çev: E. Oktay ve A. Yiğidim), Elif Matbaacılık, Ankara, 1989

GÖK, M.,*İşgücü Piyasası ve Kobiler.* Roma Yayınları No: 12, 1. Baskı, Eylül, Ankara, 2004.

GÜNEY, Alptekin, "İşsizlik, Nedenleri, Sonuçları ve Mücadele Yöntemleri", Kamu-İş Dergisi, C:10, S:4, 2009 ss. 135-159.

KÖKLÜ, A., Makro İktisat. Sevinç Matbaası, Ankara, 1976.

KUMAŞ, H., "İşsizliğin Psiko-Sosyal Boyutu ve Çalışma Yaşamına İlişkin Değerler Üzerindeki Etkileri". *Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi.* Cilt: 3, Sayı: 4, Ekim-Kasım-Aralık. İzmir, 2001

Samuelson, Paul A. ve Robert M. Solow, "Analytical Aspects of Anti-Inflation Policy" The American Economic Review, Vol.50, No.2, Papers and Proceeding s of the Seventy-second Annual Meeting of the American Economic Association (May 1960), pp.177-194.

Seymen, Recep, İktisatçılar için Sosyal Siyaset, DER Yayınları, İstanbul, 2004.

Tarı, Recep, Ekonometri, 3. Baskı, Avcı Ofset, 2005,İstanbul.

Uyar Bozdağlıoğlu,**E.Yasemin**, Türkiye'de İşsizliğin Özellikleri ve İşsizlikle Mücadele Politikaları, Manas journal, Sayı: 20, 2008, http://journals.manas.edu.kg/mjsr/oldarchives/Vol10_Issue20_2008/595-1630-1-PB.pdf (Erişim Tarihi: 01.05.2018), 45-65.

BİLGİ VE İLETİŞİM TEKNOLOJİLERİNİN İŞSİZLİK ÜZERİNDEKİ ETKİSİNİN İNCELENMESİ : G7 ÜLKELERİ ÖRNEĞİ

Lütfi BİÇİMVEREN
Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi
Sosyal Bilimler Enstitüsü İktisat A.B.D. Doktora Öğrencisi(Sorumlu Yazar)
lutfi_bicimveren@hotmail.com

Doç.Dr.Serap ÇOBAN
Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi
İktisadi İdari Bilimler Fakültesi

Arş. Gör. Cumali MARANGOZ
Ağrı İbrahim Çeçen Üniversitesi
İktisadi İdari Bilimler Fakültesi
cmarangoz@agri.edu.tr

ÖZET

Uluslararası arenada giderek güçlenip rakiplerini geride bırakmayı ve bulunduğu konumda liderlik pozisyonunda olmayı arzulayan ülkeler gün geçtikçe bilgi ve iletişim teknolojilerine yönelik yatırımlara daha fazla odaklanmaktadır. Bu çalışmada gelişmiş ülke grubu olan G7 ülkelerindeki bilgi ve iletişim teknolojilerine yapılan yatırımların ülkedeki işsizlik üzerinde bir etkisi olup olmadığının incelenmesi hedeflenmiştir. Buna göre 1991-2010 yılları arasında G7 ülkelerine ait bilgi ve iletişim teknolojilerine yapılan yatırımlar ile işsizlik değişkeni arasındaki ilişki panel veri yöntemiyle incelenmiştir. Yıllık olarak ele alınan veriler sonucunda bilgi ve iletişim teknolojileri ile işsizlik arasında negatif ve anlamlı bir ilişki tespit edilmiştir. Çalışmada yer alan değişkenlerle ilgili literatürde bu ve benzeri değişkenlerle yapılan çalışmaların kısıtlılığından dolayı literatüre katkı sağlayacağı düşünülmektedir.

ABSTRACT

Countries that are becoming increasingly strong in international arena, and desiring to be behind the competition and to be in a position of leadership in their current position, are increasingly focused on investments in information and communication technologies. In this study, it was a imed to investigate whether investments in information and communication technologies in the developed country group G7 countries have an effect on unemployment in the country. Accordingly, the relationship between investments made in information and communication technologies of G7 countries and unemployment variables between 1991 and

2010 was examined by panel data method. As a result of the annualsurvey, a negative and significant relationship between information and communication technologies and unemployment has been identified. It is thought that the variables will contributeto the literature involved in the studydueto the limitations of the studies made with these and similarvariables.

Keywords : *ICT, Unemployment, Panel, Information and Communication Technologies*
Jel Classification Codes : E240, O330

GİRİŞ

Yerküre üzerindeki ülkeler İkinci Dünya Savaşı'ndan bu yana mevcut bir rekabet içerisindedirler. Bu gelişmişlik anlamında ve ekonomik koşulların ön planda olduğu bir rekabettir. Ülkeler bu rekabeti zaferle sonuçlandırmak amacıyla çeşitli taktik ve stratejiler geliştirerek rakibe saldırmaktadır. İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra ülkeler fiziksel temas yerine ekonomik güçlerini kullanarak karşılarındaki güce meydan okumaktadır. Bu nedenle ekonomik güç bir ülke için belirleyici rol oynamaktadır. Ülkeler bu gücü etkin kullandıkları takdirde hem daha farklı alanlarda üstünlük sağlamakta, hem de çeşitli avantajlar elde etmektedirler. Örneğin güçlü ekonomi dolayısı ile güçlü bir askeri donanım için olmazsa olmaz şartlardan biridir. Ya da güçlü bir ekonomi demek yine devamında ekonominin daha da büyümesi için gerekli olan üretimin sürdürülebilmesini sağlamak demektir.

Bu denli önemli bir olgu üzerinde ülkeler elbette kazanım sağlamak hedefine yönelmektedirler. Öncelikle iç piyasada etkinliği sağlayıp içerde devler oluşturmak, ardından bu devleri dışarda farklı kulvarlarda sergilemek icap edecektir. Kabaca bir tabirle horoz dövüşü misali ülkeler savaşçılarını oluşturmakta, uygun taktik ve stratejiler belirlemekte, ardından farklı hamlelerle rakibine saldırmaktadır. Fiziksel olmamakla birlikte fiziksel temasın ortaya çıkardığı kayıpları ya da kazanımları aratmayan bu durum, günümüzde artık çok yaygın ve popüler olarak görülmektedir. Soğuk savaş taktiklerinden biri olarak görülen bu durumun avantajı başlıca şu şekilde sıralanabilir. Ülkede ikamet eden vatandaşların doğrudan yaşam kalitesine etki etmemesi ve spekülatif etkilerden uzak bir hamle olmasıdır. Elbette yalnızca bu avantajları yoktur. Ancak iktisadi anlamda en fazla dikkat çeken ayrıntı bu olarak düşünülebilir. Rodrik (2016, s. 9) kitabında iktisadi model oluşturmanın amacını insanların günlük hayatta karşılaştıkları sorunların çözümüne yönelik oluşturulmasına değinmiştir. Hatta

Kolombiya'da ilk defa uygulanan ve başarılı olan izdiham fiyatlandırmasına değinmiştir. Buradan da anlaşılacağı üzere insanların yaşam kalitesini maksimum kılabilmek amacıyla ekonomiyi en üst seviyede tutup, sorunları minumum hale getirebilmek için çalışmalar yapılmaktadır.

Ekonomi ön planda tutulurken ekonomik gelişmeyi sağlayacak her hamle ülkeler için önemli ve değerlidir. Bu konuda işsizlik ülkeler açısından ciddi bir sorundur. Öncelikle işsizlik gibi makroekonomik sorunların ortadan kaldırılması ekonomi açısından olumlu bir gelişme olacaktır. İşsizlik oranlarının artışı ülke ekonomisi için giderek artan bir yüktür. Bunun önüne geçerek ekonominin gelişmesini sağlamak amacıyla ülkelerde stratejik hamleler uygulanmaktadır. Bilgi ve iletişim teknolojileri ise 1990'lardan bu yana cep telefonu ve internet kullanımının yaygınlaşmasıyla birlikte kademeli bir şekilde artış sağlamıştır (Saglam, 2016, s. 1). Günümüzde ise özellikle akıllı telefon kullanıcıları üzerinde neredeyse bağımlılık yaratan bu teknoloji günlük hayatımızda giderek önemini arttırmaktadır. Bilgi ve iletişim teknolojileri sayesinde artık gündelik yaşamda kullandığımız rutin işlerde zamandan ve emekten tasarruf sağlamak mümkün hale gelmiştir. Sadece gündelik işlerde değil ayrıca iş hayatında da çeşitli kolaylıklar sağlamıştır. Artık insanlar bankalara gitmeden mobil bankacılık sistemleri sayesinde ödemelerini kolaylıkla sağlamaktadır. Örneğin eskiden sinemaya gitmek lüks yaşamın bir göstergesiyken şimdilerde her evde rahatlıkla ulaşım sağlanan bir faaliyet haline gelmiştir. Eski zamanlarda kitap okuyabilmek adına kütüphanelerde rafları tararken şimdi e-kitaplar saniyeler içerisinde bilgisayar ekranında görüntülenebilmektedir. Bilgi ve iletişim teknolojilerinin günümüzde bu denli bir öneme sahip olması, bilgi ve iletişim teknolojilerine yapılan yatırımlar ile her ülkenin genel makroekonomik sorunlarından olan işsizlik arasında herhangi bir ilişkinin var olup olmadığı sorusunu akıllara getirmektedir. Buradan hareketle gelişmiş ülkeler sınıflandırması içerisinde yer alan ülkeler olan G7 grubu ülkelerde (Kanada, Fransa, Almanya, İtalya, Japonya, İngiltere ve A.B.D) bilgi ve iletişim teknolojilerine yapılan yatırımlar ile işsizlik arasındaki ilişkinin tespiti hedeflenmiştir. Buna göre örneklem grubu olarak G7 ülkelerinin seçilmesinin nedeni ise bu ülkelerde söz konusu olan bilgisayar donanım ve yazılımlarının üretiminde lider firmaları (IBM, Apple, Microsoft vb.) bünyelerinde bulundurması ve bilgi iletişim teknolojileri konusunda gelişmiş koşullara sahip olmalarıdır.

Çalışmada ilk olarak birinci bölümde bilgi ve iletişim teknolojileri ve işsizlik değişkenleri ile ilgili çalışmaların yer aldığı literatür taramasına yer verilmiştir. İkinci bölümde çalışmada kullanılan yöntem ve metodlara ilişkin bilgiler sunulmuştur. Çalışmanın üçüncü bölümünde

çalışmada uygulanan analizlere ilişkin sonuçlar tablolaştırılarak gösterilmiştir. Son bölümde ise çalışmaya ilişkin bulgular yorumlanarak değerlendirilmiştir. Bu bölümde ayrıca elde edilen bulgulardan hareketle araştırmacılara, firmalara ve devlete yönelik politika önerileri sunulmuştur.

1. LİTERATÜR TARAMASI

Küreselleşen ekonomi ile birlikte her geçen gün etkisinin daha fazla hissedildiği teknoloji insan hayatında hem kolaylık ve rahatlık sağlamakta, hem de birtakım riskler ortaya çıkarmaktadır. E-ticaret koşullarının ve dünyanın bir ucundan diğer ucuna haberleşme imkanlarının gelişmesiyle birlikte geliştiği görülmektedir. Yurtiçi ve yurtdışı ticaret yapan yerli üretim firmaları bu sayede daha kolay ve hızlı bir şekilde sipariş alıp ürün gönderebilmektedir. En basit şekliyle sinemalarda yeni çıkan filmleri izleyebilmek için sinema bileti kuyrukları beklenirdi. Ancak günümüzde sinema sadece bir tık ötede ve kolaylıkla erişilebilmekte. Ayrıca gelişen teknolojik koşullar sayesinde eskisine göre daha az maliyetle çeşitli hizmetlerin satın alınması mümkün hale gelmiştir. Bir diğer örnek ise herkesin bankalarda bir dönem maaş kuyruğu beklediği kargaşalara, izdihamlara yol açan o sıra beklemeler tarihte kalmıştır. Gelişen teknolojiyle birlikte akıllı telefona indirilen mobil bankacılık uygulamalarıyla sıra beklemeden banka işlemleri kolay ve hızlı bir şekilde yerine getirilmektedir.

Teknoloji kavramının çok geniş olduğu düşünülecek olursa bu ve bu gibi kolaylıklar sağlayan teknolojinin bilgi ve iletişim teknolojilerinin sağladığı gelişmeler olarak düşünülmesi mümkündür. Bilgi ve iletişim teknolojilerinin gelişmesi ile birlikte bu teknolojinin üretime ve istihdama etkisinin olup olmadığı akıllarda merak konusudur. İlk olarak bilgi ve iletişim teknolojileri ile ekonomik büyüme arasında ilişkinin var olup olmadığının tespit edilmesine ilişkin çalışmalara değinilmiştir.

Aghion ve Howitt, (1994) yapmış oldukları çalışmada teknolojiden kaynaklanan büyümenin işsizlik üzerindeki etkisini araştırmışlardır. Çalışmada daha çok işsizlik gibi makro ekonomik bir sorunun ekonomik büyüme üzerinde nasıl bir etkisi olduğu araştırılmıştır. Çalışmasında Pissarides tarafından geliştirilmiş olan metodu kullanarak ekonomik büyümenin sağlanması için yeni teknolojilerle emek istihdam edilmesi gerektiğini vurgulamıştır. Ahmed ve Ridzuan (2013) hazırlamış oldukları çalışmada, panel veri metoduyla 1975-2006 yılları arasındaki ASEAN5+3 ülkelerinde bilgi ve iletişim teknolojilerinin ekonomik büyüme üzerindeki etkilerini araştırmışlardır. Çalışmada birim kök testi, eşbütünleşme testi, GLS ve OLS testi

uygulanmıştır. Sonuç olarak BİT yatırımlarının ekonomik büyüme üzerinde olumlu etkileri olduğu tespit edilmiştir. Alkan, Genç ve Tekedere (2006) yapmış oldukları çalışmada bilgi ve iletişim teknolojilerine yapılan yatırımların ülke ekonomisindeki önemine değinmiştir. Çalışmada yeni gelişen teknoloji ürünlerini tanıtarak hangi alanlarda ne gibi katkıların sağlanacağını ifade etmiştir. Ayrıca bilgi ve iletişim teknolojileriyle ilgili firmalara ve araştırmacılara çeşitli öneriler sunulmuştur.

Çoban ve Yılmaz (2015) hazırlamış oldukları çalışmada teknolojik gelişme, gelir dağılımı ve yoksulluk arasındaki ilişkiyi incelemişlerdir. Çalışma 2006-2013 yılları arasında Türkiye Düzey-1 bölgelerinde uygulanmıştır. Elde edilen bulgulara göre teknolojik gelişme ile yoksulluk arasında anlamlı br ilişki olmadığı tespit edilmiştir. Ayrıca Ege bölgelerinde yoksulluk ve gelir dağılımı adaletsizliği arasında çift yönlü bir nedensellik olduğu görülmektedir. Ek olarak gelir dağılımının yoksulluğu artırdığı sonucu elde edilmiştir. Ataman (1998) çalışmasında en büyük makro ekonomik sorunlardan birisi olan işsizliğe değinmiş, işsizliği yeni klasik ve yeni keynesyen görüş çerçevesinde ele almıştır. Çalışmada ayrıca teknolojik gelişmenin emek üzerindeki etkisine değinmiştir. Ataman emek ve sermaye arasındaki ikamenin üretim teknolojisine göre değiştiğini ifade etmiş, ayrıca teknolojik işsizliğin ortaya çıkmasının nedenlerinden bahsetmiştir. Çondur ve Bölükbaş (2014) yapmış oldukları çalışmada Türkiye'de 2000-2010 yılları arasında üçer aylık verilerle işsizlik ve büyüme arasında bir ilişki olup olmadığını incelemişlerdir. Elde edilen bulgulara göre genç işsizlikten büyümeye ve üretici fiyat endeksinden genç işsizliğe doğru anlamlı bir nedensellik tespit edilmiştir.

Hofman, Aravena ve Aliaga (2016) yapmış oldukları çalışmada 1990-2013 yılları arasında Latin Amerika'da BİT ile ekonomik büyüme ve üretkenlik arasındaki ilişkiyi incelemişlerdir. Panel veri metoduyla hazırlanan çalışmada BİT ile ekonomik büyüme arasında anlamlı bir ilişkinin olduğu tespit edilmiştir. Ayrıca BİT ile ekonomik büyüme ve üretkenlik arasında beş ülkede (Brezilya, Şili, Kolombiya, Arjantin ve Meksika) anlamlı bir ilişki olduğu tespit edilmiştir. İçli (2001) çalışmasında Türkiye'deki işsizlik ve teknoloji arasındaki ilişkiyi incelemiştir. Çalışmada gelişen teknolojik koşullara ve ortaya çıkardığı etkilere değinmiştir. Ayrıca eğitimin gelişmesinin ilgili değişkenler üzerinde nasıl değişiklikler ortaya çıkardığı ifade edilmiştir.

Bilgi ve iletişim teknolojileri ile ilgili yapılan çalışmalara bakıldığında işsizlikle doğrudan ilişkisinin incelendiği çalışmaların kısıtlılığı söz konusudur. Yapılan bu çalışmayla birlikte bilgi ve iletişim teknolojileri ve işsizlik ile ilgili literatüre katkı sağlaması hedeflenmektedir.

2. METODOLOJİ

Bu çalışmada gelişmiş ülke grubu olan G7 ülkelerinde 1991-2010 yılları arasında bilgi ve iletişim teknolojilerine yapılan yatırımlar ile işsizlik arasındaki ilişkinin var olup olmadığının tespiti hedeflenmiştir. Buna göre bilgi ve iletişim teknolojilerine ilişkin veriler OECD (OECD)veritabanından, işsizliğe ilişkin veriler ise Dünya Bankası (World Bank)veritabanından elde edilmiştir. Çalışmada veriler yıllık olarak düzenlenmiştir. Analiz uygulamasında Stata 14.2 paket programından yararlanılmıştır. Analizlerde kullanılan kodlar Abrigo ve Love (2016) çalışmasından elde edilmiştir. Panel veri yöntemiyle düzenlenen verilere ilk olarak durağanlığın belirlenmesi amacıyla birim kök testi uygulanmıştır. Levin, Lin ve Chu (2002)'nun çalışmasında geliştirdiği birim kök testi çalışmada tercih edilmiştir. LLC birim kök testi panel veri analizinde sıkça tercih edilen testlerden birisidir. Buna göre,

$$\Delta Y_{i,t} = \propto_i + \rho Y_{i,t-1} + \sum_{k=1}^{n} \varphi_k \Delta Y_{i,t-k} + \lambda_i t + \delta_t + \varepsilon_{it} \qquad i = 1 \ldots\ldots N \qquad t = 1 \ldots\ldots T$$

Modelde t zamanı gösterirken, i ise bireyleri ya da bu çalışmada olduğu gibi modelde yer alan ülkeleri ifade etmektedir. Paneldeki her ülke için $y_{i,t}$ 'lerde birim kök varlığının tespiti amacıyla paneldeki bütün ülkelerin birinci dereceden kısmi otokorelasyona sahip olduğu varsayılmıştır. Ancak hata terimlerinin ülkelerde değişimi mümkün hale getirilmiştir (Gül ve Kamacı, 2012, s. 85).

Çalışmada değişkenler arası ilişkinin var olup olmadığının tespit edilmesi amacıyla panel VAR (Vector Autoregression Analysis) yöntemi kullanılmıştır. İlk olarak Sims (1980) tarafından önerilen bu metodla iki değişken arasındaki ilişkinin var olup olmadığı olasılık (probabilty) değerlerinden hareketle anlaşılmakta, katsayı değerlerinden ise ilişkinin pozitif ya da negatif olduğu tespit edilmektedir. Buna göre panel VAR metodu şu şekilde denklemleştirilmiştir.

$$Y_{it} = Y_{it-1}A_1 + Y_{it-2}A_2 \ldots\ldots Y_{it-p+}\ A_{p-1} + Y_{it-p}A_p + X_{it}B + u_i + e_{it}$$

Burada X_{it} dışsal eş değişkenlerin vektörünü, Y_{it} ise bağımsız değişkenlerin vektörlerini temsil etmektedir. Denklemde yer alan e_{it} hata terimini ifade ederken, u_i ise sabit etkiyi göstermektedir. Bu çalışmada ilişkilerin yönünün tespiti amacıyla Granger nedensellik testi uygulanmıştır. Bu metod ile çalışmada yer alan bağımsız ve bağımlı değişkenler yer değiştirilerek ilişki tespiti yapılmaktadır. Buradan hareketle değişkenlerin çift yönlü ya da tek yönlü ilişkileri olup olmadığı tespit edilebilmektedir (Granger, 1969).

$$y_{it} = \alpha_i + \sum_{k=1}^{k} \gamma_k\, y_{it-k} + \sum_{k=1}^{k} \beta_k\, x_{it-k} + \epsilon_{it}$$

Yukarıda gösterilen denklemde yer alan α_i ifadesi serbest etkiyi gösterirken, ϵ_{it} ise hata vektörünü simgelemektedir. Çalışmada uygulanan analizlerin sonuçları bulgular bölümünde tablolaştırılarak gösterilmiştir.

3. BULGULAR

Bu bölümde çalışmada yer alan değişkenlere ilişkin analiz sonuçları gösterilmektedir. İlk olarak bilgi ve iletişim teknolojileri değişkenine ve işsizlik değişkenine ait düzeyinde birim kök testi sonuçları Tablo 1'de gösterilmektedir.

Tablo 1. Değişkenlere Ait Düzeyinde Levin Lin Chu Birim Kök Testi Sonuçları

	Sabit			Sabit ve Trend		
DEĞİŞKENLER	**Statistic (Unadjusted t^*)**	**Statistic (Adjusted t^*)**	**P-Value**	**Statistic (Unadjusted t^*)**	**Statistic (Adjusted t^*)**	**P-Value**
UNEM	-5,5298	-2,3357	0,0098***	-6,2211	-1,3087	0,0953*
ICT	-5,2467	-1,5463	0,061*	-4,6039	-1,3457	0,0892*

Kısaltmalar: UNEM (İşsizlik) ICT (Bilgi ve İletişim Teknolojilerine Yapılan Yatırımlar) ***0,01 düzeyinde anlamlı **0,05 düzeyinde anlamlı*0,1 düzeyinde anlamlıolduğunu göstermektedir.

Tablo 1'de bilgi ve iletişim teknolojilerine yapılan yatırımlar ile işsizlik değişkenlerine ilişkin birim kök testi sonuçlarına göre tablo ikiye ayrılmıştır. Tablonun sol kısmında sabitli istatistikler yer alırken, sağ kısmında ise sabit ve trendli istatistiklere yer verilmiştir. Buna göre bilgi ve iletişim teknolojilerine yapılan yatırımlar ve işsizlik değişkenlerinin anlamlılık

düzeylerine bakıldığında bütün değişkenlerinhem sabitli hem de sabit ve trendli durumda anlamlı olduğu görülmektedir.

Panel VAR analizinin uygulanabilmesi için gerekli olan değişkenlerin aynı düzeyde durağan olması koşulu (Abrigo ve Love, 2016, s. 3) sağlanmıştır. Panel VAR analizine geçmeden önce çalışmada yer alan değişkenlere ilişkin gecikme (lag) sayısının belirlenmesi gerekmektedir. Tablo 2'de lag sayısı belirleme kriterlerine ilişkin istatistikler gösterilmiştir.

Tablo 2. Lag Sayısı Belirleme Kriterleri

Lag	CD	J	J pvalue	MBIC	MAIC	MQIC
1	0.996	15.053	0.239	-40.794	-8.947	-21.852
2	0.998	4.584	0.801	-32.648	-11.416	-20.020
3	0.997	0.196	0.995	-18.420	-7.804	-12.106

Tablo 2'de görüldüğü üzere MQIC, MAIC, MBIC, Jpvalue, J ve CD kriterleri değerleri verilmiştir. Abrigo ve Love (2016, s. 19) çalışmasına göre MQIC, MAIC, MBIC ve Jpvalue değeri minimum olduğu ve J istatistiğinin maximum olduğu noktada lag sayısı belirlenmektedir. Tabloya bakıldığında bu koşula en yakın durum lag 1'de sağlanmaktadır. Tablo 3'te panel VAR analizine ilişkin sonuçlar gösterilmektedir.

Tablo 3. Panel VAR Analizi Sonuçları

Değişkenler				
UNEM (L1)^	**Coefficient**	**Std. Error**	**z**	**P>|z|**
ICT (L1)	-0,291	0,065	-4,50	0,001***

^Bağımlı değişkeni temsil etmektedir.

Tablo 3'e göre lag 1'de bilgi iletişim teknolojileri ile işsizlik arasında 0,01 düzeyinde anlamlı bir ilişki tespit edilmiştir. Ancak bu ilişkinin katsayı değerine bakıldığında -0,291 olduğu görülmektedir. Buna göre bilgi ve iletişim teknolojilerine yapılan yatırımlar ile işsizlik

arasında negatif bir ilişki söz konusudur. Tablo 4'te Granger nedensellik Wald testi sonuçlarını gösterilmektedir.

Tablo 4. Granger Nedensellik Testi Sonuçları

Değişkenler			
UNEM^	**chi2**	**df**	**P>chi2**
ICT	20,287	1	0,001***
ALL	20,287	1	0,001***
ICT^	**chi2**	**df**	**P>chi2**
UNEM	18,695	1	0,001***
ALL	18,695	1	0,001***

^Bağımlı değişkeni temsil etmektedir.

Tablo 4'e göre bilgi ve iletişim teknolojilerinden işsizliğe ve işsizlikten bilgi ve iletişim teknolojilerine olmak üzere çift yönlü anlamlı bir ilişki tespit edilmiştir (p=0,01***). Bu test ile bağımsız değişkenin bağımlı değişken konumuna, bağımlı değişkenin ise bağımsız değişken konumuna gelmesi sonucunda ilişki durumu hakkında bilgi edinilmesine olanak sağlamaktadır. Bu sayede ilişkilerin yönü konusunda yorumlama yapılmasına imkan oluşturmaktadır. Tablo 5'te ve Şekil 1'de çalışmada yer alan değişkenlere ilişkin özdeğerler ve özdeğerlere ilişkin grafik gösterilmektedir.

Tablo 5. Değişkenlere İlişkin Özdeğerler

Eigenvalue		Modulus
Real	Imaginary	
0,914	0,283	0,957
0,914	-0,283	0,957

Şekil 1.Özdeğer Grafiği

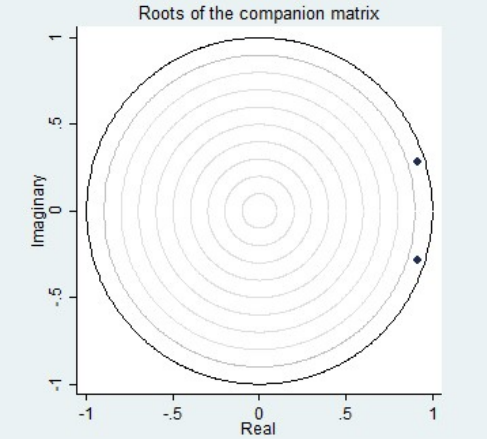

Tablo 5 ve Şekil 1'de çalışmadaki değişkenlere ilişkin özdeğerler hem konumsal hem de rakamsal olarak belirtilmiştir. Tablo 5'te yer alan modulus, belirtilen değişkenlerin özdeğerlerinin bir düzlemde gösterilecek olursa merkeze uzaklığının mutlak değer cinsinden gösterilişini ifade etmektedir. Şekil 1'de de görüldüğü gibi tüm özdeğerler birim dairenin içerisinde yer almaktadır. Buna göre değişkenler stabil durumu karşılamaktadır (Abrigo ve Love, 2016, s. 21).Tablo 6'da ise çalışmada yer alan değişkenlere ilişkin açıklanan varyans değerleri gösterilmektedir.

Tablo 6. Etki Tepki Analizi

Tepki Değişkeni ve Tahmin Aralığı	Etki Değişkeni	
	UNEM	ICT
UNEM		
0	0	0
1	1	0
2	0,945	0,055
3	0,836	0,164

4	0,707	0,293
5	0,587	0,413
6	0,496	0,504
7	0,440	0,560
8	0,419	0,581
9	0,424	0,576
10	0,446	0,554

Tablo 6'da etki ve tepki değişkenlerine göre açıklanan varyans değerleri gösterilmiştir. Buna göre tabloda yer alan en son tahmin aralığına göre işsizlik değişkeni kurulan modelin 0,446'lık kısmını açıklamaktadır. Bilgi ve iletişim teknolojileri değişkeni ise kurulan modelin 0,554'lük kısmını açıklamaktadır. Buna göre %1'lik pozitif bir şok gerçekleşmesi durumunda işsizlik 0,446'lık bir değişim, bilgi ve iletişim teknolojileri ise 0,554'lük bir değişim gösterecektir. Tabloda elde edilen sonuçlardan hareketle bilgi ve iletişim teknolojileri değişkeninin kurulan modelde açıkladığı varyans değeri, işsizlik değişkeninin açıkladığı varyans değerinden daha büyüktür. Her iki değişkenin varyans değerleri de önemli düzeydedir.

Şekil 2. Etki Tepki Grafiği

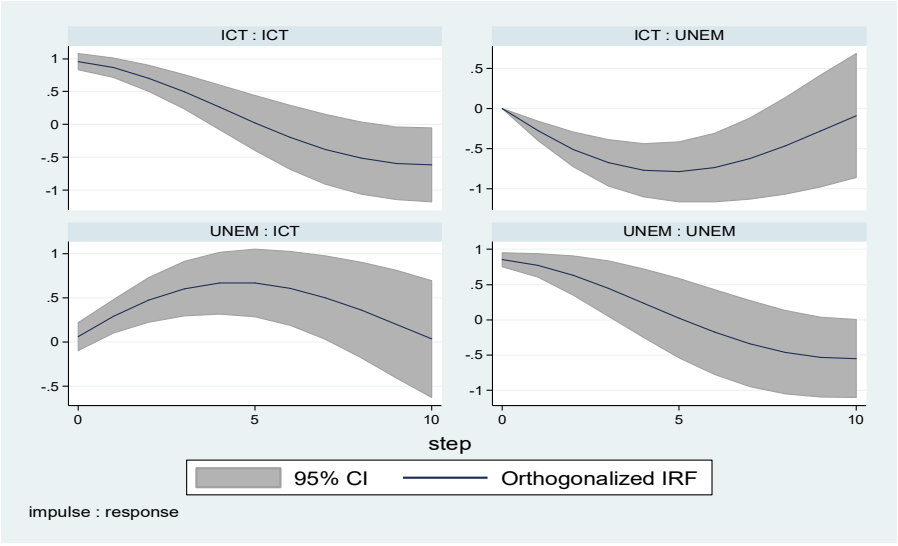

Şekil 2'de çalışmada yer alan değişkenlerin etki tepki grafiği yer almaktadır. Buna göre yatay eksende tahmin aralığı yer alırken dikey eksende ise varyans değişme yüzdesi yer almaktadır.

Grafik isimlerinde yer alan ilk değişken etki, ikinci değişken ise tepki değişkeni olarak adlandırılmaktadır. Ayrıca grafikler %95 güven aralığına göre oluşturulmuştur. Buna göre kısa vadede bilgi ve iletişim teknolojilerindeki %1'lik pozitif bir şok işsizliği azaltacak ancak uzun vadede tekrar artarak neredeyse eski düzeyine dönecektir.

4. SONUÇ VE ÖNERİLER

Bu çalışmada çağımızın popüler alanlarından birisi olan bilgi ve iletişim teknolojilerine yapılan yatırımlar ile işsizlik arasındaki ilişki incelenmiştir. Çalışma G7 ülkelerini kapsamaktadır. Çalışma 1991-2010 yılları arasındaki G7 ülkelerinin bilgi ve iletişim teknolojilerine yapılan yatırımları ile işsizlik verilerinden oluşmaktadır. Yapılan analizler sonucunda G7 ülkelerinde bilgi ve iletişim teknolojilerine yapılan yatırımlar ile işsizlik arasında negatif ve anlamlı bir ilişki tespit edilmiştir. Yani bilgi ve iletişim teknolojilerine yapılan ilave bir birimlik yatırım işsizlik üzerinde 0,29 birimlik bir azalışa neden olmaktadır. Buna göre G7 ülkelerinde hükümetlerin bilgi ve iletişim teknolojilerine yapılacak olan yatırımları teşvik edici politikalar izlemesi işsizliğin azaltılmasında etkili olacağı söylenebilir. Buna yönelik olarak hükümetlerin bilgi ve iletişim teknolojilerini yabancı ülkelerden ithal etmek yerine yabancı menşeili ürünlerin know-how bilgilerine yönelik yatırımlar uygulayıp yerel üretim imkanlarıyla seri üretime geçirilmesi sağlanabilir. Yerli üretimle elde edilen bilgi ve iletişim teknolojisi ürünlerine patent sağlanması ve diğer ülkelerde üretiminin lisanslarla desteklenmesi gibi çalışmalar bu alanda yerli firmalara maddi ve manevi anlamda destek sağlayabilir. Bilgi ve iletişim teknolojilerinin geliştirilmesi amacıyla yurtiçinde hibe sağlayan kurumlara hükümetler tarafından daha çok ödenek çıkarılması bu alandaki faaliyetlerin arttırılmasına yol açabilir. Bilgi ve iletişim teknolojilerine yapılacak yatırımlarda hükümetler tarafından vergi indirimi uygulanması girişimci nazarında bu alandaki yatırımları özendirebilir. Yatırımları arttırmak adına firmaların bilgi ve iletişim teknolojileri hususunda üretime geçirilmesi amacıyla gerekli sertifika programlarından düşük ücretli veya ücretsiz bir şekilde yararlandırılmaları bu alandaki üretimin arttırılmasında etkili olabilir.

Kaynakça

Abrigo, M., & Love, I. (2016). Estimation of Panel Vector Autoregression in Stata: a Package of Programs. *University of Hawai`i at Mānoa Department of Economics Working Paper Series* , 1-28.

Aghion , P., & Howitt, P. (1994). Growth and unemployment. *The Review of Economic Studies* , 477-494.

Ahmed, E., & Ridzuan, R. (2013). The Impact of ICT on East Asian Economic Growth: Panel Estimation Approach. *Journal of the Knowledge Economy* , 540-555.

Alkan, M., Genç, Ö., & Tekedere, H. (2006). Bilgi ve İletişim Teknolojlerinin Eğitimde Kullanımı İçin Alt Yapı İhtiyaçları ve Yeni İletişim Teknolojileri. *Elektrik, Elektronik, Bilgisayar Mühendislikleri Eğitimi* , 177-181.

Ataman, B. (1998). İşsizlik Sorununa Yeni Yaklaşımlar. *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi* , 59-72.

Çoban, S., & Yılmaz, S. (tarih yok). Teknolojik Gelişme Gelir Dağılımı ve Yoksulluk Arasındaki Nedensellik İlişkisi: Türkiye Düzey-1 Bölgeleri Üzerine Bir Uygulama. 1-15.

Çoban, S., & Yılmaz, S. (2015). Teknolojik Gelişme Gelir Dağılımı ve Yoksulluk Arasındaki Nedensellik İlişkisi: Türkiye Düzey-1 Bölgeleri Üzerine Bir Uygulama. 1-15.

Çondur, F., & Bölükbaş, M. (2014). Türkiye'de İşgücü Piyasası ve Genç İşsizlik-Büyüme İlişkisi Üzerine Bir İnceleme. *Amme İdaresi Dergisi* , 77-93.

Granger, C. (1969). Investigating Causal Relations By Econometric Models And Cross-Spectral Methods. *Econometrica* , 424-438.

Gül, E., & Kamacı, A. (2012). Dış Ticaretin Büyüme Üzerine Etkileri: Bir Panel Veri Analizi. *Uluslararası Alanya İşletme Fakültesi Dergisi* , 81-91.

Hofman, A., Aravena, C., & Aliaga, V. (2016). Information And Communication Technologies And Their Impact In The Economic Growth Of Latin America, 1990–2013. *Telecommunications Policy* , 485-501.

İçli, G. (2001). Eğitim, istihdam ve teknoloji. *Pamukkale Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi* , 65-71.

Leu, D., Kinzer, C., Coiro, J., & Cammack, D. (2004). Toward A Theory Of New Literacies Emerging From The Internet And Other Information And Communication Technologies. *Theoretical Models And Processes of Reading* , 1570-1613.

Levin, A., Lin, C., & Chu, C. (2002). Unit Root Tests In Panel Data:Asymptotic And Finite-Sample Properties. *Journal of Econometrics* , 1-24.

Limoncuoğlu, S. (2006). Mukayeseli Hukuk ve Türk Hukukunda İşsizlik Sigortası . *Doktora Tezi DEÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü* .

Niebel, T. (2018). Ict And Economic Growth – Comparing Developing, Emerging And Developed Countries. *World Development* , 197-211.

OECD. (tarih yok). 03 10, 2018 tarihinde https://data.oecd.org/ict/ict-investment.htm adresinden alındı

OECD. (1996). *Technology, Productivity and Job Creation, Highlights.* Paris: OECD.

Pekdağ, B. (2005). Fen Eğitiminde Bilgi Ve İletişim Teknolojileri. *BAÜ Fen Bil. Enst. Dergisi* , 86-94.

Pradhan, R., Mallik, G., & Bagchi, T. (2018). Information Communication Technology (Ict) Infrastructure And Economic Growth: A Causality Evinced By Cross-Country Panel Data. *IIMB Management Review* , 1-13.

Rodrik, D. (2016). *İktisadı Anlamak.* Ankara: Efil Yayınevi.

Saglam, B. (2016). ICT Diffusion, R&D Intensity, and Economic Growth: a Dynamic Panel Data Approach. *Journal of the Knowledge Economy* , 1-13.

Abrigo, M., & Love, I. (2016). Estimation of Panel Vector Autoregression in Stata: a Package of Programs. University of Hawai`i at Mānoa Department of Economics Working Paper Series , 1-28.

Aghion , P., & Howitt, P. (1994). Growth and unemployment. The Review of Economic Studies , 477-494.

Ahmed, E., & Ridzuan, R. (2013). The Impact of ICT on East Asian Economic Growth: Panel Estimation Approach. Journal of the Knowledge Economy , 540-555.

Alkan, M., Genç, Ö., & Tekedere, H. (2006). Bilgi ve İletişim Teknolojlerinin Eğitimde Kullanımı İçin Alt Yapı İhtiyaçları ve Yeni İletişim Teknolojileri. Elektrik, Elektronik, Bilgisayar Mühendislikleri Eğitimi , 177-181.

Ataman, B. (1998). İşsizlik Sorununa Yeni Yaklaşımlar. Ankara Üniversitesi SBF Dergisi , 59-72.

Çoban, S., & Yılmaz, S. (tarih yok). Teknolojik Gelişme Gelir Dağılımı ve Yoksulluk Arasındaki Nedensellik İlişkisi: Türkiye Düzey-1 Bölgeleri Üzerine Bir Uygulama. 1-15.

Çoban, S., & Yılmaz, S. (2015). Teknolojik Gelişme Gelir Dağılımı ve Yoksulluk Arasındaki Nedensellik İlişkisi: Türkiye Düzey-1 Bölgeleri Üzerine Bir Uygulama. 1-15.

Çondur, F., & Bölükbaş, M. (2014). Türkiye'de İşgücü Piyasası ve Genç İşsizlik-Büyüme İlişkisi Üzerine Bir İnceleme. *Amme İdaresi Dergisi* , 77-93.

Granger, C. (1969). Investigating Causal Relations By Econometric Models And Cross-Spectral Methods. *Econometrica* , 424-438.

Gül, E., & Kamacı, A. (2012). Dış Ticaretin Büyüme Üzerine Etkileri: Bir Panel Veri Analizi. *Uluslararası Alanya İşletme Fakültesi Dergisi* , 81-91.

Hofman, A., Aravena, C., & Aliaga, V. (2016). Information And Communication Technologies And Their Impact In The Economic Growth Of Latin America, 1990–2013. *Telecommunications Policy* , 485-501.

İçli, G. (2001). Eğitim, istihdam ve teknoloji. *Pamukkale Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi* , 65-71.

Leu, D., Kinzer, C., Coiro, J., & Cammack, D. (2004). Toward A Theory Of New Literacies Emerging From The Internet And Other Information And Communication Technologies. *Theoretical Models And Processes of Reading* , 1570-1613.

Levin, A., Lin, C., & Chu, C. (2002). Unit Root Tests In Panel Data:Asymptotic And Finite-Sample Properties. *Journal of Econometrics* , 1-24.

Limoncuoğlu, S. (2006). Mukayeseli Hukuk ve Türk Hukukunda İşsizlik Sigortası . *Doktora Tezi DEÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü* .

Niebel, T. (2018). Ict And Economic Growth – Comparing Developing, Emerging And Developed Countries. *World Development* , 197-211.

OECD. (tarih yok). 03 10, 2018 tarihinde https://data.oecd.org/ict/ict-investment.htm adresinden alındı

OECD. (1996). *Technology, Productivity and Job Creation, Highlights.* Paris: OECD.

Pekdağ, B. (2005). Fen Eğitiminde Bilgi Ve İletişim Teknolojileri. *BAÜ Fen Bil. Enst. Dergisi* , 86-94.

Pradhan, R., Mallik, G., & Bagchi, T. (2018). Information Communication Technology (Ict) Infrastructure And Economic Growth: A Causality Evinced By Cross-Country Panel Data. *IIMB Management Review* , 1-13.

Rodrik, D. (2016). *İktisadı Anlamak.* Ankara: Efil Yayınevi.

Saglam, B. (2016). ICT Diffusion, R&D Intensity, and Economic Growth: a Dynamic Panel Data Approach. *Journal of the Knowledge Economy* , 1-13.

Sani, J. (1999). *Technologies de l'information et de la communication: vers une virtualisation de l'enseignement?* Paris: INRP.

Shahiduzzaman, M., & Alam, K. (2014). Information Technology And Its Changing Roles To Economic Growth And Productivity In Australia. *Telecommunications Policy* , 125-135.

Sims, C. (1980). Macroeconomics and Reality. *Econometrica* , 1-48.

Taymaz, E. (1998). *Türkiye İmalat Sanayiinde Teknolojik Değişme ve İstihdam.* Ankara: DİE.

Wangwe, S. (2007). A Review of Methodology for Assessing ICT Impact on Development and Economic Transformation. *African Economic Research Consortium Working Papers* , 1-31.

World Bank. (tarih yok). 02 25, 2018 tarihinde https://data.worldbank.org/ adresinden alındı

KEMALİYE ULUSLARARASI KÜLTÜR VE DOĞA SPORLARI FESTİVALİ İLE İLGİLİ YEREL HALKIN GÖRÜŞLERİNİN İNCELENMESİ

Prof.Dr.Ali MEYDAN
Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi
Eğitim Fakültesi
meydan@nevşehir.edu.tr

Aslı ÖZYÜREK
Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi
Sosyal Bilimler Enstitüs
aslim4503@hotmail.com

ÖZET

Doğu Anadolu Bölgesinde yer alan Erzincan ilinin Kemaliye ilçesi gerek doğal güzellikleri, gerekse mimari dokusundaki özgünlük ve doğa sporları tutkunlarının her yıl kapısını çaldığı, yeşilin her tonunun misafirlerini selamladığı ve ağırladığı doğanın ev sahipliğinin muazzam örneklerinden birisidir. Bu ev sahipliğine misafir olarak yapılan bu çalışmanın amacı; Kemaliye yerel halkının, Kemaliye Uluslararası Kültür ve Doğa Sporları Festivali ile ilgili görüşlerinin incelenmesidir. Çalışmanın yöntemi nitel araştırma desenlerinden; olgu bilimdir. Veri toplama aracı araştırmacılar tarafından hazırlanmış açık uçlu soruların yer aldığı görüşme formudur. Yerel halkı oluşturan kişilerle görüşmeler yapılmış ve veriler toplanmıştır. 12 kişiyle görüşülerek veriler elde edilmiştir. Verilerin analizinde betimsel yöntem kullanılmıştır. Elde edilen bulgular; doğa sporları şenliğinin faydalı, turizme katkısı olan, maddi ve manevi kazanç sağladığı yönündedir. Ayrıca bölgeye gelen yerli ve yabancı turistlerin herhangi bir zararlarının olmadığı aksine yarar sağladıkları ve nüfusu belirli bir sürede olsa arttırmalarının bölge halkını olumlu etkilediği ifade edilmektedir. Ayrıca yerel halkın doğa sporları şenliğine katıldıkları, izledikleri ve farklı insanları tanımaktan memnun oldukları sonucuna varılmıştır. Dikkat çeken başka bir husus ise; yerel halkın yaş ortalaması yüksek olmasına rağmen enerjik, hareketli, üretken ve doğasever insanlar oldukları gözlemlenmiştir.

Anahtar Sözcükler: Kemaliye, Yerel Halk, Doğa Sporları

EXAMINATION OF THE OPINIONS OF LOCAL PEOPLE ABOUT THE KEMALIYE INTERNATIONAL CULTURAL AND OUTDOOR SPORTS FESTIVAL

ABSTRACT

Kemaliye district of Erzincan Province in Eastern Anatolia Region is one of the great examples of its naturel beauties and authenticity in its architecture. It is a tempting place for nature sports enthusiasts and every tones of greens salutes their guests with all beauties in every year. The purpose of this study is investigation of opinions on the Kemaliye International CultureandOutdoor Sports Festivalof Kemaliye localpeople about the nature sports festival as a guest. The method of the study is qualitative research design; phenomenology. The data collection tool is open ended questions which was prepared by researchers. Negotiated with people of local origin and the data are collected from them. 12 persons were interviewed. Descriptive method was used in the analysis of the data. The findings obtained are as follows; nature sports festival is a benefit tourism contribution which is a provides financial and moral gains of people. Addition to this, it determined that there is no damage from domestic and foreign tourists coming to the region. On the contray, it is stated that the increase of population affects the people of the region positively. It was also concluded that the local people attended the natural sports festival, followed it and were happy to know the different people. Another striking point is that although the average age of the local population is high, they are energetic, active, productive and natural people.

Keywords: Kemaliye, Local People, Outdoor Sports.

1. GİRİŞ

Kemaliye; Doğu Anadolu Bölgesi'nin Yukarı Fırat Bölümü'nde yer alan Erzincan ilinin, ilçelerinden birisidir. Kemaliye; kuzeyinde Erzincan, güneyinde Malatya ve Elazığ, batısında Sivas'ın Divriği ilçesi ve doğusunda da Tunceli iliyle komşu olan bir konuma sahiptir. Cumhuriyet ilan edilmeden önce Elazığ'a ve 1926 yılında da Malatya'ya bağlanmıştır. Eğin olan ismini, Mustafa Kemal Atatürk'ten esinlenerek 21.10.1922 tarihinde "Kemaliye" olarak değiştirmiştir. 11.5.1938 tarihinde ise Erzincan'ın siyasî sınırlarına dâhil edilmiştir (Mert,2007).

Kemaliye bulunduğu konum itibariyle doğal ve beşeri özellikleri bakımından Erzincan, Elazığ ve Malatya illeri arasında bir geçiş sahası pozisyonundadır. Batıdan Yama dağı, doğudan

Munzur dağıyla çevrelenmiştir. Fırat nehrinin Karusu kolunun açmış olduğu dar ve derin vadinin nispeten genişlediği kesimde kurulmuştur(Karakaş, 2004).

Eski adıyla Eğin yeni adıyla Kemaliye doğal ve tarihi ögeleri bünyesinde barındıran bir ilçedir. Farklı özellikleriyle misafirlerine kapılarını açan Kemaliye; Doğu Anadolu bölgesi adına alternatif turizm merkezi olmaya adaydır. Kemaliye tarihi evleri ve kapı kilitleri, Karanlık kanyon, Kadıgölü kaynağı ve diğer soğuk su kaynakları, akarsu turizmine olanak tanıyan Karasu ırmağı ve Keban barajı gölü, farklı doğa sporlarına olanak sağlayan arazi koşulları, yaylaları, manzarasının sahip olduğu güzellik ve zengin kültürel birikimiyle Türkiye'nin alternatif turizm merkezi olabilecek yörelerinden birisidir(Akpınar, 2004).

Her yıl düzenlenen "Uluslararası Kültür ve Doğa Sporları Festivali" Kemaliye'nin alternatif turizm merkezi olmak yolunda attığı adımlardan birisidir. Kemaliye, tarihi dokusuyla olduğu kadar doğa sporlarıyla da kapısını her yıl aralamaktadır. Her yıl mayıs ya da haziran ayı gibi düzenlenen "Uluslararası Kültür ve Doğa Sporları Festivali"yle de yerli ve yabancı çok sayıda turisti ağırlamaktadır. Her yıl aynı temayla gerçekleştirilen festivalin 2018 Haziran ayında 39'uncusu gerçekleştirilmiştir. 39'uncu Uluslararası Kemaliye Kültür ve Doğa Sporları Festivali'nin ana teması 'özgün bir kültür, doğa sevgisi, spor ve kardeşlik"tir.Festival; Erzincan Valiliği, Kemaliye Kaymakamlığı, Kemaliye Kültür ve Kalkınma Vakfı(KEMAV) ve Kemaliye Belediye Başkanlığı tarafından düzenlenmektedir (TC İç İşleri Bakanlığı, Erzincan Valiliği, 2018).

Festivalin düzenlenmesinde ki amaç hem kültürel açıdan Kemaliye'yi tanıtmak hem de Kemaliye'nin doğasını gelen turistlerle paylaşmaktır. Doğasını misafirlerine sunan Kemaliye doğa sporlarıyla ev sahipliği yapmaktadır. Doğa sporları açık alanlarda yapılan her türlü faaliyet ya da spor olarak tanımlanmakla birlikte güncel TDK sözlüğünde tanımı bulunmamaktadır. Doğa sporlarının tanımı ve doğada yapılan sporlar aşağıda örnek olarak verilmiştir.

Doğa sporları açık alan etkinlikleri; doğada kendiliğinden var olan veya oluşturulmuş sularda, karada, havada, karda ve buzda yapılan etkinliklerden oluşmaktadır. Dağcılık, kaya tırmanışı, doğa yürüyüşü, kampçılık, kanyon geçişi, mağaracılık, kayak, aletli dalış, kuş gözlemi, botanik gözlem, doğada yapılan eğitim faaliyetleri, serbest dalış, delta kanat, yelken gibi etkinlikler bu kapsamda değerlendirilebilecek örneklerdir. Doğada yapılan her türlü spor doğa sporları olarak tanımlanmaktadır (Ardahan, Kaplan, 2012).

Doğada yapılan her türlü spor doğa sporu olarak tanımlansa da bölgenin arazi yapısı ve bölgede bulunan yeryüzü şekilleri yapılacak olan sporlara şekil vermektedir. Kemaliye'de

arazi yapısına uygun olan ve daha çok yapılan doğa sporları; base jump ve wingsuit uçuşları, yamaç paraşütü, rafting, kano, off road, kaya tırmanışı, doğa yürüyüşü, bisiklet ve kampçılık gibi sporlardır.

Türkiye'nin önemli doğa, tarih ve kültür şehirlerinin başında gelen Kemaliye ile ilgili literatür taraması neticesinde yapılan çalışmaların genellikle kültürel özelliklere ve tarihi dokuya yönelik olduğu tespit edilmiştir. Kemaliye evlerinin mimari özellikleri, kapı kilitlerinin incelenmesi, kültürü yansıtan ögelerle ilgili çalışmalar mevcuttur. Bu doğrultuda yapılan çalışmalara örnek vermek gerekirse; Keskin (2016), Yıldız(2014), Efeoğlu(2014), Yıldırım(2013), Vural (2010), Öztürk (2010) ve Alper'in (1990) çalışmaları bunlardan bazılarıdır. Kemaliye kültürünü ve tarihi dokusunu yansıtan çalışmaların yanı sıra biyoloji, su ürünleri, zooloji ve botanik alanlarını kapsayan çalışmalarda mevcuttur. Karlıdağ (2013), Dilkaraoğlu (2012), Karagöz(2010), Mete (2009), Gençay (2004) ve Orsay (2001) örnek olarak gösterilebilir.

Ayrıca turizm ve turizmin geliştirilmesiyle ilgili yapılmış çalışmalar bulunmakla beraber doğa sporları ya da Kemaliye Uluslararası Kültür ve Doğa Sporları Festivali'yle ilgili yapılmış çalışma bulunmamaktadır. Bu hususta literatürde yeterli çalışma olmadığı tespit edilmiştir. Bu çalışmanın bu konudaki ilk çalışmalardan olması ve bundan sonra yapılacak çalışmalara emsal teşkil etmesi amaçlanmaktadır.

Çalışmanın Amacı

Bu çalışmada Kemaliye Uluslararası Kültür ve Doğa Sporları Festivali ile ilgili yerel halkın görüşlerinin incelenmesi amaçlanmıştır.

Çalışmanın Alt Problemleri

1. Kemaliye halkı her yıl düzenlenen kültür ve doğa sporları festivalini orada yaşayan insanların nasıl değerlendirmektedirler?
2. Kemaliye halkına göre kültür ve doğa sporları festivalinin Kemaliye'ye katkıları neler olabilir?
3. Kemaliye halkına göre kültür ve doğa sporları festivalinin çevreye ya da burada yaşayan halka zararı olabilir mi?
4. Araştırmaya katılan Kemaliye halkından daha önce kültür ve doğa sporları festivaline katılan var mı? Ya da hangisine katılmak istemektedirler?

YÖNTEM

Araştırmanın Deseni

Bu çalışma, nitel araştırma desenlerinden biri olan "olgu bilim" deseni kapsamında yürütülmüştür. Bize tümüyle yabancı olmayan aynı zamanda da tam anlamını kavrayamadığımız olguları araştırmayı amaçlayan çalışmalar için olgubilim (fenomenoloji) uygun bir araştırma zemini oluşturur (Yıldırım veŞimşek, 2016).

Olgubilim araştırmalarında veri kaynakları araştırmayı araştırmanın odaklandığı olguyu yaşayan ve bu olguyu dışa vurabilecek veya yansıtabilecek birey ve gruplardır(Büyüköztürk ve diğerleri, 2016). Araştırılan olguya yönelik yaşantıları ve anlamları ortaya çıkarmak için görüşmeler yapılır. Bu görüşmelerin yapılma amacı araştırmacılara etkileşim ve iletişim olanağını üst seviyede sunması ve konunun ayrıntılarına inilmesine olanak sağlamasıdır. Konuyla ilgili irdeleme ve ayrıntılara girme olanağı sağlar araştırmacılara.

Bu bağlamda araştırmanın çalışma grubunu Kemaliye yerel halkından oluşan 12 kişi oluşturmaktadır. Esnaf, öğretmen, imam ve kendi yaptıkları ürünleri satan yerel halktan insanlarla görüşülmüştür.

Verilerin Toplanması ve Analizi

Veri toplama aracı araştırmacılar tarafından hazırlanmış açık uçlu soruların yer aldığı görüşme formudur. Yerel halkı oluşturan kişilerle görüşmeler yapılmış ve veriler toplanmıştır.12 kişiyle görüşülerek veriler elde edilmiştir. Verilerin analizinde betimsel analiz kullanılmıştır. Ayrıca; bireylerin görüşlerini doğrudan yansıtmak adına alıntılara da çalışmada yer verilmiştir.

BULGULAR

Çalışma neticesinde elde edilen bulgular ve katılımcıların vermiş oldukları yanıtların bir kısmı alıntı yapılarak aşağıda tablolar şeklinde paylaşılmıştır.

Alt Problem 1: Her yıl düzenlenen kültür ve doğa sporları festivalinin burada yaşayan insanlar olarak nasıl değerlendirecekleri?

Tablo 1

Yerel halk nasıl düşünüyor?	Frekans	Yüzde
✓ İyi ve faydalı	10	%40
✓ Turizme katkı	4	%16

sağlıyor		
✓ Farklı insanlar tanıyoruz	7	%28
✓ Pek ilgim yok	1	%4
✓ Nüfusu belirli bir dönem etkiliyor	2	%8
✓ Buradaki insanların görüşleri alınsın	1	%4

Çalışmanın ilk alt problem sorusu; her yıl düzenlenen kültür ve doğa sporları festivalinin burada yaşayan insanlar olarak nasıl değerlendirildiği yönündeydi. Bu soruya verilen yanıtlardan iyi- faydalı olduğu ve farklı insanları tanımaktan memnun oldukları sonucu çıkarılmıştır.

Çalışmaya katılım sağlayan yerel halktan bazılarının görüşlerini örnek olarak vermek gerekirse:

- ✓ *Bizim için çok güzel oluyor. Zaten kışın fazla bir nüfusumuz olmadığı için gelen misafirlerimizle ilgilenmek onları görmek hoşuma gidiyor.*

- ✓ *Çok güzel. Geleni gideni tanıyoruz, gençleri tanıyoruz. Kemaliye'ye katkısı oluyor turizm açısından.*

Alt Problem 2:Kültür ve doğa sporları festivalinin Kemaliye'ye katkıları neler olabilir?

Tablo 2

Festivalin Kemaliye'ye katkıları neler olabilir?	**Frekans**	**Yüzde**
✓ Maddi Katkı	10	%58
✓ Manevi (Kültürel) Katkı	4	%23.2
✓ Farklı insan ve kültür	2	%11.6
✓ Kültürel katkısı yok	1	%5.8

Çalışmanın ikinci alt problem sorusu olan festivalin Kemaliye'ye katkıları neler olabilir sorusuna verilen yanıtlar; maddi ve manevi katkısının olduğu yönündedir. Ayrıca farklı insan ve kültürleri tanımak dikkat çeken başka bir yanıttır.

Çalışmaya katılım sağlayan yerel halktan bazılarının görüşlerini örnek olarak vermek gerekirse:

- ✓ *Maddi ve manevi yönden çok büyük katkıları vardır. Farklı insanları ve farklı kültürleri tanıyoruz.*
- ✓ *Yöresel ürünlerimizi satıp hanımlarımız ev ekonomisine katkıda bulunuyor.*
- ✓ *Kemaliye isminin duyulmasına katkısı var. Yerli ve yabancı turistlerin ilgisini Kemaliye' ye çekmektedir.*

Alt Problem 3: Kültür ve doğa sporları festivalinin çevreye ya da burada yaşayan halka zararı olabilir mi?

Tablo 3

Çevreye ya da halka zararı var mı?	Frekans	Yüzde
✓ Herhangi bir zararı yok	11	%51.7
✓ Fayda sağlıyor	5	%23.3
✓ Çöpleri doğaya atıyorlar	2	%9.4
✓ Doğaya saygıları var ve çevreyi koruyorlar	3	%14.3

Çalışmanın üçüncü alt problem sorusu olan kültür ve doğa sporları festivalinin çevreye ya da burada yaşayan halka zararı olabilir mi sorusuna verilen yanıtlarda; herhangi bir zararı olmadığı aksine fayda sağladığı sonucuna varılmıştır.

Çalışmaya katılım sağlayan yerel halktan bazılarının görüşlerini örnek olarak vermek gerekirse:

- ✓ *Hiçbir zararı yok. Şenleniyor burası. İnsanlar geliyor. Panayırlar yapılıyor. Şenlik etkinlikleri yapılıyor. Farklı etkinlikler tanıtıma katkı sağlamakta.*

- ✓ *Hayır, hiçbir zararları yok aksine faydaları var. Doğaya saygıları var ve çevreyi kirletmiyorlar.*

Alt Problem 4: Kültür ve doğa sporları festivaline katıldınız mı? Ya da hangisine katılmak istersiniz?

Tablo 4

Festivale katıldınız mı? Katıldıysanız hangisine?	**Frekans**	**Yüzde**
✓ Katıldım	5	%16.6
✓ Katılmadım	6	%19.8
✓ İzledim	5	%16.5
✓ Tırmanış	5	%16.5
✓ Bisiklet	5	%16.5
✓ Rafting / Bot	3	%9.9
✓ Fotoğraf Yarışması	1	%3.3

Çalışmanın dördüncü alt problem sorusu olan kültür ve doğa sporları festivaline katıldınız mı? Ya da hangisine katılmak istersiniz sorusuna verilen yanıtlar; yerel halkın çoğunluğunun katılmadığı yönündedir. Katılanlar ise bisiklet turları, tırmanışa katılmış ya da izlemeyi tercih etmişlerdir.

Çalışmaya katılım sağlayan yerel halktan bazılarının görüşlerini örnek olarak vermek gerekirse:

- ✓ *Dağcıları gidip izledik ve bisiklet turnuvasına katıldık.*

- ✓ *Katıldım. Tırmanış ve raftinge katıldım. Bisiklete katılmak istiyorum ama pedal çeviremiyorum.*

- ✓ *Katılmadım, seyretmeyi tercih ederim.*

- ✓ *Hiç katılmadım ama rafting ya da bot safariye katılmak isterim.*

SONUÇ VE TARTIŞMA

Kemaliye'de düzenlenen Kültür ve Doğa Sporları Festivaline karşı yerel halkın görüşlerinin incelenmesi amacıyla yapılmış olan çalışmadan elde edilen sonuçlar şu şekildedir.

Doğa sporları şenliğinin faydalı, turizme katkısı olan, maddi ve manevi kazanç sağladığı yönündedir. Bu doğrultuda Akpınar& İneç (2011)'de yapmış oldukları çalışmada Kemaliye ilçesinin web tabanlı turizm bilgi sistemi isimli çalışmalarında Kemaliye İlçesi Web Tabanlı Turizm Bilgi Sistemi'nin oluşturulması sürecinde bölgede yer alan turistik yerler, görselleriyle birlikte toplanmıştır. Toplanan bu veriler sayısallaştırılarak, araştırmacılar tarafından sisteme yüklenmiştir. Turistik mevkilerin ve mekanların koordinatları GPS (Global Positioning System) ile belirlendikten sonra sisteme entegre edilmiştir. Son olarak da bilgiler; HTML, ASP, JavaScript ve DTHML dilleriyle geliştirilen bir web sitesi üzerinden yayımlanmıştır. Sistemde bilgi paylaşımlarının yanı sıra, sorgulama da yapılabilmektedir. Yapılmış olan bu çalışma bölgede bulunan turistlik yerler, tarihi yerler ve tanıtım açısından önemli bir çalışma olduğu söylenebilir.

Turizm açısından ele alınan başka bir çalışma ise; Danacı ve Akkaya da (2018) yapmış oldukları çalışmada Kemaliye ilçesinin sürdürülebilir turizm yönetimi ekseninde gelecek projeksiyonunu ele almış ve incelemişlerdir. Bu çalışmada Kemaliye'nin coğrafi konumu, tarihçesi, kültür turizmi ürünleri ve doğa turizmi ürünlerine değinilmiştir.

Ayrıca bölgeye gelen yerli ve yabancı turistlerin herhangi bir zararlarının olmadığı aksine yarar sağladıkları ve nüfusu belirli bir sürede olsa arttırmalarının bölge halkını olumlu etkilediği ifade edilmektedir. Gelen turistlerin bakış açısından değerlendirmek gerekirse; Lök tatlısı, Mani Yolu, İlk Doğa Tarihi Müzesi, Karanlık Kanyon, Şair Ahmet Kutsi Tecer'in doğduğu ve Orda Bir Köy Var şiirine konu olan Apçağa Köyü ve birçok güzelliğiyle gelen turistleri de kendisine hayran bırakan güzellikte bir yerdir Kemaliye. Kemaliye yerel halkıda gelen yerli ve yabancı turistlerin yarar sağladıkları yönünde ve bölgeyi olumlu etkilediklerini

ifade etmektedirler. Çevreyi korudukları, çöplerini attıkları ve bölge halkını belirli bir dönemde olsa mutlu ettikleri ulaşılan başka bir sonuçtur.

Yerel halkın doğa sporları şenliğine katıldıkları, izledikleri ve farklı insanları tanımaktan memnun oldukları sonucuna da varılmıştır. Dikkat çeken başka bir husus ise; yerel halkın yaş ortalaması yüksek olmasına rağmen enerjik, hareketli, üretken ve doğasever insanlar oldukları gözlemlenmiştir.

ÖNERİLER

- ✓ Kemaliye ilçesinin doğasının, tarihinin ve kültürünün tanıtımı için farklı etkinlikler planlanmalıdır.
- ✓ Uluslararası kültür ve doğa sporları festivaline daha fazla katılım sağlanması adına okulların öğrenci gezileri düzenlemesi gereklidir
- ✓ Festivale vatandaş katılımının arttırılmasına yönelik tanıtımların yapılması sağlanmalıdır.
- ✓ Hem tarihi dokusu hem de doğal özellikleri göz önünde tutularak bütün özelliklerini kapsayan tanıtıcı çalışmalar yapılmalıdır.

Kaynaklar

Akpınar, E. (2004). Doğu Anadolu Bölgesi'nde Alternatif Turizm Merkezi Olmaya Aday Bir İlçe: Kemaliye, *Sosyal Bilimler Dergisi*. C: 6, s. 207-236

Akpınar, E & İneç, F.(2011). Kemaliye İlçesi (Erzincan) Web Tabanlı Turizm Bilgi Sistemi, Conference: Uluslararası Katılımlı Coğrafya Kongresi.

Alper, B.(1990). *Kemaliye (Eğin) yerleşme dokusu ve evleri üzerine bir araştırma.* Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul Teknik Üniversitesi, Fen Bilimleri Enstitüsü, İstanbul.

Ardahan, F & Kaplan, A.(2012). Doğa Sporları Yapan Bireylerin Profilleri, Doğa Sporu Yapma Nedenleri ve Elde Ettikleri Faydalar: Antalya Örneği.

Büyüköztürk, Ş. , Çakmak, E. K. , Akgün, Ö. E. , Karadeniz, Ş. , & Demirel, F. (2016). Bilimsel araştırma yöntemleri. *Ankara: Pegem Akademi*.

Efeoğlu, M.(2014). *Kemaliye, Başpınar' da geleneksel konutların yapım tekniklerinin incelenmesi ve M. Tamer Aksoy Evi restorasyon önerisi.* Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Yıldız Teknik Üniversitesi, Fen Bilimleri Enstitüsü, İstanbul.

Danacı, M.C & A. Akkaya, F. (2018). Kemaliye (Eğin)'de Sürdürülebilir Turizm Yönetimi Ekseninde Gelecek Projeksiyonu. Erzincan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi (ERZSOSDE) XI-I: 233-250 [2018]

Dilkaraoğlu, S.(2012).*Kemaliye (Erzincan) ilçesi su kenelerinin (Acari: Hydrachnidia) sistematik yönden incelenmesi.* Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Fırat Üniversitesi, Fen Bilimleri Enstitüsü, Elazığ.

Gençay, Ö.(2004). *Kemaliye-Erzincan yöresine ait propolislerin bitkisel orijini ve kimyasal içeriğinin belirlenmesi.* Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Hacettepe Üniversitesi, Fen Bilimleri Enstitüsü, Ankara.

Karagöz, Y.(2010). *Kemaliye (Erzincan) ilçesinde yayılış gösteren bazı liken türlerinin taksonomik ve ekolojik özellikleri.* Yayınlanmamış Doktora Tezi, Atatürk Üniversitesi, Fen Bilimleri Enstitüsü, Erzurum.

Karakaş, E.(2004). Kemaliye'nin Kuruluşu Gelişmesi Ve Fonksiyonel Özellikleri, Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, Fırat University Journal of Social Science Cilt: 14, Sayı: 2, Sayfa: 19-48, ELAZIĞ-2004

Karlıdağ, Y. (2013). *Keban baraj gölü Kemaliye bölgesinde kullanılan balık yakalama aletleri ve av veriminin araştırılması.* Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Fırat Üniversitesi, Fen Bilimleri Enstitüsü, Elazığ.

Keskin, S.(2016).*Geleneksel Kemaliye evlerinin ahşap kapı ve pencerelerin incelenmesi*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Gazi Üniversitesi, Fen Bilimleri Enstitüsü, Ankara.

Mert, O.(2007). Kemaliye'de Eski Türk İzleri: Dilli Vadisindeki Petroglif Ve Damgalar, A.Ü. Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi Sayı 34 Erzurum 2007.

Mete, Ö. (2009).*Kemaliye (Erzincan) ve çevresinde bulunan Cynipidae (Hymenoptera) familyasına ait türlerin neden olduğu galler üzerine sistematik araştırmalar.* Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Hacettepe Üniversitesi, Fen Bilimleri Enstitüsü, Ankara.

Orsay, B.(2001). *Keban Baraj Gölü Kemaliye bölgesinde yaşayan barbus esocinus ve barbus xanthopterus'un yakalama aletleri ve populasyona etkileri.* Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Fırat Üniversitesi, Fen Bilimleri Enstitüsü, Elazığ.

Öztürk, N.(2010). *Kemaliye (Eğin) Halıları*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Atatürk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Erzurum.

TC İç İşleri Bakanlığı, Erzincan Valiliği (2018)

Vural, K. (2010). *Anadolu'da ev kültürünün gelişimi ve geleneksel Türk evine örnek "Kemaliye (Eğin) evleri".* Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi, Fen Bilimleri Enstitüsü, İstanbul.

Yıldırım, A.& Şimşek, H.(2016). Sosyal Bilimlerde Nitel Araştırma Yöntemleri, (10.Baskı) Ankara: Seçkin Yayıncılık

Yıldırım, H. (2013). *Erzincan Kemaliye İlçesindeki yaygın halk inanışları,* Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Fırat Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Elazığ.

Yıldız, H. (2014). *Kemaliye, Başpınar 'da geleneksel konutların mimari özellikleri ve koruma sorunları üzerine bir araştırma*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Yıldız Teknik Üniversitesi, Fen Bilimleri Enstitüsü, İstanbul.

FYODOR DOSTOYEVSKININZƏMINÇILIK KONSEPSIYASI ("ŞEYTANLAR" ROMANININ MATERIALLARI ƏSASINDA)

Dos. Dr.Umudova Kəmalə Aydın qızı
Bakı Slavyan Universiteti
Klassik Rus ədəbiyyatı kafedrası
Umudova_kyamalya@mail.ru

Abstract:In the article it is disputed about foundation which one of the important ideological primary of Dostoevsky's creativity and the strengthening trends of this idea in 60-70 years. Foundation is based on the philosophy of Christianity, which is the main line of Dostoevsky's creativity. In the "Demons" novel the context of the "people" was the moral and ethical perspective, point of view to the whole Russian society. Personality and society, the theme of personality and time in the novel are explained in the destiny of two intelligent stinging. Russian people are described as living bearer symbol of Jesus Christ, but the Russian intelligents are described as not receive a portion of this culture, deep down to atheism and nihilism, as the embodiment of ignorance.

Keywords: Dostoevsky's "Demons" novel, Russian literature, Jesus Christ, people, foundation, nihilism

Dostoyevskinin "Şeytanlar" romanı öz ideya-bədii xüsusiyyətləri ilə yazıçının yaradıcılığında və bütövlükdə rus ədəbiyyatında müstəsna yer tutur. Bu, Rusiyanın ictimai, mənəvi həyatını əks etdirən bir apokalipsis romanıdır. Dostoyevski romanı rus ədəbiyyatının Qoqoldan başlayan və Tolstoya uzanan mənəvi dirçəliş, xilas axtarışını təcəssüm etdirir. Qoqol Rusiyada mənəvi həyatın əsaslarını şübhə altına alan "Ölü canlar"ı yaratdı və bununla nəinki bu dünyada, həm də o dünyada xilası olmayan, məhv olmuş, ölü ruhları inkar etdi.

Qoqolun ardı ilə ədəbiyyata gələn Dostoyevski başqa yol seçdi. Bu açıq nəsihət, təzkirə yolu, mahiyyət etibarilə həyatın özü ilə son dərəcə açıq söhbət yolu idi. Dostoyevski sözü xilasa yönəlmişdi. Bu cürkeçid heç bir inkara yol verməyən inam simvoluna əsaslanmaqla mümkün ola bilərdi. Mənəvi onurğa, zəmin axtaran yazıçı 60-cı illərdən başlayaraqxalq, mənəviyyat, dini təsəvvürlər üzərindən romanlar yazmağa başladı. Dostoyevski haqq arayışında ən son sözün xalqa, onun içərisindən çıxan seçilmiş insanlara aid olduğuna inanırdı. O, bu inamı keçməkeçli həyat və yaradıcılıq yolunda qazanmışdı. "Xalq öz xeyirxahlarını qəhrəmanına çevirir", "xalq şəxsiyyətdən üstündür" kimi ifadələr yazıçının Sibir sürgünündən döndükdən sonra yaratdığı bir çox əsərlərin əsas qayəsini təşkil edir.

"Şeytanlar" romanında Dostoyevskinin "zəmin" ideologiyası və dini-fəlsəfi dünyagörüşünün əsas istiqmətləri öz bədii əksini tapmışdır. Zəminçilik yazıçının "yeni fikri" kimi 60-ci illərin əvvəlində ortaya çıxır. Bu dövrdə şəxsiyyətin xalqla olan bağları mövzusu yazıçının diqqət mərkəzində idi. Bunun da bir çox səbələri var idi.

Xalq Dostoyevskiyə görə sinfi və ya sosioloji təbəqə deyildir. Dostoyevskidə kənd və ya kəndli təsviri yoxdur. Xalqda İsa Məsih və gözəllik anlayışlarını yaşada bilənmənəvi keyfiyyətlər toplanmışdır. Rus xalqı, yazıçının əmin olduğu kimi,öz peyğəmbərini inkar etmir, onun həqiqqətinə şəkk etmir və dünya ilə barışıqda yaşamaqda davam edir.

Xalq və xəlqiliyi itirmək inamın və Allahın itirilməsi deməkdir. Rus sivil cəmiyyətinin mənəvi süqutu ,ən başlıcası, onun böhrandan çıxışı, şeytana uyaraq qəlbini itirmiş insan ruhlarının xilası mövzusu Dostoyevskinin bu dövrü əhatə edən (70-ci illərin əvvəli) bütün məktub və qeydlərinin ana xəttini təşkil edir.

Rusiyanın dirçəliş yolu milli köklərə qayıdışdan keçən sosial islahatlarasöykənə bilər, sadəcə Qərbin ardınca gedərək, onu təkrarlamaqdan deyil. Rus kosmopolit qərbçilərinə qarşı Dostoyevski zəminçilik ideyasını daşıyan "bəşəri insan" xarakterini önə çəkir və rus pravoslavlığının öz xilaskar missiyasında bütün dünyanı xilas edəcəyinə inanırdı."...qərb ideallarını olduğu kimi qəbul edə bilmərik, çünki onları nə xalqımız, nə tariximiz yaratmamışdır...Biz qədim Moskvaya ideallar ardınca getməmişik, biz ora öz ideallarımızı gətirmişik. Azad inkişaf şəraitində biz rusların gələcəyinə, onların müstəqil yaşamasının mümkünlüyünə inanırıq"[1; 20, 210].

Avropa mədəniyəti və düşüncəsinin rus xalqı üçün yad olması fikri yazıçıya rahatlıq vermirdi. "Qeyd dəftərçəsi"ndə(1863-64 cü illər) sosializm nəzəriyyəçiləri və nihilistlərə müraciət edərək, o yazırdı: "...siz sosializmi təbliğ edirsiniz, lakin özünün təcrübəyə inanırsınız. Bilin ki, boş sözlərlə heç kimi sosializmə inandırmaq olmaz. Təcrübə lazımdır. Demək ki, indiki şəraitin inkişafına nail olmaq lazımdır ki, təcrübə toplanılsın, məhz bu yolla xalqlar sosializmə yetişəcəklər, lakin bir şərtlə: bunun bütün cəmiyyət üçün universal çıxış yolu olması həqiqətdirsə"[20, 172].

Milli inkişaf yad nəzəriyyələrdən, inqilabi sıçrayışlardan deyil, xalqın tarixən oturuşmuş yaşam, təfəkkür tərzindən irəli gələrək formalaşan bir yoldur. Rus milli tarixinin zəminini təşkil edən qəbilə icması və sobor ruhu tanınmadıqca, xalqın həyatı yenilənə və inkişaf edə bilməz. Qərb I Pyotrun timsalında artıq bir dəfə Rusiyanı xilas etməyə gəlmişdi. İkiyüz ilə yaxın bir müddətdə xalqın rifahını yüksəltməyə çalışsalar da, bunun nəticəsi

olmadı. Xalq islahatçı çarı qəbul etmədi. Dostoyevski Pyotrun sayəsində Rusiyanın avropalaşmasını rus xalqının milli ruhuna xəyanət hesab edirdi.

Dostoyevski bu mövzunu qərbçilərdən fərqli olaraq, onların düşüncələrinin tam əksinə izah edirdi. " Pyotr islahatları, Avropa həyat tərzi ilə biz burjuaziyanı da qəbul etdik və Qərbdə olduğu kimi, xalqdan ayrı düşdük. Bu səbələrdəndir ki, biz çox müzakirələr açır və özünütəhlillə məşğul oluruq, lakin bilavasitə yaşamalı olduğumuz xalqın həyatı deyilən bir nəsnə get gedə azalır, yoxa çıxır"[20, 194]. Yazıçı zəminə qayıdış olmadan, rus xalqının mədəni təbəqəsinin, rus ziyalılarının "mənəvi gücsüzlüyünün" davam edəcəyini qeyd edirdi.

60- cı illərdən başlayaraq Dostoyevski " zəmin" konsepsiyasını irəli sürməyə başlayır, qardaşı Mixail ilə birlikdə "Vremya" ("Zaman") və "Epoxa" ("Dövran") adlı jurnallar çap edir. Zəminçilik yazıçının cəmiyyətdə baş verə biləcək inqilablara qarşı qorxusunu ifadə edən bir ideologiya idi. 1867-1871-ci illər ərzində Dostoyevski Avropada yaşayır. Burjua, kapital münasibətləri onu heç cür qane etmir, Rusiya ilə qərb həyatı arasında fərqi getdikcə daha dərindən dərk edən yazıçı ölkəsinin tarixi inkişaf yollarını Rusiya və Avropa, xristianlıq və sosializm mövzuları üzərindən araşdırmağa və dəyərləndirməyə çalışır.

Dostu A.N. Maykova yazdığı bir məktubda((16/28 avqust, 1867-ci il) Dostoyevski yazmğa hazırlaşdığı "Şeytanlar" romanının ideyasını belə qələmə alır: " ...bütün bu liberallar və guya inkişafdan yana olan sosialistlər... Rusiyanı təhqir edirlər və bunu heyranlıqla şərəf işi hesab edirlər... onlar Rusiyaya xas olan hər bir özəlliyə nifrət edirlər"[28,1; 210]. Sosializm nəzəriyyəçilərinin insana baxış tərzi və yazıçının bu mövzuda mövqeyi mahiyyətçə bir-birindən tam fərqlənirdi.

"Şeytanlar" romanında Dostoyevski Qərb sivilizasiyasının təsiri ilə milli zəmindən uzaq düşmüş, nihilist rus ziyalılarının silsilə portretini yaradır(Stavroqin, Kirilov, Şatov, Verxovenski). Cəmiyyətin mənəvi durumunun fəlakətlə nəticələnəcəyindən əndişələnən yazıçı, xilas yolunu xalqa inanmaqda, onun İlahi ruh daşıyıcısı kimi birmənalı nəsnə olmasını qəbul etməkdə görürdü. Belə bir məqamda Rusiyada məşhur "neçayev hadisəsi" baş verir. Gənc tələbənin gizli sosialist təşkilatının üzvləri tərəfindən qətlə yetirilməsini Dostoyevski cəmiyyətin mənəvi aşınmasının təhlükəli simptomu kimi dəyərləndir. "Allahın varlığını" sübut etmək üzərinə yazmağı planlaşdırdığı "Böyük günahkarın taleyi" başlıqlı romanını təxirə salaraq, rus nihilizminin səbəblərini, qeneoloji köklərini araşdırmaq məqsədilə o, "Şeytanlar" romanını yazır. İncildən götürülmüş, insanın içindən boylanan və sürüyə daraşan şeytanlar mövzusu romanda mənəvi-etik aspektdə təsvir olunur.

70-ci ilərin nihilizmi, yazıçının düşündüyü kimi, rus qərbçilərinin ideyalarının davamı olsa da, keçid dövrünün və rus mədəni təbəqəsinin xalqın mənəvi dəyərlərindən uzaq qalmasının nəticəsidir. Ziyalıların xalqla birliyini mühüm hesab edən Dostoyevski bütün inamını rus xalqı ilə bağlayır, onu İlahi ruhun daşıyıcısı hesab edir.

Almaniyada əldə etdiyi rus qəzetlərində "Xalqın intiqamı" adlanan gizli terror təşkilatının fətvası ilə günahsız tələbənin qətlə yetirilməsi xəbəri yazıçını sarsıdır. Cəmiyyətdə dərin kök salmış mənəvi bəlalardan xəbər verən bu hadisə zəminindən uzaq düşmüş rus cəmiyyətinin faciəsini əks etdirəcək bir siyasi romanın əsas süjet xəttini təşkil edir. "Nihilistlərin və qərbçilərin kökünü kəsmək lazımdır", - Dostoyevski məktublarının birində yazırdı[29,1; 113]. Rus cəmiyyyətində ateist meyillərin dərin kök salmasının səbəbləri haqda düşüncələr yazıçını siyasi motivləri özündə ehtiva edən roman yazmağa sövq edir.

Yazıçının qarşısında duran əsas məqsədlərdən biri rus niqilizminin köklərini üzə çıxarmaq, onun səbəbkarlarını ifşa etmək idi."Atalar" nəsli romanda 40-cı illərin idealist-liberallarını təmsil edən Stepan Verxovenski, "oğullar" isə 70-ci illərin nihilisti Pyotr Verxovenski obrazları ilə təmsil olunur. Rus qərbçilərinin ateist köklərinin Qərbdən gəlməsi, milli zəminə zidd olması Dostoyevskinin nəzərində artıq bir fakt idi və bu "rus insanının vücudunu tərk edib donuz sürüsünə girmiş şeytanlar" [29,1; 145] haqqında yeni bir romanın yaranmasına təkan vermiş oldu. Bəzi tənqidçilər romanı bədiilikdən uzaq olmaqda, pamfletə bənzəməkdə günahlandırirdilar. Romanın bu traktovkası tamamilə elmi əsaslardan və obyektivlikdən uzaq idi.

Qısa bir zamanda Dostoyevski romana yeni bir cizgi verdi. Pyotr Verxovenski əsas deyil, ikinci planda təsvir olunmağa başladı. Pyotr obrazı zalım olmaqla komik səciyyə daşısa da, əsas zülmkar Nikolay Stavroqin daha qorxulu və təhlükəli bir cəhəti özündə ehtiva edən iblisanə ruhun daşıyıcısına çevrilir. Əsas məsələ qəhrəmanın qəlbində baş verən təzadlı toqquşmalar, onu narahat edən hisslər idi. Rus ziyalısının xalqın inanc və ideallarındanuzaq düşməsi milli faciə səviyyəsinə gətirilir.

Dostoyevski kimi yazıçı ona görə klassikdir ki, faciəni dramdan ayıra bilir. O, dramatik situasiyanı önə çəkərək, hətta terrorçu, inqilabçı, dağıdıcı Pyotr Verxovenskini baş qəhrəman edəcək roman yazmır. Əsil faciə Nikolay Stavroqin şəxsiyyəti ilə bağlıdır. Faciə rus milli ruhunun, pravoslav mənəviyyatının yaşanmasına qəlbində yer tapa bilməyən, nə insan, nə də iblis ola bilməyən möhtəşəm eybəcərliyi ifadə edən, var olarkən yox sayılan və ya yoxkən var olması labüd bir maskalanış insanobrazından gedir.

Həm Pyotr, həm Stavroqin zülmkardır: birincini yazıçı, müəyyən mənada ciddiyə almaya da bilər, ikincini isə önə çəkir. M.N. Katkova ünvanladığı məktubunda Dostoyevski yazırdı: ”Təəcüblü də olsa, bu surət əsasən komik səciyyə daşıyır. Bütün bu hadisə romanda əsas planı təşkil etsə də, aksessuardır, başqa birinin, əsil baş qəhrəman adlana biləcək şəxsin təsviri üçün vasitədir”[29, 1; 141-142].

Stavroqin obrazında, Dostoyevski, göründüyü kimi, “Böyük günahkarın taleyi” mövzusuna bir daha geri dönərək, “Rusiya ve Qərb” antitezi üzərindən rus xristian başlanğıcının “ şeytani” , ateistik başlanğıcla mübarizəsini əks etdirməyə çalışır. “Neçayev hadisəsi” getdikcə epizodik rol almağa başlayır. Siyasi pamflet və onun qəhrəmanı artıq romanda əsas yeri tutmur. Ön plana isə zəminçilik mövzusu, xalq və onun inancı mövzusu çıxır. Məhz bu fonda baş qəhrəman Stavroqinin faciyəsi açıqlanır. “Şeytanlar” tədricən roman-faciyəyə çevrilir.

“Şeytanlar” romanında yazıçının iki niyyətinin izləri qalmışdır: anarxist “əcinnələr”ə qarşı pamflet (Pyotr Verxovenski xətti) və güclü şəxsiyyətin mənəvi faciyəsi(Nikolay Stavroqin xətti). Bəzi tədqiqatçılar, bundan irəli gələrək, romanı ikiplanlı olaraq dəyərləndirlər. Bəziləri fəlsəfi, bəziləri isə siyasi planın romanda öndə olmasını vurğulayırlar. L. Saraskinanın qeyd etdiyi kimi, “Şeytanlar” romanı realistlər və tənqidçilər tərəfindən Dostoyevskinin bütün romanlarının cəmindən də artıq həmlələrə məruz qalmış oldu”[3, 9]. Dostoyevski üçün mühüm olan insanın xilasına olan ümid və istəkdir. O, sona qədər qəhrəmanının xilasına ümid bəsləyir. Hətta Stavroqinə etiraf yazdırır, onu abidin ayağına gətirir("У Тихона"). Yaşamaq üçün son bir addımı atmalı olduğu halda, qəhrəman insanlara inamsızlıq, bütün bəşəri duyğulara etibarsızlıq nümayiş etdirir.

Dostoyevski ölünü diriltməyə çalışan yazıçıdır.Stavroqin ölür, amma onun ruhunun metafizik anlamda mənəvi zühuruna inam qalir. Bu, qələmin cövhərində yaşayan bir enerjidir, şüurötəsi bir məqam və ya məkandır. “Şeytanlar” romanı konkret, tarixi hadisənin bədii təzahürü deyil. Azərbaycan tədqiqatçısı M. Qocayevin söylədiyi kimi, roman “ilk növbədə ideya-bədii problematikası, insan və cəmiyyət haqqında dərin mənəvi və fəlsəfi məsələlərin mahiyyəti nöqteyi-nəzərindən mühüm əhəmiyyət kəsb edir”[2, 224].

“Neçayev məsələsi” – tələbə İvanovun Neçayevin başçılığı altında fəaliyyət göstərən gizli inqilabi dəstəsi tərəfindən öldürülməsi yazıçının diqqətini yalnız fərdi hadisə kimi deyil, daha dərin, həyati, tarixi məsələləri özündə ehtiva edən simptomatik bir hadisə kimi dəyərləndirilir və təsvir edilir.Dostoyevski romanda insan azadlığı problemini qaldırır, onun dünya və özü qarşısında mənəvi məsuliyyəti məsələlərinə toxunur. O, rus ziyalılarının

fərdçilik, xalqdan ayrı düşmə meyillərini ifşa edir. Bu cür hallar ateist şüurunu səciyyələndirən cəhətlər idi. Tarixi faktların qeyd olinması ilə yanaşı romanda insan xarakterlərinin təsviri əsas yer tutur. "Şeytanlar" romanında "gündəlik hadisələrin" təsviri insanın mənəvi mahiyyətinin üzə çıxmasına və zəminçilik ideyasının təsdiq olunmasına xidmət edir.

Qərbçiləri «Pyotr yuvasının yetirmələri"[21, 41], "cəmiyyətin rus olmayan hissəsi", "sivil ruslar"[29,1; 145] adlandıran Dostoyevski, onları İsa Məsih idealına dönük çıxmaqda, xristianlığı sosializmlə əvəz etməkdə günahlandırırdı. Cəmmiyyətdə hökm sürən qarışıqlıqdan onlar inqilabi nəticələr çıxararaq, insanı fəal sosial mübarizəyə səsləyir və yalnız bu yolla cənnətin qurulacağlna söz verirdilər. Belinski sosializm ideyasını insanı alçaltmaqdan və rəzalətdən qurtara biləcək bir yol kimi qəbul edirdi. İnsan mübarizə etmək, öz azadlığını müdafiə etmək haqqına sahib olurdu. İnsan son həddi belə aşmaq hüququnu qazanırdı.

Belinskinin ideyaları Dostoyevskiyə çox paradoksal görünürdü. Sosializm ideyaları insanı ikili seçim qarşısında qoyurdu. Raskolnikov və ya İvan Karamazov da öz "gözəl" ideyalarını istənilən vasitə ilə əldə etməyə çalışırdılar. Dostoyevski hesab edirdi ki, sosializm ideyası cəmiyyətin ziyalı təbəqəsinin doğma torpaq və onun idealları ilə ayrı düşməsinin nəticəsidir. Zorakılıq və qan tökülməsinə bəraət verən məntiq heç zaman həyatın üzvi inkişafından doğan nəticə ola bilməz, hər zaman isə boş insanın mücərrəd idrakının məhsulu kimi ortaya çıxacaqdır. Lakin dünya öz sirləri və aşkarlığı ilə insan təfəkküründün məhsulu deyil və sona qədər dərk oluna bilməz.

Ateizm insan hisslərini ideyadan asılı qoyaraq onlara sərbəstlik vermir. Din isə insan qəlbinin ölməzliyinə inama səsləyir.Insan qəlbi inamda öz adekvat ifadəsini tapır."Sosialistlər qarın davası edirlər.Onlar bunu fəxrlə deyirlər.Xristos isə deyir: nəfsdən ucada başqa şeylər var. Bu – özünə, öz nəfsinə, "mən"inə sahib olmaq, bu "mən"i qurban vermək, onu hamıya peşkəş etməkdir" [20, 192-193].

Dostoyevski sosializmi, onun maddi rifah vədlərini inkar edirdi. Bunun arxasında insan şəxsiyyətinin tapdanması, onun azadlığının məhdudlaşdırılması meyilləri gizlənirdi. İnsan dünyaya və həyata qarşı ağlı ilə deyil, hissi ilə yanaşdıqda ətraf varlığı daha dolğun dərk edir. Dostoyevski fəlsəfəsinin humanist əsasları insanın daxilində şər qüvvələrin inkarına yönəlmişdir. İnsan mənəviyyatına inam və insanın ilahi cizgiyə sahib olması yazıçını sosializm nəzəriyyəçilərindən tamamilə fərqləndirirdi. İnsanın həyata geri dönüşü sivilizasiyanın verdiyi yalançı üstünlüklərdən imtina edərək, zəmin, xalq ilə tamamilə şüurlu surətdə baş verə biləcək mənəvi birliyə yetişmək demək idi.

Beləliklə, “Şeytanlar” romanında Dostoyevskinin zəmençilik görüşləri yer alır. Romanda Dostoyevski 70-ci illər rus cəmiyyətinin faciəsini əks etdirir. Əsərin ümumi konsepsiyaını insana Yaradan və xalq haqqında əbədi təsəvvürlər işığında baxış bucağı təşkil edir. Xalqın dini idealına inam sivil cəmiyyətin çarəsizlik, mənəvi tükənmişlik, aşınma problemlərindən xilas yolu kimi təsdiq olunur.

“İdiot” romanından başlayaraq “Şeytanlar”a gedən yaradıcılıq yolunda zəmençilik düşüncəsi öncə “müsbət gözəl insan” konseptində, sonra isərus insanının zəminindən, xalqından ayrı düşməsinin faciyəvi sonluqlarından bəhs edən bir mürəkkəb roman kontekstində özünü büruzə verir.Zəmençilik ideyası işığında Dostoyevski nihilizmin qeneoloji inkişafını, rus qərbçilərinin 40-cı il idealistlərindən 70-ci ilərin praqmatikləri və ateistlərinə uzanan təkamül xəttini izləyir.

XXI əsr bir çox qorxulu tarixi kataklizmləri geridə qoydu. Bəşəriyyət daha yeni və geniş miqyaslı dəhşətli silkinmə təhlükələri ilə üz-üzədir. Dostoyevski çox öncədən “Şeytanlar” romanında xalqın inancının, bu müqəddəs ruhun unudulmasının mənəvi iflasla bitəcəyini xəbər verirdi. Cəmiyyətin ümumbəşəri dəyərlərə dönüşü ilə romanın ideya-fəlsəfi məzmunu yeni dəyərlər kəsb edir.

Müasir zamanda insan və cəmiyyət haqqında köhnə təsəvvürlər dağılır, insan sosioloji,tarixi hadisə kimi tədqiq olnmaqdan ziyadəmənəvi-etik hadisə kimi dəyərləndirilir. Bu kontekstdə Dostoyevskinin “Şeyanlar” romanında ifadə etmək istədiyi ideyalar hər zaman aktuallığını qoruyur.

İstifadə olunmuş eserler:

1. Достоевский Ф.М. Полн.собр.соч.:В30-ти тт. Л.: Наука, 1972-1988(Bu nəşrə istinad mətndə cild və səhifə göstərilməklə mötərizədə qeyd olunur. Orijinaldan tərcümələr məqalə müəllifinə aiddir).
2. Коджаев М. К. Характерыи идеи Ф. М. Достоевского. Баку: Мутарджим, 2007, 464 с.
3. Сараскина Л. «Бесы» - роман-предупреждение. М.: Советский писатель, 1990, 480с.

A STUDY ON THE COMMUNICATION PATTERNS OF THE NON-VERBAL "HAND GESTURES" OF ARAB JORDANIAN PEOPLE

FOCUSING ON THE CONTRAST WITH
COMMUNICATION PATTERNS OF KOREANS

Dr. LEE JUNG AE
University of Jordan

1. Introduction

Language is literally composed of correspondence system of voice and meaning, and human communication means.[139] In particular, it is common that human communication methods are performed in the languages promised in each society. And the members of the society are living and developing a unique culture with their own language.

Language is generally accompanied by sound. Therefore, it is common to communicate with 'sign language (hand gestures)' as a way of communication for people who can not hear like the hearing-impaired.

In Korea, however, it is becoming fashionable to express that many Korean stars are putting their arms up on their heads to convey love to fans who have difficulty in direct contact due to the Korean Wave, or young teen Stars cross their thumbs and index fingers as an expression of economic activity.

The 'Hand Gestures' in the Arab countries, especially in Jordan, can be regarded as one of the very broad and commonly used discourses, unlike Korea. Therefore, it is one of the ways to keep conversation relatively quietly. And because there is no sound, it is one of the communication methods to focus on the expression of hand gestures of the other party and to create a friendly conversation atmosphere.

I will try to make a contrast study on this field with the assumption that it is a part of understanding the social culture of each other to contrast how the ‘Hand gestures' are used in different social cultures.

[139] Dae-Kyu, Noh (2002. 9), Korean phonetic semantics, KOOHAK, p. 21

2. Hand Gestures

We will examine the functions of 'handwriting language' that communicates gestures instead of letters and sounds in various language activities in our life.

And how the communication patterns of ‘Hand gestures’ in Korea and Jordan are different are classified into the following three categories. Firstly, we will see expressions that communicate in the same gesture and the same meaning in both countries, Secondly, expressions that communicate in the same gesture but different meaning, and unique communication expressions in Jordan.

2.1. ‘Hand gesture’ as Communication(Discourse) and Function of Omission

In general, omission in the text, written language and the discourse, spoken language is a universal phenomenon that can be easily found in any languages. This means that omission is an important mechanism in language life. It is because of the effective exchange of information. The reason language groups use the mechanism of omission is because of effective information exchange.[140]

The omission in communication can be said to have the effect of raising the value of the information by showing only the core information. According to Kang Yeon-im (2005), it is pointed out that those who participated in the communication omit the non-focal information drastically and speak only the verbal elements with high information value. If only the elements with high information value are uttered, there is a strong point to transmit new information quickly. It was said that the information was strengthened by focusing on the contents to be conveyed by using the omission mechanism.

In any society, it is common to use a signal when communicating something, such as a request for rescue, when it is distant from the visible distance, which is impossible to communicate by sound.

The conditions of omission in communication are as follows. Kim Il-yong (1982) focuses on the precedence and discusses the conditions of omission as 'recurrence condition', 'same instruction condition', and 'precedence condition'. In Kim, Joo-joo (1985), restoration possibility and phrase information are presented as a condition of omission (Ibid; 2005).

Jordanian people are very naturally communicating gestures as like the movement of the eyes, eyebrows and jaws, sounds with the tongue, the hugs, the cheek kiss and the hands in everyday life, not just in any special situation.

[140] Yeon-Im, Kang (2005, 3), Korean Discourse and Omission, Ewha Cultural History, p.12

It is common for Koreans to communicate their emotions and contents to each other by hugging or using other gestures when expressing goodwill or warning.

This type of communication, such as gestures or ‘hand gesture', is limited to when the listener and speaker perceive each other. And it is common to be expressed in the same place where it is expressed as a response to a speaker 's speech or an answer. Therefore, the economics of conversation is more advantageous than the way in which the speaker and listener communicate only in spoken language.

In this paper, it is assumed that ‘hand gesture' is a way of expressing economic communication that omits contents that are not so important and conveys the most important information and raises its value.

Therefore, I would like to examine this communication method under the hypothesis that it should be treated as a kind of language in sociolinguistic terms, that is, a 'second language' to communicate.

2.2. The expression of "hand language" communicated in the same meaning between Koreans and Jordanians

Here are some examples of expressions that communicate the same gesture with the same meaning between Koreans and Jordanians:

First, it is one of the means of communication in the same meaning in both countries, as it means "victory" when the tongs and the middle finger are raised

Second, the hand shake is naturally done upon meeting and parting.

Third, when the thumb is pointed upwards, it means 'good', and when it is pointed downwards, it means 'bad'. Both have the same meaning.

Fourth, if he brings his hands together or rubs his hands together, it means "please" in the sense of asking, forgiving, or asking for help.

Fifth, when it is raised his hand up and sharked it means 'Hello', and it is a representation when he meets and break away from each other while standing apart.

Sixth, when both hands are stretched up and spread, it is the expression of the same behavior in the sense of 'good'.

Seventh, when the thumb and forefinger have wiped each other, the expressive action in the sense of "Give me the money (I need the money)".

Eighth, expressing a hand in the mouth is an expression of what to do when something is buzzing about something, in the sense of "surprise, or oh!".

Ninth, if one puts his hand on the side of the head or stroke it several times, it means "I think well".

In the above, we have examined the expressions of the same meaning in the "hand gestures" of Koreans and Jordanian people.

The above expressions can be a form of communication between the people of both countries. These expressions are the factors that can have a great influence on the formation of friendly relations through intimacy and consensus in exchanges of different communities.

2.3. The expression of 'hand gesture' in different meanings between Koreans and Jordanians

Let's take an example of expressions that communicate in different meanings between Koreans and Jordanians.

First, when catching a taxi, Koreans shine their hands and send a signal or a voice of 'taxi'. But the Jordan people lightly express their "index finger".

Second, if one makes a circle (circles) by connecting his thumb and index finger tips, it means positive in Korean society. However, among the Jordanians, it means 'والله لا ذلك' in Arabic and 'warning' in Korean. In addition, if one shakes it, which is a very serious warning in Korean, "Let's see" or "If you say it badly," "You're dead," and if Jordan children get this warning from their mothers, became afraid.

On the other hand, it is common for Korean mothers to express their facial expressions and fists or loudly and violently. However, Jordanian mothers who are nurturing many children are much quieter and more economical than Korean mothers.

Third, When the last nodal parts of the thumb and index finger are staggered, it becomes one of the expressive actions which means 'love'. This is a generalized expression of behavior in Korea where Korean star fans started to use the star stars as a love expression for their fans. This was a way for the stars to communicate to a lot of fans or far away fans. However, since the public has a strong tendency not to be very familiar with Korean expressions of love, it can be regarded as an alternative expression instead of language. This expression is one of the popularized gesture languages and can be regarded as the 'second language'.

Fourth, when one puts both hands on his waist, it is a behavior that he expresses his joy and proudness in Korea. In Jordan, however, it is an act that be expressed to anger and dissatisfaction when he does not keep a promise and shows up in a long wait.

we have searched the ways of expressing communication between Koreans and Jordan in different meanings.

As such, it is important thing that understand the different expression of communication in both countries for the formation the relationship. Because it can lead to a big misunderstanding when we do not know each other and make a relationship, which can have a bad influence on relationship formation. Therefore, a better understanding of different societies and cultures will enable them to relate to each other with care. It is therefore an important part of maximizing the development of relationships.

2.4. "Hand gestures" used only among Jordanians

Let's look at some of the unique expressions that are communicated only among the Jordanians who do not understand Koreans.

First, if you show the middle finger, the ring finger and the little finger together and show them, it means 'Let's see' in the expression of 'threatening'.

Second, if one puts his hand on his head, it is expression of respect and acceptance to the speaker's words with the meaning of "I got it. Don't worry, I will do as you please" in Korean. There is another expression like this. It is the same in the sense that when he brings his index finger into his eyes, it will mean 'your command in my eyes', in other words, 'I know it well'. And it also shows the meaning of 'warning' in the same way. If he makes a mistake, he means 'I will watch you well' to his opponent as expression of 'Warning' means 'Do not do it again'.

Third, when a man encounters the opposite sex, the right hand appears on his chest and the meaning of 'the specification' will not shake the opposite sex. This is one of the Islamic social culture. It can be said that it is part of a culture that does not make physical contact with reason.

Fourth, if someone touch his chin once with his hand, it means 'to intimidate'. However, when touched many times, it means "invite" in Islamic social culture.

Fifth, the expression of hitting his neck by his hand is an act of the meaning 'Let me do it because I will do well.'

Sixth, one just holds his index finger straight up and let the taxi stop.

Seventh, the expression of the forefinger in the Islamic society represents the meaning of 'victory'.

Eighth, when the student asks questions or answers in the classroom, only his index finger is raised. It is very different from the way that Korean students shake one arm with the sound of "me"

Ninth, collecting together the thumb, tongs, and middle fingers means "Wait a moment" or "Wait a minute".

Tenth, just spreading the forefinger and shaking it means "disagree or no".

Eleventh, when he opens his palm and point it towards the speaker, it means both 'stop, enough', or 'I do not want to hear anymore' or ‘that’s enough’ or 'refuse'.

Twelfth, when he opens his forefinger only to the back of his ear, it means "please make a louder sound" in the sense that it does not sound very well.

Thirteen, if he shakes his palm by standing upright, it means 'busy'.

Up to this point, we have examined a unique and diverse expression of the ‘Hand gestures' that communicates only among the Jordanians, which Koreans can not understand. Thus, these expressions can be said to be a part of the speciality that can be used to deduce not only the Jordanian but also the socio-cultural characteristics of the Arabs.

Moreover, the understanding of heterogeneous social culture makes people worry about how to understand each other or how to communicate with each other smoothly. Therefore, through such understanding and consideration, I think it is a good opportunity to know and embrace a wide world.

3. Conclusion

In a typical conversation, there is a first speaker (talker) who basically talks first, and a first listener (listener) who hears the story. When the first hearer speaks, it becomes a second speaker. On the contrary, it is common that the first speaker becomes the second hearer and the conversation takes place.

First, in the case of communication in the same way as 'Hand gestures', there are restrictions on the place. Both the speaker and listener can be communicated when they are in the same place. Secondly, it is common to have dialogue in the form of 'Hand gestures', usually from the second speaker.

Arabs, especially Jordanians, are talking with small voices and speaking quietly without being rushed in a variety of gestures. It seems that the Jordanian people have the extended family culture with many family members, which is one of the reasons for

development of their economic communication. And most people's religion is Islam, who are Muslims, praying five times a day. They pray at the Mosque where they gather, or where they are at each other. Therefore, many people gathered a lot of times, so it seems natural that there are social consideration and relaxation. So, I try to deduce that they like to make a lot of human relationships each other and that many people enjoy it, and that there is plentiful of the humanity in the middle of human relationships, and that these parts would have formed in a large family society.

Moreover, more importantly, it can be said that most people are martial arts forests of the same religion, and the social culture is formed by the Islamic religious culture. I think that living culture can be formed easily because it lives by the teaching of "the Holy Koran" which is a religious doctrine.

Therefore, it is easy for Jordanian people to misunderstand that most Koreans are angry when people speak loudly with demand to hasten in the presentation aspect of 'Hurry up Culture'. And when talking with Jordanian people, you should not just rely on the language, but look at the conversation partner, the speaker and talk with him. Because there are so many cases to express in the form of 'Hand gesture'.

I hope you will have a small chance to understand the language and social culture of the Arabs and Koreans.

I would like to continue my research with the expectation of the hypothesis that the communication method of "Hand gestures" is expressed in Jordan or Korea will play the role as another "second language".

Reference

Dae-Kyu, Noh (2002), Korean phonetic semantics, Kokhak, South Korea.

Finegan, Edward (2003), Language-its structure and use, Harcourt Brace College Publishers, Stamford, USA.

Renkema, Jan (1993), Discourse Studies-An Introductory Textbook, John Benjamins Publishing Company, Netherlands.

Ui-Jae, Park (1994), Sociolinguistics, Hanshin Cultural History, Seoul.

Yeon-Am, Kim (1999), About Conditions of Omission and Subjects in Discourse, Korean Language and Literature Society, Seoul, Korean Language and Literature, Vol. 43.

Yeon-Im, Kang (2005), Korean Discourse and Omission, Ewha Cultural History, Seoul.

Young-Ik, Park (1998), Dialogic Analysis, Korean Culture History, South Korea.

Young-Soon, Park (2004), Korean Semantics, Korea Univerity Press, Seoul.

SELİM'İN ÖYKÜSÜ, KEMAL'İN ROMANI: *DOSTLUKLARIN SON GÜNÜ*

Doç. Dr. OKTAY YİVLİ
Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi
Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü
oktayyivli@hotmail.com

Türk öykücülüğünün modernist yazarlarından Selim İleri *Dostlukların Son Günü* kitabında, Türk edebiyatında örneğine çok rastlanmayan şekilde -ki modernist yazarlar biçimsel yenilikleri severler- tüm öykülerde aynı kahramanı (Kemal'i) okur karşısına çıkartır. Çoğunlukla *itirafçı* tipi anlatıcıyla kimileyin *kavramsal* anlatıcıyla her öyküde Kemal'in hikâyesi bize aktarılır. Bu yüzden kitap, yazar açısından öykü olarak sunulduğu hâlde aynı yapıtı Kemal açısından bir roman olarak görebiliriz.

Patolojik bir kimlik

Kitapta Kemal'in sorunsallarından biri, kendini "silik, gölgelenmiş" olarak görmesidir. Hatta kimi öykülerde bu, yalnızca başkarakterin tanımlaması olarak kalmaz, öteki karakterlerin sözleri, tutumları aracılığıyla pekiştirilir. Hikâyeleri çoğunlukla "güvenilmez anlatıcı"[141] aktardığı için bu tutum gerçekten ötekilere mi aittir, yoksa bunlar Kemal'in kuruntuları mıdır tam anlaşılamaz: "Bir şeyin sürekli kırıldığını, incindiğini görmüyorlar mı? Gülten görüyor galiba. Ya da acıyor. Bana acıyor. Nihayet acınacak biri hâline geldim."[142]

Patolojik kendilik bilincinin oluşumunda Kemal'in ailesinin payı olduğu düşünülebilir. Ebeveynlerin kendi aralarındaki soğukluk ve sevgisizlikleri, annenin Kemal'e karşı sert tutumu, içinde yetiştiği orta sınıf toplumunun mesafeli ilişkisi onun sevgi dolu bir çocukluk evresi geçirmesine engel olmuştur. Hatta belki bu yüzden ve kendisinin de belirttiği gibi erginleşemez: "Dostluklar belli yaşlarda, ilk gençlik dönemlerinde güzel. Ama ben çocuk kaldım, hiç büyüyemedim, hep sığ sularda."[143]

Duygusal bakımdan böylesi eksik yetişme, ilk gençlik ve gençlik döneminde Kemal'in edilgen bir kimlik edinmesine neden olur. "Kendine güveni olmayan, yalnızlığı alabildiğine hisseden, yabancılarla kaynaşamayan, tutkularını ve saplantılarını saklayan, kendini hastalıklı bulan"[144] başkarakter, duygularını belli edemez, belli bir uzaklıktan toplumsalı, toplumsal

[141] Wayne C. Booth, *Kurmacanın Retoriği*, s. 252.
[142] Selim İleri, *Dostlukların Son Günü*, s. 154.
[143] Selim İleri, Age, s. 146.
[144] Oktay Yivli, "Selim İleri ve Anlatmanın Hazzı", s. 4.

olayları ve insanları izler, onların arasına karışmak, onlara katılmak konusunda başarısızdır. Bu yüzden yalnızlığa ve çocukluk yıllarına çekilir. Öykü karakterinin şu sözleri bu konuda bir itiraf niteliği taşır: "Uzakta büyüdüm insanlardan. Çocukluğum, ilk gençliğim kötü geçti… Sonra da alışamadım insanlara, akşamları buraya sığınmayı öğrendim bir tek."[145]

Orta sınıf-Alt sınıf karşıtlığı

Toplumcu gerçekçi bir perspektif bulunmasa da orta sınıf-alt sınıf farklılığı kitapta çeşitli öyküler üstünden verilir. Bu sınıflar birbiriyle çatışma içinde olmamakla birlikte yetişkin orta sınıf bireylerinin kendilerini üstte konumlandırarak alt sınıfa mesafeli yaklaşımlarında ve "steril" bulmadıkları için çocuklarını alt sınıfın oyun alanlarından uzakta tutmalarından anlaşılır: "Küçük çocuğun hiç arkadaşı yoktu. Yaz aylarında sokaklara fırlayan, bir yabanarası gibi vızıldayarak koşuşan yaşıtlarıyla konuşmazdı. (Yasaktı.) Onların oyunlarına da katılmazdı."[146]

Yetişkinler böyle düşünmekle beraber bütün öykülerin başkarakteri çocuk Kemal, bu konuda farklı düşünür. Çünkü kendi sınıfında göremediği ilgiyi, sevgiyi alt sınıf mensubu insanlarda bulur. Onların doğal uzamı olan kenar mahalleler, yıkık dökük evler, özensiz sokaklar Kemal'in sempatisini çeker. Örneğin Funda Abla karakteri ona neredeyse anne kadar yakın görünür: "Çok yakınız şimdi. Elimden tuttu Funda. Otuz yaşlarındaydı. Dünyanın en güzel kadını annedir. Dünyanın en güzel kadını Funda'ydı. O zamanlardan anlamıştım bunu. Parmaklarının dokunuşundaki erdenliği sevmiştim."[147]

Kemal alt sınıftan insanları kendine yakın bulsa da, kendi sınıfında göremediği sevgiyi onlar üstünden deneyimlemese de arada bir yerde konumlanır. Ne kendi sınıfına ait olduğunu düşünür ne de alt sınıfın içinde uzun zaman rahat edebilir. Öteki karakterin sözü bunu doğrular gözükmektedir: "Hep böyleydin Kemal. Ne tam bize benzerdin, ne de kendi sınıfınla olabilirdin."[148]

Aynı bağlamda olmak üzere her iki sınıfın uzamları ayrıntılı betimlemelerle verilir. Orta sınıfın gösterişli konut ve eşyalarıyla alt sınıfın ev ve eşyaları arasında karşıtlık olduğu görülür. Ayrıca her iki sınıfın edimleri gösterilerek farklılık vurgusu, eylemler üstünden bir daha yapılır. Aynalı dolaplar, ipek mendiller, billur bardaklar ve lavanta kokuları ile kabul günleri, danslar, çay saatleri, iskambil partileri orta sınıfın simgesel değer ve ritüelleriyken

[145] Selim İleri, Age, s. 167.
[146] Selim İleri, Age, s. 14.
[147] Selim İleri, Age, s. 86.
[148] Selim İleri, Age, s. 122.

eski yıkık evler ya da tahta evler ile bacakları eğri masalar, eski karyolalar alt sınıfı simgelerler. "Elbise Haritaları" öyküsünden alınan şu pasaj hem bir orta sınıf evini hem alışkanlıklarını net biçimde ortaya koymaktadır: "Aynalı dolapta annemin elbiseleri asılıydı yalnız. Küçük odanın duvarını boydan boya kaplarda aynalı dolap. Annem, yatak odalarındaki tuvalet masasında boyanırdı. Bol dantelalı kombinezonlar giyerdi. Lavantasını süründükten sonra salınarak küçük odaya geçerdi. Giyinip dolabın dalgalı aynasına şöyle bir bakar, sokağa çıkardı. (Kabul günleri, göz aydınları, başınız sağ olsunlar vb.)"[149]

Geçmiş ve şimdi diyalektiği

Bu anlatılarda zaman olarak şimdi-geçmiş ikilisi iş başındadır. Ancak şimdi çoğunlukla anımsamaya ve anlatmaya; geçmiş ise olaylara, karakterlerin edimlerine ayrılmıştır. Dolayısıyla şimdi, geçmişin yakalanması, onun hatırlanması ve sonra ifade edilmesi için olanaklar sunar. Şimdi, birey açısından yalnızlığı imlerken geçmiş, bir çoğulluğu ifade eder. Geçmişin yeniden kurulmasında belleğe önemli bir iş düşer. Zira "anımsama ve buna bağlı olarak bellek, Selim İleri öykücülüğünde giderek önem kazanmış bir teknik olgudur. Bu özellikten hareket ederek bir genelleme yaparsak belleği bir makine gibi işleten bu öykülerinmimetik olmaktan çok diegetik olduğunu söyleyebiliriz."[150]

Şimdinin bir başka rolü, çocuk kahraman tarafından yeterince olgun bir bilinçle anlamlandırılamayan geçmişin şimdide yetişkin birey tarafından yeniden yorumlanmasıdır. Bu anlatılarda gelecek fazla yer almaz. Geleceğin şimdiden farkı olmadığı öngörüldüğü için umuda yer yoktur.

Kimi anlatılarda geçmiş ve şimdiden oluşan zaman birbirine dolanmış olarak iç içe sunulur. Bu gibi durumlarda karakterin hem şimdisi hem geçmişi aynı anda bellek üstünden verilir. Âdeta karakterin şimdide yaşadığı bir travma, geçmişin kalbe iyi gelen yumuşaklığıyla giderilir. Böylesi bir zaman kullanımına aşağıdaki parça iyi bir örnek oluşturmaktadır. Aynı öyküde sırasıyla şimdiki zaman, geleceğin ön tasarımı ve geçmiş zaman birlikte verilebilmiştir.

"Elindeki leylak demeti, öyle kalıyor Nesrin. Gülmeye başlıyorum. Niçin güldüğümü bilmiyorum.

[149] Selim İleri, Age, s. 83.
[150] Oktay Yivli, "Gecikmiş Bir Selim İleri Okuması", s. 55.

Nesrin'in duvağını açmayacağım. Ağlayan, alkışlayan insanların önünde öpüşmeyeceğiz. Bir evimiz, saksılarımız, saksılarda sardunyalarımız olmayacak. Sabahları karşılıklı kahvaltı etmeyeceğiz.

Recibe Teyze sıkı sıkıya boynuma sarılırdı. Denizkızının masalını anlatırdı. Organze tuvaletiyle dolaşırdı bahçede. Topaçlar alırdı bana."[151]

İstanbul'un florası

Öykülerde uzam olarak İstanbul'un çeşitli semtleri ve Adalar geçer. İstanbul'dan seçilen yerler, dönemin florasına uygun çiçek ve ağaçlarla süslenmiştir. Bir yanda sardunyalar, sümbüller, güller, sarmaşıklar, gelincikler, karanfiller, hercai menekşeler, leylaklar, küpe çiçekleri, çarkıfelekler, dam gülleri, kır laleleri, mimozalar, pisiotları, papatyalar, bakara güllerinden oluşan çiçekler öte yanda manolya, ıhlamur, sakız, dut, gülibrişim, meşe, mavi çam, akasyadan oluşan ağaçlar boy gösterirler. Çiçeklere, ağaçlara, onların kokularına, renklerine ayrılan bölümlerde hikâye bir süre için durur, olaylar ertelenir, anlatıcının dikkati doğada, çevrede bir zaman oyalandıktan sonra olay anlatımı kaldığı yerden devam eder. Aynı zamanda okur için önemsiz görünen bu ayrıntılar, birer mikro izlek konumundadır. Çünkü Selim İleri öyküsünde "mevsimler ve onların özne üstündeki izlenimleri, resim sanatı, çay ritüeli, evler, mutfak, kırlar, çiçekler, av, eşyalar -ama daha çok barok olanları- onda pekâlâ tema değerine sahip olabilmiştir."[152]

Çiçek ve ağaçlar, seçilen uzamın yalnızca ekosistemini vermekle kalmaz, aynı anda bize zamanı yani çiçeklerin gerisinde örtük olarak bekleyen mevsimleri sunar.Yine aynı göstergeler, geçmişin görkemini, güzelliğini açığa çıkartırlar. Şimdi her şey değişmiş, güzellikler yerlerinden edilmiş, çürümeye terk edilmiştir: "Büyük de denemezdi ya o bahçeye. Dağınıklığın zenginleştirdiği bir düzen vardı. Öbeklerde hercaimenekşeler insan yüzlü, salkım salkım leylaklar, saksılarda sarkan küpeçiçekleri, kendiliğinden bitmiş sanısını uyandıran damgülleri, bahçeyi pas tutmuş demir parmaklıklara sarılı çarkıfelekler, kadife gibi yumuşak çimeni yarmış maviçamlar iki tane, en güzeli ya da en acısı artık budanmayacak kurumuş bir çınar gövdesi her yağmurun çürüttüğü."[153]

151 Selim İleri, Age, s. 98.
152 Oktay Yivli, "Selim İleri Öykücülüğüne Giriş", s. 15.
153 Selim İleri, Age, s. 63-4.

Sonuç

Selim İleri, Türk öykücülüğünün 1950 ila 1980 arasında kalan modernist evresinde edebiyata başlamış, bunun bir sonucu olarak da modernist öyküler yazmıştır. Modernist öykünün önemli bir niteliği edebiyatın özerkliğiyse diğer önemli bir niteliği de öznenin, kendi bilincinin farkında olarak ve kendi bilincinde kalarak kendini, iç dünyasını anlatabilmesidir. Oysa modern Türk öykücülüğünün başlangıcından neredeyse 1950'lere kadar bunun örnekleri klasik öykücülüğümüzde görülmez. Belki Ahmet Hamdi Tanpınar'ın birkaç öyküsü bu saptamanın dışında bırakılabilir.

Selim İleri, *Dostlukların Son Günü* kitabının bütün öykülerinde odağa Kemal'i alarak ve modernist tutuma uygun olarak onun iç dünyasını kendi bilinci üstünden okurlara verebilmiştir. İyi bir çocukluk ve ilk gençlik geçirmeyen, bu yüzden de çeşitli karanlık ve kırılgan noktalara sahip olan karakterin saplantıları, korkuları ilk elden aktarılmıştır.

Hem zamana hem uzama çocuk karakterin gözünden bakıldığı için bu anlatılarda geçmiş yüceltilir, İstanbul'un eski ekosistemi ayrıntılı biçimde özellikle çiçekler üstünden verilir, orta sınıf ile alt sınıf karşıtlığı sınıfsal göstergelerle ustaca sunulur. Tüm bu uygulamalardan sonra kitabı dolduran öyküler Kemal'in hayatına, gelişimine, erginleşememesine ayrıldığı ve dünyaya onun gözlerinden bakıldığı için Selim İleri imzalı kitap, Kemal'in romanına dönüşmüş olur.

Kaynakça

BOOTH Wayne C, **Kurmacanın Retoriği**, Metis Yayınları, İstanbul 2012.

İLERİ Selim, **Dostlukların Son Günü**, 17. basım, Everest Yayınları, İstanbul 2015.

YİVLİ Oktay, "Selim İleri ve Anlatmanın Hazzı", **Mahur Beste**, Sayı 2, Bahar 2017.

YİVLİ Oktay, "Selim İleri Öykücülüğüne Giriş", **Yol**, Sayı 6, Mart 2018.

YİVLİ Oktay, "Gecikmiş Bir Selim İleri Okuması", **Muhayyel**, Sayı 3, Temmuz 2018.

HİDRELLEZ DEN KASIMA KADAR: GAGAUZ HAYVANCILIK TAKVİMİNE BAĞLI BAZI ADETLER VE FOLKLOR UNSURLARI"

Doç. Dr. Liubovi ÇİMPOEŞ*
Moldova İlimler Akademisi
lchımpoesh@mail.ru

HEDERLEZ yortusu (yada Ay Örgi günü) yılın en sayılan bayramlarından birisidir ve kutlaması hederlez (mayıs) ayın 6-sında gerçekleşir. Yılın biri-birine bağlı büyük bayramlarından ikincisi - Kasım (Ay Dmitri) yortusu. Bu iki yortu yılı bölermiş iki paya: yazı açar Hederlez, kışı açar Kasım yortusu. Bu bayramlar bağlıymış hayvancıların hem çiftçilerin Yılın yaşama sırasına.

Milli yortu Hederlez (Ay Örgi) yılın en önemli bayramlarından biri, Kurbanlar kesiler Örgi adına sağlık için, askerden dönmesini dilerek, yada güzel bir düğün yapması için.

KASIM (Ay Dmitri) yortusu kasım ayın 8 kutlanıyor. Kasım yortusu hayvancıların hem çiftçilerin yılını kapar ve kışı açar. Bulgaristan'da halk inanışlarına göre, gagauz köyleri bölgelerinde, anlatıyorlar Ay Görgi hem Ay Dmitrı ikiz kardeşmiş.

Ay Dmitri kışın kralı sayılır, onun varmış bir al atı, uzun beyaz yağmurlu, açan onu sallarmış, başlarmış yukardan ilk kar yağma.

Bu gün de tüm anlaşmalar çobanlarla ve çiftçilerle ödenir ve kapatılır. Gelen Yıl için iyi çalışanlar seçilir, Hidrelez gününde tekrar onlarla anlaşmalar kurmak için. Kasım günü bük köylerde kasabalarda bayram kutlamaları olur, kurbanlar kesilir. Kimin hayvan sürüleri var, mutlaka kurban kesir, dağıtır. Gagauz Yerinde kliseler ve manastırlar Ay Dmitri adına bük hayvan kurbanı kesir bütün millete ikramı edilir. Şenlikler, oyunlar, yarışlar, sergiler olur.

Anahtar Kelimeler:''Hidrellez yortuları'', ''ritüel törenleri'', , ''takvim adetleri'', '' Kasım yortuları".

* Yayında sadece Özet Bildirisi yer almaktadır.

ÇAĞDAŞ KIPÇAK DİLLERİNDEKİ ZARFLARIN İNCELENİLMESİ

Dr. Gülnaz FAYZULLA*
Hoca Ahmet Yesvi Uluslararası Türk-Kazak Üniversitesi

Türk tarihinde önemli yer alan orta asırlardaki Karahanlı Döneminde devlet yazı dili hızlıca gelişti. Günlük evraklar, diplomatik evraklarla beraber edebi eserler de Kıpçak dilinde yazıldı. Şu, "Kıpçak Dili" günümüzde "ölü dil" olarak kabul edilmiştir. Ölü dil olarak bilinen bu dil, diğer bir şekilde günümüzde devamını sürdürmektedir. Yani, "Çağdaş Kıpçak Dili" adıyla yaşamaktadır. Bu canlı (diri) diller, ünlü bilim adamı N.A.Baskov'a göre üçe ayrılır: Bulgar-Kıpçak Dilleri: Tatar ve Başkurt dili, Poloves-Kıpçak Dili: Karayım, Karaçay-Balkar, Kumuk, Kırım-Tatar dilleri, Nogay-Kıpçak Dilleri: Nogay, Kazak ve Karakalpak dilleri.

Çağdaş Kıpçak dilleri gelişme sırasında iyice olgunlaştı. Söz hazinesi, gramer, fonetik, sentaks yapısı yönünden gelişmiş ya da değişikliğe uğramış, kendi gelişme şartıyla görünüşü ve biçimi, yani, gramer dizilişle söylenme, seslenme özellikleri az da olsa değişmiştir. Kısacası, Çağdaş Kıpçak Dilleri, zaman şartlarına uygun değişerek gelişmiş Eski Kıpçak Dilinin yeni bir maddi görünümüdür.

Günümüzde Türk Halklarının Kıpçak grubundaki halklar, yani Kıpçaklar dünyanın her köşesinde kendi dilsel yapılarını koruyarak yaşamaktadır. XX yüzyılın sonunda sosyal dil bilimi iş gezisi temelinde Kıpçakların hangi ülkede, ne kadar yaşadıklarını tespit eden bilim adamları Kıpçakların, Türk Dilli Halkların büyük kısmını oluşturduğunu tanımlamaktadır. XX. Yüzyılın sonlarında açıklandığı gibi, dünyada 35 Türk halkı yaşamaktadır, onların genel sayısı 70 milyondur. Onların arasında yüzde 10'u Tatarlar, Kazaklar, Kırgızlar, Başkurtlar, Nogaylar, Karayımlardır. Genel olarak, 15 milyona yakın olan bu uluslar Kıpçak grubuna aittir.

Türk dillerinde zarfın kelime yapısı, her döneme ait kendi özelliğiyle gelişmesi de özel şartlarıyla eski dönemden, yani, Eski Orhun abideleri, Talas Abideleri, ondan sonraki Eski Kıpçak yazı abidelerinden (M.Kaşgarlı, Y.Has Hacip, Al-Horezmi, Kutub) bellidir. Makalemizde, Türk Dillerindeki zarfların yapımındaki özellikleri bilim adamlarının incelemeleriyle, Eski Kıpçak Dilinin günümüzdeki devamı olan Çağdaş Kıpçak Dillerindeki zarfların tarihi gelişimini tanıtırız.

* Yayında sadece Özet Bildirisi yer almaktadır.

KAZAK ÖĞRENCİLERİN TÜRKÇE ÖĞRENİMİ SIRASINDA YAPTIKLARI SENTAKTIK YANLIŞLIKLAR

Asst.Prof. Bagdagul MUSA*
University of Jordan
bagdagulmussa@gmail.com

Malum olduğu üzere söz dizimi, dil bilgisinin önemli alanlarından birini teşkil eder. Söz diziminin önemi özellikle yabancı dilin öğrenimi sırasında daha da artar. Zira yabancı bir dili konuşabilmek için sadece o dildeki kelimeleri bilmek yeterli değildir. Ne kadar çok kelime bilirsek bilelim bu kelimeleri cümle içinde düzgün kullanamazsak o dili düzgün konuştuğumuz (yazdığımız) söylenemez. Çünkü cümle, kelimelerin rastgele dizilişi değil belirli bir mantık silsilesine, kurallara ve dilin söz dizimi özelliklerine göre sıralanışıdır.

Kazak Türkçesini öğrenmekte olan bir Türk veyahut Türkiye Türkçesini öğrenmekte olan bir Kazak, dil öğreniminin ilk aşamasında kendi lehçesinin sözdizimsel yapılarına uygun cümleler kurarken (yazılı ve sözlü anlatımda) tabiî olarak sık sık hataya düşebilmektedir. Söz konusu bildiride, Türkiye Türkçesini öğrenen Kazak öğrencilerin yaptıkları söz dizimiyle alakalı yanlışlıklar üzerinde durulmaya çalışılacaktır. Bildiriye, öğrencilerin ders esnasında sözlü veya yazılı cümle kurarken yaptıkları yanlışlıkların yanı sıra özellikle yazılı anlatımda ortaya koydukları yanlış örnekler esas alınmıştır. Bildirinin, tespit edilmiş yapı veya söz dizimi hatalarından hareketle Türkçenin öğrenimini ve öğretimini kolaylaştırmada ve karşılaşılabilecek hataların en aza indirilmesinde yararlı bir çaba olacağı ümit edilmektedir.

Anahtar kelimeler: söz dizimi, cümle, Kazak Türkçesi, Türkiye Türkçesi, sentaktik yanlışlıklar

* Yayında sadece Özet Bildirisi yer almaktadır.

ORTA ASYA TÜRK UYGARLIĞIYLA ANADOLU TURK UYGARLIĞININ TARİHSEL İLİŞKİLERİ

Prof.Dr. Joliboy ELTAZAROV*
Samarkand State University

Özbekistanin da dâhil olduğu Türkistan kültür coğrafyasının bilim ve sanat adamlarının dünya feni, medeniyeti, sanatı ve edebiyatına önemli katkısı yüksek olduğunu bugünlerde herkes bilir ve itiraf eder. Gerçekten Doğu, özellikle, Orta Asya bölgesi IX-XII ve XIV-XV yüzyıllarda gerçekleşen ve dünya bilimsel topluluğunca haklı olarak Doğu Rönesansı olarak tarif edilen iki güçlü bilimsel ve kültürel sıçramaların temellerini oluşturmuş ve bu gelişmeler dünyanın diğer bölgelerindeki Rönesans süreclerini önemli ölçüde etkilemişti. Musluman Renösansının onemli merkezlerleri Buhara, Semerkant, Taşkent, Andıcan, Yesi ve Mervdi.

Bugünlerde Orta Asyadaki beşkardeş Cumhuriyetlerin hudutlarını kapsayan ata yurdumuz Türkistanda Doğu ve İslam Rönesansının en büyük simaları doğup büyümüştür. Bilim, kültür, sanat, medeniyet ve edebiyatın gelişmesi, büyük bilim adamları, düşünürler, şairler ve sanatçıların ortaya çıkması için ise büyük devletler, uygarlıklar kurulmalıdır. IX-XII yüzyıllarda yetişen el-Buhari, İbni Sina, el-Beruni, Kaşgarlı Mahmut; XIV-XV yüzyıllarda yetişen Uluğ Bey, Ali Kuşçu, Ali Şir Nevayi gibi bilim adamları ve düşünürler onların yaşadığı Samaniler, Gazneliler, Karahanlılar, Timurlular gibi büyük devletlerin meyveleridir. Sırasıyla bu düşünür ve bilim adamları kendi anayurtlarının şöhretini dünyaya yaydılar, Türkistanımızı dünya tarafından ilmu fen, edebiyat ve sanat bostanı olarak bilinmesini sağladılar.

Bilim, sanat, edebiyat gelenekleri ve yetenekleri insanların ve toplulukların genlerine kadar ineceği ve genler üzerinden nesilden nesile aktarılacağı bugünlerde herkesin bildiği gerçektir. Biz Türkistanlıların genlerinde büyük bilgin, düşünür atalarımızın o yetenekleri yattığı şüphesizdir. Demek ki, yeni İbni Sinaların, Berunilerin, Kaşgarlı Mahmutların, Uluğ Beylerin, Nevayilerin, Abayların, Mahdumkululuların orta çıkışını çalışarak, okuyarak, öğrenerek, araştırarak sağlayabiliriz… Bir de atalarımız temellerini attığı günümüzün teknolojisi yardımıyla…

* Yayında sadece Özet Bildirisi yer almaktadır.

Bugünlerde ata yurttan uzaklarda yaşayan soydaşlarımız, özellikle genç kuşaklar anavatanlarının tarih ve kültürlerini, Türkistan uygarlığının dünya uygarlığınındaki yeri ve önemini iyi bilmelidirler. Çünkü ancak tarihten ve kültürden kaynaklanan milli bilinç yabancı değerlere karşı durabilecektir. Bu konu Türkistan kökenli veya Türkistan göçmeni soydaşlarımız için daha hassastir.

Anadoludan binlerce kilometre uzaklıkta bulunan Türkistan ve oralarda gelişen kültür, medeniyet ve bilim buralarda Türk İslam kültürünün yerleşmesinde büyük katkıda bulunmuştur. Türkistan kültürü son asırlara kadar Anadolu, Avrupa ve Orta Doğuda ortaya çıkan yüce Osmanlı kültürünü beslemiş, onun temellerini oluşturmuştur.

Atalarımız Anadolu Türklüğü olarak Türkistan Türklüğünün tarihi, kültürü ve medeniyetini öğrenme ve özleştirmeye büyük önem vermişlerdir, bu geleneği sürdürmek bizim kutlu görevimizdir.

TEACHING LISTENING SKILLS IN HIGH SCHOOLS IN TURKEY: ENGLISH AS A FOREIGN LANGUAGE TEACHERS' PERSPECTIVE

Darya Bostancıoğlu (nee Bikova)*
MA TESOL, University of York, UK
bykovadaria@gmail.com

Abstract

Teaching and researching listening skills is relatively under researched area compared to the teaching of other language skills. In spite of difficulties experienced by both teachers and learners in developing listening skills, there is a belief that listening could be developed by simple exposure to the target language. Considering the long tradition of grammar translation approach in Turkey and lack of research on teaching listening in Turkey, it seemed to be reasonable to conduct a study in teaching listening in that context. This study investigated the current methods used by teachers while teaching listening in Turkey and teachers' beliefs about listening. The study used a predominantly quantitative approach utilizing an online survey as a research tool. High school teachers were chosen as the research population and 38 English as a foreign language (EFL) teachers participated in the administration of the online questionnaire. The results showed that although teachers believe that teaching listening is important and relatively difficult, they do not completely follow the recommendations on how to teach listening as suggested by research studies. In addition, a number of constraints at the institutional level affecting teaching listening skills have been discussed. The results suggest that teachers are in need of training on how to apply research suggestions to the language classroom. In addition, it would be useful to examine the institutional practices in language teaching policy particularly with regards to the curriculum and the course books recommended by the Ministry of National Education in Turkey.

* Yayında sadece Özet Bildirisi yer almaktadır.

ALMAN EĞİTİM SİSTEMİNDE GÖÇMEN ÇOCUKLARIN EĞİTİM İMKÂNLARI

Serap GÜNAY*
Yüksek Lisans Öğrencisi
Universität Passau
serap.guenay@gmx.de

Günümüzde, başta savaşlar, doğal afetler, ekonomik sorunlar gibi daha birçok faktör nedeniyle göç ve sığınmacı olgusu dünyanın önemli sorunları arasında yer almaktadır. Göç edenlerin, sığınmacıların ülkeye entegre olabilmeleri için çalışmalar yapılmaktadır. Entegrasyon çalışmaları bu kişilerin, sosyal, ekonomik, politik ve eğitim hayatına eşit katılım sağlamalarına yönelik çalışmaları kapsamaktadır.

Bu çalışmada, son on yıl içerisinde eğitimde entegrasyon çalışmalarında görülen gelişmeler ve varsa devam eden sorunlar araştırılmıştır. Bunun için yakın zamanda yapılmış olan araştırmalar incelenmiştir. İncelenmiş olan çalışmalar, Alman eğitim sisteminde göçmen çocuklarının iki kat daha dezavantajlı durumda olduğunu; göçmen çocukların okullarda ayrımcılığa uğradıklarını göstermektedir. Dolayısıyla araştırmalar, Almanya'da eğitim ve entegrasyon politikalarının büyük bir sorunla karşı karşıya olduğunu ortaya koymaktadır.

Anahtar Kelimeler: Alman eğitim sistemi, göçmen eğitimi, eğitim imkanları

* Yayında sadece Özet Bildirisi yer almaktadır.

İLKOKUL ÖĞRETMENLERİNİN DERS İÇERİSİNDE KULLANDIĞI DİSİPLİN STRATEJİLERİNİN DİSİPLİN KURAMLARI BAKIMINDAN İNCELENMESİ

INVESTIGATION OF DISCIPLINE STRATEGIES THAT PRIMARY SCHOOL TEACHERS USE IN THE CONTENT OF DISCIPLINARY THEORIES

Öğr.Gör. Arzu SALDIRAY
Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi
arzusaldiray@gmail.com

Özet

Okullarda eğitim-öğretim çalışmalarının düzenli ve sistemli bir şekilde yürütülebilmesi disipline sokma eylemiyle yakından ilgilidir. Diğer yandan öğretmenlerin kullandığı disiplin uygulamaları kişinin toplumla uyumlu bir birey haline gelme sürecinde önemli bir işleve sahiptir. Dolayısıyla sınıf içerisinde kullanılan disiplin stratejileri bilimsel bir temele dayanmak zorundadır. Bu araştırmanın amacı ilkokul öğretmenlerinin sınıflarında disiplini sağlama yönünde ortaya koydukları düzenlemeleri disiplin kuramları bağlamında incelemektir. Nitel (yorumlayıcı) bir araştırma modeli ile hazırlanan araştırmanın deseni gözlemsel örnek olay (durum çalışması)'dır. Araştırmada nitel veri toplama yöntemlerinden gözlem ve yarı- yapılandırılmış görüşme teknikleri kullanılmıştır. Çalışma grubu olarak benzer demografik özelliklere sahip ve aynı okulda, aynı sınıf düzeyinde çalışan iki ilkokul öğretmeni seçilmiştir. Araştırma bulguları öğretmenlerin farklı disiplin anlayışlarına sahip olduğunu, sınıflarında birden fazla disiplin kuramına ilişkin stratejileri kullandıklarını ancak öğretmenlerin bu durumun farkında olmadıklarını ayrıca stratejileri etkin kullanan öğretmenin sınıfında beş farklı disiplin kuramına; stratejileri etkin kullanamayan öğretmenin üç farklı disiplin kuramına başvurduğunu ortaya koymaktadır. Elde edilen bulgular, içeriği disiplin kuramları ve uygulamalarına dayalı bir hizmet içi eğitimin gerekli olduğunu ve okulda etkin bir disiplin anlayışının sağlanmasında öğretmenler arası iş birliğinin gerekliliğini ortaya koymaktadır.

Anahtar kelimeler: Disiplin, disiplin kuramları, disiplin stratejileri

Summary

The regular and systematic conduct of education and training in schools is closely relatedto the act of discipline. On the otherh and, the discipline practices used by teachers have an important role in the process of becoming a person who is compatible with society. There fore, disciplinary strategies used in the classroom must be based on a scientific basis.The aim

of this study is to examine the principles of primary school teachers use in classroom in terms of disciplinary the ories. The design of there search, which is prepared with a qualitative (interpretive) research model, is an observational study (casestudy). In this research, observation and semi-structured interview techniques were used. Two primary school teachers who have similar demographic characteristics and working at the same class level were selected as the study group. Research findings show that teachers have different aspect of discipline, that they use strategies for more than one discipline theory in their classrooms, teachersare not aware of this situation. On the otherh and it shows that the teacher, who applies the strategies effectively uses five different disciplines, the other teacher who cannot apply strategies effectively uses three different disciplines. The findings show that in-service training based on disciplinary the ories and practices is necessary, and the necessity of inter-teacher cooperation in ensuring an effective discipline in school is vital.

Keywords: Discipline, disciplinarytheories, disciplinarystrategies

1.GİRİŞ

Sosyalleşme sürecinin önemli parametrelerinden biri olan eğitimin uygulandığı okullar, öğrenciler için otoritenin yalın bir hiyerarşisini gösterir. Çünkü okulda otorite, kişiler arası ilişkilerin belli formlara göre işlemesini sağlar. Sennet' e (2014, s.27) göre otorite, istikrar ve düzen duygusu veren bir olgudur ve insanlar hem toplumsal hem de özel yaşamda otoriteye gereksinim duyarlar. Buna göre otorite temel bir gereksinimdir. Çocuklar için ise otorite kendilerine yol gösterecek ve güven verecek birihtiyaçtır.

Sınıftaki otorite figürü öğretmendir. Okul deneyiminde öğrencinin etkileşime girdiği başlıca özne öğretmenlerdir. Sınıfta kimin ne zaman konuşacağını, sıranın en önünde ve en arkasında kimin olacağını ve kimin hangi notu alacağını öğretmen belirler. Öğrenci bir zorunluluk içine girerek zamanla otoriteyi içselleştirir. Bu süreç öğretmenlerin gözetlemesine gerek kalmadan uygun davranışların öğrenciler tarafından içselleştirilmesi başka bir ifadeyle öğrencilerin disipline edilmesi anlamına gelmektedir (Anderson, 2001, Çifçili, 2009).

Kohn'a (2006, s.2) göre öğretmenler sınıf disiplinini sağlarken kendine özgü çeşitli yöntemler kullanır. Ancak ne var ki tüm öğretmenlerin ortak kullandığı mutlak bir disiplin sisteminden bahsetmek mümkün görünmemektedir. Bir öğretmen için istenmeyen davranış başka bir öğretmen için aynı anlamı taşımayabilir. Diğer yandan öğrencilerin bireysel farklılıkları da standart bir disiplin anlayışından bahsetmenin mümkün olmadığını ortaya koymaktadır. Bu doğrultudafarklı felsefe ve psikolojik temellere dayanan çeşitli disiplin

kuramları ortaya atılmıştır. Tertemiz'e (2009) göre yapılan araştırmalara dayalı olarak geliştirilendisiplin kuramları öğretmenler tarafından bilinmeli, kendi tarz ya da tarzlarını somutlaştırmaları vekullandıkları stratejilerinbilimsel dayanaklara uygun düşüp düşmediğini gözden geçirmeleri gerekmektedir.

Öğretmenlerin sınıf içerisinde kullandığı disiplin uygulamaları ve bu uygulamaların dayandığı kuramların içeriği öğrencinin bireyleşme sürecini doğrudan etkileyen bir konumda yer almaktadır.

Eğitim ve Öğretim Ortamında Disiplin

Sosyal düzen disiplin aracılığıyla sağlanır. Öğrencilerin sosyalleştikleri ve uzun süre geçirdikleri yerler olarak okullar, sosyal düzenin sağlanmasında kritik bir konumda yer almaktadır. Disiplin ve eğitim arasındaki bağlantı o denli güçlüdür ki Foucault (1992), 17. yüzyılda "doğru disiplin"in, iyi bir eğitme sanatı olarak nitelendirildiğini belirtir.

Eğitim ortamı içerisinde disiplini oluşturmak ve uygulamak, eğitimcilerin üzerinde uğraştıkları en önemli sorunlardan birisidir. "Eğitim süreci içinde çocuğa kazandırılması gereken kurallar ve yetişkinlerin, bu konudaki kuramları" (Gözütok, 1992) olarak tanımlanan "disiplin" sadece bir amaç değil, dersi hedeflerine ulaştıran bir araçtır. Sorunlu davranışlar etkin olarak yönetilmediğinde, başarılı bir eğitim yaşantısının ortaya çıkması olanaksızdır. Eğitim yaşamının belirleyicisi öğrenci davranışlarının nasıl kontrol edildiği ile ilgilidir. Ada ve Çetin (2006, s.4) bir eğitim kurumunda disiplini sağlamaya çalışmanın başlıca iki sebebi olduğunu belirtir. İlki kişilerin yani öğretmen ve öğrencilerin güvenliğini sağlama, diğeri ise öğrenim için verimli bir ortam oluşturmaktır.

Kurallara İtaatten Kendini Disipline Etmeye Yönelme

Öğretmenlerin disiplin sorunlarını alışılagelmiş yöntemler kullanarak çözmeleri günümüzde geçersiz hale gelmiştir. Öğretmenler daha etkin bir öğrenme fırsatı yaratabilmek için toplumsal ve kültürel değişimin öğrenciler üzerindeki etkisini anlayıp, bunları çözebilecek bir bakış açısı geliştirmek durumundadır. Humphreys'e (2002, s.12) göre disiplin başkalarını kontrol etmeye yönelik değildir; öğrencilerin kendilerini kontrol etmelerine yardımcı olmaktır.

Çelik'e (2012) göre geleneksel itaat etme anlayışı önemini kaybederek öğrencilerin özdisiplin davranışı göstereceği bir öğrenme çevresinin oluşturulması eğilimi önem kazanmıştır. Nitekim eğitimde demokrasinin nihai amacı öğrencilerde özdisiplin oluşturmaktır. Öğrencinin itaat ettiği değil, sorumluluk bilinciyle kendi davranışlarını

düzenleyebilmeyi başardığı disiplin yöntemleri günümüz eğitim dünyasında gittikçe daha çok kabul gören bir kuram haline gelmiştir.

Sorumluluk bilincine sahip bireylerin yetişmesi bakımından öğretmenlerin sınıf içerisinde kullandığı disiplin kuramlarına dayalı uygulamalar kritik bir konumda yer almaktadır. Sadık'a (2016) göre tek bir disiplin kuramının veya önerdiği bir stratejinin bütün disiplin sorunlarına çözüm getirmesi mümkün değildir. Bu yüzden hangi durumlarda hangi kurama ait uygulamanın daha işlevsel olacağına karar verme, uygulama ve sonuçlarını değerlendirme öğretmenin sorumluluğundadır (Sadık, 2016, s.164).

Diğer yandan eğitim- öğretim programlarının etkin biçimde pratiğe geçmesi de öğretmenlerin kullandığı disiplin uygulamalarına bağlıdır. Çelik'e (2012) göre öğretmenin sınıfı yönetmeye ilişkin uygulamaları bilimsel bir temele dayanmak zorundadır. Bu bakımdan öğretmenlerin ders içerisinde uyguladığı disiplin stratejilerinin belirlenerek disiplin kuramları bakımından incelenmesi sınıflarda bilimsel ve daha etkin bir disiplin anlayışının sağlanması bakımından gereklidir. Öğretmenlerin eğitim-öğretim ortamında kullandığı disiplin uygulamaları üzerine yapılan literatür taraması sonucunda yapılan araştırmaların tarama modelinde betimsel çalışmalar olduğu görülmüştür (Aygün,2013; Beşdok, 2007; Danaoğlu, 2009; Keyik, 2014; Kök, 2007; Öz, 2012; Öztürk, 2001; Şahin, 2005; Pehlivan 2017). Bu doğrultuda öğretmenlerin ders süreci içerisinde kullandığı disiplin uygulamalarının içerik bakımından detaylı biçimde analiz edilerek disiplin kuramları bağlamında incelenmesinedayananbir çalışmaya rastlanmamıştır. Dolayısıyla bu araştırmanın sınıf içi sürece odaklanarak konuyu detaylı ve karşılaştırmalı biçimde ele alması bakımından kuramsal anlamda literatüre, pratik açıdan ise öğretmenlere katkı sağlayacağı düşünülmektedir.

Acaba öğrenmenin etkin şekilde yürütülmesi sorumluluğunu taşıyan öğretmenlerin kullandığı sınıf içi disiplin stratejileri disiplin kuramları bağlamında nasıl bir içeriğe sahiptir?

Araştırmanın Amacı

Bu araştırmanın genel amacı kuramsal literatürde yer alan disiplin kuramlarının sınıf içerisinde öğretmenler tarafından nasıl pratiğe geçtiğini ele almak ve disiplin kuramlarını etkili kullanmaları bakımından incelemektir.

Bu genel amaç doğrultusunda aşağıdaki sorulara yanıt aranmıştır;

1. Öğretmenler sınıflarında hangi disiplin stratejilerini kullanmaktadır?
2. Öğretmenlerin sınıflarında kullandıkları disiplin stratejileri, disiplin kuramları bakımından nasıl bir içerik taşımaktadır?
3. Öğretmenlerin sınıflarında kullandıkları disiplin stratejilerine ilişkin görüşleri nelerdir?

DİSİPLİN KURAMLARI

Çelik'e (2012) göre sınıf yönetimi ve disiplini sağlamaya yönelik geliştirilen kuramlar belli bir teorik ve uygulama temeline dayanır. Disiplin kuramlarının odak noktası öğretimin sürdürülmesi ve disiplinin sağlanmasıdır. Tertemiz'e (2000) göreöğretmenler disiplin kuramlarını bilirlerse, uyguladıkları disiplin modelini daha gerçekçi ve bilimsel temellere dayandırabilirler. Burada dikkat edilmesi gereken nokta, öğretmenlerin uyguladıkları disiplin stratejilerini gözden geçirmeleri ve eğitim psikolojisi bakımından bir değerlendirme yapmalardır.

Emmer ve Aussiker (1990) dört sınıf yönetimi kuramıyla (Öğretimselkuram, Gerçeklik Terapisi, Güvengen Disiplin, Sosyal Disiplin) ilgili yapılan araştırma bulgularını gözden geçirmiş ve bu kuramların kapsamlı bir sınıf yönetiminin bir parçası olarak görülmesi gerektiğini vurgulamışlardır (Akt. Atıcı, 2014, s.96). Bu bölümde sınıf yönetimi ve disiplinine ilişkin geliştirilen kuramlar tablolar halinde ayrı ayrı ve detaylı biçimde ele alınmıştır.

Davranış Değiştirmeye Dayalı Disiplin Kuramı (B. F. Skinner)

Bu kurama göre çevresel uyaranlar insan davranışını belirler ve bunlar değiştirilip kabul edilebilir toplumsal ölçütlere göre insan davranışını biçimlendirirler (Celep, 2014, s.257).

Davranış değiştirme disiplin modelinin, öğrenciyi istenilen davranışı yapmaya yöneltmede kullanılan uygulama stratejileri Tablo 1'de gösterilmiştir.

Tablo 1.*Davranış Değiştirmeye Dayalı Disiplin Kuramı Uygulama Stratejileri*

Uygulama Stratejileri	**Açıklama ve Örnekler**		
Sınıf kurallarını belirleme	Öğretmen sınıf kurallarını belirler ve çocuklara öğretir.		
Olumlu pekiştireç kullanma	Yiyecek-içecek, çıkartma, puan, oyuncak, kalem, poster vb.	Öğretmene yardım etme, istediği etkinliği seçme	Gülümseme, kucaklama, teşekkür ederim, harika vb. övgü sözleri
Olumsuz pekiştireç kullanma	Her gün uyanma sorunu yaşayan öğrenciye: " Eğer zamanında kalkarsan çok sevdiğin dondurmanı erimeden yiyebilirsin" demek.		
Aralıklı-oranlı	Belli zaman	Farklı zaman	Farklı oranlarda

pekiştireç verme	aralıklarıyla pekiştireç verme	aralıklarıyla pekiştireç verme	doğru davranış gözlendikten sonra pekiştireç verme
Duruma bağlı pekiştireçler kullanma	"Etkinliği bitirirsen, oyuncağını arkadaşınla paylaşırsan yapmana izin verebilirim" gibi pekiştirecin belli bir koşula bağlanması		
Hedef davranışı parçalara ayırma	Makası tutma	Kağıdı rastgele kesme	Şeklin üzerinden düzgün şekilde kesme
Farklılıkları pekiştirme	İstenmeyen davranışın azalma oranına göre pekiştirme	Henüz yapılmayan davranışı pekiştirme	Yapılması uygun olmayan davranışın pekiştirilmesi
Anlaşma yapma	Bireysel ya da grup halinde yapılabilir	Yazılı ya da sözlü şekilde yapılabilir	Davranışların, belli bir zaman içinde başarılabilir olması gerekir.
Model alma	Grup önderi olan bir öğrencinin model olarak kullanılması		
Sönme	İstenmeyen davranış görmezden gelinirken, uygun davranış özendirilir		
İpuçları kullanma (Eylem veya işaretler)	Jest, mimik, el-kol hareketleri	Konuşurken ses tonunu yükseltme, el çırpma	Uyarı vermek amacıyla sınıfın ışıklarını yakıp söndürmek, gülen-ağlayan yüz taklidi
Ayrıcalıkları geri alma	Uygun şekilde davranmayan öğrencinin sevdiği bir etkinliğe katılmasını ya da sevdiği materyalleri kullanmasını engellemek		
İzole etme	Öğrencinin sınıfın arka tarafında sırtı dönük şekilde oturması		Sınıfın bir köşesinde ayakta beklemesi
Ceza verme	İstenmeyen davranışa karşılık hoşa giden şeylerden alıkoymak ya da hoşa gitmeyen işler yaptırmak		

(Sadık, 2016)

Güvengen Disiplin Kuramı (L. Canter, M. Canter)

Bu modelin temeli sorun davranış gösteren öğrenciye karşı, öğretmenin gönderdiği uyaranlar arasındaki uyumun ya da uyumsuzluğun, öğrencinin uyaranı farklı biçimde algılamasına neden olduğu anlayışına dayanmaktadır (Celep, 2014, s.263). Öğretmenin gönderdiği uyaranlar arasındaki çelişki, öğrencinin öğretmenin istemlerini dikkate alma derecesini etkilemektedir. Örneğin, öğrenciye yumuşak bir ses tonuyla ve gülerek "Arkadaşının sözünü kesmeni istemiyorum" ifadesini kullanmak, öğrencinin öğretmeni ciddiye almaması sonucunu doğurur. Bu nedenle öğretmen öğrenci üzerinde güvenilir bir izlenim bırakmalıdır.

Kurama ilişkin uygulama stratejileri Tablo 2'de gösterilmiştir.

Tablo 2.*Güvengen Disiplin Kuramı Uygulama Stratejileri*

Uygulama Stratejileri	Açıklama ve Örnekler
Disiplin planı hazırlama	***Kuralları ve beklentileri belirleme***
	Pozitif tanıma sağlama yollarını belirleme
	Mantıksal yaptırımları belirleme; çocuğu gruptan izole etme, ayrıcalıkları geri alma, etkinliği bitirene kadar sınıftan ayrılmasına izin vermeme, aileyi okula çağırma, çocuğu başka sınıfa gönderme, ses-görüntü kaydı.
Hazırlanan disiplin planını çocuklara öğretme	Planı sesli okumak, posterle sınıfta sunmak, kuralların gerekliliğini açıklama, kuralları öğretme
Disiplin planını uygulama	Göz kontağı
	Dolaylı ileti (ipucu)
	Yakınlık denetimi kullanma
	Doğrudan ileti
	Mantıksal yaptırımları uygulama
Yönetilmesi zor davranışlarla baş etme	Birebir problem çözme görüşmesi
	Çocukla olumlu ilişkiler geliştirme
	Bireysel davranış planı geliştirme

(Sadık, 2016)

Sosyal Disiplin- Ussal Sonuçlar Kuramı (R. Dreikurs)

Olumlu disiplin modeli olarak da ifade edilen bu disiplin kuramına göre bir öğrenci sosyal kabulü elde etmede başarısızsa (bu bazen bebeklik ve ilk çocukluk yıllarına da dayanabilir) istenmeyen davranış örüntüsü baş gösterir. "Öğrenci içsel ihtiyaçlarını can sıkıcı,

yıkıcı, düşmanca ve çaresiz davranışlarla doyurmaya çalışır. Öğretmenler yaramazlık yapan öğrencilere yanlış, sorunlu amaçlarını anlamada yardım eder" (Atıcı, 2014, s.121).

Kendilerine olumlu olarak kabul edilme yolları sağlandığında bu öğrenciler davranışlarını değiştirmektedirler (Wolfgang, 1995). Kuramın vurguladığı iki nokta şöyledir: "Öğrencilerin ait olma duygusu kazanmalarına yardım eden öğretim stili ve demokratik bir sınıf oluşturma". Diğeri ise "öğrenciler içten bir ait olma duygusuna yönelemediklerinde yanlış amaçları belirleme ve bunlarla baş etme" (Atıcı, 2014, s. 122).

Kurama ilişkin uygulama strateji ve örnekleri Tablo 3'te gösterilmiştir.

Tablo 3.*Sosyal Disiplin- Ussal Sonuçlar Kuramı Uygulama Stratejileri*

Uygulama Stratejileri	Açıklama ve Örnekler
Yanlış amacı belirleme	**Dikkat çekme:** İlgisiz sorular sormak, çalışmayı reddetmek, diğerlerinin sözünü kesmek, sürekli konuşmak, komiklik yapmak, sürekli yardım istemek.
	Güç arama: Öğretmeni ya da diğer çocuklarızorlamak, meydan okumak, tartışmak, öfke nöbetleri göstermek, düşmanca davranmak.
	Öç alma isteği: Diğerlerini incitme hakkına sahip olduğunu düşünme, ne kadar soruna neden olursa kendini o derece haklı hissetmek.
	Yetersizlik sergileme: Grubun üyesi olmaktan veya statü kazanmaktan vazgeçmek, tekrar denemeye gerek olmadığını düşünmek, işbirliğini reddetmek.
Çocuğu yanlış davranışla yüzleştirme	**Dikkat çekme:** Sana ilgi göstermemi istiyor olabilir misin?
	Güç arama: Bana seni durduramayacağımı mı göstermek istiyorsun?
	Öç alma isteği: Beni ve diğerlerini incitmek istiyor olabilir misin?
	Yetersizlik sergileme: İstediğin yalnız kalmak olabilir mi?
Çocuğu içten bir ait olma amacına yöneltme	**Dikkat çekme:** Görmezden gelme, beklemediği anda ilgi gösterme, kendini güdülemesini teşvik etme.
	Güç arama: Güç savaşına girmekten sakınma, geçici olarak

	etkinliği durdurarak davranışın durmasını bekleme, çocuğu karar almaya teşvik etme, güç arama davranışını onaylama, mola verme.
	Öç alma isteği: Öğrencinin yeteneğini gösterebileceği durumlar planlamak, diğer çocukların yardım ve desteğini istemek.
	Yetersizlik sergileme: En ufak çaba bile desteklenmelidir.
Teşvik ve cesaretlendirme	Övgü ve pekiştireç yerine çocuğun çabasını vurgulamak.
Sınıf toplantıları yapma	Her öğrencinin duygu ve düşüncelerini söyleyebilmesi için teşvik etmek.
Ussal sonuçları uygulama	Davranışın mantıksal sonucuyla başbaşa bırakmak.
İzolasyon	Belli bir süre kullanılabilir, çocuğa gruba katılması için fırsat verilmelidir.
Sosyal mühendislik	Sosyal uyum bakımından yetersiz öğrencilerin olumlu deneyimler edinmelerine yardım etmek.

(Sadık, 2016)

Gerçeklik Terapisi (Kontrol Kuramı- W. Glasser)

Glasser'e (1992, Akt. Sadık, 2016, s. 184) göre insan davranışını belirleyen sahip olduğumuz çeşitli ihtiyaçlardır. Bu ihtiyaçlar yaşamsal ihtiyaçlar, ait olma ihtiyacı, güç ihtiyacı, eğlence ve özgürlük ihtiyacı şeklindedir. Bu kuramın temelindeki ilke, yanlış davranışın yanlış seçimden, doğru davranışın doğru seçimden kaynaklandığıdır. Diğer bir ifadeyle istenmeyen davranışlar çocukların ihtiyaçlarını karşılamalarına yardım ediyorsa, seçimleri de bu yönde yani yanlış olacaktır. Dolayısıyla çocukların istenmeyen davranışlar göstermelerinin nedeni, karşılanamayan gereksinimlerdir.

Kurama ilişkin uygulama strateji ve örnekleri Tablo 4'te gösterilmiştir.

Tablo 4.*Gerçeklik TerapisiKuramı Uygulama Stratejileri*

Uygulama Stratejileri	**Açıklama ve Örnekler**
Problem çözme kuramını uygulama	**Aşama I.** Olumlu iletişim: "Ne yapıyorsun?"
	Aşama II. İstenmeyen davranışı tanımlama: Çocuktan davranışın somut olarak tanımını isteme
	Aşama III. Davranışıdeğerlendirme: "Bu davranışın sana, bana ve diğer çocuklara bir faydası var mı?"
	Aşama IV. Davranışı değiştirmek için plan yapma: "Ne

	yapabilirsin?"
	Aşama V. Onay alma: Planı ve neler yapacağını sesli söylemesini sağlama
	Aşama VI. Planın nasıl işlediğini kontrol etme
	Aşama VII. Plan işe yaramıyor ise ne yapılabileceğini belirleme
Ödül ve pekiştireçler kullanma	Bahçeye çıkma, öğretmenin yardımcılığını yapma, sevdikleri bir etkinliği yapma vb.
Günlük etkinlik akışını gözden geçirme	Sıcak ve destekleyici sınıf ortamı sunma, özdeğerlendirme yapmalarını isteme.
İzolasyon	Sınıfa tekrar dönmek üzere plan hazırlama süreci; amaç öğrencinin davranışlarını yargılamayı öğrenmesi.
Sınıf toplantıları yapma	Bütün sınıfı etkileyen gerçek sorunları çözme, çocukların hayal gücünü geliştirme, bir konuda neler bildiklerini-bilmediklerini bulmak.
Profesyonel yardım alma	

(Sadık, 2016)

ÖğretimselKuram (Grup Yönetimi- J. S. Kounin)

Bu kuramın odak noktası, çocukları sınıfta aktif kılarak sıkılmalarını engellemek ve istenmeyen davranışa yönelmelerini önlemektir. Dolayısıyla öğretmenlerin istenmeyen davranışlara değil önleyici çözümler olarak eğitsel etkinliklere yoğunlaşması önem kazanmaktadır. Kounin'e (1970) göre etkinlikleri organize etme şekilleri, sınıf düzenlemeleri ve etkinliklerde yaptıkları geçişlerle istenmeyen davranışları önleyici girişimlerde bulunan öğretmenlerin sınıflarında daha az problem yaşanmaktadır.

Kurama ilişkin uygulama stratejileri Tablo 5'te gösteriliştir.

Tablo 5. *Öğretimsel Yönetim Becerileri Kuramının Uygulama Stratejileri*

Uygulama Stratejileri	Açıklama ve Örnekler
Farkında olma (withitness)	**Doğru seçim:** İstenmeyen davranışın nedenini doğru tespit etmek
	Zamanlama: Sorun büyümeden zamanında müdahale etmek
	Ciddi olana öncelik verme:aynı anda meydana gelen

	olaylardan sonuçları ciddi olana öncelik vermek
İki ya da daha fazla durumla aynı anda ilgilenme	Öğretmenin örtüşen (overlapping)olaylara aynı anda dikkat edebilme becerisi.
Etkinlikler arasında hızlı ve düzgün geçişler yapma (Akıcılık)	**Ani geçiş:** Çocuklar hazır olmadan etkinliği başlatmak
	Askıya alma: Bir etkinliği yarıda bırakarak, diğer etkinliğe geçme, sonra tekrar diğer etkinliğe geçme.
	Erteleme: Etkinliği tamamen bırakıp, başka bir etkinliğe geçme.
	Zıplama: Öğretmenin tam olarak ne yapacağını bilememesi, bir etkinlikten ötekine geçme.
	Yavaşlık: Etkinlikle ilgili açıklama yapmaya gereğinden fazla zaman ayırma.
Grubun dikkatini çekebilme	**Canlı olma:** Öğretmenin dikkat çekmesi ve ne yapacağını bilmesi: "Merak ediyorum kim yapabilir?", "Şu garip şekle bakın"
	Sorumluluk: Her çocuğun öğrenmeye aktif katılımının sağlanması.
Dikkati canlı tutma	Öğrencilerin sıkılmadan derse devam etmesi; etkinliklerde çeşitlilik, yeni materyaller sunma, heyecan yaratacak yollar kullanma, sözel ve görsel dönütler verme.

(Sadık, 2016)

Etkili İletişim Kuramı (Öğretmen Etkililiği Eğitimi- T. Gordon)

Gordon'a (1995) göre ödül ve cezaya dayalı yöntemleri otoritenin bir etkisi olarak kullanan öğretmenler, çocuklarda bu güce karşı isyan ve direnme, karşı koyma, yalan söyleme, duygularını saklama ve sinsice davranma, başkalarını suçlama, hile yapma ve zorbalık gibi savunma mekanizmaları geliştirmektedir. Ayrıca korkuya bağlı boyun eğmenin çocuklarda sorumluluk duygusu ve özdenetimin gelişmesini engellediğini belirten Gordon (1995), etkili disiplin için öğretmenlerin öncelikle sınıfta nasıl bir otorite kullandıklarını gözden geçirmeleri gerektiğini vurgular. Problemin doğru bir şekilde tanımlanması ve çocukların gereksinimlerine saygı duyulması öğretmenin öğrencilerle etkileşime girme olasılığını arttırmanın yanı sıra çocukların sorun çözme ve karar verme becerileri konusunda kendilerine güvenmelerine yardımcı olacaktır.

Kurama ilişkin uygulama stratejileri Tablo 6'da gösteriliştir.

Tablo 6.*Etkili İletişim Kuramının Uygulama Stratejileri*

Uygulama Stratejileri	**Açıklama ve Örnekler**
Yüzleşme becerileri	***Çocuğu değiştirmektense çevreyi değiştirme:*** Öğrenme merkezini çocuğun merakını güçlendirecek şekilde zenginleştirmek
	Birincil duyguları tanıma: Öfke, birincil durumun sonucudur; öğretmenin "ben dilini" kullanarak birincil duygularını ifade etmesi
	Düzenli olarak "ben dilini" kullanma: Çocukların kendi davranışları ve başkaları üzerindeki etkilerini anlamalarına yardım eder.
	Duruş değiştirme: Savunmaya geçen çocuğu dikkatli dinleyerek anlayan bir duruşa geçmek
Yardımcı beceriler	***Etkin dinleme:*** Etkin dinleme teknikleriyle örtük mesajları anlamak ve sorunu tanımlamak
	İletişim engellerinden kaçınma: Emir verme, uyarma, gözdağı verme, eleştirme, etiketleme vb. olumsuz dil kullanmamaya özen göstermek.
Önleyici beceriler	***Önleyici "ben iletileri" kullanma:*** Gelecekte istenmeyen davranışı önlemeye yardım eder.
	Sınıf kurallarını iş birliğiyle belirleme: çocuklarla tartışılarak belirlenmeli, herkes kurallar üzerinde aynı fikirde olmalıdır.
	Katılımcı sınıf yönetimi uygulama: Etkinlikleri düzenlerken öğrencilerin tercihlerini dikkate almak
Problem çözme süreci (Kaybeden yok)	Sorunu tanımlama
	Olası çözümler üretme
	Çözümleri değerlendirme
	Karar verme
	Kararın nasıl uygulanacağını belirleme
	Çözümün başarısını değerlendirme

(Sadık, 2016)

2. YÖNTEM

Araştırmanın Modeli ve Deseni

Bu araştırma, öğretmenlerin sınıflarında kullandığı disiplin kuramlarını tespit etmek ve çok boyutlu incelemeye yönelik nitel (yorumlayıcı) bir araştırma modeli ile hazırlanmıştır. Araştırmanın deseni ise gözlemsel örnek olay (durum çalışması)'dır. Araştırmada nitel veri toplama yöntemlerinden gözlem ve yarı- yapılandırılmış görüşme teknikleri kullanılmıştır.

Yıldırım ve Şimşek'e (2016, s.42) göre insanların bakış açılarını ve deneyimlerini, ortaya koymak amacıyla görüşme yöntemi kullanılır. Araştırmanın yanıtını aradığı "Öğretmenlerin sınıflarında kullandıkları disiplin stratejilerine ilişkin görüşleri nelerdir?" sorusu için yarı - yapılandırılmış görüşme tekniği kullanılmıştır.

Bailey'e (1982) göre "eğer bir araştırmacı, herhangi bir ortamda oluşan bir davranışa ilişkin ayrıntılı, kapsamlı ve zamana yayılmış bir resim elde etmek istiyorsa, gözlem yöntemini kullanabilir" (Akt. Yıldırım&Şimşek, 2016, s.173). Öğretmenlerin sınıf içerisinde kullandıkları disiplin kuramlarının hangileri olduğunu belirlemek davranışı ayrıntılı olarak tanımlamayı gerektirmektedir. Dolayısıyla araştırmanın yanıtını aradığı "Öğretmenler sınıflarında hangi disiplin stratejilerini kullanmaktadır?" ve "Öğretmenlerin sınıflarında kullandıkları disiplin stratejileri, disiplin kuramları bakımından nasıl bir içerik taşımaktadır? soruları için gözlem tekniği kullanılmıştır.

Çalışma Grubu

Araştırmanın çalışma grubunu aynı okulda, aynı sınıf düzeyinde çalışaniki sınıf öğretmeni ve bu öğretmenlerin dersine girdiği toplam 45 öğrenci oluşturmuştur. Öğretmenlere ilişkin demografik bilgiler Tablo 7'de gösterilmiştir.

Tablo 7.*Öğretmenlere İlişkin Demografik Bilgiler*

Demografik bilgiler	Öğretmen A	Öğretmen B
Yaş	41	47
Cinsiyet	Erkek	Kadın
Kıdem yılı	19	21
Lisans mezuniyeti	Biyoloji	Maliye
Sınıf mevcudu	22	23

Öğretmenlerin ikisi de birinci sınıf okutmaktadır. Katılımcıların biri erkek, diğeri kadındır. Öğretmen A, biyoloji, Öğretmen B ise Maliye mezunudur. Her iki öğretmen de mesleğinde oldukça tecrübeli, yıllardır aynı okulda, aynı sınıf düzeyinde birlikte çalışan öğretmenlerdir. Hatay'ın merkez ilçesi Antakya'nın bir mahallesinde bulunan okul 8 derslikli,

19 öğretmenli, 425 öğrencisi bulunan ikili eğitim veren bir ilkokuldur. Birinci ve ikinci sınıf öğrencileri öğleden sonra, üçüncü ve dördüncü sınıf öğrencileri ise öğleden önce eğitim almaktadır.

Veri Toplama Araçları

Yarı- Yapılandırılmış Gözlemler

Gözlemler yarı-yapılandırılmış bir şekilde doğal ortamında bütüncül bir yaklaşımla gerçekleştirilmiştir. Bu doğrultuda araştırmacı gözlem sürecine başlamadan önce kuramsal çerçeveyi taramış, disiplin kuramlarına ilişkin belli başlı anahtar kodlar listesi oluşturmuştur. Oluşturulan kodlar listesidisiplin kuramları alanında bilimsel çalışma sürdüren akademisyenler tarafından incelenmiş ve gerekli değişiklikler yapılmıştır. Disiplin kuramlarına dayalı oluşturulan"kodlar listesi" gözlemler boyunca araştırmacı tarafından uygun zaman dilimlerinde kontrol edilerek daha etkin gözlem notlarının tutulmasında kullanılmıştır. Disiplin kuramlarına ilişkin anahtar kodlar oluşturulduktan sonra gözlem sürecine başlanmıştır.

Okullarda yapılan gözlemler üç hafta boyunca devam etmiştir (05.12.2017/20.12.2017). Gözlemler haftanın iki günü, günde iki ders saati olacak şekilde; haftada 4, toplamda 12ders saati boyunca devam etmiştir. Toplanan veriler bilgisayar ortamına aktarıldıktan sonra 20sayfa ham veri metni elde edilmiştir.

Yarı Yapılandırılmış Görüşme Formu

Araştırma kapsamında ikisınıf öğretmeni ile araştırmacı tarafından hazırlanan yarı yapılandırılmış görüşme formu kullanılarak görüşmeler yapılmıştır. Yarı yapılandırılmış formun(bk. Ek.1) hazırlanmasında kuramsal çerçeve temel alınmış ve uzman görüşüne başvurulmuştur. Görüşme formunda yer alan soruların yanı sıra, görüşmeler sırasında ek sorular da yöneltilmiştir. Yaklaşık 20 dakika devam eden görüşmeler, okulda ders dışı saatlerderehberlik odasında yapılmıştır. Görüşmeler ses kayıt cihazıyla kaydedilmiştir. Toplanan veriler bilgisayar ortamına aktarıldıktan sonra 15 sayfa ham veri metni elde edilmiştir.

Verilerin Çözümlenmesi

Gözlem ve görüşmelerle elde edilen verilerin analizindebetimsel ve içerik analizi bir arada kullanılmıştır. İçerik analizi, toplanan verilerin derinlemesine analiz edilmesini gerektirir ve önceden belirgin olmayan temaların ve boyutların ortaya çıkarılmasına olanak tanır (Yıldırım & Şimşek, 2016, s.243). Öğretmen görüşlerinin belirlenmesinde içerik analizi kullanılmıştır.

Betimsel analiz ise elde edilen verilerin daha önceden belirlenen temalara göre özetlenmesi ve yorumlanmasına dayanmaktadır (Yıldırım & Şimşek, 2016, s.239). Bu tür analizde amaç, elde edilen bulguları düzenlenmiş ve yorumlanmış bir biçimde okuyucuya sunmaktır. Araştırmanın kuramsal alt yapısının disiplin kuramlarına ve bu kuramların uygulama stratejilerine dayanmasından dolayı gözlem verileri disiplin kuramlarının belli başlı uygulama örnekleri doğrultusundabetimsel analiz yöntemiyle analiz edilmiştir.Elde edilen verilerin raporlaştırılmasında ve bulgularının sunulmasında alıntılar yapılırken, alıntıların sonuna öğretmenler için Öğretmen A ve Öğretmen B kodları kullanılmıştır.

Geçerlik ve Güvenirlik Çalışmaları

Bu araştırmada Yılmaz ve Şimşek'in (2016, s.276) araştırmanın geçerlik ve güvenirliği sağlamak amacıyla sunduğu stratejiler doğrultusunda;

- Derinlemesine veri toplanmaya çalışılmış,
- Katılımcıların verileri teyit etmesine özen gösterilmiş,
- Toplanan verilerin gözlem ve görüşme yöntemleri kullanılarakbirbirini teyit etmesi hedeflenmiş,
- Veri toplama ve analizi sürecinde uzman incelemesine başvurulmuş,
- Verilerin yeterli düzeyde betimlenmesi amacıyla doğrudan alıntılar kullanılmıştır.

3.BULGULAR

Bu bölümde araştırma soruları doğrultusunda elde edilen bulgular sunulmuştur. Araştırma sorularına ilişkin bulgular her bir öğretmen için ayrı ayrı ele alınmıştır. Her bir öğretmene ait bulgular sunulurken gözlem bulguları tablolar halinde, sonrasında görüşme bulguları ise ayrı bir başlık altında ele alınmıştır.

Öğretmenlerin Sınıflarında Kullandıkları Disiplin Stratejileri ve Bu Stratejilerin Disiplin Kuramları Bakımından İçeriğine İlişkin Bulgular

Gözlem Bulguları

Bu bölümde 12 saatlik gözlem sürecinde öğretmenlerin sınıflarında kullandığı disiplin uygulamaları ve bu uygulamaların disiplin kuramları bakımından içeriğine ilişkin bulgular sunulmuştur. Kuramsal açıklamalar kısmında yer alan disiplin kuramlarının kodları kullanılarak verilerin hem betimsel hem de içerik analizi bir arada yapılmıştır.

Bulgular sunulurken her öğretmen için ayrı veri tablosu hazırlanmıştır. Tabloların alt kısmında öğretmenlerin kullandıkları disiplin stratejileri ve bu stratejilerin ait olduğu disiplin kuramları ayrı başlıklar halinde detaylı örnekler verilerek açıklanmaya çalışılmıştır.

Öğretmen A'ya ait gözlem analiz bulguları Tablo 8'de gösterilmiştir.

Tablo 8.*Öğretmen A'ya Ait Disiplin Kuramları ve Stratejilerine İlişkin Sıklık Tablosu*

Kuramlar	Uygulama stratejileri		Sıklık
Öğretimselkuram	Grubun dikkatini çekebilme	Etkili dikkat çekme	7
		Etkisiz dikkat çekme	3
	Derse dikkat çekmeden başlama		2
	Dikkati canlı tutma		3
	Etkinlikleri organize etmek		2
	Öğretim çeşitliliği		2
	İki ya da daha fazla durumla aynı anda ilgilenme		1
	Zıplama		3
	İç içe geçmiş etkinlikler		1
	Ani geçiş		2
	Farkında olma	Stratejiyi kullanma	2
		Stratejiyi kullanamama	11
Davranış değiştirme kuramı	Olumlu pekiştireç kullanma	Övgü sözleri	21
		Haftanın başkanı olma	1
		Deftere yıldız verme	1
	Koşullu pekiştireç kullanma	Soruyu ilk yapana yaptırmak	1
	Olumsuz pekiştireç kullanma	İmza atmamak	1
	Kuralların periyodik hatırlatılması	Söz alma ile ilgili kurallar	4
	Sınıf kurallarının belirsizliği		12
	Ceza verme		11
	İzole etme		1
	Doğru davranışı hatırlatan ipucu kullanma	El-kol hareketleri	4
		Ses tonunu yükseltme	8
		Bireysel uyarma	23
Güvengen disiplin kuramı	Çocukla olumlu ilişkiler geliştirme		8
	Uyaranlar arasındaki uyum		10

	Uyaranlar arasındaki çelişki	12
Güvengen olmayan tepki biçimleri	Tehdit etme	11
	Yaptırım kullanmama	28

Tablo 8 incelendiğinde Öğretmen A'nın sınıfında kullandığı üç disiplin kuramının*öğretimsel*, *davranış değiştirme* ve *güvengen disiplin kuramı*olduğu görülmektedir.

ÖğretimselKuram

Öğretimselkurama ilişkin uygulamalara bakıldığında dikkat çekmeyi 7 defa etkili, 3 defa ise etkisiz biçimde kullandığı görülmektedir. Etkili dikkat çekmeye örnek olarak "doktor" sözcüğünü önce tahtada buldurup yazdırması, daha sonra öğrencilerin deftere yazmalarını sağlaması verilebilir. Etkisiz dikkat çekme ise şu şekilde örneklendirilebilir. Öğrenciler derse başlamadan önce kendi aralarında ufak tefek konuşurken öğretmen: *"Tamam, haydi başlıyoruz"* dedikten sonra bir öğrencinin *"öğretmenim, dur ya"* demesi üzerine öğretmen *"haydi, haydi, deh" demiştir.* Başka bir öğrencişaşırarak *"deh mi?"*demiştir. Diğer etkisiz dikkat çekme olayı; dersin ilk dakikalarında öğretmenin *"evet"* diyerek sınıfa seslenmesi üzerine öğrencilerin bir kısmı susarken geri kalan konuşanlara bağırarak *"sus artık be!"* demesi şeklinde örneklendirilebilir.

Öğretimsel disiplin kuramı öğretmenin derse dikkat çekerek başlaması gerektiğini vurgularken gözlem yapılan Öğretmen A'nın derse herhangi bir dikkat çekme eylemi gerçekleştirmeden iki defa başladığı görülmüştür. *"Sınıf düzenlendikten sonra kendi aralarında konuşanlara 'haydi, haydi' şeklinde toplu uyarıda bulundu. Nasıl yazacaklarını hatırlattıktan sonra ağzımızın tek hareketiyle çıkan sesleri yazacaklarını, ilk hecenin a olduğunu söyledi ve öğrencilere yazdırmaya başladı".* Öğrencilerin hece ile ilgili herhangi bir dikkatlerini çekmeden doğrudan derse başladığı görülmektedir.

Öğretmenin dikkati canlı tutma adına bilinçli hatalar yaparak öğrencilerin bu hataları bulmalarını sağladığı, etkinlikleri organize etmek adına derse başlarken yönerge verdiği ya da ne yapacaklarını sıraladığı, öğretim çeşitliliği adına canlandırma yaparak okuma çalışması yaptığı bulgulanmıştır. İki ya da daha fazla durumla aynı anda ilgilenme stratejisini şu şekilde bir defa kullanmıştır. *"Beren ağlıyor, diyen öğrencilere ilk cevabı 'ağlasın' şeklinde oldu. Öğrencilerin defterlerini ayrı ayrı kontrol ettikten sonra ağlayan kız öğrenciyi tahtaya çıkardı. Onunla özel ilgilenirken, yanına gelen öğrencilerin defterlerini hızlıca kontrol ederek dönütler verdi. Ağlayan kız öğrenciye, bırak ağlamayı dedi".*

Öğretimselkurama göre bazı öğretmen davranışları etkinliklerin akışını bozarak istenmeyen davranışlara neden olmaktadır (Sadık, 2016, s.191).Tablo 8'de görüldüğü gibi istenmeyen öğretmen davranışlarından *zıplama* ve *ani geçişin* öğretmen tarafından tekrarlandığı görülmektedir. *"Soru-cevap yöntemiyle haftanın günlerini saydırıyor. Öğrencilerden iki tanesi öğretmeni dinlemeyip birbirine kurşun kalemle vuruyor yine. Bu arada sıra numarası yazmayı da öğretiyor. Hem yazma hem okuma hem haftanın günleri hem de sıra numarası yazma. Bu esnada sınıfı ayağa kaldırdı, sınıfın hepsi sustu. İstiklâl Marşı'nı okumaya başladılar".*

Öğretimselkurama göre öğretmenin taşıması gerekli diğer bir becerisi *farkında olmadır* (withitness). Öğretmenin bu beceriyi iki defa uygulayabildiği, 11 defa uygulayamadığı gözlemlenmiştir. Örneğin ders sırasında dikte çalışması yapan öğretmen bir erkek öğrencinin tüm ders boyunca yazmadığını ders bitimine yakın farketmiştir. Başka bir gözlemde tahtaya çıkan altı öğrenci öğretmenin kasti hatalarını bulmaya çalışırken aralarındaki iki erkek öğrencinin birbirine tekme şakası yapmalarını fark etmemiştir. Yine ders sırasında öğretmen öğrencilerle birebir ilgilenirken tahtaya izinsiz çıkan iki erkek öğrencinin şakalaşmasını farketmemiştir. Öğretmenin *farkında olma* stratejisini kısmen kullandığı gözlem notu şu şekildedir: *"Diğer öğrenciler defterlerini alarak öğretmene göstermek için tahtaya geliyorlar. Bu sırada öğretmen şakalaşan iki erkek öğrenciye 'ne yapıyorsunuz ulan' dedi. Öğrenciler sınıfta koşturup şakalaşmaya devam ettiler. Hatta sınıfın köşesinde yer alan demir dolabın yanına kadar koşturup yerlerine geçtiler. Öğretmen bu durumu fark etmedi".*

Davranış Değiştirme Kuramı

Tablo 8'ye bakıldığında Öğretmen A'nın ders içerisinde kullandığı diğer bir kuramın davranış değiştirme kuramı olduğu görülmektedir. Bu kurama ait olumlu pekiştireç kullanma stratejisinde öğretmen övgü sözleri olarak güzel, aferin, maşallah, hele şükür vb. söylemlerini 21 defa tekrarladığı bulgulanmıştır. Olumlu pekiştireç olarak sözlü takdir dışında haftanın başkanı olma ve deftere yıldız vermeyi birer defa kullandığı bulgulanmıştır. Koşullu pekiştireç olarak soruyu ilk yapana cevabı buldurmak bir defa, olumsuz pekiştireç olarak yazısı çirkin olan bir deftere imza atmamak bir defa kullanılmıştır.

Davranış değiştirmeye dayalı disiplin kuramında kuralların periyodik şekilde hatırlatılması kullanılan bir uygulama stratejisidir. Tablo 8'ye bakıldığında Öğretmen A'nın, bu uygulamayı dört defa gerçekleştirdiği görülmektedir. Ancak buna karşın öğretmenin uygulamalarında sınıf kurallarının belirsizliği 12 defa gözlemlenmiştir. *"Zil çaldı, 'bekle!'*

*dedi, önce soruları bitireceklerini söylemesine rağmen erkek öğrenciler dinlemeyip çıktılar".*Kuralın belirsizliğini ortaya koyan diğer bir gözlemde öğretmenin yer değiştirmek isteyen öğrenciye kuralı hatırlatarak *hayır* demesi beklenirken, birazdan o sıranın dolacağı için öğrenciye izin vermemesi kaotik yapıdaki kuralları ortaya koymaktadır.

Davranış değiştirme kuramının diğer bir disiplin uygulaması ceza vermektir. Tablo 8'de görüldüğü gibi Öğretmen A, ceza verme uygulamasını 11 defa tekrarlamıştır. Kullandığı en sık ceza teneffüse çıkmama ve yazıyı tekrar yazma şeklindedir. Kulaktan çekerek ceza verdiği bir defa gözlemlenmiştir. Davranış değiştirme kuramının diğer bir uygulaması ipucu kullanmadır. Tablo 8'ye bakıldığında Öğretmen A'nın bu stratejiyi el-kol hareketleriyle 4 defa, ses tonunu yükselterek 8 defa, bireysel uyararak 23 defa kullandığı görülmektedir.

Güvengen Disiplin Kuramı

Tablo 8'de yer alan Öğretmen A'nın kullandığı diğer bir kuramgüvengen disiplin kuramıdır. Bu kuramın uygulamalarından çocukla olumlu ilişkiler geliştirmeyi 8 kez kullandığı görülmektedir. Doğum günü olanlara şarkı söylemek, sıralarda gezerken öğrencinin yanaklarını okşayarak gülümsemek, derste bireysel ilgilenirken cesaret verici, motivasyonu arttırıcı sözler kullanmak öğretmenin çocuklarla olumlu ilişkiler geliştirdiğini ortaya koyan bulgulara örnektir.

Güvengen disiplin kuramı, öğretmenin gönderdiği uyaranlar arasındaki uyum veçelişkiye odaklanmaktadır. Buna göre Tablo 8'ye bakıldığında Öğretmen A'nın öğrencilere gönderdiği uyaranlar arasında uyumun varlığı 10 defa, uyaranlar arasındaki çelişki ise 12 defa bulgulanmıştır. Örneğin parmak kaldırarak konuşmak isteyen öğrenciye söz hakkı tanımayıp, kaldırmayana söz hakkı tanımak, şaka mı ciddi mi olduğu anlaşılmayan "az kaldı, sopa yiyeceksiniz" sözleri, konuşan iki kız öğrenciyi arka sıraya göndermek*, bir haftalık teneffüse çıkamama* cezasını uygulamamak öğretmenin çelişkili gönderdiği uyaranları ortaya koyan bulgulardır. *"Zil çalınca dışarı çıkmaya yeltenen öğrencilere 'nereye?' diye sordu, çocukların cevabı 'zil çaldı' şeklinde olunca öğretmen çocuklara 'buyrun' dedi.".* Öğrencilere gönderdiği uyaranlar arasındaki çelişki ortaya koyan diğer bulgu ise öğretmenin yaptırımları kullanmamasıdır. Tablo 8'de görüldüğü gibi Öğretmen A, 28 defa yaptırımları kullanmadığını ortaya koyan uygulamalar gerçekleştirmiştir.

Güvengen disiplin kuramına göre güvengen olmayan öğretmenler genel olarak sorun davranış gösteren öğrenciyi tehdit ederler ve bu tehdidi uygulamaya kısa sürede son verirler (Atıcı, 2014). Tablo 8'ye bakıldığında Öğretmen A'nın 11 defa öğrencileri tehdit ettiği

görülmektedir. Tehditlere örnek olarak şunlar verilebilir: *"Atacağım ikinizi dışarı", "Siz böyle devam edin, üç sayfa yazdıracağım", "Sen bugün hayatta dışarı çıkamayacaksın", "Onu alır, atarım çöpe", "Çok güveniyorsun kendine, bir sayfa yazdırırım bak", "Seni dövecem ha!".*

Öğretmen A'nın sınıf içinde kullandığı disiplin kuramlarına ilişkin genel açıdan bakıldığında üç farklı disipline ilişkin uygulamaların izleri görülse de öğretmenin stratejileri etkin şekilde kullanamadığı görülmektedir. Örneğin Güvengen disiplin kuramına ilişkin uyaranlar arasında çelişkilerin varlığı 12 defa gözlemlenmiştir. Ayrıca Güvengen disiplin kuramına ilişkin önemli uygulamalardan *"yaptırımları uygulama"* noktasında 28 defa etkisiz kaldığı görülmüştür. Öğretimselkuram uygulamalarına bakıldığında Öğretmen A'nın stratejileri etkin şekilde kullanamadığı, hatta bu stratejileri olumsuz yönde pratiğe geçirdiği görülmektedir. Örneğin kurama ilişkin "*dikkat çekme"* uygulamalarında 7 defa etkin 3 defa da etkisiz dikkat çekme yaptığı görülmektedir. Aynı kurama ilişkin *zıplama* ve "*ani geçiş*" stratejilerini toplamda üç defa ortaya koymuştur. Öğretimselkuramın *"farkında olma"* stratejisini ise sadece 2 defa etkin kullanırken 11 defa etkisiz kullanmıştır. Davranış değiştirme kuramına bakıldığında ise en sık kullandığı stratejilerin olumsuz yönde olduğu görülmektedir. Sınıf kurallarının belirsizliği 12 defa, bireysel uyarının 23 defa kullanıldığı bulgulanmıştır.

Öğretmen B'ye ait gözlem verilerine dayalı analiz bulguları Tablo 8'de gösterilmiştir.

Tablo 9.*Öğretmen B'ye Ait Disiplin Kuramları ve Stratejilerine İlişkin Sıklık Tablosu*

Kuramlar	**Uygulama stratejileri**		**Sıklık**
ÖğretimselKuram	Grubun dikkatini çekebilme		13
	Dikkati canlı tutma		13
	Etkinlikleri organize etmek		3
	Öğretim etkililiği		6
	Öğretimsel çeşitlilik		8
	Farkında olma		5
Davranış değiştirme kuramı	Olumlu pekiştireç kullanma	Övgü sözleri	23
		Yıldız vermek	2
		Sosyal içerikli	3
	Koşullu pekiştireç kullanma		6
	Olumsuz pekiştireç kullanma	İmza atmamak	1
	Kuralların periyodik hatırlatılması		15
	Ceza verme		7
	Doğru davranışı hatırlatan ipucu kullanma	El-kol hareketleri	4
		Bireysel uyarma	11

Güvengen disiplin kuramı	Çocukla olumlu ilişkiler		3
	Güvengen olmayan tepki biçimleri	Tehdit etme	2
Gerçeklik terapisikuramı	İhtiyaçları karşılama	Ait olma ihtiyacını giderme	12
		Güç istencini	5
		Eğlence ihtiyacını giderme	8
		Özgürlük ihtiyacını giderme	1
Etkili iletişim kuramı	Yüzleşme becerileri	"Ben dilini"	7
	Yardımcı beceriler	İletişim engellerinden	2

Tablo 9'da Öğretmen B'ye ait ders içerisinde uyguladığı disiplin kuramları ve bu kuramlara ilişkin uygulama stratejilerinin sıklığı görülmektedir. Tablo 8'den anlaşılacağı gibi Öğretmen B, sınıfında 5 farklı disipline ilişkin uygulama stratejileri kullanmaktadır. Öğretimselkuram, davranış değiştirme kuramı, güvengen disiplin kuramı, gerçeklik terapisi ve etkili iletişim kuramı Öğretmen B'nin uyguladığı disiplin kuramlarıdır.

Kuramlara ilişkin uygulama stratejileri detaylı şekilde aşağıda yer almaktadır.

ÖğretimselKuram

Öğretimselkurama ilişkin Tablo 9'da yer alan uygulamalara bakıldığında dikkat çekme uygulaması 13 defa tekrarlanmıştır. Öğretmenin kullandığı bir takım dikkat çekme uygulamaları şunlardır; palyaço taklidi yapmak, sınıf gürültü yapınca ufak ve kısa bir oyun oynatmak, öğretmenin ders sırasında dans ederek ve gülerek dönmek, kız-erkek yarışması yaptırmak, ördek taklidi yaptıktan sonra öğrencilere ördek yazdırmak, sınıfa dans ederek ve öğreteceği sesin şarkısını söyleyerek girmek. *"Sınıfa dans ederek, 'papapararara' ezgisiyle, süzüle süzüle girdi. Bugün p sesini öğreneceklerini söyledi". "Sizlerle bundan sonra her gün bir ders matematik işleyeceğiz. Yeni konumuz! diyerek parmaklarını şıklatmaya başladı. Sonra tüm çocuklar aynısını yaptı. Sınıfta bir oyun havası oluştu".*

Tablo 9'a bakıldığında Öğretmen B'nindikkati canlı tutma uygulamasına 13 defa başvurduğu görülmektedir. *"Hey, durma koş!"*diyerek yazdıracağı kelimeyi hissettirmesi, *"boyum nasıl?"*sorusunu sorarak öğrencilere kelimeyi buldurması, *"canım ne çekti biliyor musunuz?"* sorusuyla dikte çalışmasına devam etmesi, devrik cümleyi anlatmak için *"miyav kedi, yaramazlık yapmış, cümle karışmış"* benzetmesi yapması, sıra numarasını anlatmak için öğrencilere *"dadidadi"* diyerek karışmalarını istemesi dikkati canlı tutan uygulamalara örnek olarak verilebilir.

Tablo 9'da yer alan "etkinlikleri organize etmek" uygulamasını dört defa kullanan öğretmen bu uygulamayı daha çok öğrencilere neyi öğrendiklerini ve ne öğreneceklerini haber açıklamak amacıyla kullanmıştır. "Öğretim etkililiği" uygulamasına bakıldığında problemi canlandırma yöntemiyle çözmesi, çocukların hızına göre hareket etmesi, derse hazırlık yaparak gelmesi gibi örnekler verilebilir. "Öğretimsel çeşitlilik" uygulamasına bakıldığında öğretmenin çuval yarışı etkinliği, tekerleme aracılığıyla sesi hissettirme ve tekrar yapması, canlandırma yöntemini kullanması, her yeni ses için farklı bir oyun oynatması, çocukları güldüren skeçler yapması örnek olarak verilebilir.

Tablo 9'da yer alan öğretimselkurama ait diğer bir strateji "farkında olma" dır. Bu strateji Öğretmen B tarafından beş defa etkin şekilde kullanılmıştır. *"Bakışlarıyla bir erkek öğrenciye uyarı verdi. Sonra elindeki hikaye kitabını aldı, başka bir şeyle ilgilenmemesini, yoksa geri vermeyeceğini söyledi"."Süleyman, sesini duyuyorum, konuş arkadaşınla, sohbet et, ama ben bitirene kadar".*

Davranış Değiştirme Kuramı

Öğretmen B'nin sınıfında kullandığı diğer bir disiplin kuramının davranış değiştirme kuramı olduğu görülmektedir. Tablo 9'da yer alan sıklık bilgilerine bakıldığında olumlu pekiştireç olarak övgü sözlerini 23 defa, yıldız vermeyi 2 defa, sosyal içerikli mesajları ise 3 defa uyguladığı görülmektedir. Övgü sözlerine örnek olarak; *"Keşke dünyanın bütün nazar boncuklarını alabilsem, hepsini size takardım","Hepinizin gözleri çok güzel görünüyor. Yeni sesi öğreneceğiniz için demek ki..", "Eline sağlık çiçek kız", "Aferin, çok güzel, tıpkı senin gibi*" söylemler verilebilir. Sosyal içerikli pekiştireç ise öğrencinin yüzünü, yanağını okşaması verilebilir.

Davranış değiştirme kuramının başka bir uygulaması olan koşullu pekiştireç vermeyi 6 defa, olumsuz pekiştireçi ise 1 defa kullanmıştır. Koşullu pekiştireçe örnek olarak; en güzel bakan öğrencinin tahtaya çıkmayı hak etmesi, tahtada yazı yazmayı ilk bitiren kişinin saymaya başlayabilmesi, en güzel bakan öğrencinin sınıf başkanı olması gibi uygulamalar verilebilir. Olumsuz pekiştireç ise imza atmamak şeklinde gözlemlenmiştir.

Tablo 9'da yer alan ve davranış değiştirme kuramının önemli uygulamaları arasında yer alan *"kuralların periyodik şekilde hatırlatılması"*Öğretmen B tarafından 15 defa gerçekleştirilmiştir.*"Sınıfa ilk girdiğinde iki çocuk yanına koştu, sakin ve net şekilde geri gönderdi. Sınıfı susturdu, selamlaştı ve hasta olanlara 'geçmiş olsun' dedi".* Sözünü kesen öğrenciye net bir ses tonuyla '*sözümü bitirmedim'* diyerek karşılık vermesi, çantasını düzenli

kullanmayan öğrenciye *"hangi takımı tutuyorsun, ben senin tuttuğun takımı tutmayacağım çünkü senin çantan dağınık"*demesi kuralları hatırlattığını ortaya koyan davranışlardır.

Kuramın diğer bir uygulama stratejileri ceza ve ipucu kullanmadır. Tablo 9'da yer alan sıklık bilgilerine göre Öğretmen B, cezayı 7 defa, doğru davranışı hatırlatan ipuçlarını ise çeşitli biçimlerde toplamda 14 defa kullanmıştır. Ceza olarak, derste elma yiyen erkek öğrencinin elmasını çöpe atması, bağırarak söz isteyen öğrenciye bağırdığı için söz hakkı vermeyeceğini söylemesi, ders sırasında hikâye kitabı okuyan bir erkek öğrencinin kitabını alması örnek olarak verilebilir. Doğru davranışı hatırlatan ipuçlarına bakıldığında bireysel uyarıyı *"seni bekliyorum", "ne yapıyorsun?", "şşşşt, sessiz olun"* gibi söylemlerle yaptığı gözlemlenmiştir. El-kol hareketiyle ipucu vermesine örnek olarak ağzını fermuar yaparak susmalarını göstermesi verilebilir. Diğer bir ipucu örneği ise şöyledir: *"Öğretmen bir öğrenci ile özel ilgilenirken sınıfın sesi yükselince tahtanın başına giderek sırtını sınıfa döndü, iki kolunu çapraz tutarak kafasını eğdi. Herkes yavaş yavaş sustu. Öğretmen sınıfa dönerek; ben…. Sesini duydum, ……sesini de duydum. Onlara eksi veriyorum, diyerek dosyasını açtı".*

Güvengen Disiplin Kuramı

Tablo 9'da yer alan sıklık bilgilerine bakıldığında Öğretmen B'nin sınıfında kullandığı diğer bir kuramGüvengen disiplin kuramdır. Kurama ilişkin iki strateji bulgulanmıştır; çocukla olumlu ilişkiler geliştirme üç defa, tehdit etme ise iki defa kullanılmıştır. Sınıfla selamlaştıktan sonra hasta olan çocuklara ilgi göstermesi, ağzında lokma olan çocuğu sevgiyle uyarması, öğrencilerle şakalaşması olumlu ilişkilere örnek olarak verilebilir. Tehdit etme; *"sakın kopye vermeyin, sıfırı yapıştırırım", "size beden eğitimi yaptırmam, ha!*" gibi uygulamalar aracılığıyla gözlemlenmiştir.

Gerçeklik TerapisiKuramı

Tablo 9'da yer alan Öğretmen B'ye ait diğer bir disiplin kuramı Gerçeklik terapisikuramıdır. Kuramın öner sürdüğü öğrencilerin temel gereksinimlerinin karşılanması ile ilgili ait olma ihtiyacını giderme 12, güç istencinin giderilmesi 5, eğlence ihtiyacının giderilesi 8, özgürlük ihtiyacının giderilmesi 1 defa gözlemlenmiştir. Kurama ait problem çözme stratejisi ise 7 defa gözlemlenmiştir.

Ait olma ihtiyacını gidermek amacıyla öğretmenin yapmayan iki öğrencinin eksiğini buldurarak yazmalarına destek olması, bir kız öğrenciye tahtada parçalar halinde yardım etmesi, özel ilgilendiği kız öğrenciyi cesaretlendirmesi gibi uygulamalar örnek verilebilir. Güç istencini gidermek amacıyla öğrencilere *"içerde çay içebilir miyim?"* demesi, *"ben size*

güveniyorum" demesi, *"Yağmur, ne yapacağını biliyor"* demesi, yazdıracağı cümleyi öğrencilere sorarak oluşturması gibi uygulamalar örnek verilebilir. Eğlence ihtiyacını giderme amacıyla yazdırdığı cümleyi canlandırması, tekerleme öğretmesi, öğrencilerle "çak" yaparken onları kandırması, gruplar arasında çalışırken işbirliği yaptırması, tıp oyunu oynatması örnek verilebilir. Özgürlük ihtiyacını giderme amacıyla kalemi olmayan öğrenciye *"ben sana veremem, arkadaşların verir mi bilmiyorum"* demesi örnek verilebilir.

Etkili İletişim Kuramı

Tablo 9'da görüldüğü gibi Öğretmen B'nin sınıfında kullandığı diğer birkuram"Etkili disiplin"kuramıdır. Bu kurama ilişkin iki stratejiyi kullanan öğretmen, yüzleşme becerilerinden "ben dilini kullanma" yı 7 defa, yardımcı becerilerden "iletişim engellerinden kaçınma" yı ise 2 defa uyguladığı gözlenmiştir.

"Ben dilini kullanma" stratejisine örnek olarak *"Gürültü oluyor ve ben rahatsız oluyorum", "Lütfen sessiz olun, yoksa hasta olurum"*, *"Beren, beni niye üzüyorsun?*", *"şşşşt, üzülürüm"*, yanlış yazan bir çocuğa *"Küseyim mi? Beni üzüyorsun"* demesi örnek olarak verilebilir. İletişim engellerinden kaçınmaya örnek olarak *"Niye böyle çirkin çirkin yazıyorsun, kendin gibi yazsana"*, *"Neden yaptın bunu, bana diyeceğin bir şey var mı?"*, bir erkek öğrencinin *"Öğretmenim, dur ya, yazamadım"* demesi üzerine öğretmenin *"Durur musun, deseydin daha güzel olurdu"* gibi söylemleri kullanması örnek olarak verilebilir.

Öğretmenlerin Sınıflarında Kullandıkları Disiplin Stratejileri Hakkındaki Görüşlerine İlişkin Bulgular

Görüşme Bulguları

Araştırmaya katılan iki öğretmenle yapılan ve ortalama 20 dk. süren görüşmelerde öğretmenlerin sınıf içerisinde kullandıkları disiplin stratejilerine ilişkin görüşleri alınmış; gözlem bulgularının içeriği ile olan uyumuna bakılmıştır. Bu doğrultuda her iki öğretmen için ortak temalar ve sıklık tablosu oluşturulmuştur.

Tablo 10. *Öğretmenlerin Sınıflarında Kullandıkları Disiplin Stratejileri Hakkındaki Görüşlerine İlişkin Temalar ve Kodlar*

Temalar	Öğretmen A	Öğretmen B
İstenmeyen davranışlar	Devam eden dikkat bozucu davranışlar, derse karşı isteksizlik, üst ve alt seviyedeki öğrencilerin farklı ihtiyaçları	Öğrencinin kıpır kıpır olması, sınıfta gezinmesi, sürekli şikayet etmesi

Disiplin anlayışı	Kural-Yaptırım karmaşası Otoriteye esnek bir bakış açısı Öğretmen yol gösterici olmalı Çözüm yollarını öğretmenin sunması Veli faktörü/aşırı özgüven	Kararlı ve dik bir duruş Verilen sözü yerine getirmek Otoritenin gerekliliği anlayışı Son kararın öğretmene ait olması Veli faktörü/ aşırı ilgi/ şımarık çocuk profili
Disiplin stratejileri	Ödül kullanmama Ceza kullanımı (Beden eğitimine ya da teneffüse çıkmama) Aktif öğretimi sağlama çabası Yaptırımı olmayan kurallar Öğrenci ihtiyaçlarını görmezden gelme Öğrencilerle bireysel iletişim kurma Öğrencinin karar alma ve problem çözme becerisini geliştirme/ sorumluluk bilinci aşılama gayesi Bireysel farklılıklara vurgu	Ödül (koşullu pekiştireç) kullanma Ceza (Sevdiği şeyden mahrum bırakma) "Ben dili" ni kullanma Anında uyarı Öğrencilerin fiziksel ve duygusal ihtiyaçlarının farkında olma Birebir problem çözme Farklı dikkat çekme stratejileri Oyun yoluyla öğrenmeyi kalıcı hale getirme/ motivasyonu arttırma çalışmaları
Öz değerlendirme	Otorite eksikliğinin kabulü Disiplini sağlamada çalışma arkadaşlarıyla dayanışma Çevrede yaşanmış örneklerden faydalanmak	Otoritesinin farkında olma Disiplin sağlamada yardıma ihtiyacı olmadığını düşünme Hizmet içi eğitimin faydaları

Tablo 10'a bakıldığında öğretmenlerin sınıf içerisinde kullandıkları disiplin uygulamalarına ilişkin görüşleri doğrultusundaortaya çıkan temalar ve temalara ilişkin kodlar görülmektedir. Tablo 9'da yer alan ilk tema "İstenmeyen davranışlar" temasına bakıldığında her iki öğretmenin istenmeyen davranışı dikkat dağıtıcı ve öğretimden uzaklaştırması nitelikleriyle tanımladıkları görülmektedir.*"Sürekli kıpır kıpır olmaları, sınıfta gezinmeleri, sürekli şikayet etmeleri… Bunlar bana göre istenmeyen davranışlar*" (Öğretmen B, s.1)"*Dersten derse farklılık gösterebilir, mesela Türkçe dersinde yazmama, başka bir işle*

uğraşma, hamurla oynama. Bu ilk başlarda çoktur. Dersi yapmayıp da derste başka bir etkinlik yapma. O derste yazı yazmak yerine başka bir konunun yazılması" (Öğretmen A, s.6).

Tablo 10'da yer alan öğretmenlerin "Disiplin anlayışları" temasına yakından bakıldığında Öğretmen A'nın kural- yaptırım karmaşası yaşadığı, otoriteye esnek bir bakış açısı olduğu görülmektedir. "*Yok, otorite yok bende. Bende o kadar yok. Sertimdir şeyimdir ama çocuklar yumuşak tarafımı biliyor. Aslında öğrencilere ilk başta sınıf kurallarını beraber belirlemiştik… Sonra tabi zaman geçtikçe uymamaya başladılar. Zaten biri uymayınca hepsi uymamaya başladı"* (Öğretmen A, s.6). Öğretmen A, öğretmenin yol gösterici bir rehber konumda olması gerektiği anlayışına sahip olmasına rağmen öğrencilerle yaşadığı olumsuz durumlarda çözüm yollarını kendisinin sunduğunu belirtmiştir: *"Çözüm öncelik bizde. Genelde bende. Ama şey olmak davranışlarının hatalı mı hatasız mı olduğunu çocuğa söyletiyorsun. Sonra kendisi anlıyor ve hatasını söylüyor"* (Öğretmen B, s.7). Öğretmen A sınıfta karşılaştığı disiplin problemlerinin temelinde velileri görmektedir. Ona göre velilerin öğrenciye aşıladığı gereğinden fazla özgüven sınıfta birçok disiplin problemine sebep olmaktadır.

Öğretmen B'nin disiplin anlayışına bakıldığında "kararlı ve dik bir duruş" un gerektiği, verilen sözü yerine getirerek güven sağlamanın önemi, otoritenin gerekli bir ihtiyaç olduğu anlayışı görülmektedir: "*Birincisi kesinlikle kararlı ve dik durmak gerekiyor. Bir şeye kızdığın zaman geri gülmeyeceksin, kararlığını göstereceksin. İkincisi verdiğin sözü mutlaka yerine getirmen lazım. Bir söz vermişsem mutlaka yapmam gerekiyor"* (Öğretmen B, s.3). Öğretmen B, sınıfta karşılaştığı problemlerde son kararın kendisine ait olduğunu belirtmiş ve Öğretmen A'nın dile getirdiği gibi velilerin öğrencilere aşırı ilgi göstermelerinden kaynaklı "şımarık çocuk" imajıyla karşılaştıklarını ve bunun disiplin sorunlarına yol açtığını dile getirmiştir.

Tablo 10'da yer alan "Disiplin stratejileri" temasına bakıldığında her iki öğretmenin sınıf içerisinde kullandığı uygulamalar görülmektedir. Öğretmen A, disiplin uygulamalarında ödülü kullanmadığını, ceza olarak teneffüse ya da beden eğitimi dersine çıkmama uygulamasına yer verdiğini, aktif öğretimi sağlamaya çalıştığını, bireysel farklılıklara vurgu yaparak öğrencilerle bireysel iletişime geçmeye çalıştığını, öğrencinin karar alma, problem çözme ve sorumluluk bilincini geliştirmeye çalıştığını belirtmiştir. "*Benim en büyük taktiğim, sorunlarla çocukların baş etmesi, edemedikleri durumda gelip benden yardım istemeleri. Yani sorunlarla onları yüz yüze bırakarak kendi şeylerini çözsünler diye. Çözemezlerse bana*

getiriyorlar (Öğretmen A, s.8). Öğretmen A açıklamalarında yaptırımı olmayan kuralları dile getirmiş, öğrencilerin çeşitli ihtiyaçları olabileceği anlayışını kabul etmemiştir.

Öğretmen B'nin kullandığı disiplin stratejilerine bakıldığında koşullu pekiştireç olarak ödülü kullandığı, sevdiği şeyden mahrum bırakarak cezaya başvurduğu ve anında uyarı verdiği görülmektedir."*Genelde ödüllendirerek ve istenmedik davranışlara ceza vererek. Çok sessiz olana, ya da 10 tane artı alana bir şeker veriyorum, rüzgar gülü veriyorum. Ondan sonra eksi alanlara beden eğitimi dersine çıkmama cezası*" (Öğretmen B, s.1). Öğrencilerin fiziksel ve duygusal ihtiyaçlarının olabileceğini belirten Öğretmen B, birebir problem çözme tekniğini kullandığını, farklı dikkat çekme stratejilerine yer verdiğini, oyun yoluyla öğrenmeyi kalıcı hale getirdiğini ve böylelikle öğrencilerinmotivasyonunu arttırdığını belirtmiştir. "*Dikkat süreleri çok az olduğu için oyun oynama, değişik hareketler yapma, onların dikkatini çekmek… Çocuklardan biri "öğretmenim siz tiyatrocu musunuz?" demişti. eski sınıflardan. Bir de "öğretmenim çok komiksiniz". "Öğretmenim çok komiklik yapıyorsunuz"* (Öğretmen B, s.4).

Tablo 10'da yer alan "Öz değerlendirme" temasına bakıldığında öğretmenlerin kendi disiplin anlayışları hakkındaki yorumları görülmektedir. Öğretmen A, sınıfta otorite eksikliği yaşadığını, bu konuda çalışma arkadaşlarıyla dayanışma içerisinde olduklarını, onların yaşanmış deneyimlerinden faydalandığını dile getirmiştir: "*Profesyonel değil de mesela öğretmen arkadaşlarla biz konuşuyorduk, "böyle böyle çocuğumuz var, nasıl yapmalı, nasıl etmeli"*(Öğretmen A, s.9).

"Öz değerlendirme" temasındaÖğretmen B'nin görüşlerine dayalı bulgulara bakıldığında, kendi otoritesinin farkında olduğu, disiplini sağlama yönünde herhangi bir yardıma ihtiyaç duymadığı, daha önceki senelerde katıldığı, hizmet içi eğitimin faydalarına değindiği görülmektedir. "*Ben öğretmenliğe başladığımda böyle değildim. Çok zorlanmıştım. O çocukların seviyelerine inmek için, çok fazla kitap okudum. Bir iki tane seminere katıldım. Sonra Antep'te görev yaparken bir seminere katıldım, dikkat çekme ve ….semineri… Bir haftalık bir seminerdi. Bana çok katkısı oldu"* (Öğretmen B, s.4-5).

4.TARTIŞMA VE SONUÇ

Gözleme dayalı araştırma bulguları Öğretmen A'nın sınıfında üç; Öğretmen B'nin beş farklı disiplin kuramına dayalı uygulamalarda bulunduklarını göstermektedir. Öğretmen A, üç farklı disiplin kuramının bir takım stratejilerini etkin olmayan biçimde kullanmıştır. Örneğin Güvengen disiplin kuramına ilişkin *"uyaranlar arasında çelişkilerin varlığı"*12 defa

gözlemlenmiştir. Ayrıca Güvengen disiplin kuramına ilişkin önemli uygulamalardan *"yaptırımları uygulama"* noktasında 28 defa etkisiz kaldığı görülmüştür. Öğretimselkuram uygulamalarına bakıldığında Öğretmen A'nın stratejileri etkin şekilde kullanamadığı, hatta bu stratejileri olumsuz yönde pratiğe geçirdiği görülmektedir. Örneğin kurama ilişkin "*dikkat çekme"* stratejisini 7 defa etkin 3 defa da etkisiz kullandığı görülmektedir. Aynı kurama ilişkin "*zıplama* ve *ani geçiş*" stratejilerini toplamda üç defa kullanmıştır. Öğretimselkuramın *"farkında olma"* stratejisini ise 2 defa etkin kullanırken 11 defa etkisiz kullanmıştır. Davranış değiştirme kuramına bakıldığında ise en sık kullandığı stratejilerin olumsuz yönde olduğu görülmektedir. Sınıf kurallarının belirsizliği 12 defa, bireysel uyarının 23 defa kullanıldığı bulgulanmıştır.

Görüşme bulguları Öğretmen A'nın "Öğretimselkuram"ı etkin biçimde kullanamadığını destekler niteliktedir. Öğretmen A'nın görüşmelerdeistenmeyen davranışla ilgili dile getirdiği "*derse karşı isteksizlik*" ile "*üst ve alt seviyedeki öğrencilerin farklı ihtiyaçları*" öğretmenin sınıf içerisinde "Öğretimsel disiplin kuram" nın stratejilerini etkin biçimdekullanamamasından dolayı karşılaştığı bir durumdur. Diğer yandan Öğretmen A'nın hem gözlem hem de görüşme bulgularında sınıf kuralları ve yaptırımları ile ilgili kaotik bir durumyaşadığıbulgulanmıştır.

Öğretmen B'ye bakıldığında sınıfında kullandığı 5 farklı kuramı etkin şekilde uyguladığı görülmektedir. Öğretimselkurama ilişkin uygulamalara bakıldığında "*dikkat çekme"* uygulaması 13 defa, "*dikkati canlı tutma"* uygulaması 13 defa, *"etkinlikleri organize etmek"* uygulamasını dört defa, "öğretim etkililiği" uygulamasını6 defa uyguladığı görülmüştür. Kurama ilişkin *"farkında olma"* stratejisini ise beş defa etkin şekilde kullanmıştır. Benzer biçimde diğer dört kuramın uygulamalarını etkin şekilde kullandığı görülmüştür.

Görüşme bulguları da Öğretmen B'nin "Öğretimselkuram"a verdiği önemi destekler niteliktedir. Görüşmelerde Öğretmen B, İstenmeyen davranışı tanımlarkenetkili öğretimin olumsuz etkilenmesi ile doğrudan bağlantılı olan öğrenci davranışları; *"kıpır kıpır olma, sınıfta gezinme"* vb. ile örneklendirmiştir.

Her iki öğretmenin sıklık tablolarında ortaya çıkan en sık yaptıkları ilk 5 uygulama karşılaştırıldığında; Öğretmen A için *"yaptırım kullanmama"* 28, *"bireysel uyarı"* 23, *"övgü"* 21, *"uyaranlar arasındaki çelişki*" 12 ve *"sınıf kurallarının belirsizliği*" 12 defa gözlemlenmiştir. Öğretmen B için *"övgü"* 23, *"kuralların periyodik hatırlatılması"* 15, *"grubun dikkatini çekme"* 13, *"grubun dikkatini canlı tutma"* 13 ve *"ait olma ihtiyacını*

giderme" 12 defa gözlemlenmiştir. Kuramlara ilişkin stratejileri olumlu yönde kullanamayan Öğretmen A, sınıfında tehdit etmeyi 11 defa kullanırken, Öğretmen A sadece 2 defa kullanmıştır. Öğretmen A, cezayı 11 defa, Öğretmen B ise 7 defa kullanmıştır. Gordon'a (1995) göre ödül ve cezaya dayalı yöntemleri otoritenin bir etkisi olarak kullanan öğretmenler, çocuklarda bu güce karşı isyan ve direnme, karşı koyma, yalan söyleme, duygularını saklama ve sinsice davranma, başkalarını suçlama, hile yapma ve zorbalık gibi savunma mekanizmaları geliştirmektedir. Nitekim disiplin kuramında cezaya daha sık başvuran Öğretmen A, bireysel uyarıyı 23 defa, Öğretmen B ise 11 defa kullanmıştır.

"Sınıfta öğrencilere hangi davranışın kabul edilebilir, hangi davranışın kabul edilemez olduğunu açıklayan yargı" (Pars ve diğerleri, 1995, s.300) olarak tanımlanan kural sınıfın düzenini ve öğretimin etkililiğini önemli biçimde etkilemektedir. Aksoy'a (2017, s.21) göre sınıf kurallarının etkili olabilmesi öğrencilerin bu kuralları doğru bir biçimde anlamalarına ve bu kurallara uymalarına bağlıdır. Bu doğrultuda bakıldığındaaraştırma bulguları Öğretmen A'nın kuralları sadece "söz alma ve konuşma" ile ilgili sınırlı şekilde 4 defa vurguladığı, bunun dışında sınıfın diğer kurallarının neler olduğuyla ilgili belirsizliğin 12 defa gözlemlendiği ortaya çıkmıştır. Öğretmen A'ya bakıldığında kuralların periyodik şekilde 15 defa hatırlatıldığı görülmektedir.

Aksoy'a (2017, s.23) göre öğretmen, kurala uymamanın her zaman mutlaka bir yaptırımı ya da sonucu olduğunu göstermelidir. Bu yaptırımlar yasaklanan davranışın hemen ardından tutarlı biçimde uygulanmalıdır. Bu doğrultuda bakıldığında Öğretmen A, kural ihlali olmasına karşın 28 defa yaptırım kullanmamıştır. Diğer yandan Öğretmen B,hem gözlem hem de görüşme bulgularında görüldüğü gibi "Öğretimsel kuram" a verdiği ağırlıkla sınıfta olumlu bir atmosfer yaratmış, oyun ve bir takım etkinlikler aracılığıyla istenmeyen davranışların oluşmasını önlemiştir.

Araştırma bulguları öğretmenlerin sınıflarında farklı disiplin kuramlarına ilişkin stratejilere yer verdiklerini ortaya koymaktadır. Öğretmen A sınıfında üç ayrı disiplin kuramına ilişkin stratejileri etkin olmayan biçimde kullanırken Öğretmen B beş ayrı kuramın stratejilerini etkin biçimde kullanmıştır. Bu durumun açıklayıcı nedeni öğretmenlerin görüşmelerde dile getirdikleri disiplin anlayışları ve mesleki eksiklikleri giderme yöntemleri olabilir. Öğretmen A, otoriteye esnek bakış bir açısı olduğunu ve kendini bu konuda yetersiz olarak değerlendirdiğini, bu konuda profesyonel bir yardım almak yerine çalışma arkadaşlarının deneyimlerinden faydalanmaya çalıştığını belirtmiştir. Öğretmen B ise, otoritenin gerekli olduğunu belirtmiş, kararlı ve dik bir duruşa vurgu yaparak kendi otoritesini

yeterli düzeyde değerlendirmiştir. Öğretmen B, sınıf yönetimiyle ilgili hizmet içi eğitim almanın mesleki yeterliliği üzerindeki olumlu etkisini dile getirmiştir.

Araştırmaya katılan her iki sınıf öğretmeninin lisans mezuniyetlerinin eğitim fakültesi olmamasına rağmen Öğretmen B'nin sınıf içerisinde disiplin kuramlarına ilişkin stratejileri etkin biçimde kullanabilmesi hizmet içi eğitimin sınıfta disiplini sağlamaya yönelik önemini ortaya koymaktadır. Bu bağlamda araştırma bulgularına dayanılaraksınıf öğretmenlerinin disiplin kuramları ve stratejileri ile ilgili bir hizmet içi eğitime alınması önerilebilir. Disiplin kuramları ve bu kuramlara dayalı uygulamaların öğretmenler tarafından bilinmesi mesleki yetkinliği ve öğretimin niteliğini arttıracağı gibi öğrencilerin bireysel gelişimine de önemli katkılar getireceği düşünülmektedir. Diğer yandan Öğretmen A'nın disiplin sorunlarının çözümünde dile getirdiği çalışma arkadaşları arası destek ve kılavuzluk da esasında disiplin kuramlarıyla bağlantılı bir durumdur. Örneğin Güvengen disiplin kuramına göre sınıf ve okul disiplin plânının hazırlanması ve bütüncül bir sistemle eyleme geçmesi gerekmektedir (Sadık, 2016, s.175). Bu doğrultuda okullarda sene başında ortak bir "Okul Disiplin Plânı"nın hazırlanması, sınıf disiplin plânlarının bu plâna uyumlu şekilde öğretmen ve öğrenciler tarafından hazırlanması tavsiye edilebilir.

Kaynakça

Ada, S. , Çetin, M. Ö. (2006). *Eğitim ve öğretim ortamında disiplin nedir*? Ankara, Nobel Yayıncılık.

Aksoy, N. (2017). Sınıf içi kurallar, Emin Karip (Ed.), *Sınıf yönetimi*, Ankara, Pegem Akademi, ss. 12- 33.

Anderson, T. (2001). *Thehiddencurriculum in distanceeducation*, change, Kasım-Aralık

Atıcı, M. (2014). *Sınıfta davranış yönetimi*, Adana, Karahan Kitabevi.

Aygün, A. (2013). *Anadolu liselerinde görev yapan öğretmenlerin karşılaştıkları disiplin problemleri ve bunlara baş etme yolları*, Yayınlanmamış yüksek lisans tezi. Yeditepe Üniversitesi, İstanbul.

Beşdok, D. (2007*). Ortaöğretim öğretmenlerinin sınıf yönetiminde karşılaştıkları istenmeyen öğrenci davranışlarını önleyebilme yeterliklerinin değerlendirilmesi* (Kayseri İli Örneği). Yayınlanmamış yüksek lisans tezi, Erciyes Üniversitesi, Kayseri.

Bröckling, U. (2008) .*Disiplin*, Çev. Veysel Atayman, İstanbul, Ayrıntı Yayınları.

Celep, C. (2014), *Sınıf yönetiminde kuram ve uygulama* (7. Baskı), Ankara, Nobel Yayıncılık.

Çelik, V. (2012), *Sınıf yönetimi* (3. Basım), Ankara, Nobel Yayın Dağıtım

Çifçili, V. (2009*).* Sınıf içi disiplinde otorite, *Hasan Ali Yücel Eğitim Fakültesi Dergisi* 6 (1), 91-103

Danaoğlu, G. (2009). *Sınıf ve branş öğretmenlerinin 5.sınıflarda karşılaştıkları istenmeyen davranışlar ve bu davranışlarla baş etme stratejileri.* Yüksek lisans tezi, Çukurova Üniversitesi, Adana

Foucault, M. (1992). *Kelimeler ve şeyler*, Çev. M.A. Kılıçbay, Ankara, İmge Yay.

Gordon, T. (1995*), "TheRogerian (EmotionalSupportive) model", C. H. Wolfrang (Ed.), SolvingDisciplineProblemsMethodsandModelsforToday'sTeacher (Third Edition)* , USA: Allynand Bacon, ss. 13–42

Gözütok, D. (1992), Disiplin sağlamada öğretmen davranışları, Eğitim Bilimleri Fakültesi Dergisi, c. 25, S. 2.

Humphreys, T. (2002*). Disiplin nedir? Ne değildir?* , Çev. Berat Çelik, İstanbul, EpsilonYay.

Keyik, H. (2014*). İlkokul 1.sınıf öğretmenlerinin öğrencilerin istenmeyen davranışlarıyla baş etmede kullandıkları sınıf yönetimi stratejileri*. Yayımlanmamış yüksek lisans tezi. Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi, Burdur.

Kohn, A. (2006). *Beyond discipline: fromcompliancetocommunity.* 10th Anniversary Edition. Alexandria, VA, USA: AssociationforSupervision&Curriculum Development (ASCD).

Kounin, J. S. (1970). *Disciplineandgroupmanagement in classrooms*. Holt, Rinehartand Winston, Inc.

Kök, M. (2007). *Ortaöğretim kurumlarındaki öğretmen, rehber öğretmen ve yöneticilerin ortaöğretim kurumları ödül ve ceza yönetmeliğindeki ceza gerektiren davranışlar ile cezalara ilişkin görüşleri,* Yayınlanmamış doktora tezi. Hacettepe Üniversitesi, Ankara.

Öz, E.Z. (2012). Öğretmen, öğrenci ve ailelerin ilköğretim II. kademede gözlenen disiplin problemleri ve baş etmede kullanılan stratejiler ile ilgili görüşlerinin incelenmesi Yayınlanmamış yüksek lisans tezi. Çukurova Üniversitesi, Adana

Öztürk, N. (2001), Sınıf öğretmenlerinin istenmeyen davranışlarına ilişkin görüşleri, Yayımlanmamış yüksek lisans tezi, Hacettepe Üniversitesi, Ankara.

Patton, M. Q. (2014) *Nitel araştırma ve değerlendirme yöntemleri*, Çev. Ed. M. Bütün, S. Beşir Demir, Ankara, Pegem Akademi.

Pehlivan, F. (2017) Ortaokul ve liselerde yaşanan disiplin problemlerinin bazı değişkenler açısından incelenmesi, Yayımlanmamış doktora tezi, İnönü Üniversitesi, Malatya.

Sadık, F. (2016) Disiplin kuramları. (ed.), Y. A. Arnas, F. Sadık, Okul öncesinde sınıf yönetimi içinde (s.163- 199). Ankara, Pegem Akademi.

Sennet, R. (2014*) Otorite*, Çev. Kamil Durand, İstanbul, Ayrıntı Yay.

Şahin, O. (2005), *İlköğretim I. kademe 5.sınıf öğrencilerinin gösterdikleri istenmeyen davranışların görülme derecesi ve bu davranışlara ilişkin öğretmenlerin kullandıkları çözüm stratejileri*, Yayımlanmamış yüksek lisans tezi, Abant İzzet Baysal Üniversitesi, Bolu

Tertemiz, N. (2009). *Sınıf yönetimi ve disiplin modelleri*. Küçükahmet L. (Editör), *Sınıf yönetimi (*s.109–135). Ankara: Pegem Akademi

Wolfgang, C. H. (1995). *Solvingdisciplineproblems* (3rd ed.), Allynand Bacon.

Yıldırım, A. ve Şimşek, A. (2016). Sosyal bilimlerde nitel araştırma yöntemleri (10.Baskı). Ankara, Seçkin Yayınevi.

EKLER

EK 1. Yarı Yapılandırılmış Görüşme Formu

GÖRÜŞME SORULARI
1. Sınıfta istenmeyen davranış size göre nasıldır?
2. Sınıfınızda disiplini sağlama yönünde hangi çalışmaları yapıyorsunuz?
3. Etkili disiplin adına sınıfta oluşturduğunuz otoriteyi nasıl değerlendiriyorsunuz?
4. Sınıfınızda problem davranışlarla baş etmede hangi yöntemleri kullanıyorsunuz?
5. Size göre öğrencilerin problem davranışlarının nedenleri nelerdir?
6. Öğrencilerin istenmeyen davranışlarının kaynağı çeşitli ihtiyaçlardan kaynaklanıyor olabilir mi?
7. Çocukların sorun çözme ve karar verme becerilerini geliştirme konusunda neler yapabileceğinizi düşünüyorsunuz?
8. Birebir öğrenci ile konuşarak bir problem çözdünüz mü? (Öğrenci ile konuşarak yanlış davranışın sesli olarak ifade edilmesini sağlama, çözüm yolu üretme vb.)
9. Öğrencilerin istenmeyen davranışları ile ilgili profesyonel yardım aldığınız oldu mu?
10. Disiplin sorunlarının çözümüne yönelik önerileriniz nelerdir?